

**SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ**

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

YAYINLARI: 7

**ŞEHİRLERİN SEVDALISI
İBRAHİM HAKKI KONYALI
ARMAĞANI**

KONYA 2015

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
YAYINLARI: 7

**ŞEHİRLERİN SEVDALISI
İBRAHİM HAKKI KONYALI
ARMAĞANI**

Konya 2015

SÜ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ, 2015 Konya

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün 17.09.2015 tarih ve 2015/6-1 sayılı kararı ile bastırılmıştır.

Editör

Prof. Dr. Hasan BAHAR

Editör Yardımcıları

Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU

Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR

Dr. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ

Arş. Gör. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

Arş. Gör. Tuğba AKTAŞ ÖZKAN

Arş. Gör. Murat TURGUT

İnceleyenler

Prof. Dr. Âlim GÜR

Prof. Dr. Yılmaz KOÇ

Prof. Dr. Özdemir KOÇAK

Sekreteryâ

Mustafa ÜLÜK

ISBN

978-975-448-209-6

Baskı

Selçuk Üniversitesi Matbaası

Tel: 0 332 241 18 47

Ekim 2015

Kitapta yer alan yazıların dil ve bilim sorumluluğu yazara aittir.

**ŞEHİRLERİN SEVDALISI
İBRAHİM HAKKI KONYALI
ARMAĞANI**

SUNUŞ

Üniversitemiz, bünyesinde bulundurduğu akademik birimlerde deneyimli eğitici kadrosu ile eğitimi, üretken ve gelişimi isteyen bireyler yetiştirmek maksadıyla ülke kalkınmasında üzerine düşen görevi başarıyla sürdürmektedir. Bu amaca hizmet etmek üzere Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü de Atatürk'ün hedef gösterdiği çizgide Türk tarihi, dili, edebiyatı, sanatı ve kültürü üzerine yayınlar yapmaktadır. Enstitümüzün bu alandaki müstakil kitap yayınları yanında, Güz ve Bahar sayıları olmak üzere yılda iki defa çıkardığı uluslararası Türkiyat Araştırmaları Dergisiyle (Journal of Studies in Turkology) ülkemizde sosyal bilimler alanında Üniversitemizin yüz akları arasına girmesi bizi mutlu etmektedir.

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü ayrıca gelenek hâline getirmeye çalıştığı, "Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürüne hizmet etmiş yerli ve yabancı önemli bilim adamları adına armağan kitaplar" yayınlamak sosyal bilimler alanındaki geçmiş birikimleri ve tecrübeleri gençlerin önüne koyup geleceğin ilim adamlarına yol göstermekle de önemli bir iş yapmaktadır.

Bu vesileyle, "*Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı KONYALI Armağanı*" kitabına yazılarıyla katkıda bulunan bilim insanlarımıza ve eserin hazırlanıp basılması aşamasına kadar olan süreçte emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum

Prof. Dr. Hakkı GÖKBEL
Selçuk Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Atatürk'ün direktifiyle kurulan Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumuna benzer olarak; Türkiyat Enstitüleri de Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürü üzerinde araştırmalar, yayınlar yapmak üzere üniversiteler bünyesinde kurulmuş kurumlardır. Selçuk üniversitesi bünyesinde kurulan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü de kurulduğu 24 Ocak 1991 tarihinden itibaren bu amaçlar doğrultusunda panel, bilgi şöleni, seminer, konferans vb. etkinlikler düzenlemiştir. Dergimiz yılda iki defa güz ve bahar sayıları olmak üzere düzenli olarak bugüne kadar yayınlanmış, 32. sayıdan itibaren MLA (Modern Language Association) International Bibliography, Newyork/ABD, Tübitak/ULAKBİM SBVT tarafından dizinlenmeye başlanmış ve uluslararası hale gelmiştir. Dergimiz, gerekli şartları yerine getirdiğinden ISI-WOS/A&HCI (Arts & Humanities Citation Index)-(Thomson Reuters)'e dizinlenmesi için müracaat edilmiştir. Yazışmalar sonuçlandığında Tübitak tarafından kabul edilen sosyal bilgiler alanında B grubu kategorisine dâhil edilebilecektir. Ayrıca dergimiz ASSOS INDEX, EBSCO tarafından da taranmaktadır.

Enstitümüz, Türkiyat dergisini sosyal bilimler alanında üniversitemizin yüz akı hâline getirmeye çalışırken, Türk tarihi, dili, edebiyatı ve kültürüne hizmet etmiş yerli ve yabancı önemli bilim adamları adına armağan kitaplar çıkarmayı geleneksel hâle getirmiştir. Böylece bu şahsiyetlerin hayatı, eserleri, metodu, Türk tarihine, diline, edebiyatına, kültürüne sağladığı katkılar ortaya konularak, bundan sonra yapılması gereken çalışmaların neler olduğu özellikle gençlere daha isabetli bir şekilde gösterilmiş olacaktır. Bunun için ilk olarak 1999 yılında "Prof. Dr. Erol GÜNGÖR'ün Anısına Armağan" kitabı çıkarılmış idi. 2003 yılında dergimizin XIII. sayısı Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a armağan sayısı olarak yayınlanmıştır. 2011 yılında ise "Büyük Selçuklu'dan Türkiye Selçuklu Devletine Prof. Dr. Mehmet Altay KÖYMEN'e Armağan" kitabı yayınlanmış, bu geleneğin bir devamı olarak da üniversitemiz de sosyal bilimler alanında birçok bilim adamı yetişmesinde emeği olan Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ Hocamız anısına "Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ'e Armağan" adıyla bir kitap yayınlamış bulunuyoruz. Bu geleneğe binaen Türk tarihi, kültürüne hizmet etmiş, özellikle kentlerimiz üzerine çalışmalarıyla bilinen tarihçi İ. Hakkı Konyalı adına bir armağan kitabı çıkarmanın mutluluğunu

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

---

yaşamaktayız.

“Şehirlerin Sevdalısı İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI” kitabının yayınlanmasında yardımlarını gördüğümüz Enstitümüz Müdür Yardımcıları Yrd. Doç. Dr. Hakan KUYUMCU, Yrd. Doç. Dr. Çağatay BENHÜR’e; Dergimizin editör yardımcıları Dr. Hatice Gül KÜÇÜKBEZCİ, Arş. Gör. Fatih Numan KÜÇÜKBALLI, Arş. Gör. Murat TURGUT’a; kitabımızın tashih aşamasında yardımını gördüğümüz, enstitümüz Arş. Gör. Tuğba AKTAŞ ÖZKAN’a, Enstitü sekreterimiz Cengiz ATEŞ, Personelimiz Mustafa ÜLÜK ve Özkan YORGANCILAR’a teşekkürlerimi bildiririm.

Prof. Dr. Hasan BAHAR
SÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<i>Sunuş</i>	v
	<i>Ön Söz</i>	vii
Ahmet Ali BAYHAN M. Zahir ERTEKİN	<i>Eserlere Adanmış Bir Hayat: İbrahim Hakkı Konyalı Hayatı ve Eserleri</i>	1
Erdem YÜCEL	<i>İbrahim Hakkı Konyalı (Atis)</i>	99
Mustafa ÖZDAMAR	<i>Şehirlerin Tarihini Yazan Adam</i>	117
Nurullah TABAKÇI	<i>İbrahim Hakkı Konyalı İle Bir Röportaj</i>	125
Yaşar SEMİZ	<i>İbrahim Hakkı Konyalı (1896 - 1984)</i>	133
Doğan YÖRÜK	<i>İbrahim Hakkı Konyalı'nın İzinde</i>	161
Zekai ERDAL	<i>İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi" İsimli Eserine Eleştirel Bir Bakış</i>	167
Hüseyin MUŞMAL Merve SÖNMEZ	<i>İbrahim Hakkı Konyalı'nın Beyşehir ile İlgili Çalışmaları</i>	201
Mustafa YILMAZ	<i>İbrahim Hakkı Konyalı ve Arkeoloji</i>	213
Mustafa ARSLAN	<i>İbrahim Hakkı Konyalı'nın Akşehir ve Beyşehir Çevresinde Tespit Ettiği Eskiçağ Malzemeleri ve Bunların Günümüzdeki Durumları</i>	217
Murat TURGUT	<i>İbrahim Hakkı Konyalı'nın Çalışmalarında Geçen Eskiçağ Tanrıları</i>	255
Hasan BAHAR	<i>Eskiçağ'da Konya</i>	271

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Bayram ÜREKLİ	<i>Konya Tarihi</i>	299
Koray ÖZCAN	<i>Anadolu Selçuklu Kenti</i> <i>“Mekânsal Bildirge”</i>	307
Ayşe ÖZDEMİR	<i>Anadolu’da Selçuklu Dönemi Türk Bahçe</i> <i>Kültürü</i>	319
Ensar KÖSE	<i>İçel’de Bir Ulu Çınar:</i> <i>Şeyh Ali Semerkandî ve Nesli</i>	335
Hava SELÇUK	<i>Şer’iyye Sicillerinin Şehir Tarihi Açısından</i> <i>Önemi (Kayseri Örneği)</i>	361
İbrahim SOLAK	<i>51 Numaralı Konya Şer’iye Sicili (H. 1140-</i> <i>1141/ M. 1727-1729)</i>	381
Metin AKİS	<i>İ. Hakkı Konyalı Armağanına Katkı: Kilis</i> <i>Sancağında Canbolat Oğulları Ailesinin</i> <i>Yönetimi</i>	391
Alpay BİZBİRLİK	<i>H. 1056/57 Tarihli Marmara Kazâsı Avâriz</i> <i>Defteri</i>	405
Çetin AKYURT	<i>III. Selim’in Fikrî Yapısı</i>	439
Selim Hilmi ÖZKAN	<i>XIX. Yüzyılın Sonlarında Alâiyeli</i> <i>Memurların Sosyo-Ekonomik Durumları</i>	449
Özgür YILMAZ	<i>Tanzimat Dönemi Şehir Tarihi Çalışmaları</i> <i>Üzerine Bir Deneme</i>	471
Necat ÇETİN	<i>Üsküdar Bulgurlu Mahaltesinde 1906 Tarihli</i> <i>Son Osmanlı Nüfus Tahriri (Sayımı)</i>	505

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Ali Rıza GÖNÜLLÜ	<i>Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Alanya'nın İdari Yapısı (1831-2014).....</i>	515
Necmi UYANIK	<i>Mehmet Akif'te Çağdaşlaşma Anlayışı ve Bu Eksende Bazı Meselelere Bakışı.....</i>	535
Mithat DİREK	<i>Meram Bağlarının Ardındaki Sır: Su Kültürü</i>	561
D. Ali ARSLAN	<i>Halk, İktidar ve İktidar Seçkinleri:</i>	
Gülten ARSLAN	<i>Mersin Araştırması.....</i>	573

ESERLERE ADANMIŞ BİR HAYAT: İBRAHİM HAKKI KONYALI HAYATI VE ESERLERİ*

Ahmet AliBAYHAN**

M. Zahir ERTEKİN***

Özet

İbrahim Hakkı Konyalı, hayatı ve eserleri hakkında derli toplu bilginin çok az olduğu önemli ilim şahsiyetlerinden biridir. Cumhuriyetin kültür, tarih ve sanat hayatını inceleyen herkesin yolunu mutlaka düşürmesi gereken önemli bir duraktır Konyalı. Özelde İstanbul ve Konya, genelde memleketin neredeyse bütünü hakkında kalem oynatmış, karalamış, yayınlamış büyük araştırmacı olarak Konyalı, ne yazık ki bu yönüyle yeterince incelenmemiş ve hak ettiği yere bir türlü oturtulmamıştır. Tarih, sanat tarihi, arşivcilik ve epigrafi başta olmak üzere sosyal bilimlerin pek çok alanında verdiği eserlerle uzman kimliğini ispatlamış nadir şahsiyetlerdendir. Eskiçağ Anadolu tarihinden Osmanlı tarihine, sanattan estetiğe, mimariden hat'a, ebrudan müzeciliğe, kılıçtan topa, haritadan arşiv vesikalarına, kitabelerden el sanatlarına; Osmanlı Sanatı'ndan Selçuklu Sanatı'na, meskûkâtan arşivcilliğe, edebiyattan günün sosyal ve siyasal meselelerine kadar geniş bir yelpazede baş döndüren bir yekûnu teşkil edecek büyüklükte bir külliyati bulunmaktadır. Cumhuriyetin kuruluşundan önce başladığı yayın ve gazetecilik hayatına ömrünün sonuna kadar devam eden Konyalı, pek çok eserini de yayımlamadan bu dünyadan göçmüştür. Ancak ne yazık ki bu güne kadar eserlerinin tasnifi, sayısı ve tanıtımı konusunda bir netlik ortaya konmamıştır. Bu çalışmamızın birinci bölümünde Konyalı'nın hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise eserlerine yer verilmiştir. Kategorilere ayrılarak incelenen eserleri sayesinde de onun yayın hayatı net bir şekilde ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Hakkı Konyalı, Konya, İstanbul, Sanat Tarihi, Edebiyat, Tarih, Gazetecilik, Dergi, Arşiv, Epigrafi, Cami, Medrese, Osmanlı Mimarisi, Anadolu Selçuklu Devleti, Müzecilik, Sikke.

* Bu makale "İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserlerinde Sanat Tarihi" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümünden derlenerek ve yeniden gözden geçirilerek hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Ordu Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

*** Dr. Bingöl Üniv. İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Anabilim Dalı. zahirertekin@hotmail.com

A LIFE DEDICATED TO CREATION: İBRAHİM HAKKI KONYALIHIS LIFE AND OEUVRES

Abstract

İbrahim Hakki Konyalı is an important scientific personality whose life and work are little known and few literature exist about him. He is an important attraction, which should be visited by all who wants to research the cultural and artistic life and history of the Turkish Republic. Konyalı, who cooked and published several books especially on Istanbul, Konya and the rest of the country, unfortunately didn't get the attention he deserved and his writings were almost never researched. He is an exceptional personality who has demonstrated himself with his work on history, art history, record keeping and epigraphs among many other subjects. His oeuvres include books from Prehistoric Anatolian history to Ottoman history, arts to aesthetic, architecture to calligraphy, marbling to museology, swords to cannons, mapping to archived documents, tablets to handicrafts, literature to social and political issues of his day, his volumes reaching to an enormous number. Konyalı who started publishing and journalism before the republic was founded, continued his professional life until his death. He died before even publishing all his work. Thus, there is no clear classification, information about the number of and publicity on his work unfortunately until now. First section of this study is dedicated to Konyalı's life. The second part examines his work. This study aims to describe and document his life in publishing by examining his work in separate categories.

•

Keywords

Ibrahim Hakki Konyali, Konya, Istanbul, Art History, Literature, History, Journalism, Journal, Archives, Epigraphy, Mosque, Madrasa, Ottoman Architecture, Anatolian Seljuk Sultanate, Museology, Coins

1. HAYATI

1.1. Doğumu ve Kişiliği

İbrahim Hakkı Konyalı'nın doğum yılı konusunda uzun süre net bir tarih ortaya çıkarılamamıştır. Bu nedenle farklı kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Kendisi de hal tercümelerinde Miladi, Rumi ve Hicri ayların karışıklığından şikâyet ederek doğum tarihinin çok net olmadığını yazmaktadır. Ancak onun vefat ettiği tarihten iki gün sonra yani 22.08.1984 tarihinde kendi adıyla İstanbul Üsküdar'da kurulan kütüphanede bulunan ve Ethem Ruhi Balkan'a ait olan "İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri" adlı kitabın son sayfasında, Mustafa Özdamar imzalı el yazısında Konyalı'nın doğum ve ölüm tarihi şöyle izah edilmiştir:

"Doğum tarihinin miladiye çevrilmiş şeklini bizzat kendisi (İbrahim Hakkı Konyalı) 1896 olarak değiştirmiştir. Bu duruma göre hocanın doğum ve ölüm tarihleri şöyle yazılmalıdır: 1896-1984."

Konyalı, 1312 Rumi ve 1896 Miladi yılında Konya'da Akıncılar-Mihmandar Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir¹. Hal tercümesinde bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Konya'da Selçuk sarayının Akıncı kapısının yol aşırı 20 metre kadar doğusundaki tarihi evimizde doğdum. Babam Mustafa Efendi, Takva Hoca'dan icazet almış bir ilim adamıdır. Dedem Hacı Mustafa Ağa'dır. Ninem Fatma Hanım'ın çocukları öldüğü için babama dedemin adını vermişler. Büyük dedem Hacı Mehmet, onun babası yine Mustafa'dır. Soyadımız Nalbantzade'dir². Dedelerim Selçuklu Akıncılarının Baytar nabantları idiler³."

Konyalı, gelecekte tarih ve sanata olan yatkınlığının ve enginliğinin ilk göstergesi olan ve çocukluğunu da geçirdiği ev ve mahalleyi ise şöyle tasvir etmektedir:

¹ Mustafa Özdamar, *a.g.e.*, 1997, s. 8; Erdem Yücel, "Tarihçi ve Yazar İbrahim Hakkı Konyalı ile Bir Konuşma", *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, İstanbul, 1976, s.25; Necmeddin Şahiner, *Yeni Asya Gazetesi*, Ankara, 27 Şubat 1976, s. 5.

²Nalbant sözcüğü bugünkü manada atların nallarını yapan anlamında kullanılmamıştır. Bu sözcük Selçuklular ve Osmanlılar zamanında veteriner anlamında kullanılmaktaydı.

³ İbrahim Hakkı Konyalı Arşivi, "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi", Belge No: 5397, s. 2.

“Sarayın akıncı kapısı köşkün solunda idi. Harap halini bilirim. Evimiz bu kapının karşısında Şehitler Çeşmesi’ni⁴ içine alan üçgen şekilli parseldedir⁵.”

Annesi Hatice Hanım da meşhur Atazade İbrahim Ağa’nın kızıdır⁶. İbrahim Hakkı Konyalı, ailesinin baba tarafından Anadolu Selçuklularına ulaştığından, nalbant sözünün ise günümüzün veteriner hekimine eş olduğundan söz etmektedir. I. Sultan Alâeddin Keykubad zamanında ordu atlarını tedavi eden dedelerine ait aletleri küçüklüğünde evlerinde gördüğünü de ifade etmektedir⁷.

“İslah-ı Medaris-i İslamiye” mektebinin seçkin ve parlak öğrencilerindendi. Çok iyi Arapça bilgisine sahipti. Bu özelliği sonraki yıllarda onu çağımızın eski kitabeleri en iyi okuyan nadir uzmanlarından biri yapacaktır. Rüşdiye’de okumaya devam ederken Hasankaleli büyük âlim ve mutasavvıf Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname adlı eserini okudu. Çok beğendiği bu eserden dolayı yazarının ismi olan ‘Hakkı’ yı kendisi için de kullanmaya başladı⁸. Böylece resmiyetteki İbrahim Atis, artık İbrahim Hakkı Konyalı oldu.

Konyalı, hal tercemesinde mahallesi ve çocukluk anılarıyla ilgili şunları kaydeder: “Bizim mahallenin adı Akıncı Mahallesi idi. Sonra Mihmandar Mahallesi adını aldı. Mahallemizde Selçuklu eserleri iç içe girmiş, yan yana sıralanmış gibiydi. Karatayı’nın kardeşi, Kemaleddin Turumtaş’ın ve Seyfeddin Karasungur’un medrese ve türbeleri, Akıncı ve Kınacı mescitleri, Mevlana’nın gühertaş medresesi, Kadı İzzettin medrese ve mescit ve türbesi, Hatuniye (Kütük Minare) manzumesi, Ruzbe Mescidi burada idiler. Baba tarafından ilk dedem buradakilerin komşuları idiler. Gühertaş tarafından yaptırılan medresesi kız öğretmen okulunun karşısında idi. Mevlana, yetiştirmesi Simya’yı mürşidi Şemsi Tebrizi’ye bu medresede nikâhlanmış ve burada oturmalarını sağlamıştır. Mevlana ve mürşidi namazlarını imamlığını yaptığım Akıncı mescidinde kılarlardı. Ben o vakit bilmeyerek dedemin ve mürşidinin mescidinde imamlık yapmak şerefine erdim. Mescidin sağındaki onların suyunu içtiği çeşmenin suyunu içtim. Bu mescidin yanında Konya’da valilik yapan Osmanlı şehzadelerinin kışlık sarayları

---

⁴ Adı geçen bu çeşme bugün mevcut değildir.

⁵ İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Arşivi, “İbrahim Hakkı Konyalı’nın Hal Tercemesi”, Belge No: 5397, s. 3.

⁶ Yücel, a.g.m., s. 25; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C.1, İstanbul 1974, s. 320.

⁷ Yücel, a.g.m., s. 25.

⁸ Yücel, a.g.m., s. 25.

vardı. Evimizin balkonundan ve penceresinden Karatayı'nın eviyle selamlaştık⁹."

Konyalı, kişilik olarak meraklı, sorgulayan ve incelemeyi seven bir yapıya sahiptir. Makalelerinin satır aralarında, onu tanıyan şahısların anlattıklarında ve kendi yazdığı hal tercümelerinde bunu görmek mümkündür. Ayrıca başarılarıyla tanınan genç bir öğrenci olan Konyalı, iş hayatının her safhasında ve çalıştığı her yerde tarihi araştırmalar yapar, ilmi incelemelerde bulunur ve bunları kayıt altına alırdı. Bu konu ile ilgili hal tercümesinde şunlar kayıtlıdır:

"Bütün hizmetlerim sırasında tarihi ve ilmi incelemeler yaptım. Tetkiklerimi defterlerime yazdım. Kütüphane ve arşivimi eşsiz ve kıymetli eserlerle zenginleştirdim¹⁰." Bahsettiği defterlerin birçoğu halen kendi adıyla kurulan kütüphanede muhafaza edilmektedir.

Avukat ve gazeteci Ethem Ruhi Balkan, İbrahim Hakkı Konyalı hayattayken, yani daha o, hararetle bir şekilde tarih ve sanat çalışmaları ile yazı ve gazetecilik yaptığı zamanlarda (1941 yılında) küçük bir kitapçık şeklinde yayınladığı hayatında şunları aktarmaktadır:

"İbrahim Hakkı Konyalı, her mektepten birincilikle çıkmıştır. Onun nezaheti ve ateşli zekâsı daha mektep sıralarında muhitine ve memleketine birçok şeyler vaat ediyordu. O, talebe iken mektep idarelerinin kendinden sonraki sınıflara hocalık yapardı. Daha talebe iken Konyalılar bu değerli çocuklarını hitabet kürsülerinde dinlemekten büyük bir zevk duyarlardı¹¹."

Konyalı'nın eski medrese eğitim sistemini benimsemeyen, kör taassuba karşı ve taassupla mücadele eden bir yapısı vardır. Genelde neşriyat ve ilim ile uğraşır siyasetle hiç meşgul olmazdı.

Adeta bir öz donanımla dünyaya gelen Konyalı, hayatının çeşitli yıllarında meraklarıyla kendini ortaya koymuştur. Bütün okul aşamalarını derece ile bitirmiş olması bunun ispatı hükmündedir. Dil öğrenmek için çabası, kitabe okuma merakı, arşivleri tetkik yeteneği ve sabrı onu ayıran önemli özelliklerindedir. Çok yönlü ve çok çalışkan, aynı zamanda duyarlı ve detaycı, mücadeleci, azimli, zorluklara dayanıklı, kaderci bir kişiliğe sahiptir.

---

⁹İHKA, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi, Belge No: 3049, s. 1.

¹⁰ İHKA, "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi", Belge No: 3049, s. 3.

¹¹ Balkan, *a.g.e.*, s. 6.

Onun iyi bir meskûkât uzmanı olduğunu söylemek gerekmektedir. Birçok kez dile getirdiği ve Batılı bir yazara ait olan “Bana bir avuç eski para veriniz size tarihçi yetiştireyim.” sözünün hakikat olduğunu ve tarih ilminin olmazsa olmazlarından birinin meskûkât ilmi olduğunu dile getirmektedir. Konyalı, 4 yıl boyunca dönemin Maarif Umumi Müfettişlerinden ve hem doğu hem de batı âleminin meskûkât ilminin büyük âlimlerinden Ahmet Tevhit Bey’den meskûkât dersi almıştır. Hatta Ahmet Tevhit Bey bazen Konyalı’nın kendisini geçtiğini sevinerek anlatırdı¹².

İbrahim Hakkı Konyalı’nın, araştırmaya çok fazla merakı vardı. Küçüklüğünden beri gazeteci ve yazar olmayı düşünmektedir. 19 yaşında iken Konya’da çıkardığı Hakyolu dergisi bunun delilidir. Bu dergi 4 sayı çıkar ve Konyalı, yazarlık ve gazetecilik için İstanbul’a gelir. İşte onun asıl çalışmaları, araştırmaları burada başlar. Onu tarihçi ve sanat tarihçisi yapacak kişiliği burada şekillenecek. Onu bir İstanbullu, bir Üsküdarlı yapacak olan da bu devirdir. Zaten hayatının sonuna kadar da İstanbul’dan ayrılmayacaktır.

Bir mimari eseri anlatırken sınırlarına hâkim olamadan küfür ettiği olur. Yazılarında bunu fark etmek mümkündür. Saha araştırmalarında karşılaştığı tahribat manzaraları onun hassasiyetini artırır ve onu gergin bir hale sokardı. Çünkü o, bu memleketin en ufak sanat eserinin bile ciddi bir şekilde korunması gerektiğine inanırdı. Zaten hayatta iken yaptığı çalışmalara baktığımızda onun bu duyarlılığı bizzat yaşadığı görülmektedir. Aşırı duyarlılığından ötürü nasihat, telkin ve tekliflerde bulunur. Hüzünlenir ve yer yer yapı için yas tutar¹³. Bu tür ifadeler anlatımın içine serpiştirilir. Anlatım yönteminde bu vardır. Aklına o anda ne gelirse onu oraya yazar. Belki daha sonra düzeltmeyi de düşünmezdi.

Eserlerinin çoğaltılmasını ve kendisinden izinsiz olarak basılmasını katiyen istemezdi. Kaybettiği notların ve kitaplarının takibini yapardı. En küçük not ve karalamayı dahi atmamış ve bunların tamamını arşivine kaldırmıştır. Arşivcilik ruhu olağanüstü gelişkindir.

Konyalı, çok farklı alanlarda yazı ve kitaplar neşretmiştir. Biyografi türünden kitapları olduğu gibi sadece tarih, sadece Sanat Tarihi veya tarih ve Sanat Tarihi birlikte yayımladığı ve yayımlayamadığı kitapları da vardır. Ayrıca Arapça ve Farsçadan çevirilerini kapsayan kitapları bulunmaktadır. Kısaca kültür, sanat ve edebiyat kapsamına girebilecek bütün sosyal bilimlerde söz sahibidir.

---

¹² Balkan, *a.g.e.*, s. 11.

¹³ İbrahim Hakkı Konyalı, *İstanbul Abideleri*, İstanbul, 1947, s.72.

İbrahim Hakkı Konyalı ile beraber kütüphanede yaklaşık 4 sene çalışan yazar Mustafa Özdamar, onunla alakalı şunları aktarır¹⁴:

“Bizim üç buçuk-dört senemiz geçti. Ben 1981’de kütüphaneye geldim rahmetli İbrahim Hakkı Konyalı 1984 Ağustos’unda hakka yürüdü. 3-3,5-4 yıl gibi bir birlikteliğimiz oldu. Bu sürede hocayla bir sürü hatıra yaşadık. Tersinden düzünden bu nehrin hem baharını hem güzünü görmüşüz. Çok hoş anılarımız da oldu, bazen boş, gürlütlü anılarımız da oldu. Öyle ki zaman zaman ben hocanın makbul Mustafa’sı oldum, bazen de maktulü oldum. Hâsılı her şeye rağmen her anımız tatlıydı¹⁵.”

Konyalı’nın, hem yaşı hem de yaratılışı hem de keskin mizacı itibariyle huysuzluğa varan aşırı bir hassasiyeti vardı. Bu durum kendisiyle beraber çalışanlar için zor bir durumdu ama ona da yakışan bir durumdu. Hoca, nerdeyse bir asırlık ömründe sürekli çalışan bir insan, aktivitesini sürekli koruyan bir insandı. Her konuda titiz olan Konyalı, sağlığında Karacaahmet’te yaptırdığı kabri konusunda da titizlik gösterir ve zaman zaman kütüphane çalışanlarını yanına alarak mezarının üstünü ve çevresini temizletirdi. Ben pis mezarda yatmam efem! der, ölüm ve öte dünya ile ilgili yorumsuz teslimiyetini dile getirirdi:

“Efendim, rahmetli anneciğim derdi ki: Üç gün yatak, dördüncü gün toprak!. Ben de bunu istiyorum Cenab-ı Hak’tan. El ayak muhtaç kalmadan; ona buna yük olmadan, üç gün yatak, dördüncü gün toprakta olmak istiyorum! Ben hayrımı hasenatımı yaptım. Fatiha’dan başka bir şey beklemiyorum. Ölmekten korkmuyorum. Kabre girip de toprağa

---

¹⁴TRT’de yayınlanmak üzere Bey Yapım, 2012 yılı içerisinde İbrahim Hakkı Konyalı Belgeseli hazırlamak için bir çalışma gerçekleştirdi. Bu çalışmada İbrahim Hakkı Konyalı’yı tanıyan ilim adamları, kütüphaneci ve aile dostlarından oluşan bir grup insanla röportajlar gerçekleştirdi. Bey Yapım’ın üstendiği bu projeyi Başak Özyılmaz’ın Yapım Yayın Koordinatörlüğünde Hakan Pelit gerçekleştirdi. Yaklaşık 8 saatten oluşan söyleşiler daha sonra 28 dakikaya indirgenen bir belgesele dönüştürüldü. Belgesel “Eserlere Adanmış Bir Hayat” olarak 2013’te TRT’nin uygun göreceği bir tarihte yayınlanmak üzere yayına hazırlandı. Bu programda şu kişiler ile röportaj yapılmıştır. Erdem Yücel (Araştırmacı-Yazar), İsmail Hakkı Avcı (Emekli Öğretmen-Tarihçi), Saadetin Parlak (Vakıflar İstanbul 2.Bölge Şube Müdürü), Fevzi Karabörk (Kütüphaneci), Belkıs İbrahimhakkıoğlu (Aile Dostu-Eski Edebiyat Vakfı Başkanı), Mehmet Nuri Yardım, Mustafa Özdamar (İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi’nin ilk müdürü ve Konyalı’nun mesai arkadaşı). Biz bu cd’lerde yer alan ve yaklaşık 8 saat süren söyleşi konuşmalarını deşifre ettik ve tezimiz için istifade ettik. İstifade ettiğimiz konuların çoğu onun hayatıyla alakalı olduğu için daha çok bu bölüme aldık.

¹⁵ Özdamar, 16.08.2012 tarihli TRT için hazırlanan İbrahim Hakkı Konyalı Belgeseli Konuşmasından.

uzanınca, sanki bir asırlık yorgunluktan kurtulup dinlenecekmişim gibime geliyor. Cenab-ı Hakk'ın rahmetine ve Hazreti Peygamber'in şefaatine güveniyorum... " derdi¹⁶.

Mutlakiyet, Meşrutiyet ve Cumhuriyet tarihleri boyunca üç padişah, son halife ve yedi cumhurbaşkanı devirlerinin her türlü politik, ekonomik ve sosyal çalkantılarını içine alan ve kendi tabiriyle "hükümetler yapan, hükümetler yıkan" "roman"lık bir hayat hikâyesi vardır¹⁷.

Kendi alanında en iyi biri olduğu halde kendisine bilim adamı ya da âlim sıfatını yakıştırmazdı. O, "Ben ilim adamı değilim, ilim hadimiyim, ilim âşıklarına hizmet eden bir insanım." derdi. Hocanın böyle mütevazı bir tarafı vardı¹⁸.

"Şeyhül muharririn¹⁹ Burhan Felek²⁰ ölmüştü. Konyalı:

"Burhan Felek'ten sonra yaşayan en yaşlı muharrir benim. E şeyh de yaşlı demektir zaten... Şeyhul Muharririnlik payesini almak için Gazeteciler Cemiyetini bekleyecek değilim!" dedi ve öyle imza atmaya başladı. Hatta buna bazen profesörlük eklediği de olurdu²¹." Bize dedi ki, "Şu şu şu lügatleri getirin." Osmanlıca sözlükleri istiyordu. Bilmediği bir şeye bakmak için değil, bize göstermeye çalışıyor. "Çocuklar bana bu lügatlerde 'şeyh' kelimesini bulun." Biz de sözlüklerde bu kelimeyi bulduk. Bize ne anlama geliyormuş, diye sordu. Biz de, yaşlı insan, olgun insan anlamına geliyor, diye cevap verdik. Peki, Şeyhül Muharririn Burhan Felek öldü. Ondan sonra en yaşlı Şeyhül Muharririn benim. Onların bize Şeyhül Muharririnlik sıfatı vermesini beklemeyelim. Biz şimdiden itibaren imzamızı Şeyhül Muharririn İbrahim Hakkı Konyalı olarak atalım,

¹⁶ Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.; Mustafa Özdamar, a.g.e., s.14; Mustafa Özdamar, "Şehirlerin Tarihini Yazan Adam", Türkiye Gazetesi, İstanbul 22 Ağustos 1991, s.7.

¹⁷ Özdamar, a.g.e., s.14; Özdamar, a.g.m., s.7.

¹⁸ Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

¹⁹ Usta gazeteci veya en yaşlı ve en tecrübeli gazeteci anlamında bir unvandır.

²⁰ Burhan Felek: İbrahim Hakkı Konyalı'dan önceki Şeyhul Muharririn.1889 yılında İstanbul'da doğdu. Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Evkaf İnşaat Başkâtipliği ve Ticaret Bakanlığı Müşavirliği yaptı. 1907'de Anadolu Futbol Kulübü'nü kurdu. 1918 yılında Tasvir-i Efkâr gazetesinde spor ve foto muhabiri olarak çalışmaya başladı. 1922'de Ali Sami Yen ve Yusuf Ziya Öniş ile birlikte TİCİ'nin kuruluşunu gerçekleştirdi. Atletizm Federasyonu Başkanlığı'na seçildi ve 1936'ya kadar bu görevi sürdürdü. 1924 ve 1928 Olimpiyat Oyunları'na yönetici olarak katıldı. Balkan ve Akdeniz Oyunları kurucularındandır. 1924 yılında kurulan TMOK'nin kurucuları arasında yer aldı. 1938-1952 yılları arasında TMOK Genel Sekreterliği, 1960-1964 ve 1965-1982 arası 21 yıl süreyle TMOK Başkanlığı görevlerini üstlendi. TOC Olimpik Liyakat Diploması ile ödüllendirildi. 1982'de vefat etti.

²¹ Özdamar, a.g.e., s. 17-18.

dedi. Hakikaten o tarihten sonra hocanın belediyelere veya başka kurumlara yazdığı mektuplarda çok ilginç ifadeler vardı.

Son zamanlarında şu ifadeyi sıkça yazardı: “92 yaşındayım, rahmet-i rahman denizinin kenarındayım, kandilde yağ bitmek üzere.” diye bitirirdi. Her mektubundan sonra ona sorardık, hocam bugün hangi sıfatınızı kullanalım, diye sorardık. Bazen İbrahim Hakkı Konyalı müellif, muharrir diye imza atardı. Bazen Selçuk Üniversitesi'nin hocaya vermiş olduğu fahri doktora unvanını kullanırdı. Bazen Şeyhül Muharririn Dr. İbrahim Hakkı Konyalı olarak imza atardı²².”

“Uzun ve sağlıklı bir ömür süren Konyalı, son yıllarında gözleri görmez hale gelince:

“Siz boş durmazsınız, beraber olmadığımız zamanlarda neler yapıyorsunuz hocam?” diye sorduğum zaman:

“Aman efendim aman!.. Neler yapmıyorum ki... Eskiden yazdıklarımı bu perdeli gözlerle büyüteç yardımıyla şöyle bir gözden geçiriyorum da... Neler neler yazmışım!... Onları nasıl yazdığımı hayret ediyorum! Kitapları hakkıyla tekrar tetkik ve tashih etmem gerekiyordu, yapamadım. Vakit bulamadım, ona üzüliyorum...” derdi²³.”

İsmail Hakkı Avcı, Yeni Asya gazetesinde çalıştığı zamanlarda sık sık Konyalı'nın evine gittiğini ve ona gazete götürdüğünü ifade ederek şunları aktarmaktadır: “Zili çaldığımda kapıyı açtığım zaman eski bir Osmanlı beyefendiliği içerisinde bizi mütevazı bir şekilde içeri alır. Topkapı Sarayı'na, Sultan Ahmet ve Ayasofya Camii'ne nazır salonda otururuz. Eşine ‘Şefikacığım!’ diye seslenir, kahvemizi söyler, biz bu arada sohbetlerimizi ederdik. Mevcut yazılarını alır, verilmesi gereken ücretini takdim ederdik. Bazı mevzularda benim merak ettiğim sorular sorardık ve büyük bir ciddiyetle ve derin bilgisiyle anlatmaya başlardı²⁴.”

“Son derece ikramperver ve misafirperver bir insandı. Evine gittiğimiz zaman o yaşlı halleriyle Eşi Şefika Hanım, İbrahim Hakkı Konyalı'ya çalışmalarında çok büyük destek vermiş bir hanımefendiydi. Bunlar, biliyorsunuz, gizli kahramanlar yani eşlerinin çalışmalarını gün yüzüne çıkaran hanımlar. Çünkü Şefika Hanım Osmanlıca'yı iyi bilirdi. Belgeleri okumada, tasnifte İbrahim Hakkı Konyalı'ya çok büyük yardımları olurdu. Evine gittiğimiz zaman günlük hadiselerden de konuşurdu tabii ki, ama çok saygılıydık. Onların

---

²² Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

²³ Mustafa Özdamar ile 16.04.2012 tarihinde yapılan görüşmeden; Özdamar, a.g.e., s. 16-17.

²⁴ İsmail Hakkı Avcı ile 16.04.2012 tarihinde yapılan röportajdan.

ilham ettiği de buydu karşıdaki insana. Yani onların karşısında saygısız olamazdık. Çünkü kendileri öylesine hürmetli, o kadar saygılı insanlardı ki karşıdakini de derleyip toparlanmaya davet eden bir saygıydı bu. Gittiğimizde hem günlük hadiselerden, siyasetten mesela ahvalin olumlu olumsuz taraflarından konuşulduğu gibi söz dönüp dolaşıp mutlaka tarihe gelirdi. Çünkü o bir tarihçiydi. İkisi de sessiz insanlardı. Telaşlı değillerdi. Onun tıpkı bir alamet-i farikası olan meşhur bastonu ve beresi vardı. O zaten bizlere gelişinde de yani sokağa her çıkışında bastonunu eline alırdı. O kolunda Şefika Hanım ile beraber yürürkenki halleri bugün gibi gözlerimin önündedir.

O ikilinin sakin ve dingil yürüyüşlerini unutamıyorum. Hasılı güzel insanlardı. Allah gani gani rahmet etsin. Hayırla yâd edilecek insanlardır. Rabbim mekânlarını cennet etsin. Bir fani için herhalde bundan daha güzel bir şey olamaz²⁵."

Son yıllarında gözleri görmez derecede iyiden iyiye ağırlaştığı ve ancak büyüteçle okuyabildiği halde, "hırs-ı pirî" (yaşlılık hırsı) tabir edilen taşkınlığa varan bir coşkunlukla çalışmalarını sürdüren ve kendisini ziyarete gelen ilim âşıklarına: "Ölmeye fırsat bulamıyorum!" diye başlayarak kendine has jest ve mimiklerle, ayakta ise elinden hiç düşürmediği bastonunu yere vurarak, eğer oturuyorsa masa ya da koltuk kenarlarını yumruklayarak: "Yorulдум efendim, çok yorulдум ammaaaa... Ölümüne bile vakitim yok!" gibi cümlelerle devam eden sohbetlerinde Konyalı'nın bu dört elif miktarı uzayan 'ammaaaa..' ları pek meşhurdu.

"Bazen 'ilim yankesicileri' olarak nitelediği sahte tarih yazarları söz konusu olunca, bu tatlı taşkınlığı daha da artar ve söz yumağının ucunu 'ölüm' le ilmekleyerek: 'Tarih yağmacıları benim ölmemi bekliyorlar!. Yağmalarına yağ sürmek ve sahtekarlıklarını sürdürmek için benim ölmemi bekliyorlar ammaaaa... Ölmeyeceğim efendim, inşallah daha ölmeyeceğim... Ben öldüğüm zaman, göreceksiniz, bu ilim yankesicileri, bu tarih yağmacıları benim cenazeme, cenazeme bile gelmeyeceklerdir. Hepsi de benim ölmemi bekliyorlar, ziraaaaa... ben ölünce, köpeksiz köyde değneksiz dolaşacaklar...' der ve hemen ardından, hafif tonda kahkaha kopararak: 'Köpek de biz oluyoruz galiba efem!..' derdi. 'hoh hoh' layarak²⁶."

Konyalı'nın şiire ve edebiyata karşı fazla merakı yoktu. Tarihçiliği daha ağır basıyordu. Ancak iyi şiiri sever ve bu konuda hep şunu söylerdi: "Şiir yazmak

---

²⁵ Belkis İbrahim hakkıoğlu ile 22.04.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

²⁶ Özdamar, a.g.e., s. 10.

için hep çocuk kalmak lazımdır. Yahya Kemal Beyatlı ömrü boyunca hep çocuk kalabildiği için iyi şiirler yazmıştır²⁷” derdi.

Hayatının büyük bir bölümü İstanbul’da geçmesine rağmen Konyalılık duygusunu hep güçlü tutmayı başarmıştır. Zaten “Konyalı” soyadıyla meşhur olmuş ve tüm eserlerinde de bunu kullanmaktan mutluluk duymuştur. Mustafa Özdamar onu katıksız bir Konyalı olarak tarif eder ve şöyle der:

“Rahmetli Hoca, İstanbul’un toprağından ve ikliminden söz ederken: ‘Bu iklime kan ekmeniz can biter! Çöp dikmeniz çınar olur!..’ derdi²⁸.”

Konyalı’nın şüphesiz en önemli özelliklerinden biri iyi bir kitabe okuyucusu olmasıdır. Kitabe okumaya adeta bir ömür harcamıştır. Bu konuda bir gazetede çıkan röportajında şunları kaydetmektedir:

“Ben görmeden yazmam, yazacağım konuyu mutlaka görmem lazım. Allah’ın lütfu ile elli senedir Anadolu’da okumadığım kitabe kalmadı. 50-60 senedir dünyada kitabe okumayan kalmadı, yalnız biz kaldık. Son zamanlarda gözlerim rahatsızlandı. Allah nur-u basarı elimden almasın yeter. Bizdeki ilim adamlarını arşive davet ettim, kitabe okuyabilmeleri için. Onları imtihana davet ediyorum. Bu davete hiçbiri gelemedi. Bunu ben Yeni Asya’da yazdım. Henüz hiç kimse cesaret edip de bu imtihana gelmedi²⁹.”

Aynı röportajında mezar taşlarını okuma konusunda da şunları aktarmaktadır: “Konya’nın eski bir gazetesi olan ‘Babalık’ta Kristof Kolomb’un haritası yeniçeriler müzesindeymiş, diye küçük küçük bir haber okumuştum. Bu haber üzerine Askeri Müze’de günlerce çalıştım, aradım, taradım fakat bulamadım. Daha sonra Topkapı Sarayı’nda da araştırma yaptım. İşte Piri Reis’in haritasını burada buldum. Nedim’in mezarına gelince, 42 sene evvelidi. Mezar taşlarını okuyordum. Yüzlerce taş elimden geçti, bu işle uğraşırken yıkılmış bir taş buldum. Bunu kaldırıp okuyunca, bu taşın Lale Devri’nin meşhur şairi Nedim’e ait olduğunu hayret ve sevinçle gördüm³⁰.”

Konyalı’nın kitabe okuma serüveni ve sevdası elbette bunlarla sınırlı değildir. Basılmış tüm kitaplarında yüzlerce kitabe metninin okunmuş hali bulunmaktadır.

---

²⁷ Özdamar, a.g.e., s. 12.

²⁸ Özdamar, a.g.e., s. 18.

²⁹ Şahiner, a.g.m., s. 5.

³⁰ Şahiner, a.g.m., s. 5.

Kitabe okuma konusunda kendisine çok güvenen ve birçok yapının kitabesini ilk defa okuyan kişi olarak Konyalı'nın kendisini yer yer bu yeteneğiyle övdüğü ve bazen de meydan okuduğu görülmektedir. Bu konuyu geniş bir biçimde örnekleriyle açıklayan yazılar da yayımlamıştır³¹.

Yazar, Çinili Köşk'ün kitabesiyle ilgili anlattıkları konuyu biraz daha açıklamaktadır. Bu eserin Fatih devrinin bütün özelliklerini üzerinde barındırarak günümüze gelebilen en kıymetli eser olduğunu yazmaktadır. Asar-ı Atika Müzesi'nin karşısındadır. Konyalı, bu yapının kitabesi ile ilgili şunları aktarmaktadır:

“Kapısının üstünde ve yanlarında dolaşan kitabeyi okuyalım. Hakikatte iki satır halinde iken üç ve daha fazla satır halinde görülen bu sarmaşık ve girift satırlar önünde ben tam üç buçuk sene çalıştım ve tam 467 yılın okuyamadığı bu yazıyı okudum. Şimdi dört buçuk asrın düğümünü üstünde taşıyan bir sırrı çözmüş olmanın zevki içindeyim. Altı satırın önünde 4,5 asrın âlimleri, tarihçileri durdular, şarkın yüksek bilginleri, garbın derin müsteşrakları (müsteşrikleri) Çinili Köşk'ün eşliğini aşındırdılar. Kafalarının bütün ışığını, gözlerinin bütün nurunu bu kitabe önünde tükettiler fakat bu tılsımı çözemediler. Fatih'in kitabesi konuşturulmadı. Üç buçuk senelik sabır aşındıran ve yoran çalışma ile elde ettiğim bu muvaffakiyetli neticeden sonra şu kanaate vardım ki; bu Farsça mozaik kitabeyi bir hazırlayan âlim, bir istif eden hattat, bir de kasrın banisi İkinci Sultan Mehmet doğru okumuşlardı. Hattat tezyin zaruretine inzımam eden yersizlik endişesi ile bu güzel tarih kitabesinin kelimelerini öyle birbirine karıştırmış ve öyle istif etmiştir ki, kendinden sonra onu bir daha kimse okuyamamıştır. Bütün tarih kitaplarını karıştırdım. Fatih ve Beyazıt devri şairlerinin ve ediplerinin bize kadar gelebilen manzum ve mensur bütün eserlerini okudum. Bu kitabeye rastlayamadım, rastlayamazdım... Çünkü bu kitabe çini üzerine geçtikten sonra bir daha kimse tarafından okunamamıştır ki, bir tarihçi veyahut âlim onu nakletsin³².”

Konyalı bu kitabenin Veliyettin Efendizade Bursalı Ahmet Paşa'nın kaleminden çıktığını düşünmektedir.

Kitabeye göre Çinili Köşk 1472 yılında yapılmıştır. Bu kitabe aynı zamanda köşkün tam bir ifadesi ve tasviridir.

³¹ Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, “Kütüphanelerimizden Çalınan Kitaplar”, *Yeni Asya*, 29-30 Haziran/ 1-2-3-4-5-6 Temmuz 1976, s. 4.

³² Konyalı, *İstanbul Abideleri*, s. 29-30.

Mustafa Özdamar onun kitabe ilmindeki uzmanlığını şöyle izah etmektedir: “Kendisi kitabe deşifre etmede, vakfiyeleri okumada, eski yazıları okumada uzman bir insandı. Zaten yazdığı kitaplar da Sanat Tarihi ile ilgili şeylerdi, şehir tarihleri ile ilgili şeylerdi. İnsanı çok yoran çalışmalardır³³.” İbrahim Hakkı Konyalı'nın arşivinde yer alan fotoğraflar arasında onun sahada mimari eserleri incelerken çekilmiş birçok resmi bulunmaktadır (Resim 17-19-21-22). Bunlardan bir kısmı merdivene dayayarak veya uzanarak veya eğilerek okuduğu yapı kitabeleri veya mezar taşı kitabelerinden oluşmaktadır. Bu işi o kadar çok yapmış ki, gittiği yerlere birçok defa eşini de götürmüş ve zaten tahsili olan Refika Hanım bile kitabe okuma yeteneğini elde etmiştir (Resim 38-40-48). Onun yayımlanmış kitaplarına baktığımızda, incelediği eserlerin varsa, mutlaka kitabesini çözümlediğini ve Latinceye çevirerek yayımladığını görmekteyiz.

1.2. Eğitim Hayatı

İbrahim Hakkı Konyalı, ilk tahsilini Konya'da “Yıkık Mahalle” mektebinde tamamladı. Ortaokul eğitimine tekabül eden rüştiye eğitimini yine Konya'da “Füyuzat-ı Hamidiyye” mektebinde yaptı. Bundan sonra da yüksek tahsil diyebileceğimiz ve lise ve üniversiteye denk düşen asıl eğitimini de, medreselerin ıslahı için Konya'da Sami Bekir başkanlığında açılan “İslah-ı Medaris-i İslamiye” mektebinde 12 yıllık ciddi bir eğitimin sonunda tamamlamıştır. Bu okulda iyi derecede Arapça ve Farsça da öğrendi. Bu okul, nev-i şahsına münhasır bir yapıya sahip olup din ilimlerinin yanı sıra fen ilimlerinin de öğretildiği bir kurumdu. Birinci Dünya Savaşının başladığı yıllarda, devam etmekte olduğu Konya'daki İslah-ı Medaris-i İslamiye Üniversitesi kapanınca, İzmir'deki Amerikan Şimendifer Mektebine kaydını yaptırdı³⁴(Resim 3).

Konyalı, kendi el yazmasında bu tahsil hayatı ile ilgili şunları aktarır: “İlk tahsilimi kışın “Yıkık Mahalle” mektebinde yazın hergele başındaki camiin son cemaat yerindeki mektepte bitirdim. Hocaları aynı idi. Rüştiye tahsilime Konya'da Seb'i Han Mahallesi'nde Emir Nurettin Türbesi çıkmazı içindeki bir evde Sarı Ali Efendi'nin açtığı “Fuyuzat-ı Hamidiye” mektebinde başladım. Sonra mektep “Akif Paşa” mektebine taşındığı için burada 1910 yılında tamamladım. İdadiye devam ettim. Konyalı, hal tercümesinde adı geçen okulun kuruluşu ve programı hakkında şunları anlatmaktadır: “Vakıf ile medresenin İslam medeniyetinin oluşunda aslan payı vardır³⁵.”

³³ Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

³⁴ Özdamar, *a.g.e.*, s. 9.; Balkan, *a.g.e.*, s.3.

³⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 19 Ocak 1981, s. 4.

Dejenerleşen bu iki müessese Müslümanları zelil ve hakir etmiştir. Konyalı ilim adamları, hayırseverleri eski medresenin düşmanı (İslah-ı Medaris-i İslamiye) adlı bir İslam darülfünunu kurdular. Bu medresede İslam'ın istediği çapta madde ilimleri ile mana ilimleri kucaklaştırılarak okutulurdu. Programında Japonya'da İslami neşir de vardı³⁶. İbrahim Hakkı Konyalı, 17 Ağustos 1331/1913 yılında İslah-ı Medaris-i İslamiye mektebinden diplomasını alarak mezun olmuştur. Konyalı, 1332/1914 yılında Konya Sanayi Mektebinde kısa bir müddet hocalık yapmıştır.

Konyalı 1333/1915 yılında İzmir'de açılan ve bir ihtisas ve meslek okulu olan Şimendifer Mektebi'nden yüksek derece ile mezun olmuştur. Almanların idaresindeki Anadolu-Bağdat demiryollarının Geyve ve Bozüyük istasyonunda staj gördü.³⁷ Kendisi ile yapılan bir röportajda Konyalı, "İslah-ı Medaris-i İslamiye" medresesinden bahis açılınca o günü yaşıyorcasına heyecanlandığını ifade ederek şunları kaydeder: "İslam'ın düşmanı olduğu taassup bu üniversitenin kapısından içeri girmemiştir. Bu medrese maddi ve manevi ilimleri toplayan ve o vakte kadar geniş sınırları olan Osmanlı İmparatorluğunda bir eşi daha olmayan öğretim müessesesi idi. Öğrenim süresi on iki yıldır. Buradan çıkanlar maddi ve manevi ilimlerle kendilerini cihazlandırıyorlar, doğu ve uzak doğu ülkelerinden birinin dilini öğreniyorlardı. Onlara doğu ve uzak doğu ülkelerinde İslamiyet'i yaşatma görevi verilmesi düşünülmüş, planlanmıştı³⁸ (Resim 5-8-9)."

1.3. Hocaları

Konya hukuk mektebi müdürü Refik, Şeyhülislam Mustafa Sabri, Konya Mebusu Elmalılı Tefsirinin sahibi Küçük Hamdi (Elmalılı Hamdi Yazır), Ayan azasından Şeyhzade Zeynel Abidin³⁹, kardeşleri Rıfat ve Ziya, Ahmet Tevhit⁴⁰, Hacı Üveysade Mustafa, Konya Müftüsü Ömer Lütfi ve Fahrettin efendiler⁴¹. Konyalı, Fransızca hocasının ise bir Ermeni olduğunu söylemekte ancak ismini zikretmemektedir.

1.4. Ailesi

İbrahim Hakkı Konyalı'nın evliliği ve ev hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Mevcut bilgiler de henüz herhangi bir yerde yayımlanmamış

³⁶ İHKA, "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi", Belge No: 3049, s. 2.

³⁷ İHKA, "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi", Belge No: 3049, s. 2.

³⁸ Yücel, a.g.m., s. 25.

³⁹ Konyalı, hocası Zeynelabidin hakkında bir yazısında detaylı bilgi vermektedir. Bkz. Konyalı, İbrahim Ağa'nın Bulduğu Lahit, *Yeni Asya*, 1 Ağustos 1972, s. 4.

⁴⁰ Konyalı, "Eski Paralar", *Yeni Asya*, 23 Ağustos 1977, s. 4.

⁴¹ Konyalı, "Asırlık Tarihi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor", *Yeni Nesil*, 8 Ağustos 1981, s. 4.

bilgilerdir. İbrahim Hakki Konyalı ile ilgili Konya’da düzenlenen bir konferansta onun torunu Didem Atış Özhekim, dedesinin ailevi hayatı ve evlilikleri ile ilgili şunları söylemektedir:

“Dedemle ilgili aile anılarım ancak babaannemle tanışmalarına kadar geri gidebiliyor. Dedem 17 yaşında iken, İstanbul’dan Konya’ya ziyarete gelen Mediha’yı 13 yaşında ilk kez görür. Bir sene birbirlerine şiirler, mektuplar yazarlar. Babaannem 14, dedemse 18 yaşında bir öğrenciyken de evlenirler. İlk çocukları Yıldız kısa bir süre sonra dünyaya gelir. Yedi sene sonra ise oğulları yani babam Ayhan... Babamın liseyi bitirdiği sene ailelerine ikinci halam Mukadder katılmış. Hatırlıyorum da, küçükken adını söyleyemediğim için “Muku hala” derdim. Bu süreç içinde Konya’dan İstanbul’a taşınmışlar. Babaannem bahçeyi ve çiçekleri çok sevdiği için dedem ona bahçeli bir ev tutmuş. Yıldız halam Ankara’da Nigthingale Hemşirelik Okulu’nda okuduğundan, dedem de evden uzakta olduğundan, babam evin reisi gibiymiş. O da İstanbul Teknik Üniversitesi’ndeki eğitimine başlamış. Babaannem ve babamın en büyük zevkleri evlerinin arka bahçesinde çiçek yetiştirmek ve sabah kahvelerini ana oğul bu bahçede beraber içmekmiş. Yine böyle bir sabah keyfi sırasında, babaannem fenalaşmış ve doktor gelene kadar o çok sevdiği bahçesinde daha 38 yaşında iken, beyin kanamasından ölmüş. Ne yazık ki; dedem o sırada araştırma gezilerinden birinde imiş. O dönemin ulaşım koşulları nedeniyle yetişememiş karısının cenazesine...” Özhekim, aynı konferansta Konyalı’nın ikinci evliliği hakkında da bilgiler vermektedir:

“Aradan çok kısa bir süre geçmesine rağmen, annesinin baskısı ile dedem ikinci evliliğini yapmış. İkinci eşi, en büyüğü 22, en küçüğü 3 yaşında olan üç çocuğu istememiş evinde⁴². Böylece üç kardeşin babalarıyla ilişkileri kopmuş. Yıldız halam evlenmiş ve küçük halamı yanına almış. Bir süre sonra da halam sayesinde annemle babam tanışmışlar. Babam 31, annem de 26 yaşında iken evlenmişler. Bir sene sonra da ben doğmuşum. Dedem Üsküdar Tarihi’nin 2. Cildini yazarken geçirdiği trafik kazasına kadar, aile birbiriyle hiç görüşmemiş. Arabanın çarpma ve fırlatma şiddeti ile dedemin kalça, omuz, kol; kısaca neredeyse kırılmadık kemiği kalmamış. Babam ve halalarım hemen hastaneye

---

⁴²Burada Konyalı’nın eski eşinden 3 çocuktan bahsedilmektedir. Ancak 1974 tarihli bir gazetede Konyalı Melih veya Melik (çünkü yazının bir yerinde Melih diğer sayfasında da Melik olarak geçmektedir.) adında bir çocuğundan da bahsetmektedir. Hatta bu çocuğunun eşi ile beraber Konya’da Sadrettin Konevi kabristanına defnedildiğini yazmaktadır. Bu bilgiye göre eski eşinden 2’si kız 2’si erkek olmak üzere 4 çocuğunun olması icab etmektedir. Bkz. Konyalı, “20. Asır İçinde Konya’da ve Karaman’da Yıkılan, Yok Edilen Tarihi Abidelerimiz ve Eski Eserler”, *Yeni Asya*, 18 Ocak 1974. s. 4.

koşmuşlar. Onların anlattığına göre, bir sene hastanede yatmış. Vücudunda hareketsizlikten yaralar açılmasın diye darı yatak ve yastıklar dikilmiş. O zamanlar babam da beni hastaneye götürmüş. İşte ben dedemle ilk defa o zaman tanışmışım ve sargılar içindeki dedeme hemen bir isim bulmuşum: 'Uf dede'."

İbrahim Hakkı Konyalı'nın birinci hanımından olan tek oğlu Ayhan, aynı zamanda Didem Atiş Özhekim'in de babasıdır. Özhekim, genç yaşta yitirdiği babasının ölümü hakkında ise şunları anlatır:

"Aradan kopuk bir iki sene daha geçmiş ve babam 35 yaşındayken hastalanmış ve halamın çalıştığı Amerikan Hastanesi'ne yatırılmış. Dedem de hemen hastaneye gelmiş. Oğlu ile kendi duygularını, karakterini ortaya koyan bir konuşma yapmış: "Bak oğlum, bir yavrun var, ikincisi de geliyor. Güçlü olmalısın. Ben bir sene yattım, ne acılar çektim ama kalktım. Sen de kalkacaksın." Ardından yine bir araştırma gezisi... Ama sürekli hastaneye telefon açıp, babamın durumunu sorarmış. Hastaneye telefon açtığı bir gün, kulakları ağır işitmeye başladığından, ne yazık ki telefondakinin hemşire değil de annem olduğunu duyamamış ve ağlayarak sormuş: "Hemşire hanım, oğluma kanser diyorlar, doğru mu?" Birkaç gün sonra da bir baba için en büyük olabilecek acıyı yaşamış dedem. Yıl: 1971. 35 yaşındaki oğlu kansere yenik düşmüş. Gidememiş cenazesine ve Mehter Takımı'nı göndermiş⁴³."

Torunu Didem Atiş Özhekim, dedesiyle görüşme anını ve sonraki yıllara ait anılarını şöyle anlatır: "Yıllar sonra Salacak Karlık Apartmanı'ndaki evine gittiğimde bilinçli olarak ilk defa dedemi gördüm. Yaşlı ve güler yüzlü bir adam. Beni ve erkek kardeşimi gördüğü ilk andan öldüğü ana kadar hiçbir zaman bize isimlerimizle hitap etmedi. Ben Mediha idim, kardeşim ise Ayhan... Bizi hep babaannem ve babamın isimleriyle çağırdı. Onlara çok benzediğimizi söylerdi. Sanırım bu benzerliklerimiz ona hep acı verdi. Bizi deniz manzaralı çalışma odasına aldı. Eski kitapların güzel kokusunun sindiği bir oda. Deniz tarafındaki pencerenin önü hariç, odanın her tarafı yerden tavana kadar kitaplarla dolu idi. Kardeşimle dedemin gösterdiği koltuğa oturduk. Şimdi düşünüyorum da; ne kadar çok incelemişim dedemi. Beyaz arkaya taralı saçlar, hafif pembemsi bir ten,

---

⁴³Didem Atis Özhekim, "Dedem İbrahim Hakkı Konyalı", Yayınlanmamış Panel Metninden, Konya 1 Nisan 1999. Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Müzesi'nde düzenlenen ve Prof. Dr. Yusuf Küçükdağ, Yard. Doç. Dr. Didem Atiş Özhekim, Yard. Doç. Dr. Caner Arabacı, Araştırmacı-Yazar M. Ali Uz ile İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi Müdürü Mustafa Özdamar'ın konuşmacı olduğu bir paneldir. Bu panelin konuşma metinleri yayımlanmamıştır. Ancak biz yazarlara ulaşip metinlerini temin etmeye çalıştık.

tertemiz kokan bir tıraş losyonu. Fakat en önemlisi gözlerdi. Hafif nemlenmişti gözleri, belki yaşlılıktan, belki de bizden. Üstünde takım elbise vardı. Bunu çok garipsemiştim. Evinde oturan bir insan niye kravat ve takım elbise ile oturuyordu ki? Daha sonra onu tanıdıkça anladım. Bu durum onun prensibi idi. Her sabah kalktığında önce tıraşını olur sonra takım elbisesini giyer, ardından kahvaltı masasına otururdu.”

Her gidişimizde bize nerede ve kaçınıcı sınıfta okuduğumuzu sorardı. Ziyarete gittiğim başka bir gün bana yine sordu: “Mediha kaçınıcı sınıftasın? Ne dersler görüyorsun?” Pencerenin önündeki berjer koltukta oturuyordu. Ben de koltuğun kenarına oturmuştum. “Ortaokul 3. sınıftayım, dede. Türkçe, İngilizce, matematik, fen gibi dersler var”.

Dedem kısa bir süre düşündü: “Bak Mediha. Osmanlıca öğren. Seni kütüphanemin müdiresi yapayım”.

Bana bu düşünce çok garip gelmişti. Kendi kendime düşündüğümü hatırlıyorum. İngilizce, Fransızca, Almanca gibi diller varken, niye Osmanlıca öğrenyim ki...

Yıllar dedemin ileri görüşlülüğünü bana kanıtladı. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nin Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nü kazandığımda, girdiğim ilk ders neydi biliyor musunuz? Eski Türkçe. Bunu dedeme söyleyebilmeyi hep çok istedim. Ama biraz geç kalmıştım. Daha doğrusu zamanlama hatası vardı; 10 gün önce ölmüştü. Biraz daha yaşayıp, Eski Türkçe öğrendiğimi, fakültemde bir öğretim üyesi olduğumu ve onun gibi ülkeme yararlı bir insan olmaya çalıştığımı görmesini çok isterdim⁴⁴(Resim 2-11-12-13). ”

Konyalı'nın neneleri ve dedeleri hakkında pek bir malumat yoktur. Ancak bir yazısında babaannesinden bahsederken 1915 yılında Konya'da vefat ettiğini ve isminin de Fatma olduğunu nakletmektedir⁴⁵.

1.5. Memuriyet Hayatı

18 Mayıs 1916 yılında Kafkas Demiryolları işletme memurluğuna atanmıştır. Topal İsmail Hakkı Paşa, Aydın, kasaba demiryolları umumi müdürü Miralay Ali Hikmet ve Nafia Nazareti müsteşarı Muhtar beylerden müteşekkil bir heyetle beraber Gence'ye kadar bir tetkik seyahati yapan heyete şimendiferci mütehassıs

---

⁴⁴ Özhekim, a.g.p., s.2.

⁴⁵ Konyalı, “Ayazma Camii'nin Sivası Yumurta ve Balla Yapıldı”, *Yeni Asya*, 5 Mart 1971, s. 4.

(uzman tirenci) sıfatıyla katılmış ve Kafkasya'da tarihi incelemelerde bulunmuştur.

1917 yılında İstanbul polis müdüriyeti dördüncü şube memurluğuna atanmış ve bu görevinden 1921 yılında ayrılmıştır.

İlk Türk şimendifercilerinden biri olan Konyalı, 1916 yılında Batum'da istasyon müdürlüğü yapmıştır. Bunu Konya Sanayi Mektebinde Türkçe öğretmenliği, 1918 yılında kısa bir müddet İstanbul Meşihat Dairesinde ders vekâleti hulefâlığında tetkik ve araştırmacılığı izledi ve ardından Başbakanlık Arşivinde uzman olarak çalıştı.

İki defa Şeyhulislamlik Ders Vekâleti Halifeliğinde, Medreseler Müfettişliğinde ve İstiklal Savaşı sırasında Anadolu-Bağdat Demiryollarının Konya Bağdat Otelinde kurulan Teftiş Dairesinde uzman olarak çalıştı.

Konyalı devlet dairelerinde ayrıca Askeri Müze ve Vakfılar Genel Müdürlüğü'nde de uzman olarak görev yapmıştır.

1.6. Üsküdar'daki Evi

Tarihçi ve Öğretmen İsmail Hakkı Avcı, Konyalı'nın Üsküdar'daki evi hakkında şunları aktarır: "Fakülteye girdiğim sene Yeni Asya gazetesinde çalışmaya başladım. İbrahim Hakkı Konyalı gazeteye de yazıyordu. Üsküdar-Harem'de Selimiye'de otururdu. Yaşlı olduğu için yazılarını getiremiyordu. Biz gider alırdık. Çoğu zaman ben giderdim. Hem yazıyı almaya hem de cüzi ücretini vermeye Harem'deki evine çok gitmişimdir. Harem İskele Caddesi 90 Numara Karlık Apartmanı Daire 8'de otururdu⁴⁶(Resim 69-70).

Belkıs İbrahimhakkıoğlu, Konyalı'nın Üsküdar'daki evinin Türk Edebiyatı Vakfına vakfedilmesi ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "*Konyalı, ilim ve sanat insanları için bir çalışma yeri olsun diye Üsküdar'daki evini Türk Edebiyatı Vakfına bağışladı. Vakfın ismi altında kendi isminin de yaşamasını arzu ediyordu. Maalesef onun vefatından sonra Türk Edebiyat Vakfı imkânsızlıklar yüzünden bu eve ciddi olarak sahip çıkamadı. Tabi bir kişinin kararıyla da bu işler yürümezdi. Vakfın mütevelli heyeti, yani yönetim boyutu var. Bu ev uzun süre kiraya da verilmedi. Boş kaldığı için de çok yıprandı. Bir iki kere Vakıf olarak hâlihazırdaki Üsküdar Belediyesine başvurmamıza rağmen ancak henüz bir cevap almış değiliz. Biz bu başvurumuzda bu evin bir kültür evi*

---

⁴⁶ İsmail Hakkı Avcı ile (TRT için)16.04.2012 tarihinde yapılan röportajdan.

olmasını diledik. Rahmetlinin vasiyetini yerine getiremediğimiz için de ben şahsen vicdan azabı çekiyorum⁴⁷.”

1.7. Üsküdar'daki Kütüphanesi

1979 yılından beri, Üsküdar Selimiye Camii Hünkâr Kasrı'nda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın adını taşıyan bir kütüphanedir(Resim 4).

Kütüphane, İbrahim Hakkı Konyalı'nın vakfettiği kitap ve arşiv malzemeleri ile kurulduğu için İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphane ve Arşivi adını almıştır. İki salon, iki oda ve bir depodan oluşan kütüphane toplam 210 m² kullanım alanına sahiptir. Aynı anda 80 kişiye hizmet verebilme kapasitesi bulunan kütüphane,

Dört bölümden oluşmaktadır (Resim 26-27).

Yazmalar Bölümü: 705 adet yazma eser bulunmaktadır.

Osmanlı Dönemi Kitapları Bölümü: Arapça, Farsça ve Osmanlıca kitaplardan oluşan 2842 eser bulunmaktadır (Resim 28-29).

Cumhuriyet Dönemi Kitapları Bölümü: Cumhuriyet dönemi kitapları bu bölümde bulunmaktadır. Toplam 5018 adet matbu eserden oluşmaktadır.

Arşiv Bölümü: İbrahim Hakkı Konyalı'nın çeşitli konulardaki notlarından, gazete küpürlerinden ve fotoğraflardan oluşan arşiv bölümünde 5410 adet doküman vardır⁴⁸. Bu belgelerin pek çoğu Konyalı'nın notlarından ve yazılarından oluşmaktadır (Resim 30-31).

1.8. III. Selim Camii Hünkâr Kasrı

Mahfil, büyük camilerde hükümdar veya müezzinler için ayrılmış, taş ya da tahta parmaklıkla çevrili yüksekçe bölüm anlamına gelmektedir. Hünkâr Mahfili ise, büyük camilerde padişahın halktan ayrı olarak namaz kılması için yapılmış, özel kapısı ve merdiveni olan, parmaklıklı ve maksure şeklindeki yüksekçe yer manasındadır⁴⁹.

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi olarak kullanılan Selimiye Camii Hünkâr Kasrı, camiyle birlikte III. Selim tarafından yaptırılmıştır. Ana giriş kapısının alınışında: “*Rabbi enzilni münzelen mübaraken ve ente hayrul münzilin (Mu'minun-29)*” ayeti yer almaktadır. Şu anda kapalı tutulan ve kibleye bakan

⁴⁷ Belkis İbrahimhakkıoğlu ile (TRT için) 22.04.2012 tarihinde yapılan röportajdan.

⁴⁸ <http://www.vgm.gov.tr/icerikdetay.aspx?Id=4>, (09.03.2013).

⁴⁹ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 209.

kapının üzerinde ise: “ Selamün aleyküm ketebe rabbukum ala nefsihirrahme” (En’am-54) ayeti yer almaktadır.

Yirmi iki basamaklı merdivenden yukarı çıkıldığında araştırma salonuna girilir. Burası hünkâr kasrının sofasıdır. Burada şu anda arşiv kitaplarının bulunduğu bölümün kapısının üzerinde: “*Elhamdulillah hamden kesiren tayyiben mübareken fih*” hadisi şerifi bulunmaktadır. Hünkâr mahfiline açılan kapının üstünde de: “*Elhamdulillah ve selamün ala ibadillahillezine’stafa*” (Neml-59) ayeti bulunmaktadır. Aynı kapının mahfele bakan iç yüzünde ise: “*Selamün kavlen min rabbirrahim*” (Yasin-58) ayeti yer almaktadır.

Konyalı kütüphane arşiviyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “On beş yaşımdan beri yetmiş dört yıl içinde topladığım yazma ve basma kitapların çoğu ilim güneşi görmemiş, eşsiz ve nadir vesikalarımın, yurdun yarısından fazla topraklarında bulunan İslami ve gayri İslami tarihi eserler hakkında incelemelerimi içine alan defterlerimi Vakıflar Umum Müdürlüğü’ne yedi sene evvel hibe ettim. Üsküdar’da Selimiye Camii’nin bitişiğindeki Sultan III. Selim’in muhteşem kasrı kütüphane ve arşivime tahsis edildi. Adı İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi ve Arşivi’dir. Kitaplarımın, arşiv vesikalarımın, resim ve fotoğrafların sayısı yirmi bini aşkındır. Hiçbir halife, sultan, padişah ve Müslüman zengini bu kadar sayıda kitap ve belge vakfetmemiştir⁵⁰.”

1.9. Aldığı Ödüller Ve Unvanlar

Aldığı ödüller ve unvanları hakkında kendi hal tercemesinde şunları kaydetmektedir.

1. Gazetecilik şeref kartım vardır. En yaşlı gazeteciyim. Eskiden bir mesleğin en yaşlısına (şeyh) derlerdi buna göre ben Şeyh-ül Muharririm (Resim 6-7).

2. Konya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, doktora ve profesörlük paye ve unvanı verdi (Resim 16-33).

Kaynaklarda Konyalı’nın profesörlük unvanını aldığına rastlamıyoruz. Doktora ünvanı hakkında bir kuşku yoktur. Çünkü hem belgesi bulunmaktadır hem de bu belgeyi aldığı zamanki törenin resimleri mevcuttur. Ancak profesörlük için böyle bir kaynak mevcut değildir. Yalnız bir dergide yaptığı söyleşide bizzat kendisi bu unvanı aldığını dile getirmektedir⁵¹.

⁵⁰Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil Gazetesi*, 17 Ocak 1981, s. 4.

⁵¹Konyalı, “Tarih yağmacılığı ile asırlık mücadele”, *Köprü Dergisi*, S. 17, Kasım 1982, s. 57.

3. Altı il ve ilçenin fahri hemşerisiyim.
4. Kütüphane ve arşivimi vakfederken, Devlet Bakanı Enver Akova bana şilt verdi.
5. Akşehir Belediyesi, Nasrettin Hoca şilti verdi (Resim 27).
6. Kültür ve Turizm Bakanlığı Armağanı
7. Konya Turizm Derneği şilti.
8. 1982 Konya’da yapılan Mevlana bilimsel toplantısı şilti.
9. Konya Gazetecilik Cemiyetinin onur belgesi.

1.10. Arşivi

İbrahim Hakkı Konyalı’nın uzun yıllar ve büyük emeklerle oluşturduğu büyük bir arşivi bulunmaktadır. Bu arşiv kendi adıyla kurulan Üsküdar’daki kütüphanesindedir. Konyalı, kendi çabası ile konu bütünlüğüne de riayet ederek toplam 5410 sarı zarf içine yerleştirdiği binlerce arşiv belgesi hazırlamıştır. Her zarfın üstüne de kendi mührünü ve imzasını basmıştır. Bunlar hibe olarak Vakıflar Bölge Müdürlüğü bünyesinde açılan İ.H. Konyalı Kütüphanesine bağışlanınca, her zarf Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün kaşesiyle kayıt altına alınmıştır. Tezimizin özellikle “Dergi Makalelerinde Sanat Tarihi” ve “Gazete Köşe Yazılarında Sanat Tarihi” bölümleri bu arşivde bulunan bilgi, belge ve dokümanlar sayesinde oluşturulmuştur. Öyle ki Konyalı, kibrit kutusuna bile yazdığı bir notu atmamış ve ilgili zarfın içinde saklamıştır. Kaldı ki bu zarfların içinde pek çok vesika, berat, hüccet, harita, resim, gazete ve dergi kupürleri gibi pek çok arşiv dokümanı bulunmaktadır.

1.11. Eserlerinde Kullandığı Müstear İsimler

İlk yazısı Konya’da Şerafettin Camii’nin karşısında muallimhanenin sağındaki matbaada basılan Meşrik-i İrfan gazetesinde yayımlanmıştır. Bu yazı 17 yaşında iken yayımlanmıştır. Bu yazı meşhur Arap hatibi Kus bin Saide’ni Ukaz Panayırı’nda kırmızı deve üzerinde jüri huzurunda yaptığı konuşmanın Türkçe çevirisiydi. Bu ilk yazısının başlığı şöyledir:

“Kâbe-i Muazzama’da Son Asılı Olanlardan Kus İbn-i Sâib’in Tercümesi”. Yine öğrenci iken bazı makaleleri Mısır’ın Arapça yayın gazetelerinde yer bulacak kadar kuvvetli idi.

Mütarekeden sonra Batum’dan Konya’ya dönen İbrahim Hakkı Konyalı, kendisini tamamen ilim ve araştırmaya verir. Ayrıca Hak Yolu isimli ilk dergisini de bu dönemde çıkarır. Ethem Ruhî Balkan bu dergi için “O vakit İstanbul’da bile benzerine rastlanmayan bu ağır başlı ve ciddi mecmua bugün bile istifade

edilebilen kıymetli bir mecelledir.” şeklinde övgüler yağdırmaktadır. İntibah'ta başyazarlık yaptığı gibi Mütareke yıllarında Tercümân-ı Hakikat'te daha çok tarihî konuları ele alan makaleler yazdı⁵².

İbrahim Hakkı Konyalı, el yazısıyla yazdığı hal tercümesinde bu hususu şöyle izah eder: “1919 yılında Konya’da Hak Yolu adlı bir mecmua çıkardım. Yine Konya’da çıkan İntibah gazetesinde başmuharrirlik yaptım. Babalık, Konya ve Yeni Meram gazetelerine yazılar yazdım. Konya mecmuasında birçok tarihi yazılarım çıktı. Konya’da din ve mezhep avcılığı perdesi arkasında Ermenilere memleketi parçalayacak sözde milliyet aşkı aşılama için Amerikalıların ve Fransızların mektepleri ve Fransızların ayrıca kiliseleri de vardı. Amerikalıların son mümessili Dr. Dat idi. Onun müesseselerini Konya’dan atma mücadelemi Babalık gazetesinde yapmış ve muvaffak da olmuşum.”

İstanbul'a geldiği yıllarda Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü, Selim Ragıp Emeç ve Ali Ekrem Uşaklıgil'in çıkardığı Son Posta'da çalıştı. Gazetenin kapatılması üzerine Tan gazetesinde yazmaya başladı⁵³.

İlk eseri 1936 yılında 40 yaşında iken yazmış ve yayınlamıştır. Ancak ilk yazısı çok daha eskilere dayanmaktadır. İyi bir arşiv ve çalışma, araştırma disiplini sahip olan Konyalı, eserlerini uzun çalışma ve tetkiklerden sonra baskıya vermektedir. Kendi tabiriyle en kıymetli eseri olan Aksaray Tarihini 28 senede yazmıştır ve en hacimli eseridir⁵⁴.

İbrahim Hakkı Konyalı imzasını taşıyan kitaplar dışında on sekiz ayrı isimle çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazdı. Konyalı, 'İbrahim Hakkı Konyalı' isminin dışında aşağıdaki isimleri de yazılarında ve makalelerinde kullanmıştır. Bu isimleri en çok ve tamamını kendisinin çıkarıp yönetimini yaptığı Tarih Hazinesi dergisinde kullanmıştır. Kullandığı müstear isimler şunlardır.

Amber Reisoğlu, Ayhan Atis⁵⁵, Ayhan Nalbantoğlu, A. Nalbantoğlu, H. Nalbantoğlu, Nalbantzade İbrahim Hakkı, İbrahim Atis⁵⁶, Derviş Karamanoğlu, Hakkı Arayan, İbrahim Cimcoz, İbrahim Hakkı, İ. Atis, Ömer Ataoğlu, Mediha Atis⁵⁷, Vakanüvis, M. Atis, Yeni Evliya Çelebi⁵⁸ ve Şefika Özdöl⁵⁹.

⁵² Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 8 Ağustos 1981, s. 4.

⁵³ Erdem Yücel, a.g.m., s.196.

⁵⁴ Şahiner, a.g.m., s. 5.

⁵⁵ Ayhan, oğlunun ismidir.

⁵⁶ İbrahim Atis, Konyalı'nın orijinal adı ve soyadıdır.

⁵⁷ Mediha ilk eşinin ismidir. İkinci eşinin ismi ise Şefika'dır.

1.12.Vasiyeti

Konyalı, tüm kitaplarını ve diğer vesikalarını bağışlayarak kendi adına bir kütüphane açtırmıştır. Halen Üsküdar III. Selim Camii'nin hünkâr mahfilinde bulunan bu kütüphane, nadir uğrayan araştırmacılara hizmet etmektedir. Ancak Konyalı, vakfettiği kitapları ve arşivi ile ilgili bildiri mahiyetinde şöyle bir vasiyet yayımlamıştır:

“On beş yaşımdan beri yetmiş dört yıl içinde topladığım yazma ve basma kitapların çoğu ilim güneşi görmemiş, eşsiz ve nadir vesikalarımı yurdun yarısından fazla topraklarında bulunan İslami ve gayri İslami tarihi eserler hakkındaki incelemelerimi içine alan defterimi Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne yedi sene evvel hibe ettim. Üsküdar'da Selimiye Camii'nin muhteşem kasrı, kütüphane ve arşivime tahsis edildi. Adı: İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphane ve Arşivi'dir. Kitaplarımın, arşiv vesikalarımın, resim ve fotoğrafların sayısı yirmi bini aşkındır. Hiçbir halife, sultan, padişah ve Müslüman zengini bu kadar sayıda kitap ve belge vakfetmemiştir. Vakıflar İdaresi şartlarını yerine getirmemiştir. Hibeden dönülebilir. Bu hususta teşebbüse geçmiş bulunuyorum. Muvaffak olursam, bunları Konya Selçuk Üniversitesine vakfedeceğim. Kütüphane arşivimde bulunan yazma ve basma kitaplarımın ve arşiv vesikalarımın basma ve yayma haklarını yalnız Konya'nın Selçuk Üniversitesine veriyorum. Refikam ve varisim Şefika Konyalı'nın müsaadesi alınarak istedikleri gibi tasarruf edebileceklerdir⁶⁰.”

1.13.Vefatı

İbrahim Hakkı Konyalı,20 Ağustos 1984 tarihinde Konya Akşehir'de vefat etti, cenazesi İstanbul'a getirilerek 21 Ağustos'ta Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi⁶¹(Resim 72).”

⁵⁸ Konyalı'nın bu ismini sadece bir makalesinden yola çıkarak tespit ettik. O da 1590 numaralı arşiv belgesinde İstanbul'u anlatan köşe yazıların birinde geçmektedir. Konyalı bu yazısında yaklaşık 20 yıl önce bu isimle Son Posta gazetesinde İstanbul'u anlatan yazılar yazdığını belirtir. Bu da yaklaşık 1937 yılına tekabül etmektedir. Bkz. Konyalı, “Tarih Boyunca İstanbul'u İmar Dâvası, Hareketleri” *Her Gün*, 15 Şubat 1957, s.2. 1590.

⁵⁹ İbrahim Hakkı Konyalı'nın bu ismine sadece bir köşe yazısında rastlamaktayız. Bkz. Konyalı, “Büyük Mimar Sinan ve Üsküdar'daki Şah Eserleri”, *Hergün*, 17 Mart 1956. S. 6. soyadı hakkında bir malumatımız yoktur ancak ‘Şefika’ onun ikinci eşinin ismidir. ‘Özdöl’ ise eşinin kızlık soyadıdır.

⁶⁰ Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 17 Ocak 1981, s.4; İHKA, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi, Belge No: 3049, s. 13.

⁶¹ Erdem Yücel, a.g.m., s. 196; Özdamar, a.g.e., s. 15.

1984 yılının Ağustos ayı idi. Akşehir belediyesinden bir davet almıştı. Davetin sebebi “Akşehir Tarihi” kitabının yeniden basılmasıydı. Onu görüşüp karara bağlayacaklardı. Konyalı 19 Ağustos 1984 günü İstanbul’dan hareket etti 20’sinde Akşehir’e ulaştı.

Konyalı’nın temennilerine uygun düşen ilginç ölümünü eşi Şefika Konyalı, kütüphane personeline şöyle anlatmıştır.

“Buradan (İstanbul’dan) gittik. Önceden bizim için ayrılan otel odamıza indik. İstirahatımızı yaptık. Ertesi gün sabahı kalktık. İbrahim Bey tıraşını oldu, temizliğini yaptı, üstünü başını giydi kuşandı. Kahvaltımızı yaptık. Az sonra, belediye başkanı bizi aldırma için makam arabasını göndermiş, araba geldi. Ben biraz keyifsizdim. İbrahim Bey’e: “Sen git, ben biraz istirahat edeyim” dedim. O gitti... Aslanlar gibiydi... Hasta filan değildi.”

Olayın bundan sonrasını o dönemin Akşehir belediye başkanı anlatıyor:

“Biz hocayı makam arabamızla otelden aldık. Ben belediye başkanlığında hocayı bekliyorum. Hoca geldi, gayet iyiydi, keyifliydi. Bize iltifatlar etti... Ben elini öptüm... Onu içeriye davet ettim, başkanlık koltuğuna oturttum. Hoca böyle bir yaslandı, yorgunluk ifadesi olsa gerek, hafif bir oohh çekti ve rengi uçuverdi.⁶² Ben bayıldı sandım. Görevli arkadaşları çağırdım. Geldiler baktılar: Ölmüş efendim, dediler, sizlere ömür... İnanın inanmadım. Yüzü sarardı, biz bayıldı filan sandık. Sonra kısa bir süre geçti hoca hakka yürümüş⁶³.

2. KİTAPLARI

Konyalı, yayın hayatına dair bazı bilgiler ve gazetelerde yayımladığı bazı önemli konular hakkında şunları kaydeder: “İstanbul’da Tercüman-ı Hakikat ve İleri gibi gazetelerde, Süleyman Nazif gibi büyük üstatlarla çalıştım. Refet Paşa, İstanbul’a geldiğinde Tercüman-ı Hakikat gazetesinin hazırladığı altın kılıcı, en genç muharrir sıfatıyla, kendisine sundum. Bu kılıç, şimdi eşinin elindedir. Türkiye’nin en çok satılan ve ilk defa Türkiye’ye gazete makinesi getiren Son Posta gazetesinin kuruluşundan itibaren muhbirliğini, tarihi ve fıkra yazarlığını yaptım. Sonra, Tan ve Vatan gazetelerinde çalıştım. İstanbul’da ve İzmir’de çıkan bütün büyük gazete ve mecmualarda tarihi yazılar yazdım. Şimdi yazı yazdığım

⁶² Hocanın o ohları meşhurdur o burada (İstanbul) ya da geldikten sonra sırtını sandalyeye yaslandığı zaman derinden bir oohh çekirdi. O son “oh” u orada çekmiş. (Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.)

⁶³ Mustafa Özdamar ile 16.08.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

gazete ve mecmuaların adlarını hatırlamıyorum. Yazılarımda, kütüphane, müze ve arşivlerimizde henüz ilim güneşi görmemiş eserleri konu yaptım. Atatürk ile Mareşal Fevzi Çakmak, iki büyük okuyucularımdı⁶⁴.”

Mustafa Özdamar onun eserleri ile alakalı bizzat kendisinden dinlediklerini şöyle aktarır: “Şimdi kendisi *kisve-î tab’a* bürünmüş 30 adet kitabın sahibidir. İbrahim Hakkı Konyalı’nın basılmış 30 adet kitabı var ama basılmayanlarla birlikte onun her biri ayrı bir risale, ayrı bir kitapçık özelliğindeki makalelerini de dikkate alırsak, onun tabiri ile, 100 kitap yazdım, derdi.

Hocanın bütün makaleleri dikkate alındığı zaman o not aldığı defterleri vardır. Arşivo tarafımızda hoca efendi sarı (t)efterlerim sarı (t)efterlerim der dururdu. Defterlerim değil (t)efterlerim derdi. Ben onları karda, yağmurda, kışta, baharda, şurada, burada yağmur altında not aldığı günler olur, hocanın böyle gittiği bir yerde tarihi eserin kitabesini not alıyor. O anda yağmur yağmış, üzerinde çiselemiş, onların dahi izleri var. Bazılarında, o sarı defterlerinde, şehirlerin tarihi ile ilgili kitabeler ve notlar var. Hocanın onların hepsini hesap ettiğin zaman evet, hocanın arşivde o sarı meşhur defterleri ve gazetede çıkan makaleleri dikkate alındığı zaman hakikaten kabarık bir kitap çıkar. Hoca için “*kisve-î tab’a* bürünmüş” 30 adet kitabı var dedim. Bazılarına az gelebilir hiç az değildir, hepsi de çok hacimli kitaplardır⁶⁵.”

2.1. Basılmış Kitapları

İbrahim Hakkı Konyalı’nın hayatta iken toplam 29 adet kitabı yayımlanmıştır. 2 tanesi de vefatından sonra basılmıştır. Toplam 31 adet kitabını “Basılmış Kitapları” başlığı altında tanıtmayı uygun bulduk. Bu eserleri bu bölümde kategorilere ayırmadık. Ancak basım yılına göre ilk basılana son basılana göre bir kronolojiyi takip ederek tanıttık. Elbette bu eserler konu itibariyle çeşitlilik arz etmektedir. Edebiyattan sanata, filolojiden meskûkâta, Satan Tarihi’nden tarihe ve arşivciliğe kadar uzanan pek çok alan bu kitapların konusunu teşkil etmektedir.

2.1.1. Topkapı Sarayı’nda Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar

1936 yılında İstanbul Ülkü Basımevinde Zaman Kitaphanesi tarafından bastırılmıştır. El yazıyla bu kitaphanenin sahibi tarafından İ. H. Konyalı’ya hediye edilen nüsha olması hasebiyle bir takdim notu yer almaktadır. Kitabın içinde 10 tarihi harita, 182 renkli bayrak, bir fetva sureti, İnebahtı Kalesi’nin planı, Türk Ongun resimleri ve birçok tarihi vesika yer almaktadır. Kitap, tashih için

⁶⁴ İHKA, “İbrahim Hakkı Konyalı’nın Hal Tercemesi”, Belge No: 3049, s. 8.

⁶⁵ Mustafa Özdamar ile 16.04.2012 tarihinde yapılan görüşmeden.

gözden geçirilmiş ve yazar bu tashih sırasından sayfaların kenarlarına notlar almıştır. Ekler hariç 266 sayfadan müteşekkildir. Kitap, önsözden sonra Piri Reis haritaları hakkında verilen bilgiler ile başlamaktadır. Kitabın sonunda bibliyografya, fihrist, rica, düzletme cetveli, harita resimleri ve müellifin çıkacak kitaplarıyla ilgili tanıtım sayfası yer almaktadır. Ayrıca kitaba ek olarak kuşe kâğıda basılmış A3 ebadında renkli Piri Reis haritası yer bulunmaktadır.

Kitabın girişinde kendi el yazısıyla (rika) şu satırlar mevcuttur: “Bu kitap, müellif İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yapılmıştır. Kitap basılırken tashihi bizzat yapamamıştır. Bu yüzden birçok tertip hataları olmuştur. Latin harflerinin imla kaidelerinin kurulmamış olmasının da hataların oluşmasında müessir olduğu muhakkaktır. Kitap az zamanda kapışılırcasına satılmıştır. Eğer Allah ikinci tab’ını yapmak imkânını verirse bütün hatalar ve kusurlar giderilecektir.”

2.1.2. Tarihi Afrodit

“Esatirin bu güzel ilahesi hakkında Şark Garp kaynaklarına, kütüphane ve müzelere dayanılarak hazırlanan tarihi tetkikleri” yan başlığıyla takdim edilen bir kitaptır. Kitabın içinde 10 tablo ve 30 tarihi resim mevcuttur. Kitap 1940 yılında İstanbul Numune Matbaası’nda basılmış ve 80 sayfadan oluşmaktadır.

Kitabın son sayfasında: “ Bu konuda Konyalı Kütüphanesi arşiv bölümü 4271 numaralı zarflara da bakılabilir.” denmektedir. Mustafa Özdamar imzasını taşıyan bu not 2005 tarihlidir. Bahsi geçen zarfta konuya ilişkin tarihli Yeni Asya gazetesindeki Tarihi Sohbetler köşesinde İbrahim Hakkı Konyalı, Afrodit’e dair birbirinden farklı başlıklar ve içeriklerde 5 köşe yazısı yayımlanmıştır⁶⁶.

2.1.3. Harun Reşid

Harun Reşid devrinde yaşanan bazı tarihi olayları anlatan bu eser, Tarihi Şaheserler Serisi başlığı altında 1941 yılında İstanbul Numune Matbaası’nda basılmıştır ve 32 sayfadan müteşekkildir. Eser, san’atkâr Münif Fehim’in renkli tablolarıyla süslenmiştir.

2.1.4. İstanbul Sarayları

Önsöz, içindekiler ve ekler hariç 300 sayfadan oluşan eser sadece bir defa basılmıştır. Diğer kitaplarında olduğu gibi bu kitapta da birçok düzeltme, ilave ve muhtelif notlar yer almaktadır. Notlar Osmanlıca yazıyla alınmıştır. En son sayfadaki özür yazısında Konyalı şunları kaydeder: “Umumi harp en kuvvetli darbelerinden birisini de neşir hayatına vurmuştur. Kitabımızın başında da

---

⁶⁶ Bkz. Konyalı, “Afrodit”, *Yeni Asya*, 21-22-23-24- 25 Nisan 1975. s. 4.

söylediğimiz gibi hiçbir yerden yardım görmeyerek neşrine çalıştığımız ‘İstanbul Abideleri’ birinci cildini kâğıtsızlık yüzünden burada kesmeye mecbur oluyoruz.

İkinci cildin klişeleri de tamamen yaptırılmış bulunduğu için kâğıt buhranı geçer geçmez ikinci ve mütebaki ciltleri de neşredeceğiz. Bütün titizliğimize rağmen kitabımızda birçok tertip hataları olmuştur. Düzeltme cetvelini endeksi ile beraber ikinci ciltte vereceğimiz için okuyucularımızdan özür dileriz.”

2.1.5. İstanbul Abideleri

Kitap 1943 yılında İstanbul’da Yedigün Neşriyat tarafından basılmıştır. Bu baskı kitabın hem ilk hem de son baskısıdır.

Konyalı’nın bu kitapta bir önsüzü bulunmamaktadır. Sadece yayınevının “Başlarken” başlıklı bir takdim yazısı yer almaktadır. Burada İstanbul’un en az 26 asırlık bir tarihinin olduğu vurgulanmaktadır. İstanbul ile ilgili şu anekdot bilgiler yer almaktadır: “Bir efsaneye göre Jüpiter Sarayburnu’nda dolaşan Vizas’ın kulağına eğilerek, şehri buraya kur demiş ve Vizas, ilahın bu sözü üzerine, kendi ismine izafeten sonradan Bizans denen şehri burada kurmuştur. Tarihçi Pelin, milattan 9 asır evvel Haliç’le Marmara’nın kucaklaştığı köşede Ligos şehrinin bulunduğunu söylemektedir. Yer altı araştırmaları ilerledikçe, yeni tarihi vesikalar ele geçtikçe İstanbul’un mazisi biraz daha aydınlanıyor, bu şehre ait bilgilerimizi biraz daha geriye götürebiliyoruz.

İbrahim Hakkı Konyalı tarafından hazırlanan bu eserde İstanbul’un belli başlı ve gerek sanat gerek tarihi bakımından en değerli abideleri toplanılmak istenmiştir. Konyalı’nın yayımlanmış tüm kitaplarını bir bütünün parçaları olarak okumak lazımdır. Çünkü her birinin diğeriyle alakası vardır. Bir kitap bir başka kitabın yazılmasına vesile olmuş veya biri diğeriyle devamı veya bir parçasıdır. Bu açıdan her kitabın konusu farklı olsa da birbiriyle ilintili olduğu konuları da vardır. Bu da çalışmamızı bütüncül bir bakışla ele almamızı zorunlu kılmaktadır.

2.1.6. Ankara Abidelerinden Karacabey Mamuresi (Vakfiyesi, Tarihi ve Diğer Eserleri)

İstanbul Numune Matbaası’nda İzzet Karacabey tarafından 1943 yılında basılmıştır. Kitabın önsüzü, sonsözü ve içindekiler bölümü bulunmamaktadır. Konyalı, hemen hemen bu kitaba herhangi bir müdahalede bulunamamıştır. En azından elimizdeki nüsha bu şekildedir. Sadece giriş sayfasında bir bölüm özenle yırtılmış, el yazısıyla isim, tarih ve imza yer almıştır. Kitap 176 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın sonuna uzunca bir şecere eklenmiştir. Bu şecere Karacabey

ailesine aittir. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinin Cumhuriyet Dönemi Eserleri arasında 1495 numarada kayıtlıdır.

2.1.7. Nasrettin Hocanın Şehri Akşehir (Tarihi-Turistik Kılavuz)

Kitabın sırtında ismi şu şekilde yazılmıştır: Nasrettin Hocanın Şehri Akşehir. Kitap, Ankara Caddesi Aşir Efendi Sokak No: 7'de bulunan Vatan Mücellithanesi'nde ciltlettirilmiştir. 1945 tarihli bu baskı kitabın ilk baskısı olup İstanbul Numune Matbaasında bastırılmıştı. Konyalı, kitabını Akşehir'in Tarihi, Turistik Kılavuzu olarak girişte resmetmiştir ve şöyle bir not düşmüştür. "İçinde şimdiye kadar hiçbir yerde neşredilmeyen 250 kadar tarihi resim ve arşiv vesikası vardır." Kitabın içindekiler kısmı "fihrist" adıyla sona yerleştirilmiştir. Yine kitabın sonunda düzeltme cetveli ve Akşehir ilçesinin bucak ve köylerini gösterir bir harita ve belediye sınırlarını gösterir ikinci bir harita yer almaktadır. Kitap 856 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın muhtelif yerlerinde yazara ait el yazması düzeltmeler dikkat çekmektedir. Girişte konuyla alakalı bazı gazete küpürleri yer almaktadır. Bunlar, ikinci baskı için eklenecekler ve düzeltilecekler olmalıdır.

Önsözden önce yazar kendi el yazısıyla (Arap harfleriyle) 1945 tarihli bir not düşmüştür. Bu notun latinize edilmiş hali şöyledir: " Bütün kitaplarım gibi bunu da birçok zahmetler içinde yazdım ve bastırdım. Bütün kitaplarım gibi bu kitabım da daha iyi yazılır ve daha iyi basılırdı. Fakat zamanın zulmü ve kadirbilmezliği ancak bu kadar basma imkânı verdi. Kitabım istediğim gibi değil, tabi'lerin istediği gibi yazıldı ve basıldı. Bu kitap yazılır ve basılırken İkinci Dünya Harbi bütün şiddetiyle devam ediyordu. Memlekette kâğıt buhranı vardı. İlim ve kitap neşri tabi .....⁶⁷ hurdebin ve cahil bir teşkilatın inhisarında idi. Hakiki ilim adamları perde arkasında mahrumiyet içinde yaşıyorlardı. Benim pek kıymetli ve cefakâr refikam Mediha Konyalı! İşte böyle bir devirde basılan eser-i naçiz kitabımı sana ve kızım Yıldız ile oğlum Ayhan'a ithaf ediyorum. Eğer sizi mesut edemediysem kabahat benim değil ilme, ihtisasa kıymet vermeyen zamanındır. Allah bu zalim ve kahir idareyi kahretsin. 2 Mayıs 1945"

2.1.8. Alanya (Alaiyye)

1946 yılında İstanbul Ayaydın Basımevinde yayımlanmıştır. İç kapakta "İçinde şimdiye kadar hiçbir yerde yayımlanmayan birçok tarihi vesika ve fotoğraf vardır." şeklinde bir not yer almaktadır. Kitabı yayına hazırlayan M. Ali Kemaloğlu'dur. Kitap 542 sayfadan oluşmaktadır. Geçmişten günümüze kültür,

⁶⁷ Bu kısmı okunamadı.

sanat ve tarih açısından incelenen şehrin tarihi ve turistik bir rehberi şeklinde hazırlanan kitabın sonunda Alanya'ya ait bir de harita yer almaktadır.

İbrahim Hakkı Konyalı kitabın önsözünde Alanya'yı şöyle tarif etmektedir: "Alanya yalnız Türklerin değil, bütün dünyanın en büyük hükümdarı Konya Selçuklu sultanlarından Birinci Alaüddin Keykubat tarafından kurulmuş ve adlandırılmıştır. Şehri bir tesadüf var etmiş değildir. Anadolu denilen büyük yarımadayı milli yapmak ve Türk hâkimiyetini buralarda ebedi kılmak için bilinerek ve özenilerek kurulmuştur. Dün Konya, bugün Ankara Anadolu'nun başı olmuştur. Fakat Alanya bu büyük gövdenin daima ciğeridir."

2.1.9. Eski ve İslami Paralar

Kitabın orijinal adı "Kitabü'n-Nukud el-Kadime ve'l-İslamiyye" dir. Yazarı Takiyuddin Ahmet el-Makrizi'dir. İbrahim Hakkı Konyalı kitabı Arapçadan Türkçeye çevirmiş ve İstanbul'da Gavsi Ozansoy Basımevinde 1946 yılında neşretmiştir. 96 sayfadan oluşan kitap eski İslami paraların tarihini, örneklerle ve dönemlerine göre izah etmiştir. Konyalı kitabın önsözünde eski paraların tarihin en kuvvetli temel taşları ve ana materyalleri olduğunu yazmaktadır. Yapıların ve kitabelerin zamanla harap olabileceğini ancak binlerce eski paranın tarihi aydınlatmada çok önemli rol oynadığını ve paraların bozulmadan kalabildiğini bunun tarih ilmi için büyük bir kaynak olduğunu ifade eder. Uzun bir önsözden sonra Konyalı, kitabın yazarı Makrizi'nin kısa hayatını naklettikten sonra kitabın asıl konularına geçer. Kitap İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanes'inde 542 numarada kayıtlıdır.

2.1.10. Mimar Koca Sinan (Vakfiyesi, Hayır Eserleri, Hayatı)

Kitap, 1948 yılında İstanbul'da basılmıştır. Kitabı neşreden Nihat Topçubaşı'dır. İçindekiler, düzeltme cetveli sayfaları ve müellifin çıkacak kitaplarının tanıtım sayfası hariç kitap 162 sayfadır. Diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitabın da birçok sayfasına notlar düşülmüştür. İkinci baskı hayali, yazar için her zaman umut olmuşsa da buna muvaffak olamamıştır. Bunun en büyük sebebinin de ülkenin kâğıt sıkıntısı çekmesi olduğunu yazar önsözlerde sık sık ifade etmektedir.

Konyalı'nın bu eserinin iç sayfasında kitabın adı "Mimar Koca Sinan" olarak yazılmış ve ismin altında da "Vakfiyeleri, hayır eserleri, hayatı, padişaha vekâleti, azatlık kâğıdı, alım-satım hüccetleri" yazılıdır. Bu da Mimar Sinan hakkında detaylı bir çalışma olduğunu göstergesidir.

Kitabın önsözünden önce bir takdim yazısı yer almaktadır. Bu takdim yazısının başlığı “Bu kitabın menfaatini Şişli Camii’ne bırakıyoruz” şeklindedir. Burada Mimar Sinan hakkında sitayişkâr ifadeler yer almaktadır. Önsözün üstünde yazarın kendi el yazısıyla bir not yer almaktadır. Kütüphanenin Cumhuriyet Dönemi Eserleri arasında 1496numarada kayıtlıdır.

2.1.11. Mimar Sinan’ın Eserleri, (İstanbul’da Yaptığı Camiler)

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi’nin Cumhuriyet Devri Eserleri 1497 numarada kayıtlı olan bu kitabın yayın yılı ve yayın yeri belli değildir. Zindankapı’daki Ahi Çelebi ve Topkapı’da Ahmet Paşa Camileri anlatılmaktadır. Bu iki yapı hakkında geniş bilgi bulunmakta ve muhtemelen baskı hatasından olacak ki, 16 sayfadan oluşan kitap 6 defa basılarak kitap haline getirilmiştir.

2.1.12. Tevârih-i Salâtin-i Osmaniye (Osmanlı Sultanları Tarihi)

Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa, Osmanlı Dönemi tarihi yazıcılığında önemli bir isimdir. Fatih Sultan Mehmet döneminde göstermiş olduğu başarı üzerine nişancı olarak görev almıştır⁶⁸. Bu nedenle şiirlerinde “Nişancı” mahlasını kullanmıştır. Nişancı Mehmet Paşa’nın *Tevârîhü’s-Selâtîni’l-Osmâniye* (Osmanlı Sultanları Tarihi) isimli eseri Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan 1480 yılına kadar gelen olayları anlatmaktadır. Bütünüyle Osmanlı tarihini ele alması bakımından önemlidir. Arapça olarak yazılmış bu eser “risale” adını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci risâle, (*Risâle fi Tevârîhi’s-Selâtîni’l-Osmâniyye*), Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed’in tahta çıkışına (1451) kadar geçen olayları; ikinci risale, (*Risâle fi Târîh-i Sultan Muhammed İbn-i Sultan Murâd Han min Âl-i Osmân*), Fatih Sultan Mehmet dönemindeki olayları anlatmaktadır. Fatih’e sunulan bu kıymetli tarih kaynağından Edirneli Ruhî Çelebi, Kemal Paşazade (ö. 1534) ve Münecimbaşı (ö. 1702) yararlanmıştır⁶⁹.

⁶⁸ Karamanlı Nişancı Mehmet Paşa: Karaman’da 13 Eylül 1458’de doğmuştur. Okumak için İstanbul’a gidip Veli Mahmut Paşa tarafından inşa edilmiş medresede eğitim gördü. Daha sonra medresede bir müderris olarak çalıştı. İlmiye sınıfının yüksek kısmında olduğu için Fatih Sultan Mehmet’e danışmanlık yaptı. Çok geçmeden Nişancı görevine atandı. Karamanlı Mehmet Paşa’nın 3 küsur yıl süren sadrazamlığı döneminde Osmanlı Devleti’nin iç idaresinin reformları ile uğraştığı bilinmektedir. Yeniçeriler tarafından 4 Mayıs 1481’de öldürüldü. Geniş bilgi için bkz.Yusuf Küçükdağ, “Karamanlı Mehmed Paşa”, DİA, C 24, İstanbul 2001, s. 450.

⁶⁹ Cihan Çimen, *Anonim “Tevârîh-i Âl-i Osmân”*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, s. 18, İstanbul 2006, s.28.

Bu eserin bir diğer önemli özelliği de müstakil olarak Osmanlı tarihine ele alan ilk tarih kitabı olmasıdır⁷⁰.

İbrahim Hakkı Konyalı, bu eseri Türkçeye çevirmiş ve 1949 yılında İstanbul'da Türkiye Yayınevine bastırılmıştır. Konyalı çevirisinin önsözünde kitabın içeriği hakkında detaylı bilgi vermektedir. Kitap 400 sayfadan oluşmaktadır ve ikinci baskısı yapılmamıştır.

Nişancı Mehmet Paşa'nın 'Osmanlı Sultanları Tarihi'nin birinci cildinin tercümesidir.

2.1.13. Fatih'in Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinân-ı Atik) Vakfiyeleri, Eserleri, Hayatı, Mezarı

1953 yılında İstanbul Halk Basımevi tarafından basılmıştır. Kitabın isimlik sayfasında Konyalı kendi el yazısıyla bu kitabı "sevgili ve aziz eşim Şefika Hanım efendiye" diyerek eşine hediye ve ithaf ettiğini yazmaktadır. Kitabın önsözü bulunmamaktadır ve Mimar Azadlı Sinan'ın Vakfiyeleri başlığıyla kitaba giriş yapmıştır. Ekler, indeks, içindikiler, düzeltmeler hariç 110 sayfadan müteşekkildir. En son sayfada 21.11.1982 tarihli kütüphane müdürü Mustafa Özdamar hoca imzalı: " 63, 64 ve 65. sayfalarda anlatılan duruşmanın kadısının isminin, Nasreddin Hocanın torunlarından olan ve İstanbul'un ilk kadısı Hızır bey Çelebi olduğunu İbrahim Hakkı Konyalı hocamız bize özel bir sohbetinde anlatmıştır. Tarihe ve tetkikatçılara tevdi olunur" şeklinde bir not yer almaktadır.

2.1.14. Söğüt ve Ertuğrul Gazi Türbesi ve İhtifali

Kitap 1959 yılında İstanbul Sinan Matbaası'nda basılmıştır. 63 sayfadan oluşan kitaba Ertuğrul Gazi'nin hayatı ile Söğüt'ün tarihçesi verilerek giriş yapılmıştır. Söğüt'teki mimari eserler ve bir anma programı hakkındaki notlardan ibarettir.

2.1.15. Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi

Kitap Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği tarafından 1960 yılında İstanbul Ercan Matbaasında basılmıştır. Derneğin başkanı Dr. Zeki Başar kitabı tanıtım yazısının bir yerinde Konyalı ve kitap hakkında şunları kaydeder:

"65 yılın yorgunluğunu, boş geçmeyen günlerin sağladığı olgunlukla yoğurup yok etmesini bilen İbrahim Hakkı Konyalı'nın yükselen tansiyonuna rağmen kendisini, aşağı yukarı 2000 rakımlı bir şehrin irfan tarihini aydınlatacak

⁷⁰ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, Israr Yayınları, İstanbul 1998, s. 486.

problemlerin haline vermiş olmasını, bunu yaparken de bazen Mecidiye, Aziziye, Sivişli, Uzunahmet ve Höyükler tabyalarında olduğu gibi, çok daha yükseklere çıkmasını, bazen Tortumkale’de olduğu gibi, şahikalarla boy ölçüşen kalelere tırmanmış olmasını sadece tetkik severlikle, tarih severlikle ve nihayet vatanseverlikle izah edebiliyoruz. Eser, hiç şüphesiz ki, ilgisi ve bilgisiyle mevzuu ele alan imza sahibinindir. Bizler sadece vücuda gelmesine zemin hazırlamakla, çok sevdiğimiz memleketimizin sanat, kültür ve mabet tarihine bu şekilde hizmet saadetine ermiş olmakla seviniyoruz. Erzurum tarihini araştırma ve tanıtma derneği olarak amaçlarımızın gerçekleşme yoluna girmiş olmasının ve imanla ele alınan bir işin böyle kısa zamanda hayırlı bir neticeye varmış olmasını görmenin huzurunu duyuyoruz...”

Erzurum’un tarihini ve mimarisini konu alan bu kitap 594 sayfadan oluşmaktadır.

2.1.16. Mesnevi

35 x 26 cm ebatlarında, 384 sayfadan oluşan kitap Mevlana Celaleddin-i Rumî’nin Mesnevi adlı eserinin Türkçeye çevrilmiş halidir. Kütüphanenin Cumhuriyet Dönemi Eserleri arasında 1171 numarada kayıtlıdır. İç sayfada bugünkü dilimize nazmen çevirisini yapanın M. Faruk Gürtunca olduğu yazılıdır. Yine bu sayfada “Seçilen en güzel çeviri ve açıklamaları bugünkü Türkçe’ye uygulayan Ülkü Yayınevi Edebi Kurulunun Yöneticisi İbrahim Hakkı Konyalı” denilmektedir. Yine bu sayfada Mesnevi’yi en güzel şekilde Türkçeye çevirenlerin alfabetik sıraya göre isim listeleri verilmiştir. Kitap 1963 yılında İstanbul Ülkü Matbaası’nda basılmıştır.

Birinci cilt olarak basılan bu kitabın diğer ciltlerinin de çıkacağı dile getirilmiştir. Ancak diğer ciltler yayımlanmamıştır. Bu ilk ciltte Mevlana Celaleddin Rumî’nin Mesnevi kitabının ilk 213 beyitinin orijinali, çevirisi ve şerhi yer almaktadır.

2.1.17. Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi

İbrahim Hakkı Konyalı’nın bu eseri diğerlerine nazaran daha şanslı sayılır. Çünkü bugüne kadar farklı yayınevleri tarafından üç sefer basılmıştır. Birinci baskısı Konyalı hayattayken 1964 yılında Konya Yeni Kitap Basımevi tarafından yapılmıştır. Bu ilk baskıda kitabın sayfa sayısı 1213’tür. İkinci baskı 1997 yılında Konya’da Enes Kitap Basım tarafından basılmış ve 840 sayfadan ibarettir. Üçüncü baskısı Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından 2007 yılında, 119. Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını olarak basılmış ve 765 sayfadır.

1213 sayfalı ilk baskısının tanıtımı için Konyalı şunları yazmaktadır:

“Konya İslami ve gayri İslami devirlerin bir tarih ummanıdır. Gelip geçen Türk milletlerinin en medenisi olan, Seçukiler’in başkenti Konya, 1213 sahifelik bu kitapta bütün abideleri ve kitabeleri ile dile getirilmiştir. Kitabın mühim kısımları İngilizce ve Almancaya çevrilmiştir. Dünyanın değerli tarih ve arkeoloji kitaplarına kaynak olmuştur. Kitapta bütün abidelerin fotoğrafları da vardır⁷¹.”

Kitabın önsöz ve sonsözü bir arada yazılmıştır. Kitabın serüveni hakkında bu başlangıç yazısında Konyalı kitap hakkında şunları ifade eder:

“Bu kitap Konya Belediyesinin isteğine uyularak 1944 yılında hazırlanmış ve basılmak üzere Belediye Başkanlığı’na verilmiştir. Belediye kâğıdını hazırlamış, bir kısım klişelerini de yaptırmıştır. Nihayet 1963 yılında basılmasına başlanılmış ve 1964 de baskısı tamamlanmıştır.

Çeyrek asra yakın bir zaman içinde kütüphanelerimizde, müze ve arşivlerimizde yeni vesikalar bulunmuş, muhtelif dillerdeki tek ve nadir nüsha yazmalardan bazıları basılmış, bazıları da dilimize çevrilmiştir. Şikari gibi bazı tarihlerin sakatlığı ortaya çıkmıştır. Kitap hazırlanırken Konya sokakları numaralı idi, sonra adlandırılmıştır. Bazı abideler sonradan yıkılmış veya yıktırılmış, bazıları da tamir ettirilmiştir. Bütün bunlar dikkate alınarak kitabın yeniden yazılması gerekmektedir. Buna da imkân yoktu. Bazı notlarla yetindim, bazı küçük gözlemler yapılabilirdi.”

Kitabın ilk baskısından bir yıl sonra kitabı tanıtan bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda şunlar dile getirilmektedir. “Konyalıların, geniş ilim aleminin senelerden beri beklediği, Belediyemizin titiz bir itina ile bastıracağı Tarihçi Üstad İbrahim Hakkı Konyalı’nın Konya Tarihi çıkmıştır. Kitap tam yarım asırlık bir mesai harcanarak tamamlanmıştır...”

Kitapta Konya’nın İslami ve gayri İslami bütün devirleri şimdiye kadar ilim güneşi görmeyen, bilinmeyen vesikalar, kimse tarafından okunmayan, okunamayan kitabeler, müze ve arşiv vesikaları, vakfiyeler, tedavül kayıtları birer birer görülerek, okunarak hazırlanmıştır. Öyle denebilir ki –Allah korusun- Konya yer yuvarlağının üstünden kalksa, yok olsa bu 79 formalık 1750 sayfalık resimli büyük eserle yepyeni bir Konya kurulabilir.

Evet renkleriyle, abideleriyle, havasıyla, bütün muhteşem tarihiyle bir Konya yapılabilir. Herkes mahallesindeki mescitten, türbeden, çeşmeden ve nihayet

---

⁷¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, s. 695.

şehirdeki diğer irili ufaklı abidelerden başlayarak bu kitapta her istediğini, her aklından geçeni bulabilir. Şimdiye kadar Konya hakkında yazılan kitapların ve makalelerin korkunç yanlışları da bu kitapta düzeltilmiştir... Kitap hiçbir kitaba nasip olmayan bir şekilde yağmalanırçasına satılıyor... Kitap her Konyalı'nın evinde mukaddes bir eser gibi bulunduracağı bir tarih şaheseridir. Bunu candan tavsiye etmeyi bir hemşerili borcu biliriz⁷²."

2.1.18. Türk Askeri Müzesi (Bütün Tarihi İle)

1964 yılında İstanbul Ülkü Matbaası'nda basılan kitap A5 formatında 56 sayfadan oluşmaktadır. Askeri Müze'nin tarihi ve geçirdiği aşamaları anlatmaktadır. İçindekiler, önsöz, kaynakça ve sonuç bölümü bulunmamaktadır.

2.1.19. Atatürk

İbrahim Hakkı Konyalı bu kitabını Atatürk'ün şahsi yetenekleri ve icraatlarına ayırmıştır. Atatürk'ü "Beşeriyetin emsalini görmediği bir askeri deha" olarak tanıtmaktadır. İç sayfada bu sözünü delillendirmek için de şunu söylemektedir; "Çünkü o dehasını yalnız vatanını kurtarmak ve milletini yükseltmekte kullandı. Cihanirlik davasına kalkışmadı ve arkasında payidar bir ülke bıraktı." Kitap İstanbul'da 1964 yılında Ülkü Matbaası'nda basılmıştır ve 16 sayfadan oluşmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Eserler Bölümünde 698 numarada kayıtlıdır. Kitapta ayrıca Atatürk'ün öldüğü gün Konyalı tarafından yazılan ve 13 Kasım 1938 tarihli Tan gazetesinde yayımlanan "Atatürk" başlıklı yazı da bulunmaktadır.

2.1.20. Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri

İstanbul Baha Matbaası'nda 1967 yılında basılmıştır. Kitabın basım masraflarını Karaman Belediyesi üstlenmiştir. Kitap 800 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın 655 sayfası Karaman tarihi ve tarihi eserlerinden oluşmaktadır. Abideleri ve tarihi ile Ermenek, 655 ten 730'a kadar olan bölümü teşkil etmektedir. 733'ten 800'e kadar olan sayfalar ise Mut abideleri ve kitabelerinden oluşmaktadır. Bu şekilde bir kitapta üç ayrı şehir incelenmiş ve aslında üç ayrı kitabı tek kitapta ve tek ciltte toplamış bulunmaktadır.

2.1.21. Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi

1968 yılında İstanbul'da Fatih Matbaası'nda basılmıştır. Kitap 736 sayfadan oluşmaktadır. Dönemin Kilis Belediye Başkanı Celal Varış kitabın girişinde: "Kilis

⁷² Derviş Karamanoğlu, "Konya Tarihi", *Yeni Konya Gazetesi*, 29 Eylül 1965, s. 6-7.

tarihi niçin ve nasıl yazılmıştır” başlığı altında kitabın yazılma serüveni hakkında şunları ifade etmektedir:

“... Kilis Belediye Meclisinin 1/1966 tarih ve 2 sayılı kararı ile yazdırılması bir vazife haline gelen Kilis Tarihi'nin ehil ve tecrübeli bir kimseye yazdırılması başkanlığın daha önceden vazedilmiş bir prensibi olarak tatbik sahasına konulmuştur. Bu maksatla tarihle ilgili profesörlere, tanınmış idareci ve tarih otoritelerine anket şeklinde iki yüzün üstünde mektup yazılmış ve gelen cevaplar bizim düşündüğümüz prensibi teyit etmiştir. Sayın Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü Mithat Sertoğlu bu işle ileriden beri meşgul, Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen 40'ın üzerinde tarih konusunda eser veren kıymetli İbrahim Hakkı Konyalı (Atis) yı bize tavsiye etmiş ve bu tavsiyeye uyularak Kilis Tarihi'nin yazdırılması üstada verilmiştir. Sayın Mithat Sertoğlu'nun Kilis için yaptığı hizmetten dolayı kendisine, belediyeyi temsil eden bir insan olarak teşekkürü borç bilirim.” Kitabın bir yıl içinde hazırlandığını da yine bu yazının devamından öğrenmekteyiz. Kitapta ayrıca Konyalı'nın da kitabı tanıtan bir giriş yazısı bulunmaktadır.

2.1.22. Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin 1490 numarasında bulunan kitap 25 x 18 cm. ölçülerinde ve 960 sayfadan oluşmaktadır. 1970 yılında İstanbul-Nuruosmaniye'de bulunan Fatih Matbaası'nda basılmıştır. Kitabın son sayfasında 'sonsöz'ün sonsöz'ü' başlıklı özür notunda Konyalı şunları yazmaktadır:

“Bu kitabın tertibi bittikten sonra Ramazan'ın 25. günü (6 Aralık 1969) büyük bir trafik kazası geçirdim. Bir et-kemik külçesi haline geldim. Sosyal Sigortalar İstanbul Hastanesinde 36 gündür yatıyorum. Kolum, havsalam kırık durumdadır. Bütün titizliğimize rağmen bazı tertip hataları olabilir. Bunların bir cetvelini ve kitabımın tarihi kaynaklarda Konya Ereğlisi tercümelerini yapacak idim. Geçirdiğim felaket buna mani olmuştur. Muhterem okuyucularımın özrümü kabul etmelerini can ü gönülden dilerim.” Edebiyatçı yazar Ahmet Kabaklı bu kitap için şunları anlatır:

“Şimdi önümde cilt cilt eserlerine ilave yeni bir kitabı var Konyalı'nın. Konya Ereğlisi Tarihi. Fatih Matbaası'nda basılmış bu eser, büyük hacimde ve bin sayfadır. Müellif, bunu 29 yılda hazırladığını söylemektedir. Yalnız Ereğli'nin değil, hemen bütün Anadolu'nun Prehistorik, Yunan, Roma, Bizans, Beylikler, Selçuk, Osmanlı devirlerini içine almakta, Ereğli etrafında Türk tarihinin bir geçit resmini vermektedir. Şehirleri için şimdi birçok yıllıklar çıkıyor. Birçok amatörler, buldukları bölgelerin tarihlerini kaleme almak istiyorlar. İşte bütün bunlar, Konyalı Hoca'nın Ereğli Tarihi'nde kullandığı metodu örnek tutmalıdır. Milli

Eğitim, İçişler Bakanlığı, müzeler, üniversiteler ve başka teşekküller, bu değerli eseri okuyuculara ulaştırmanın yollarını bulmalıdırlar⁷³.”

2.1.23. Abideleri ve Kitabeleriyle Şereflikoçhisar Tarihi

Abideleri ve Kitabeleriyle Şereflikoçhisar Tarihi, 1971 yılında İstanbul Fatih Matbaasında basılmıştır. Kitabın önsözünü de yazan dönemin Şereflikoçhisar Belediye Başkanı Mehmet Aktaş, kitabın İbrahim Hakkı Konyalı'ya yazdırılması ile ilgili şunları aktarmaktadır: “Şereflikoçhisar Belediye Meclisinin 3 Şubat 1969 tarih ve I sayılı kararı ile yazdırılması bir vazife haline gelen Şereflikoçhisar tarihinin ehil ve tecrübeli bir kimseye yazdırılması başkanlığın daha önceden vaz edilmiş bir prensibi olarak tatbik sahasına konulmuştur. Bu maksatla tarihle ilgili kişiler ve tanınmış idarecilerle yapmış olduğumuz temaslar bizim düşündüğümüz prensibi teyit etmiştir. Sayın Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü Mithat Sertoğlu bu işle ileriden beri meşgul, Farsça ve Arapçayı çok iyi bilen, kırkın üstünde tarih konusunda eser vermiş, kıymetli İbrahim Hakkı Konyalı'yı bize tavsiye etmiş, bu tavsiyeye uyularak Şereflikoçhisar tarihinin yazdırılması üstada verilmiştir.”

Mehmet Aktaş yazısının sonunda da bir yıl içinde büyük gayret ve çalışmalar sonucunda hazırlandığını ifade etmektedir. 696 sayfadan oluşmaktadır.

2.1.24. Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi -I-

Abideleri ve Kitabeleri İle Aksaray Tarihi, 1974 yılında İstanbul'da basılmıştır. Konyalı, eserin önsözünde belirttiği üzere 28 yıllık bir araştırma sonucunda Aksaray'la ilgili bu üç kitabı meydana getirmiştir. Dönemin Aksaray belediye başkanı, yazarı, Aksaray'ın tarihi, kitabeleri ve tarihi eserlerini kapsayan bir eser meydana getirmesi için davet etmiştir. Bunun üzerine Konyalı, Aksaray'a bağlı tüm köyleri, kasabaları, mezraları, harabe yerleri, terk edilmiş köyleri, eski, yeni tüm tarihi eserlerini ayırım yapmaksızın incelemiştir. Bu bağlamda dönemin belediye başkanı Mehmet Dalkılıç ve sonrasında başkan seçilen Taki Tatlıpınar yazara gerekli araştırmaların yapılmasında maddi ve manevi desteklerini esirgememişlerdir.

Konyalı, Aksaray ve Ortaköy'e bağlı kasaba ve köyleri gezerken, 8 yıl milletvekilliği yapmış Aksaraylı Oğuz Demir Tüzün kendisine bizatihi eşlik etmiştir. Yazar bu araştırmaları yaparken ciddi bir trafik kazası geçirmiş ve bir

---

⁷³ Ahmet Kabaklı, “Konya Ereğlisi”, *Tercüman Gazetesi*, 6 Mart 1970, İstanbul. s. 4.

hastalığa maruz kalmış ve bu nedenle de eserindeki eksiklik ve kusurların kendisine ait olduğunu da belirtmiştir.

Konyalı'nın 'Abideleri ve Kitabeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi' isimli eserinin sonlarında bu kitap ile ilgili şöyle bir tanıtım yazısı yayımlanmıştır:

"Aksaray, tarihi ve tarihi abideleri bakımından Kapadokya'nın en zengin bir bölgesidir. Burada gelip geçen birçok kavimlerin, milletlerin, devletlerin iç içe girmiş, üst üste yığılmış çok zengin eserleri vardır. Aksaray ve bölgesi bakir konularla doludur.

İbrahim Hakkı Konyalı, tam 28 yıl çalışarak bu büyük kitabını hazırlamıştır. Aksaray'ın sınırları içindeki bütün köyleri, tarih kalıntısı yeraltı ve yerüstü eski eserleri teker teker, adım adım incelemiş, arşivlerde ve müzelerdeki henüz ilim güneşi görmemiş belgeleri bulmuş, bunları bu kitapla geniş bir muhite sunulmaya hazırlamıştır. Bu kitap yalnız Aksaraylıları, Aksaray'ı, Türkiye'yi değil, bütün ilim âlemini ilgilendirecek, şimdiye kadar bilinmeyen vesikalarla dolu olarak dolgun ve olgun bir büyük cilt halinde hemen şu günlerde matbaaya verilecektir. Bu kitabın hazırlanmasında büyük, küçük bütün Aksaraylıların büyük yardımları görülmüştür. Bu muazzam cildi çok ölçüde fotoğraflar ve resimler beslemektedir⁷⁴."

2.1.25. Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi -II-

Serinin bu ikinci kitabı birincisinin devamı olarak hem de sayfa numaraları da devam ettirilerek sürdürülmüştür. Bu kitap da 1974 yılında bastırılmıştır.

2.1.26. Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Ortaköy Tarihi -III-

Serinin üçüncü kitabıdır. Ortaköy merkezli bir çalışmadır. Bir önceki kitabın direkt devamı olduğu için önsöz veya takdim yazısı bulunmamaktadır. Genel olarak Ortaköy'deki dini ve sivil mimari eserler üzerinde durulmaktadır. Kitabın sonunda uzun bir indeks bölümü ve düzeltme cetveli bulunmaktadır. Kitap 1975 yılında bastırılmıştır.

2.1.27. Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi I-II

İki cilt halinden yayımlanan bu kitabın ilk cildi, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Eserleri arasında 1493 numarada kayıtlıdır. İstanbul Türkiye Yeşilay Cemiyeti tarafından Ahmet Sait Matbaası'nda 1976 yılında bastırılmıştır. Kitap 459 sayfadan oluşmaktadır.

---

⁷⁴ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*, Fatih Yayınevi Matbaası, C. 1, İstanbul 1974, s. 689.

2.1.28. Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi I-II

Kitap 1977 yılında yine Türkiye Yeşilay Cemiyeti tarafından yayımlanmıştır. Kitap 548 sayfadan oluşmaktadır.

2.1.29. Ankara Camileri

Bu kitap Konyalı' kayıp üç kitabından biri olan Ankara Abidelerinin bir parçasıdır. Kültür Matbaacılık tarafından 1978 yılında Ankara'da basılmıştır. Kitap 119 sayfadan oluşmaktadır. Müellif, Konyalı, 1941 yılında *Abideleri ve Kitabeleriyle Ankara Tarihi* adlı eserini tamamlayarak Müzeler ve Antikiteler Müdür Yardımcısı Nurettin Can'a, istemesi üzerine, teslim etmiş. Ancak bu tek nüsha ilgili şahıs tarafından kaybedilmiş veya çalınmış. Sadece "Ankara Cami ve Mescidleri"ni Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne basılması için vermiş. Ancak bu kitap basılırken bazı kitabeler yanlış yazılmış ve Konyalı tarafından tashih edilmesi için fotokopileri verilmiş. Bazılarını düzeltmiş, bazı düzeltmeleri ise kitabın ilgili yerlerinden Osmanlı Türkçesi ile notlar düşerek yapmıştır. Metnin sonunda ise Osmanlı Türkçesi ile "ben bu kitabı 1941 tarihinde yazmışım" şeklinde kayıt düşerek imzalamıştır⁷⁵.

2.1.30. Abideleri ve Kitabeleri ile Beyşehir Tarihi

Beyşehir Tarihi, Konyalı'nın hayattayken bastıramadığı kitaplarından biridir. Ancak Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarafından 1991 yılında Erzurum'da Prof. Dr. Ahmet Savran'ın editörlüğünde yayımlanmıştır. Diğer şehir tarihlerini anlatan kitapları gibi bunda da önce şehrin tarihi anlatılmış sonraki bölümlerde şehrin, ilçelerinin ve köylerinin mimari yapıları hakkında bilgiler verilmiştir.

1967 yılında basılmak üzere Konyalı tarafında Beyşehir Belediyesi'ne gönderilen ancak 1991 yılına kadar kaderine terk edilen bu kitabın basımında en çok emeği geçen Prof. Dr. Ahmet Savran kitapla alakalı yazdığı giriş yazısında şunları yazmaktadır:

"Merhum bilim adamı İbrahim Hakkı Konyalı'nın değerli çalışmaları arasında yer alan ve Türk tarihinde önemli bir boşluğu dolduracak olan ve okuyucuların hizmetine sunulan Abideleri ve Kitabeleri ile Beyşehir Tarihi yorucu ve ilmi bir çalışmanın mahsulüdür. Müellif, çeşitli kaynak, kitabe ve arşiv belgelerinin ışığında Beyşehir'i tarihin derinliklerinden ele alıp günümüze kadar getirmiştir. Bugün Beyşehir ve çevresinde zamana karşı adeta direnen uzak ve

---

⁷⁵ İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara Camileri*, Kültür Matbaacılık, Ankara 1978, Kapak Sayfası.

yakın geçmişimizin acı ve tatlı hatıralarını bünyesinde taşıyan pek çok eser bulunmaktadır. İbrahim Hakkı'nın bu çalışması sayesinde yok olmaya yüz tutmuş birçok kitabe, cami, mescit ve türbeler ebedileştirildiği gibi arşivde bulunan Beyşehir'le ilgili belgeler de okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

Bu değerli âlimin Beyşehir Tarihi ilk bakışta biraz karmaşık gibi görünse de kusursuz bir ziyafet sofrası gibidir. İsteyen istediği şekilde kendisini içinde bulabilir. Çünkü Beyşehir ile ilgili hemen hemen her türlü malzeme ortaya konulmuştur. Bu bakımdan eser, okuyucularını Beyşehir konusunda aydınlatacağı gibi derlenen malzemeler de bundan sonra gelen araştırmacıların emrine amade kılınmış durumdadır."

Savran, kitabın yayıma hazırlanmasına vesile olan olayı da şöyle izah etmektedir: "1990 yılı Temmuz ayı başlarında Beyşehir'de bulunduğum sırada bilimsel araştırmayı seven Beyşehir Lisesi Edebiyat öğretmeni değerli dostum Mehmet Koç bu eserin varlığını, İbrahim Hakkı'nın 1967 yılında basılması için onu Belediye'ye teslim ettiğini, fakat bugüne kadar bastırılmadığını ifade etti. Bunun üzerine Lise Müdürü Yusuf Erçoban da olmak üzere birlikte Belediye Başkanı Sayın Adil Bayındır'la bu durumu görüştük. Belediye hizmetlerinde olduğu kadar Beyşehir'in kültür hazinesinin de korunmasını ve araştırılmasını kendisine şiar edinen başkan, eserin neşredilmesi için bütün imkânlarını kullanarak gerekli desteği sağlayacaklarını canı gönülden vaat etmesi üzerine mensubu bulunduğum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset tesislerinde bu eseri bastırabileceğimizi ifade ettim. Muhtevastan anlaşılacağı üzere eserde Arapça, Farsça ve Osmanlıca belgelerin çokça yer alması sebebiyle basılması özel bir ihtisas gerektirmekteydi. Bu bakımdan memleketim Beyşehir için bu vazifeyi bir hizmet borcu addederek üzerime aldım."

Abideleri ve Kitabeleri ile Beyşehir Tarihi kitabı ek bölümündeki resimlerle beraber 445 sayfadan ibarettir ve bu ilk baskısından başka basılmamıştır. Konyalı'nın 'Abideleri ve Kitabeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi' isimli eserinin sonlarında bu kitap ile ilgili şöyle bir tanıtım yazısı yayımlanmıştır:

"Beyşehir'in çok engin bir tarihi vardır. Müellif bu kitabında Eşrefoğulları'nın başkenti Beyşehir'i ve tarihin en meşhur şehri Gurğurum'u ve ilk defa yerini bulma ve geniş muhite tanıtma zevkini tattığı Büyük Selçuk Hükümdarı I. Alâeddin Keykubad'ın sarayını, dünyanın en güzel gölü olan Beyşehir Gölü'nü, Kız Kulesi'ni, dünyada nesilleri kalmayan deniz kuşlarını, resimleriyle ve arşiv vesikaları ile tanıtacaktır. Kitabı Beyşehir Belediyesi ve Turizm Derneği

bastırıyor⁷⁶.” Oysa yukarıda da belirtildiği üzere kitap, Konyalı hayatta iken basılmamıştır.

2.1.31. Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi

İbrahim Hakkı Konyalı tarafından 1972 yılında yazımı tamamlanan bu kitap, daktilo halinde kalmış ve yazar, hayattayken basma imkânı bulamamıştır. Kendi kütüphanesinde Cumhuriyet dönemi eserleri 1516 numarada kayıtlı olan bu eser A4 ebadında 158 sayfadan ibarettir. Kitap 2010 tarihinde Ali Yıldız tarafından yeniden gözden geçirilmiş ve kendi ilaveleriyle 436 sayfa halinde Manavgat Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yayımlanmıştır. Kitabın kapağında “Yazanlar: İ. Hakkı Konyalı 1972 ve Ali Yıldız 2010” yazılıdır. Yıldız kitabın takdim yazısında şunları yazmaktadır:

“...İ. Hakkı Konyalı'nın 1972 yılında yazdığı Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi isimli eseri vesilesiyle kentteki bu gelişmeleri de insanlık alemine tanıtmak imkanını bulduk. Elinizdeki bu eserin müellifi 1972 yılında 40 civarındaki köyde ve beldede çok değerli incelemeler yaparak gerek merkezi yönetim gerekse yerel yönetimde yapılabilecek işler ve atılacak adımları ortaya koyarken genelde yol, su, okul, sorunları ön planda idi. Geleneksel üretim tarzı devam ettiği için iş konusundaki talepler sınırlı idi. Bu gün ise aktif ve genç nüfus 1972'deki sorunların çok ötesinde talepleri ortaya koymaktadır⁷⁷.”

2.2. Basılmamış Kitapları

Konyalı'nın hayatta iken yayımlama imkânı bulamadığı ancak basılması için hazır sayılabilen toplam 23 adet kitabı bulunmaktadır. Bu kitapların tamamı Üsküdar'daki İHKK'de muhafaza edilmektedir. Birbirinden farklı alanlarda yazılan bu kitapların çoğu araştırma ağırlıklı kitaplardır. Pek çoğu da çeviri eserleridir. Konyalı çevirileri Arapçadan yapmıştır.

2.2.1. Mimar Sinan'ın Vakfiyesi

Yeni Nesil gazetesinde 1981 yılında yayımlanan bir yazı dizisinden oluşmaktadır. 71 köşe yazısından oluşan yazıların tamamı Mimar Sinan hakkındadır. Bir kitap olarak yazılan bu köşe yazıları kitap basılmayınca gazetede yayımlanmıştır. Bu çalışmada Mimar Sinan ile ilgili pek çok konu, çalışma ve değerlendirmeler bulunmaktadır. 18 x 22 cm ebadında karton kapağın içine alınan yazılar daha sonra kitap olarak basılmamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı

---

⁷⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi*, s. 689.

⁷⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, Ali Yıldız, *Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi*, Manavgat Ticaret ve Sanayi Odası, Antalya 2010, s.3.

Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Devri Eserleri 1498 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

2.2.2. Türk Çadırları

"Türk Çadırları" isminde İbrahim Hakkı Konyalı'nın müstakil bir kitabı yoktur. Ancak Konyalı'nın çadır konusunda 1981 yılında Yeni Nesil gazetesinde neşretmiş olduğu 24 ayrı köşe yazısını belirli bir tarih sıralamasına göre bir araya getirdikten sonra 30 x 16 cm ebadında karton kapak içine aldığı ve belki de fırsat bulduğunda yayımlamayı düşündüğü bir çalışmasından ibarettir. İ. Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Eserler Bölümünde 1510 numarada kayıtlıdır.

2.2.3. Tarih Sohbetleri

İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Türk Çadırları" çalışması gibi "Tarih Sohbetleri" isminde de yayımlanmış bir kitabı yoktur. Tarih Sohbetleri Konyalı'nın uzun yıllar Yeni Nesil gazetesinde yazı yazdığı köşesinin genel adıdır. Bu köşede Konyalı, uzun süre boyunca tarih, Sanat Tarihi, arkeoloji, sosyoloji, edebiyat ve daha birçok kültürel konuda yazılar yazmıştır.

Konyalı, bu çalışmasında 1981 yılında Yeni Nesil gazetesinde neşretmiş olduğu 24 ayrı köşe yazısını belirli bir tarih sıralamasına göre bir araya getirmiş ve daha sonra 30 x 16 cm ebadında karton kapak içine almış ve belki de fırsat bulduğunda yayımlamayı düşünmüştür. Bu konulardan bazıları şunlardır: "Mehter, Davul'un Tarihi, Futbolun Ortaya Çıkışı, Taç ve Taht, Piri Reis Haritaları v.s." İ. Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Eserler Bölümünde 1511 numarada kayıtlıdır.

2.2.4. Kılıcın ve Başka Kabzalı Kesici Silahların Tarihi

İHKK'nin Cumhuriyet Dönemi Eserlerinin 1512 ve 1513 numaralarda "Kılıcın ve Başka Kesicilerin Tarihi" isminde iki nüsha bulunmaktadır. Her iki nüsha da aynıdır. Ancak 1513 numarada kayıtlı olan daha düzgün ve tashih görmüş nüshadır. Anlaşıldığı kadarıyla 1512 numaradaki nüsha kitabın ilk nüshası yani müsveddeden kurtulmuş ilk halidir. Biz de kitabın tanıtımını 1513 numaralı daha düzgün olan nüsha üzerinden yapmaya çalışacağız.

Bu kitap Konyalı'nın yayımlanmamış nadir eserlerindedir. Kitap A4 abadında 227 sayfa ve 90 başlıktan oluşmaktadır. Kitap genel olarak kılıcın tarihçesinden başlayıp, Türklerin tarih sahnesinde kılıcı ilk kullanımına ve kılıç çeşitleri, süslemeleri ve boylarına kadar birçok tarihi bilgi ve belge içermektedir.

2.2.5. Türk Tophaneleri

Kütüphanenin Cumhuriyet Dönemi Eserlerinin 2560 numarasında bulunmaktadır. Bu kitap Konyalı'nın yayımlanmamış nadir eserlerindedir. Kitap A4 abadında iki kapak arasına alınmış daktilo yazısı halinde 67 sayfadan oluşmaktadır.

2.2.6. Akçakoca

Yeni Nesil gazetesinde yayımlanan ve 35 bölümden oluşan bir yazı dizisidir. Kitap, Akçakoca ile ilgili tarihi bilgilerden oluşmaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı "Akçakoca" isminde yazmış olduğu bu kitabı önsözü ve sonsözüyle birlikte gazete köşelerinde yayımlamıştır. Daha sonra bu çalışmasını 22 x 18 cm ebadında mukavva bir ciltle kitap formatına dönüştürmüştür.

Kitap, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nin Cumhuriyet Dönemi Eserler Bölümünde 44 numarada kayıtlıdır. Ancak bu çalışma bir kitap olarak basılmamıştır.

İlk yazı 22 Haziran 1981 tarihinde yayımlanmıştır. Son yazının tarihi ise 26 Temmuz 1981'dir. Kitabın önsözünde Konyalı şunları kaydetmektedir: "Orhan Gazi zamanında Üsküdar Doğanlılar'dan Kuzguncuk'a çekilen mevhum bir hattın ancak batı tarafı Bizanslıların elindeydi. Orhan Gazi, kayınbabası Bizans İmparatorunu ziyarete geldiği zaman otağını Doğanlılara kurmuştu. Donanması da Kızkulesi önlerindeydi. Yalnız karısını babasına göndermiş, kendisi yanındakilerle beraber Doğanlılarda kalmıştı. Bunların arasında Akçakoca da vardı. Orhan Gazi zamanında Anadolu'nun yalnız Batı kıyısında Bizans hâkimiyeti kalmıştı. İzmit'ten Üsküdar'a kadar Bizans şehir, kasaba ve köyleri Türk akıncılarının eline geçiyordu. Bunların arasında adı şimdi bir ilimiz de yaşayan (Kocaeli) Akçakoca da vardı. Akçakoca büyük bir Türk kahramanıydı. Bu yazılarımızda bütün Yönleriyle Akçakoca'yı inceleyeceğim."

Yazı dizisi boyunca Akçakoca'nın hayatı, kişiliği, komutanlığı, başarıları ve fethettiği yerler hakkında geniş bilgilere yer verilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki bu önemli komutanın devlete olan katkıları anlatılmaktadır.

2.2.7. Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor

Bu çalışma iki kapak arasına alınmış gazete yazılarından oluşmaktadır. Kütüphanede 810 numaralı kitabın girişinde kendi el yazısıyla "İbrahim Hakkı

Konyalı Hal Tercemesi” ibaresi yer almaktadır. Arka sayfada daktilo yazısıyla şu not yer almaktadır:

“İbrahim Hakkı Konyalı’nın hal tercemesi, Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İbrahim Hakkı Konyalı’ya 8 Haziran 1981 tarihinde fahri doktorluk unvanını verirken kendisinin konuşması” bu notun altında bu kitapçığın içinde yer alan yazıların 1981 yılının Ağustos ayının muhtelif günlerinde Yeni Nesil gazetesinde yayımlandığına dair bir not daha yer almaktadır. Gazetede köşenin ismi “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor” şeklindedir. Toplam 14 köşe yazısından ibarettir. Eser daha çok Konyalı’nın hayatına dair bilgilerden oluşmaktadır.

2.2.8. İstanbul Kütüphanelerindeki Tarihi Kitaplar Katalogu

A3 ebadında, daktilo ile yazılmış ve 90 sayfadan oluşan bu çalışma İstanbul Kütüphanelerinde bulunan ‘tarih’ konulu tüm kitapların katalogu halinde hazırlanmıştır. Kütüphanenin Cumhuriyet Dönemi Eserleri arasında 1229 numarada kayıtlıdır. 3158 adet kitabın yeri, yazarı, dili, kütüphanesi, kütüphanedeki numarası, sayfa sayısı, yazma veya basma olup olmadığı, basım tarihi ve kitap ile ilgili düşünceler yer almaktadır. İbrahim Hakkı Konyalı bu çalışmanın girişinde 1 Ocak 1959 tarihinde Askeri Müze Mütehassısı ve Muharrir imzasıyla şöyle bir not düşmüştür:

“Bir harp tarihi yazmak maksadıyla İstanbul Kütüphane, Müze ve Arşivlerinde bulunan yazma ve basma tarih kitaplarını toplamıştım. Bunlar alfabetik sıraya da konmuştu. Daktilo edilirken bazı hatalar işlenmiştir. Bunlar tashih edilirse bu sahada çalışanlara faydeli bir kılavuz olabilir. Bunlar tashih edildikten sonra tab’ da edilebilir. Bunu gelecek meslektaşlarımdan niyaz ediyorum. Bu kılavuzu Askeri Müze Kütüphanesine hediye ediyorum.”

2.2.9. Hicri Seneleri Miladiye Tahvil Cetveli

16 sayfadan oluşan ve el yazma olan bu eserin ilk sayfasında müellifin adı olarak Ahmet Ziya ve Müstensih de İ. Hakkı Konyalı olarak geçmektedir. Baskısı yapılmamış olan kitap Hicri seneleri Miladiye çevirme yöntemlerini eski yazıyla izah etmekte ve örneklerle bu konuyu açıklamaktadır.

2.2.10 . Sırasıyla İslami Paraların Basıldığı Yerler (Meskukat-ı İbrahim)

3 defter halinde Osmanlıca el yazısıyla hazırlanan bu eser basılmamış ve Latinize edilmemiştir. İHKK’inde 667, 668 ve 669 numarada kayıtlıdır.

2.2.11. Üsküdar Okulları

Kitap, Üsküdar Okulları hakkında Konyalı'nın bir çalışmasıdır. 1971 ve 1972 yıllarında hazırlanan bu çalışma Üsküdar Mektepleri Tarihi olarak da isimlendirilmiştir. Konyalı bu çalışmayı daktilo yazısıyla hazırlamış ve kitap olarak basmamıştır. Giriş bölümünde Üsküdar İlkokulları başlığı altında incelediği okulların isim listesini yazmıştır. Konyalı bu çalışmasında toplam 46 okul incelemiştir. Konyalı Üsküdar Kaymakamlığı aracılığıyla okul müdürlerine okul bilgilerini isteyen yazıların gönderilmesini sağlamıştır. Gelen cevapları derleyip toparlayan Konyalı bu bilgiler ışığında okulların profilini çıkarmıştır. Okulların resimleri, tarihçeleri, çalışanları ve mevcut durumları hakkında bilgilere yer vermiştir. Ayrıca okullarda okuyan öğrenci sayısını, kız-erkek dağılımına uygun olarak tabloleştirilmiştir. Bu çalışmada ayrıca okulların planları da bulunmaktadır.

2.2.12. Karaman Vilayeti İç İl Livasının Ermenek, Taşkırı, Gürnar, Mut Vakıfları

25 x 32 cm ebadında 1982 yılında hazırlanan daktilo yazısıyla A4 sayfasıyla 65 sayfadan oluşan ve hiç yayımlanmamış bir eserdir. 5355 numaralı arşiv belgesidir.

2.2.13. Özbekiyye Kızı

Yazarı Abdurrahman olan bu romanı Konyalı Türkçeye çevirmiş ancak Latin alfabesine çevirmediği gibi yayımlama imkânı da bulmamıştır. El yazmaları bölümünde 530 numarada el yazması olarak kayıtlı bulunmaktadır. 47 sayfadan oluşmaktadır.

2.2.14. Kitab-ül İşarat Fi Ma'arifet-iz Ziyarat Hakkında Tetkikler

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinin yazmalar bölümünde 663 numarada kayıtlıdır. Konyalı tetkiklerini Osmanlıca Türkçesiyle yazmış ve bunları daha sonra basma imkânı bulamamıştır. Konyalı bir köşe yazısında bu kitap için şunları anlatmaktadır:

“Anadolu Selçuklularının ilk kuruluş zamanları Hicri 560/1165 yıllarında o gün için bilinen dünyanın meşhur ziyaret yerlerini gezen bir Müslüman alim gezgin Roma'dan sonra İstanbul'a gelmiştir. Bu kitapta çok kısa fakat özlü olarak tarihin karanlıklarına ışık tutacak bilgiler bulunmaktadır. Fatih'i, Ayasofya'sı hakkında da geniş bilgi bulunmaktadır. İstanbul'daki daha birçok tarihi eseri tanıtan bu eser, dünya kütüphanelerinde az bulunan bir kitaptır ki, Türkiye'de iki kütüphanede (Bursa'daki Orhan Gazi ve Afyon'daki Gedik Ahmet Paşa

Kitaplıklarında) bir de benim özel kütüphanemde birer yazma nüshaları vardı. Ben bütün yazma nüshaları tek tek karşılaştırarak mükemmel bir nüsha hazırladım ve dilimize çevirdim⁷⁸.”

Konyalı başka bir köşe yazı-dizisinde bahsi geçen kitap ile ilgili şunları kaydetmektedir: “Ashab-ı Kefh’ten bahseden en eski kaynak Herevi’nin Kitab-ül İşarat Fi Ma’arifet-iz Ziyarat adlı Arapça kitabıdır. Ebubekir oğlu Ali adını taşıyan bu kıymetli Konya Selçuklularının ilk kuruluş yıllarında II. Kılıçaslan zamanında o günkü dünyanın önemli ziyaret yerlerini gezmiş, sonra bu kitabı hazırlamıştır. Herevi, seyahatini yaparken Bizans tahtında Emanoel Komnen (1143-1180) ve Konya Selçuklular tahtında II. Kılıçaslan (1156-1192) oturuyordu. Herevi’nin kitabını yazdığı tarih kesin olarak bilinmiyor amma öldüğü yıl biliniyor. 1214 yılında Halep’te ölmüş ve şehrin dışında sağlığında yaptırdığı türbesine gömülmüştür. Herevi; devrinde bilinen dünyanın şöhretli şehirlerinde ziyaret yerlerini gezmiş ve bu ziyaret yerlerini incelemiştir. Roma’ya gitmiş, sonra İstanbul’a gelmiş, o vakit Ebu Eyyüb el- Ensari Hazretlerinin türbesi var idi. Onu ziyaret etmiş ve sonra Anadolu’ya geçmiş. İznik’i görmüş, O İznik’e geldiği zaman burada İznik Ruhani meclisi toplanmış bulunuyordu. Aldığı kararı yazmış, sonra Selçuk Bizans sınırı üzerinde bulunan Rumların sıcak su anlamına gelen “Sirma” ve aynı manaya gelen ‘avgerm’, Sultanönü adlarını taşıyan Eskişehir’e uğramış, sonra bir tepe üzerinde bulunan Ebu Muhammet Battal Gazi Türbesini, Amuriye’deki Halife El- Mutesim’in şehit arkadaşlarının kabirlerini ziyaret etmiş, sonra da Anadolu’nun belli başlı merkezlerini ve yerlerini görmüştür. Gezdiği yerler arasında Konya, Ankara, Ashab-ı Kefh’in mağaralarını bulunduğu Elbistan’a, yanındaki Obruk, Elbistan, Malatya, El-Cezire (Cizre), Erzen-i rum (Erzurum), Ruha (Urfa), Meyafarikin, Amid (Diyarbakır) ve Nusaybin vardır⁷⁹...”

2.2.15. Münşeat-ı İbrahim Hakkı Konyalı

Muhyeddin-i Arabî’nin Şeceretü’l Kevn adlı eserinin Türkçe’ye çevirisidir. 178 sayfadan oluşan kitap Osmanlıca ve el yazması olarak hazırlanmış ancak Latin alfabesine çevrilmediği gibi yayıma da girmemiştir. Kitabın sonunda

⁷⁸ Konyalı, “Fatihin En Büyük Emaneti: Ayasofya”, *Yeni İstanbul*, 21-22-23 Aralık 1966, s. 5; Konyalı, “Sebillerimiz”, *Yeni Asya*, 16-17 Ekim, 1977, s. 4. Konyalı, “Tarih Denizi Aksaray İlim Güneşi Görmemiş Vesikalar”, *Yeni Asya*, 29-30-31 Temmuz-1971, s. 4.

⁷⁹ Konyalı, “Tarih Denizi Aksaray İlim Güneşi Görmemiş Vesikalar”, *Yeni Asya*, 29-30-31 Temmuz-1-2-3 Ağustos 1971, s. 4.

Konyalı'ya ait bazı özel notlar yer aldığı için Münşeat-ı İbrahim Hakkı Konyalı ismini almıştır⁸⁰.

2.2.16. Naima Tarihi

Kitabın orijinal adı, 'Ravzat-ül Hüseyin Fi Hülasat-i Ahbar-il Hafikayn'dir. Tek cilt halinde yayımlanan kitabın giriş sayfasında 'Babıalide Sabah gazetesinin ilavesidir. Kesip saklayınız' ibaresi yer almaktadır. Kitabın önsöz, sonsöz, içindekiler, takdim yazısı ve kaynakça bölümü bulunmamaktadır. Aslında Naima'ya ait olan ve Konyalı'nın sadeleştirdiği eser toplam 212 sayfadan oluşmakta ve kütüphanenin 3041 numarasında muhafaza edilmektedir.

2.2.17. Fûzûlî'nin Hadikadüssueda Adlı Eseri'nin Çevirisi

1960 yılında seri halinde Hergün gazetesinde 128 bölüm halinde çeviri şeklinde yayımlanan fakat kitap şeklinden basılmayan bir eserdir. İHKK arşiv bölümünde 1589 numaralı belgenin içindedir.

2.2.18. Kitâbü Keşfü'l-Hümûm ve'l-Kürab fî Şerhi Âleti't-Tarab Hakkında Tetkikler

70 sayfadan oluşan kitap Konyalı'nın çevirisidir. Bu çeviri el yazısıyla yazılmıştır. XIV. yüzyılda Mısır Türk Sultanlığı'nda te'lif edilmiş anonim bir mûsikî eseridir. El yazması olan bu eserin temel konusu çalgılardır. Kitap basılmamış ve daktiloya da geçirilmemiştir. Ancak karton bir kapak haline getirilerek muhafaza edilmiştir.

2.2.19. Kitâb-ül Elfaz-il Farisiyyet-il Muarraba Tercümesi

1908 yılında Ürdün'de Arapça olarak basılmıştır. Yazarı El-Seyyad Adi Sihar'dır. Sözcük ve ıstılah anlamları hakkındadır. Arapçadan Farsça 'ya geçen sözcükleri irdelemektedir. 70 sayfadan oluşan eserin çevirisi 80 sayfadan oluşmaktadır. İHKK El Yazma Eserler Bölümü 661 numarada kayıtlıdır.

2.2.20. Kızıl Sultan Dedikleri

İHKK'nin arşiv bölümünde 1238 ve 1336 numaralı belgenin içinde bulunan Büyük Doğu gazetesinde 16 Mayıs- 19 Eylül 1952 tarihinde yayımlanan 122 makaleden ibarettir⁸¹. 1238 numaralı belgede "Abdülhamit Hakkında Tarihi Makaleler" başlığı bulunmaktadır. Makaleler Necip Fazıl Kısakürek'in idaresindeki Büyük Doğu gazetesinde yayımlanmıştır. Konyalı'nın böyle bir

---

⁸⁰ Münşeat: Kaleme alınan şeyler, nesir yazılar, mektuplar. Bkz. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitapevi, Ankara 1988, s.872.

⁸¹ Suat Ak, *Necip Fazıl Bibliyografyası*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2013, s. 386.

kitabı bulunmamaktadır. Daha sonra araştırmacı yazar Tahsin Yıldırım tarafından bu makaleler derlenerek “Kızıl Sultan Dedikleri” isimli bir kitap haline getirdi. Kitap, Selis Yayınlarına 2007 yılında basılmak üzere gönderilmesine dizgi ve tasarımının yapılmasına rağmen basılmadı. Mustafa Özdamar ile yaptığımız görüşmede kitap ile ilgili şu bilgileri Konyalı’dan aldığını dile getirmiştir: *“Merhum Necip Fazıl Kısakürek, bana şu bizim Abdülhamit ile ilgili bir çalışma yap. Ben de bunu bir vazife olarak anlayıp çalışmaya koyuldum. Bulduklarımı da ara ara neşreliyordum. Ancak sonra baktım ki bu konu uçsuz bucaksız bir konudur. Bunun altından çıkamayacağımı anlayınca vazgeçtim⁸².”*

2.2.21. Ankara Abideleri

Konyalı’nın kayıp üç eserinden biridir. Konyalı bu kitabın kaybolma serüvenini şöyle anlatmaktadır. Antikiteler ve Eski Eserler Müdürü Hamid Zübeyr Koşay’ın Yardımcısı Nureddin Can benim basılmak üzere olan (Ankara Abideleri) adlı kitabımı istemişti. Daktilo edilmiş, tek nüsha olan bu büyük yazma eserim Ankara’nın Tarihi Abidelerini, eski eserlerini içine alıyordu. Gönderdim. Kendisine birçok mektuplar yazdım, cevap vermedi. Kitabımı iade etmedi. Ben Rahmet-i Rahmana kavuştuktan sonra neşredilirse benim olduğu bilinsin diye bu satırlara yazdım⁸³.

2.2.22. Mimar Sinan’ın İstanbul’da Yaptığı Eserler

Konyalı’nın kayıp üç eserinden biri hatta en kapsamlı ve en önemli olanıdır. Konyalı bu önemli kitabı için şu detayları aktarmaktadır: *“Bu kitabımı kırk sene evvel büyük masraf ve emekle hazırlamıştım. Bütün eserleri muhtelif poz ve fotoğraflarını çektiymiştim. İkinci Cihan Harbi sırasında Ankara’ya götürdüm. Maarif Vekâleti basacaktı. Rahmetli Yahya Kemal mebustu. Kitabı ve albümleri B. M. M. ne götürdü. Mebuslara takdim etti. Alkışlar, tebrikler ve teşvikler toplamıştı. Bayram dolayısıyla İstanbul’a gelecektim. Falih Rıfki’nin Ulus Matbaasındaki dairesine koymuştum. On gün sonra dönünce, kitabım, albümlerim yok oldu. Yahya Kemal bu davranışa çok kızmış ve üzülmişti. Falih Rıfki’dan “İbrahim Hakkı Konyalı’nın Mimar Sinan’ın İstanbul’da yaptığı eserler hakkındaki kitabı ile albümleri yazıhanemden çalınmıştır, aranıyor” şeklinde eliyle yazdığı bir kâğıt aldım saklıyorum. Kitap ve albümleri hala yoktur, kitabı ve albümleri yeniden hazırladım. 1980 yılı araba ile dört ay Sinan’ın bütün*

⁸² Mustafa Özdamar ile 11.02.2014 tarihinde yapılan görüşmeden.

⁸³ Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 17 Ağustos 1981, s. 4.; İHKA, “İbrahim Hakkı Konyalı’nın Hal Tercemesi”, Belge No: 3049, s. 13.

eserlerini, muhtelif poz resimlerini yeniden çektim. Dokuz yüz fotoğrafla kitabım basılmaya yeniden hazırlanmıştır⁸⁴.

“Başbakan Süleyman Demirel, Kültür Bakanı Tevfik Koraltan, Müsteşar Dr. Prof. Emin Bilgiç evime geldiler. Tek nüsha olan kitabımı postaya veremeyeceğimi söyledim. Bakan ve müsteşarı resmi arabalarına alıp götürdüler. Basılacaktı. İnkılâp oldu, kitabımın akıbetini öğrenememenin ıstırabı içindeyim⁸⁵”.

Aynı eserinin kaybolması ile ilgili başka bir yerde şunları aktarmaktadır:

“... Ben kırk senemi harcayarak onun yaptığı bütün eserleri buldum, inceledim. Bu eserlerinin kitabelerini aldım ve arşiv vesikalarını tespit ettim. Kendisinin hayır eserlerini de ayrıca yazdım. Ortaya 800 sahifelik bir kitap çıktı. Yaptığı eserlerin muhtelif poz resimlerini çıkardım. 1948 yılında kitabımı ve iki cilt halindeki albümleri Ankara’ya götürdüm. Milli Eğitim Bakanlığı basacaktı. Büyük şairimiz Yahya Kemal Bey mebustu. Kitabımın albümlerini Büyük Millet Meclisine götürdü. Mebuslara takdim etti. Takdirler tebrikler teşvikler topladım. Bayram münasebetiyle İstanbul’a gelecektim. Bunları Falih Rıfki Atay Bey’in Ulus Matbaasındaki odasına koymuştum. On gün sonra döndüğümde kitabımın ve albümlerimin yok olduğunu gördüm. Çalınmıştı. Bulunmadı. Hala da bulunamadı. Bin müşkülâtle kitabı yeniden hazırladım. 1980 yılında iki ayımı vererek otomobile Sinan’ın yaptığı eserlerin tekrar fotoğraflarını çektim. Bu kitabımla zamanın başbakanı Süleyman Demirel ilgilendi. Kültür Bakanı Tevfik Koraltan, müsteşarı Prof. Emin Bilgiç ve bakanlığın tanıtma ve yayın müdürü Melih Haser evimde beni ziyaret ettiler. Basılmak üzere kitabımı istediler. Beni ikinci ve üçüncü defa da ziyaret ettiler. Birincisi çalındığı için bunu postaya veremeyeceğimi söyledim. Bakanlığın resmi arabasına alarak götürdüler. Basılacaktı. 12 Eylül oldu. İlgili daireye müracaat ettim. Kitabımın akıbetini sordum. Elimde başka nüshası da yoktur.

89 yaşındayım. Rahmet-i Rahman ufkundayım. Kandilin yağı bitmek üzeredir. Kitabımda İslami harflerle yazılmış kitabeler, Arapça ve Farsça metinler vardır. Kitabım basılırken tashihini kendim yapmak, yarım asırlık bir didinmenin boşa gitmemesini, yağmalanmamasını isterim. Sinan’ın vakfiyesini, kendi hayır eserlerini durumlarını aile seçeresini arşiv vesikalarını bu kitabımda geniş muhite

⁸⁴ Konyalı, “Asırlık Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 17 Ocak 1981, s. 4.; İHKA, İbrahim Hakkı Konyalı’nın Hal Tercemesi, Belge No: 3049, s. 13.

⁸⁵ Konyalı, “Mimar Sinan’ın Bir Çok Eseri Yerlere Serilmek Üzeredir”, *Yeni Asya*, 13 Nisan 1971, s.4; Konyalı, “Mimar Sinan Vakfiyesi” *Yeni Nesil*, 13 Nisan 1981, s. 6.

sunuyorum. 1948 yılında o zaman gelirini Şişli Camii'nin tamirine sarf edilmek üzere Mimar Koca Sinan adıyla yazdığım kitabımın önsözünü de buraya koyuyorum. Çünkü durumda hiçbir değişiklik yoktur⁸⁶."

2.2.23. Topun Tarihi

Konyalı'nın kayıp üç eserinden biridir. Konyalı bu eserin kaybolma serüveni ile ilgili şunları anlatmaktadır: "Askeri Müze Müdürlüğü, Eski Eserler Uzmanı idim. Yurdumuzdaki ve dünya müzelerindeki Türk toplarını inceleyerek hazırladığım, büyük fotoğraf albümü yaptığım bu eserimle beni sık sık davet ve misafir eden eski Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel çok ilgilenmişti. Fotoğrafların arkalarına eliyle yazılmış notlar vardı. Bu kitap basılırsa ilim âlemi yerinden oynayacak. Bana mühim bir para da ödedi. Fakat şimdi kitap ve albümler yok, bulunmuyor, yok oldular⁸⁷". Kitap hakkında daha detaylı bir bilgi de bulunmamaktadır.

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinin Arşiv bölümünde 5406 numaralı belgedir. Top'un resimlerinden oluşan bir defter bulunmaktadır. Ancak Konyalı resimlerin altına tanıtıcı bilgiler yazmamıştır. Belge 1516 numaralı arşiv belgesiyle beraber incelenmesi istenmiştir. 1516 numaralı arşiv belgesinde top ve eski silahlar albümü hakkında 2 adet vesika bulunmaktadır.

2.3. Sadece İsimleri Olan (Baskısı veya Müsveddesi Olmayan) Kitaplar

Konyalı'nın gezip gördüğü yerlerde topladığı bilgi ve belgeler ışığında yazmayı düşündüğü pek çok kitap bulunmaktadır. Ancak bunları bir araya getirip yazmaya ömrü vefa etmemiştir. Buna rağmen Konyalı, başta Tarih Hazinesi isimli dergide olmak üzere, basılı pek çok eserinde yayımlamayı düşündüğü bu eserlerin tanıtımlarını ve reklamlarını yapmıştır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu eserlerin basılmadığı kesindir. Bunun yanı sıra bu eserler daktilo haline de getirilmediği için bazı eserleri gibi gazete köşelerinde ve dergi makalelerinde de yayımlanmamıştır.

Hayatının neredeyse tamamını kitap yazmaya adayan Konyalı'nın çok geniş bir arşive sahip olması ve bu arşivdeki bilgi ve belgelerden hareketle daha pek çok kitap yazmayı düşünmesi şüphesiz ki çok normaldir. Ancak her zaman insanın içinden geçen bu tür iddialı ve iyi niyetli çalışmalar gerçek hayattaki

⁸⁶ Konyalı, "Mimar Sinan'ın Vakfiyesi", *Yeni Nesil*, 13 Nisan 1980, s. 4.

⁸⁷ Konyalı, "Asırlık Tarihi İbrahim Hakkı Konyalı Anlatıyor", *Yeni Nesil*, 17 Ağustos 1981, s. 4.; İHKA, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemesi, Belge No: 3049, s. 13.

realitelerle örtüşmemekte, imkân ve fırsatlar bunları gerçekleştirmeye yetmemektedir. Konyalı'nın şüphesiz dile getirmeyip yazmayı ve yayımlamayı düşündüğü daha pek çok eser bulunmaktadır.

Birçok eserin arka sayfalarında reklamını yaptığı ve yakında çıkacağını haber verdiği ancak hiç yayımlanmayan kitaplar vardır. Konyalı'nın kitaplarını Basılmış Kitapları, Basılmamış Kitapları, Çeviri Kitapları ve Kayıp Kitapları şeklinde kategorize ederken bu kitapları herhangi bir kategoriye dâhil etmedik. Çünkü bu kitapların cismi olmadığı gibi ortada bunların varlığını gösteren delil ve ipucu da bulunmamaktadır. El yazma karalamaları dahi olmadığından sadece kendi ifadeleri doğrultusunda bu eserleri tanıtmakla yetindik.

2.3.1. Abideleri ve Kitabeleri ile Gaziantep Tarihi

Müellif Kilis tarihini yazarken yurdun tarih bakımından çok zengin olan bu köşesini de esaslı bir şekilde incelemiştir. Bu kitapta Gaziantep'in bütün ilçeleri, bucakları ve köyleri dile getirilecektir. Kitapta pek çok kıymetli ve eşsiz resimler ve belgeler bulunacaktır⁸⁸.

2.3.2. Kanuni Sultan Süleyman'ın Anası Hafsa Sultan'ın Vakfiyeleri

Kitapta şimdye kadar hiçbir yerde yayımlanmayan eşsiz vakfiyeler yer almaktadır⁸⁹.

2.3.3. Çandarlı Hayrettin Paşa'nın Vakfiyeleri

Hayrettin Paşa'nın ve oğullarının, bu aile mensuplarını orijinal vakfiyeleri ile İznik'teki ve başka yerlerdeki bütün abidelerini resimleriyle beraber içine alan bu kitap yakında basılacaktır⁹⁰.

2.3.4. Abideleri ve Kitabeleri ile Kırşehir Tarihi

Kırşehir'de müellifin yaptığı tüm çalışmalar bu kitapta dile getirilmiştir⁹¹.

2.3.5. Abideleri ve Kitabeleri ile Bor Tarihi

Müellif Bor'da uzun incelemeler yapmıştır. Harun Reşid'in ve Me'mun'un fethettiği tarihi Tuvana şehrinin yanına kurulan bu şehrin bütün tarihi bu kitapta dile getirilmiştir⁹².

---

⁸⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1970 s. 955.

⁸⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 955.

⁹⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 955.

⁹¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 955.

⁹² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 956.

2.3.6. Abideleri ve Kitabeleri ile Bursa Tarihi

Müellifin 26 seneden beri hazırlamaya çalıştığı bu kitap, çok büyük ve ana bir eserdir. Kitapta Bursa'nın bütün ilçelerinin, bucaklarının ve köylerinin abideleri, vakfiyeleri, arşiv vesikaları, cami, mescit ve türbelerdeki kıymetli Kur'anlar, seccadeler ve şamdanlar fotoğrafları ile beraber yer almıştır⁹³.

2.3.7. Yeni Çeri Ağaları

Askeri müzeyi yalnız başına kuran İbrahim Hakkı Konyalı⁹⁴, Yeniçeri ağalarının yeni vesikalaradayan geniş bir tarihini yazmıştır. Bu kitap tarihçilerin birçok hatalarını düzeltmiştir⁹⁵.

2.3.8. Ankara Çeşmeleri

Ankara Çeşmeleri ve Suları hakkında müstakil bir eser hazırladık. Yakında basılacaktır⁹⁶.

2.3.9. Kitâbü'l Cami'i Beyne'l- İlmi ve'l- Amel

8 asır evvel Diyarbakır'da Artukoğulları'nın Saraylarını makineleştiren, makine adam yapan, bir düğmesine basılınca ağzından sıcak veya başka bir düğmeye basınca soğuk su akıtan bir Tavus kuşu vardı. Cizreli Ebul İzz'in eşsiz resimli ve planlı bu Arapça kitabı Diyarbakırlıların isteği üzerine dilimize çevrilmiştir. Resimleri ve metinleri ile beraber basılacaktır⁹⁷.

2.3.10. Çadır'ın Tarihi

Tarih, çadırı Türklerin icadı ettiğini haber veriyor. Eski Türklerce çadır mukaddes idi. Ona taparlardı. Bu kitapta binlerce yıl boyu Türk çadırlarının tarihi dile getirilmiştir. Türklerin saray gibi büyük çadırları vardı. 20 şer metre uzunluğunda 12,18 direğe dayanan eski çadırlar ve Askeri Müze'de çürütülen şaheser çadırlar bu kitapta resimleriyle beraber gösterilmiştir⁹⁸.

---

⁹³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, s. 739. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 956.

⁹⁴ Bu ifade müellife aittir. Ancak yaptığımız araştırma, Konyalı'nın Askeri Müze'yi tek başına kurmadığı yönündedir. Konyalı bu müzede çalışmış ancak "Askeri Müzeyi tek başına kuran" ifadesi mübalağa olarak değerlendirilmelidir.

⁹⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 956.

⁹⁶ Konyalı, *Karacabey Mamuresi*, s. 61; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 956.

⁹⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 95.

⁹⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, s. 95.

2.3.11. Askeri Müze’de Yağlı Boya Tablolar

Askeri Müze’nin yağlı boya tablolarını tasnif eden, bunların hakikleri ile kopyalarını ayıran müellif buradaki şaheserlerin bir kitabını hazırlamıştır⁹⁹.

2.3.12. Askeri Müze’de Şaheserler

Askeri Müze’yi yeni baştan 15 senede kuran ve tasnif eden müellif, müzedeki şaheser yadigârların bir kitabını yazmıştır. Renkli resimlerle süslenecek bu kitap için çok büyük emek harcamıştır¹⁰⁰.

2.3.13. Ok’un Tarihi

Türk, okun mucididir. Bu kitapta okun eski kaynaklara göre çok geniş bir tarihi verilmiştir. Türklerin 50 senede hazırladıkları oklar bir camı mavzer kurşunu gibi, kalın kütükleri bir sabun kalıbı gibi deliyordu. Müzelerimizdeki eski oklar ok meydanındaki nişan taşları ve şimdiye kadar ilim âleminin tanımadığı arşiv belgeleri bu kitapta yer almıştır¹⁰¹.

2.3.14. Yazı Sanatları Müzesi

Müellif tarafından şuraya buraya atılan ve çoğu çürümüş olan yazma Kur’anlar, levhalar, hilyeler, icazetnameler... Senelerce çalışılarak hazırlanan bu kitapta, ilim âleminin şimdiye kadar tanımadığı birçok vesikalar ve resimler verilecektir. Bu müze İstanbul’da Vatan Caddesi’nde Kanuni’nin babası adına yaptırdığı medresede açılmıştır¹⁰².

2.3.15. Top’un Tarihi

Türkler dünyanın en mükemmel ve en büyük toplarını dökmüşlerdir. Fatih yeni toplar ve savaş aletleri icat etmiştir. İçinde binlerce tarihi top resmi ve vesikaları bulunan bu kitap, bir topçu komutanı olan merhum Cumhurbaşkanı Gürsel ve Genelkurmayın mütehassısları tarafından takdirle karşılanmıştır. Yakında basılacaktır¹⁰³.

2.3.16. Piri Reis

Konyalı bu kitabı neşredeceğini bir kitabında dile getirmekle beraber böyle bir çalışmayı vücuda getirdiğine dair herhangi bir bulgu bulunmamaktadır¹⁰⁴.

---

⁹⁹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli’si Tarihi*, s. 957.

¹⁰⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli’si Tarihi*, s. 957.

¹⁰¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli’si Tarihi*, s. 957.

¹⁰² Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli’si Tarihi*, s. 957.

¹⁰³ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli’si Tarihi*, s. 957.

¹⁰⁴ Konyalı, *Topkapı Sarayı’nda Deri Üzerinde Yapılmış Haritalar*, s. 5/4.

2.3.17. Surname-i Derviş

Surname-i Derviş adlı yazma eser de ilim ve tarih âlemine ve geniş bir muhite ilk defa yine İbrahim Hakkı Konyalı tarafından tanıtılmıştır¹⁰⁵. İçinde 427 adet minyatür bulunan 432 yapraklık bu yazma eser üzerinde senelerce meşgul olduğunu ve bu eser hakkında müstakil bir kitap hazırladığını ve mümkün olursa neşredeceğini yazmaktadır¹⁰⁶. Ancak ne arşivinde ne de yaptığımız araştırmalarda böyle bir çalışmanın ne baskısına ne de müsveddelerine rastlanılmamıştır.

2.3.18. Cem Sultan ve El Yazısı Mektupları

Konyalı, “Sultan Cem ve El yazısı Mektupları” isminde bir kitap hazırladığını ve basılmak üzere Maarif Vekâleti tarafından satın alındığını dile getirir¹⁰⁷. Ancak günümüzde bu isim altında Konyalı’nın basılmış veya el yazma nüshası bulunmamaktadır.

2.3.19. Kara Mustafa Paşa Vakfiyesi

Konyalı, Fatih Sultan Mehmet’in vezirlerinden ve II. Beyazıt’ın damadı Kara Mustafa Paşa (ö. 1483)’ya ait 882/1472 tarihli vakfiyesi hakkında bir kitap hazırladığını söylemiştir¹⁰⁸.

2.3.20. Aksaraylı Pir Mehmet Paşa Vakfiyeleri

Aksaraylı Pir Mehmet Paşa’nın Vakfiyeleri, Eserleri ve Hayatı hakkında bir kitabının yakında çıkacağını dile getirmektedir¹⁰⁹.

2.3.21. Eşsiz ve Orijinal Türk Vakfiyeleri

Müellifin yazmayı düşündüğünü söylediği ancak yazmadığı kitaplarından birisi de Eşsiz ve Orijinal Türk Vakfiyeleridir¹¹⁰.

3. DERGİLERİ

3.1. Hak Yolu

İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinin yazmalar bölümünde 2363 numarada bulunmaktadır. İmtiyaz sahibi ve yayın yönetmenliğini Konyalı’nın yaptığı bu dergi aynı zamanda Konyalı’nın çıkarmış olduğu ilk dergidir.

---

¹⁰⁵ Konyalı, *İstanbul Sarayları*, s. 25.

¹⁰⁶ Konyalı, *İstanbul Sarayları*, s. 25.

¹⁰⁷ Konyalı, *İstanbul Sarayları*, s. 85.

¹⁰⁸ Konyalı, *Karacabey Mamuresi*, s.111.

¹⁰⁹ Konyalı, *Karacabey Mamuresi*, s.111.

¹¹⁰ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, s.740.

Elimizdeki kaynaklardan yola çıkarak derginin 4 sayıdan ibaret olduğunu bilmekteyiz. İlk sayının tanıtım yazısının üzerinde derginin fonksiyonu ve çıkış şekli olarak şu ibareye yer verilmiştir: “Şimdilik on günde bir çıkar, içtimai, fenni, Edeb-î İslam mecmuasıdır.” 1. sayısı 19 Temmuz 1919 yılında, 2. sayı 30 Temmuz 1919 yılında, 3. sayı 1 Ağustos 1919 ve 4. sayı 25 Ağustos tarihinde yayımlanmıştır.

3.2. Örnek

1 Mart 1947’de yayımlanmaya başlanmış ve iki sayı çıkmıştır. Yayın yönetmeni ve sahibi İbrahim Hakkı Konyalıdır¹¹¹. Tarih, sanat fikir, kültür, iktisat dergisi olarak sloganını geliştirmiş ve dergide Sanat Tarihi’ne dair herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır¹¹².

Konyalı bir kitabının takdim sayısında Örnek dergisi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “ Birinci sayısını 1 Mart 1947’de çıkardığımız Örnek Mecmuası; İzmit Kâğıt Fabrikası istediğimiz kâğıdı vaktinde vermediği için önlenilmesi elimizde olmayan bir fetret devresi geçirmiştir. Mecmuamız bundan sonra her üç ayda bir takdim ettiğimiz şekilde çıkacaktır¹¹³.” Aynı kitabın son sayfasının altında da yine bu derginin tanıtımı yapılmıştır. Burada derginin üç aylık olduğu ve sahibinin ve fiilen idare edenin İbrahim Hakkı Konyalı olduğu, basıldığı yerin de Osmanbey Matbaası olduğu ifade edilmektedir¹¹⁴.

3.3. Tarih Dünyası

Konyalı, uzun yıllar Türk’ün tarihine ayna olacak bir mecmua çıkarmayı düşündüğünü, nihayet “Tarih Dünyası” adlı bir mecmua kurduğunu, önüne çıkan bir ortağın yaptıklarını idealine uygun bulmadığı için bu mecmuayı altıncı sayıda bırakarak “Tarih Hazinesi” adlı yeni bir tarih dergisi çıkardığını anlatmaktadır¹¹⁵.

Ancak derginin ilk sayısının yönetim kadrosunda İbrahim Hakkı Konyalı’nın ismi yer almamaktadır. İlk sayıda derginin sahibi olarak sadece Niyazi Ahmet Banoğlu’nun adı geçmektedir. İkinci sayıdan itibaren derginin sahipleri İbrahim Hakkı Konyalı ve Niyazi Ahmet Banoğlu olarak geçmektedir.

¹¹¹ Konyalı, “Asırlık Tarihiçi İbrahim Hakkı Konyalı Konyalı Anlatıyor”, *Yeni Nesil*, 8 Ağustos 1981, s. 4.

¹¹² İHKA, İbrahim Hakkı Konyalı’nın Hal Tercemesi, Belge No: 1529, s. 1.

¹¹³ Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1948, s. 3.

¹¹⁴ Konyalı, *Mimar Koca Sinan*, İstanbul 1948, s.161.

¹¹⁵ Konyalı, “Bu Mecmuayı Niçin Çıkıyoruz”, *Tarih Hazinesi*, S.1, İstanbul 1951, s. 2.

İlk sayısı 15 Nisan 1950 yılında çıkan derginin sahibi ve fiilen idare eden Niyazi Ahmet Banoğlu'dur. Toplam 38 sayıdan oluşan dergi¹¹⁶ periyodik olarak 15 günde bir çıkmıştır. İlk altı sayısında İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazıları göze çarparken sonraki sayılarda Konyalı'nın yazıları bulunmamaktadır. Zaten kendisinin ifadesiyle bu dergiden ayrıldıktan sonra Tarih Hazinesi isimli dergiyi çıkarmıştır. Dergide, Fatih özel sayısı ile beraber toplam yedi sayı boyunca İbrahim Hakkı Konyalı'nın aktif olarak çalıştığı görülmektedir.

3.4. Tarih Hazinesi

İlk sayısı 15 Kasım 1950 yılında çıkan dergi "Tarih ve İlim Mecmuası" sloganıyla yayımlanmıştır. Birinci sayının künye bölümünde "Her ayın 15 ve 30'uncu günlerinde çıkar." ibaresi bulunmaktadır. Yine künyede sahibi ve yazı işleri, fiilen idare eden kişi olarak (İbrahim Atis) İbrahim Hakkı Konyalı adı geçmektedir. "Çıkaran: Ülkü Kitap Yurdu. İdare ve havale yeri: Ankara Caddesi- No. 72 İstanbul." Dergi toplam 17 sayı çıkmış ve 24 X 18 m ölçülerinde, iki cilt olarak kütüphanede muhafaza edilmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinin arşiv bölümünde 2058 ve 2059 numaralarında muhafaza edilmektedir.

SONUÇ

Bugüne kadar İbrahim Hakkı Konyalı ile ilgili iki mütevazı çalışmanın dışında yayımlanmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu iki çalışma da onun bütün eserlerini inceleyen eserler olmaktan öte, bir tanıtım broşürü olmaktan öteye geçememektedir. Bunlardan birincisi Mustafa Özdamar'a¹¹⁷, diğeri ise, Ethem Ruhî Balkan'a¹¹⁸ aittir. Ethem Ruhî Balkan'a ait olan ve 1941 gibi çok erken bir tarihte yayımlanan bu küçük kitapçık, İbrahim Hakkı Konyalı'nın akademik birikimini ortaya koymaktan çok uzaktır. Zira kitap yayımlandığında Konyalı henüz 41 yaşındadır ve daha önünde uzun bir çalışma ve araştırma dönemi bulunmaktadır. Bir de Konyalı, kitap yayımlamaya 40 yaşından sonra başlayacaktır. Bu açıdan bu eser o dönem için iyi ancak Konyalı'yı tanıtması yönüyle oldukça yetersizdir. Bu dönemde Konyalı'nın henüz birkaç kitabı ile birkaç yüz köşe yazısı bulunmaktadır. Oysa onun daha yazılacak binlerce köşe yazısı, yüzlerce dergi makalesi ve onlarca kitabı vardır.

¹¹⁶http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'de_yay%C4%B1mlanm%C4%B1%C5%9F_tarih_dergileri, (24.06.2013)

¹¹⁷ Mustafa Özdamar, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmaları Katalogu*, Kırkkandil Yayınları, İstanbul 1997.

¹¹⁸ Ethem Ruhi Balkan, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri*, Kültür Matbaası, İstanbul 1941.

Konyalı eserlerinde yüzlerce kitabe, şahide ve sikkeden bahsetmiştir. Ancak bu çalışmada sadece Konyalı'nın gördüğü ve Arapça/Osmanlı Türkçesi olarak dökümünü verdiği kitabe, şahide ve sikkeler belirtilmiştir.

Türkiye'de alanında uzman olan nadir kişilerden birisi olan yazar; yine eserlerinde binleri bulan berat, ferman, ilam, hüccet, vakfiye ve defter gibi arşiv vesikalarından faydalanmıştır.

Konyalı, eserlerinde yüzlerce tarihi eserden bahsetmiştir. Onların bir kısmını yerinde görme şansı bulmuşken bir kısmı da mevcut olmayıp sadece arşiv vesikalarına dayanarak zikretmiştir.

Çalışmamızda çok detaya inmeden özellikle Konyalı'nın hayatı ve eserleri üzerindeki çelişkilerin giderilmesi ve sis perdesinin kalkması için net bilgiler vermeye çalıştık. Onun tarihçi, sanat tarihçi, müzeci, arşivci, meskûkâtçı v.b. kimlikleri üzerinde detaylı bir şekilde durmadık. Zaten bu konular ayrı ayrı incelenmesi gereken konulardır. Tarihçiliği ve tarih alanında ortaya koydukları ve sanat tarihi dünyasına kazandırdıkları incelenmeye değer başat konulardandır.

Eserleri halen birinci kaynak olarak başvuru alan eserler arasında bulunmaktadır. Burada öne çıkan önemli bir husus da Konyalı'nın halen basılmamış eserlerinin olmasıdır. Bu durum en hafif tabiriyle ona karşı bir hürmetsizliktir. Acil olan yapılması gereken iş bu eserlerin bir an önce basılmasıdır. Bir enstitü veya bir üniversite bu konuyu pekâlâ üstlenebilmelidir.

Bir diğer önemli husus, Konyalı hayattayken hiçbir eserinin ikinci baskısını yapamamıştır. İkinci baskıyı yapmak onun en büyük hayallerindendi. Bunun için kütüphanesinde bulunan kitapların tamamını tashih ederek sayfa kenarlarına notlar almıştır. Büyük bir sabırla binlerce sayfayı tek tek okuyup düzeltmelerini ve eklemelerini yapmıştır. Ancak bunları tashih ederek tekrar basılması nasip olmamıştır. Yapılması gereken acil işlerden biri de bu eserlerin ikinci baskılarını – kendi kütüphanesindeki nüshalardaki düzeltmelerini de dikkate alarak-basımalarını gerçekleştirmek olmalıdır.

Bir makalenin sınırlarını zorladığı için Konyalı'nın sadece çıkardığı dergiler hakkında çok kısa bilgiler verdik. Oysa 27 gazetede binlerce köşe yazısı ile 21 dergide yüzlerce makalenin de yazarıdır. Gazete yazıları ve dergi makaleleri de kitaplarında olduğu gibi yine kültür, sanat, tarih konularını işlemektedir. Onu bir

ŒEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

---

bütün olarak anlamak için gazete ve dergi yayınları da mutlaka göz önünde bulundurulmalı. Bu sayede Konyalı'nın yayın ve hayat kronolojisi çıkarılabilir.

KAYNAKLAR

- Bilgili, İ., "Konya Islah-ı Medaris-i İslamiye Medresesi Müfredatı", *Tefekkür Dergisi*, S. 57, Konya 2013, 39-44.
- Develioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara 1988.
- Eren, B., "İslam Mimarisinde Demokrasi Var", *Zaman Gazetesi Turkuaz Eki Söyleşileri*, İstanbul 04.09.2006.
- İHK Kütüphanesi Arşivi, "İbrahim Hakkı Konyalı'nın Hal Tercemeleri", Belge No: 3049, 3634, 3885, 4726, 4820, 5360, 5397. İstanbul.
- Konyalı, İ. H., ve Yıldız, A., *Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi*, Manavgat Ticaret ve Sanayi Odası, Antalya 2010.
- Konyalı, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Şereflikoçhisar Tarihi*, İstanbul 1971.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, C. I, İstanbul 1976.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, C. II, İstanbul 1977.
- , *Ankara Abidelerinden: Karacabey Mamuresi Vakfiyesi, Tarihi ve Diğer Eserleri*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1943.
- , *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1997.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1970.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1968.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. I, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, C. I, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1974.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi (ve Ortaköy Tarihi)*, C. III, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul 1975.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Beyşehir Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Savran) Erzurum 1991.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.
- , *İstanbul Abideleri*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1943.
- , *İstanbul Sarayları*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1942.
- , *Fatih'in Mimarlarından AzadlıSinan (Sinân-ı Atik) Vakfiyeleri, Eserleri, Hayatı, Mezarı*, Halk Basımevi, İstanbul 1953.
- , *Nasrettin Hoca'nın şehri Akşehir (Tarihi-Turistik Kılavuz)*, Nümune Matbaası, İstanbul 1945.
- , *Mimar Koca Sinan (Vakfiyesi, Hayır Eserleri, Hayatı)*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1948.
- , *Mimar Sinan'ın Eserleri*, (İstanbul'da Yaptığı Camiler), Ülkü Basımevi, İstanbul 1950.
- , *Topkapı Sarayı'nda Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1936.
- , *Tarihi Afrodite*, Numune Matbaası, İstanbul 1940.
- , *Alanya (Alaiyye)*, Ayaydın Basımevi, İstanbul 1946.
- , *Ankara Camileri*, Kültür Matbaacılık, İstanbul 1978.

- , *Türk Askeri Müzesi (Bütün Tarihi İle)*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1964.
- , *Harun Reşit*, Numune Matbaası, İstanbul 1941.
- , *Söğüt ve Ertuğrul Gazi Türbesi ve İhtifali*, Sinan Matbaası, İstanbul 1959.
- , *Mimar Sinan Vakfiyesi*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 1498.
- , *Türk Çadırları*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 1510.
- , *Tarih Sohbetleri*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 1511.
- , *Kılıcım ve Başka Kabzalı Kesici Silahların Tarihi*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 1512.
- , *Türk Tophaneleri*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 2560.
- , *Karaman Vilayeti İç İl Livasının Ermenek, Taşkırı, Gürnar, Mut Vakıfları*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Arşiv Belgeleri, nr. 5355.
- , *Abideleri ve Kitabeleri ile Manavgat Tarihi*, (Yayımlanmamış Kitap), İHKK Cumhuriyet Devri Eserleri, nr. 1516.
- Özdamar, M., "Şehirlerin Tarihini Yazan Adam", *Türkiye Gazetesi*, İstanbul 22 Ağustos 1991, 7.
- , *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmaları Katalogu*, Kırkkandil Yayınları, İstanbul 1997.
- Ruhi, B. E., *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserleri*, Kültür Matbaası, İstanbul 1941.
- Şahiner, N., "İbrahim Hakkı Konyalı", *Yeni Asya Gazetesi*, (27 Şubat 1976), 5.
- Taküyyüdd-din Ahmed el- Makrizi, *Eski ve İslami Paralar*, (Çev.: İbrahim Hakkı Konyalı), Gavsı Ozansoy Basımevi, İstanbul 1946.
- Uz, M. A., , *Baha Veled'den Günümüze Konya Alimleri ve Velileri*, C.1, Sema Yayınları, Konya 2004.
- Uz, M. A., *Konya Kültürüne Hizmet Edenler*, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınlar, Konya 2003.
- Yücel, E., "Müze", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İSAM, İstanbul 2006, 241-242.
- , "İbrahim Hakkı Konyalı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5. İstanbul 1994.
- , "İbrahim Konyalı ile Bir Konuşma", Ankara, *Hayat Tarih Mecmuası*, S. 1, İstanbul 1976.
- , "Bir İbrahim Konyalı Vardı", *Ortadoğu Gazetesi*, İstanbul 31 Ekim 1991, 7.

Ekler

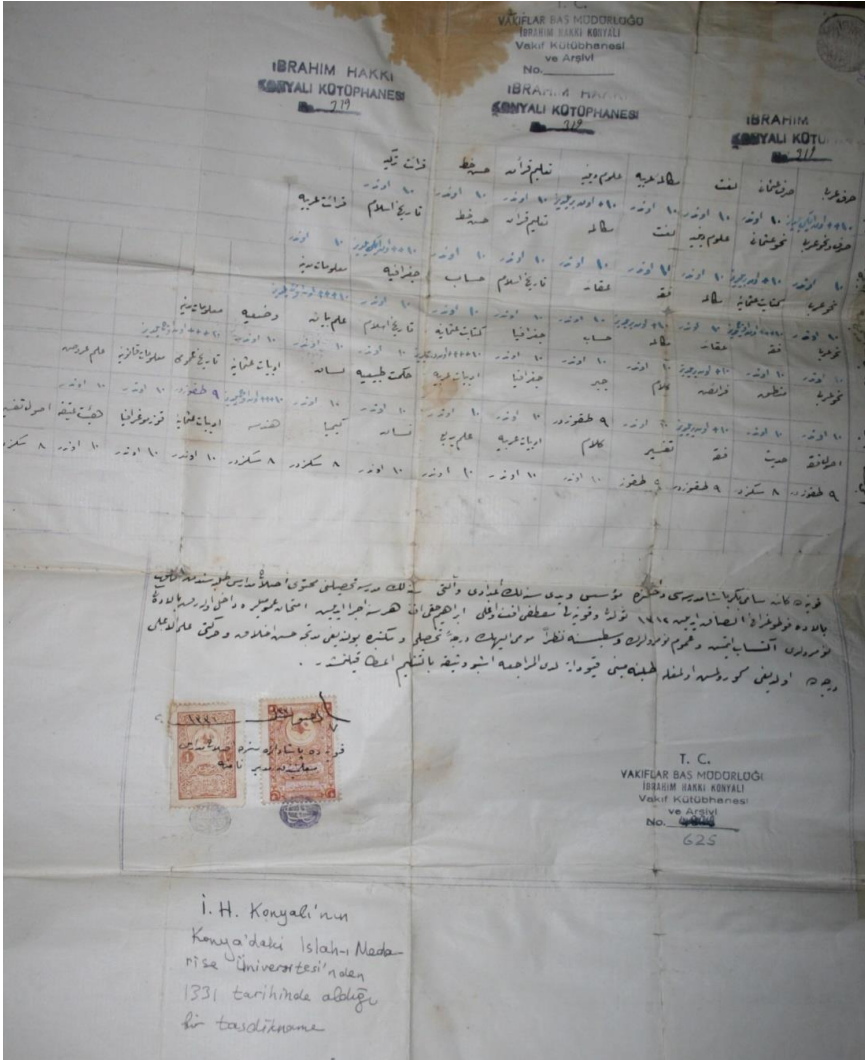

Resim 1. İbrahim Hakkı Konyalı (İHKK Arşivinden)

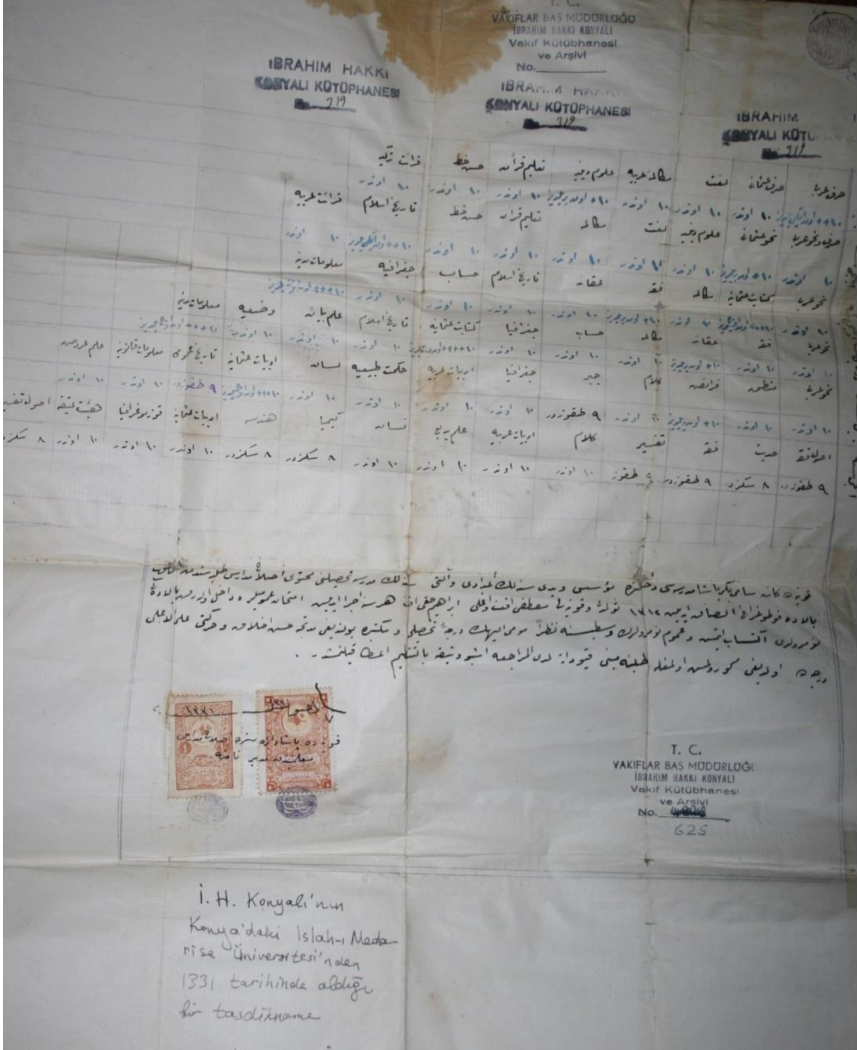
Resim 2. İ.H. Konyalı eşi ve Çocuklarıyla (İHKK Arşivinden)

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Resim 3. İ. H. Konyalı'nın Konya'daki İslah-ı Medarise Üniversitesi'nden 1331/1913 Tarihinde Aldığı Tasdikname (İHKK Arşivinden)

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Resim 4. İ. H. Konyalı'nın Konya Sanayi Mektebinde Muallimlik Yaptığına Dair Vesika (1332/1914) (İHKK Arşivinden)

Resim 5. İ. Hakkı Konyalı'nın İzmir Şimendifer Mektebinden Aldığı 1333/1915 tarihli Şahadetname (Diploma) (İHKK Arşivinden)

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Müessesenin bulunduğu şehir:	İstanbul
Kart sahibinin çalıştığı şehir:	İstanbul
Müessesenin telgraf adresi:	İstanbul Yedigün
Kart sahibinin tabiiyeti:	T.C
Dinamizim adresi:	İstanbul Bayazıt Sokak N.6
Basın Birliği	
Mıntakası:	İstanbul
Bu kartın temin edeceği haklar Memurin Kanununun 9 uncu ve Matbuat Kanununun 12 nci ve 43 üncü maddeleri hükümleriyle mukayyettir.	
18 Eylül	
I-1-946	
Kart sahibinin adı, soyadı:	İbrahim Atıf
Çalıştığı müessese:	Yedigün Mc.
Müessesedeki işi:	Daimi Muharri

Resim 6. İ. İ. H. Konyalı'nın Basın Kartlarından (Yedigün Dergisi'nde Çalıştığına Dair Basın Kartı). (İHKK Arşivinden)

VAKIFLAR BAŞ MÜDÜRLÜĞÜ	
İBRAHİM HAKKI KONYALI	
TAN	
ve Arşivi	625
Gazetecilik ve Neşriyat	
T. L. Ş.	
İstanbulda Münteşir Yevmi Gazete	
HÜVİYET VARAKASI	
İBRAHİM HAKKI	
KONYALI KÜTÜPHANESİ	
No. 319	
İSTANBUL	
1938	

No.	67
İsim	İbrahim Hakki
Babasının ismi	Mustafa
Adresi	Aksaray Çayyare apartmanı N.23
Davası	Muharri

Resim 7. İ. İ. H. Konyalı'nın Basın Kartlarından (Tan Gazetesi'nde Çalıştığına Dair Basın Kartı). (İHKK Arşivinden)

Resim 8. İ. H. Konyalı İzmir Şimendifer Mektebi'nde Öğrenci Arkadaşlarıyla (İHKK Arşivinden)

Resim 9. İ. H. Konyalı İzmir Şimendifer Mektebi'nde Öğrenci Arkadaşlarıyla (İHKK Arşivinden)

Resim 10. İ. H. Konyalı İzmir Şimendifer Mektebi'nde Öğrenci Arkadaşlarıyla (İHKK Arşivinden)

Resim 11. İ. H. Konyalı annesi Hatice Hanım İle (İHKK Arşivinden)

Resim 12. İ. H. Konyalı ve Torunu (Didem ÖZHEKİM (ATİS)'in Arşivinden)

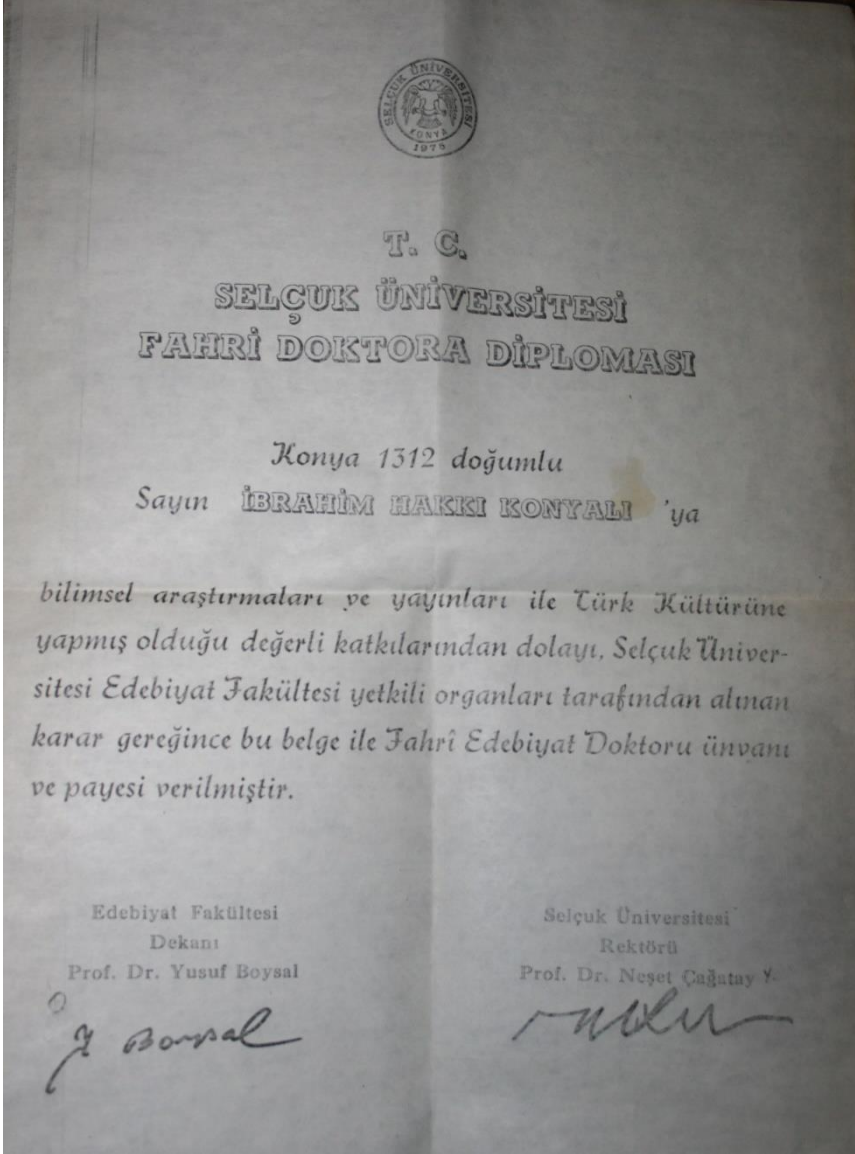
Resim 13. İ. H. Konyalı Ailesi İle (Didem ÖZHEKİM (ATİS)'in Arşivinden)

Resim 14. İ.H. Konyalı İkinci Eşi Şefika Konyalı İle Birlikte (İHKK Arşivinden)

Resim 15. İ.H. Konyalı Derviş Kıyafetiyle (İHKK Arşivinden)

Resim 16. İ. H.Konyalı'nın Selçuk Üniversitesi'nden Aldığı Fahri Doktora Diploması (İHKK Arşivinden)

Resim 17. İ.H. Konyalı Erzurum'da Çifte Kardeş Mezar Taşını Tetkik Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 18. İ.H. Konyalı Erzurum Hasankale Kale Burcunda (İHKK Arşivinden)

Resim 19. İ.H. Konyalı Erzurum'da Kars Kapısında Bir Mezar Taşını İnceliyor (İHKK Arşivinden)

Resim 20. İ.H. Konyalı Erzurum'daki Tarihi Topları Tetkik Eden Heyetin Başında (İHKK Arşivinden)

Resim 21. İ.H. Konyalı Erzurum Ahi Fahreddin Mezar Taşını Tedkik Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 22. İ.H. Konyalı Erzurum Hasankale Camii Kitabesini Tetkik Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 23. İ.H. Konyalı Darphanede Gümüş Paraların Sayımını Kontrol Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 24. İ.H. Konyalı ve Eşi Şefika Hanım Devlet Bakanı Enver Akova İle (İHKK Arşivinden)

Resim 25. İ.H. Konyalı Devlet Bakanı Enver Akova Konyalının Elini Öperken (İHKK Arşivinden)

Resim 26. İ.H. Konyalı Devlet Bakanı Akova Kütüphanesinin Açılışını Yaparken (İHKK Arşivinden)

Resim 27. İ.H. Konyalı Devlet Bakanı Enver Akova Konyalıya Şilt Verirken (İHKK Arşivinden)

Resim 28. İ.H. Konyalı ve Vakıflar Başmüdürü Rıdvan Nizamoğlu Kütüphaneye Girelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 29. İ.H. Konyalı Konyalı Törende Konuşma Yaparken (İHKK Arşivinden)

Resim 30. İ.H. Konyalı Konyalı Törende Misafirlere Eski Eserleri Tanıtırken (İHKK Arşivinden)

Resim 31. İ.H. Konyalı, Konyalı Kütüphanenin Açılışına Gelen Halk ve Davetliler (İHKK Arşivinden)

Resim 32. Dönemin Kültür Müsteşarı Prof. Dr. Emin Bilgiç Konyalı'yı Takdim Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 33. İ.H. Konyalı Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Tarafından Fahri Doktora Unvanı Verilirken (İHKK Arşivinden)

Resim 34. İ.H. Konyalı Askeri Müze Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 35. İ.H. Konyalı Konya Ereğli’de Sidemara Lahdini Evinin Bahçesinde Buğday Kuyusu Kazarken Bulan İbrahim Gündoğdu İle (İHKK Arşivinden)

Resim 36. İ.H. Konyalı Minyatürlü Bir Yazma Eseri İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 37. İ.H. Konyalı ve Niğde Eski Milletvekillerinden Oğuz Demir Tüzün İle Aksaray Ali Baba Türbesi Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 38. İ.H. Konyalı, Aksaray'ın Önemli Tarihçilerinden Mehmet Hamzakadı ve Ailesi İle (İHKK Arşivinden)

Resim 39. İ.H. Konyalı Bir Toplantıda Konuşma Yaparken (İHKK Arşivinden)

Resim 40. İ.H. Konyalı Nevşehir Yuva Köyü'ndeki Türbenin Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 41. İ.H. Konyalı İstanbul Zirai Mücadele Kurumu Lokalinde Düzenlenen Aksaraylılar Toplantısında Sağdan: Prof. Dr. Faruk Zeki Perek, İ. Hakkı Konyalı, Aksaray Belediye Başkanı Taki Tatlıpınar ve Ferhat Vural (İHKK Arşivinden)

Resim 42. İ.H. Konyalı Bir Yazma Eseri İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 43. İ.H. Konyalı İ. Hakki Konyalı Dönemin Milli Saraylar Müdürlüğü Personelinden Zeki Akmanalp ile 878/1474 tarihli Siyadetname (İHKK Arşivinden)

Resim 44. İ.H. Konyalı Hattat Hamidullah'ın Mezarını İncelerken (12 Temmuz 1975 Yeni Asya Gazetesi Arşivinden foto: Selahattin Tercan)

Resim 45. İ.H. Konyalı ve Oğuz Demir Tüzün Aksaray Hasan Dede Zaviyesi Mihrabını İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 46. İ.H. Konyalı, Yavuz Sultan Selim'in Tarihi Kaftanını Bulup Teşhir Ederken (İHKK Arşivinden)

Resim 47. İ.H. Konyalı'nın İstanbul Üsküdar'daki Kütüphanesinin Giriş Kapısı (İHKK Arşivinden)

Resim 48. İ.H. Konyalı, Konya Karaarslan'da Gühertaş Türbesi eşi Mediha Hanım ve Kızı Yıldız İle (İHKK Arşivinden)

Resim 49. İ.H. Konyalı Şereflikoçhisar'da Hacı Enbiya Türbesi (İHKK Arşivinden)

Resim 50. İ.H. Konyalı Eyüp'te Çinli Çeşme'nin Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 51. İ.H. Konyalı Nasreddin Hoca Mezarı Başında Konuşma Söylerken (İHKK Arşivinden)

Resim 52. İ.H. Konyalı Nasreddin Hoca Mezarlığında (İHKK Arşivinden)

Resim 53. İ.H. Konyalı Turing Otomobil Kurumu Kütüphanesinde Kulüp Başkanı, Üsküdar Kaymakamı ile Birlikte (İHKK Arşivinden)

Resim 54. İ.H. Konyalı İ. Konyalı Kurduğu Başvekâlet Arşivinde Mesai Arkadaşları İle Beraber (İHKK Arşivinden)

Resim 55. İ.H. Konyalı Yakalattığı Bulgarlara Satılan Vesikalarla Kurduğu Başvekâlet Arşivi (İHKK Arşivinden)

Resim 56. İ.H. Konyalı ve Akşehir Belediye Başkanı Mustafa Şarlak (Konyalı Akşehir Yılan Yusuf Köprüsünü Beline Bağlanan Bir Halat İle Aşağıya Sarkarak Köprünün Kitabesini Tetkik Ederken) (İHKK Arşivinden)

Resim 57. İ.H. Konyalı İ. Hakki Konyalı Konya Takkeli Dağı Kavele Kalesinde Ailesi İle (İHKK Arşivinden)

Resim 58. İ.H. Konyalı Unkapanı'nda Yol Açılırken Bir Kısmı Yıkılan Eski Baba Türbesi Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 59. İ.H. Konyalı Tarihi Bir Mezar Taşını İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 60. İ.H. Konyalı Kırşehir'de Aşık Paşa Türbesi'ni İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 61. İ.H. Konyalı ve Eşi İstanbul- Üsküdar Şeyh Mustafa Efendi Türbesi'nde (İHKK Arşivinden)

Resim 62. İ.H. Konyalı Selimiye Kışlası'na Ait Kitabe ve Tuğrası Olan Kitabeyi Denize Atılırken İnceliyor (İHKK Arşivinden)

Resim 63. İ.H. Konyalı Aksaray Sümürü Yaylası Hasan Dede Camii Önünde (İHKK Arşivinden)

Resim 64. İ.H. Konyalı Aksaray Sümürü Yaylası Hasan Dede Cami Mihrabını İncelerken (İHKK Arşivinden)

Resim 65. İ. Hakkı Konyalı ve Aksaray Kaymakamı Yusuf Çetin (1971) (İHKK Arşivinden)

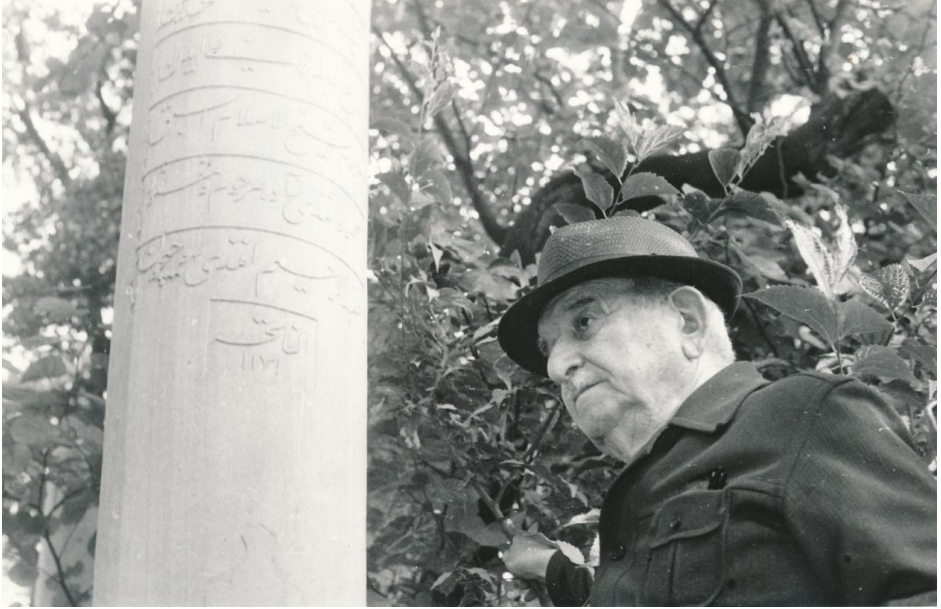

Resim 66. İ.H. Konyalı Ereğli-İvriz Kalesi Yolunda (İHKK Arşivinden)

Resim 67. İ.H. Konyalı Ereğli Ziya Efendi Mezarı Başında (İHKK Arşivinden)

Resim 68. İ.H. Konyalı, Konya Cedid Abdurrahim Efendi Mezar Taşını Tetkik Ederken (İHKK Arşivinden)

VakıfEkspertiz
Sermayesi: 500.000.000.000.-TL. 30.06.2005 (Sh.3)

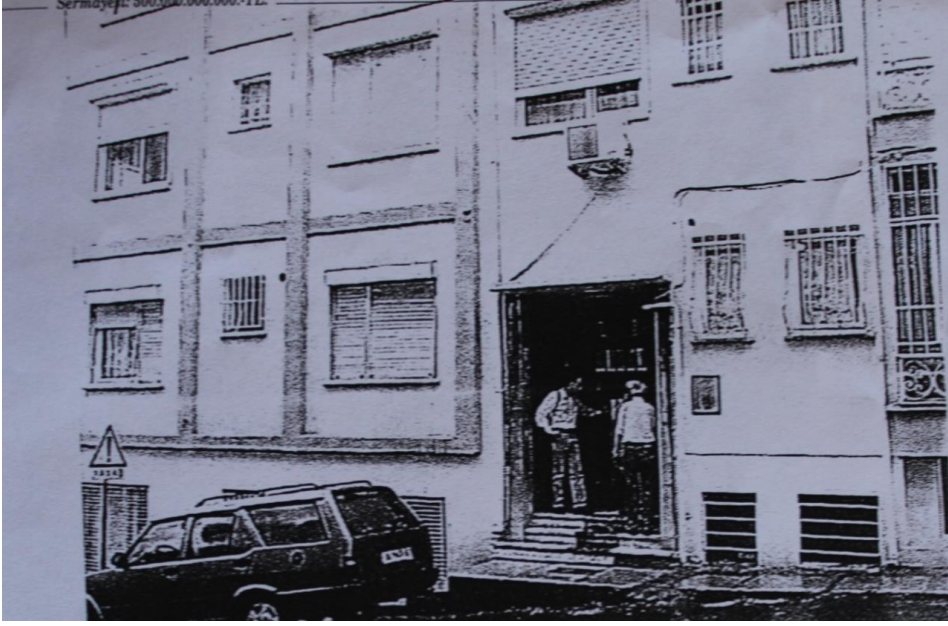
1-) Gayrimenkulün Tapu Kayıt Bilgileri;

İli	: İstanbul
İlçesi	: Üsküdar
Mahallesi	: Selimiye
Sokağı	: Harem İskeleye Caddesi (Karlık Bayırı)
Kapı no	: 90
Pafta no	: 7
Ada no	: 309
Parsel no	: 1
Niteligi	: 5 katlı 13 daireli kargir apartman
Alanı	: 507.50 m ²

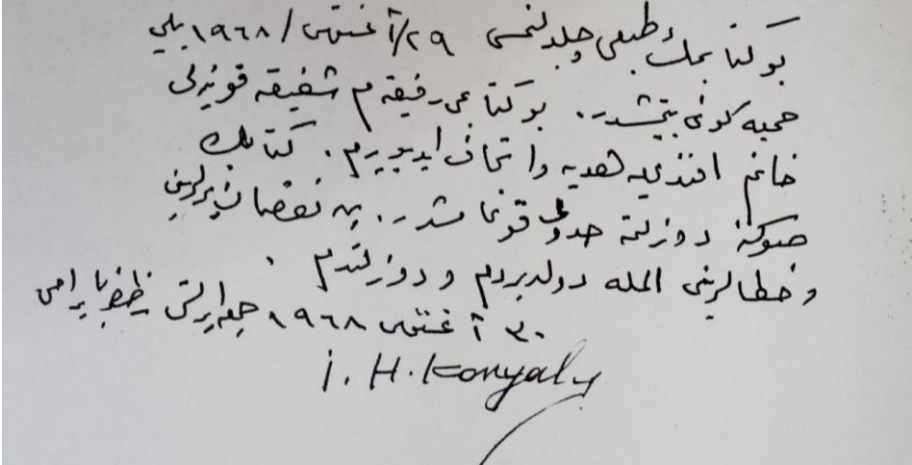
Bağımsız Bölümün:

Niteligi	Daire
Arsa payı	: 50 / 1400
Kat no	: Zemin kat
Bağımsız Böl. no	: 4
Sahibi	: Türk Edebiyatı Vakfı

Resim 69. İ.H. Konyalı'nın Türk Edebiyat Vakfına Bağışladığı Evinin Ekspertiz Raporu. (Türk Edebiyatı Vakfı Arşivinden)

Resim 70. İ.H. Konyal'ının Türk Edebiyat Vakfına Bağışladığı Evinin Bulunduğu Binanın Dış Görünüşü. (Türk Edebiyatı Vakfı Arşivinden)

Resim 71. İ.H. Konyal'ının El Yazısı Ve İmzası (Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Kitabından)

Resim 72. İ. H. Konyalı'nın Karacaahmet'teki Mezarı

İBRAHİM HAKKI KONYALI (ATİS)

Erdem YÜCEL *

Tarihin bilinmeyen yönlerine ışık tutan, geçmiş yılların ünlü araştırmacısı ve gazetecisi İbrahim Hakkı Konyalı'nın ismini küçük yaşlarımda duymuş, kısa bir süre sonra da yazılarını okuma olanağını bulmuştum. Bunun nedeni; çevremi gözlemlemeye başladığım yıllarda tarihe ve gazeteciliğe merak sarmamdan kaynaklanıyordu. Ortaokul yıllarımda, tarihi konularla çok daha fazla ilgilenmiş, o yıllarda yayınlanan tarih dergilerini okumaya başlamıştım. Böyle olunca da İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazılarına ilgi duymuştum.

II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1950'li yıllarda, tarihe merak saranlar toplumunda çoğalmış, bunun kaçınılmaz sonucu olarak tarih dergileri birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştı. Bunların başında, sonraki yıllarda birlikte çalışma olanağı bulduğum Niyazi Ahmet Banoğlu'nun Tarih Dünyası, Yeni Tarih Dünyası, Tarih-Coğrafya Dünyası. Onlardan biraz daha önce Tarihten Sesler, Servet İskit'in Resimli Tarih Mecmuası, tarih içerikli Aylık Ansiklopedi vardı. O dergilerin çoğunda yazan İbrahim Hakkı Konyalı, Niyazi Ahmet Banoğlu'nun Tarih Dünyası'nda araştırmalarını sürdürüyordu. Nedendir bilinmez; her ikisi açmaza düşmüş, İbrahim Konyalı Tarih Dünyası'ndan ayrılarak kendi başına Tarih Hazinesi dergisini çıkarmaya başlamıştı. Banoğlu ve Konyalı yakın dostlarım olmasına rağmen bu ayrılışın nedenini onlara soramadım, kendileri de bu konuda bir şey söylememişlerdi.

Toplumda tarih merakını uyandıran bu dergilerden bazıları maddi imkânsızlıklardan ötürü yayınlarına son vermek zorunda kalmışlardı. Onları izleyen yıllarda Hayat Tarih Dergisi, Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Toplum ve Tarih, Toplumsal Tarih, Cemal Kutay'ın Tarih Konuşuyor isimli dergisininin

*Ayasofya Müzesi Eski Müdürü, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Emekli Öğretim Görevlisi

yanı sıra tarih içerikli sohbet kitapları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Belgelerle Türk Tarihi gibi dergiler bir süre daha yayınlarını sürdürmüşlerdir.

Tarihe merak sardığım öğrencilik yıllarımda İbrahim Hakkı Konyalı'yı yakından tanıyacağımı, Hayat Tarih Mecmuası'nda kendisiyle röportaj yapacağımı¹, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "Konyalı İbrahim Hakkı" maddesini² yazacağımı, sonra da Edebiyat Vakfı'nda ve Arkepera'da onunla ilgili söyleşilerde bulunacağımı, TRT Belgesel kanalında da kendisini anlatacağımı söylemiş olsalardı, güler geçerdim. Oysa yazgı insanın yaşamında düşünemeyeceği veya ummadığı olayları karşısına çıkarıyor. Şimdi onun hakkında bunları yazıyorum. Geçmişe bakıyorum da İbrahim Hakkı Konyalı'yı yakından tanıyan, birlikte çalışan, hayatta kalmış birkaç kişiden biri olmuşum.

İbrahim Hakkı Konyalı ile İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nün Saraçhanebaşı'nda, Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi'nde kurmaya çalıştığı ve benimde görevli olduğum "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi"nde³ karşılaşmıştım. Bir gün çalışma odama biraz kilolu, babacan tavırlı, sevecen görümlü bir kişi gelmişti. Görür görmez kendisini resimlerinden tanımıştım; ben daha bir şey söylemeden kendisini tanıtmıştı: "Ben İbrahim Hakkı Konyalı"... Konyalı kendisini tanıtırken gözümün önünden II. Dünya Savaşı yıllarında babamın o zamanlar yayınlanan Ulus, Tan gazetelerini evimize getirişini ve sözünü ettiğim tarih dergilerinden bazıları adeta bir film şeridi gibi geçip gidiyordu...

İbrahim Hakkı Konyalı'nın Yaşam Öyküsü.

Uzun sohbetlerimiz sırasında bana anlattığına göre; 1896 yılında Konya'da Alâeddin Köşkü'nün Akıncılar Kapısına 50 metre uzaklıktaki bir evde dünyaya gelmiştir. Bu yüzden de bazı yazıları dışında gerçek soyadı olan Atis'in yerine Konyalı'yı kullanmıştır.

Nalbandzâde Mustafa Efendi ile Atâzade İbrahim Ağa'nın kızı Hatice Hanım'ın oğludur. Babası Nalbantzâde Mustafa Efendi Konya'nın Takva Hoca

¹ Erdem Yücel, "Tarihçi ve Yazar İbrahim Hakkı Konyalı" Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1976, S.1 (133), s.24-29.

² Erdem Yücel, "Konyalı İbrahim Hakkı" mad, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 2002, C.26, s.196.

³ Erdem Yücel, "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi" Vakıflar Bülteni, İstanbul 1970, I, s.57-62; aym "Türk İnşaat ve sanat Eserleri Müzesi" Arkitekt, İstanbul 1967, S.327, s.117; aym, "Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi" mad, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı, İstanbul 1994, C.7, s.313-314.

Medresesinde ilim yaparak icazetname almıştır. Konyalı'nın deyişiyile çevresinde faziletli, alçak gönüllü bir kişi olarak tanınmıştır. Yine Konyalı ile yaptığım söyleşilerden birisinde ailesinin baba tarafından Anadolu Selçuklularına kadar indiğini anlatmıştı. Nalbant sözcüğü ise atların nallanmasıyla ilgili olmayıp veteriner hekimliği ile eş anlamlı olduğunu söylemişti. Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykubat zamanında (?-1237) ordu atlarını tedavi eden dedelerine ait alet ve edevatı küçükken evlerinde gördüğünü de sözlerine eklemişti. Sonraki yıllarda çocukluk yıllarına ait pek çok anıyı da dostluğumuzun ilerlediği, onun keyifli olduğu günlerde uzun uzun anlatmıştı. Bunlardan birine göre;

“Selçuklu veziri Gühertaş'ın Sultânü'l uleması Mehmed Bahâeddin evladı için yaptırdığı medrese ile Mevlânâ'nın beş vakit namaz kıldığı mescidin evimizden uzaklığı 50-60 metreymiş. Aynı zamanda Büyük Selçuklu Veziri Kartâyî'nin evi de bizimkinden çok uzak değildi. Ben çocukluğumda Mevlânâ'nın namaz kıldığı camide namaz kıldım. Onun su içtiği çeşmeden de içtim...”

İbrahim Hakkı Konyalı'nın Çocukluk ve Gençlik yılları:

İbrahim Hakkı Konyalı ilköğrenimini Yıkık Mahalle, Rüştüye-i Fürûzat-ı Hamidiye okulunda yapmıştır. Bundan sonra Bekir Sami Paşa Medresesinin yerine yapılan, kütüphanesi, laboratuvarları, konferans salonlarıyla batının en mükemmel ilim kuruluşlarını aratmayan bir öğretim müessesesi olan İslah-ı Medârisi'l-İslamiye isimli okulda öğrenimini sürdürmüştür. Bu medresede yaşadığı anılarını yine sohbetleri sırasında şöyle anlatmıştır:

“İslâm'ın düşmanı olduğu taassup bu üniversitenin kapısından içeriye girmemişti. Bu medrese maddi ve manevi ilimleri toplayan ve o vakte kadar geniş sınırları olan Osmanlı İmparatorluğu'nda bir eşi daha olmayan bir öğretim müesseseydi. Öğrenim süresi on iki yıldır. Buradan çıkanlar maddi ve manevi ilimlerle kendilerini cihazlandırıyorlardı. Onlara Doğu ve Uzak Doğu ülkelerinde İslamiyet'i yaşatma görevi verilmesi düşünülmüştü...”

İbrahim Hakkı Konyalı İslâh-ı Medâris-i İslâmiye'nin seçkin öğrencilerinden biri olmuştur. Burada çok iyi Arapça öğrenmiş, bu yüzden de sonraki yıllarda Selçuklu ve Osmanlı kitabelerini en iyi okuyan tarihçilerden biri olmuştur. Günümüzde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı eserleri üzerinde araştırma ve yayın yapan sanat tarihçi ve mimarlarımızın çoğu onun okuduğu kitabelerden yararlanmış ve kaynak olarak yine onu göstermişlerdir. Rüştüye'de okurken

Hasankaleli âlim ve mutasavvıf İbrahim Hakki'nın Mârifetnâmesini okumuştur. İlgisini çeken ve aynı zamanda hayran kaldığı bu eserden ötürü yazarın ismi olan Hakki'yi kendisine isim olarak seçmiştir. Asıl ismi İbrahim olup soyadı kanundan sonra da Atis'i almıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi gerçek kimliği İbrahim Atis'tir.

I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de önem kazanan demiryolunun girmesi ve ona personel yetiştiren bir okulun açılması zorunlu olmuştur. İbrahim Hakki da bu okula devam etmiş ve öğrenimini tamamladıktan sonra ilk Osmanlı demiryolcularından olmuştur. Savaş devam ederken Batum'a istasyon müdürü olarak atanmış, Batum terk edilinceye kadar o görevi sürdürmüştür. Bir süre sonra demiryolculuğu bırakarak Konya Sanayi Mektebinde Osmanlıca dersleri vermeye başlamıştır. Ardından İstanbul Meşihat Dairesinde ders vekâlethulefalığı⁴ yapmıştır.

İbrahim Hakki Konyalı'nın Gazeteciliği:

İbrahim Hakki Konyalı on yedi yaşında Konya'nın "Meşrik-i İrfan" gazetesinde "Kâbe-i Muazzama'da son asılı olanlardan Kus İbn-i Sâib'in tercümesi" isimli ilk yazısını yayınlamıştır. Onun peşi sıra Konya'nın ünlü gazetelerinden Babalık'da yazmaya başlamış ve bu arada Hak Yolu isimli bir dergi çıkarmıştır. Konya'da yazılarıyla ünlenince İntibah'da başyazarlık yapmış, mütareke yıllarında Tercüman-ı Hakikat'de tarihi konuları işlemeyi sürdürmüştür. Yazılarından bazıları Ermenice yayın yapan Jamanak gazetesinde izniyle tercüme edilerek yayınlanmıştır.

Gazeteci olarak kendisini daha da geliştirmek isteyince, basının merkezi olan İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'a geldiğinde Konya'nın dışında ismi duyulmamış genç bir gazeteciydi. O yıllarda Zekeriya Sertel, Halil Lütfü Dördüncü, Selim Ragıp Emeç ve Ekrem Uşaklıgil çıkaracakları yeni bir gazetenin hazırlıklarını yapıyorlardı. Bunun içinde eski Tasvir-i Efkâr gazetesinin yerini kiralayarak çalışmaya başlamışlardı. İbrahim Hakki Konyalı'ya, "Bizler biner lira sermaye koyduk. Sende aynı miktarda para koy ve bizim ortaklığımıza katıl." demişlerdi. Ancak Konyalı maddi imkânsızlığından ötürü bu teklife olumlu yanıt verememiş, gazetede yalnızca yazı yazmakla yetinmiştir. Böylece yayına başlayan Son Posta devrin siyasi ve gergin ortamı içerisinde Serbest Fırka taraftarı olarak yayını sürdürmüştür.

---

⁴ Şeyhülislam dairesinde hoca yardımcılığı anlamında bir sözcüktür.

İbrahim Hakkı Konyalı, Son Posta'daki çalışmalarını bir gün bana şöyle anlatmıştı:

“Önceleri oturacak yerimiz dahi yoktu. Yazı yazarken delik bir iskemleyi sıra ile aramızda paylaşıyorduk. O zamana kadar yapılmayan bir işi yapmaya çalışıyorduk. İslam ülkeleri gazetelerinden yararlanarak onlarla ilgili haberleri gazeteye koymaya başlamıştık. Bir de baktık ki; yaptığımız bu iş çok tuttu ve gazetenin satışını beklenmedik şekilde arttırdı. Ne var ki, Serbest Fırka'nın kapanması, Zekeriya Sertel'in Amerika'da yayınlanan ve Hz. Muhammed hakkındaki bir karikatürü aynen kullanması toplumda gazeteye karşı büyük bir tepki oluşturdu. Serbest Fırka'nın kapanmasından sonra Ragıp Sırrı Emeç başmakalesinde “Biz yanılmışız artık onları tutmuyor, desteklemiyoruz” diye yazmasına rağmen gazetenin satışının düşmesi önlenememişti. Bunun sonucu olarakda Son Posta kapanmak zorunda kalmıştı.”

Bu olaydan sonra İ. Hakkı Konyalı bir süre yazılarını imzasız veya takma isimlerle sürdürmek zorunda kalmıştır. 16 Temmuz 1936'da kurulan, fikir gelişmesinde büyük payı olan Tan Gazetesine yapılan baskın⁵ sonucu tahrir edilerek kapanmak zorunda kalmasından sonra Vatan, Yeni Sabah, Açık Söz, Hergün, Bugün, Yeni İstanbul, İstiklal ve 1970'lerden sonra Yeni Asya gazetesinde tarih ağırlıklı konuları yazmıştır. Onların yanı sıra Foto Magazin, 7 Gün, Örnekve Tarih Konuşuyor gibi dergilerde de yazılarını sürdürmüştür. Yukarıda da değindiğim gibi 1950'li yıllarda Niyazi Ahmet Banoğlu ile birlikte Tarih Dünyası'nı yayınlamış, ancak aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle bir süre sonra oradan ayrılarak kendi başına Tarih Hazinesi'ni yayınlamaya başlamıştır. Bazı yazılarını gerçek ismiyle, İbrahim Atis olarak yazmasına rağmen

⁵ Tan Gazetesinin Türkiye politikasında önemli bir yeri olmuştur. Başlangıçta Halil Lütfü Dördüncü ve Mahmut Soydan tarafından İş Bankasının maddi desteği ile kurulmuş, sonrada Halil Lütfü Dördüncü, Zekeriya Sertel ve Ahmet Emin Yalman tarafından satın alınmıştır. Birbirinden farklı görüşlere sahip yazarların köşe yazılarının ardından 1938 yılından sonra gazetede sol görüşün ağırlık kazandığı görülmüştür. O zamanların tek parti rejimini eleştiren yazıları yayınlayan gazete II. Dünya Savaşı içerisinde faşist rejimlere karşı cephe almıştır. 4 Aralık 1945'de İstanbul'da bir gösteri düzenlenmiş, Beyazıt Meydanı'nda toplananlar Cağaloğlu'na doğru yürüyüşe geçmişler, ABC ile Berrak Kitabevleri, LaTurquie, Görüşler Dergisi, Yeni Dünya Gazetesi ile Tan Gazetesi yağmalanarak tahrir edilmiştir. O yıllarda Tan Gazetesinde bulunan dönemin en büyük rotatifi parçalanmış, dizgi makineleri kullanılamaz hâle getirilmiştir. Bu olay üzerine Serteller bir süre tutuklanmış ve dönemin sıkıyönetimi olayla ilgili bir bildiri yayınlamıştır:

“Dün üniversite öğrencilerinin bir kısmı, iki basımeviyle birkaç kitabevine tecavüz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet ve inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçlu işlemleridir. Bunlar hakkında hadiseye derhâl tatbikata başlanmıştır. Bu çok müessif hadiseye katiyen müsamaha edilmeyecektir.” Bkz; “Tan Baskını”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, C.1, s.218-219.

okuyucuları onu İbrahim Hakkı Konyalı olarak benimsemişti. Bu arada Vakıflar Dergisi, Vakıflar Bülteni ve Türk Yurdu dergilerinde de vakıf ve tarih ağırlıklı yazıları bulunmaktadır.

Afrodit Davası

Yunan Mitolojisinin aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite, pek çok araştırma, öykülere konu olmuş, onuruna antik çağlarda mabetleri ve heykelleri yapılmıştır. Mitolojiye göre Zeus ile Okeanus'dan doğan Dione'nin kızı olmasına rağmen dünyaya gelişiyle ilgili birbirinden farklı mitosları vardır⁶

Piyer Luis isimli bir Fransız yazarının para ve ün kazanmak (!) amacıyla yazdığı söylenen Afrodit isimli romanı 1940 yılında Nasuhi Baydar çevirisiyle Sühulet Kütüphanesi sahibi Semih Lütfü tarafından yayınlanmıştı⁷. O günlerde ayıp ve günah sayılan cinselliğin ortaya konulması toplumda ve yargıda tepkiyle karşılanmıştı. Piyer Luis'in kitabı Fransa'da tepkilere neden olunca Fransa yasalarından kurtulabilmek için kitabına bazı mitolojik isimleri de katarak müstehcenlikten kurtulmaya çalıştığı söylenmiştir. Buna rağmen Fransız hükümeti Afrodit kitabını mahkemeye vermişti. Türkiye'deki bazı çevreler o günlerde bu konuyu gündeme taşımışlardı; "Daha çok açık saçık bir heyeti içtimaiye olan Fransa'nın takbih ettiği ve mahkemeye verdiği bir kitabı eseri sanat diye nezih Türk ailesinin harimine sokmaya yeltenmek bilmem doğru mudur?"⁸

Türkiye'de "Esatir Tarihinde Afrodit'i" yayınlayanlar kanuni takipten kurtulmak için; bu tercümeyle önce Ulus gazetesinde tefrika ederek romanın bir sanat şaheseri olduğunu ileri sürmüşlerdi. Buna rağmen İstanbul Cumhuriyet Müddeiummiliği (Savcılığı) 1940 yılında halkın ar ve hayâ duygularını rencide edebilecek mahiyette gördüğü Afrodit tercümesini müstehcen sayarak Sultanahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesinde dava açmıştır. Konu yargıya intikal edince İbrahim Konyalı'nın bilirkişi olarak görüşüne başvurulmuştur. Bu konuda Konyalı;

"Kitabı okudum, kanaatimi mahkemeye bildirdim. İki gün sonra işportaya düşeceği için beş on kuruş gibi az bir para ile herkesin kolayca tedarik edebileceği

⁶ Bk. Azra Erhat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993; AğızzaRosa, Antik Yunan'da Mitoloji, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul 2001; Erdem Yücel, Mitoloji Tanrıları, Aşkları ve Gizemleri, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2013).

⁷ İbrahim Hakkı Konyalı, Afrodit, İstanbul 1940.

⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e, s.51.

bu tercümenin nezih Türk heyeti içtimaiyesine sokulamayacağı neticesine varıyordum.” diye bilirkişi raporunu yazmıştır⁹.

O günlerin basınında Afrodit tartışması başlamış, bazıları müstehcen, bazıları da değil demişlerdi. Basında başlayan bu kavga üzerine İbrahim Hakkı Konyalı da kendisini suçlayanlara yanıt olarak Afrodit kitabını yayınlamış, çoğu kişinin bilmediği Esatir Tarihinde Aphrodite (Afrodit), Afrodit ve Çolbo (!), Afrodit’in Türklüğü, Zeytinyağında eritilen insanlar, Kaldelerde Afrodit, İskandinavların Afrodit, Piyer Lois’in/in Afrodit, Yunan Esatirinde Afrodit, Afrodit-Adonis Aşkı, Afroditin Karakteri ve Timsalleri, Afroditin Çocukları, Eros’un aşkı, Hermafrodit kimdir ve Netice ve Bazı Mütalealar gibi bölümlere yer vererek mitoloji tanrılarından bazıları ile onların cinselliğinden, başlarından geçtiği farz edilen olaylardan söz etmiştir.

İ.Hakkı Konyalı’nın bu kitabı, Burhan Toprak’ın Sanat Şaheserleri (1940-1941) isimli eserinden sonra Türkiye’de yayınlanmış mitoloji kitaplarının eksikleri olmasına rağmen başlangıcı olduğunu söyleyebiliriz.

İbrahim Hakkı Konyalı da verdiği bilirkişi raporu doğrultusunda kendisini suçlayanları ağır bir dille eleştirmiştir:

“Şark ve garbın ana kaynaklarına, müze ve kütüphanelere dayanarak hazırladığım esatir tarihinin Afroditini okuyucularıma verdim, sekiz, on senedenberi müzelerimizde ve kütüphanelerimizde bulunan Yunan, Roma ve Arap esatirine ait eserleri tetkik ettiğim ve muazzam bir esere gebe olabilecek notlar topladığım için; içinden Afrodit’i ayırarak muhtasar bir hâlde de olsa derhâl vermekte müşkülât çekmedim. Bu ilaheyi neşretmek niyetinde bulunduğum Esatir kamusunda daha mufassal yazacağım.Son zamanlarda münakaşası yapılan Piyer Luis’in mahut Afrodit’i münasebeti ile uyanan alâka ve tecessüsü karşılamak için bu hulâsayı neşretmek mecburiyetini duydum.”¹⁰

Bunun ardından da İstiklal gazetesinde konuya yeniden eğilmiştir:

“Bu kitapta Afrodit, Diyonizos (Dionysos olmalı) Satir, PanNimf (Nymfe) gibi üstürevi (efsanevi) bazı şahsiyetler ve bilhassa Yunan Mitolojisinde hüsnü aşk ilahesi sayılan Venüs; muhayyele yardımıyla romanlaştırılmıştır. Eserin, tarih

---

⁹ İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e, s.51.

¹⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, a. g.e, s.51.

ve ilim cephesinden ziyade şehevî ve behimî hislere hitap eden taraflarını galip buldum. Bol hayal kitabı talimî ve tarihi mahiyetinden çok uzaklara götürmüştür. Gerçi bu tarihte fuhşu mukaddes sayan ve Diyonizos ayinlerinde erkeklik alametinin timsali sayılan Fallus fidanını omuzlarında taşıyan, Apollon ve Zeus gibi ilahlara genç erkekleri sevdiren bazı rivayetler vardı. Fakat tarihi esatir bunları kısaca kaydetmiş, cinsî münasebetlerin hurda teferruatına hiçbir vakit girmemiştir. Müellif şehevî hislere serbestçe hitap edebilmek için kitabına esatir adları bililtizam karıştırmış gibidir.”¹¹

Devrin tanınmış yazarlarından bazıları Aphrodite konusundaki görüşlerinden ötürü Konyalı’dan yana olanlara karşı çıkanlarda olmuştur. Nitekim Selami İzzet Sedes:

“Afrodit adlı eserin Müddeiumumîlikçe toplatılması matbuatımızda ani bir gürültü uyandırdı. Aphrod’un ancak adını bilen arkadaşlar tercümesi olan Aprodit’in tek yaprağına göz gezdirmeden Adliyenin yanlış hareket ettiğini haykırdılar ve müellifin ansiklopedilere başvurup müdafaaya kalktılar.

Pierre Louys’ın en büyük meziyeti A. Gide ile P. Valery’nin dostu olmasıdır. Müddeiumumîliğin toplattığı Afrodit dünyaya bir şöhret kazandırırken cihan edebiyat tarihine girmeğe namzet bir kıymeti katletmiş eserdir.”¹²

Afrodit davası ilginç bir dava olup, 1940’lı yıllarda cinsellik anlayışının ne boyutlarda olduğunu göstermektedir. Devrin yazarlarından Asaf Muammer Konyalı’yı savunmuştur:

“Mahkeme gibi adil ve hak otağında gazete sütunu gibi irfan ve zarafet dehlizlerinden müddeialehyhlerle taraftarlarının muhterem arkadaşımız İbrahim Hakkı Konyalı’ya kabaca seslendiklerini işittik. Hâlbuki İbrahim Hakkı Konyalı kariler nezdinde meçhul bir şahsiyet değildir. Hakikati olduğu gibi tebarüz ettirmek lazım ise diyeceğiz ki, bu arkadaşın kariler nezdinde bulunduğu itibar ve hürmet pek az muharrire nasip olmuştur. Onun okuyucular arasındaki hüviyeti şudur:

---

¹¹ İbrahim Hakkı Konyalı, “Afrodit. Ben bu romanı niçin müstehcen buldum” İstiklal Gazetesi 10.1.1940)

¹² İbrahim Hakkı Konyalı, a.g, e, s. 67-69.

Milliyetine sevgi, ananelerine hürmetle bağlı, ahlakı, mazisi temiz; emelleri nezih, dini bütün.”¹³

Cinselliği içeren kitapların ayıp ve günah sayılması, bu türdeki araştırmaların ve yayınların yapılmasını uzun süre engellemiştir. Buna rağmen cinsellik gizli kapaklı da olsa, ayıp diye nitelendirilse de yine sürüp gitmiştir. Oysa o günleri yaşayanlar 1970’li yıllardan sonraki sinema filmlerini, cinsel içerikli kitap ve dergileri, internetteki porno sitelerini görmüş olsalardı acaba ne düşünürlerdi?

Bilemeyiz!..

İbrahim Hakkı Konyalı’nın Piri Reis Haritasını Bulması:

İbrahim Hakkı Konyalı tarihçiliğinin yanı sıra iyi bir araştırmacı, arşiv uzmanı olduğundan Piri Reis’in haritasını bulmuştur. Denizcilik tarihi yönünden son derece önemli olan bu haritayı nasıl bulduğunu bir gün bana şöyle anlatmıştı:

“Konya Babalık Gazetesinde yeniçerilerle ilgili bir yazı yazarken, bazı kaynaklarda rastladığım Piri Reis’in haritası sözü dikkatimi çekmişti. O zamana kadar nerede olduğu bilinmeyen bu haritayı bulmayı kafama koymuştum. Bunun için önce İstanbul’daki Askerî Müzenin arşivini taramaya başladım. İki yüz elli bin belge arasından ceylan derisi üzerine yapılmış haritayı buldum. Arşiv araştırmam sırasında Kristof Kolomb’un gemisini Amerika’ya Piri Reis’in amcası Kemal Reis’in götürdüğünü öğrendim. Belgelerde “Bu haritayı amcam tarafından esir edilen kâşiflerden aldığım” konusunda Piri Reis’in bir notuna rastladım.”

İbrahim Hakkı Konyalı’nın bazı araştırmalarında biraz hayali olduğu dikkate alınacak olursa bu sözünün doğruluk derecesi tartışılır.

Piri Reis’in 513 yılında çizdiği ilk dünya haritasından günümüze yalnızca Güneybatı Avrupa, Kuzeybatı Afrika, Orta ve Güney Amerika’nın kıyılarını gösteren bir parçası günümüze gelebilmiştir. Renkli olan haritanın bir bölümü resimli olup her bölümünde bağımsız metinlere yer verilmiştir. Batılı araştırmacılara göre bu harita Kristof Kolomb’un 1498’de çizdiği harita ile Portekizli ve Müslüman coğrafyacıların haritalarından yararlanılarak çizilmiştir. Bu harita Piri Reis Haritası ismiyle 1935’de Türkçe, Almanca, İngilizce ve Fransızca açıklamalı olarak, daha sonra da 1966, 1981’de tıpkıbasım olarak yeniden yayınlanmıştır. Piri Reis’in 1528’de Gelibolu’da çizdiği ikinci dünya haritasından da günümüze 68x69 cm. ölçülerinde ikinci bir haritasından bir

¹³ Asaf Muammer, “Mesleki Terbiye” İstiklal Gazetesi (24.1.1940)

parçası gelebilmiştir. Bu harita Atlas Okyanus'un kuzeyi ile Kuzey ve Orta Amerika'nın o yıllarda keşfedilmiş kıyıları ile Grönland'tan Florida kıyılarına kadar uzanan bölümü çizilmiştir¹⁴.

Piri Reis Haritası 9 Kasım 1929'da Topkapı Sarayı'nın müzeye dönüştürülmesi sırasında yapılan arşiv çalışmaları sırasında rastlantı sonucu bulunmuştur. Alman bilim adamı Adolf Deismann (1866-1937), dönemin Milli Müzeler Müdürü Halil Ethem Eldem'in kendisine verdiği arşiv malzemesini tasnif ederken rastlantı sonucu rulo olarak harita ortaya çıkmıştır. Adolf Desman Osmanlı denizciliği konusunda uzman olan Alman Prof. Paul Kahle'ye haritayı inceletmiş ve bu rulonun Piri Reis'in haritası olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine Prof. Kahle 1931 yılında düzenlenen 18. Doğu Bilimler Kongresine bu haritayı tebliğ olarak sunmuştur. Bu arada harita üzerindeki metinleri ve notlar Hasan Fehmi Bey tarafından okunmuştur. Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Akçura tarafından 1937 yılında "Piri Reis Haritası" ismiyle yayınlanmıştır. Bunun üzerine tarihe yakın ilgisi olan Atatürk haritayı Ankara'ya getirterek incelemiş ve devlet matbaasında çoğaltılmasını sağlamıştır. Bunun ardından haritanın kayıp olan parçaları aranmış ve Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Tahsin Öz de¹⁵ Piri Reis'e ait olduğu sanılan bir başka haritayı daha ortaya koymuştur.

İbrahim Hakkı Konyalı Piri Reis Haritası'nın kendisi tarafından bulunduğunu ileri sürmüştür. Turhan Tan, Konyalı'nın "Topkapı Sarayında deri üzerine yapılmış eski haritalar" kitabından söz ederken bu konuya değinmiştir;

"İbrahim Hakkı'nın bu çok önemli haritayı nasıl keşfettiği; ilmi ve harşi hadiseler hakkında çok hassas olan hükümetimizin o keşifle ne suretle alakalandığı kitapta izah edilmiştir. Okuyucuların vâkayı bizzat kâşifin kaleminden dinlemeleri daha değerli olur. Bu sebeple eseri tahlille iktifa edeceğim."¹⁶

Büyük olasılıkla İbrahim Hakkı Konyalı'nın bulduğu haritada onun kopyalarından biri olmalıdır.

¹⁴ Bkz. Yavuz Senemoğlu, Kitab-ı Bahriye; Piri Reis mad. AnaBritannica, İstanbul 1989, C.17, s.627; Prof. Afet İnan, Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

¹⁵ Erdem Yücel, Anıları ile Tahsin Öz, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, a.g.e, s.57-58.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın Kaybolan Eserleri.

Mimar Sinan Kitabı

İbrahim Hakkı Konyalı yazmış olduğu kitaplarının, yayınlanan veya yayınlanmayanların sayısını tam olarak bilmek oldukça zordur. Bununla beraber kendi ismiyle veya imzasız yazmış olduklarının sayısının yüze yaklaştığı sanılır. Bazıları da yayınlanmadan kaybolmuştur. Kaybolan kitapları arasında Mimar Sinan ile ilgili olarak yapmış olduğu bir araştırmadan ve o kitabın başına gelenlerden söz etmişti. Kendi deyişiyle çalınmış olan bu kitabı için, "Benim ölümümü bekliyorlar." demişti. Ancak ortadan yok olan bu kitabının acısını bir türlü üzerinden atamadığını da çoğu kez dile getirmişti.

II. Dünya Savaşı yıllarında kaynak olmadan kitap yayınlatabilmek son derece zordu. Fotoğraf malzemesi ve kâğıt elde edebilmek başlı başına sorundu. Mimar Sinan ve eserlerini içeren bir kitabı o günün koşullarında hazırlamış, ancak resimlemede güçlüklerle karşılaşmıştı. O günlerin Müddeiumumîsi (Savcısı) Hikmet Onat'ın yardımıyla Yüksek Kaldırım'daki bir fotoğrafçıdan film sağlayabilmişti. Kendi deyişiyle yazdığı Mimar Sinan Kitabı bir kişinin dahi kolayca kaldıramayacağı üç büyük ciltten oluşuyormuş. Yeri gelmişken söylemekte yarar var; hocanın engin bilgisinin yanı sıra biraz mübalağa yapmayı sevdiğini de belirtmek isterim.

Konyalı fotoğraf işini çözümledikten sonra Mimar Sinan Kitabı'nı Türkiye Büyük Millet Meclisi Reis Vekili Refet Canitez'e göndermiş... Kısa bir süre sonra da kendisini kitabıyla ilgili olarak Ankara'ya çağırılmışlar... Meclise gittiğinde kitabının bir masaya yatırıldığını ve milletvekillerinin görüşüne sunulduğunu görmüş ve bundan son derece mutluluk duymuştu. Onun eserini inceleyen milletvekilleri takdirlerini belirtmişlerdi. Bunları gördükten sonra Refet Canitez; "Sen bir hazineymişsin" diye kendisini takdir eden sözler söylemiş...

Konyalı nedendir bilemiyorum, kitabı meclisten alarak korunacağı emin bir yer aramaya başlamış. Sonunda aklına Falih Rıfkı Atay'ın Ulus'taki bürosu gelmiş ve oraya emanet etmiş. Aradan on beş gün geçtikten sonra kitabı geri almak için Falih Rıfkı'nın ofisine gittiğinde başından aşağıya kaynar sular dökülmüş; kitap meydanda yokmuş ve kimse de ne olduğunu bilmiyormuş. Sonunda kendisine kitap odadan kayboldu diye bir belge vermişler. O kızgınlıkla Yahya Kemal Beyatlı'ya giderek içini dökmüş; O da en az benim kadar üzüldüğünü söylemişti. Yahya Kemal, "Yürütmüşler sen öldükten sonra

yayınlayacaklar.” diye bağırmaya başlamış... Diğer taraftan Konyalı kitabın fotoğraflarının bedelini bile daha fotoğrafçıya ödeyememişti...

İbrahim Hakkı Konyalı öldükten sonra böyle bir kitabın yayınlanmadığını söylemekte yarar var sanırım. II. Dünya Savaşından sonra Mimar Sinan’ı içeren pek çok kitap yayımlandı. O zaman onları yazanlar töhmet altında mı kalmalı?

Konyalı’nın üslubunu bilen bilir; yayınlanan Mimar Sinan ile kitapların hiç biri onun üslubuna benzemiyor. Kaldı ki, gelişen teknolojiyle o günlerin fotoğrafların bundan böyle kullanılacak kalitede olmadığı da gerçektir.

Mimar Sinan kitabının ne olduğu meçhuldür. Kim bilir, birisi çıkıp işe yaramaz, yer tutuyor, basılamaz diye kitabı atmış olabilir mi?

Topun Tarihi Kitabı

İbrahim Hakkı Konyalı’nın basılmayan bir kitabı da Topun Tarihi’dir. Kendisi bu olayı şöyle anlatmıştı:

“Topun Tarihi isimli eserimi devrin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e götürdüm. Beni ve kitabımı ilgiyle karşıladı. Topçu subayı oluşundan ötürü kitaba bazı mütalalarını da yazdı. Onun isteği üzerine Milli Savunma Bakanlığı yirmi bin lira karşılığında kitabı benden satın aldı. Ondan sonra kitaba ne oldu anlamadım. Bu kitap da basılmadı. İşin acı yönü de kitabın bir kopyasının bende olmayışındır.”

Üstadın kaybolan kitaplarından bir başkası da İstanbul Anıtları’dır. Bu konuda da bana zaman zaman dert yanmıştı. İstanbul Belediyesine verdiği kitabın ne olduğunu bilmiyordu. Ancak ölümünden sonra bu kitabın basılmadığını ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi yönetimindeki Atatürk Kitaplığında B-33 numaraya kayıtlı olduğunu öğrendim.

Bulgaristan’a Satılan Devlet Arşivi

İbrahim Hakkı Konyalı’nın en büyük hizmetlerinden birisi de eski devlet arşivinin bir kısmının kurtarılması için verdiği uğraş olmuştur. 1930’lu yıllarda eski devlet arşivinin üç kuruş on paraya (!) Bulgaristan’a satıldığına ve bunun için yaptığı mücadeleyi eski gazete arşivlerinde rastlamıştım. O zamanlar 180-200 kiloluk balyalar hâlinde satılan evrak için yaptığı mücadeleyi kendisinden öğrenmek istemiştım. Bu olayı o günleri yaşarcasına üzüntü ile 1976 yılında bana şöyle anlatmıştı:

“Günümüzden 44 yıl önce (1932-1933 olmalı) Kadırğa’da oturuyordum. Öğle yemeğinden sonra gazeteye dönerken şimdiki Tapu Kadastro Dairesinin önünde bir takım arabalara balyalar hâlinde evrak yüklendiğini gördüm. Hemen yanlarına giderek kâğıt balyalarını tartan mümeyyize (memur olacak) ne yaptıklarını sordum.

-Bir kısmını Kumkapı’da denize döküyoruz. Bir kısmını da Bulgar hükümeti satın aldı. Onları da Bulgaristan’a gitmek üzere Sirkeci’den trene dolduruyoruz.

Duyduğum bu sözler üzerine zamanın defterdarı Şefik Bey’e koşarak gittim ve hiddetle sordum:

-Tarihi evrakı nasıl satarsınız?

Aldığım yanıt hayret vericiydi;

-Hayır, yalnızca fersude (yıpranmış eski evrak) evrakı satıyoruz.

İbrahim Hakkı Konyalı aldığı bu cevaptan sonra anlatmaya devam eder:

“Bu evrakı Abdurrahman Şeref Bey 518 araba ile Hazine-i Evrakı naklettirmişti. Bunlar bir süre Ayasofya’nın üst galerisinde tasnif edilmeye başlanmıştı. Ancak Alman İmparatoru Wilhelm’in İstanbul’a geleceği ve Ayasofya’yı gezeceği haberi üzerine küreklerle merdiven boşluğuna atılmıştı. Evrak güvercin pislikleri ve yağmur suları altında günlerce kaldıktan sonra bir Bulgar Albayı onları incelemiş ve ısrarla hükümetine satın aldırmış. Böylece yıpranmış ve işe yaramaz denilen evrak devlet arşivince okkası üç kuruş on paradan 1931 yılında satılmış.”

Gördüğü bu olaylar karşısında çaresizlikten kıvranan İbrahim Hakkı Konyalı, Defterdarlığa bir dilekçe ile başvurarak bunların okkasını on kuruştan satın alacağını ve müzeye teberru edeceğini söylemiştir. O sırada yazdığı Son Posta’nın 13 Mayıs 1931 tarihli sayısında olayı acı bir dille eleştirmeye başlamıştır. Olay basına yansıyınca Türkiye Büyük Millet Meclisinde bazı milletvekilleri hükümete soru önergesi vermişler. Defterdarlığın eski evrakı satışı ortaya çıkınca hükümet duruma el koymuş, bu kez Bulgaristan’a giden evrakın geri alınabilmesi için çalışmalar başlamış... Bunun içinde Bulgar hükümetine başvurularak satışın iptali ve gidenlerin geri gönderilmesi istenmiştir. Bu girişimler sonucu yalnızca kırpıntı hâlindeki bazı kâğıtlar geri alınabilmiştir. Evrakın büyük çoğunluğu Bulgaristan’da kalmış ve oradaki Bulgar, Alman, İtalyan uzmanları tarafından tasnifi yapılarak katalogları hazırlanmış ve üç cilt hâlinde Bulgaristan’da

yayınlanmıştır¹⁷. Türkiye’de ise Hazine-i evrak’ı satanlar mahkemeye verilmişse de bu işi bilgisizliklerinden yaptıklarını söylemişler, o sırada çıkan aftan yararlanarak ceza almaktan kurtulmuşlardı.

İbrahim Hakki Konyalı bu işin peşini bırakmamış, daha sonraki yıllarda yazdığı Açık Söz gazetesinde konuyu 1936 yılında yine gündeme taşımıştır. Bu acı olaydan sonra da Başbakanlığa bağlı “Başbakanlık Arşivi” kurulmuştur. Bir süre sonra da Başbakanlık Arşivinde eserleri tasnif eden ve günümüze çeviren komisyonda görev almıştır.

İbrahim Hakki Konyalı’nın Askerî Müzede Görev Alışı:

II. Dünya Savaşı sırasında Başbakanlık Arşivinde uzman olarak çalışan İbrahim Hakki Konyalı’dan Askerî Müzede eserlerin tasnifine katılması ve üzerlerindeki yazıları okuması istenmiştir. Savaş sırasında İstanbul müzeleri ile Askerî Müzede eserlerin önde gelenleri Niğde’de koruma altına alınmıştı. Savaş sona erince diğer müzelerdekilerle birlikte Askerî Müzede eserlerde yeniden İstanbul’a getirilmişti. Ancak Niğde’de korunan eski silahlardan bir kısmının nemden etkilendiğini görmüştür. Bunlardan bazılarının özelliklerini yitirdiğini, bundan böyle işe yaramayanların ortadan kaldırıldığını görerek isyan etmiştir. O günleri şöyle dile getirmiştir:

“Daha önceden çürümeye başlayan kılıçları, miğferleri Marmara Denizi’nin ortasına atmışlar. Denize dökülen malzemeler arasında Orhan Gazi’nin miğferini buldum. Kayıtlarda Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi sırasında getirdiği firavunun, Necmeddin Eyyubi’nin kılıçlarının da aynı şekilde denize atıldıklarını öğrendim. İş bununla bitmedi bir sabah baktım ki, orada da evrakı balyalamışlar. Nöbetçilerden bunların İzmit Kâğıt Fabrikasına gideceğini öğrendim. Hemen ilgililere koştum. Bu faciayı nispeten önledim. İzmit Kâğıt Fabrikasına giden evrakın bir kısmını geri getirebildim.”

Bu olayı basına yansıttınca da kendisinin Askerî Müzede görevi sona erdirilmiştir.

İbrahim Hakki Konyalı’nın İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğündeki görevi:

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesinde kurduğu Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesinin ardından yazma eserleri tasnif

¹⁷ Erdem Yücel, “Tarihçi ve Yazar İbrahim Hakki Konyalı” Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1976, S.1 (133), s.24-29.

ederek yeni bir müze kurma çalışmalarına girişmişti¹⁸. “Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla bir takım unvanların men ve ilgasına dair” 677 sayılı kanunla dergâhlar kapatılmıştı. Bu kanunun ardından 16 Eylül 1925 günlü bir kararname çıkarılmış ve bununla tarih, sanat tarihi ve etnografya yönünden değerli eşyaların müzelerde toplanacağı belirtilmiştir. Bu yasa ve kararname uyarınca dergâh ve zaviyelerdeki eserlerin önemlilerinden büyük bir bölümü müzelere götürülmüş, artakalanlarda Vakıf Teberrukat ambarlarında koruma altına alınmıştır. İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğünün teberrukat eserleri Şehzade Külliyesinin imareti ile Vatan Caddesi’ndeki Yavuz Sultan Selim Medresesinde (Halıcılar Medresesi) korunmaya çalışılıyordu.

Aradan geçen uzun yıllar sonra Vakıflarda yeniden bir müze kurma düşüncesi ortaya atılmış ve bunun öncülüğünü o günlerde Vakıflar Genel Müdürlüğü mimarlarından A.Saim Ülgen ile Yılmaz Önge yapmışlardır.

İstanbul Vakıflar Başmüdüğü İhsan Erzi’nin çabalarıyla burada bulunan Kur’an, hilye, cüz, levha başta olmak üzere çeşitli yazma eserlerin bilimsel kayıtlarının yapılması ve ardından da onların bir müzede teşhirine karar verilmiştir. Ancak Vakıfların elemanları arasında bu işi başarabilecek kişilerin olmayışından ötürü dışarıdan konunun uzmanlarınca bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Sanat Tarihçileri Tülay Tunçel, Türkan Aydın’dan oluşan komisyonun başına da İbrahim Hakkı Konyalı getirilmişti. Eski yazı uzmanlarından Kemal Elker de zaman zaman onların çalışmalarına yardımcı olmuştur. Yazı sanatı yönünden önemli olan teberrukat eserleri arasında sülüs, nesih, tâlik yazılar, bazıları Osmanlı padişahlarına ait olmak üzere levhalar, hilyeler, tuğralar bulunuyordu. Ayrıca çeşitli meşk örnekleri, mütenevvi yazılar ile işleme yazılarda onları tamamlıyordu¹⁹.

İbrahim Hakkı Konyalı daha önce Türk İnşaat Müzesini gezerek son derece olumlu bir yazıyı kaleme almıştı²⁰. Onun Vakıflarda göreve başlamasında bu yazının ne derece payı olduğunu tam bilemiyorsam dayine de olduğunu sanıyorum. Yazma eserlerin tasnifinde büyük payı olmuştu. Ancak bir gün bir

¹⁸ Erdem Yücel, “Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi” Arkitekt, İstanbul 1967, S.327, s.117- ; Erdem Yücel, “Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi, “Vakıflar Bülteni, İstanbul 1970, I,s.57-62; Erdem Yücel, “İstanbul Vakıf Müzeleri”Türkiyemiz, İstanbul 1972, S.8, s.12-21.

¹⁹ Erdem Yücel, “ Vakıf Üzerine ve Müzeli Eserleri” Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul 1980, S.6, s.91-108.

²⁰ İbrahim Hakkı Konyalı, “Vakıflar İdaresi yaptığı günahları af ettirecek bir müze kurdu” Bugün Gazetesi (7 Ocak 1967).

gazeteciye yüzüne taktığı maske ile poz vermiş; yılların tozu toprağından böyle korunuyorum diye demeç vermişti. Bu yüzden yöneticilerle arası açılmış ve tasnife ayrılan tahsisat sona erdi denilmiş o da ayrılmak zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra bugün Sultan II. Beyazıt Medresesinde olan “Türk Yazı Sanatları Müzesi” ilk defa Vatan Caddesi’ndeki Yavuz Sultan Selim Medresesinde açılmış, ne gariptir ki, Konyalı bu açılışa davet edilmemişti. Bunda geçimsizliğinin veya çevresindekileri bilgi yönünden zayıf görmesinin payı olup olmadığını bilemiyorum.

İbrahim Hakkı Konyalı’nın mezarının tahribi!

İbrahim Hakkı Konyalı’nın ortaya koyduğu eserler ile tarihe kazandırdığı eserler saymakla tükenmez. Bunlardan birisi de Karacaahmet mezarlığında Şair Nedim’in mezarını bulmasıdır. Prof.Fuat Köprülü’nün Şair Nedim ile ilgili bir yazısında, mezar yerinden söz etmeyişi dikkatini çekmişti. Araştırmış, günlerce Karacaahmet Mezarlığı’nda dolaşmış ve sonunda şairin mezarını bulmuştur. Bununla da kalmayarak Şair Nedim’in mezarının yanındaki boş olan yeri de kendisi için satın almıştır. Sonrada yakın dostlarına; “Bu benim için mazhariyettir. Nedim’in ayakucunda yatmak benim kismetim.” demiştir. Konyalı ölmeden önce kendi mezarını yaptırarak üzerine kitabesini de koydurmuştur. Ara sıra da kendi mezarını ziyaret ediyormuş. Bir gün bakmış ki, mezar taşının yerinde yeller esiyor. Bunun üzerine Yeni Asya’daki köşe yazısında “Sonunda bunu da yaptılar, mezar taşımı çaldılar!” başlığı altında üzüntüsünü dile getirmişti.

Konyalı’nın mezar taşını kim kırıp götürmüştü? Üstat biraz geçimsiz mizaçlı olduğundan kendisine karşı olanlardan veya çekiştiği kişilerden biri tarafından yapıldığı dostları arasında söylenmiştir.

İbrahim Hakkı Konyalı her zaman tek dostunun kitapları olduğunu söylerdi. On bin ciltlik kütüphanesi ve otuz bin eser fotoğrafının yanı sıra vesika arşivinden söz ederdi. Ardından da eklerdi: “Kendimi ve ailemi daima bir kurşun kalemimin asil kazancı ile geçindirdim.” Gün yüzüne çıkardığı tarihi eserleri ve toplumu aydınlatan vesikalarıyla övünürdü. Ayrıca İstanbul’u semt semt, sokak sokak dolaştığını abideleri gördüğünü, kitabelerini yazdığını, vakfiyelerini bulduğundan her zaman söz ederdi. Bu şekilde topladığı notlarının 500 defteri

doldurduğunu da anlatırdı. Sonra da “Allah imkân ve kısmet ederse hepsini neşredeceğim derdi.”²¹

İbrahim Hakkı Konyalı, Salacak'taki evinden Salacak Araba Vapuru İskelesi'ne giderken kendisine bir araba çarpmış aylarca yatakta istirahat etmek zorunda kalarak çalışmalarına ara vermişti. Konya Akşehir Kitabını yeniden yazması kendisinden istenmiş ve bunun için gittiği Akşehir'de 20 Ağustos 1984'de ardında birçok eser bırakarak yaşama veda etmişti. Cenazesi İstanbul'a getirilerek daha önce hazırlattığı Karacaahmet Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir²². Yaşamı boyunca topladığı eserleri, belgelerini Üsküdar'daki Selimiye Kütüphanesi vakfetmiştir.

Kültür Bakanlığı kendisine Yüksek Hizmet Ödülü (1979), Konya Selçuk Üniversitesi de fahri doktora unvanı vermiştir. (1981)

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN ESERLERİ

Topkapı Sarayında Deri Üzerine Yapılmış Eski Haritalar, Zaman Kütüphanesi (1936)

İstanbul Abideleri, Yedigün Yayınları 1937 (İmzasız)

Afrodit, İstanbul (1940)

Harun-el Reşid (1941)

İstanbul Sarayları (1942)

Ankara'da Karacabey Mamuresi(1943)

Eski ve İslami Paralar (1946)

Alaiyye (Alanya) Tarihi (1946)

Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir Tarihi (1946)

Mimar Koca Sinan (1948)

Tevarih-i Selâtiyni'l Osmaniye Tercümesi (Osmanlı Sultanları Tarihi) (1949)

Azatlı Mimar Sinan, Sinan-ı Atik (1953)

Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi (1964)

Abideleri ve Kitabeleriyle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri (1967)

Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Ereğlisi Tarihi (1970)

Abideleri ve Kitabeleriyle Koçhisar Tarihi (1971)

Abideleri ve Kitabeleriyle Kilis Tarihi (1972)

Abideleri ve Kitabeleriyle Niğde Aksaray Tarihi (1973)

²¹ Reşad Ekrem Koçu. “Atis İbrahim” mad. İstanbul Ansiklopedi Ansiklopedisi, İstanbul (tarihsiz), C.3, s.1299-1300.

²² Erdem Yücel “Bir İbrahim Hakkı Konyalı Vardı” Ortadoğu Gazetesi (31 Ekim 1991)

- Abideleri ve Kitabeleriyle Manavgat Tarihi (1973)
Abideleri ve Kitabeleriyle Manavgat Tarihi (1973)
Üsküdar Tarihi I. (1976)
Üsküdar Tarihi II. (1977)
Ankara Camileri (1978)

İbrahim Hakkı Konyalı yayınlanmış eserleri dışında bazı kitaplarının olduğunu söylemişti. Ancak bunların basılıp basılmadığı konusunda bütün araştırmalarıma rağmen bir bilgi edinemedim. Bunların başında Hacı Cem, Tarih Tetkikleri, Türk Bayrakları, Arap ve Fars kaynaklarında Türk Tarihi, Divani Lüğat-it Türke göre Türk Coğrafya ve Tarihi, Eski Türk paraları. (Makrizinin En-Nükürt-ül-İslâmiyen tercümesi), Topkapı Sarayında Türk tarihini aydınlatan hükümdar mektupları ve vesikaları, Topkapı Sarayı'ndaki Mübarek Emanetlerin sahteleri ve doğruları, Karamanlı Pir Mehmet Paşa geliyordu.

ŞEHİRLERİN TARİHİNİ YAZAN ADAM

Mustafa ÖZDAMAR *

Bütün makaleleri su gibi okunma özelliği taşıyan merhum, daima kolay anlaşılır berrak bir Türkçe kullanırdı.

Harem'in serin yamaçlarından sıcak Marmara'ya bakan Selimiye Camii Hünkar Kasrı'ndaki İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'ne giderseniz, orada ilk göreceğiniz kalın ciltli eserleri şunlar olacaktır: *Konya Tarihi*, *Konya Ereğli Tarihi*, *Alanya Tarihi*, *Erzurum Tarihi*, *Karaman Tarihi*, *Kilis Tarihi*, *Kılıcın ve Kabzalı Silahların Tarihi*, *Niğde Aksaray Tarihi*, *Şereflikoçhisar Tarihi*, *Üsküdar Tarihi* ve niceleri...

"*Akşehir Tarihi*"nin ikinci baskısını gerçekleştirmek üzere görüşmeler yapmak için gittiği Akşehir'de, 20 Ağustos 1984 günü, Belediye Başkanının makam odasında hayata gözlerini yuman, tarih yağmacılığının amansız takipçisi gazeteci yazar İbrahim Hakkı Konyalı 1896'da Konya'da dünyaya geldi.

İlk orta ve yükseköğrenimini Konya'da yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda, devam etmekte olduğu Konya'daki İslah-ı Medaris-i İslamiyye Üniversitesi kapanınca, İzmir'deki Amerikan Şimendifer Mektebi'ne kaydını yaptırdı. Buradan mezun olduktan sonra Geyve ve Bozüyük istasyonlarında staj yaptı. Batum Ruslardan alındıktan sonra, oraya istasyon şefi olarak tayin edildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra memuriyetten ayrıldı ve gazeteciliğe başladı. İlk Konya'da *Hakyolu* mecmuası'nı çıkardı. Bilahare *İntibah*, *Meşrik-i Hakikat* ve *İleri* gazetelerinde yazmaya başladı.

Cumhuriyetin ilanından sonra da Konya'dan ayrıldı, İstanbul'a yerleşti. İlk denemelerinden son yazılarına kadar bütün makaleleri "su gibi okunur" bir özellik taşıyan Konyalı, "konuşma dili" denilen kolay anlaşılır, berrak Türkçeyi kullanırdı.

* Araştırmacı-Yazar.

TARİH YAĞMACILIĞI

Birbirine ters değişik havzalardan geçen ırmak gibi akan 92 yıllık ömrünü, basılmış ve basılmamış yüz civarında kitap ve binlerce makale ile süsledi.

Son yıllarında gözleri iyiden iyiye bozulduğu ve ancak büyüteçle okuyabildiği halde, “*hırs-ı pîri* (yaşlılık hırsı)” tabir edilen taşkınlığa varan bir coşkunlukla çalışmalarını sürdürdü. Kendisini ziyarete gelen “ilim aşıkları” ile sohbetine “*Ölmeye fırsat bulamıyorum.*” sözleriyle başladılar. Ve yine kendine has jest ve mimiklerle ayakta ise, elinden hiç düşürmediği bastonunu yere vurarak, eğer oturuyorsa masa ya da koltuk kenarlarını yumruklayarak “Yorulдум efendim, çok yorulдум *ammaaaa...*” derdi. Rahmetli hocanın bu dört elif miktarı uzayan “*ammaaaa...*” ları pek meşhurdu.

Hele hele *ilim yankesicileri* olarak nitelediği sahte tarih yazarları söz konusu olunca, bu tatlı taşkınlık daha da artar ve söz yumağının ucunu ölümle ilmikleyerek:

“Tarih yağmacıları benim ölmemi bekliyorlar. Yağmalarına yağ sürmek ve sahtekârlıklarını sürdürmek için benim ölmemi bekliyorlar ammaaaa... Ölmemi bekliyorlar, ziraaaa... Ben ölünce, köpeksiz köyde değneksiz dolaşacaklar...” der, hemen ardından hafif tonda bir kahkaha kopararak ve “*hoh hoh*”layarak eklerdi: “*Köpek de biz oluyoruz galiba efem!*”

ROMANTİK BİR HAYAT

“*Nev-i şahsına münhasır*” tabirinin sanki kendisi için söylenilmiş hissini uyandıran Konyalı, çok renkli, orijinal bir kişiliğe sahipti.

Mutlakiyet, Meşrutiyet, Cumhuriyet tarihleri boyunca üç padişah, son halife ve yedi cumhurbaşkanı devirlerinin her türlü politik, ekonomik ve sosyal çalkantılarını içine alan ve kendi tabiriyle “*Hükümetler yapan, hükümetler yıkan, roman*”lık hayatından kısa kesitler vermeye çabaladığımız İbrahim Hakki Konyalı’yı yakından tanıma fırsatı bulanlar bilirler ki, o, son devrin büyük tarihçilerinden biridir.

Pek çok kişinin çözemediği tarihi kitabeleri –Arapça, Farsça ve Osmanlıca’yı çok iyi bilmesi sebebiyle- bütün yönleriyle deşifre eden usta bir kitabeci ve iyi bir müsekkekâtçı (eski paralar uzmanı) idi.

Türkiye'nin bir çok yerinde özellikle de İstanbul'da ayakta kalan tarihi dokunun korunmasında onun büyük emeği vardır. Pek çok il ve ilçemizin tarihini yazarak, atalarımızın bıraktığı zengin kültür mirasının gelecek nesillere ulaşması için payına düşeni yapmıştır.

Harem'in serin yamaçlarından sıcak Marmara'yı seyreden, yüreğinde gizlediği "*inkılab*" ateşiyle belki farkında olmadan şaşkın yeniçerinin hançerini bileyen şair, bestekâr, sanatkâr Padişah Üçüncü Selim'in iç dünyası kadar zarif ve aydınlık, cıvıl cıvıl bir mekânda (Üsküdar Selimiye Camii Hünkâr Kasrı'nda) hizmet veren İ. H. Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi, onun, ilkin kendi şahsi kütüphanesi ve arşivini bağışlamak suretiyle kurduğu bir ilim ve irfan yuvasıdır.

İstanbul'daki Askerî Müze ve Mehter de onun kurduğu müesseseler arasındadır.

Konyalı'nın şiir ve edebiyata karşı fazla ilgisi yoktu. Tarihçiliği ağır basıyordu.

Ancak iyi şiiri sever ve bu konuda hep şunu söylerdi:

"Şiir yazmak için hep çocuk kalmak lâzım. Yahya Kemal Bey (Beyatlı) ömrü boyunca hep çocuk kalabilmek için iyi şiirler yazmıştır."

Ülkemizin iki yakasını bir araya getirmeyen atalet ve tembellikler karşısında sık sık şu iki mısrayı tekrar ederdi:

*Bî şuur olmuşuz ol mertebe buhrandan kim,
Yâr teklif-i visâl eylese zahmet bilüriz!*

Sözün kısası, bir asrı eteğinden yakalayan ömrü boyunca, İbrahim Hakkı Konyalı, sayısız ibret verici hadiseye şahit oldu.

MÜSTEAR İMZALARI

Medenileşmeyi maziyi karalamakta, ecdâdın bugüne emanet ettiği kültür mirasını ortadan kaldırmakta gören zihniyetin akıl almaz teşebbüslerini yakından müşahade etti. Ama bu teşebbüsler karşısında seyirci kalmadı. Tarihi kıymetlerimizi yağmalamak ve tahrip etmek isteyenlerle yılmadan mücadele etti.

Bu mücadele içinde, kendi imzasını taşıyan kitaplar dışında, *Amber Reisoğlu, Ayhan Atis, Ayhan Nalbantoğlu, Nalbantzade İbrahim Hakkı, İbrahim Atis, Derviş Karamanoğlu, Hakkı Arayan, İbrahim Cimcoz, İbrahim Hakkı, İ. Atis, Ömer Ataoğlu, Mediha Atis ve Vak'anüvis* olmak üzere onüç ayrı müstear imza

ile muhtelif gazete ve dergilerde yayınlanan ve her biri ayrı bir risale mahiyetini taşıyan binlerce yazı kaleme aldı.

Kendi çıkardığı *Tarih Hazinesi* mecmuası gerçekten de bir tarih hazinesidir.

ÇOK DUYARLI BİR İNSAN

Konyalı'yı yakından tanıyanlar iyi bilirler ki rahmetli Hoca'nın -belki yaşı belki yaratılıştan gelen keskin mizacı icabı- huysuzluğa varan aşırı hassaslığı vardı. Doğrusu bu durum kendisiyle yakın ilişkisi bulunanlar için epey zor olurdu ama, ona da yakışırdı.

Her konuda titiz olan Hoca, sağlığında iken Karacaahmet'de yaptırdığı kabri konusunda da titizlik gösterir ve zaman zaman Kütüphane müstahdemini yanına alarak mezarının üstünü ve çevresini temizletirdi.

"Ben pis mezarda yatmam efem." der, ölüm ve öte dünya ile ilgili yorumsuz teslimiyetini şöyle dile getirirdi:

"Efendim, rahmetli anneciğim derdi ki: 'Üç gün yatak dördüncü gün toprak...' Ben de bunu istiyorum Cenab-ı Hak'tan. El ayak muhtacı kalmadan, ona buna yük olmadan, üç gün yatak, dördüncü gün toprakta olmak istiyorum! Ben hayrımı hasenatımı yaptım. Fatiha'dan başka bir şey beklemiyorum. Ölmekten korkmuyorum. Kabre girip de toprağa uzanınca, sanki bir asırlık yorgunluktan kurtulup dinlenecekmişim gibime geliyor. Cenab-ı Hakk'ın rahmetine ve Hazreti Paygamberin şefaatine güveniyorum."

Son günlerinde, yazdırdığı mektupları hep şu cümlelerle biterdi:

"Doksan iki yaşındayım. Rahmet-i Rahman denizinin kenarındayım. Kandilde yağ bitmek üzere!"

KOLTUĞA OTURDU VE...

Kandildeki yağ gerçekten de bitmek üzereydi ve onu ancak, Kütüphane çalışanlarıyla helalleşerek çıktığı son Konya yolculuğunda, Akşehir Belediye Başkanının makam odasına kadar götürebildi. Ve orada bitti.

Konyalı'nın temennilerine uygun düşen ilgi çekici ölümünü eşi Şefika Konyalı'dan dinledik:

"Buradan (İstanbul'dan) gittik. Önceden bizim için ayrılan otel odamıza indik. İstirahatimizi yaptık. Ertesi sabah kalktık. İbrahim Bey traşını oldu,

temizliğini yaptı, üstünü başını giydi, kuşandı. Kahvaltımızı yaptık. Az sonra, Belediye Reisi bizi aldirmek için makam arabasını göndermiş, araba geldi. Ben biraz keyifsizdim. İbrahim Bey'e, 'Sen git, ben biraz istirahat edeyim dedim.' dedim. O gitti. Arslanlar gibiydi, hasta falan değildi..."

Olayın bundan sonrasını, o zamanki Akşehir Belediye Başkanı anlatıyor: *"Hoca geldi, gayet keyifliydi, bize iltifatlar etti. Ben elini öptüm, o da bizim yanaklarımızdan öptü. Koltuğa buyur ettim. Oturdu, sırtını ardına yasladı. Yorgunluk ifadesi olsa gerek, hafif bir 'Aaaah' veya 'ooh' çekti ve rengi uçuverdi. Ben, bayıldı sandım. Görevli arkadaşları çağırdım. Geldiler baktılar, 'Ölmüş efendim.' dediler, 'Sizlere ömür.' İnanın, inanamadım."*

KALEME ALDIĞI SON YAZI VE SİNAN KİTABI

Asırlık ömrü yazmak, yazmak hep yazmakla geçen İbrahim Hakkı Konyalı'nın en son kaleme aldığı yazı ve kitap neydi?

1984 yılında, Devlet Başkanı Kenan Evren'in Suudi Arabistan'a gittiği günlerdi. Süleymaniye Kütüphanesi'nden İ. Hakkı Konyalı'ya çok önemli bir belgenin fotokopisi geldi.

Bu belge Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferine çıkmadan önce bizzat kendi el yazısıyla kaleme aldığı vasiyetnamesiydi.

Kenan Evren Suudi Arabistan'a gidince İbrahim Hakkı Konyalı şu yazıyı kaleme aldı:

"(...) Bu ziyaret bana Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferinden evvel yaptığı vasiyetnamesini hatırlattı.

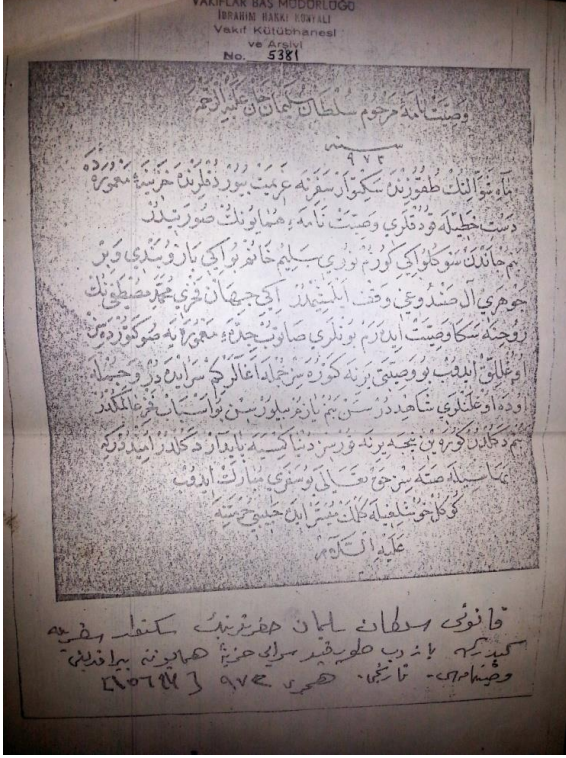
(...) Kanuni Sultan Süleyman 972 yılı Şevval ayının dokuzunda Zigetvar seferine çıkarken, Hazine-i Hümayun'u gezmiş ve orada bulunan kendi eliyle yazdığı iki bazubend ile bir mücevher sandığı Cidde'ye su getirilmek üzere vakfettiğini söylüyor. Bunların değeri ile satılmasını vasiyet ediyor.

(...) Mimar Sinan'ın Nakkaş Sai'ye dikte ettirdiği eserleri arasında Cidde su yollarına rastlamıyoruz amma, Sinan'ın Hicaz'da yaptığı başka eserler vardır.

Sinan, su yolu, çeşme, şadırvan ve sebil gibi şeyleri küçük eserler saydığı için bunları listesine sokmamıştır.

Allah bana Cidde'yi inceleme imkânını bahşetmedi. Ölüm denizinin kenarındayım. İstesem de Cidde'ye gidemem. Araştırmacılara bu değerli işi

yapmalarını tavsiye ediyorum. Buraya vasiyetnamenin resmini ve Latin harflerine çevrilmiş suretini koyuyorum.”

El Yazısı ile Düşülen Osmanlıca Not

İbrahim Hakkı Konyalı'nın üzerinde çalıştığı son mevzu, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın vasiyet idi. Merhum, incelediği vasiyetin altına, kendi el yazısıyla Osmanlıca olarak "Kanuni Sultan Süleyman Hazretlerinin, Zigetvar seferine giderken yazıp Topkapı Sarayı Hazine-i Humâyunu'na bıraktığı vasiyetnâme. Tarihi, hicrî 972" notunu düşmüş.

VASIYETNAME METNİ

Konyalı'nın sözünü ettiği vasiyetname metni şu:

"Vasiyetnâme-i merhum Sultan Süleyman Han aleyhi-r rahmeh.

Sene 972

Mah-i Şevval'inün dokuzunda Zigetvar seferine azimet buyurduklarında, Hazine-i Ma'murede dest-i hattıyla kodukları Vasiyetnâme-i Humayun sûretidir:

Benim candan çok sevgülü iki gözüm nuru Selim Hanum, bu iki bazubendi ve cevherî al sanduğu vakf eylemişümdür, iki cihan fahri Muhammed Mustafa'nın ruhuna sana vasiyet iderem, bunları satub Cidde-i Ma'mure'ye su getirdesin, oğulluk idüp bu vasiyeti yerine getüresüz, cümle Ağalar ki Saraydadır ve cümle Oda Oğlanları şahiddir, sen benim yazum bilürsin, bu eshab Fahr-i Alemindir, benim değildür, göreyin nice yerine korsız, dünya kimseye pâyidar değildür, ümiddür ki bahasıyla satasız; Hak Teâlâ bu seferi mübarek idiüb gönül hoşluğuyla gelmek müyesser ide, Habibi hürmetine, aleyhisselâm"

Yayına hazırladığı en son eser "Mimar Sinan'ın İstanbul'da yaptığı eserler" adını taşıyordu.

Konyalı bu eserin yayın haklarını ölümünden bir sene önce -1983'lerde Mimar Sinan Üniversitesi'ne vermişti.

İBRAHİM HAKKI KONYALI İLE BİR RÖPORTAJ

Nurullah TABAKÇI*

1982 yılında, o zaman henüz bir lise öğrencisi olan Nurullah TABAKCI'nın, okul duvar gazetesi Meş'ale için, üstad İbrahim Hakkı Konyalı ile yaptığı ve hiç yayınlanmamış olan mülâkatı sunuyoruz.

MEŞ'ALE: - Efendim, ben okulumuzun Kültür ve Edebiyat Kolu'nu temsilen geliyorum. Şayet müsaade buyurursanız, okul gazetemiz için sizinle bir röportaj yapmak istiyorum.

İ.H.KONYALI: - Hay hay efendi oğlum, ben hazırım, buyurun!

MEŞ'ALE: - Önce bize hayatınızı anlatır mısınız?

İ. H. KONYALI: - Tabi, anlatmaya çalışayım. Rumi 1312 senesinde Konya'da doğdum. Bugün bu hesapla 86 yaşımdayım. Mevlâna Celâleddin-i Rûmi Hazretleri'nin torunlarındanım. Pederim Konya'nın bilinen âlimlerinden Mustafa Efendi, vâlidem ise İbrahim Ağa'nın kerimesi Hatice Hanım'dır. İlk ve orta tahsilden sonra, Konya'da madde ve mânâ ilmini beraberce mükemmelen öğretmek gayesiyle kurulan ve eski dejenere medresenin amansız düşmanı olan "İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye" adlı İslâm dârülfünûnunun ilk talebe ve ilk hocalarından oldum. Burası I. Cihan Harbi esnasında, son şeyhülislâmlardan Ürgüplü Hayri Efendi zamanında kapatıldı.

MEŞ'ALE: - Bu İslâm üniversitesinden biraz daha bahsedebilir misiniz efendim?

İ. H. KONYALI: - "İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye", o zamanın şartlarında benzersiz denebilecek evsafıta talim ve terbiye veren, mükemmel bir ilim müessesesi idi. Bu muazzam projenin gâyeleri arasında Japonya'da İslâm'ı neşretmek dahi vardı. Hatta bunun için ben de Japoncaya başlamıştım.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Burada, bir hatıramı anlatayım: Sınıf birincisi idim; derslerime pek sıkı bir tarzda çalışıyordum. İmtihan zamanında İstanbul'dan bazı mühim zevât, - imtihanlara da girmek gayesiyle- okulumuzu ziyaret ettiler. O zamanki Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda Konya mebusu olan ve daha sonra Âyân Meclisi (Senato) âzâlığı da yapan Zeynelâbidin Efendi, kardeşi Ziya Efendi, sonradan şeyhülislâm olan Tokat mebusu meşhur Mustafa Sabri Efendi, Konya mebusu Elmalılı Küçük Hamdi Efendi, Ereğli mebusu Salim Efendi, Konya Mevlana Dergâhı'nın Çelebi'si ve isimlerini hatırlayamadığım bir çok zevâtın huzurunda yapılan sözlü imtihanda sıra bana geldi.

Yalnız burada bir mevzuyu tavzih etmek isterim. Biz Arapça için, kadîm medrese usulünü (Emsile, Bina, Avâmil, Maksud, İzhar, İzzî, vs.) takip etmezdik. Tatbik ettiğimiz Metode Berliten ile, bir sene içinde mükemmelen Arapça öğrenilirdi. Burada, ismini hala unutmadığım değerli Arapça hocamız Ömer Lütfü Ezherî Beyefendi için Cenab-ı Hak'dan rahmet niyaz ederim. Her neyse, imtihanda biz gencecik talebeler olarak, yaşlı-başlı âlimlere karşı rahatlıkla Arapça konuşarak cevap vermeye başladık. Hepsi hayretler içinde kaldılar ve hararetle beni tebrik ettiler. Bu sırada, imtihan boyunca hiçbir şey söylemeden oturan Mustafa Sabri Efendi birden kalktı, tahtaya bir ibare yazdı ve bunu tercüme etmemi istedi. Hatırladığım kadarıyla şöyle bir şey idi.

ارضهم في مت د ما ارضهم و دارهم في مت د ما دارهم

MEŞ'ALE: - Doğrusu karışık ve zor bir ibare, tercüme edebildiniz mi acaba?

İ. H. KONYALI: - Elhamdülillah tereddütsüz, hemen tercüme ettim: "Topraklarında bulunduğun kimseleri, orada bulunduğun süre boyunca, hep razı et, gönüllerini al, gücendirme. Evinde bulunduğun kişilere karşı da orada bulunduğun müddetçe mülayim davran, müdara ve mümaşat ile hareket et, onları idare et". "Dar" ve "arz" kelimelerinin, biri isim diğeri emir manasında iki defa geçmesinden dolayı ilk anda pek çok kişiyi tereddütte bırakabilecek zor bir ibareydi. Bunun üzerine Mustafa Sabri Efendi geldi, beni tebrik etti ve alnımdan öptü.

Bu ulemâ, o günden sonra bana o kadar alâka gösterdiler ki, bir ara ben Meram Bağlarında ders çalışırken, hep beraber faytonlarla beni görmeye dahi geldiler. Mustafa Sabri Efendi daha sonra, tahsil ve terbiye ile bu mevzularda bizim uyguladığımız metod hakkında bir de konferans verdi. Şehrimizden ayrılırken Mustafa Sabri Efendi bana "Gelecek sene ben de oğlumu sizin yanınıza göndereceğim. Alâkadar olmanızı rica ederim" dedi. Teşvik için söylüyor

zannettim. Fakat ertesini sene başında bir de baktım ki Zeynelâbidin ve Sabir Efendilerle birlikte oğlu İbrahim'i göndermiş. "Senin yanına vereceğiz" dediler; tabi derslerime mani olur diye önce reddettim. Ben o kadar çok çalışıyordum ki, geceleri ders çalıştığım ışığım görülmesin diye odamın umumi avluya açılan penceresini keçeyle kapıyordum. Fakat çok ısrar ettiler; böylece daha talebe iken, ilk defa hocalığa başladık. Şimdi dünyanın çeşitli yerlerinde pek çok talebem vardır. Pek çok profesör, vali, vs. den şu anda aklıma gelenler Konyalı Prof. Faruk Perek, şimdi Medine'de olan Osman Sâatî Bey ve başkaları...

Maalesef biz resmi bir diploma alamadan okulumuz kapatıldı. Bir müddet dedemin yaptırmış olduğu camide imamlık yaptım. Bu sırada 1. Cihan Harbi başlamıştı. 16 yaşından itibaren askere alıyorlardı. Hocalarımız: "İhtiyat zabiti (yedek subay) olmayın, er olun." diyerek tehlikeden kaçmamızı öğütüyordu. İmtihanına girip kazandığım Jandarma Zâbit Mektebi'ne gitmemi babam istemedi, "Jandarma olup da ne olacak; illa gideceksen cepheye git de, ya gazi ol ya şehid." dedi.

O günlerde, İzmir Amerikan Koleji'nin şimendiferci talebe aradığını duydum. Bin civarı kişinin katıldığı giriş imtihanında birinci oldum ve tahsile başladım. Orada da İttihat ve Terakki mümessili Celâl Paşa, akrabasından Süleyman adında bir çocuğu yanıma verdi. Burayı da birincilikle bitirdim. Bir müddet Almanların yanında staj yaptıktan sonra şimendiferci olarak işe başladım. Savaşta önce Gence'ye ve daha sonra Batum zapt edildiğinde Gürcistan'a en önde girenlerdendim. Bir müddet de Şeyhülislâmlık Ders Vekaletinde halifelik (katiplik) yaptım. İstiklâl Savaşı'nda yine şimendiferci olarak Anadolu'ya geçtim, Eskişehir'e gittim. Bu sıralarda yetmiş o kadar az adamımız vardı ki, Anadolu-Bağdat demiryolunu teftişe, bir Ermeni ve bir Rum memurla gitmişim. Daha sonra şimendiferciliği bıraktım ve kendimi tamamen ilmi çalışmalara verdim. Uzun müddet Vakıflarda çalıştım. Bu arada yeniden Askeri Müze'nin, Mehter Takımı'nın ve Vatan Caddesi'ndeki Yazı Sanatları Müzesi'nin kurulmasını sağladım.

MEŞ'ALE: - Efendim, biraz da gazetecilik ve yazarlık hayatınızdan bahseder misiniz?

İ. H. KONYALI: - Önce Konya'da Hak Yolu'nu yayınladım. İntibah gazetesinin başyazarlığında bulundum. İstanbul'da ilk defa Son Posta'da olmak üzere Tan, Vatan gibi bir çok mecmua ve gazetelerde çalıştım. "Tarih Mecmuası", "Dernek" ve "Tarih Hazinesi" mecmualarını yayınladım. Gazeteci Şeref Kartım

vardır. Binlerce yazı ve makalem, yüzden fazla kitabım basıldı. Birkaç kitabım da baskıya hazır vaziyettedir.

MEŞ'ALE: - Muhterem hocam. Siz bilhassa Vakıflara bağlı ecdad yâdigârı cami, medrese, vesair binalar ile bunların sanat ve tarih açısından değeri üzerine yazdığınız eserlerle meşhursunuz. Bu mevzuda da biraz malumat lütfeder misiniz?

İ. H. KONYALI: - İşte bu pek mühim bir husustur evladım. Müslümanları azîz eden de, hakîr ve zelîl eden de iki müessesedir: Vakıflar ve medrese. Medreselerden tarih, coğrafya ve fen dersleri kaldırılmıştır. Biz, İttihat ve Terakki iktidarı zamanında Meşihat makamından, "-Medreselerde Tarih, Coğrafya okunabilir mi?" diye istenen fetvaya müsbet cevap alınınca, Konya'da, (evvelce bahsetmiş olduğum mektebimizde) bu dersleri okumaya başlamıştık. Mevcut medreseler ise Tarih, Coğrafya ve bütün Fen derslerini kadrosundan çıkartmış, sadece Emsile, Bina, Avâmîl gibi Sarf ve Nahiv kitapları ile Fıkıh ve Mantık okutmakla iktifa ediyordu. Halbuki daha eskiden medreselerde, hem dinî ve dindışı sahalarda ilmi kitaplar okunur, hem de sosyal hayata ve harbe ait spor nevinden çalışmalarla bilgi edinilirdi. O zamanın medreselerinden pek değerli adamlar yetişirdi. Mesela Fatih'in sadrazamlarından Konyalı ve Mevlâna torunlarından Nişancı Mehmet Paşa, Mahmut Paşa Medresesi'nden yetişmiştir. Diğer pek çok devlet adamı ve kumandan da öyle. Eski medreseler birer ilim yuvası olmakla beraber, aynı zamanda birer spor kulübü idiler. Cuma günleri, Konya'da, Alâeddin Tepesi'nin, medrese mollalarının kılıç-kalkan, cirit, ok, güreş talim alanı haline geldiğini büyüklerimizden dinlerdik. Bunun en son devirlerine bizde yetişmiş sayılırız; orada birkaç kez spor yaptık, hem de başımızda sarıklar ile...

Evkaf'a gelince; bu mevzu maalesef tarihimizin en büyük felaketlerinden biridir. Asırların getirdiği muazzam bir ecdat mirası, kadirnâşinâslıkla çarçur edilmiştir. Fikir edinebilmeniz için meslek hayatım boyunca karşılaştığım feci vak'alardan birkaçını nakledeyim.

Efendim, Ayasofya Camisi'nin Mimar Sinan yapısı olan sağdaki minaresinin altı Evkaf tarafından, hem de resmî tapu ile, Şekerci Ali adında bir adama satılmış; o da burayı odun deposu olarak kullanıyordu. Neşriyatım üzerine geri alındı.

Yine başka bir hadise; Kalıçeci Hasan Ağa Camisi Evkaf tarafından birisine satılmış. Alan adam bir müezzin; ama orayı bir ayakkabı deposu yapmış. Üzerine

koskoca bir de levha asmış. "Kurtuluş Ayakkabıcısı" diye upuzun bir levha, boydan boya... Uzun çalışmalar sonunda burayı da kurtardık ve tekrar cami oldu.

Üsküdar'daki Şemsi Paşa Camisi'ni de ben kurtardım ve tamir ettirdim. Caminin hali haraptı, Vakıflar tarafından gözden çıkarılmış ve arsa olarak satılığa çıkarılmıştı. Benzeri binlerce cami, mescit ve medresede olduğu gibi, alan adam yıkıp yerine bir apartman konduracaktı. Caminin zaten bir kısmı çökmüş, kurşunları, halıları çalınmıştı. Minaresi küpüne kadar yıkılmış, medrese kısmının da kubbeleri çökmüş ve ahır olarak kullanılmıştı. Harap caminin mihrabına ise birisi büyük abdestini yapmış ve üst duvardaki nefis çini yazılardan düşmüş parçalar ile (... عليها دخل كلما) ayetinin parçaları ile) de taharetlenmişti. Bunun üzerine Tan gazetesinde 7 Nisan 1938'de bir yazı neşrettim. O sırada birinci cumhurreisi Dolmabahçe Sarayı'nda idi. Okumuş; derhal emir verdi; cami ve medrese tamir edildi, minare de tekrar yapıldı.

Diğer bir misal; Süleymaniye Camisi'nin garb kapısının karşısındaki medreselerin altında, cadde üzerinde bir dükkan, Evkaf tarafından bir Hıristiyan vatandaşa satılmış. Bu adam ise dükkanı almakla iktifa etmemiş; üst kattaki metruk medrese hücrelerine de tavandan bir delik açmış ve burayı da dükkanına dahil etmiş. Sonra da burayı olduğu gibi Patrikhane'ye vakfetmiş. Düşünün, Süleymaniye gibi bir İslâm külliyesinin ortasında bir Patrikhane vakfı... Neyse ki gazetelerdeki şiddetli yazılarım üzerine Evkaf tekrar aldı.

Aynen böyle, Nurosmeniye Kütüphanesi'nin altındaki vakıf dükkanlar da Hıristiyanlar tarafından satın alınmış idi. Velhasıl, bunun gibi pek çok hadise vardır. Bütün bu kıymetli, tarih yâdigârı vakıf eserlerimiz, böylece satılmış, yıkılmış veya bu türlü zararlara maruz kalmıştır. Mes'ullerin tarih şuuruna sahip olmaması ve bigâneliği dışında, bunun bir sebebi de vakıf eserlerinin muazzam bir yekun tutan gelirlerine el konulmasıdır. Vakfiyesinde münhasıran kendisi için kullanılmaya tahsis edilmiş, değeri milyarlar değil trilyonlarla ölçülebilen gelirlere sahip olan bir Süleymaniye Camii, bugün düşen bir taşını tamir ettirebilmek için devlete el açmaktadır.

MEŞ'ALE: - Günümüz gençliğinin genellikle habersiz olduğu bu konularda verdiğiniz bilgiler için çok teşekkür ederiz. Bir de sizin kitaplarınızı vakfettiğiniz bir kütüphaneniz var. Bundan da biraz bahseder misiniz?

İ. H. KONYALI: - Memnuniyetle; Türk-İslâm kültür ve medeniyetine hasrettiğim ömrüm boyunca topladığım kitaplarımı ve arşivimi, milletimin faydalanması için vakfettim. Kütüphanemde kitap ve arşiv vesikası olarak 26.000

kadar eser ve belge vardır. Eşi bulunmayan vesikalar mevcuttur. Müteaddit el yazması eser, 1.500 tane ferman, berat ve vakfiye ile Kilis'ten aldığım ceylan derisi üzerine yazılmış iki Tevrat nüshası bunlar arasında sayılabilir.

Burada iki Kur'an-ı Kerim vardır ki, bunları Mimar Sinan'ın metruk kalmış bazı eserlerini araştırırken bulmuştum. Bir gün, Sinan'ın yaptığı Eyüp'teki Sokullu Mehmet Paşa türbesine girdim; içerisi perişan bir halde idi. Türbeye su girmiş, rahleler, Kur'an'lar ve halı parçaları suların üzerinde yüzmüş. Daha sonra su çekilmiş ve kurumuş; her tarafı çamur kaplamıştı. Ortada yerde rahle, halı, tahta, kumaş parçaları arasında, çamurla kaplı büyücek bir nesne gördüm. Ne olduğunu merak ettim. "Acaba bu taş mıdır, nedir?" diyerek ayağımın ucuyla ittim. Bir de ne göreyim; bir Kur'an-ı Kerim imiş. Türbeye dolan suların üzerinde yüzdükten sonra sular çekilince çamurların altında kalmış. Biraz ilerideki Ferhat Paşa türbesinde de böyle eski ve değerli bir Kur'an-ı Kerim buldum. Yer yer çürümüş ve kopmuştu. Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Muammer Bey'den, oradaki kitap tamir atölyesinde bunların temizlenip tamir edilmesini rica ettim. Kendisi, sağ olsun, arzumu yerine getirdikten sonra, bunların manevi yönlerinin yanında maddi yönden de büyük bir değere sahip olduklarını söyledi.

Bu arada, yeri geldi ilave edeyim; Pîrî Reis'in şimdi Topkapı Sarayı'nda olan ceylan derisi üzerine yapılmış dünyaca meşhur Amerika haritasını da yine böyle çöplükler arasında bulmuş ve neşretmişim.

Velhasıl, kabahatimiz büyük; "Bî şuur olmuşuz ol mertebe buhrandan kim, Yâr teklîf-i visâl eylese zahmet bilirüz" beytinin mefhumunca, elimizin altındaki büyük kıymetlere, hep böyle bîgâne davranmışız.

Bu dünyaya adım atmak ve bütün bu kıymetli eserlerden istifade etmek isteyen arkadaşlarımızı, kütüphaneme davet etmek isterim. Üsküdar'da Selimiye Camisi bitişiğindeki Hünkar Kasrı'ndadır. Buranın genç nesilce sık sık ziyaret edilmesi, en büyük temennimdir.

MEŞ'ALE: - Verdiğiniz bu kıymetli malumattan dolayı, bütün arkadaşlarımız adına size teşekkür ederiz. Son olarak bize neler söylemek istersiniz?

İ. H. KONYALI: - Çocuklar, laiklik Hıristiyan engizisyonundan doğmuştur. Halbuki dinle dünya etle tırnak gibidir, ayrılmaz. Burada ne ekilirse orada o biçilir. Biz müslüman olursak -tam manasıyla tabi- hem kendimizi hem de bütün cihanı kurtarırız. Zaten bütün dünya, halen bir buhran geçiriyor. Eskiden buhran zamanında Allah-u Teâla yeni bir nebi gönderirdi. Ama bundan sonra peygamber gelmeyecek. Onun için Kur'an-ı Kerim, kıyamete kadar

rehberimizdir. Onun ahkâmına uydukça, tam manasıyla kurtuluşa erebilir ve o eski ihtişamlı günlerimize kavuşabiliriz.

Bütün dünyanın gözü bizde, bizim gözümüz de sizin gibi münevver ve genç nesildedir. Esas temele sadık kalmak şartıyla, asrın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda kendimizi hazırlamalıyız. Meşhur bir söz vardır:

الازمان بتغير الاحكام تتغير "Zamanın değişmesiyle hükümler değişir."

Bu arada şunu da unutmayın. Ben bazı çalışmalarımı meşhur olunca, birinci cumhurreisi mebusluk ve bakanlık teklif etti. Fakat ben hemen reddettim. Çünkü biliyordum ki;

سوزان ائش صلطان قرب "Sultana yakınlık, yakıcı bir ateştir."

Sizin de millî kültür davası için yapacağınız hizmette, her türlü menfaat, makam, servet vs. kaygısı ve hırsını bir tarafa bırakmanız gerekir. Bütün ümitler sizdedir. Bizi yalancı çıkarmayın.

MEŞ'ALE: - Bu faydalı mülakatta bize çok yardımcı oldunuz. Vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

İ. H. KONYALI: - Ben de teşekkür ederim evladım.

İBRAHİM HAKKI KONYALI (1896 - 1984)

Yaşar SEMİZ*

Giriş

Konya'da doğdu. Babası Nalbantzâde Mustafa Efendi'dir. İlköğrenimini Konya'da **Rüşdiyye-i Füyûzât-ı Hamîdiyye**'de gördü. Daha sonra Bekir Sami Paşa Medresesi'nin yerine yapılmış olan **İslâh-ı Medâris-i İslâmiyye**'ye devam etti. Burada Arapça öğrendi. I. Dünya Savaşı yıllarında açılan **Şimendifer Mektebi**'ni bitirdi. İlk devlet görevi **Batum**'da istasyon müdürlüğüdür. Ardından **Konya Sanayi Mektebi**'nde Türkçe öğretmenliği, İstanbul **Meşihat Dairesi**'nde ders vekâleti halifeligi, **Başbakanlık Arşivi**, **Askerî Müze** ve **Vakıflar Genel Müdürlüğü**'nde uzmanlık yaptı. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün **Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi'nin** kuruluşunda büyük payı oldu.

İbrahim Hakki Konyalı yazı hayatına Konya'da **Maşrik-i İrfan** gazetesinde başladı. **Babalık** gazetesinde yazılarını sürdürdü. Bu arada **Hak Yolu** isimli dergiyi yayımladı. Ancak altı sayı çıkarabildi. **İntibah**'ta başyazarlık yaptı. Mütareke yıllarında **Tercümân-ı Hakikat**'te daha çok tarihî konuları ele alan makaleler yazdı. İstanbul'a geldiği yıllarda Zekeriya Sertel, Halil Lütüf Dördüncü, Selim Ragıp Emeç ve Ali Ekrem Uşaklıgil'in çıkardığı **Son Posta**'da çalıştı. Gazetenin kapatılması üzerine **Tan** gazetesinde yazmaya başladı. Daha sonraki yıllarda **Vatan**, **Yeni Sabah**, **Hergün**, **Bugün**, **Yeni İstanbul**, **İstiklâl ve Yeni Asya** gazetelerinde, **Foto Magazin**, **7 Gün**, **Örnek**, **Tarih Dünyası**, **Tarih Konuşuyor**, **Vakıflar Dergisi**, **Vakıflar Bülteni** ve **Türk Yurdu** dergilerinde çeşitli yazılar kaleme aldı. Niyazi Ahmet Banoğlu ile birlikte **Tarih Dünyası Dergisi**'ni çıkardı. Onunla aralarının açılması üzerine **Tarih Hazinesi** isimli bir dergi yayımladı. Bazı yazılarında gerçek soyadı olan **Atis**'i kullandığı da olmuştur.

Konyalı'nın en önemli hizmetlerinden biri, Bulgaristan'a satılan Osmanlı arşiv belgeleriyle ilgili ilk haberi **Son Posta** gazetesinde yazarak (13 Mayıs 1931)

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO. ysemiz@selcuk.edu.tr

durumdan kamuoyunu haberdar etmesi ve ardından bu evrakın bir kısmının geri alınmasını sağlamasıdır. Bu konuda **Açık Söz** gazetesinde 1936 yılında bir seri yazı kaleme almıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı, 1979 yılında Kültür Bakanlığı tarafından Yüksek Hizmet ödülü ile ödüllendirildi. 1981 yılında da Selçuk Üniversitesi tarafından fahrî doktorluk unvanı verildi.

20 Ağustos 1984 tarihinde Konya Akşehir'de vefat etti, cenazesi İstanbul'a getirilerek 21 Ağustos'ta Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi.

Çok sayıda yayımlanmış eseri bulunan Konyalı, zaman zaman da mahkemelerde bilirkişi olarak göreve davet edildi. Bilirkişilik yaptığı davalardan birisi de Fransız yazar Pierre Louys'in (1870-1925) eski İskenderiye'deki saray gözdelerinin yaşamını tasvir eden **Afrodit** (1896) adlı romanın Malatya milletvekili Nasuhi Baydar tarafından Türkçeye çevrilmesi ile ilgili idi. Roman bazı kimseler tarafından müstehcen bulunmuş ve konu mahkemeye intikal etmişti. Mahkeme bilirkişi olarak İbrahim Hakkı Konyalı'nın görüşlerine başvurmayı uygun görmüştü. Bu yazımızda Konyalı'nın 1939-1940 yıllarında bilirkişi sıfatı ile görev yaptığı ve özellikle Cumhuriyet gazetesi ile ciddi kalem kavgası (polemik) yaşadığı tartışmaları ele alacağız.

Afrodit Davası

Kitap yargılamaları ve yasaklamalar siyasi içerik, dini propaganda, devlet büyükleri aleyhinde yapılan yayımlar, milletleri rencide edici olmaları ve müstehcenlik gibi sebeplerden dolayı 20. yüzyıl Türkiye'sinde birçok kez gündeme geldi. Matbaanın kuruluşundan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nde ilk yasaklanan kitap Enderun-i Fazıl'ın *Defteri Aşk* isimli kitabıdır¹. Daha sonraki dönemlerde de yasaklamalar devam etti. '**Muzır**' düşüncelerini kitaplar vasıtası ile yaymaya çalıştığı gerekçesi ile '*Yunan İhtilal Tarihi ve Yunan İhtilalı Kahraman Kızı*' adındaki iki kitabın Osmanlı topraklarına girişi yasaklandı². Yasaklamalar bununla da kalmadı. Yüzyılın başında ünlü Türk bilim insanı İbni Sina'nın *Şifa* adlı eseri Maarif Nezareti bütçesinden verilen ödenekle basıldıktan kısa bir süre sonra kitabın '**zararlı**' olduğu iddia edildi. Baskı durduruldu. Basılıp ciltlenen nüshaları da toplatılarak yakıtıldı.

¹ Ali Canip Yöntem, '*Fazıl 1759 - 1810*', **İslam Ansiklopedisi** C. 4, MEB yay. İstanbul 1977i, s. 431.

² Taner Aslan, '*II. Meşrutiyet Döneminde Matbuat ve Neşriyat Yasakları*', **Tarihin Peşinden**, S. 2, Konya 2009, s. 236.

Mütareke yıllarında ise Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* adlı kitabından aynı adla Ahmet Fehim tarafından sinemaya uyarlanan, bir Fransız mürebbiyenin Osmanlı konağında yaşadığı aşk hikâyesini anlatan film, 1919'da Fransız işgal komutanı Franchet D'Esperey tarafından, '*Bir Fransız kızı düşük ahlaklı gösteriliyor.*' gerekçesiyle yasaklandı. Daha sonra Madame Bovary da mahkemelerde boy gösterdi³.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ali Ulvi Bey tarafından yazılan *Doğru Yol* adındaki kitap Cumhuriyet aleyhine açıkça bir tavır sergilememekle beraber örnek olarak yasaklama kararının ekinde verilen sayfalarda büyük bir beceri ile dini propaganda yaptığı ileri sürülerek yasaklandı⁴. 1933 yılında ise bir gazetede istiklal harbinin öncülerinin hedef alan ve milli mücadele tarihi okuyucularını yanlış yönlendirdiği iddiası ile yayımı durdurulan, daha sonra Kâzım Karabekir Paşa tarafında bir yayınevine bastırılan *İstiklal Harbimiz* adındaki eserine aynı gerekçe ile matbaa basılarak el kondu ve eser imha edildi⁵.

Müstehcenlik sebebi ile yasaklanan yayımlara gelince bunların çoğunun özellikle Paris ve İngiltere'den gelen magazin ve sağlıkla ilgili resimli dergilerin olduğu dikkat çeker. Bunların içerisinde yer alan bazı fotoğrafların Türk toplumunun ahlak anlayışına uygun olmadığı gerekçesi ile yasaklanır⁶. Ancak Cumhuriyet döneminde edebi bir romanla ilgili müstehcenlik iddiası 1939-1940 yıllarında da Pierre Louys'un yazdığı ve CHP milletvekili Nasuhi Baydar'ın Türkçeye çevirdiği *Afrodit* adlı roman ile gündeme geldi.

1. Afrodit Davasının Ortaya Çıkışı

1939 yılı İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığı yıldır. Bütün Avrupa'nın kan ve barutla uğraştığı bir dönemde Türkiye'de bir bakıma Avrupa'daki savaşı gölgede bırakacak ve günlerce basını meşgul edecek ilgin bir tartışma yaşanır. Afrodit davası.

Dava Fransız yazar **Pierre Louys**'in (1870-1925) eski İskenderiye'deki saray gözdelerinin yaşamını tasvir eden ve ilk baskısı 1896'da yapılan Afrodit adlı

³ Cavit Yamaç, *Vitrin, Servet-i fûrun – Uyanış*, c. 87, No. 2277, 11 Nisan 1940.

⁴ Mustafa Yılmaz – Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923 – 1973)*, Siyasal kitabevi, Ankara 2007, s. 80-81. Bu çalışmada dikkat çekici pek çok örnek vardır.

⁵ Feridun Kandemir, *Karabekir'in Kitabı Niçin ve Nasıl Yakıldı, Siyasi Dargınlıklar, C. 5*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.

⁶ Yılmaz-Doğaner, s. 148.

romanın Türkçeye çevrilmesi ile ilgilidir⁷. Eseri Türkçeye Malatya milletvekili Nasuhi Baydar çevirdi. Sühulet Kütüphanesi sahibi Semih Lütfi ve Kenan Basımevi sahibi Kenan Dinçmen tarafından basılarak piyasaya sürüldü.

Romanın konusu kısaca şu şekildedir⁸. Roman Mısır Kraliçesi Koopatra'nın ablası Berenia devrinde (milattan 80 – 100 yıl önce) İskenderiye'de Kızıs isminde gayet güzel bir 'kurtizan'⁹ vardır. Kızıs bir gün İskenderiye mendireği üzerinde heykeltıraş Demetroyos'a tesadüf eder. Genç sanatkar Kraliçe'nin sevgilisi ve birçok İskenderiyeli kadının da gözdesidir. Fakat Kızıs bu karşılaşmada ona karşı pek lakayt görünür. Bu durum Heykeltıraş'ın dikkatini çeker. Heykeltıraş Kızıs'ın yanına gelerek onunla tanışır. Aralarında uzun bir konuşma olur. Konuşmanın sonunda Kızıs ele geçirilmesi çok zor olan üç şeyin kendisine getirilmesi karşılığında Heykeltıraş'la birlikte olabileceğini söyler. Heykeltıraş Demetroyos, Afrodit Mabedi Baş Rahibi'ne ait tarağı, bir başka kadında bulunan aynayı ve bizzat mabudenin boynundaki gerdanlığı alacaktır. Heykeltıraş gerdanlığı mabudenin ölümüne sebep olarak (ilaheye hüsmetsizlik ederek) alır ve Kızıs'e getirir. Ancak bu arada Heykeltıraş Demetroyos'un Kızıs'e karşı olan heyecan ve ihtiras da bitmiştir. Hâlbuki Kızıs, istediklerini üç cinayet işleyerek temin etmiş ve kendisi için bunca fedakârlığa katlanmış olan Demetroyos'a çılgınca bağlanmıştı. Bu kez Demetroyos Kızıs'e 'tarağı saçlarına, gerdanlığı boynuna tak ve aynayı da eline alarak Afrodizi bayramı günü mendirekteki fenerin tepesinden halka görün. O zaman seninle müstakbel münasebetimin mahiyetini tayın ederim' der. Bunları yapan Kızıs'ı halk Afrodit zanneder. Kadın yakalanarak hapse atılır. Orada da zehirlenerek öldürülür. Demetroyos, onun cesedini örnek olarak bir heykel yapmaya başlar. Heykeli yapmak aylar, yıllar sürer.

Eserin Türkçe çevirisinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra bazı okuyucular tarafından 'müstehten' olduğu ve Türkiye'deki ahlaki değerlere

⁷ Eserin Türkçe çevirisi için bak. Pier Luis, **Afrodit – Eski Adetler**, Türkçe çevirisi Nasuhi Baydar, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939. Eserin bizim gördüğümüz Fransızcası için bak. Pierre Louys, **Afrodita - Costumbres Antiguas (Novela)**, Prometeo, Germania 33, Valencia 1919. 1 - 29 + 2 + 30 – 271 + 3 sayfadandır.

⁸ Pier Luis, **Afrodit – Eski Adetler**, Türkçe çevirisi Nasuhi Baydar, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1939.

⁹ En üst sınıftan fahişelik yapan kadınlar için kullanılan bir sözcük. Güzelliklerinin yanı sıra zekâ ve yetenekleri ile erkekleri baştan çıkaran metres. Genellikle bir erkeğe metreslik ederler ve herkesle sevişmezler.

zarar vereceği gerekçesi ile şikâyet edildi¹⁰. Polis tahkikatından sonra konu İstanbul Sultanahmet Birinci Sulh Ceza mahkemesine intikal etti. Mahkeme eserle ilgili şehir tarihi yazması ile ünlünen İbrahim Hakki Konyalı'yı bilirkişi tayin etti. Konyalı, 25.11.1939 tarihinde raporunu tamamlayarak mahkemeye sundu. Ardından da Afrodit adındaki eserle ilgili dava açıldı.

Davaya İstanbul Asliye Yedinci Ceza mahkemesi bakıyordu. Mahkeme 05.12.1939 tarihinde iddianameyi tamamladı. 19.12.1939'da da ilk duruşma yapıldı¹¹. Duruşmanın hâkimi **İsmail Hakki Gözden**, savcısı da **Hikmet Onat**'tı. Duruşmada dava edilenlerden **Sühulet Kütüphanesi** sahibi **Semih Lütfi Erciyaş** ve **Kenan Basımevi** sahibi Kenan Dinçmen hazır bulundu. Eseri Türkçeye çeviren **Nasuh Baydar**, Malatya Milletvekili olması ve teşri masuniyeti bulunması hasebi ile dosyası ayrıldığı için duruşmalara katılmadı. Sanıkların avukatlığını aynı zamanda Türk edebiyatının ünlü romancılarından biri olan **Esat Mahmut Karakurt** üstlenmişti. Duruşma sırasında mahkeme salonu davayı izlemek isteyen başta edebiyat dünyasına mensup kişiler olmak üzere ilgililer tarafından tamamen doldurulmuştu.

Duruşmada kimlik tespitleri yapıldıktan sonra hâkim, tetkikat zaptını ve poliste geçen muamelelere ait evrak sırası ile zapta geçirtti. Sonra bilirkişi İbrahim Hakki Konyalı tarafından hazırlanarak 25.11.1939 tarihinde mahkemeye sunulan Afrodit adlı eserle ilgili rapor okundu. Raporda geçmişteki bazı uydurmalarından ilham alınarak Afrodit'in hayal mahsulü olarak romanlaştırıldığı, eserde şehvet ve behimî (hayvanı) hisleri okşayan tarafların öne çıktığı, yazarın bu yolla serbestçe hareket edebilmek gayesi ile bile bile işin içerisine mitolojiyi karıştırdığını belirtiliyordu. Ardından eserden bazı alıntılar yapılarak ileri sürülen iddialar güçlendiriliyor ve eserin para kazanmak maksadı ile yayımlandığı ileri sürülüyordu¹².

¹⁰ Benzer tartışmalar 1937'de de gündeme gelmişti. Ne gibi yayın ve hareketlerin namus ve haysiyet kapsamında değerlendirileceği konusunda bir netlik olmadığı için konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelmiş fakat Meclis 12. 05. 1937 tarih ve 991 sayılı kararı ile konuyu yetkili mahkemelerin kararına bırakmıştı. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, C. 18, İctima 2, 58. Birleşim, 12. 05, 1937. s. 81.

¹¹ **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1939.

¹² **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1939, s. 2. 24 Şubat 1940 tarihinde Mekki Said tarafında kitabın çevirmen Nasuhi Baydar ile yapılan röportajda Baydar, 'eğer eserin müstehcenliği ile ilgili en ufak kuşku duysaydım asla çeviri yapmazdım' der. Baydar eseri para kazanmak için çevirmediğini, çeviriye eserde olmayan herhangi bir ilavede bulunmadığını da belirttiikten sonra keşke mahkemede aşamasına gelinmeden önce eserin aslını ve çevirisini benden isteselerdi ifadesine yer verir. Mekki Said, 'Afrodit Etrafında – Eserin Mütercimi Nasuhi Baydar İzahat Veriyor', **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1940.

İddianameni okunmasının ardından söz savunmaya verildi. Semih Lütfi 'Cihan edebiyatının güzel Afrodit'ini Türkiye Cumhuriyeti'nin adliyesinde benim müdafaa edeceğim hiç aklıma gelmezdi.' diye söze başladı. Kenan Dinçmen ile birlikte iddiaları kabul etmediler. İbrahim Hakkı Konyalı'nın birlikişiliğine de yabancı dil bilmediği, edebiyatla hiçbir alakası olmadığı, edebiyattan anlamadığı ve edebiyatla ilgili tek bir yazısının bile bulunmadığından edebi bir eseri tahlil edemeyeceği gerekçesi ile reddettiler¹³.

Eserin 1914'te Süleyman Tevfik Bey tarafından da tercüme edilerek basıldığı ve hiçbir takibata uğramadığı belirttiler. Ardından dünya edebiyatı tarihinde yer alan bu eserin o tarihe kadar da dünyanın çeşitli dillerine çevrilmesine rağmen herhangi bir takibata uğramadığı ifade edildikten sonra konunun daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için zamanın tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden birlikişi tayininin daha uygun olacağı fikrini ileri sürdüler.

Mahkeme heyeti talebi uygun buldu¹⁴. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğüne bir yazı yazılarak ilgili fakülteden eseri değerlendirebilecek hocaların isimlerinin istenmesine ve davanın da 10 Kanuni sanı (Ocak) 1940 tarihine ertelenmesine karar verdi¹⁵.

İkinci duruşma 10 İkinci kanun (Ocak) 1940'ta saat 16'da başladı. Bu celsede Semih Lütfi Erciyaş'ın avukatı Esat Mahmut Karakurt'da hazır bulundu. Hâkim ilk olarak İstanbul Üniversitesi aracılığı ile Edebiyat Fakültesi Dekanlığından gönderilen tezkereyi okuttu. Tezkerede Fakülte davada birlikişilik yapabilecek olan Prof. Mustafa Şekip (Tunç), Sadrettin Celal (Antel), Ragıp, Doç. Ali Nihat (Tarlan) ve Hilmi Ziya (Ülken)den oluşan beş kişinin isimleri yazıyordu. Ancak mahkeme yeni birlikişilerle ilgili kararı bilahare vereceğini belirterek duruşmayı başlattı.

Savcı Hikmet Onat, bir önceki duruşmada Semih Lütfi Bey tarafından ileri sürülen Afrodit adındaki kitabın 26 yıl önce Süleyman Tevfik Bey tarafından tercüme edilerek neşredildiği ve herhangi bir tatbikata uğramadığı ifadeleri ile söze başladı. Türk ceza ve matbuat kanunlarının yürürlüğe giriş tarihlerini hatırlatarak, Osmanlıca olarak basılan ilk çevirinin piyasada olmadığını, esasen

¹³ Nadir Nadi, *Perde Aralığından, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979, s. 78-79. Nadir Nadi 'Afrodit Davası ve Geri Davranışlar', Cumhuriyet, 10 Temmuz 1964.*

¹⁴ Nadi, s. 79.

¹⁵ *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1939, s. 2; *Mahkemelerde, Vakit*, 20 Birinci kanun (Aralık) 1939.

yasaların da geçmişe yönelik uygulama yapmağa müsait olmadığını açıkladı. Sonra konuyu *Afrodite* romanına getirerek romanın büyük ölçüde melankolik ve şehveti yazılardan oluştuğunu ifade etti. Fransa'da böyle bir eserin yayımlanmış ve herhangi bir tahkikata uğramamış olmasının Fransız yasalarını ilgilendirdiği, Türkiye'de ise ecnebi yasaların değil Türk yasalarının geçerli olduğunu hatırlattı¹⁶. Ve mevcut bilirkişinin raporunun da eserin değerlendirilmesi için yeterli olduğunu, böyle bir eserde '*sanat eseri*' vasfının aranmayacağını belirtti.

Savcının iddialarına karşı savunmayı sanıklar adına Avukat Mahmut Esat Karakurt yaptı¹⁷. Karakurt, Piyer Luiz'in Fransız edebiyatında önemli bir konuma sahip olduğunu ve Fransız okullarında eserlerinden alıntılar yapılarak öğrencilere sorular sorulduğunu belirtti. Savcının eserden alıntı yaparak okuduğu kısmın Eski Mısır temayüllerini anlattığını ve dönemi yansıttığını söyledi. Eğer *Afrodite*'in edebi bir değeri olmasaydı Fransız operasında coşku ile sahnelenmeyeceğini, çağdaşlaşma yolunda emin adımlarla ilerlemeye çalışan Türkiye'de edebi bir eseri müstehcenlik gerekçesi ile itham edilmesini de doğru bulmadığını ilave etti.

Peyami Safa, Necip Fazıl, Vâlâ Nurettin, Refik Halid, Hüseyin Cahid ve daha pek çok edebiyatçının da aralarında bulunduğu aydınlardan hiçbirisinin romanı müstehcen bulmadığını ama nedense tek satır edebi metni kaleme almayan bilirkişinin eseri müstehcenlikle itham ettiğini belirtti.

Eserin yeniden değerlendirilmesini isteyen Karakurt, Edebiyat Fakültesi tarafında belirlenen ve konunun uzmanları olduğu bilinen kişiler tarafından yapılacak değerlendirmenin uygun olacağını söyledi¹⁸.

Karakurt'un savunmasının ardından hakim davayı 5 Şubat'a erteledi.

5 Şubat'taki duruşmaya edebiyatseverler ve öğrencilerden ilgi çok yoğun olduğu için yedinci asliye ceza mahkemesinin salonu dar geldi. Hâkim, duruşma birinci ağır cezanın salonuna naklettirdi. Burada önce Edebiyat Fakültesi öğretim üyeleri Ruhîyat Ord. Prof. Mustafa Şekip Tunç, Pedagoji Prof. Sadrettin Celal

¹⁶ *Cumhuriyet*, 11 İkinci kanun (Ocak) 1940 s. 5.

¹⁷ Karakurt halk arasında büyük bir romancı olarak tanınıyordu. *Afrodite* davası ile romancılığının yanında iyi bir avukat olduğunu da gösterdi. *Yeni Adam*, S. 272, 13 Mart 1940, s. 3.

¹⁸ *Cumhuriyet*, 11 İkinci kanun (Ocak) 1940 s. 5.

Antel ve Edebi Metinler Şerhi Doç. Ali Nihat Tarlan'dan oluşan bilirkişiler heyetinin raporu okundu. Raporda özetle şöyle deniyordu:

'Fransız ediplerinden Pierre Luyis'ın Nasuhi Baydar tarafından Türkçeye çevrilen Afrodit adlı eseri ilmi tetkiklere dayandırılarak çok eski bir devri güzel bir üslupla canlandıran kıymetli bir sanat eseridir. Bu mahiyette bir eserden edebiyat ve hatta tarihle alakadar olan her ferdin istifade edebileceği şüphesizdir. Böyle önemli edebi bir eser müstehcen addedilemez' deniyordu.¹⁹

Raporun okunmasının ardından iddia makamı olarak Savcı Hikmet Onat, bilirkişi heyetinin raporuna kendilerine sorulan,

- 1 - Esere ilavelerin yapılıp yapılmadığı,
- 2 - Orijinalinde yer alıp yazarın çıkardığı bölümüm olup olmadığı
- 3 - Eserin tertip ve tanzimine riayet edilip edilmediği sorularına cevap verilmediği gerekçesi ile itiraz etti. Savcı Onat bilirkişilerin ilmi alanlarındaki liyakatlerine saygı duymakla beraber eserin müstehcen olmadığı yolundaki yorumlarına da katılmıyordu. Eserin müstehcenliğinde ısrar eden Onat eserin bir kere daha Maarif Vekâleti tarafından oluşturulacak heyet tarafından incelenmesini talep etti²⁰.

Savcı Onat'ın ardından söz alan sanıkların avukatı Karakurt, Savcının iddialarına karşı çıkararak savcının İbrahim Hakkı Konyalı tarafından hazırlanan rapor üzerinden iddialarını sürdürdüğünü belirtti. Esere ilaveler yapıldığı ve bazı kısımlarının da çıkarıldığı şeklindeki iddianın sadece eksik incelemeden kaynaklandığını, Konyalı'nın Fransızca bilmediği için öyle bir kanaate varmış olabileceğini söyleyerek mahkemeye Nasuhi Baydar'ın çevirisi ile birlikte 11 ayrı basımını da sundu²¹. Milletvekili sıfatını taşıyan bir kişinin sırf para kazanmak için böyle bir işe kalkışmayacağını belirtti. Davanın savaş ortamında olmasına rağmen Avrupa'da da dikkatle izlendiğini, böyle bir davanın Türkiye'yi uluslararası alanda da küçük düşürdüğünü ifade etti ve bir an önce kitabın aklanmasını istedi.

Açıklamalardan sonra hâkim İsmail Hakkı Gözden, eserim bir kere de Maarif Vekâletinin görevlendireceği heyet tarafından incelendikten sonra görüşülmesi

¹⁹ Vakit, Son Posta, Cumhuriyet, Akşam, Tan, 6 Şubat 1940.

²⁰ Vakit, Son Posta, Cumhuriyet, Akşam, Tan, 6 Şubat 1940.

²¹ Vakit, Son Posta, Cumhuriyet, Akşam, 6 Şubat 1940.

için duruşmayı 17 Şubat'a erteledi²². Ancak 17 Şubat'ta Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti'nden herhangi bir cevap gelmediği için duruşma 24 Şubat tarihine ertelendi²³. Kararın ertelenmesinden kısa bir süre sonra da Talim ve Terbiye heyeti de kararını mahkemeye bildirdi²⁴.

Bu arada basında da konu ile ilgili dikkate değer yazılar yayımlamayarak Konyalı'nın birikişiliğine eleştiriler yağdırılıyordu. Peyami Safa bu davada basının nasıl elbirliği yaptığını özetle şu ifadelerle anlattı. *'Bu dava Nasuhi Baydar, Hüseyin Cahit Yalçın, Falih Rıfki Atay, Kazım Namı Duru, Prof. Mustafa Şekip Tunç, Prof Sadrettin Celal Antel, Prof. Ali Nihat Tarlan. Muharrir Vala Nurettin, Necip Fazıl Kısakürek, Sabiha Zekeriya Sertel, Naci Sadullah ve Peyami Safa haksızdırlar da. Pierre Louis'nin eseri yerine, aynı isimle çırılçıplak tablo ve heykel resimleriyle dolu bir kitabı, hem de adliyenin önündeki kaldırımlarda işportacılara bangır bangır bağırarak sattıran Konyalı İbrahim mi haklıdır? Basın Afrodit'* yüzünden birbirine girdi²⁵.

Yunus Nadi ise üç sütunluk baş makalesinde şunları yazıyordu: *'Müddeiumumî davayı lüzumundan çok aşırı benimsemiş ve bu fazla gayreti mahkeme çerçevesinden taşan derecelere götürmüştür. İbrahim Hakkı Konyalı zavallısı, bedii heyecan kaynağına dayanan sanatın yerinde ve zamanında bazı cemiyet kayıtları ile bağlanmaktan serazat kalabileceğini nereden takdir etsin? İlave edelim ki, nihayet koyu cahillikle karaktersiz taassuba dayanan demagojiye karşı gösterilen müsamaha inkılâp prensiplerimize bile ziyan verebilecek tehlikeler doğurmaya kadar gidebilir.'* diyordu²⁶.

Yazılıp çizilenler de kamuoyunun dikkatini çektiği için 24 Şubat'taki duruşmayı çok sayıda vatandaş izlemek istedi²⁷. Duruşmanın başlayacağı saat olan 9.30'da mahkeme salonu meraklılar tarafından hınca hınç doldurulmuştu. Bu şartlarda mahkemenin çalışabilmesi imkânsızdı. Bu durum karşısında duruşma önce daha büyük salonu olan 2. Ceza salonuna daha sonra 7 ceza salonuna nakletti. Fakat bu salonlar da yeterli gelmedi. Kalabalık her iki salonu da bir anda doldurmuştu. Son çare olarak celsenin Adliye'nin en alt katında bulunan 4. Ceza salonunda açılmasına karar verildi. Salona ilgililer dışında ancak salona sadece 40 - 50 kişi alınabildi. Diğer meraklı kalabalık polis ve

²² **Vakit, Son Posta, Cumhuriyet, Akşam, Tan**, 6 Şubat 1940.

²³ **Akşam, Vakit, Tan**, 18 Şubat 1940.

²⁴ **Vakit, Cumhuriyet**, 22 Şubat 1940.

²⁵ **Cumhuriyet**, 19 Şubat 1940.

²⁶ - Yunus Nadi, 'Afrodit işinin mahiyeti' **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1940.

²⁷ - Vatandaşların çok önemli bir kimsini üniversite öğrencileri oluşturuyordu.

jandarmanın gayretleri ile güçlkle mahkeme binasının dışına çıkarıldıktan sonra duruşma başladı.

Riyaset makamında 7. Asliye Ceza Reisi İsmail Hakki Bey, İddia makamında da bizzat Müddeiumumî Hikmet Onat vardı. Sanıklar da vekilleri ile birlikte yerlerini aldıktan sonra ilk olarak Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye heyetinin 21 Şubat 1940 tarihli raporu okundu. Raporda Nasuhi Baydar tarafından tercüme edilen eserin edebi kıymetinin bulunduğu. Tercüme sırasında kitabın mana ve mahiyetinin mütercim tarafından herhangi bir şekilde değiştirilmemiş olduğu gibi sanat idealine uygun ve diğer tasvirleri bakımından da yetişkin kimselerin ar ve hayâsını rencide eder mahiyette telakki edilemeyeceği ve bilhassa eserin matbuat kanununun bu husustaki maddelerine aykırı olmadığı belirtiliyordu²⁸.

Mahkeme reisi raporun okunmasından sonra ilk olarak sanıklara Talim ve Terbiye Kurulu'nun raporu hakkındaki görüşlerini sordu. Sanıklar adına söz alan Semih Lütfi Bey, raporun savunmalarına tamamen uygun olduğunu ve ilave edecek bir şeylerinin bulunmadığını söyledi. Ardından Müddeiumumî Hikmet Onat iddianamesini okudu. Onat savunma makamının bütün tezlerine tek tek cevap verdi. İddianamesinde bazen Afrodit adli romandan bölümler okuyarak bunları hukuki bakımdan tahlil etti. Roman kahramanı Afrodit'in genel ahlak anlayışı itibari ile mezmum (*Makbul olmayarak ayıplanmış. Kötü*) addedilen katil, hırsız ve din mukaddesatına tecavüz gibi işlere insanları yönlendirebilecek karakterde bir olduğunu söyledi. Eserin mahkemeye taşınması yüzünden dünyaya rezil olduk şeklindeki savunmaya 15 Şubat 1940 tarihli ve 558 numaralı **Gringorie** Edebiyat mecmuasında yer alan bir Fransız yazara ait '*Afrodit Türkiye'de Makbul Kabul Edilmemiştir*' yazısına atıfta bulunarak yazarın şu cümlesini nakletti. '*Biz Batılılar her şaheser ahlaki olamaz deriz, ama Şarklılar bizden daha ciddi ve serttirler.*'

Hikmet Onat iddianamesini okurken mahkeme koridorlarından sürekli itiraz sesleri yükseliyordu²⁹. Bunun üzerine mahkeme reisi İsmail Hakki Gözeten iddianamenin okunmasını durdurarak bu şartlarda duruşmaya devam edilemeyeceğini açıkladı. Semih Lütfi Bey ve Kenan Diçmen'in avukatları Esat Mahmut Karakurt riyaset makamının bu talebine şiddetle karşı çıktı. Sessizliğin

²⁸ Cumhuriyet, Son Posta, Akşam, Vakit, Tan, 25 Şubat 1940.

²⁹ Asım Us o gün adliye binasının içinde ve dışında yaşananları hiçbir şekilde tasvip etmez. Bu tür davranışların mahkemelere saygısızlık olduğunu söyler. Asım Us, '*Cumhuriyet Mahkemelerinin İstiklaline Hürmet*', Vakit, 28 Şubat 1940.

sağlanmasından sonra Müddeiumumî iddianamesini okumaya devam etti. 1908 ve 1910'da Paris'te, 1930'da da Brüksel'de toplanan Uluslararası Edebiyat kongrelerinde cemiyetin ahlaki üzerinde etkili olan gayri ahlaki eserlerin dünya efkârı tarafından da tedbirle karşılandığını izah etti. Ankara'da toplanan Neşriyat Kongresinde de çocukların ellerine verilecek eserlerin onların ahlakini bozacak nitelikte olmaması gerektiği kararının alındığını belitti. Savunma makamının bilim insanları ve talim terbiye kurulunun eserin müstehcen olmadığı konusuna da değinerek neyin ahlaki neyin de ahlaki olmadığı kararını verme yetkisinin bilim insanlarında değil mahkemelere ait olduğunu söyledi. Onat, iddianamesinin sonunda matbuat kanunu çıkmadan önce edebi eserlerin müstehcenliği ile ilgili Meclis'te yapılan tartışmaları hatırlattı. 4 saat süren iddianamesinin sonunda Afrodit adlı romanın kanun hükümleri karşısında müstehcen olduğu neticesine vardı ve zanlıların cezalandırılmaları gerektiğini söyledi³⁰.

İddianamenin okunmasının ardından mahkeme reisi savunma sanıkların savunmalarını yapabilmeleri için ileri 1 Mart'a erteledi.

Afrodit romanını müstehcen olarak nitelemesi basında derhal karşılık buldu. Hukukçu kimliği ile bilinen Denizli milletvekili Necip Ali Küçüka Müddeiumumînin iddiası karşısında Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte *'İnsanlar tabiatı eşyayı tetkiklerinde kendi kültürel seviyelerine göre bir mantık kullanırlar. Hadisatı medrese gözlüğü ile tetkik edecek olursak beynelmilel medeniyet muvacehesinde tuhaf neticelere vasıl olmaktan korkarım. Bilmeyenler varsa öğrenmelidirler ki biz Teşkilâtiasasiyesizle kanuni medenimizle eski ve ihtiyar Şark'tan ayrılmış Avrupa ailesi zümresine katılmışızdır. Hakiki sanat eseri ancak iptidai cemiyetlerde müstehcen sayılır. Ben Türk cemiyetini bundan tenzih ederim.'* dedi³¹.

Kararın açıklanacağı 1 Mart tarihinde de mahkeme salonu tamamen dolmuştu. Günlerden beri bütün matbuatın gündemini meşgul eden davanın sonuna gelinmişti. Salonu dolduranlar kararın Batı medeniyetine mi yoksa Şark zihniyetine mi uygun olacağını merak ediyordu.

Saat 10'da başlayan duruşmada Mahkeme Reisi İsmail Hakki Gözetten son savunmalarını yapmak üzere sözü sanık avukatları Mahmut Esat Karakurt'a verdi. Karakurt savunmasında iddia makamının ileri sürdüğü suçlamalara cevap

³⁰ Cumhuriyet, Son Posta, Akşam, Vakit, Tan, 25 Şubat 1940.

³¹ 'Necip Ali Küçüka Diyor ki', Cumhuriyet, 29 Şubat 1940.

verdikten sonra bütün memleket münevverlerinin de kendileri ile aynı kanaatte olduğunu söyledi. Bunların bazılarının isimlerini okudu³². Ardından sözü İbrahim Hakkı Konyalı'ya getirerek, Konyalı'nın bilirkişiliğinin kabulünün mümkün olmadığını çünkü bu kişinin her şeyden evvel orta tahsilini bile yapmamış olduğunu, vaktiyle Konya'da yapmış olduğu işlerle bir sanat eserini üzerinde fikir beyan etmekle bu dava arasında hiçbir ilişkinin kurulamayacağını beyan etti.

Savcı Hikmet Onat'ın şahıslarla uğraşmayalım itirazına karşı daha fazla heyecanlanan ve hiddetlenen Karakurt, Konyalı ile ilgili iddialarını işgal yıllarına kadar geriye götürerek Konyalı'nın o yıllarda İstanbul Valiliği tarafından gazetecilikten men edildiğini ileri sürdü³³.

İddia ve savunmaların tamamlanmasından kısa bir süre sonra Mahkeme Reisi İsmail Hakkı Gözetin dava ile ilgili kararı okudu. Kararda özetle şu ifadeler yer alıyordu. Fransız edip Pier Luiz tarafından kaleme alınan ve Mebus Nasuhi Baydar tarafından Türkçeye çevrilen, Kenan Dıçmen tarafından basılan ve Semih Lütfi Erciyeş tarafından dağıtılan *Afrodit* adındaki roman hakkında Sultan Ahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesinde bilirkişi İbrahim Hakkı Konyalı tarafından verilen rapor doğrultusunda dava açıldığı. Dava sırasında Konyalı'nın eserin bir bütün olarak incelemek yerine eserden belirli sayfeleri dikkate alarak eserin müstehcen olduğu kararına vardığı ancak bu şekilde hazırlanan raporun kanunen kabul edilmesinin uygun olmadığı belirtildi. Ayrıca İbrahim Hakkı Konyalı'nın tarihi tetkikler mahsulü olduğu kaydı ile *Afrodit* tercümesi ile alakası olmayan hayâlî ve açık resimler koyarak ve yine *Afrodit* kitabı neşri sureti ile hakiki *Afrodit* adlı eserin isminden istifade etmeye kalkışmış olması da bilirkişilerde olması lazım gelen şartlardan birisi olan tarafsızlığını şüpheye düşürüldüğü ifade edildi. Kararın devamında romanla ilgili üniversite profesörlerinden oluşan yetkili bilirkişiler ile Maarif Vekâleti Milli Talim ve Terbiye heyetinin raporlarından bahis edildi. Bu heyetlerin raporlarında romanın edebi kıymete haiz bir sanat eseri olduğu ve matbuat kanununun 31. Maddesinin 1. Ve 2. Fıkralarında ifade edilen halkın ar ve hayâ duygularını inceltecek

³² Bu isimler arasında Mebus ve Başmuharrir Yunus Nadi ve Falih Rifkı Atay, Mebus ve Hukukçu Necip Ali Küçük, Mebus ve Muharrir Ali Canip Öktem, Muharrir ve Edip Peyami Safa, Nurettin Artam, üniversitenin bilirkişi olarak tayin ettiği profesörler, Maarif Vekâleti Talim Terbiye Heyeti. **Cumhuriyet, Ulus, Tan, Akşam, Vakit**, 2 Mart 1940.

³³ **Cumhuriyet, Ulus, Son Posta, Akşam, Vakit, Tan**, 2 Mart 1940.

mahiyette müstehcen eser olarak kabul edilemeyeceği belirtilmiş olduğu ifade edildi.

Sonuç olarak daha yetkili uzmanların raporları doğrultusunda romanın müstehcen olmadığı kanaatine varıldığından davalı Semih Lütfi Erciyaş ile Kenan Dinçman'ın beraatına ve davanın amme namına takip edilmiş olduğundan mahkeme harcının alınmasına da yer olmadığına. Sultanahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesinin seçtiği bilirkişi İbrahim Hakkı Konyalı'nın raporuna dayanarak toplattırılan tercüme *Afrodit* nüshalarının sahibine iadesine temyizi kabil olmak üzere karar verildi.

Kararın açıklanmasından sonra Semih Lütfi 'Kitabın bütün gelirlerini Erzincan zelzele felaketzedelerine bırakılacağını söyledi. Salonunda yeniden büyük alkışlar duyuldu³⁴.

Ancak Müddeiumumî Hikmet Onat kararı temyize götürdü. Kararın temyiz duruşması 2 Nisan 1940'ta yapıldı. Afrodit ile ilgili karar burada da doğru bulundu. Bu kararla Türk matbuatı özgürlüğe doğru önemli bir kazanın elde etti.

Temyiz mahkemesinin Afrodit kararını tasdik etmesi üzerine daha önce Müddeiumumî tarafından toplatılan kitapların da sahiplerine iade edileceği ifade edildi. Bu arada dava devam ederken yayımlanan ikinci Afrodit kitabı için başlatılan toplatma kararı ve dava da durduruldu³⁵.

Afrodit'ten Kaynaklanan Cumhuriyet Gazetesi ile İbrahim Hakkı Konyalı Arasındaki Gerilim

Romanla ilgili dava devam ederken İbrahim Hakkı Konyalı, gerçek Afrodit'in ne olduğunu anlatan ve içinde 10 tablo ve 30 resim bulunan bir kitap yayımladı³⁶. Fiyatı 50 kuruş olan kitap çok sayıda satış yaptı³⁷. Konyalı, böyle bir eseri neden neşretme ihtiyacı duyduğunu şöyle açıklıyordu:

³⁴ **Cumhuriyet, Akşam. Vakit**, 2 Mart 1940. Fakat gerçekten de bu eserin satışından elde edilen gelirlerin Erzincan felaketzedelerine verilip, verilmediği bir türlü anlaşılamadı. **Dem**, Aylık Kültür Sanat Dergisi, S. 11, Mart 2002, s. 19.

³⁵ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1940; Safaeddin Karanakçı, '*Takdir Hakkı – Afrodit'in Doğurduğu Bir Mesele*', **Cumhuriyet**, 29 Nisan 1940.

³⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, **Tarihi Afrodit**, Numune Matbaası, İstanbul 1940.

³⁷ Konyalı'nın kitabı Afrodit davası içinde şöyle değerlendirildi: 'Edebiyatın mazisinde skandallar büyük rol oynamıştır. Onların akisleri en usta reklamlardan üstün neticeler vermiştir. 1940 yılının nasibi hep bu yönde imiş meğer. İlk olarak Madam Bovary boy gösterdi mahkemelerde. Onu Afrodit takip etti. Vaktiyle bir kolu kopan zavallı kızın İstanbul'da başına gelenler malum. İşim

'Son zamanlarda münakaşası yapılan Piyer Luis'in mahut Afrodit'i münasebetiyle uyanan alaka ve tecessüsü karşılamak için bu hülasayı neşretmek zorunda kaldım. Sühulet Kütüphanesi sahibi Semih Lütfi, Fransız muharriri Piyer Lüis'in yalnız para ve şöhrret kazanmak için yazdığı ve isminden başka tarih ilmi ile hiçbir alakası olmayan Afrodit'ini Saylav (milletvekili) Nasuh Baydar'a tercüme ettirmiş ve neşretmiştir. Eserin nasıl ve niçin tercüme edildiğini de tahkik etme imkânı buldum. Afrodit'i bastıran Semih Lütfi'nin teyzesadesi genç bir kitapçı geçen sene Avrupa seyahatine çıkmış. Dönüşünde kendisine çok açık saçık olan Afrodit'i tercüme ettirirse büyük paralar kazanacağını tavsiye etmiştir. İşte Semih Lütfi hısmının tavsiyesini yerine getirmek ve bol para kazanmak için bu kitabı bastırmıştır.

Müddeiumumîlik (Savcılık) halkın ar ve hayâ duygularını rencide edebilecek mahiyette gördüğü Afrodit'in tercümesini tetkik için Sultanahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesine vermiştir. Mahkeme de beni ehlioukuf (bilirkişi) seçmiştir. Kitabı okudum. Kanaatimi mahkemeye bildirdim. İki gün sonra işportaya düşeceği için beş on kuruş gibi az bir para ile satılacağını tercümenin nezih Türk heyeti içtimaiyesine sokulmayacağı neticesine varıyordum. Hiçbir tesire kapılmayarak kanaatimi serbestçe ifade etmiş olmam gazetelerde münakaşaya yol açtı. Satış yapamayan bazı gazeteler kanaatimi ve imzayı istismar ettiler.³⁸ Konyalı bu yayını ile bilirkişi olduğu ve devam eden bir dava ile ilgili itham edici ifadeler kullanmıştı. Onun bu davranışına tepki gecikmedi.

Kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra Cumhuriyet gazetesinde Konyalı ile ilgili bazı belgeler yayınlanmaya başladı. Bu belgelerde Konyalı'nın İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgali sırasında millî hareket aleyhinde ve işgalciler lehinde faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile zafer ve inkılâplardan sonra takibata uğradığını yazdı. Bu yönde bazı belgeler de yayımladı. İstanbul Valisi'nin imzası ile Konyalı'ya gönderilen belgede şu ifadeler yer alıyordu³⁹.

"Sizin Mütareke sıralarında dördüncü şube yolcu kaleminde müstahdem bulunduğunuz sırada millî hareketi rencide edici ve düşman lehine mütezahir (görülen,

---

asıl garibi bu dilberi çocuk çocuk eline 'ehli hibre' (bilirkişi) teslim etti. Başka bir vatandaş 50 kuruş bulamayacak olan çocuklara acıyarak 25 kuruşluk bir nüsha bastı. (İkinci Afrodit çevirisi) Bu suretle Üniversite ve Talim ve Terbiye'nin röportajlardaki endişelerinin yersiz olduğu ortaya çıktı. Sıra mahkemelik Afrodit'e geldi. İki rakip yetmiyormuş gibi ehli hibeninki ve popüler tabiinki bir liralık baskısı çıktı. Cavit Yamaç, 'Vitrin', **Servetifunun Uyanış**, C. 87, S. 2277, 11 Nisan 1940.

³⁸ Konyalı, s. 51.

³⁹ **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1940.

yardım eden) ve müs'bet e'falinizden (işlerinizden) dolayı gazetecilik istihdamımızın kanuna muğayir olduğu beyan olunur."

İstanbul Valisi Fazlı

Gazete İstanbul Valisi Fazlı Bey'in bu yazıyı yazmasına sebep olan ve Konyalı'nın kendi el yazısı ile yazıldığı iddia edilen belgelerin fotoğraflarını de yayımlamaya başlamıştı. Yayımlanan belgelerde de özetle şu ifadeler yer alıyordu.

"16 Mart 1336 (1920) Salı. Bugünkü hatırat ve Meşhudâtımı tespit ederken şu cümleyi garra (gösterişli – güzel cümle) ile başlayacağım. (hâzâ min fazlı rabbı). Kuvayı Milliye denilen ölüm çetesi Muhammed Ümmetinin Anadolu'da ktır ktır doğrar, bozkırlarda köyler ve hanümanlar söndürür, Biga'larda yağmalar, kıtallar (katliam) yapar. Bayburt'ta evleri topa tutar. Anadolu'nun bî-kes köylerinde üst üste kalan son taşları yıkar, yetimlerin son lokmasını da çalarken bu zavalı milleti ne kadar teessüf edilir ki Düveli Galibe onları kurtarıyor. Azametine kurban olduğum Tanrım. Ne harikalar ibda ve ihtira eylemez. Gazap suretinde tecelli eden büyük lütuflar vardır. Düveli İtilaf'ıye işte bu gün İstanbul'u işgal ettiler. Ettilerse hâzâ min fazlı rabbı'.

Gazetede yayımlanan ikinci belge Osmanlı Devletini Birinci Dünya Savaşına sokanlarla ilgili idi. 10 – 23 Temmuz 1336 (1920) tarihini taşıyan bu belgede de özetle şu ifadelere yer veriliyordu.

"Madem ki bu Millet Meclisi vardı. Madem ki o da harbe razı oldu. O halde bu millet de harbe taraftardı. Kahrolsun eşek millet...! Hala o çapulcuların peşindeler... Ah böyle Meşrutiyet keşke olmasaydı... Meşrutiyet baysi (şiddetli) felaketimiz ve amili inkırazımız oldu. Kahrolsun alçaklar."

Aynı günkü Cumhuriyet gazetesinde gazetenin başyazarı Yunus Nadi⁴⁰ Konyalı'ya cevap niteliğinde '*Afrodit İşinin Mahiyeti*' başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Yunus Nadi bu yazısında mahkemenin safahatı hakkında bir değerlendirme yaptıktan sonra konuyu Konyalı'nın kişiliğine, bilirkişilik niteliğine ve yazdığı esere getirdi. Konyalı'nın neşrettiği *Afrodit* kitabından "*İbrahim Paşa sarayı dedikleri han harabesini nasıl yıktıksa Afrodit adlı bu teredd mikrobunun da başını ezeceğiz.*" satırını naklederek "*Demek ki İbrahim Paşa Sarayı' nı yıktırmakta elbirliği eden kuvvetler Afrodit davasında da omuz omuza yürüyorlar.*" dedi.

⁴⁰ Aynı zamanda Muğla milletvekili

Konyalı'nın dava sürecinde ikinci bir savcı (Müddeiumumî) gibi davrandığı belirtilen yazıda bilirkişilerin sadece mahkemelerde bilgisine başvurulması gerektiğini ifade etti. Mahkeme sürecindeki davranışlarını Millî Mücadele yıllarında Konya isyanlarındaki delibaş ve Zeynelabidin Hoca'nın davranışlarına benzetti. Konyalı ile ilgili gazetelerinde yayımlanan belgelere değinerek mahkemenin savcısını da hedef aldı. Müddeiumumî Hikmet Onat'ın İbrahim Hakkı Konyalı'yı çok beğendiği ve güvendiği bir insan olmasaydı yayımlanan vesikaları dikkate alması gerektiğini belirterek iki ismin işbirliği içinde oldukları ithamında bulundu⁴¹.

Bu yayımla beraber konu bir anda Afrodit davasının dışında farklı bir boyut kazandı. Gazetede yer alan yazılar hem Müddeiumumî hem de İbrahim Hakkı Konyalı için çok ciddi bir ithamdı. Konyalı bu ithamlara cevap olarak gazeteye bir tekzip yazısı gönderdi. Tekzip yazısında şu ifadelere yer verilmişti:

"Gazeteniz 20 Şubat 940 tarihli nüshasında şahsıma hakaretlerle ve isnatlara karşı matbuat kanununun 48. Maddesi dayanarak aşağıdaki cevabımın ilk çıkacak nüshada yayımlanmasını istiyorum." deniyordu⁴².

Dört maddeden oluşan tekzip yazısındaki cevaplar şu şekildeydi.

1 – Bana isnat edilerek Atatürk'e ve millete hakaret dolu yazıları hiçbir eserimde ve gazete yazılarımda neşretmiş değilim. Buna imkân da yoktur.

2 – On beş seneden beri yazdığım eserler beynelmilel ilim âlemi tarafından da kabul görmüştür. Bunlardan Topkapı Sarayında *Deri Üzerine Yapılmış Haritalar* adlı eserim bizzat Atatürk tarafından da takdirle karşılanmış ve beni huzurlarına çağırarak anımdan öpmüştür. On beş seneden beri neşrettiğim ilmi eserler tamamı ile Cumhuriyet'e ait inkılâpları tahkim eylemiştir. Bunlarda şahıs ve şahsiyet yoktur.

3 – Matbuat müdüriyetinin kanaatine gelince, bunu matbuat müdürünün bizzat neşretmesi lazımdır. Onun dediği tarihten beri Türk matbuatında rejim lehinde birçok yazılar neşrettim. Bu neşriyatıma da kimse mani olmadı.

4 – Dün beni en karakersiz ve cahil diye tanıtan Cumhuriyet gazetesi bile ilmî inkılâba milletimin harsına hizmetlerimi takdir ederek Topkapı Sarayı'nda *Deri Üzerine Yapılmış Haritalar* adlı eserimin yayımlanması münasebeti ile yazdığı uzun bir metinde şu cümleler de vardı. *"Hars âlemimizde şöhrət*

⁴¹ Yunus Nadi, *Afrodit İşinin Mahiyeti – İbrahim Paşa Sarayının Yıkırmakta İşbirliği Eden Kuvvetleri Afrodit Davasında da Omuz Omuz Yürüyor Görüyoruz*, **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1940. Nadi, F s. 80.

⁴² 'Konyalı'nın Mektubu', **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1940.

kazanılmasının kalaylaşmasından beri değerli eserlerden mahrum kalıyorduk. İbrahim Hakkı Konyalı yeni eseri ile haklı olarak beynelmilel bir şöhret ve şeref kazanmıştır.”

Afrodit davasındaki ilmî kanaatlerimin tezahüründen sonra cahil ve mürteci olduğum şeklindeki ithamların sebeplerinin tahlilini en büyük hâkimi adalet olan efkâr-ı umumiyenin takdirine bırakıyorum. Üst tarafını Cumhuriyet kanunları ve mahkemeleri söyleyecektir.

Konyalı'nın tekzip yazısını yayımlayan gazete aynı gün hem tekzip yazısına cevap verdi hem de ithamlarını sürdürdü. Konyalı'nın bu düşüncelerinde yalnız olmadığını belgeleri ile ortaya koymaya devam etti. Konyalı'nın Basın Birliğinden çıkarılacağını kamuoyuna duyurdu⁴³.

Bu arada diğer bazı gazeteler de işe karıştı. Vakit gazetesi başyazarı Asım Us, Cumhuriyet gazetesinin baş makalesi ve baş sahifedeki haberini esas alarak mütareke sırasında olumsuz davranışları bilinen daha sonra da gazetecilikte istihdamının kanuna aykırı olduğu bilinen birisinin mahkemeler tarafından nasıl bilirkişi olarak tayin edilmiş olduğunu eleştirdi. Umumi hapishanenin (İbrahim Paşa Sarayı) yıkılması konusunda ise Hikmet Onat ile Konyalı'nın işbirliği içinde oldukları ithamlarına ise katılmadı⁴⁴.

Tan gazetesi ise mahkeme sırasında Müddeiumumî Hikmet Onat'ın davayı izlemek isteyen gençlere karşı davranışlarını herhangi bir isim zikredilmeden eleştirildi⁴⁵.

Tartışmalardan Konya halkı ve basını da rahatsız olmuştur. Konuya Konya söz konusu edildiği için katılmak zorunda kaldığını ifade eden Ziya Çalık, Yunus Nadi'nin yazısına atıfta bulunarak “*Konya soyadından dolayı bir isyan vakasını yâd etmeğe lüzum yoktur.*” der. İbrahim Hakkı Konyalı'nın kendisine yöneltilen eleştirilere kendisinin cevap vereceğini ifade eden Çalık, “*Temennimiz bir tek ismin anılması ile 650 bin kişinin sakin bulunduğu bir memleket parçasının yâdına, oranın tarihindeki fena bir faslın söylenmesine lüzum görülmemesidir. Suçu işleyenler cezasını çekmiştir. Cezaya uğramayanlar ise masum olan ve milli ideale bağlı olanlardır. İnkılâp gençliği Cumhuriyet çocukları için bu tür vakaların gündemde tutulması psikolojik bakımdan olumsuz etki yapmaktadır.*” dedikten sonra eğer Cumhuriyet gazetesinin

⁴³ Cumhuriyet, 25 Şubat 1940.

⁴⁴ Asım Us, ‘Bir Yıkmanın Mesuliyeti’, **Vakit**, 21 Şubat 1940.

⁴⁵ Sabiha Zekeriya, Görüşler – Gençliğin Hassasiyeti’, **Tan**, 25 Şubat 1940.

yayımladığı belgelerin doğruluğu kanıtlanırsa bizzat kendisinin de 'Konyalı' soyadının kandırılması için çalışacağını ilave etti⁴⁶.

Bu gelişmelerin ardından Afrodit davası ile başlayan tartışmalar Cumhuriyet gazetesi ile İbrahim Hakki Konyalı arasında yeni bir davaya konu oldu⁴⁷.

Cumhuriyet Gazetesi ile İbrahim Hakki Konyalı Arasındaki Dava

Konyalı Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan ve kendisine göre uydurma ve hakaretlerle dolu olan belgeler ve gönderdiği tekzip yazısının geç yayımlandığı için Matbuat kanununun 27⁴⁸ ve 48⁴⁹. Maddelerine dayanak göstererek 22 Şubat 1940 tarihinde gazetenin sahibi Yunus Nadi ve yazı işleri müdürü Hikmet Münif Bey aleyhine dava açtı⁵⁰. Davanın ilk duruşması 6 Mart 1940 tarihinde yapıldı.

⁴⁶ Ziya Çalık, 'Afrodit ve Ehli Vukuf', **Ekekon**, 23 Şubat 1940.

⁴⁷ Aslında Afrodit diğer birçok gazete ve gazetecinin de yargılanmasına sebep oldu. Afrodit yüzünden mahkemelere düşen gazetecilerin davaları uzun müddet devam etti. Cumhuriyet gazetesinden Peyami Safa, Akşam gazetesinden Vala Nurettin, Tan gazetesinden Sabiha Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü, Son Telgraf gazetesinden Ethem İzzet Benice yine Son Telgraf gazetesinden Necip Fazıl Kısakürek, Yeni Sabah gazetesinden Cemalettin Saraçoğlu haklarında açılan davalar dolayısıyla adliye koridorlarını bir hayli aşındırdılar. Neticede Yeni Sabah hariç, diğer gazetelerde çalışanlar da Afrodit gibi beraat ettiler. Dava süreci ile ilgili bazı örnekler için bak. 'Peyami Safa Müdafaasını Okudu', **Akşam**, 24 Mart 1940. 'Afrodit Davaları Devam Ediyor', **Vakit**, 24 Mart 1940. 'Afrodit Davaları – Mahkemeye verilen Tan gazetesi ile Sabiha Zekeriya ve Halil Lütfi Hakkında beraat kararı verdi', **Akşam**, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1940. 'Yeni Sabah ile Mesul Müdürü Mahkûm Oldular', **Vakit**, 27 Mart 1940. 'Afrodit'ten Çıkan Yeni Bir Dava', **Akşam**, 30 Mart 1940. Nadir Nadi, Afrodit Davası ve Geri Davranışlar', Cumhuriyet, 10 – 11 Temmuz 1964.

⁴⁸ Matbuat kanununun 27. maddesinde "Her gazete veya mecmuanın neşriyatından doğan mesuliyet umumî neşriyatı filen idare eden zat ile bu gazete veya mecmua sahibine aittir. Muharrirler kendi inzalarını taşıyan yazılardan umumî neşriyatı idare eden zat ile birlikte mesul olurlar." ifadesi yer almaktadır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 3, Fevkalade içtima, 35. Toplantı, 25. 07. 1931, s. 366.

⁴⁹ Matbuat kanununun 48. Maddesinde de "Gazete veya mecmuanın mesulleri matbuanın neşriyatından tevellüt edebilecek her türlü hukukî ve cezaî mesuliyetlere halel gelmemek üzere bir memurun vazifesine müteallik fiillere ait olarak gazete ve mecmualarda yapılan neşriyat hakkında bir Devlet memuru veya salâhiyetli makam tarafından gönderilen cevaplan meccanen neşretmeğe mecburdur. Cevap ve tashihler gazete veya mecmuanın bu cevap ve tashihlerin vusulünü müteakip ilk çıkacak nüshasının aynı sütununa aynı punto harflerle hiç bir ilâve olunmaksızın neşredilecektir." denilmektedir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 3, Fevkalade içtima, 35. Toplantı 25. 07. 1931 s. 373.

⁵⁰ Yunus Nadi Bey'in o tarihte Muğla milletvekili olduğu için İstanbul Müddeiummûsi Hikmet Onat TBMM'ye 7 Mart 1940 tarihinde bir yazı yazarak Yunus Nadi Bey'in teşrii (yasama) dokunulmazlığının kaldırılmasını talep etti. Dönemin Başbakanı Refik Saydan, Müddeiummûlikten gelen yazıyı 12 Mart 1940'ta meclise göndererek gereğinin yapılmasını istedi. İlgili yazıya 18 Mayıs 1940 tarihinde Meclis adalet komisyonundan şu cevap yazıldı: "Muğla mebusu Yunus Nadi'ye isnat olunan suç Teşkilâtesasiye kanununun 12 ve 27. maddelerinde yazılı cürümler haricinde olduğu İhzari encümenin mazbatasından dahi anlaşıldığından Dâhilî nizamnamenin 180. maddesinin ikinci fıkrası mucibince takip ve muhakemesinin devre sonuna bırakılmasına karar

Altıncı Asliye Ceza Mahkemesindeki ilk duruşmada Mahkeme istida (dava etmek) suretinin Cumhuriyet gazetesi yayın müdürü Hikmet Münif Bey'e henüz tebliğ edilmediği gerekçesi ile tebliğin icrasına karar verdi⁵¹. Davaya 16 Mart 1940'ta devam edildi. Mahkemede Konyalı ve avukatı Ethem Ruhi ile Cumhuriyet gazetesi yayın müdürü Hikmet Münif ve avukatları İrfan Emin ile Suat Ziya hazır bulundular.

Konyalı'nın müracaat üzerine Müddeiumumîlik de davaya iştirak etmişti. Bu yüzden ilk olarak Müddeiumumîlik tarafından hazırlanan iddianame okundu. İddianamede 20 Şubat 1940 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yapılan yayımlarla açıkça İbrahim Hakkı Konyalı'nın teşhir edildiği. Halkın hakaretine kin beslemesine maruz bırakıldığı, gönderdiği tekzip yazısının ertesi gün ve aynı puntolarla yayımlanmadığı ifade edilerek gazetenin yazı işleri müdürünün matbuat kanununun 27 ve 48. Maddeleri ve ceza kanununun 480. Maddesine göre cezalandırılması isteniyordu⁵².

Savcılık makamı iddianamesini bitirdikten sonra söz sırası İbrahim Hakkı Konyalı Adına avukatı Edhem Ruhi Bey ayağa kalkarak özetle şunları söyledi: Müvekkilinin Afrodit davasından dolayı verdiği rapor üzerine Cumhuriyet gazetesi tarafından garaz ve kinle teşhir edilmiştir. Yapılan suçlamalar doğru değildir. Müvekkilim birçok yazılar yazmış, yayın hayatında tanınmış birisidir. Oysa şimdi aleyhinde yapılan ithamlarla yayın hayatından adeta kovulmuştur. Hiçbir gazete yazılarını kabul etmiyor. Dedikten sonra suçluların cezalandırılması ve müvekkiline de 10 bin lira tazminat ödenmesi talebinde bulundu.

Bu açıklamalar karşısında söz alan Cumhuriyet gazetesi yayın müdürü Hikmet Münif adi geçen belgelerin tarihe mal olmuş belgeler olduğunu ve gazetesinde de belgelerle ilgili herhangi bir yorum yapılmadığını, tekzip namenin geç yayımlanmasının sebebinin ise art niyetten değil postadaki gecikmeden kaynaklandığını ifade etti. Belgelerin nasıl elde edildiğini yayın ilkeleri gereği açıklayamayacağını fakat belgelerin sahte olduğu yönünde bir dava açılması durumunda defter halinde olan belgelerin asıllarını mahkemeye ibraz edebileceklerini söyledi. Savcılık makamının yirmi sene evvelki belgeleri şimdiye

---

verilmiştir." TBMM Zabıt Ceridesi Devre 6, Cilt 11, İçtima 1, 54. İnikat, 22. 06. 1940, s. 1-2, S. Sayısı 155, 156, 157, 158 ve 159.

⁵¹ **Vakit, Akşam**, 7 Mart 1940; **Akşam**, 8 Mart 1940.

⁵² **Vakit**, 17 Mart 1940.

kadar niçin yayımlamadınız şeklindeki sorusuna da belgeler şimdi elimize geçti de ondan cevabini verdi⁵³.

Ardından Hâkim sanık konumunda olanların yayımladıkları belgeleri mahkemeye ibraz etmeleri için duruşmayı bir hafta erteledi.

Oldukça tartışmalı geçen 26 Mart tarihinde yapılan duruşma Hikmet Munif Bey'in avukatları Cumhuriyet gazetesinde neşredilen belgelerin hakaret niteliğinde olmadığı, sadece tarihi belgelerin yayımlandığı bir kere daha ifade ettiler. Bu nitelikteki belgelerin yayımlanmasının da suç teşkil etmediği, belgelerin yayımlanması ile İbrahim Hakkı Konyalı'yı Afrodit davasında bilirkişi tayin eden müddeiumumîlik makamının hedef alınmadığı ifade edilerek müvekkillerinin beraatını talep ettiler.

Hâkim tarafları dinledikten sonra davaya konu olan belgelerin incelenmesi için duruşmayı 29 Mart'a erteledi⁵⁴. O tarihte yapılan duruşmada da kararın açıklanması 3 Nisan'a bırakıldı.

3 Nisan'da okunan karar metninde şu ifadeler yer aldı.

"Yayımlanan belgelerde İbrahim Hakkı Konyalı'nın mensubu bulunduğu millete 'eşek' ve Milli mücadele kahramanı, deoletimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'e de 'Yahudi Mustafa Kemal' sözleri ile hitapta bulunuşu, milli vicdan tarafından her zaman için takbih (çirkin) olunacak bir harekettir. Bu böyle olunca müştekiye isnat olunan vesikaların yayımlanmasından sonra onun ceza kanunu ile tespit olunduğu gibi halk nazarında şöret vakar ve haysiyetinin düştüğünü kabul etmek lazımdır.

Sanık ve avukatları davacıya ait belgeleri müddei aleyhi tahkir etmek gayesi ile değil tarihe hizmet etmek istedikleri için yayımladıklarını söylediler. Hâlbuki tarih bir milletin mukadderatı ve seyri üzerinde hiçbir surette tesir ve nüfuzu olmayan şahıslara ait haller ve hareketlerle meşgul olmaz. Tarih ancak millî hayatın zaruretleri ile gelişen hareketleri kendi sinesinde toplar. İbrahim Hakkı Konyalı ise ne mütarekeden evvel ne de mütarekeden sonra Türk milletinin tarihi ve mukadderatı üzerinde görev almış ve tesir yapmış bir şahsiyet değildir." denildi. Ardından da Hikmet Münif Bey'in mahkemenin mevzusu olan belgeleri yayımlayarak Konyalı'nın kişilik haklarına zarar verdiği hükmederek dört ay hapis ve 66 Lira 60 kuruş ile cezalandırılmasına karar verdi⁵⁵.

⁵³ **Vakit**, 17 Mart 1940.

⁵⁴ **Vakit**, **Cumhuriyet**, **Ulus**, 27 Mart 1940.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1940.

Afrodit ile ilgili Temyiz Mahkemesinin kararı ve ardından başlayan Konyalı ile Cumhuriyet gazetesi mahkemesi üzerine bir daha böyle bir tartışmanın yaşanmaması ve en azından milletvekillerinin bu tür konuların içinde yer almaması için konu TBMM’de de tartışıldı. Yasal boşluk varsa giderilmek istendi. Ancak yeni bir yasal düzenlemeye gerek görülmedi. Konu ile ilgili görüşlerini açıklayan Ankara milletvekili Aka Gündüz “*Kanun diyor ki, ehlihibre midir, nedir ona veriniz, Afrodit’i paçasından yakaladık ona verdik, dedi M, öyle değildir. Tuttuk Üniversiteye verdik, o da öyle değildir dedi, müstehcen değildir dedi, yine ısrar ettiler, talim ve terbiyeye verdik, Maarif vekâletinin Millî Talim ve terbiye adını taşıyan heyetine verdik, o da değildir dedi. Yine ısrar ettiler, mahkeme de değildir dedi. Yine ısrar olundu. Binaenaleyh böyle bir heyete filân verecek olursak meydana bir ikinci Afrodit çıkar. Çok rica ederim, bu inkılâbı her şeyin pahasına ilerleten bu memlekette ne bu Afroditler çıksın, ne de bu Afroditleri çıkarırlar çıksın, mâni olalım. Bu kadar basit bir fıkra ise, bu müeyyideler esasen kanunda var. Rencide edermiş, etmezmiş, bu kanuna lüzum yoktur, kanunî müeyyideler esasen var” dedi⁵⁶.*

Aka Gündüz’ün konuşmasının ardından söz alan Adliye Vekili Fethi Okyar Gündüz’ün ifade ettiği “*Ne Afrodit davasını isterim, ne de Afrodit davasını çıkarırları.*” cevap verdi. Mahkemelerin uygulamalarının eleştirilmesini doğru bulmadığını belirtti. Mahkemelerin sadece TBMM tarafından çıkarılan kanunları uyguladıklarını belirttikten sonra sözü Afrodit davasına getirdi. “*Afrodit davasını çıkarırlar kimlerdir ve niçin çıkarıyorlar? Afrodit davası malûmunuzdur. Gazeteler uzun uzadıya mevzu bahis ettiler. Türkiye Büyük Millet Meclisinden çıkmış olan bir kanun mucibince müstehcen addolunacak kitapları takip etmek vazifesi müddeiumumîlere verilmiştir. Müddeiumumîler bu vazifeyi yaparlarken B. M. Meclisinden çıkmış olan kanunları tatbik etmekten başka hiç bir gaye takip etmiyorlar. Bunların muhakemelerinin doğru olup olmadığını tetkik etmek doğrudan doğruya hâkimlere aittir. Esasen mahkemeden geçmiş ve kazıye-i muhkeme halini almış olan bir meselenin tekrar burada münakaşa edilmesine ne lüzum ve ne de ihtiyaç vardır. Yalnız şunu söylemek isterim ki, B. M. Meclisinin kanunları müddeiumumîlere böyle vazifeler tevdi etmişse müddeiumumîler de daima bu vazifeleri kendi kanaati vicdanları dairesinde ifa etmekte devam edeceklerdir” dedi⁵⁷.*

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 10, İçtima 1, 43. İnikat, 24. 04. 1940, s. 129.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 10, İçtima 1, 43. İnikat, 24. 04. 1940, s. 137.

Sonuç

Bir kitabın, yayınevini ve çevirmenin yargılanması sorunu kuşkusuz düşünce, sanat ve bilimsel araştırma özgürlüğü ile yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren Türkiye'de pek çok dönemde değişik isimler altında sansür uygulanmış bazı yasaklamalar yapılmıştır. Yasaklama için uydurulan gerekçeler ise çoğunlukla devlet büyüklerine hakaret, Ülke aleyhinde yapılan yayınlar, kominizm propagandası, müstehcenlik vb. şekilde olmuştur. Benzer gerekçelere dayandırılan yasaklamalar Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Bir taraftan çağdaşlaşma, düşünce ve ifade hürriyeti, basın özgürlüğü Batı medeniyeti ile bütünleşme gibi ifadeler dilden düşürülmezken diğer taraftan bu düşüncelerle hiç bağdaşmayan şekilde sansür uygulamalarından da vazgeçilmedi⁵⁸.

Aynı dönemde dünya klasikleri arasına sayılan ve Türkçeye çevrilen Madam Bovary, Afrodit gibi romanlar da mahkeme kararı ile toplatılarak yargılandı. Yargılamalar devam ederken eserlerle ilgili fikir beyan edenlere karşı da adeta savaş açıldı. Konumuzu teşkil eden Afrodit romanının yargılanması özellikle davanın görüldüğü günlerde Erzincan depremi, İkinci Dünya Savaşı gibi dönemin en önemli olaylarını bile gölgede bıraktı. Yargılama sonucunda *Afrodit* müstehcenlikten aklandı. Toplatılan kitaplar sahiplerine iade edildi ve piyasaya sürüldü. Fakat Afrodit davası ile ilgili yayın yapan birçok gazete ve dergi ile birlikte buralarda yazı yazan çok sayıda yazarın yargılanması bir süre daha devam etti. Neticede onların önemli bir kısmı beraat etti. Az bir kısmı da çeşitli para cezasına çarptırıldı.

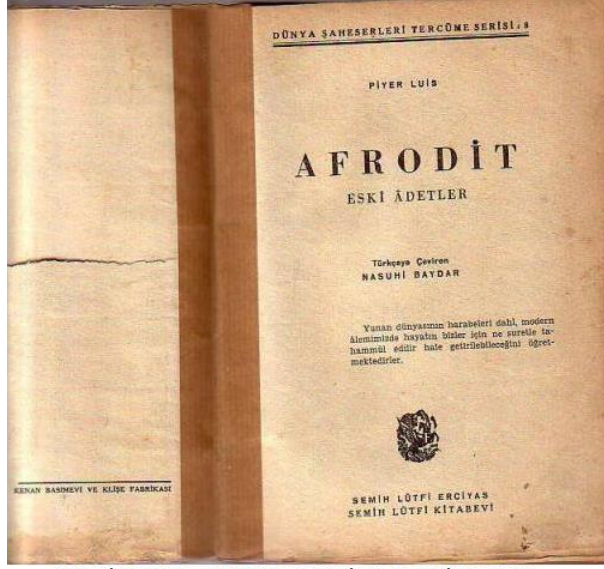
Genel anlamda ise Afrodit davasının beraatla sonuçlanması daha sonraki dönemlerde çevirmenlerin ve yazarların eserlerini verirken daha rahat hareket edebileceklerine imkân tanıdı.

⁵⁸ Konumuzla alakalı olan 1939-1945 tarihleri arasında toplatılan, kapatılan gazetelerin ve dergilerin sayısı oldukça kabanktır. Bazı örnekler için bak. Cumhuriyet Gazetesi 5 kez (5 ay 9 gün) kapatıldı. Tan 7 kez (iki ay 13 gün); Vatan 9 kez (7 ay 24 gün); Tasvir-i Efkâr 8 kez (3 ay, daha sonra süresiz kapatıldı). Vakıf 2 kez (12 gün); Yeni Sabah 3 kez (6 gün); Akbaba 4 kez (47 gün); Son posta 4 kez (11 gün); Haber 2 kez (10 gün) süreyle kapatıldılar. Yurt ve Dünya dergilerinin satılmaması, üniversitelere sokulmaması, öğrencilere, devlet memurlarına okutulmaması için yazılı ve sözlü emirler verildi.

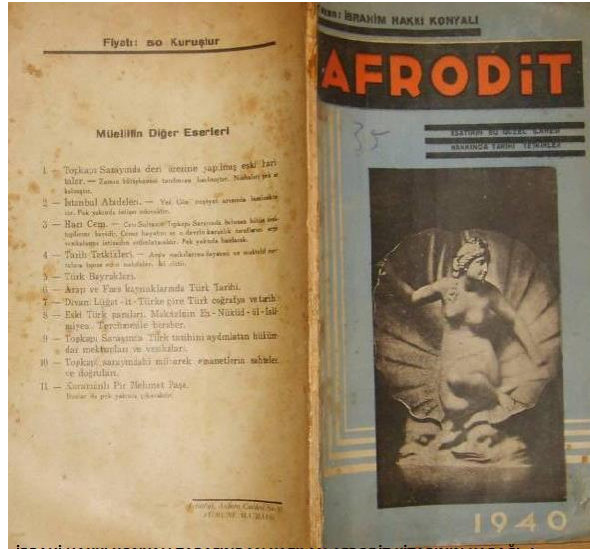
ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

EKLER Ek 1

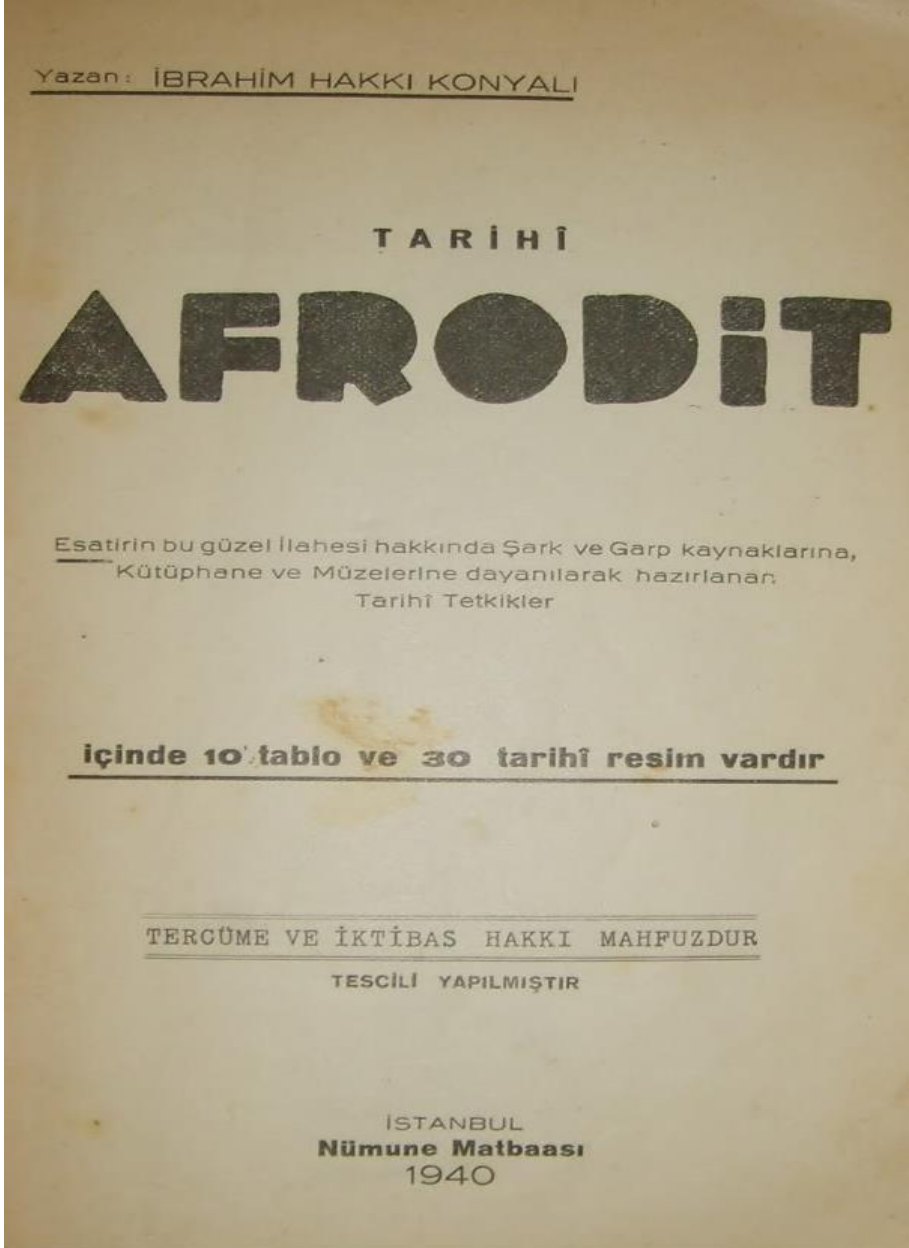
NASUHI BAYDAR TARAFINDAN ÇEVİRİLEN AFRODİT ROMANI

Ek 2

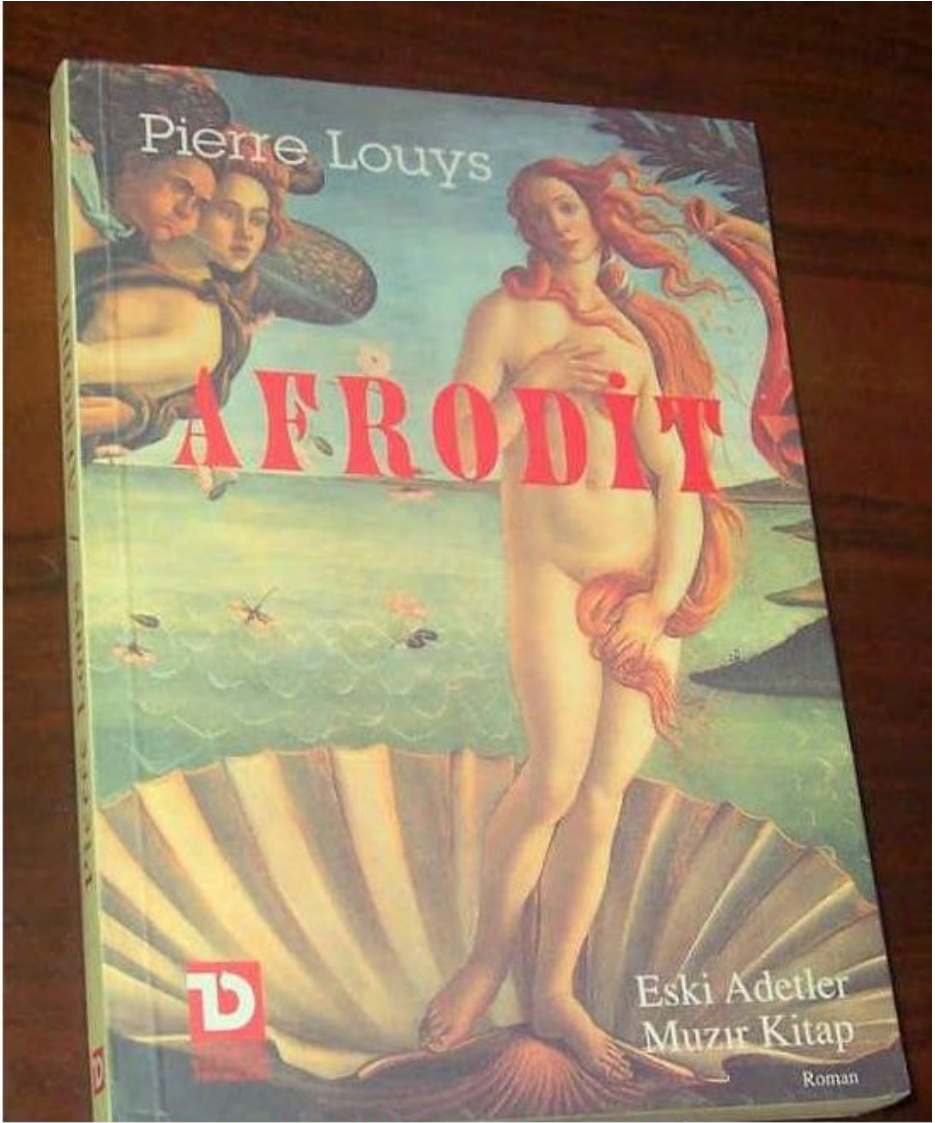
İBRAHİM HAKKI KONYALI TARAFINDAN YAZILAN AFRODİT KİTABININ KAPAĞI 1

Ek 3

İBRAHİM HAKKI KONYALI TARAFINDAN YAZILAN AFRODİT KİTABININ İÇ KAPAĞI

Ek 4

DAVA DEVAM EDERKEN YAYINLANAN AFRODİT

Afrodit işinin mahiyeti

İbrahim Paşa Sarayını yıktırmakta elbirliği eden kuvvetleri Afrodit davasında da omuz omuza yürüyor görüyoruz

Nihayet koyu cahilliğe, karakersiz taassuba dayanan demagojiye karşı gösterilecek müsamaha, inkılab prensiplerimize bile ziyan verebilecek tehlikeler doğurmağa kadar gidebilir

Franız ediblerinden Piyer Lotiz (Pierre Loty) in Mahşya meşrusu Nuhul Baylar tarafından işkenceye çeviren (Afroditi) adlı eserini İstanbul Müddeiumumi, müstehen olmak üzere, mahkemeye vermiş ve şikâyet olarak İbrahim Hakkı Konyalın yazdığı raporu da piyasadan toplattım. İstisnai rumu sergidele teşhir olunan bazı tabloları ora Müddeiumumi tarafından müstehen sayılarak ahlak bulandıkları duvarlardan indirilmesini hatırlatma bu yeni hükümetin etkin umumiyyede ve mahabata vusudunda alaka ve münaşihâ mülûmüdür. Şeklen umumi olan davasını sabırla ehemmiyetle takib eden İstanbul Müddeiumumi ilk defa olarak bu meseleden dolayı bizzat mahkemeye gitti ve gazetelere, verdiği beyanatta gazetelerin ihtilâf ve tahkir etmeğe kadar ilerlediğinden mahabat hürriyetine eldivân kadar mahkemelerin itihâline de gösterilmesi lazım bir emelî usulüyye ehlî görülmüştü. Son tabîlde Müddeiumumi mahkemede nihayet taraflardan biridir, ve istoriye müesseli bir devlet memuru olmak hesabıyla hâmlarına karşı bir kaç kat fazla nazik ve adil davranmağa mecburdur. Zaten mahkeme huzuruna nakledilmiş bir davadaki basım sadece münaşihâ hükûmine malik karıştırmaktır. Mesleği tam itikâle mahkemeler halinde ve Müddeiumumi dahi bu hükûmin nihai potence önünde sadece boyun eğmektedir. Kaldı ki kime karşı olursa olsun her hangi bir ukdenin zerrinini dahi şüphâsizdir.

Müddeiumuminin davasını kazanmak için azami gayret sarf etmeye bir şey deemez. Fakat kanun dairesinde ve mahkeme kadrosunda. Her mesleğin riayet olmasını mecburi yazılı veya münas usul ve rızâkân vardır ve Müddeiumumilik mahkemeyi bu meclislerde bir jüriye teşkil etmez. Dışarıdan bakınca (Afroditi) ferasatı bir ilk ve mühim noksanı buradadır görüyoruz: Müddeiumumi davasını bilmüşundan çok aşırı benimsemiş ve bu fazla gayretli mahkeme cerevesinden taşın dercelere götürmüştür.

Aynı Müddeiumuminin İbrahimpaşayı meseledeki yerini asıbyetini müdâhale etmiş oluyoruz. Bu sarayın tabii bir eser olduğunu iddia eden salâyetli mübahedis ve münaşihâ Sedat Çetinsâs makalelerini neşrettiğinden dolayı Cumhuriyet) gazetesine karşı aldığımız basım vaziyetini hâli mübahafazada Müddeiumumi o meseleden dahi İbrahim Hakkı Konyalı ile birlikte idi. İstisnai anlaşılmışına imkân bırakılmıyacak surette demagojiye bölünerek saray yıkıldı. AİAKatörlerin hâli bunu kendilerine kaydedilmiş bir zafer gibi telâkümüklerini görmek ciddiğin kaç acı bir yıldı, ve eğer bu zafer yeni demagojiye karşı vermek için bir sebebsiz o ak-

beti aynı zamanda korkuna da şüphâsizdir. İbrahim Hakkı Konyalın şifren neşrettiği (Afroditi) adlı derme cema kitabıyla ayırım ve asırları okuduk.

« İbrahimpaşa sarayı » dedikleri han harabesini nasıl yıktıkta sunun da basım ezeceğiz! » Demek ki İbrahimpaşa sarayını yıktırmakta elbirliği eden kuvvetleri (Afroditi) davasında da omuz omuza yürüyor görüyoruz. Halbuki bu davada İbrahim Hakkı Konyalı, ehlî umumiyye yerli veya yersiz (ehlî vakıf) olarak takdim edilmiştir. Meğer kendisi behemahal istediği neticeleri tahsil etmek arzusunda bir davacı, davacı üncü bir müddeiumumi imiş, ve bu işi tasavvur ve tamim ile görürmüş veya onda kendisi-

ne şöyle bir yer ve rol verilmiş. Burada da bir takım noksanlara dikkat etmek kabil midir? Mahkemeden bir çıkış olmak lazım gelen (ehlî vakıf) un ehlî tabiri mi? İnan kendini adeta Konya sarayındaki zorba Delibaylara veya Hoca Zevcehâdilerin irtica ile köpürün taşkınlıkları karşısında gibi görüyor. İnan ki İbrahim Hakkı Konyalın itikâli ve inkılabî mücadelelerimize zamanlarımızda havasına aidi eden ele bazı vesikalar de dolaymağa başlamış buluyoruz. Eger İbrahim Hakkı Konyalı çok beğendiği ve güvendiği bir adam olmasaydı Müddeiumumi sayın Hükümet Ona bu vesikalar üzerinde bir par-

YUNUS NADI
(ARŞAN SA. 8 ŞİFTİN 5 62)

İbrahim Hakkı Konyalıya aid bazı vesikalar!

İstanbulun İtilâf devletleri tarafından işgalini "Hâzâ min fazlı rabbi!" diye alkışlayan bu adam...

Büyük Türk milletle Ebedi Şefine de şöyle küfrediyordu: "Kahrolsun eşek millet!, -Yahudi Mustafa Kemal Allah gözlerini kör etsin!,"

İbrahim Hakkı Konyalı, elim müstarebe devrinde, millî hareket aleyhinde ve diktatörün lehinde faaliyetler, zararlar ve inkılabdan sonra tahkikat uğramıştır. İşte vesikaları:

İstanbul Valisi Mehmed Vâkâfî Mustafa Memurluğu

Beşirîyye Taşınışında Dibekli cami caddesinde 9 numaralı hanede sâkin İbrahim Hakkı Beye 24 kânunuevvel 931 tarihli itâdimîza cevâbdır:

Sizin müstarebe aralarında dördüncü şube yolu hâlinde müstahkem bulduğunuz arada millî harekât, ihbâl edici ve düşman lehine müteahzir ve misâpet e'ali, mizden d-şayi gazetecilikte istihdamızın karanına müstarebi görüldüğü E-şevv el-şevv elendim.

İstanbul Valisi namına: Fazlı Sınırlı de İbrahim Hakkı Konyalın, emre elim müstarebe davalarında, İsmâilînin ve İsmâilînin teşkil ettiği en büyük millî telâkümüklerimize kâzınadaki itikâlatını ve itihâlatını kendi elleri yazılmış hatıralar.

Bu İsmâilî Ders Vakfında kâzınalardan İbrahim Hakkı Konyalı

İsmâilînin ve İsmâilînin teşkil ettiği en büyük millî telâkümüklerimize kâzınadaki itikâlatını ve itihâlatını kendi elleri yazılmış hatıralar.

Metin:
16 mart 336 yılı - Bu günkü hatırat ve meşhadatını tesbit edenken şu cümle garra ile başlayacağım (Hâzâ min fazlı rabbi). Evet, Kuva-yı Milliye denilen ölüm çetesi Muhammed ümmetinün Ana-doluda kâfir kâfir doğur, bız kârlarda köylere ve hanımınlar sândürür, Bigalarda yazılmıtır, kârlar yapıyor, Bayburda euları topa tutar, Anadolunun bîkes köylerinde üstüste kalan son taşları yıkar, yesimlerin son tahmasını da çalarken bu savallı milleti ne kadar teessüf edilir ki düveli galibe kurtarıyor. Asametine kurban olduğum Tan-ırım! Ne harikalar ibda ve ihtira eylemes. Gazab suretinde tecelli eden ne büyük lütüfleri vardır. Düveli itilâfiye işte bu gün İstanbul işgal ettiler, ettilerse Hâzâ min fazlı rabbi!..

(ARŞAN SA. 8 ŞİFTİN 5 62)

İstanbulun alacağı yeni çehre

Yazın ABİDİN DAVER Yarınki sayımızda

I. H. KONYALI'YA AİT BAZI VESİKALAR Cum. Gaz. 20. 02. 1940

Ek. 6

**İbrahim Hakki Konyalıya
aid bazı vesikalar!**

**İstanbulun İtilâf devletleri tarafından
işgalini "Hâzâ min fazlı rabbi!,"
diye alkışlayan bu adam...**

Büyük Türk milletle Ebedî Şefine de şöyle küfrediyordu: "– Kahrolsun eşek millet!,"
– Yahudi Mustafa Kemal Allah gözlerini kör etsin!,"

Cumh. 20 Şubat 1940 (Bağ tarafı 1 inci sahifede)
İbrahim Hakkının el yazısının fotoğrafı:

صالح
16/مارس/1940
ایم بائیدجم [کھدمن قضی] ارت قزاقی بیتم بارالمی
مخاتمتی آن طویق قیلیر قیلیر دوغرا. بوزیزکر ده کورجی تر بوزر. بیفاده
بائی کر قلمه بیایر. بایور. دور. در طوطا. آن طویق قیلیر کورن
اوست اوست قلا حوک ططری یفد، ایمدن احوک لکسی ده حیلارمه
بوز والی منی بکده تا سزا بیکرک دوغده قزاقی بوزر. خصتت قزاقی اولیم
تدم. حاکم ابدع و اجتماع لیمده. عصب صورتی قیو ایه بوزرک

Gene İbrahim Hakki Konyalı aynı gün şu satırları yazmıştır
« . . . . . »

Zavallı Bahriye Nazırı Batum kahramanı Esad Paşa bir günlük Nazırken tevkif edilmiş diyorlar. Oh olsun. Ben isterdim ki bu düşmanlarımdan, bu din ve devlet düşmanlarından intikamımı kendi ellerimle alayım. Asıl zevk bundaydı. Bunların düşmanlarım tarafından tecziyesi, doğrusu ya, benim milli onuruma dokunuyor. Çok müteessir oluyorum. Ah! Yahudi Mustafa Kemal Allah gözlerini kör etsin! Bu mülkü ve bu milleti batırdın. Ahmed Anzavur sen de bu fırsattan istifade ederek çala kılıc yürümelisin. Fırsat bu fırsat.
« . . . . . »

CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN KONYALI İLE İLGİLİ BELGE

Ek 7

"Cumhuriyet" Gazetesi Aleyhindeki Davalardan Biri Dün Neticelendi

Gazetenin Neşriyat Müdürü Hikmet Münif,
4 Ay Hapsine Ait Olan Kararı Temyiz Ediyor

Cumhuriyet gazetesinin 20.2940 tarihli sayısında negredilen bazı vesikalari, şahsına hakaret mahiyetinde gören İbrahim Hakkı Konyalının, gazete neşriyat müdürü Hikmet Münif Ülgen aleyhine açtığı hakaret ve gönderdiği tekizipnameyi geç negretme davası, dün altıncı aslye ceza hakimliğinde neticelenmiştir.

Duruşmada, davacı İbrahim Hakkı Konyalı ile avukatı ve maznun Hikmet Münif Ülgen ile vekilleri İsmail Emin Kösemihal oğlu ile Suat Ziya Kant hazır bulunmuşlardır.

Karar

Karar sudur:
"İbrahim Hakkı Konyalıyı mevzuren ve negren tahkir etmekten maznun Hikmet Münif hakkındaki mufassal esbabı mucibelli karar bilâhare tahkir ve zabıtnameye ilhak olunacaktır. İbrahim Hakkı Konyalı 22.240 tarihli istideale Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi ve neşriyat müdürü Hikmet Münif aleyhlerine hakaret davası açmış ve ayrıca matbuat kanununun 48 inci maddesinde mevcut olan cezal hükümlerinde maznunlar aleyhinde tekizipni istemiştir. Davaya mevzu teşkil eden hâdisse, 20.2940 tarihli Cumhuriyet gazetesinde negredilen ve İbrahim Hakkı Konyalya imnat olunan vesaik ve bir de matbuat kanununun 48 inci maddesine göre Cumhuriyet gazetesi ile negri talep olunan mektubun hem geç negredilmes, hem de punto bahsinde mevzu bahis maddenin hükümlerinin ihlâl edilmiş olmasıdır. Davacıya göre, 20.2940 tarihli Cumhuriyet gazetesinde nesrolunan vesikalar ceza kanununun 480 inci maddesi ile şartları ve unsurları tesbit edilmiş olan mevuf hakaret cürümüne mahal vermiştir. Bu vesikalardan birinde İbrahim Hakkı Konyalının mütarekeyi müleakıp Türkler için "esek", ve Atatürk için "yahudi Mustafa Kemal Allah gözlerini kör etsin!", cümleleri yazılmıştır. Fil-nakika müsteke İbrahim Hakkı Konyalının mensup olduğu millete ve o milletin sefine yukarıya derolunan sıfat ve kelimelerle söğmesi ve bu sözlerin aleniye ihtikali mağdurun şeref ve haysiyetinin ihlâl olduğunu sarahatle gösterir. İbrahim Hakkı Konyalının Türk milletini "esek", diye itham ettiği ve Atatürke de, "yahudi Mustafa Kemal, sözlerle hitapla bulunusu, millî vücdan tarafından her zaman için takbih olunacak bir harekettir. Bu, böyle olunca; müstekiye imnat otunan vesalikin nesriden sonra, onun ceza kanunu ile tesbit olduğu gibi, halk nazarında şöhet, vakar ve haysiyetinin düğüldünü kabul etmek lazım gelir.

Maznun ve müdafileri, davacıya ait vesaliki müddealehyih tahkir etmek maksadile değil, tarihe hizmet etmek emelle nesrettiklerini söylediler. Halbuki tarih bir milletin mükadderatı ve seyrî üzerinde hiçbir suretle tesir ve nüfuzu olmayan şahıslara ait haliler ve hareketlerde meşgul olmaz. Tarih ancak, millî hayatın zaruretlerle inkışaf eden hâdiseleri kendi zinesinde toplar. İbrahim Hakkı Konyalı ise, ne mütarekeden evvel, ne mütarekeden sonra Türk milletinin talih ve mukadderatı üstünde vazife almış ve tesir yapmış bir şahsiyet değildir.

Yine maznun ve müdafileri, imnat olunan fillin, olsa olsa, matbuat kanununun 34 üncü maddesi ile alakadar bulundu-

ğunu söylediler. Halbuki mezkûr mahkûmün birinci satırını teşkil eden "Türk Ceza Kanunu hükümleri, ibaresi ve Ceza Kanununun umumî hükümleri meyanında bulunan 79 uncu maddenin sarahatî karşısında meşbuk müdafianları sayanı lîfâfat görülmüdü. Çünkü negredilen vesaliki ile mağdurun hakarete maruz kaldığı ve işlenen bir fill ile kanunun muhtelif ahkâmının ihlâl olduğuduğu faraziyesi karşısında matbuat kanununun 34 üncü maddesinin tatbik mahallî bulunmayacağı aşıkârdır. Burada zihine tebedül edecek bir nokta vardır: Atatürk, Türk milletinin dağınık iradesini kendi şahsiyetinde toplamış ve bu milleti tarih içinde ebedileştirmiştir. Bu itibarla mügaridîleyhe karşı sarfedilen sözler drâme vücdanını bil hakkin incitir ve vesalikin negri ile yukarıdaki mülahazanın karşılaştırılmasından sonra davanın sayanı mesmu olmadı; zihine tebedül eder. Fakat ceza kanunu hakaret cürümünü hangi şartlar dahilinde sayanı istisna olmadı; ve mütecaviz hakkında ceza verilemeyeceğini tahdiden tasrih etmiş olduğuna göre, fillin mahiyeti tahkiriyesini kabul etmek lâzım gelmiştir.

Makâmı iddia, hakaretin mevsum olduğuna söylemiştir. Halbuki fillin hususiyet ve mahiyeti karşısında bu noktaı nazara dâ vârit telâkki edilmemiştir.

Maznun Hikmet Münifin hareketi ceza kanununun 482 inci maddenin son fıkrasına temas ettiği için, 6 ay hapse konulmasına 100 lira ağır para cezası ile tekizipnesine, ancak maznun Hikmet Münifin cürme mevzu teşkil eden vesaliki nesrederken, tesiri altında kaldığı sebeplerle göre, kendisi lehinde tahkiri tahfif sebebinin kabulü muvafıkı ma'delet olduğundan, aynı kanunun 59 uncu maddesine göre hapis cezasının 4 aya ve ağır para cezasının da 66 lira ve 60 kurusa tenziline ve yine maznun Hikmet Münifin matbuat kanununun 48 inci maddesi ile tahmil edilen mecburiyetlere riayet etmediği dosyası meyanındaki gazetelerin müshâhadesinden anlaşıldığına göre, aynı kanunun son fıkrasında yazılan 25 lira ağır para cezası ile mahkûmiyetine ve tahkiri tahfif sebebinin bu son cezaya ademî tesmiline, maznun Hikmet Münifin bundan evvel hükmedilmiş olup, ceza kanununun 89 uncu maddesine istinaden tekil edilen 927 - 87 ve 928 - 30 sayılı İdamlardaki mahkûmiyetlerinin de aynen infazına ve ceza kanununun 95 inci maddesindeki sarahate binace 6 inci aslye ceza hakimliğinin hükmetmiş olduğu 25 lira ağır para cezasının istisna edilmesine, tarafların malî vaziyetine ve fillin hühusiyetine göre maznundan 75 lira manevî zarar alınarak müstekiye verilmesine, 850 kuruş dava harcı ile 150 kuruş nisbi harcın Hikmet Münife tahmiline ve para cezalarının aynen infazına, 34.940 tarihinde kabûli temyiz olmak üzere karar verilerek müddelimumudî hazır olduğu halde, tarafların huzurunda usulen ve alenen tefhim edildi.

Bu kararı Hikmet Münif temyiz etmektedir.

Tekzip mektubu negretmemek davası

Afroditi davası münasebetille Cumhuriyet gazetesinin negrettiği bazı yazıları tekzip eden İbrahim Hakkı

Ki
len i
leri,
Top

Kon;
neşri
riyat
ne a
ci as
dildi

İb
sayfı
zeteş
retij
hitle
kâtiş
met
len r
fer v
gunu
zarfa
diren
Hâki
his ç
tetki
ruslu

Mi
celbi
bin 5
bir y
mek
tı.

Dü
şinli
miz
275
varit
mart
cak ç
batır
cesin

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN İZİNDE

Doğan YÖRÜK *

Konyalı ile tanışmam, 1994 yılında yüksek lisans ders döneminin ardından danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Alaattin AKÖZ'ün *XVI. Asrın Başlarında Aksaray Kazası*¹ adlı tezi vermesiyle başladı. Tezim esas olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1500 tarihli 32 ve 40 numaralı tapu tahrir defterlerine dayanmakta idi. Siyakat yazısını çözmeye yeni başladığım bir süreçte Konyalı'nın 3 ciltlik *Aksaray Tarihi* adlı kitabı² hızır gibi imdadıma yetişti. Tahrir defterlerinde okuduğum yer ve şahıs adlarının yanında bazı metinleri de Konyalı'nın kitabından test etme, doğrulama imkânı buldum.

Konyalı tahrir serilerinin önemli bir kısmını okumuş, yer ve şahıs adlarını vermiş, ayrıca mevcut köyleri tek tek gezdiğinden bunların eski ve yeni isimlerini de zikretmişti. Ben ise her ne kadar alan araştırması yapsam da, tek bir tahrir serisinden hareketle tezimi yazdığım için TT 32 ve TT 40 numaralı defterlerdeki yazım şekli ve biçimini esas alıp, buna göre hareket etmiştim. Söz konusu defterler üzerine çalışan araştırmacıların karşılaştıkları en büyük sıkıntıların başında yer adlarının okunması meselesinin geldiği herkes tarafından bilinmektedir. Bu bağlamda, Konyalı'nın işimi oldukça kolaylaştırdığını belirtmeliyim. Bazı köylerin okunuşunda TT 40 numaralı defterdeki yazılış biçimine aynen uyacağım diye Konyalı'ya itibar etmedim. Bunlardan en ilginç Susadı Köyü ile ilgili olanıdır: Köyün mevcut adı Susadı olmasına rağmen, TT 40 numaralı deftere Kuyusadı şeklinde yazılmasından dolayı, kaynağı öne çıkararak yazılıp okunduğu biçimini kabul etmiştim. Fakat doktora döneminde farklı tahrir serilerini de kullanmaya başladığımda, bu sefer köyün Kuyusadı değil de Susadı

*Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, dyoruk@selcuk.edu.tr.

*Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, dyoruk@selcuk.edu.tr

¹ Doğan Yörük, *XVI. Asrın Başlarında Aksaray Kazası ve ve Kazânın İskânı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1996.

² İbrahim Hakki Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, İstanbul 1974-1975.

şeklinde yazıldığını (Aslında bu tip yazım değişikliklerinin kâtipten kâtime değiştiğini bilmeme rağmen bunu göz ardı etmiş olmalıyım.) gördüğümde, metinlerin okunuşunda Konyalı'ya olan güvenimin daha da arttığını belirtmeliyim.

Konyalı şehirler üzerine yaptığı bütün çalışmalarında tarihi bilgiyi eski çağlardan günümüze kadar getirmiştir. Çalıştığı şehre ait yazıt, kitap, para, kitabe, harita, belge ve yapı ne varsa onun ilgi alanına girmiştir. Kaynaklarla sınırlı kalmamış, tarihî yapıları yerinde görmüş, kitabelerini okumuş, durumları hakkında bilgiler vermiştir. Köyleri, dönemin şartlarına göre eşek veya cip ile adım adım gezmiş, tarihî bilgi ile coğrafyayı birleştirmiş, bunun yanında sözlü tarih çalışması da yapmıştır. Bu bağlamda, *Aksaray Tarihi* kitabını benim tez çalışmam için biçilmiş kaftan olarak değerlendirmişt看. Nitekim öyle de oldu.

Konyalı ile yollarımız doktora tezinde de birleşti. Doktora yeterlilik sınavını geçtikten sonra danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL kurum çalışmasına yönlendirerek “Osmanlı Devleti’nde Serdarlık ve Serdâr-ı Ekremlik” adlı bir tez çalışması vermişti. Ben ise yüksek lisans çalışmasının devamını getirmek için *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı* adlı bir tez çalışması yapmak istiyordum. Bu düşüncemi hocaya söylediğimde, hoca da haklı olarak Konyalı'nın çalışmasının üzerine ne koyabileceğimi sormuş ve sesimi kesmiştim. Böylelikle yönümü Aksaray yerine, askerî tarih alanına kaydırmak durumunda kalmıştım.

Tezle ilgili, öncelikle literatür taraması yaparak, bir yıl boyunca kroniklerden bulduğum bilgileri fişledim. Kroniklerden oldukça ilginç bilgiler de çıkıyordu hani. Ancak, yaz döneminde arşive gittiğimde, el attığım kataloglar derdime çare olmadı. Yeterli kaynak/lar bulamadım. Konuyla ilişkilendirebildiğim defterlerin başında sefer ruusları ve ruznamçeleri gelmekteydi. Bunlar da tez için oldukça yetersizdi. Arşivdeki malzemeleri tanıyan ve bilen hocalardan, tezle ilgili hangi kaynaklara bakmam gerektiği konusunda yardım istediğimde; yeterli kaynak bulamayacağımı, çünkü serdarlık ve serdâr-ı ekremlığın bir müessese değil unvan olduğu, dolayısıyla bu konunun ancak yüksek lisans tezi olabileceğini söylediklerinde, büyük bir moral bozukluğu yaşamıştım. Danışman hocamla yaptığımız istişareler sonucunda, ilk başta teklif ettiğim *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı* adlı tez başlığında karar kıldık ve büyük bir heyecanla çalışmaya başladım. Bu arada bir yıl kaybetmiş oldum. Ne yazık ki bu dönemde topladığım verilerden hareketle henüz bir çalışma da yapamadım.

Aksaray Sancağı XVI. yüzyılda Aksaray ve Koçhisar (Şerefli) kazalarından oluşmakta idi. Bir ara Ereğli de bu idari birime dâhil olmakla birlikte, daha çok Konya sancağına bağlı kaldığından tezin kapsamı içine almadık. Onu başka bir çalışmaya - doçentlik takdim tezine – bıraktım. Böylelikle Konyalı'nın *Aksaray Tarihi*'nin yanına *Şerefli Koçhisar Tarihi*³ adlı kitabı da katıldı. Doktora tez döneminde bu iki eser başucu kaynağım oldu. Başlangıçta, yeni bir şeyler ortaya koymak adına, bu kitapların varlığını kendime problem edinirken, daha sonra ne büyük nimet olduğunu anlamam uzun sürmedi. Tezim onun veri ve bilgileri sayesinde çok daha sağlam temellere oturdu.

Şehir tarihi çalışanlar için tahrir defterleri kadar dönemin Osmanlı mahkemelerinde görülen davaların tutulduğu şeriye sicilleri de hayati önemi haizdir. Bütün kadınlıklarda bu defterler tutulmasına rağmen çeşitli nedenlerden dolayı günümüze ulaşabilenlerin sayısı oldukça azdır. Bu bağlamda kadı sicillerinin tamamı veya bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiş şehirleri şanslı saymak mümkündür. Çalışma alanım olan Aksaray ve Koçhisar ise maalesef şanssız şehirlerin başında gelmekteydi. Kataloglarda bir tek sicilleri bile görünmüyordu. Fakat Konyalı *Aksaray Tarihi*'nin I. cildinin 1060. sahifesinde özel arşivinde bulunan IV. Murad dönemine ait bir Aksaray şeriye sicilinden bahsetmekteydi. Uzun süre bu sicilin peşinde koşturdum. Derken, Mustafa Özdamar'ın, İbrahim Hakkı Konyalı ve kütüphanesi üzerine yazdığı kitaptan⁴ haberdar olduğumda, dört gözle aradığım sicile çok yaklaştığımı hissetmişim. Gerçekten de sicil kütüphane katalogunda yer alıyordu. Bir kopyasını almak için kitaplarını ve bütün malzemesini bağışlayarak kurduğu Üsküdar'daki Selimiye Camii Hünkâr Kasrı'ndaki İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi'ne gittiğimde, buradaki inşaat ve tamirat faaliyetlerinden dolayı kapalı olduğu söylenince, büyük bir üzüntüye kapıldım. Eli boş bir şekilde dönmek zorunda kaldım. İki yıl aradan sonra tekrar gittiğimde tamirat bitmiş, kütüphane hizmet vermeye başlamıştı. Kütüphaneciden ilgili sicili istedim ve kısa süre sonra kütüphane görevlisi elinde bir kitapla geldi. Teslim aldığım kitap benim aradığım sicil değildi. Katalog numarası aynı olmasına rağmen sicil yerine başka bir kitap aynı demirbaş numarasını taşımaktaydı. İkinci teşebbüsüm de sonuçsuz kaldıktan sonra sicilin akıbeti ve ona ulaşma noktasındaki ümitlerim de tamamen bitmişti.

³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Şereflikoçhisar Tarihi*, İstanbul 1971.

⁴ Mustafa Özdamar, *İbrahim Hakkı Konyalı ve Konyalı Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1997.

Aksaray'ın tek sicilinin ortaya çıkması ve meraklılarıyla buluşabilmesi için 2014 yılını beklememiz gerekiyormuş. Sicil Konyalı'nın dediği gibi kendi özel arşivinden değil de Aksaray mebusluğu ve belediye başkanlığı yapmış Bayram Ali GÜRÜN'ün terekesine sahip olan torunu H. Ümit GÜRÜN'de çıkmıştır. Sicilin ortaya çıkması ise Mustafa Fırat GÜL ve Orhan ÖZDİL'in çalışmaları sayesinde olmuştur. Bayram Ali GÜRÜN Aksaray tarihine merakı ve araştırmacı kimliğiyle şehir tarihine ait bilgi, belge ve kitapları toplamasının yanında Konyalı'nın eserini hazırladığı süreçte de kendisine rehberlik etmiştir. Böylelikle Konyalı, söz konusu sicili de bu dönemde görmüş ve kullanmış olmalıdır.

Aksaray'ın 1625-1633 yıllarına dair sosyal, ekonomik ve hukuk tarihi adına çok önemli bir kaynağı bulunduğu mahzenden gün yüzüne çıkararak ve günümüz harflerine çevirerek yayınlayan Aksaray sevdalısı Orhan ÖZDİL, Mustafa Fırat GÜL ve Eralp Yaşar AZAP üçlüsüne ne kadar teşekkür etsek azdır⁵. Zira bu tür çaba ve gayretlerin sadece üniversitelerdeki akademisyenler tarafından değil şevk, heyecan, azim ve meraka sahip yerel tarihçi ve araştırmacılar tarafından da yapılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hülasa, doktora tezimi yazdığım süreçte bu sicilden faydalanamadım. Her ne kadar XVII yüzyıla ait bir kaynağın doğrudan tezle alakalı olmadığı söylenebilirse de, önceki ve sonraki dönemlere ait belge ve bilgilerden de çeşitli yorumlar ve sonuçlar çıkarmanın mümkün olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Bulabildiğim kaynaklar muvacehesinde çalışmam 2002 yılında bitti⁶ ve 2005 yılında kitap olarak yayınlandı⁷.

Doktoradan sonra doçentlik takdim tezi olarak her ne kadar Akşehir'i çalışmak istediysem de bir başka arkadaşın (Yard.Doç.Dr. Volkan ERTÜRK) aynı şehri doktora tezi olarak çalıştığını ve bir hayli mesafe kat ettiğini görünce, yönümü Ereğli'ye çevirmek durumunda kaldım. Aksaray ve Koçhisar'da olduğu gibi Akşehir ve Ereğli hakkındaki çalışmaların da en ciddi ve kapsamlısı yine Konyalı'ya aitti. Ereğli hakkındaki temel bilgilerim Konyalı'nın eserine dayanmakta idi. Onun veri, bilgi ve gözlemleri üzerine benim bulduklarım ve

⁵ *Aksaray'ın Tek Şer'îye Sicili (1625-1633)*, Haz. Orhan Özdil, Mustafa Fırat Gül ve Eralp Yaşar Azap, Aksaray Barosu Yay, 2014.

⁶ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2002.

⁷ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Tablet Kitabevi, Konya 2005.

gözlemlerim oturdu. 2009 yılında bitirdiğim çalışma Ereğli Belediyesi tarafından yayınlandı⁸.

Konyalı bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi, şevk ve heyecanıyla sadece Aksaray için değil, Konya merkezli Orta Anadolu'nun tarihi üzerine yazdıklarıyla dikkat çekmektedir. Dönemin tarihçilik anlayışı çerçevesinde şehirler üzerine yazdığı bütün kitaplarında aynı üslup ve yöntemi benimsemiştir. İlgili şehre ait tarihi bilgi ve kayıtları eski çağlardan itibaren yaşadığı döneme kadar getirmiştir. Dolayısıyla onun çalışmaları tam bir doküman çalışması olarak da görülebilir. Kitaplarının en kıymetli yanı karış karış gezdiği şehir ve köylerde gördüğü tarihi çevre ve yapılara ait verdiği bilgilerdir. Ayrıca ilgili şehirlerde yetişmiş önemli ilim ve sanat adamları da Konyalı'nın ilgi alanına girmiştir. Benim, Konyalı'nın çalışmaları üzerine yaptığım iş ise XVI. yüzyıl Aksaray sancağı ve Ereğli kazasının sosyal ve ekonomik durumunu ortaya çıkarmak olmuştur.

Konyalı ile yollarımız benim Konya üzerine hazırladığım bir projenin SÜBAP (Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü) tarafından kabul edilmesiyle bir kez daha çakıştı. Henüz bitiremediğim projenin ana kaynaklarından birini yine Konyalı'nın kitabı oluşturmaktaydı⁹.

Yüksek lisans ders döneminin akabinde 1994'te başladığım tez çalışmasıyla gıyabında ve eserlerinden tanıdığım rahmetli Konyalı ile bağlarım bir şekilde artarak devam edip gidiyor. Onun yazdıkları bugün bizlerin çalışmalarına temel teşkil ettiği gibi, hareket noktalarımızı da oluşturuyor. Geriye doğru dönüp baktığımda şimdiye kadar yaptığım yayınların önemli bir kısmının kaynakları arasında Konyalı'nın ismi başta geliyor. 1984 yılında fani dünyadan beka yurduna göç eden Konyalı bıraktığı en güzel sadaka-i cariyelerle aramızda yaşamaya devam ediyor. Bu vesile ile merhuma Allahtan rahmet diler, mekânının cennet olmasını Cenâb-ı Mevlâdan niyaz ederim.

⁸ Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Ereğli Kazâsı*, Ereğli Belediyesi Yay., Konya 2009.

⁹ İbrahim Hakki Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Ankara 1997.

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN "ABİDELERİ VE KİTABELERİ İLE AKSARAY TARİHİ" İSİMLİ ESERİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Zekai ERDAL *

Özet

İbrahim Hakkı Konyalı'nın "Abideleri ve Kitabeleri" başlığı ile kaleme aldığı en kapsamlı eseri hiç şüphesiz (Niğde) Aksaray Tarihi'dir. Bu eserin bu kadar kapsamlı olmasının nedeni yazarın en son eserlerinden birisi olmasıdır. Zira 1974 yılına kadar yazar gerekli olan tüm bilgileri derlemiş ve Aksaray Tarihi içerisinde ziyadesiyle kullanmıştır.

Konyalı zamanında Niğde'ye bağlı olan gerek Aksaray gerekse Ortaköy'ün tüm köylerini gezmiş, köylerdeki tarihi yerler, ören yerleri, meşhur semtleri eserinde yazmış ve uygun gördüklerini de bizatihi gidip yerinde incelemiştir. Günümüze kadar Aksaray'la ilgili yapılan çalışmalarda Konyalı'nın bu eserini geçen bir yayın daha ortaya çıkmamıştır. Bu kitaptan Konyalı'nın bir tarihçi, bir halk bilimci, sosyolog, arkeolog, sanat tarihçi, arşiv uzmanı olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadar geniş ve derin bir eserde, hataların olması da gayet tabiidir. Bu hatalar ya da yanlışlıklar ya yazarın kendisinden ya da basım evinden kaynaklıdır. Konyalı'nın kendisinden kaynaklı hata ve yanlışlıklar mukayese edilerek örnekleriyle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Hakkı Konyalı, Aksaray, Ortaköy, Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi.

A CRITICAL VIEW ON İBRAHİM HAKKI KONYALI'S "AKSARAY AND ITS MONUMENTS AND INSCRIPTIONS"

Abstract

İbrahim Hakkı Konyalı's most detailed volume in "Monuments and Inscriptions" series is without doubt Aksaray (Niğde) history. The depth of this volume is due to the fact that its one of the author's latest oeuvres. The author collected the information he needed until 1974, which in turn he availed himself to write the Aksaray History.

In his period, Aksaray was a town in Niğde province, and he visited all the villages in Aksaray and Ortaköy, and wrote about historical spots, ruins and famous neighborhoods he heard in his works, some interesting ones he even visited himself. In studies on Aksaray until today, no scholar cited any of his works about the city. The book demonstrates Konyalı as a

* Yrd. Doç. Dr., Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

historian, a folklore scholar, sociologist, art historian and an archivist. In such an extensive and profound volume, it is conceivable that there could be some mistakes. Those mistakes are either author's own, or results of the editing process by the publisher. In this study errors by the author are compared with other resources and demonstrated with examples.

•

Keywords

Ibrahim Hakki Konyali, Aksaray, Ortakoy, Aksaray and its Monuments and Inscriptions.

Giriş

Bu makalede İbrahim Hakkı Konyalı'nın yazdığı "Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi" isimli eseri sanat tarihi noktasından incelenecektir. Eser içerisinde yazar tarafından yapılan hatalar, ya da yanlışlıklar gerçek bilgi ve kaynaklar verilerek gösterilmeye çalışılacaktır. Eserin kritiği yapılacaktır.

İbrahim Hakkı Konyalı tarafından yazılan eserlerin en önemlileri "Abideleri ve Kitabeleri İle" başlığı altında Aksaray, Konya, Şereflikoçhisar, Erzurum, Kilis, Üsküdar, Karaman: Ermenek ve Mut ile Ereğli kitaplarıdır. Bu eserlerin arasında da en kapsamlı ve geniş olanı ise "Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi"dir.

Eser, İstanbul Fatih Yayınevi Matbaası tarafından 1974 yılında yayınlanmıştır. Kitap toplamda 3310 sayfa olup 3 ciltten oluşmaktadır. Eserin ilk iki cildi yayınlandığı tarihte Niğde'nin bir ilçesi olan Aksaray'a, üçüncü cilt ise Ortaköy ilçesine aittir. Ancak Konyalı her üç cildi bir bütün olarak ele almış ve sayfaların numaralandırılmasını her cilt için ayrı ayrı yapmak yerine bir bütün olarak vermiştir.

Kitabın ilk cildi şu ana başlıklardan ve sayfa aralıklarından oluşmaktadır:

Tarihi Kaynaklarda Aksaray (1-118)

Tarih Boyunca Aksaray (119-177)

Romalılar Devrinde Aksaray (178- 191)

Bizanslılar Zamanında Aksaray (192-410)

Karamanoğulları Zamanında Aksaray (411-428)

Eretnağulları Zamanında Aksaray (429-434)

Kadı Burhan-ed-din Zamanında Aksaray (435-450)

Zülkadirililer Zamanında Aksaray (451-454)

Mısırlılar Zamanında Aksaray (455-462)

Osmanlılar Zamanında Aksaray (463-492)

Fatih Zamanında Aksaray Vakıfları ve Mülkleri (493-518)

İkinci Bayezid Devrinde Aksaray (519-566)

Yavuz Sultan Selim Zamanında Aksaray (567-594)

Kanuni Devrinde Aksaray-Aksaray Mahalleleri-Köyleri-Mezreaları-Vakıfları-Nüfusu (595-618)

Kanuni Devrinde Aksaray Nüfusu-Zeamet ve Tımarları-Nahiyeleri ve Vakıfları (619-706)

Sultan Üçüncü Murad Zamanında Aksaray Mahalleleri, Nahiyeleri, Köyleri, Mezreaları, Nüfusu (707-738)

Esb-Keşan-Atçekenler Kanunnamesi (739-806)

Karaman Vilayet Kanunnamesi (807-980)

Darphane ve Aksaray'da Basılan Paralar (981-998)

Şifahane-Timarhane (999-1002)

Ashab-ı Kehf-Mağara Arkadaşları ve Mumya (1003-1048)

Aksaray Kaleleri (1049-1068)

Kervansaraylar ve Hanlar (1069-1142)

Cami ve Mescidler (1143-1304)

Medreseler (1305-1364)

Bazı Müderrisler (1365-1382)

Zaviyeler ve Hankahlar (1383-1408B)

II. Cildin ana başlıkları ve sayfa aralıkları ise:

Türebeler (1411-1502)

Musalla ve Bazı Kabristanlar (1503-1516)

Ahi Mezar Taşları (1517-1522)

Kitabeli Erkek Mezar Taşları (1523-1558)

Kitabeli Kadın Mezar Taşları (1559-1586)

Hamamlar (1587-1594)

Çeşmeler Musluklar (1595-1600)

Bazı Değirmenleri (1601-1606)

Bazı Köprüler (1607-1614)

Bazı Tarihi Terimler (Istıklar) (1615-1629)

Noğay Tatarlarının Rusya'dan Türkiye'ye Göçleri (1630-1634)

Aksaray İlçesinin Jeolojik Yapısı (1635-1642)

Güherçile Ocakları (1643-1648)

Aksaray'ın Nüfusu (1649-1658)

Aksaraylı Meb'uslar-Milletvekilleri (1659-1664)

Aksaray İdare Amirleri, Sancak Beyleri, Mutasarrıfları, Mütessellimleri ve Valileri (1665-1666)

Aksaray İdare Amirleri, Mutasarrıfları, Mütessellimleri ve Muhassıllar (1667-1680)

Aksaray Belediyesi (1681-1728)

Okullar (1729-1746)

Hastaneler ve Dispanserler (1747-1752)

Bankalar-Ticaret ve Ziraat Odaları-Azm-i Milli Şirketi (1752-1762)

Milli Mücadelede Aksaray (1763-1786)

- Aksaray Kasaba ve Köyleri (1787-2192)
Bazı Archelaisliler ve Bazı Büyük Aksaraylılar, Aksaray'a Hizmet Edenler-
Aksaray'la İlgili Kişiler-Aksaray'ı Sevenler (2193-2740)
III. Cildin ana başlıkları ve sayfa aralıkları da:
Kapadokia Yeni Bulunan Kaya Eserleri (2746-2746)
Eser ve Değeri (2747-2752)
Kiliseler (2753-2911)
Belisrıama Kiliseleri (2912-2917)
Hasan Dağı Bölgesi Hakkında Genel Bilgiler (2918-2928)
Abideleri ve Kitabeleriyle Ortaköy Tarihi (2929-2930)
Ortaköy (2931-2937)
Belediye Bütçesi (2938-2939)
Balcı Belediye Bütçesi (2940)
Ortaköy Camileri (2940-2942)
Köyler (2943-3010)
Bir Hasan Dağının Hasan Dağı Hakkında Notları (3011-3038)
Hasan Dağı'nda Yollar (3039-3044)
Bazı Mahalli Kelimeler (3045-3046)
Bazı Mahalli (Yerel) Kelimeler (3047-3060)
Kitabın Metnine Girmeyen Bazı Resimler (3061-3077)
Şahıs Adları (3078-3103)
İndeks (3104-3291)
Düzeltilme Cetveli (3292-3309)

Aksaray Tarihi isimli eser, Konyalı'nın en kapsamlı ve derin kitabı olmasına karşın şekil, form, içerik metod, yöntem ve konunun işlenişi yönünden kendisinden önce yayınlanan "Şereflikoçhisar Tarihi " isimli kitabın gelişmiş bir tekrarıdır¹.

I.cildin tamamı ile II. cildin yarısı Aksaray merkez ilçedeki eserleri kapsarken, II. cildin diğer yarısı merkez ilçeye bağlı köyler ve Aksaraylı meşhurlar hakkındadır. III. Cild ise Ortaköy ilçe merkezi ve bağlı köyler ile İhlara Vadisi'ndeki kiliseleri anlatan bölümler M.-N Thierry'nin kaleme aldığı eserin Fransızcadan tercümesidir².

---

1 M. Zahir Ertekin; *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserlerinde Sanat Tarihi*, (Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2014, 123.

2 N.-M. Thierry, *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce, Region du Hasan Dağı*, Paris, 1963.

Eserin geneli göz önüne alındığında 8 kale, 15 han, 85 cami ve mescid, 3 medrese, 7 Zaviye-hankah/tekke, 32 türbe, 6 mezarlık, 4 hamam, 9 çeşme, 9 köprü, 10 kamu (resmi) yapısı, 5 ev, 23 kilise, 1 şifahane, 1 bezirhane, 347 şahide ve sanduka, 18 sikke, 98 kitabe, 128 berat/ferman/hüccet/vakfiye Konyalı tarafından bizatihi incelenmiş, gerek fotoğrafları gerekse içerdikleri bilgiler kitapta yer almıştır. Ayrıca eser içerisinde 24 adet plan ve kesit, 49 tane desen ve motifin çizimi ve 7 adet de harita bulunmaktadır.

Bu eseri bu kadar büyük kılan aslında dönemin belediye başkanları olan Mehmed Dalkılıç ve Taki Tatlıpınar'ın Konyalı'ya gerekli araştırmaları yapması için maddi ve manevi desteklerini esirgememeleridir. Arkasında büyük bir destek alan yazar, Aksaray'a bağlı tüm köyleri, kasabaları, mezraları, virane yerleri, örenleri, terk edilmiş köyleri, eski, yeni tüm tarihi eserleri, kaya oyma medfenleri, tırhazları ayırım yapmaksızın incelemiştir.

Sonrasında yazar, gerekli arşiv belgelerini bulmak için ulaşabildiği tüm kütüphaneleri, müzeleri ve arşivleri ziyaret etmiş ve lüzumlu bulduğu belgeleri elde etmiştir. Bununla da yetinmeyen yazar yöredeki köklü ailelerle temasa geçmiş, tarihe ve tarihi eserlere merakı olan Milletvekili Oğuz Demir Tüzün ve yerel tarihçi Mehmed Hamzakadı'dan tam destek almıştır. Köylere yaptığı ziyaretlerde her daim yanında Oğuz Demir Tüzün bulunmuştur. Elindeki imkânları son noktasına kadar değerlendiren Konyalı bu büyük eseri meydana getirmiştir. Elinde olmayan sebeplerle gidemediği ya da göremediği yerler ve eserler hakkında da birkaç satır da olsa bilgi vermiş ve neden inceleyemediğini de yazmıştır.

Yörenin önemli ailelerinden olan Gürün ve Perekzadelerin ellerindeki arşiv belgelerini de kullanmayı da ihmal etmemiştir.

Eserde Konu Bütünlüğünün Bozulması

Konyalı kitabe ya da bir yazma eserde ismi geçen kişiler hakkında detaylı bilgiler vermektedir. O kişinin kitabede geçen ismi ile yetinmeyip, ilgili kişi hakkında diğer yazılı eserlerde geçen farklı bilgileri de yazmaktadır. Bu sebeple de bilgi karmaşası olmakta, verilen bilgilerde bir bütünlük ve devamlılık görünmemektedir. Bu durum yazarın konu bütünlüğünü bozduğunu göstermektedir. Aksaray'daki Selçuklu hâkimiyeti ile ilgili bilgileri anlatırken

birden Danişmentlilere veya Aksaray anlatılırken bir anda Konya ve Kayseri'ye geçmekte ve oradaki ilgili bilgileri de vererek konuyu fazlasıyla uzatmaktadır³.

Ervah Mezarlığı'ndaki Hacılar Hanı hakkında bilgi verirken, konunun akışını bozarak hanın yakınındaki türbeler hakkında bilgi vermekte ve bilgi akışı ili konu bütünlüğü bozulmaktadır⁴.

Konyalı'nın Arşivinden Kaynaklı Hatalar

Konyalı'nın kaleme aldığı Aksaray Tarihi gibi 3 ciltlik bir eserde de bir çok yerde hatalar görülmektedir. Ancak bu hatalar dizgi yada matbaadan ziyade Konyalı'ya ait hatalardır. Zira Konyalı tarafından yapılan tasniflerde büyük zarflar içerisinde ilgili konuya ait muhtelif resimler ve dokümanlar konulmuş ve her bir belgenin arkasına da bizzat Konyalı tarafından resimlerin isimleri ya da neye ait oldukları gerek Osmanlı gerekse Latinize Türkçe olarak yazılmıştır. Her bir yapı için oluşturulmuş olan zarfların içindeki resimler incelendiğinde o yapıya ait olmayan ancak diğer eserlere ait resimler zarfların içinde çıkmaktadır. Bu durum Konyalı'nın yapılarla ait resimleri karıştırdığını göstermektedir. Tasnifte başlayan hatalar, basılan kitapta da aynen yansıtılmıştır.

Bu karışıklığa birkaç örnek vermek mümkündür. 2446 nolu Pir Ali Sultan'a ait zarfın içinde Somuncu Baba Zaviyesi ile A'raçzade Camisi'ne ait birer adet resim⁵; Dadasın (Tatlıca) Köyü Camisi'ne ait bir tane resim Karakuyu Köyü Camisi isimli 2452 numaralı zarfta⁶; Melik Mahmud Gazi Hankahı'na ait bir adet resim Şeyh Hamit Mahallesinde Şeyh Hamid Veli Camii harabesi iç kısım şeklinde 2473 nolu zarfta⁷; 2479 nolu Öresun Han'a ait zarfta Sultan Hanı'na ait 3 adet, Helvadere Nora Harabeleri ait 1 adet, ve Alay Han'a ait 1 adet resim⁸; Şeyh Hamza Türbesi'ne ait 2483 nolu zarfın içinde Cemaleddin Aksarayi Zaviyesi'ne ait 1 adet resim⁹; Kılıç Arslan Türbesine ait 2489 nolu zarfta Sultan Hanı'na ait 1 adet, 2493 nolu zarf Ervah kabristanından bir türbe ve zaviye harabesi şeklinde isimlendirilmiş olmasına karşın resim Hacılar Hanı'na aittir¹⁰.

3 İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, I, İstanbul, 1974, 286-88; Ertekin, *a.g.e.*, 360.

4 Konyalı, *a.g.e.*, 1084; Ertekin, *a.g.e.*, 360.

5 İ.H.K.K. Dosya No: 2446.

6 İ.H.K.K. Dosya No: 2452; Konyalı, *a.g.e.*, 2004.

7 İ.H.K.K. Dosya No: 2473; Konyalı, *a.g.e.*, 1294.

8 İ.H.K.K. Dosya No: 2479; Konyalı, *a.g.e.*, 1139, 1141.

9 İ.H.K.K. Dosya No: 2483; Konyalı, *a.g.e.*, 1498.

10 İ.H.K.K. Dosya No: 2493; Konyalı, *a.g.e.*, 1413.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

2496 nolu Darphane isimli zarfın içinde A'raçzade Camisi ile Hacılar Hanı'na ait birer resim¹¹; Zinciriye Medresesi'ne ait 2525 nolu zarfın içinde Mamasın Köyü Pir Şemmas Tekkesi'nin mihrap resmi görülmektedir¹². (Fot.1-2)

2604 nolu Gaybi Dede Türbesi isimli zarfın içinde tanımlanamayan bir yapıya ait resimler Yenipınar Gaybi Türbesi adıyla kitapta; yine Gaybi Dede Mezarlığı'na ait olduğu belirtilen bir şahidenin resmi görülmektedir¹³. İşin garip tarafı Gaybi Dede'ye atfedilen resimler kesinlikle Hacı Gaybi Türbesi'ne ait değildir. Ayrıca şahide günümüzde Ihlara Kasabası'ndaki metruk büyük camide yer almaktadır¹⁴. 2605 nolu Bacım Sultan isimli dosyadaki resim ise Çaput Baba Türbesi'ne aittir¹⁵. 2611 nolu Yenipınar Köyü ve Camisi isimli zarftaki camiye ait resim aslında Mamasın Köyü'ndeki Yeni Cami'nindir¹⁶. (Fot. 3-4)

2615 nolu Viranşehir Harabeleri isimli dosyada Çanlı Kilise'nin resmi görülmektedir¹⁷. 2652 nolu Susadı Köyü isimli dosyadaki Hacı Bektaş Zaviyesi'nin resimlerinin arasında Aksaray merkezdeki A'raçzade Camisi'nin mihrabı karışmıştır¹⁸.

Zinciriye Medresesi'nin portaline ait üç adet fotoğraf ise Sultan Hanı'nın iç kapısı şeklinde kitapta yanlış yazılmıştır¹⁹.

Osmanlı Devleti'ne ait arşiv vesikalarında Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat tarafından yaptırıldığı belirtilen Ulu Irmak kenarındaki bendler²⁰; Konyalı tarafından "kale kalıntısı" şeklinde yanlış tanımlanmış ve kitapta "Archelais kalıntıları" biçiminde yazılmıştır²¹.

11 İ.H.K.K. Dosya No: 2496; Konyalı, *a.g.e.*, 983, 984.

12 İ.H.K.K. Dosya No: 2525; Konyalı, *a.g.e.*, 1340.

13 İ.H.K.K. Dosya No: 2604; Konyalı, *a.g.e.*, 2141.

14 Konyalı Ihlara Kasabası'nı tanımlarken şahidenin caminin içinde olduğunu yazdıktan sonra dökümünü vermektedir. Bkz.: ; Konyalı, *a.g.e.*, 1980.

15 İ.H.K.K. Dosya No: 2605.

16 İ.H.K.K. Dosya No: 2611; Konyalı, *a.g.e.*, 2140.

17 İ.H.K.K. Dosya No: 2611; Konyalı, *a.g.e.*, 1954.

18 İ.H.K.K. Dosya No: 2652; Konyalı, *a.g.e.*, 2079.

19 Konyalı, *a.g.e.*, 1118, 1132.

20 12 Muharrem 1191/20 Şubat 1777 tarihinde meydana gelen yağmur sonucu Ulu Irmak taşmış ve bu taşkın neticesinde setin bir kısmı yıkılmıştır. Bkz.: BOA, HAT, 19 / 880.

21 İ.H.K.K. Dosya No: 2501; Konyalı, *a.g.e.*, 1056.

Kitabe Okumalarından Kaynaklı Hatalar

Konyalı arşiv belgelerini, kitabe ve sikke okuma konusunda işin ehli bir kidir. Bu durum eserlerinde açıkça görülmektedir. Yazar birçok eserinde “yerli ve yabancı bilim adamları tarafından doğru ve tam olarak okunamayan” kitabelerin ilk defa kendisi tarafından doğru ve tam olarak okunduğunu gururlu bir şekilde yazmaktadır.

Aynı mağrur ifadelerle Ağzıkarahan’ın kapalı kısım portalindeki kitabe ile Sultan Hanı’na ait 667/1268-69 tarihli tamir kitabesini, yapıyı yerinde inceleyen yerli ve yabancı bilim adamları tarafından doğru ve tam olarak okunamadığını, kendisinin bu kitabeyi doğru okuduğunu yazmaktadır²²(Fot. 5.)

Konyalı, Ağzıkarahan’ın kapalı kısım portalindeki kitabe de kendisine yakışmayan bir tavır sergilemiştir. Kitabenin ilk satırını okuyamadığı gibi tamamen uydurmuştur. İkinci satırının yarısını ise doğru okuyabilmiştir. Son satırdaki bir kelimeyi de yanlış okumuştur. 1920-23 yıllarında yapıyı inceleyen Abdullah Sabri Karter’in okuduğu kitabe, Konyalı’nın okuduğuna göre daha doğrudur²³. Anadolu Selçuklu Kitabeleri hakkında doktora tezi hazırlayan Recep Gün ise bu kitabenin ilk iki satırını net olarak okuyamamış ve tezinde ilgili kısımları eksik bırakmıştır²⁴.

Konyalı ilk satırı “امر بإنشاء هذا الخان المبارك” şeklinde okumuştur²⁵. Ancak ilk satır “بانيء هذا الخان لقد” biçiminde olmalıydı²⁶.

Kitabe ikinci satırı ise “في أيام دولة السلطان الاعظم” biçiminde okumuştur²⁷. Bu satır ise “مماليك سلطان الاعظم” biçiminde okunmalıdır²⁸.

Son satırda ise “شعبان”²⁹ kelimesi kesin olmamakla birlikte “بييغا” şeklinde olma ihtimali daha yüksektir³⁰.

22 Konyalı, *a.g.e.* 1078, 1125; Ertekin, *a.g.e.*,363.

23 Abdullah Sabri Karter, *Aksaray Dağarcığı*, (Yzm.), 45.

24 Recep Gün, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniv., Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999, 79-80.

25 Konyalı, *a.g.e.*, 1076.

26 Zekai Erdal, *Aksaray’da Türk Devri Mimarisini*, (Yüzüncü Yıl Üniv., Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2014, 340.

27 Konyalı, *a.g.e.*, 1076.

28 Edal, *a.g.e.*, 340.

29 Konyalı, *a.g.e.*, 1076.

30 Karter, *a.g.e.*, 45.

Hanın Avlu Taç kapısındaki kitabenin tarih kısmında geçen “ صفر ”³¹ ayını Konyalı “ شعبان ” şeklinde yanlış okumuştur³². (Fot. 5-6-7)

Tarihi Eserler Hakkındaki Hataları

1-Konyalı Ulu Cami'nin Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından yaptırıldığını oğlu İbrahim Bey ile alakasının bulunmadığını iddia etmesi ise yine Konyalı'nın yersiz ve inatçı tutumunun bir örneğidir. Konyalı Osmanlı'nın çöküş devrinde bir çıkarıcı tarafından İbrahim adının uydurulduğunu da mesnetsiz bir şekilde iddia etmesi de yine onun garip tutumlarındanıdır³³.

Ulu Cami, şer'iyye sicilinde İbrahim Bey'in bina eylediği cami, İbrahim Bey Cami, Karamanoğlu bina eylediği cami, Ulu Cami³⁴ şeklinde kayıtlıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Karamanoğlu İbrahim Bey Vakfına bağlı Ulu Cami³⁵, Karamanoğlu İbrahim Bey bina eylediği cami-i şerif³⁶ isimleriyle zikredilmiştir.

Vakıf kayıtlarında da Karamanoğlu İbrahim Bey Cami³⁷, İbrahim Beyzade Karaman Cami-i Şerif³⁸, Karaman Oğlu İbrahim Bey bina eylediği cami³⁹, Karamanoğlu İbrahim Bey binası cami⁴⁰ şeklinde anılmaktadır.

Yukarıda ki arşiv kayıtlarında da açıkça görüldüğü üzere Ulu Cami'ye katkısı bulunanlardan birisi de Karamanoğlu İbrahim Bey'dir.

Konyalı'nın Karamanoğlu Sultan İbrahim için ortaya attığı bu iddiayı yine Aksaray'ın ilk valisi Abdullah Sabri Karter yalanlamaktadır. Karter, Beyler (Ulu) Cami'nin yıkılan Mahfil duvarında olup bilahare cami içine konulan bir kitabeden bahsetmektedir. Aksaray Müzenin bahçesinde sergilenen kitabenin metni ise:

31 Karter, *a.g.e.*, 45; Erdal, *a.g.e.*, 339.

32 Konyalı, *a.g.e.*, 1074.

33 Konyalı, *a.g.e.*, 1271, dipnot 1.

34 Aksaray Şer'iyye Sicili, 15a, 17a, 36b, 49b.

35 BOA, HAT, 1492 / 34 – 1

36 BOA, HAT, 546 / 26971.B

37 V.G.M.A. Defter No: 531, Sayfa: 126, Sayfa: 128.

38 V.G.M.A. Defter No: 533, Sayfa: 137.

39 V.G.M.A. Defter No: 533, Sayfa: 137.

40 V.G.M.A. Defter No: 534, Sayfa: 162, Sayfa: 169; Defter No: 535, Sayfa: 121.

۱- فى ايام الدولة السلطان

۲- ابراهيم بن محمد بن قرامان خلد ملكة

Kitabenin Anlamı:

“Karaman oğlu Mehmed oğlu İbrahim’in sultanlığı günlerinde (yapıldı) Allah mülkünü ebedi kılsın” bu kitabe açık bir şekilde camide Karamanoğlu Sultan İbrahim’in imzası olduğunu göstermektedir⁴¹. (Fot. 8.-9.)

Konyalı bu kitabenin Ulu Cami’ye ait olamayacağını “Karamanoğlu Cami Medresesi” ne ait olabileceğini yazdıktan sonra babası Mehmed Bey’in yaptırdığı cami ile alakasının olamayacağını kat’i bir dille vurgulamıştır. Bununla da yetinmeyen Konyalı kitabenin başka bir yerden ve bir başka yapıdan getirilmiş olabileceği ihtimali üzerinde de durmaktadır. Bunun haricinde Konyalı kitabede geçen İbrahim’in lakabı “Tacüddin” olan II. İbrahim olduğunu da iddia etmektedir⁴².

2-Konyalı, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1970 yılında Ulu Camideki tarihi halıları incelemek ve tasnif etmek için görevlendirilmiştir. Bu inceleme esnasında cami içinde ve yakın çevresinde tespit ettiği kitabeleri de halılarla birlikte Vakıflar Dergisinde bir makalede yayınlamıştır⁴³. Makalenin içeriği ise 1974 yılında yayımlanan “Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi” adlı eserinin I. cildinden aynen aktarılmıştır⁴⁴.

Ulu Camideki inceleme esnasında tespit ettiği bir kitabedeki hatalı ısrarı kendisinden sonra gelen ve onu kaynak gösteren tüm araştırmacıları yanıltmıştır. Zira yazar makalesinde “ mabedin batısında enkaz arasında bulduğumuz 0.90 x 0.45 metre ebadındaki bir mermerde de devrinin sülüsü ile üç satır halinde şu kitabeyi okudum:..” diyerek kitabe hakkında bilgileri vermeye başlamıştır⁴⁵. Aksaray Tarihi isimli kitabında ise “Ulu cami’in vaktiyle yıkılan kapısının üzerinde veyahut portalinin bir yerinde bulunuyordu. Kapu tamir edilirken veyahut daha evvel bulunduğu yerden düşmüş ve muhafaza için caminin içine alınmıştır. Sonra kadirbilmezler tarafından hoyratça sokağa, abdesthane yolunun

41 Karter, a.g.e., 6.

42 Konyalı, a.g.e., 1228-29; a.y., “Aksaray Ulu Cami”, *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara, 1973, 273-288.

43 Konyalı, a.g.m., 273-288.

44 Konyalı, a.g.e., 1221- 1287.

45 Konyalı, a.g.m., 273.

üstüne fırlatılmıştır...”⁴⁶ şeklindeki ifadeleriyle kitabenin camide nerede bulunduğu konusunda öngörülerde bulunmaktadır.

Kitabe günümüzde Aksaray Müzesi'nin bahçesinde ters bir şekilde muhafaza edilmektedir. Gerek iklimin gerekse zamanın olumsuz etkileri nedeniyle mermer malzeme üzerindeki yazılar silinmeye başlamıştır.

Kitabenin Metni:

۱- امر بعمارة و تجديدہ اسلطان

۲- الاعظم سلطان محمد بن المرحوم المغفور

۳ - علاءالدين بك في سنة احدى عشر و ثمانماية

معمارہ فيروز

Kitabenin Anlamı: “ Bunun yenilenmesini merhum ve mağfur Alaeddin Bey'in oğlu yüce Sultan, Sultan Mehmed 811 yılında emretti.” Taşın solunda, yukarıdan aşağıya doğru “Mimar Firuz ” adı okumaktadır. (Fot. 10.)

Konyalı gerek makale de gerekse Aksaray Tarihi adlı eserinde bu kitabenin net bir şekilde Ulu Cami'ye ait olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiası sonucunda Ulu Cami'nin Karamanoğlu Alaeddin Bey'in oğlu Mehmed Bey tarafından 811/1408 tarihinde yenilendiğini ve mimarının da Mimar Firuz olduğunu yazmaktadır⁴⁷.

Konyalı'dan sonra Ulu Cami ile ilgili araştırma yapanlar ise Konyalı'nın bu iddiasını kritize etmeden aynen eserlerine aktarmışlar⁴⁸

Abdullah Sabri Karter valilik yaptığı dönemde (1920-23) şehir içinde yapmış olduğu araştırma neticesinde “Hacı Hasanlı Mahallesinde Alaybekzade Kara Mehmed Ağanın Sokak duvarında” bulunan kitabe vali tarafından “Cami-i Kebire nakledildi⁴⁹ şeklinde ifade edilerek kitabenin tam dökümü de eserde verilmiştir⁵⁰. (Fot. 11.)

46 Konyalı, *a.g.e.*, 1226.

47 Konyalı, *a.g.m.*, 273; *a.y.*, *a.g.e.*, 1226.

48 Muhammet Görür, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, (Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1991, 97; Anonim, *Aksaray Turizm Envanteri* 1995, Konya, 1995, 35; Osman Nuri Dülgerler, *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara, 2006, 78-79.

49 Abdullah Sabri Karter, *Aksaray Dağarcığı*, II, (Yzm.), 5.

50 Karter, *a.g.e.*, 5.

Araştırmacılarından Zeki Oral 1936 yılında yayınlanan bir makalesinde kitabenin Karamanoğlu II. Mehmed Bey tarafından yaptırılan ancak sonradan yıkılan imarete ait olduğunu belirttiikten sonra kitabesinin Ulu Camide saklandığını da açık bir dille yazmıştır⁵¹.

Ancak kitabenin zamanla nerden geldiği unutulmuş ve Konyalı'nın 1970'li yıllarda Ulu Cami'de yaptığı inceleme esnasında yeniden tespit edilerek Ulu Cami'ye ait olduğu kabul edilmiştir.

Konyalı kendisinden önce kitabeyi gören Oral'ın yayınlarını takip etmiş olmalıdır⁵². Ancak Oral ile aralarının kötü olması Konyalı'nın bu konuda Zeki Oral'ı tasdik etmesine engel olmuş gibi gözükmektedir. Zira Konyalı'ya göre Zeki Oral kötü kitabe okuyan, Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesini doğru okuyamayan birisidir⁵³. Ayrıca ona göre Zeki Oral farklı yerlerden topladığı malzemeleri kendisine mal eden bir kişidir⁵⁴.

Abdullah Sabri Karter'e ait üç defterden sadece ilkinin gören ve eserinde genişçe yer veren⁵⁵ Konyalı, Ulu Camiye ait kitabenin olduğu diğer cildi görememiştir.

Sonuç itibarıyla Oral, Konyalı'dan önce yöreye gelip araştırma yapmıştır. Bu kişinin yayınlarını gören inceleyen ve eserlerinde atıflar yapan Konyalı'nın Ulu Camiye ait olmadığı kesin olan bir kitabeyi ısrarla Ulu Camiye atfetmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

3-Günümüzde Debbağlar Camisi olarak adlandırılan yapıyla alakalı olarak Konyalı eserinde yine çelişkiye düşmüştür. Yazar eserinin Debbağlar Camisi başlığı altında yapıyı tanımlarken caminin olduğu yerde eskiden bir mezarlık olduğunu ve caminin temeli kazılırken kitabeli bir taşın bulunduğunu yazmaktadır⁵⁶.

---

51 Zeki Oral, "Niğde Tarihi", *Akıncı Derğisi*, 12, Niğde, 1936, 4.

52 Konya'da yayınlanan ve Konyalı tarafından "okunamayan ve perişan" şeklinde hor görülerek tarif edilen Anıt Dergisi'nin 1949 tarih ve 110. Sayıda Zeki Oral'ın makalesine menfi de olsa atıf yaması Konyalı'nın, Zeki Oral'ın yayınlarını takip ettiğini göstermektedir. Bkz.: Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Beyşehir Tarihi*, Erzurum, 1991, 170-71.

53 Ertekin, *a.g.e.*, 414, 1003,

54 Ertekin, *a.g.e.*, 1003,

55 Konyalı, *a.g.e.*, 1675-1678.

56 Konyalı, *a.g.e.*, 1155.

Bu kitabe günümüzde caminin doğu cephesinde yer almaktadır. Zikredilen kitabenin metni ise:

- 1-Bu cami-i şerifin tamirine dal بو جامع شريفك تعميرينه
۱- دال
2- Kara Şeyhzade Hüseyin Kemal sene 1292⁵⁷ قره شيخ زاده حسين كمال ۱۲۹۲
۲- سنه

Yukarıdaki kitabeyi anlattıktan sonra orijinal Debbağlar Camisi'nin yine burada Bölcek Köprüsü'nün tam karşısında olduğunu ve yıkıldığını; yeni caminin yerine eski caminin adının verildiğini ve kitabesinin de getirilerek caminin doğu duvarına yerleştirildiğini yazdıktan sonra ikinci kitabenin dökümünü vermektedir. Bu kitabe de mevcut olup caminin doğu duvarında bulunmaktadır. 1082/1671 tarihli ikinci kitabenin metni ise:

- ۱- بنا و عمر هذا المسجد الشريف والمعبد اللطيف
1. Bena ve amere haze'l-mescidi'ş-şerif ve'l-ma'bedi'l-latif
۲- الحاج محمد بن محمود الحامدي في غرة
2. El-Hac Muhammed b. Mahmud el-Hamidi fi gurreti
۳- رجب الفرد لسنة اثنين وثمانين و الف
3. Recebi'l-ferd li-seneti isneyn ve semanin ve elf⁵⁸.

Konyalı Debbağlar Camisi'nin 1973 yılında yapılan Bölcek Köprüsü'nün karşısında olduğunu yazarak ilk hatasını yapmıştır. Zira Debbağlar Camisi, Bölcek değil camiyle aynı adı paylaşan ve Bölcek Köprüsü'nün 100 m. kuzeyindeki Debbağlar Köprüsü'nün tam karşısında yer almaktaydı. Yıkılmadan önceki resimleri caminin gerçek yerindeki mevcudiyetini ispat etmektedir. (Fot. 12.)

Bir diğer hatası ise 1082/1671 tarihli ikinci kitabenin yıkılan camiye ait olduğu iddiası⁵⁹. Ancak bu kitabenin yıkılan camiye ait olmadığını Zeki Oral ispatlamaktadır.

57 Konyalı, a.g.e.,1155.

58 Konyalı, a.g.e.,1156.

59 Konyalı, a.g.e.,1156.

Zeki Oral, Pamucak Mahallesi'ndeki Garipler Mezarlığı denilen yerde cami temelleri kazılırken yerin 2 m. altından bir kitabenin bulunduğunu belirttikten sonra kitabenin metnini vermektedir⁶⁰.

Zeki Oral'ın da belirttiği üzere toprak altından çıkan kitabe aslında 1082/1671 tarihli olandır. 1292/1875 tarihli kitabe ise yıkılan camiye ait olabilir.

Konyalı'nın ismini vermediği, Zeki Oral'ın Garipler Mezarlığı olarak tanımladığı kabristan aslında 1279/ 1863 tarihinde vuku bulan taşkın sonucu ortadan kalkan Bölücek Mahallesi'ndeki Hacı Ömer Efendi tarafından vakfedilen mezarlık olmalıdır⁶¹. Toprak altından çıkarılan kitabe de mezarlıktaki olması muhtemel mescide aittir.

4-Yazarın bir başka iddiası ise Melik Mahmut Gazi Hankahı'nın, mevcut olmadığıdır. Konyalı'nın Darphane olarak eserinde incelediği yapı aslında hankahtır⁶². Darphane olarak zikrettiği yapıyı bir başka yerde Şeyh Hamid Veli (Melik Mahmud Gazi) Cami şeklinde tanımlamaktadır⁶³. Kitabında Darphane resmi olarak bir yerde Hacılar Hanı'nı gösterirken bir başka yerde ise A'raçzade Camisi'ni vermektedir⁶⁴. Melik Mahmud Gazi Hankahı'nda Prof. Dr. Bekir Deniz tarafından kapsamlı bir kazı gerçekleştirilmiştir⁶⁵. (Fot. 13-14)

Konyalı'nın Akademik Üsluba Uymayan Yanları

1- İ. Hakkı Konyalı'nın en büyük zaaflarından birisi de eline geçen orijinal belgelere imzasını atması, kırmızı renkli kalem ile metin içerisinde gördüğü önemli ifadelerin altını çizmesidir.

Aksaray'ın ilk valisi Abdullah Sabri Karter'e ait defterin ilk cildinin kapak sayfasına "İbrahim Hakkı Konyalı tarafından tetkik edilmiş ve fihristi yapılmıştır" ifadesini Osmanlı Türkçesi ile yazıktan sonra "İ. H. Konyalı" şeklinde imzasını atmış ve altına defterin içeriğini gösteren bir fihrist yapmıştır⁶⁶. (Fot. 15-16)

60 Zeki Oral, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, 227.

61 İ.MVL, 495 / 22425 – 5, 10b.

62 Konyalı, *a.g.e.*, 983-997.

63 Konyalı, *a.g.e.*, 1294.

64 Konyalı, *a.g.e.*, 983-984.

65 Konyalı, *a.g.e.*, 1299.

66 Karter, *a.g.e.*, 1-2.

Bir diğer örnek ise günümüz itibariyle tespit edilen tek örnek olan Aksaray Şer'iyeye Sicili'nde de benzer uygulamaya gitmesidir. Defterin ilk sayfasına "Aksaray'ın 1034, 1036, 1037, 1038, 1039, 1040 tarihli şer'iye sicil defteri. İçinde bazı padişah hükümleri de var, İbrahim Hakkı Konyalı tarafından ..... Edilmiş ve mühim kısımları (Aksaray .....adlı kitabına alınmıştır.

Tedkik edilmiştir.

İ. H. Konyalı" şeklinde not düşmüş ve imzasını atmaya da unutmamıştır. (Fot. 17-18)

2-Konyalı'nın en büyük özelliklerinde birisi de yapmış olduğu incelemeler esnasında fotoğrafı çekilen yapının yanında ya da önünde durarak o fotoğraf karesinin içinde yer almasıdır. Örnek olarak Ağzı Kara Han⁶⁷, Cıncıklı Mescid⁶⁸, Hasan Dede Zaviyesi⁶⁹, Ulu Cami⁷⁰, Öresun Han⁷¹ verilebilir. (Fot.19-20.)

3-Konyalı'nın bir diğer özelliği de fotoğraf karesinin içine kendisi giremeyecek durumda ise fotoğrafı çekilecek nesnenin yanına bastonunu koyarak varlığını hissettirmesidir. Aksaray Ulu Camisi önünde bir tabut içerisindeki Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Kılıç Arslan'a ait olduğunu iddia ettiği bir mumyanın hemen yanında bastonu açıkça görülmektedir⁷². (Fot. 21.)

Sonuç

İbrahim Hakkı Konyalı gerek arşivi gerekse yayınladığı, kitap, köşe yazıları ve makaleleri ile büyük bir derya olduğunu ortaya koymuştur. Konyalı'yı bu kadar büyük yapan şey ise daha 19 yaşında iken Konya'da dergi çıkarmaya başlatan merakı ve araştırmacı duygusudur.

Konyalı 6'sı çeviri toplam 20 yayımlanmamış, 2'si vefatından sonra, 3'ü çeviri olmak üzere 30 basılmış, 3 de kayıp olmak üzere 53 adet kitabın altına imzasını atmıştır. Bunlarla da yetinmeyen Konyalı, 27 farklı gazetede yayınladığı köşe yazılarından 2080 adedi sanat tarihi ile doğrudan ya da dolaylı bir şekilde alakalıdır. Aynı şekilde yine 21 ayrı dergide yayımlanan yüzlerce makale arasından 234 tanesi sanat tarihinin içine girmektedir⁷³.

67 Konyalı, *a.g.e.*, 1072, 1078.

68 İ.H.K.K. Dosya No: 2468; Konyalı, *a.g.e.*, 1168.

69 İ.H.K.K. Dosya No: 2469; Konyalı, *a.g.e.*, 1174, 1177, 1178.

70 Konyalı, *a.g.e.*, 1252.

71 İ.H.K.K. Dosya No: 2479; Konyalı, *a.g.e.*, 1140, 1141.

72 Konyalı, *a.g.e.*, 1033.

73 Ertekin, *a.g.e.*,4.

Günümüze ulaşmayan ya da tamir edilerek orijinalliği değişen birçok yapı hakkındaki tek bilgi kaynağı Konyalı'nın Aksaray Tarihidir. Bu zamana Aksaray'la alakalı yapılmış hiçbir çalışma Konyalı'nın eserinin üzerine çıkamamıştır. Bu nedenle de hala ilk günkü gibi önemini koruyan ve başvuru alan ilk ana eser olarak yerini korumaktadır.

Eserde fazlasıyla Sanat Tarihi bilgileri olmasına karşın tarihi olayları ayrıntıları ile anlatması nedeniyle tarih yönü baskın bir eser şeklini almıştır. Yazar, hakkında herhangi bir malumat bulunan bir yapı hakkında detaylı bilgiler verirken, hakkında hiç bilgi bulunmayan yapıları birkaç kelime ile anlatmayı yeğlemiştir⁷⁴.

Yazar, Aksaray'ın ileri gelen ailelerinin elinde yer alan orijinal berat, ferman, menşur, hüccet gibi vesikaları görmüş ve onlardan da faydalanmıştır.

Bu kaynak eser, Konyalı'nın incelediği dönemde mevcut olan eserlerden günümüze ulaşamayanlar ile onarım adı altında orijinalliğinden uzaklaştırılmış, hatta kendi tabiriyle "katledilmiş" eserler hakkında da faydalı bir eser niteliğindedir⁷⁵.

Konyalı, geçmiş olduğu tüm köyler hakkında, nüfusu, mezhep ve etnik yapısı, geçim şekilleri, coğrafi özellikleri; varsa tarihi eserlerini, höyüklerini, çevresindeki eski yerleşim birimlerini, meşhur arazilerini de tek tek saymıştır.

---

74 Konyalı, Zinciriye Medresesi'ni anlatırken, yapı hakkındaki bilgileri ve çizimleri Aptullah Kuran'ın "Karamanlı Medreseleri" isimli makalesinden almıştır. Bkz. Aptullah Kuran, "Karamanlı Medreseleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 8, Ankara, 1969, s. 209-224.

75 Bu duruma en güzel örnek Cıncıklı Mescit'tir. Tuğla ve firuze çini bezemeli batı duvarı orijinal olup Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Çinilerin birçoğu dökülmüş olmasına rağmen az da olsa kalıntıları gözükmemektedir. Genel olarak girift geometrik süslemeler hâkimdir. 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyon ile yapı katledilmiştir. Zira orijinal bezemenin üzerine orijinalliği ile alakası olmayan, simetri ve hassas geometrik düzenlemelerden uzak bir kalem işi süslemeye gidilmiştir. Hatta süslemelerin rahat çizilmesi için yapılan karbon desen eskizlerinin izlerini bile silme zahmetinde bulunmamışlardır. Geometrik motiflerin ölçüleri, birbirine eşit olması gereken çokgenler oldukça basit ve gelişigüzel acemi bir şekilde yapılmıştır. Merkezlere yerleştirilmiş çok kollu yıldızların her biri deformasyona uğramış yıldızlardan başka her şeye benzemektedir. Ayrıca bu restorasyon daha bitmeden kalem işi bezemeler ve sıvalar dökülmeye ve çatlamaya başlamıştır. Asırladır ayakta kalmasını bilen duvar ve süslemelere karşın, daha 1 yılını bile doldurmadan dökülen süslemelerin ve sıvaların bir arada olması dikkate şayandır.

Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ait siloların inşası için ortadan kaldırılan Sine Çayırı Mezarlığı'ndaki şahidelerin birçoğunu okumuş ve bazılarının fotoğraflarını da çekerek onları yok olmaktan kurtarmıştır.

Yazar'ın tespit ettiği ve okuduğu bazı kitabeler, kendisinden sonra yörede araştırma yapanlar tarafından kritikleri yapılmadan aynen alınmış, nerde oldukları soruşturulmamış akıbetleri sorgulanmamıştır.

İncelendiği dönemdeki Aksaray şehir dokusu, eski eserlerin birbirleri ile olan konumlarını ortaya koyması açısından da önemlidir.

Ervah Mezarlığı'ndaki Bacım Sultan ve Anonim Türbe gibi çeşitli bahanelerle yıktırılan, yok edilen yapılar hakkındaki tek bilgi kaynağı yine bu üç ciltlik eserdir.

Meslek aşkı ile dağ tepe demeden çağrı yapılan her yere gitmiş, bıkmadan usanmadan tüm zorlukları aşarak bu eserleri meydana getirmiştir. Biricik oğlu Ayhan ve ilk eşi Mediha Hanım vefat ettiklerinde Konyalı yine bir araştırma gezisindedir⁷⁶.

20 Ağustos 1984 yılında 88 yaşında Akşehir Belediyesi'nin davetlisi olarak çıktığı bir araştırma gezisinde vefat etmiştir. Ömrünü araştırmalara adayan bir kişinin bu kadar eser vermesi gayet normaldir. Ayrıca en büyük özelliklerinden birisi de hiç şüphesiz hurda niyetine satılan Osmanlı arşiv belgelerini kurtarmış olmasıdır.

Eserleri tetkik edildiğinde tarihe, arşive, dile ve edebiyata ne kadar vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Yaşam tarzı ve araştırmacı kişiliği ile kendisinden sonra gelecek kişilere bir rehberdir. Eserlerindeki hatalar ve yanlışlıklar, diğer kişilerle olan tartışmaları, zaafı Konyalı'nın büyüklüğüne ve ilimdeki derinliğine kesinlikle bir leke düşürmez. Tam tersine onu daha da yüceltir.

Konyalı'nın Abideleri ve Kitabeleri İle Aksaray Tarihi isimli eseri, yazarın uzun yıllar süren araştırma-inceleme hayatının adeta en olgun meyvesi mesabesindedir. Bu eserinde, hiçbir eserinde olmadığı kadar önem atfetmiş ve olabildiğinde araştırma objektifinin zümünü derinlemesine ayarlamıştır. Detaylar bu eserde pekâlâ ön palanda; değil köy adeta hiçbir mezra mevzu dışında

---

76 Ertekin, a.g.e.,47.

tutulmamıştır. Bu zaviyeden bakıldığında Konyalı'nın bu eseri hem hacim, hem içerik ve hem de olgunluk açısından diğerlerinden daha önde olduğu kanısına varmamız mümkündür.

Bu eserin bir diğer ayırıcı özelliği de, onun diğer eserlerinde pek az başvurduğu veya pek detaylandırmadığı Hıristiyan mimarisine geniş yer vermesidir. Eserin üçüncü ve son cildi neredeyse bu konuya ayrılmıştır. Zira Konyalı'yı sanat tarihi çalışmalarında ağırlıklı olarak Selçuklu ve Osmanlı mimarilerine yoğunlaştığını görmekteyiz.

Bu eseri incelerken karşılaştığımız kimi eksiklik ve yanlışlıklar, eserin kapsamı, yazarın yaşı, dönemin imkânları v.b. özellikler göz önünde bulundurulduğunda insafla karşılanması gereken ve pekâlâ mümkün olan eksikliklerdir. Zira Konyalı'nın eserlerini basmadan önce tashih imkânı da pek bulamadığı gerçeği ile daktilonun kullanımındaki sınırlılıklar göz önünde bulundurmamız gereken önemli hususlardır.

KAYNAKLAR

- ANONİM, *Aksaray Turizm Envanteri 1995*, Konya, 1995
- DÜLGERLER, Osman Nuri *Karamanoğulları Dönemi Mimarisi*, Ankara, 2006.
- ERDAL, Zekai; *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*, (Yüzüncü Yıl Üniv., Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2014.
- ERTEKİN, M. Zahir; *İbrahim Hakkı Konyalı ve Eserlerinde Sanat Tarihi*, (Atatürk Üniv. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2014,
- GÖRÜR, Muhammet; *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*, (Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1991
- GÜN, Recep; *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazı Kullanımı*, (Ondokuz Mayıs Üniv., Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1999.
- KARTER, Abdullah Sabri; *Aksaray Dağarcığı*, I-II, (Yzm.),
- KONYALI, İbrahim Hakkı; *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, I-, II-III, İstanbul, 1974.
- _____, *Aksaray Ulu Camii*, *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara, 1973, 273-288.
- _____; *Abideleri ve Kitabeleri İle Beyşehir Tarihi*, Erzurum, 1991.
- ORAL, Zeki "Niğde Tarihi", *Akpınar Dergisi*, 12, Niğde, 1936
- _____, "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara, 1962, 223-240.
- THIERRY, N.-M.; *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce, Region du Hasan Dağı*, Paris, 1963.
- Aksaray Şer'iyye Sicili, (Yzm.) 15a, 17a, 36b, 49b.
- BOA, HAT, 1492 / 34 – 1
- BOA, HAT, 19 / 880.
- BOA, HAT, 546 / 26971.B
- İ.MVL, 495 / 22425 – 5, 10b.
- İ.H.K.K. (İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi) Dosya No: 2446
- İ.H.K.K. Dosya No: 2452
- İ.H.K.K. Dosya No: 2468
- İ.H.K.K. Dosya No: 2469
- İ.H.K.K. Dosya No: 2473
- İ.H.K.K. Dosya No: 2479
- İ.H.K.K. Dosya No: 2483
- İ.H.K.K. Dosya No: 2493
- İ.H.K.K. Dosya No: 2496
- İ.H.K.K. Dosya No: 2501
- İ.H.K.K. Dosya No: 2604
- İ.H.K.K. Dosya No: 2605
- İ.H.K.K. Dosya No: 2611
- İ.H.K.K. Dosya No: 2652
- V.G.M.A. Defter No: 531.
- V.G.M.A. Defter No: 533.
- V.G.M.A. Defter No: 534.

ŒEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

V.G.M.A. Defter No: 535.

EKLER

Fot. 1.: Zincirli Medresesi'ne Atfedilen Mihrap (Konyalı'dan)

Fot. 2.: Mamasın Köyü Pir Şemmas Tekkesi Mihrabı

Fot. 3.: Konyalı'ya Göre Yenipınar Köyü Hacı Gaybi Türbesi (Konyalı'dan)

Fot. 4.: Yenipınar Köyü Hacı Gaybi Türbesi

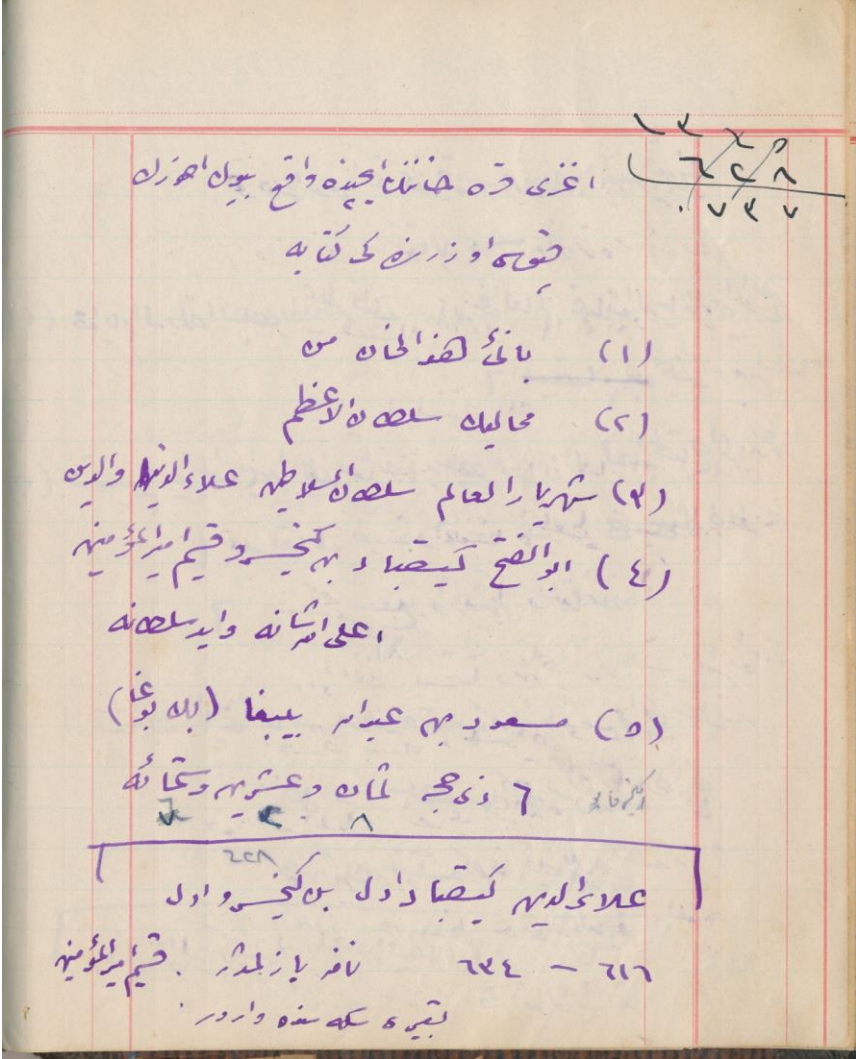

Fot. 5.: Ağzıkara Han, Kapalı Kısım Portalindeki Kitabe

Fot. 6.: Ağzıkara Han Kapalı Kısım Kitabesinin Konyalı Tarafından Okunan Metni

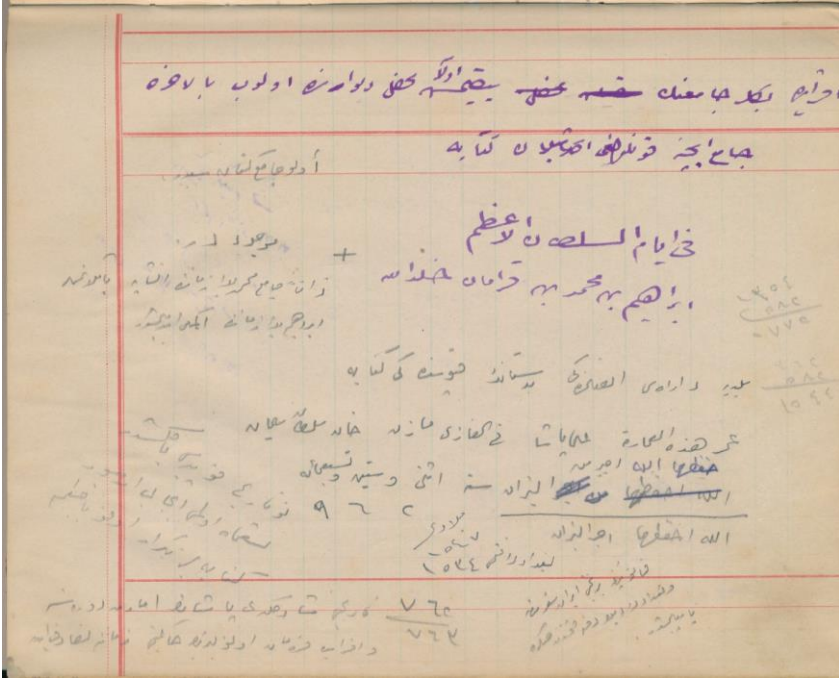

Fot.7: Ağzıkara Han Kapalı Kısım Portal Kitabesinin Abdullah Sabri Karter tarafından Okunan Metni

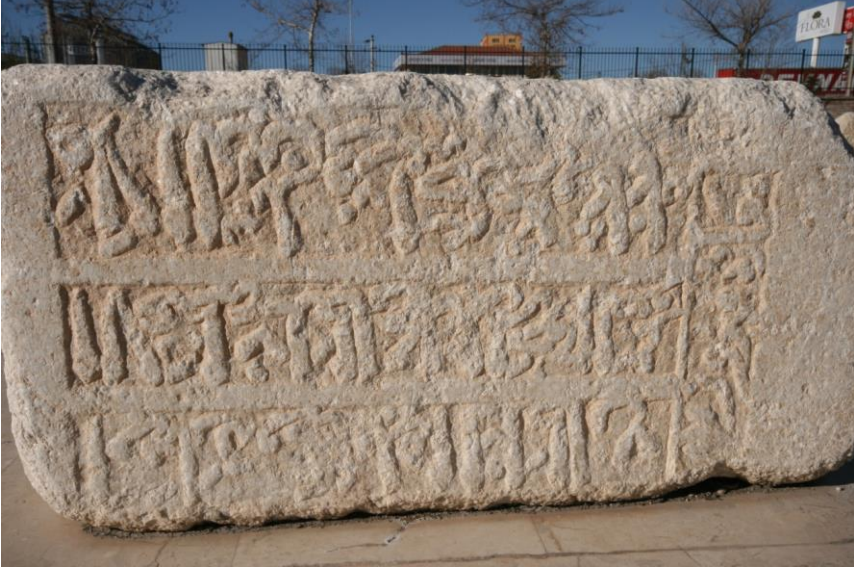

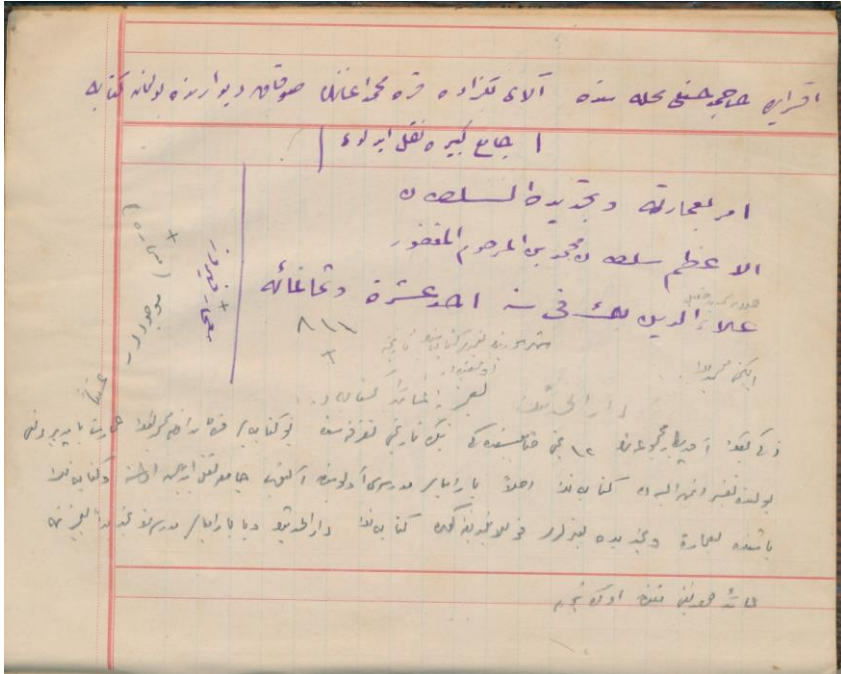
Fot. 8.: Ulu Cami'nin Karamanoğlu İbrahim Bey'e Ait Kitabesi

Fot. 9.: Abdullah Sabri Karter Tarafından Okunan Ulu Cami'nin Karamanoğlu İbrahim Bey'e Ait Kitabesi

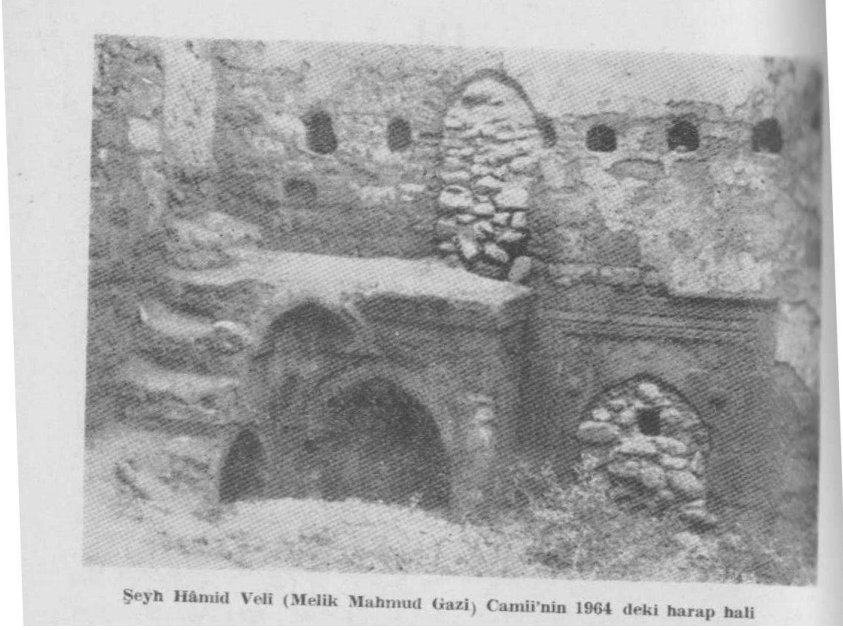

Fot. 10.: Konyalı'nın Ulu Cami'ye Ait Dediği 811/1408 Tarihli Kitabe

Fot. 11.: Abdullah Sabri Karter Tarafından Okunan 811-1408 Tarihli Kitabe

Fot. 13. Konyalı Tarafından Şeyh Hamid Veli Camisi Denilen Hankahın İçi

Fot. 14. Melik Mahmud Gazi Hankahı

ابراهيم حق فونه در افنديک تدفيعه ايشيه و فونى
 بپوشد .
 I. H. Konyali

۱۰۰۰۰	تاريخ سفار خانى آغاى در بندر قفقاز	۶۶ - ۶۷
۱۰۰	سخن نامه الدين ابراهيم بن شيخ محمد الدين وقتى فقط	۶۸ - ۶۹
۱۰۰	تاريخ نامه توحيد نامه	۷۰ -
۱۰۰۰	تاريخ مبادت صحيفه دارى	۷۱ -
۱۰۰۰	تاريخ مبادت صحيفه	۷۲ -
۱۰۰۰	سخن نامه الدين ابراهيم بن خواجه شاه جهانى	۷۳ - ۷۴
۱۰۰۰	تاريخ مبادت صحيفه	۷۴ - ۷۵
۱۰۰۰	تاريخ مبادت صحيفه	۷۵ -
۱۱۷۹	سخن نامه الدين ابراهيم بن وقتى	۷۶ - ۷۷
۱۰۰۰	تاريخ اسلام خانى بن سید محمد آغا تاريخى و فونى	۷۸ -
۱۰۰۰	سخن نامه غياثى در وقتى در وقتى تاريخى	۷۹ - ۸۱
۱۰۰۰	تاريخ مبادت صحيفه	۸۰ - ۹۰

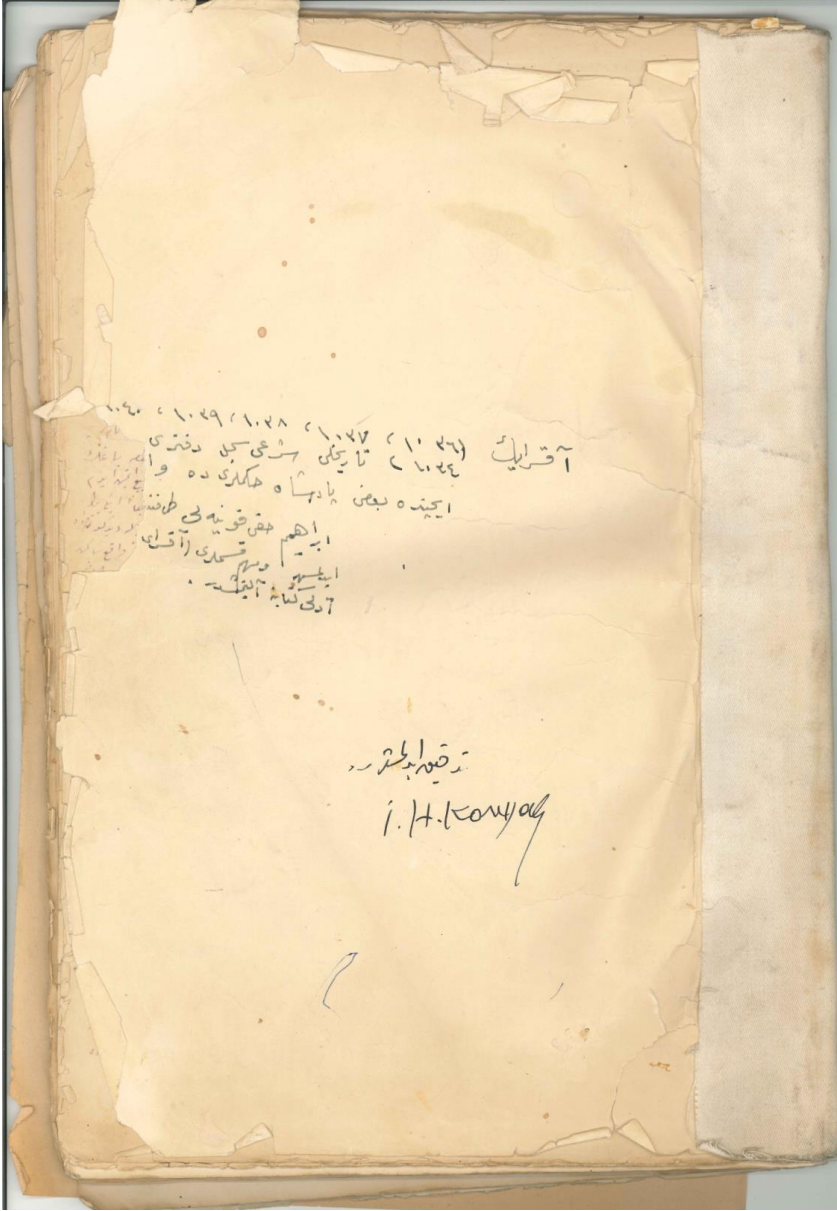
I. H. Konyali

Fot. 15. Abdullah Sabri Karter, Aksaray Dağarcığı I, s. 1

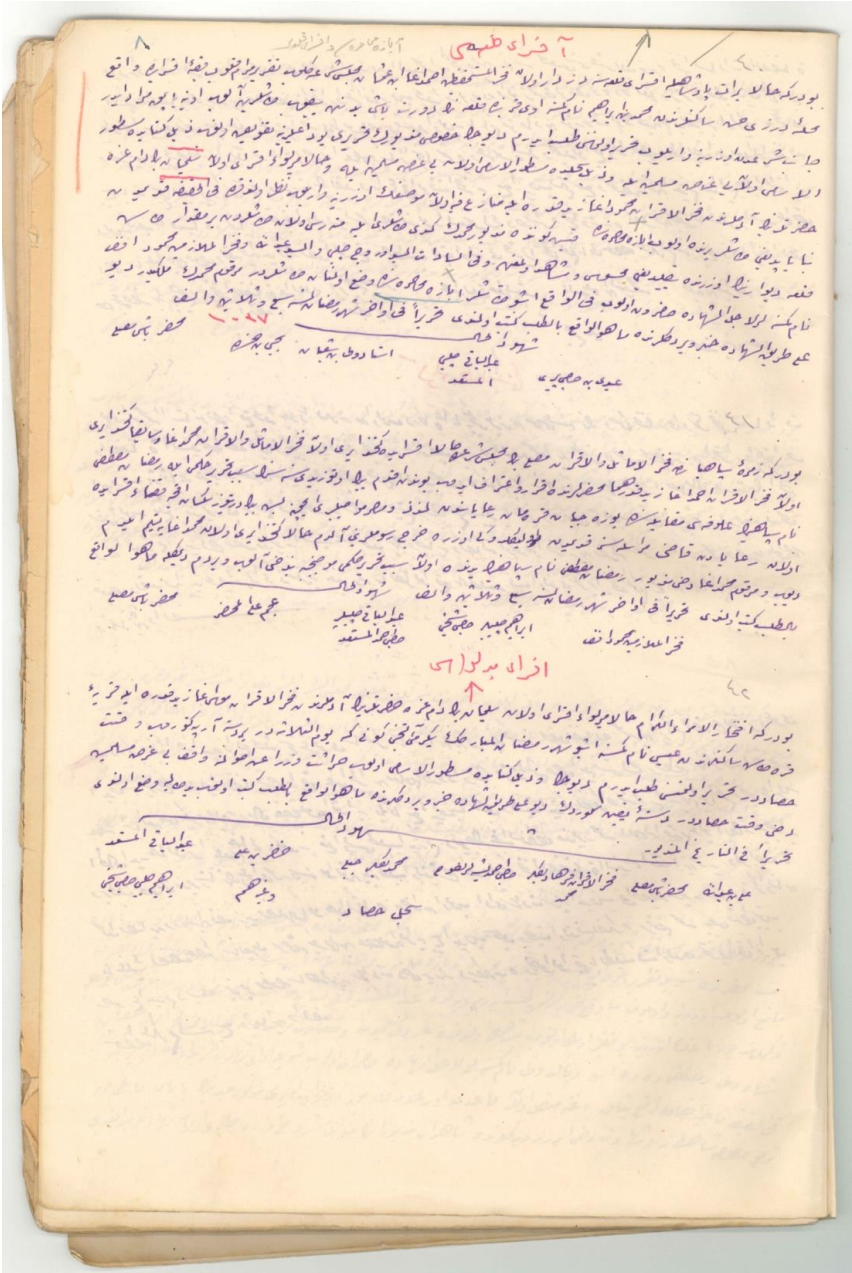
فهرست		صفحه
قاپادوقيا	۲۱ -	۲۱
بابا يوسف حفيظ	۲۲	۲۲
والشهداء حفيظ	۲۳	۲۳
كوتيك ما سنان في قديم حيا طرود	۲۴	۲۴
يوسف حفيظ	۲۵	۲۵
وقف امير	۲۶	۲۶
سنان	۲۷	۲۷
جلبي ارقاقل	۲۸ - ۲۹	۲۸
عز بن جلبي	۳۰ - ۳۱	۳۰
الشيخ احمد الدين	۳۲ - ۳۳	۳۲
فازي	۳۴	۳۴
نقمة	۳۵ - ۳۶	۳۵
دوره كمال	۳۷ - ۳۸	۳۷
سلطان خان	۳۹ - ۴۰	۳۹
سلطان خان	۴۱ - ۴۲	۴۱
الشيخ احمد الدين	۴۳ - ۴۴	۴۳
الشيخ احمد الدين	۴۵ - ۴۶	۴۵
مقتول كرم	۴۷	۴۷

Fot. 16.: A. Sabri Karter, Aksaray Dağarcığı I, s. 2

Fot. 17.: Aksaray Şeriye Sicili, s.1. (O. Özdi'l'den)

Fot. 18. Aksaray şerhiye sicili,s.14. (O. Özdil'den)

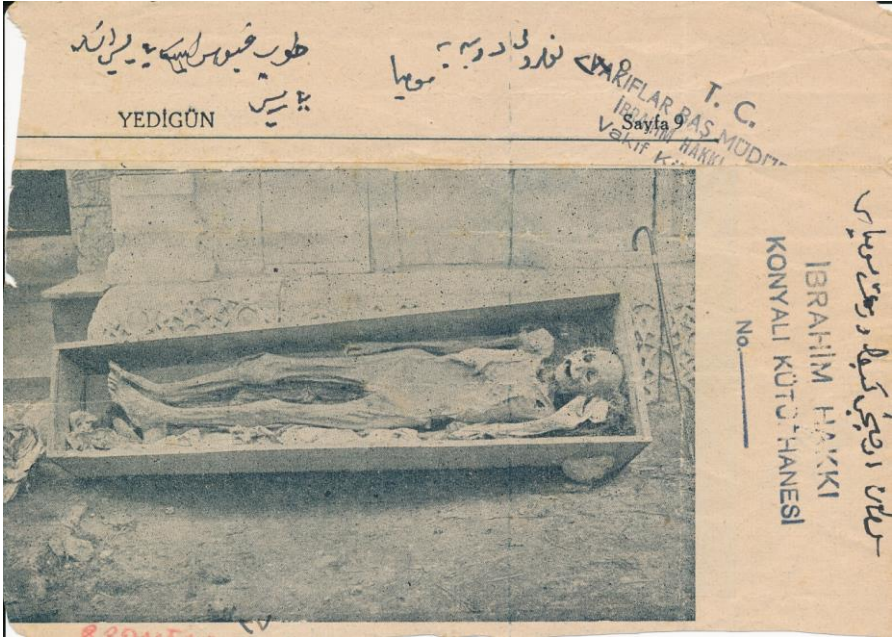

Fot. 19. Konyalı, Aksaray Hasan Dede Zaviyesi'ni İncelerken (Konyalı'dan)

Fot. 20. Öresun Han'ın Önünde Konyalı (Konyalı'dan)

Fot. 21. Ulu Cami Önündeki Mumya ve Konyalı'nın Bastonu (Konyalı'dan)

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN BEYŞEHİR İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI*

Hüseyin MUŞMAL**

Merve SÖNMEZ***

Giriş

1896 yılında Konya'da doğan İbrahim Hakkı Konyalı, Türk kültür ve medeniyet tarihi adına yaptığı araştırmalar ve ortaya koyduğu eserler vesilesiyle adını tarihe altın harflerle yazdırmış önemli bir şahsiyettir¹. 92 yıllık ömrünü, basılmış ve basılmamış onlarca kitap ve yüzlerce makale ile süslemiş olan Konyalı, Türkiye'de pek çok şehrimizin tarihini yazarak, atalarımızın bizlere bıraktığı zengin kültür mirasının gelecek nesillere aktarılması için fazlasıyla çaba göstermiştir. Özellikle onun şehir tarihi araştırmalarına baktığınızda, çalıştığı bölgelerde yılmadan, adeta adım adım karış karış incelemeler yaptığını görür ve sabrına hayran kalırsınız.

İ. Hakkı Konyalı'nın, şehir tarihi hakkındaki eserlerinin neredeyse tamamında, *Abideleri ve Kitabeleri* biçiminde devam eden başlıklar kullandığını görmekteyiz. Bu durumun, araştırma yaptığı bölgelerin özellikle abide ve kitabeleriyle ilgilenmesi ve eserinde bunlara yer vermesinden kaynaklandığı söylenebilir. Onun bu konudaki gayreti ve hassasiyeti, "*Ömrümün elli senesini Türkiye'nin yarısı kadar topraklardaki İslami, gayri İslami abideleri, tarihî yadigarları incelemeye verdim.*"² Şeklindeki ifadesinden de anlaşılabilir. Bu nedenle Konyalı'nın hazırladığı eserlerin alelade yazılmaması, uzun emekler sonrasında

---

*Söz konusu çalışma, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalında, Doç. Dr. Hüseyin Muşmal'ın danışmanlığında, Yüksek Lisans Öğrencisi Merve Sönmez tarafından hazırlanan, "İbrahim Hakkı Konyalı ve Beyşehirle İlgili Eserleri" isimli seminerin geliştirilmesinden oluşturulmuştur.

**Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. hmusmal@hotmail.com

***Yüksek Lisans Öğrencisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

¹ M. Ali Uz, "Cumhuriyet Dönemi Konya Aydınları", *Yeni İpek Yolu Dergisi*, S. 11, Konya 2008, s. 99.

² İbrahim Hakkı Konyalı, "Hal Tercümem", *Konyalı Arşivi*, No: 3049.

ortaya çıkmış eserler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki, bazı eserleri incelendiğinde, bunların 20-30 yıllık bir emeğin ürünü olduğu görülecektir³.

İ. Hakkı Konyalı, Anadolu'nun her köşesindeki toprakların altının-üstünün çok kıymetli tarihi eserlerle dolu olduğuna inanmış ve bunların kültür mirasımıza kazandırılabilmesi için elinden geleni yapmaya gayret göstermiştir. Yaptığı şehir tarihi araştırmaları birbiriyle iç içe ve bağlantılı olmuştur. Aynı anda birçok şehrin tarihini yazma işini arşiv ve kütüphanelerde yaptığı araştırmalarda birlikte yürütmüştür.

Çok sayıda esere imza atmış olan İ. Hakkı Konyalı'nın, Beyşehir'le ilgili hazırladığı eseri de dâhil olmak üzere, bazı eserlerinin basımını görmeye ömrü yetmemiştir. Beyşehir'le ilgili olan eseri, 1967 yılında tamamlanmış, ancak eserin basımı 1991 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Hatta hala basılmayı bekleyen eserlerinin de olduğu düşünülürse, Beyşehirliilerin bu konuda şanslı olduğu bile söylenebilir⁴. *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli eserin tamamlandığı dönemden, yayımlandığı tarihe kadar 24 yıl gibi çok uzun bir süre geçmiş olsa da bu kıymetli eserin basılarak okuyucularla buluşturulması bir nebze olsa teselli vericidir. Beyşehir kitabının önsözünde "*Bugün Konya'nın bir ilçesi olan Beyşehir tarihi çok zengindir. Ben Beyşehir'in tarihini Karaağaçla beraber yazmak istemişim. Bunları bir cilde sığdırmaya imkân yoktur*"⁵ şeklinde sarf ettiği sözlerden, bazı araştırmalarını ise planladığı halde gerçekleştiremediği anlaşılmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde de Karaağaçla ilgili bir eserine şimdilik ulaşamadık.

İ. Hakkı Konyalı'nın Beyşehir'le ilgili en önemli eseri, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli kitabıdır. Fakat Konyalı'nın bu kitap dışında Beyşehir'le ilgili bazı gazete yazılarının da olduğunu tespit ettik. Gazete yazılarında kaleme aldığı bilgilerin birçoğuna kitabında ayrıntılı olarak yer vermiştir. Beyşehirle ilgili gazete yazılarının ilki 1966'da, ikincisi 1972'de diğerleri de 1977 yılının Mart ve Nisan aylarında yayımlanmıştır. Yazılar "Beyşehir Gölü Adlarında Bulduğumuz Selçuklu Sarayı", "Beyşehir Gölü Adalarında Selçuk Sarayları ve Kız Kulesi", "Beyşehir'de Eşrefoğulları, Beyşehir Gölünde Selçuk Sarayı" gibi benzer konu ve başlıklardan oluşmaktadır. Bu gazete yazıların da, önemli bulunduğu konulara

³ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, Erzurum 1991, s. XXIII.

⁴ *Abideleri ve Kitabeleriyle Seydişehir Tarihi, Akçakoca Tarihi, Bursa Tarihi, Kayseri Tarihi, Antalya Tarihi* gibi eserler bunlar arasında zikredilebilir.

⁵ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. XXIII.

belirli aralıklarla tekrar tekrar değinmesinin sebebi belki de, kitabının o yıllarda hala basılmamış olmasıdır. Zira yıllar süren araştırmaları ile keşfettiği pek çok hadiseyi ele aldığı eserin uzun yıllar yayımlanmamış ve bilim âlemine kazandırılmamış olması onu, önemli bilgi ve bulguları gazete üzerinden duyurma isteğine sevk etmiş olmalıdır. Ayrıca eseri yayımlanmadıkça emeğinin çalınabileceğini düşünmüş olmalıdır⁶.

I- İ. Hakkı Konyalı'nın Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi İsimli Eseri

Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi isimli eser, *Takdim, Beyşehir Üzerine Birkaç Söz ve Önsöz* kısımlarından sonra 18 ayrı bölümden oluşmakta olup, toplam da 409 sayfadan ibarettir. Bunların dışında, eserin sonunda, Resimler başlığını taşıyan ve sayfa numarası 1'den başlamak üzere, 40 sayfalık bir bölüm daha bulunmaktadır. Çalışmanın Takdim bölümü, eserin basımını üstlenen Beyşehir Belediye Başkanı Adil Bayındır tarafından, *Beyşehir Tarihi Üzerine Birkaç Söz* isimli bölüm ise eseri yayına hazırlayan Prof. Dr. Ahmet Savran tarafından yazılmıştır.

İ. Hakkı Konyalı'nın Beyşehir tarihi ile ilgili eserinin içeriğine bakıldığında, eserin günümüz yazım usullerinden uzak olarak oluşturulduğu söylenebilir. Eser, çeşitli bölümlere ayrılmış, fakat başlıklar kendi içlerinde sınıflandırılırken herhangi bir harf-rakam ya da ondalık sistem de kullanılmamıştır. Ayrıca bölümler tek düze, birbirini takip eder şekilde geliş güzel sıralanarak düzenlenmiştir. Eseri neşre hazırlayan Ahmet Savran'ın açıklamalarından, eserdeki düzenlemenin, kitabı basıma hazırlayan kişiler tarafından yapıldığı, başlık ve alt başlık gibi hususların Konyalı'ya ait olmadığını anlaşılmaktadır.

İ. Hakkı Konyalı, eserinin önsözünde her ne kadar "*Beyşehir'in dört başı mamur tarihini yazmak bir İbrahim Hakkı Konyalı'nın yapacağı iş değildir. Bu, tam kadrolu ihtisas heyetlerinin işidir*" diyerek mütevazı bir açıklama yapmış olsa da,

---

⁶ Eserinde bu konuda taşıdığı endişeyi teyit edecek bir bilgi bulunmaktadır. "Konya Müzesinde bir ara memurluk yapan Zeki Oral adlı bir kişi Konya Belediyesinden elde ettiği kitabımla Alanya (Alâiyye) kitabını eline almış, Kubadâbâd'ı gösteren satırların üstüne kırsun kalemle işaretler yaparak onların kılavuzluğu ile Beyşehir'e ve Kubadâbâd'a gitmiş, Arslanlık hasletini bir tarafa itmiş, tilki izciliği ile içinden gelen kâşiflik sesine uyarak Konya'da çıkan okunmayan Anıt adlı perişan bir derginin Kasım 1949 tarihli ve 110 nüshasında Kubadâbâd bulundu başlıklı yazı yazmıştır. Ulu Tanrıya şükürler olsun ki, burasını bulmak bana nasip oldu demek cesaretini göstermiştir". Konyalı, burada Kubadabad Sarayı'nın kendisi tarafından bulunduğunu, ancak Zeki Oral'ın bu durumu kendisine mal ettiğini ifade etmektedir. Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 170-171.

eserini yazarken, pek çok kaynak, onlarca arşiv malzemesi ve pek çoğu ilk defa ele alınan çeşitli kitabelerden yararlanmıştı. Konyalı, incelemeler yaptığı bölgelerde tespit ettiği kitabeleri günümüz Türkçesine çevirmekle yetinmemiş, aynı zamanda bu kitabeleri yazan veya kazıyan kişiler tarafından yapılan yazım/gramer hatalarını da özellikle belirterek, doğru yazımlarını uygulamalı olarak eserinde göstermiştir⁷.

Yazar, eserin ilk bölümünden itibaren Beyşehir tarihini, kronolojik bir sırayla ele alarak ilk çağlardan Osmanlı son dönemine kadar anlatmaya çalışmıştır. Konyalı, sadece araştırmalarında elde ettiği bilgi ve bulgulara yer vermemiş, eserinde, aynı zamanda kendi gözlemlerini dile getirmiş, saha araştırması sırasında yaptığı en ufak bir tespiti dahi yer vermiştir. Ancak eserde verilen bilgilere bakıldığında, bu bilgilerin önemli bir kısmının herhangi bir kaynağa dayandırılmadığı görülmektedir. Kaynağa dayandırılan veya referans verilen bilgilerde ise dipnotların kurallara uygun olarak düzenlenmediğini söyleyebiliriz. Eserde bulunan dipnot düzensizliğinin yanında, kullanılan kaynakların bir araya getirildiği bir kaynakça da yoktur. En azından kitabın sonunda bir kaynakça olsaydı, bu eksiklik belki bir nebze giderilebilirdi. Eserde kullanılan kaynak çeşitlerine baktığımızda bunların genellikle matbu kitap ve arşiv belgelerinden oluştuğunu görmekteyiz. Bunların dışında ayrıca yazarın, kaynak kişilere de başvurduğu, araştırma yaptığı yerlerde görüştüğü, yardımını gördüğü, bilgi aldığı kişileri de dipnotlarda dile getirdiği veya bir vesile kendilerine teşekkür ettiği anlaşılmaktadır. Eserde kullanılan kaynakların tamamına yakınında, basım yeri ve basım yılı gibi bilgiler yoktur. Bazılarında ise basım yeri ve yılı dışında, yazarın ismini de tesadüf edilmemektedir.

Kaynakça dışında eserin en önemli eksikliği ise sonuç bölümünün olmamasıdır. Onca tezin ileri sürüldüğü bu esere bir sonuç bölümünün konmaması kitabı bir bakıma eksik bırakmıştır. Eserin ekler bölümü de düzenli ve kullanışlı değildir. İ. Hakkı Konyalı eserinde, toplam 90 adet fotoğraf kullanmıştır. Bu fotoğraflardan bazılarında satır aralarında atıf yapmış ancak bazılarında metinde hiç değinmemiştir. Yani atıfta bulunulan fotoğraflardan bazıları eserde anlatılanları karşılamış olsa bile, bunların da ilgili sayfalardan ayrı bir bölümde okuyuculara sunulması kopukluk oluşturarak bütünlüğü

⁷ Bu konuda birkaç örnek verilebilir. Abdileri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi isimli eserinde, Beyşehir Çilledâr Zaviyesi Kitabesi (s.98), Arap Melek Hatun'un mezar taşı (s. 285), Darendeli Silahtar Ali Paşa'nın mezar taşı, (s. 290), Hoyran Köyü Cami kitabesi, Küçükavşar Köyü Camii kitabesi, (s. 368), Kürtler Köyü'nde bulunan mescid kitabesi, (s.373).

bozmuştur. Bazı fotoğraflar ise metinde ele alınan konularla doğrudan ilgili değildir. Eserde ele alınan konular arasında da yer yer kopukluklar olduğu ve yazarın belli başlı bazı konularda ve yaptığı betimlemeler konusunda tekrarlara düştüğü anlaşılmaktadır.

II-İ. Hakkı Konyalı'nın Beyşehir'deki Eserlerle İlgili İddia, Öneri ve Dilekleri

İ. Hakkı Konyalı, neredeyse ömrü boyunca yaptığı araştırmalarda kültürel mirasımızı ortaya koyarken, tarihini yazdığı şehirlerin eserlerinin korunmasını öylesine gönülden istemiş olmalı ki, eserlerinde sık sık bu yönde, iddia, öneri, dilek ve temennilerini sunmaktan kaçınmamıştır. Beyşehir'le ilgili eserinde bu konuya pek çok örnek gösterilebilir. Bunlardan bir kısmı Beyşehir merkezde bulunan Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesi'nde yer alan bir dizi yapı hakkındadır. Öncelikle burada Beyşehir'de bulunan eserlerin keşfi hakkındaki iddialarına yer verilecek, daha sonra tarihi eserlerimiz hakkındaki bazı öneri dilek ve temennilerinden bahsedilecektir.

İ. Hakkı Konyalı, Beyşehir sınırları içerisinde bulunan Kubadabad Sarayı'nın yerini ilk defa kendisi tarafından bulunduğunu iddia etmiş ve bu konuyu *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli kitabında, "622 yılın tozu, dumanı altında varlığı ve yeri unutulmuş Kubadabad Sarayını, Kubadabad'ı ve bu sarayın kendi sınırları içinde bulunan tarihi Gurgurum'u uzun ve yorucu bir çalışma ve araştırmadan sonra bulmuş ve Konya Belediyesi tarafından basılmak üzere 1944 yılında yazdığım *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi* adlı eserimde ilim âlemine, geniş muhitte sunmuştum. Daha sonra da 1946 yılında basılan *Alanya (Alâiyye)* kitabımın 74. ve 79. sayfalarında bu buluşum tekrarlanmıştı" sözleriyle yeniden dile getirmiştir⁸.

Konyalı, Kubadabad Sarayı'nın bulunması ile ilgili iddialarını Mart 1972'de yayımlanan, "Beyşehir Gölü Adalarında Selçuk Sarayları ve Kız Kulesi" başlıklı gazete yazısıyla ve 1 Nisan 1977 yılında *Tarih Sohbetleri* isimli mecmuasında "Beyşehir Gölünde Selçuklu Sarayı" başlıklı yazılarıyla bir kez daha tekrarlamıştır. Yine Kubadabad Sarayı dışındaki yapılarla ilgili bir iddiası da Eşek Adası'nda bulunduğu Selçuklu Kasrı'dır. Eserinde bu konuyla ilgili, "Hiçbir yerde yaparı, yaptırarı, yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktu. I. Alâaddin devri emirlerinden birisine ait, aynı zamanda büyük sarayın öncü karakol kalesi idi. Burada esaslı bir kazı ve inceleme yapılmalıdır. Kasrı ilk defa ilim âlemine tanıtma hizmeti

⁸ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 170.

yapıyoruz” sözlerini dile getirmiştir. Ağustos 1966 yılında yayımlanan *Tarih Konuşuyor* isimli mecmuada bu iddiasını tekrarlamış, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli eserinde de, söz konusu gazete yazısına atıfta bulunmuştur⁹.

İ. Hakkı Konyalı'nın bir diğer iddiası Beyşehir Eşrefoğlu Cami minberinin kapı kemerinde bulunan sülüs yazılı kitabeyi okumasıyla ilgilidir. Bu konuyla ilgili olarak eserinde, *“Doğulu ve batılı birçok tarihçi şimdikiye kadar bu kitabeyi tam ve doğru olarak kopya edip yayınlamamışlardır. Biz ilk defa ilim âlemine sunuyoruz”* sözlerini sarf etmiş ve kitabeyi günümüz Türkçesine çevirmiştir. Kitabede, *“Taht gibi yüce minberin yapılmasını adaletli Emir Eşrefoğlu emretti”* manasının bulunduğunu eserinde dile getirmiştir¹⁰. Konyalı, ayrıca Beyşehir Kalesi kapısının üzerinde bulunan 3 kitabeden daha söz etmiştir. Bu kitabeleri günümüz Türkçesine çevirerek, bunlara eserinde yer vermiş ve bu konuda *“Bu kitabeler ilk defa tarafımızdan doğru olarak neşrediliyor”* cümlesiyle, Beyşehir'deki pek çok kitabenin ilk defa düzgün bir şekilde kendi tarafından okunduğunu iddia etmiştir¹¹.

İ. Hakkı Konyalı, eserinde bir taraftan Beyşehir ve tarihi hakkında detaylı bilgi verirken diğer taraftan da özellikle satır aralarına Beyşehir ile ilgili anılarını, dileklerini, uyarı ve önerileri de serpiştirmiştir. Bu yönüyle eser, bize göre bir anı kitabı olma özelliğini de taşımaktadır. Bu konuda eserde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bunlardan birisi Beyşehir Bademli Köyü'nde bulunan cami kütüphanesindeki el yazma kitaplarla ilgilidir. Konyalı, bu kitaplara ulaşmak için köydeki camiye gitmiş, fakat bahsi geçen kitaplara ulaşamamıştır. Yaşadığı olayı eserinde şu cümlelerle nihayete erdirmiştir. *“Cami imamın anlattığına göre bu kitaplar, gınahtan kurtulmak için çuvallara doldurularak altı ay evvel camiinin önündeki kabristana gömülmüştür. Vakıflar idaresinin ihmali yüzünden işlene gelen cinayetler zincirine bir yenisi daha eklenmiştir. Kim bilir bunların içinde ne hazineler var idi. Bana gömüldüğü yer gösterildi amma vakit çok geçti açtıramadım”*¹².

İ. Hakkı Konyalı, Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesi'nde yer alan yapılar hakkında eserinin ilgili bölümlerinde pek çok temenni ve dileklerde bulunmuştur. Eserinde Beyşehir Kalesi'nin duvarlarının birçok yerinde eski halini muhafaza ettiğini, buraların temizlenerek ve tamir edilerek tarihi kalenin

⁹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 391.

¹⁰ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 235.

¹¹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 202.

¹² Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 302.

ortaya çıkarılması gerektiğini savunmuş, hatta Karaman Belediyesi'nin böyle bir çalışma yaptığını söyleyerek, Karaman'ı örnek göstermiştir¹³. Konyalı'nın bir an önce tamir edilmesi gerektiğini ifade ettiği bir diğer yapı da İçerişehir'de kendi adını verdiği sokakta bulunan Demirli Mescit ve Medresesi'dir. Konyalı bu konuda eserinde *"Bu asil ve tarihi binanın restore edilmesi lazımdır"* ifadesini kullanmıştır¹⁴. Konyalı'nın bir başka temennisi de Eşrefoğlu Cami minberinin tahrip olması nedeniyle üzerinden düşen çini parçalarının tamamlanması gerektiği hakkındadır. Ayrıca caminin müezzin mahfilinde birçok halı ve kilim parçası olduğunu görmüştür. Konyalı, *"Pırlanta değerindeki bu tarih yadigârları kopmuş, erimiş, güveler tarafından didik didik edilmiştir. İlgili idarelerin bunları ilmi bir şekilde incelemesi lazımdır"* diyerek kendi imkânlarıyla orada bulunan seccadelerin ve halıların ölçümlerini yapmıştır¹⁵. İ. Hakkı Konyalı, araştırmaları sırasında Eşrefoğlu Süleyman Bey'in türbesinin Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından tamir ettirilirken, tamiri yapanların dikkatsizlik sonucu kubbe kısmında bulunan çinilere zarar verdiğini fark etmiştir. Çinilerin ziyaretçilerin başına düşmesinden korkulduğu için içeriye kimsenin alınmaması onu epey üzmüş ve türbenin çinilerinin esaslı bir suretle tamir edildikten sonra buranın turistlere açılması gerektiğini dile getirmiştir¹⁶.

İ. Hakkı Konyalı, Beyşehir'deki yapılarda yaptığı incelemeler sırasında eserlerin durumunu gördükçe, çalışmasında üzüntüsünü esfle dile getirmiş ve yetkilileri sürekli göreve davet etmiştir. Nitekim Eşrefoğlu Cami'nin batı kapısının tam karşısında bulunan İsmail Ağa (Taş) Medresesi'nin içinde bulunduğu vaziyet onu o kadar üzmüş ki, bu eser için şu sözleri sarf etmiştir: *"... Durumu yürekler acısıdır. Tarih, eski eser ve dede yadigârı sever herkesi ağlatır. İslam ve ilim tarihi bu değerli bergüzarı kurtarmalıdır"*¹⁷. Konyalı, ayrıca İçerişehir Hamamı (Büyük Hamam) için *"Selçuklu hamam mimarisinin bize ayakta gelen çok muvaffak örneklerinden biridir. Tektir"* bilgisini vererek, bu yer için Müzeler Genel Müdürlüğü'nün derhal faaliyete geçerek, bu asil tarihi yadigârın kurtarılması istemiştir. Eğer *"Bu güzel ve muhitinde eşsiz bina biraz daha ihmal edilirse yerlere serilecek ve taş ocağı haline gelecektir"*¹⁸. Yine Beyşehir'in harap halde bulunan bedestenini için, *"Bu bina restore edilirse şehir, çok kıymetli tarihi bir bina kazanır. Burası*

¹³ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 200

¹⁴ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 242.

¹⁵ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 239.

¹⁶ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 65.

¹⁷ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 255.

¹⁸ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 276.

bir müze veyahut bir kapalı çarşı olarak kullanılabilir.” diyerek önemli bir konunun altını ısrarla çizmiştir¹⁹.

İ. Hakkı Konyalı, eserinde, çevre köy ve kasabalarda bulunan tarihi ve doğal yapılar ile ilgili de çeşitli dilek ve temennilerde bulunmuş, bunların Beyşehir'in tanıtımına, turizmine hizmet edebilmesi için yetkililerden yardım talep etmiştir. Eserinde Kubadabad Sarayı çevresinde yapılan kazılar sonucu çıkarılan süslü çiniler, yazılı ve çeşitli resimler hakkında geniş bilgi için uzmanların yardımını istemiştir: *“Uzun ve tam kadrolu bir çalışma istediği için saray ve teferruatının planlarını ve çıkan yazılı ve çeşitli resimlerle süslü çinileri hakkındaki geniş bilgiyi uzmanlardan bekliyoruz”*²⁰. Diyerek bu bölgede daha profesyonel ve detaylı çalışmalar yapılmasını önermiştir. Benzer konularda, başka bölge ve eserlerle ilgili yetkililere çağrılarda bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birisi Beyşehir'de Hitit dönemine ait Eflatun Pınar abidesiyle ilgilidir. Konyalı, Eflatun Pınarı ile ilgili *“Esefle kaydetmek lazımdır ki Anadolu'nun en eski abidelerinden cihan çapında şöhret yapan Eflatun Pınarı henüz yolsuzdur. İlgililerin biran evvel burasını iyi bir yolla trafiğe açmaları lazımdır. Bu yol bilhassa Tanıtma ve Turizm Bakanlığını ilgilendirmektedir”* sözlerini sarf etmiştir²¹. Yine Beyşehir'in Hüyük bucağına bağlı Köşk Köyü'nün yakınında bulunan Köşk Hamamı gibi şifalı suları ve kaplıcaları bulunan bölgelerle Sağlık Bakanlığı'nun ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir²².

İ. Hakkı Konyalı eserinde Çavuş Köyü'nde bulunan iki hamamdan daha söz etmiştir. Bu hamamlar için *“İki hamam buldukları köye ve Beyşehir'e büyük gelir sağlayabilir. Burası yerli yabancı turistlere tanıtılmalıdır. Suları birçok hastalıklara, bilhassa cilt hastalıklarına çok faydalı imiş, derin yaralar bile kısa zamanda onulabiliyor. Fakat ne yazık ki burasını bilen ve bildirmek isteyen yok.”* demiştir²³. Konyalı ayrıca Görünmez Köyü'nde bulunan Maden Suyu kuyusunun yerini verdikten sonra, bu su için *“Köylüler, hazımsızlığa ve mide rahatsızlığa pek faydalı olduğunu söylüyorlar. Yemeklerden sonra içilmesi hazmı kolaylaştırmıştır. Beyşehir'e ve köylere götürülen bu su Sıhhat Bakanlığı tarafından muayene ettirilmiş, çok makbul olduğu hakkında raporlar varmış, fakat işletilmesi hakkında herhangi bir teşebbüse geçilmemiştir. İşletilirse köy ve Beyşehir için iyi bir gelir kaynağı sağlanır”* demiştir²⁴. Yine Sevindik

¹⁹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 284.

²⁰ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 189.

²¹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 205.

²² Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 275.

²³ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 314.

²⁴ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 347.

Köyü'nde bulunan bir ılıca için "Allah sıcak, soğuk iki suyu birden kaynatıyor. Fakat kıymetini bilmiyoruz. Gönül Sağlık Bakanlığı'nın bu konuyla ilgilenmesini ister." demiştir²⁵. Konyalı, eserinde Huğlu Köyü Mezarlığı'nda bulunan bir koca ardiçtan söz etmiştir. Türkiye'de bu kadar kalın ve uzun bir ardiç ağacı olmadığını söyleyerek, köylülerin bu ağaca bir takım anlamlar yüklediğini ve dilek için kullandıklarını, ağacın üzerinin çivilerle dolu olduğunu anlatmış ve bu tarihi ağacın dallarının kurumaya başladığını ve kurtarılması için bir şeyler yapılması gerektiğini dile getirmiştir²⁶.

İ. Hakkı Konyalı, Beyşehir'de yaptığı araştırmaları sırasında gördüğü tarihi kıymeti bulunan eserler ile ilgili de çeşitli uyarı ve önerilerde bulunmuştur. Örneğin Doğanbey (Davgana) bucağında bulunan Sokakbaşı Camii'nde 1739 tarihli *Elzemu'l Ferâiz* adlı bir kitap bulduğunu belirtmiş ve bu kitabın kaybolmadan derhal bir müzeye ya da kütüphaneye alınmasını tavsiye etmiştir²⁷. Yine Eğlikler Köyünde cami bahçesinde bulunan iki taş için "Caminin doğu duvarının önüne boyları 0.68 enleri 0.48 metre olan iki muhteşem taş atılmıştır. Üstlerinde sekizer köşeli yıldızlar ve nakışlar bulunan bu taşlar Avşar Köyü'ndeki türbeden aşırılarak getirilmiştir" sözlerini aktarmış ve "Bunların derhal Beyşehir'e getirilerek kurulacak müzeye konmaları lazımdır" diye de eklemiştir²⁸. Konyalı, diğer taraftan Fasıllar Köyü'nde bulunan bir hükümet konağından bahsetmiştir. Bu binanın köy kazalığını kaybedinceye kadar kullanılmış bir konak olduğunu dile getirmiştir. Bu binanın o günlerde ev olarak kullanıldığını belirtmiş ve bu iki katlı binanın iyi muhafaza edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Beyşehir'de de içerişehirden böyle bir hükümet konağı bulunduğundan bahsederek bunların birbirlerine çok benzediklerini söylemiştir²⁹. İ. Hakkı Konyalı ayrıca Fasıllar Köyü'nde bulunan Hitit Abidesinin tarihini aydınlatma yolunda bazı yazarların kitaplarından örnekler vererek bu abide için "Bence konu henüz bakirdir. Heykeli yaşıyla ve timsallerini esâti hüviyetleriyle dillendirmek için zaman çok erkendir. Otoriter ilim adamlarının ciddi teşhislerini beklemek çok yerinde olur." demiştir³⁰.

İ. Hakkı Konyalı, eserinde Beyşehir çevresinde yaşayan ahalinin bilinçsizliği nedeniyle pek çok tarihi yapının zarar gördüğünü belirterek bu konuda çeşitli

²⁵ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 375.

²⁶ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 354.

²⁷ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 318.

²⁸ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 323.

²⁹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 328.

³⁰ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 337.

uyarılarda bulunmuştur. Örneğin Emenler Köyü'nde Sultan IV. Murat'ın hükümdarlığı sırasında 1622 yılında Kadı adlı bir mimarın yaptığı Emen Cami için "Minare muvaffak bir Türk eseridir. Burada son yılların korkunç bir cinayetini kaydedeceğim" diyerek bu camiyle ilgili üzücü bir olay anlatmıştır. "Köylüler para toplamışlar bu asil minarenin şerefesinden yukarısını yıkmışlar, üstüne betondan bir ikinci şerefe daha yapmışlar, kireçle badana etmişlerdir". Köy muhtarı bu hazin durum karşısında, "Ne yapalım bize bunun kıymetli ve tarihi bir eser olduğunu kimse söylemedi. Vakıflar idaresine yaptığımız müracaat cevapsız kaldığı için bu işi işledik" diye açıklama yapmıştır. Konyalı, olayı bütün vahameti ile anlattıktan sonra eserinde, minareye sonradan eklenen bu ikinci şerefenin mutlaka yıktırılmasının gerektiğini belirtmiştir³¹. Konyalı eserinde benzer bir konu olarak Karahisar Köyü'nde bulunan eski ve tarihi bir mescitten söz etmiştir. Bu mescit için "Son senelerde cami mescit yıktırarak bir salgın haline gelmiştir. İlgililerin müsaadelerini almayı kimse düşünmüyor. Halk akıllarına hemen yıkıyor. Bunun vebali Müzeler ve Vakıflar Genel Müdürlüklerindir. Yurttaki abidelilerin sicilleri yapılmamıştır ki, tarihi kıymeti olup olmadığı bilinsin. Tarihi mescit yıkılmış halk 1956 yılında bugün ki camiye yaptırmıştır. Köyün her tarafında gayri İslami devirlere ait yapı ve enkazı bulunuyor. Köylüler buralarda yaptıkları kazılarda birçok eski eser bulmuşlardır." diyerek ülkemizdeki kıymetli eserlere değer verilmemesinden yakınarak ilgililer ve yetkililer tarafından gerekenin yapılmasını istemiştir³².

İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli eserinde Beyşehir Gölü adalarında bulunan eserlerle ilgili de uyarı, öneri ve dileklerde bulunmuştur. Konyalı Beyşehir'de yaptığı uzun soluklu araştırmaları sırasında Beyşehir Gölü'nde bulunan Eşek Adası'ndaki kalıntılardan Kubadâbâd Sarayıyla yaşıt bir Selçuklu Kasrı olduğuna kanaat getirmiştir. Bu kalıntı için "Hiçbir yerde yaparı, yaptıranı, yapıldığı tarihi gösteren bir kitabe yoktu. I. Alâaddin devri emirlerinden birisine ait, aynı zamanda büyük sarayın öncü karakol kalesi idi. burada esaslı bir kazı ve inceleme yapılmalıdır" demektedir³³. Konyalı eserinde ayrıca Mındıras Adası'nın kalıntıları bulunan bir mâbed ve kale harabesinden söz etmiştir. Bu kalıntılar için "Mâbed'in milattan önce 3. ve 4. asırlara ait olduğu tahmin ediliyor ama tam kadrolu mütehasıs bir ilim heyetinin bunları incelemesi ve nabızlarını tutması lazımdır. Bize kalırsa burada Hitit, Roma, Bizans ve Pisidya'ya hâkim olan çeşitli

³¹ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 325.

³² Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 359.

³³ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 391.

kavimlerin üst üste ve yan yana eserleri vardır. Bunları mütehasşısar söyleyeceklerdir” diyerek bu konuda ciddi boyutta ilmi incelemelerin yapılmasını arzu etmiştir³⁴.

Konyalı, gölde bulunan Kız Kulesi (Kuş Kulesi) adası için de *“Ada efsanelerde, masallarda geçen hayalleri hakikat yapmıştır. Burada çevrilecek bir film bütün dünyanın dikkatini üstüne çeker. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı bu ada ile yakından ilgilenmelidir. Fakat evvela çok sıkı tedbirler alınmalıdır. Ada yağmalanmamalıdır. Kuşlar ürkütülmemelidir. Yumurtalarına, yavrularına dokunulmamalıdır”* diyerek, *“Bizim bu satırlarımızı okuduktan sonra açığızlerin adayı talan edeceklerinden ciddi korkuyoruz”* diye taşıdığı endişeyi de dile getirmiştir³⁵. Konyalı bütün bunların dışında ayrıca gölde bulunan İğneli Ada, Aygır (orta) Adası, Hacı Akif Adası gibi bölgelerde de tarihi kalıntıların olduğu ve bu yerlerde de gerekli incelemelerin yapılması gerektiğini ifade etmiştir³⁶.

SONUÇ

Osmanlı son döneminde dünyaya gelmiş ve doksan yıllık ömrünün çok uzun bir bölümünü şehir tarihi araştırmalarına adanmış olan İbrahim Hakkı Konyalı'nın yaptığı-yazdığı onlarca eser ve çalışmalarından küçük bir kısmı da Beyşehir ile ilgilidir.

İ. Hakkı Konyalı, Beyşehir ve çevresinde yıllarca süren araştırmalarını *“Abideleri ve Kitbeleriyle Beyşehir Tarihi”* isimli kitapta bir araya getirmiştir. Konyalı, bu eserin dışında Beyşehir ile ilgili çeşitli dergi ve gazetelerde birkaç makale daha yayımlamıştır. Ancak bu makaleler ve gazete yazıları *Abideleri ve Kitbeleriyle Beyşehir Tarihi* isimli eserinde yer verdiği bazı konuların daha özel olarak dile getirilmesinden ibaret bulunmaktadır. Zira Konyalı Beyşehir ve çevresinde 1950'li yıllarda başladığı araştırmalarını, bir eser halinde 1967 yılında Beyşehir Belediyesi'ne teslim edilmiş olmasına rağmen, eseri 24 yıl boyunca, Belediye'nin tozlu arşivlerinde yayımlanmayı beklemiştir. Ancak yıllar sonra Beyşehir Lisesi Edebiyat öğretmeni Mehmet Koç tarafından Beyşehir Belediyesi'nde bulunduğu tespit edilen eserden Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Savran haberdar edilmiştir. Böylece Beyşehir Belediye Başkanı Adil Bayındır döneminde eserin basım ve yayın masrafları üstlenilmek suretiyle, Atatürk Üniversitesi Matbaasında 1991 Haziran ayında, ancak 24 yıl sonra basımı

³⁴ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 395.

³⁵ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 398.

³⁶ Konyalı, *Beyşehir Tarihi*, s. 402-403.

gerçekleştirilebilmiştir. Ne yazık ki İ. Hakkı Konyalı'nın ömrü eserinin yayımlandığını görmeye yetmemiştir. Eserin yayımlandığı 1991 yılından bugüne kadar, yine bir 24 yıl daha geçmiş bulunuyor. Bugün eseri temin etmek isteyen bir kişi maalesef ancak güç bela bazı kütüphanelerde ulaşabilmektedir. Beyşehir tarihi açısından çok önemli olan ve yıllarca yayımlanması beklenen İbrahim Hakkı Konyalı'nın bu güzel eserinin yeniden yayımlanarak daha fazla kişiye ulaştırılmasına ciddi fayda bulunmaktadır.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın ömrünü yaptığı araştırmalara ve eserlerine adanması belki de onun tarihe karşı duyduğu sevgi ve vatanseverlikle açıklanabilir. Eserlerini tamamlamış olduğu yılların şartları günümüz imkânları ile karşılaştırılıp değerlendirildiğinde yaptığı işin ne derece zor olduğu anlaşılmaktadır. Bizler de vatanımıza ve memleketimize olan minnet borcumuzu, onların bıraktığı eserlere sahip çıkarak, belki bir nebze olsun ödeyebiliriz.

İBRAHİM HAKKI KONYALI VE ARKEOLOJİ

Mustafa YILMAZ *

Yaklaşık 100 yıla yakın bir hayat süren İ. H. Konyalı, tüm hayatı boyunca araştırmalar yapmış, Konya ve çevresi ile ilgili birçok kitap yazmış, önemli bir şahsiyet olarak bilinmektedir.

Merhum İ. H. Konyalı'yı 85 yaşlarında iken tanıdım. Kendisine Selçuk Üniversitesi tarafından 8. 6.1981 tarihinde "Türk Tarihi Üzerindeki Üstün Çalışmalarından Dolayı Fahri Doktora Payesi" verilmişti. Bu değerli insan *Konya Tarihi*, *Akşehir Tarihi*, *Ereğli Tarihi* gibi pek çok eserinin yanında *Karaman Tarihi*, *Aksaray Tarihi*, *Alanya Tarihi* gibi komşu il ve ilçelerin de tarihini yazmıştır.

Ben burada, merhumun kitaplarında yer alan arkeolojik yerlerden bazı isim, ünvan ve yer isimlerinden söz etmek istiyorum.

İ. H. Konyalı'dan önce Konya ve çevresini araştıran birçok seyyah ve araştırmacı görülmektedir. Bunların başında; *Hamilton, J.R.S Sterrett, C. Texier, Ramsay, K. Bittel* ve bölgenin ilk defa haritasını yapan *H. Kiepert, Swoboda* ve ekibi sayılabilir. Ancak bu araştırmacılardan bir kısmı Konya yöresinin madenlerini, bir kısmı da bitkilerini araştırmışlardır.

İ. H. Konyalı 1930'lu yıllardan sonra kendisini Konya ve çevresi araştırmalarına vermiştir. Yine bu tarihlerde kendi çağdaşı olan araştırmacılar da bulunmaktadır. Bazı örnekler vermek gerekirse *Dr. Nazmi¹, G. Totaysalgır², S. Üçer³, E. Yalçınkaya⁴*. Bu araştırmacılar küçük broşürler halinde Konya ve çevresinin eski eserlerini bilim dünyasına tanıtmışlardır. Her şeye rağmen o

* Yrd. Doç. Dr., *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi*.

¹ Dr. Nazmi, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası*, 1922.

² G. Totaysalgır, *Konya'da Eski İzer Aramalarından*, Haşim Basımevi, Konya, 1937; G. Totaysalgır, "Saideli", Haşim Basımevi, 1939; G. Totaysalgır, *Karaman Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, 1944.

³ Üçer S. S. - Koman M. "Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerine Bir Deneme", *Konya Halkevi Tarih, Müze Komitesi Yayınları*, Seri: 1, Sayı: 3, Konya, 1945.

⁴ E. Yalçınkaya, *Coğrafyada, Tarihte ve Bugünkü Konya*, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1943.

günün şartlarında yaptıkları araştırmalar bilim dünyası için bir yeniliktir. Örnek vermemiz *gerekirse G. Totaysalgır* 1937'li yıllarda Bolat (Gederet) Deresi Kaya Anıtını tüm dünyaya tanıtan kişidir. Bu kaya anıtının üzerinde bir komutanın mezarı ve yaban keçileri ile av köpeklerinin bulunduğu çok görkemli bir av sahnesi vardır. Ne yazık ki bu anıtın kopyası da alınamamış ve definecilerce parçalanmıştır. Şimdi ise Bağbaşı Barajının suları içinde kalmıştır.

İ. H. Konyalı, Konya ve civarı ile ilgili kitaplarını 1935'li yıllardan sonra yazmaya başlamıştır. Bu yıllarda henüz ülkemizde Arkeoloji Bölümü yoktur. Bu nedenle Konyalı'nın tarih çalışmaları son derece önem arz etmektedir. Çünkü Konyalı uzun hayatı boyunca Konya ve ilçelerinin tarihini, eski eserlerini, hanlarını, hamamlarını, kervansaraylarını, camilerini kısaca bütün kültür ve sanat eserlerini tüm detaylarıyla anlatmıştır.

İ. H. Konyalı yazmış olduğu eserlerinde antik sikkelerden, mezar taşlarından, kişi adlarından ve yer adlarından bahsederken 1940'lı yıllarda konuşulan Türkçenin ve özellikle de Fransızca çevirilerin etkisinde kalmıştır.

Bazı örnekler vermek istiyorum. Antik coğrafyacı *Strabon*'dan söz ederken bazı yerlerde İstrabon, eserini de "Ceographie" olarak vermektedir⁵. *Strabon*'un eserinin orijinali " Geographika"dır. İ.Ö. 430-355 yıllarında yaşamış olan ve "Anabasis" adlı kitabın yazarı Xenophon (Ksenophon) un adını İksenefon olarak vermiştir. Ayrıca Roma'nın efsanevi kurucularından Romulus ve Remus ikiz kardeşlerin isimlerini de Romolos ve Romos şeklinde vermiştir⁶. Aynı eserinde Roma İmparatorlarından Antoninus Pius'un adı Antoninos Piyus olarak verilmiştir⁷. Bu arada Roma İmparatoru Augustus'u "Augustos" olarak, Roma'lı ünlü komutan Pompeius'u " Pompeyus" olarak, Kartaca'nın ünlü komutanı Hannibal'ı " Anibal" olarak vermiştir⁸.

Antik dönemde Bozkır merkezdeki İsauria devletini de Konyalı, zaman zaman "İzori" , " İzorik", "İsavriya" gibi adlarla vermiştir ⁹.

⁵ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi ,1965, s, 7.

⁶ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi ,1965, s. 198

⁷ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi ,1965, s. 196

⁸ İ. H.Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul, 1970, s. 98, 102, 106.

⁹ İ. H.Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Ereğli'si Tarihi, Fatih Matbaası, İstanbul, 1970, s. 47, 76, 843.

Burada şunu belirtmekte yarar vardır. Klasik Latince ve Yunancada kişi adları, şehir adları yazılırken ismin çekimsiz hali (Nominativus) yani yalın haline bakılır. İsmi sonunda (os) varsa isim mutlaka Yunanca, ismi sonunda (us) varsa isim Latince yazılmıştır. Ama ikisi de doğrudur.

Bazı örnekler verelim: Ephesus, Milethus antik kentlerinin yazılışı Latince'dir. Ephesos, Milethos yazılışı da doğrudur ve Yunancadır. "Aegyptus "Mısır devletinin Latince yazılışıdır. Aegyptos ise Yunanca yazılışıdır veya "Rhodus" Rodos adası Latince yazılışıdır. "Rhodos" Rodos adası Yunanca yazılışıdır. Bu gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi Latince (Y) harfi (İ) bazen de (Ü) gibi okunur. (C) harfi her zaman (K) olarak okunur. (C) harfi Fransızca da (S) okunduğu için de bazen karışıklıklara neden olmaktadır.

Örneğin Konyalı, Cicero (Kikero)'nun adını Çiçeron olarak vermiştir¹⁰. Başlarda belirttiğimiz gibi bu okunuş hataları Fransızcanın ve harflerin okunuş etkisiyledir. Üstelik Konyalı, merhum Mehmet Önder'in Arapçadan, Farsçadan ve Osmanlıcadan yaptığı birçok çeviride hatalar yaptığını vurgulamaktadır ¹¹.

Konyalı, Konya'da basılan antik sikkeleri ¹², Hatunsaray " Lystra" ve civarındaki eski eserleri¹³ Konya'daki Arkeoloji müzesinde bulunan klasik eserleri¹⁴ de tanıtmıştır. Ayrıca Konya'nın höyüklerini, eski köprülerini, sarnıçlarını kısaca tüm sanat eserlerini eserlerinde tanıtmıştır. Kitaplarındaki sanat eserlerinin bir kısmının ilk defa tanıtımının yapılması, bilim insanları için çok önemlidir. Kubat Abad Sarayı'nı da ilk keşfeden Konyalı'dır ¹⁵.

Konyalı'nın da vurguladığı gibi daha 50-60 yıl önce tahrip olan, bu tarihi değerlerden bugüne kadar pek azı gelebilmiştir. Konya Kalesi ve surlarından bugün söz etmemiz mümkün değildir. Yok oluş bu şekilde devam ettiği sürece tarihimizi yabancılardan öğrenmek zorunda kalacağız.

Tarihine, kültürüne, sanatına sahip çıkan nesillerin çoğalması dileklerimizle.

¹⁰ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, s.165

¹¹ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, s. 299, 300, 301, 305 vd.

¹² İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, 1964, s. 195 vd.

¹³ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, 1964, s. 275 vd.

¹⁴ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, 1964, s. 1162 vd.

¹⁵ İ. H.Konyalı, Konya Tarihi, 1964, s. 192.

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN AKŞEHİR VE BEYŞEHİR ÇEVRESİNDE TESPİT ETTİĞİ ESKİÇAĞ MALZEMELERİ VE BUNLARIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

Mustafa ARSLAN *

1. GİRİŞ

İbrahim Hakkı Konyalı son dönem yetişmiş en önemli tarihçilerden birisidir. 1896 yılında Konya'da doğan Konyalı'nın basılmış 45 adet eseri bulunmasına rağmen bu eserlerinin tam bir takımı hiçbir yerde bulunamamıştır (www.konya.bel.tr). 20 Ağustos 1984 yılında, kaleme aldığı "Akşehir Tarihi" adlı eserini görüştüğü Akşehir Belediyesi'nde, başkanın makamında geçirdiği kalp krizi sonucu hayata gözlerini yummuştur (www.memleket.com.tr). Sadece Akşehir ve Beyşehir tarihi üzerine kaleme aldığı kitaplarında değil diğer çalışmalarında da batılı eserlere olan aşinalığı ve hakimiyeti dikkat çekmektedir. Bunun en güzel örneği de 1940 yılında basılmış olan "Afrodit" adlı eseridir¹. Bu kitap da Konyalı'nın sadece Selçuklu ve Osmanlı tarihinde uzman olmadığını, aynı zamanda da Eskiçağ tarihine ve hem Batı Mitolojisine hem de Doğu Mitolojisine meraklı ve vakıf olduğunu göstermektedir. Bu bilgi birikimi ve kaynakları kullanmadaki yetkinliği Konyalı'nın yabancı dil bilgisinin çok yüksek olduğunu da göstermektedir. Günümüzde bile kendi dilimizde yayını yapılmamış eserleri tetkik etmiş ve bunları çalışmalarında kullanmıştır.

Konyalı, tarihini yazdığı diğer yerler gibi Akşehir ve Beyşehir'in de Eskiçağ tarihine değinmiş, çalışma alanında yaptığı incelemelerde gördüğü tüm malzemelere değinmiştir. Bunun yanı sıra, görmediği hiçbir eser veya yer hakkında değerlendirmede bulunmamış, çalıştığı dönemin imkanları ile çok geniş bir alanı taramıştır. Tarihini yazdığı yerlerde gördüğü ve kayıt altına aldığı

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Turizm Fakültesi. muarslan@selcuk.edu.tr

¹1940 yılında basılmış olan "Afrodit" adlı eser yazarın kendi deyimiyle "Şark ve Garp kaynaklarına, Kütüphane ve Müzelerine dayanılarak hazırlanmış Tarihi Tetkikler"den oluşmaktadır.

yüzlerce eser günümüzde aynı bölgede çalışma yapan-yapacak araştırmacılar için çok güzel bir envanter sunmaktadır. Konyalı'nın değindiği konular O'nun sadece bir dönemin tarihçisi olmadığını komple bir tarihçi olduğunu da göstermektedir.

2. KONYALI'NIN AKŞEHİR'İN ESKİÇAĞ TARİHİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

Konyalı, Akşehir hakkında yazdığı eserinde bölgenin Eskiçağ'da Phrygia'da yer aldığını Nimetullah Türbesi'nin ilerisinde derenin dik yamaçlarında gördüğü mağaraların yumuşak kayaları oyarak kendilerine mesken yapan Phrygler'den² (Texier 2002: 277) kalmış olabileceğine değinir. Bölgenin Phrygia'nın bir parçası olduğuna burada yer alan Monas köyünün adının Midas'tan geldiğine örnek vererek devam eder (Konyalı 1945: 12). Midas adının sadece yer adı olarak değil aynı zamanda Menas şeklinde Romalıların Phrygialı kölelerine verdikleri birer isim olarak da kullanıldığını yazar (Konyalı 1945: 12). Bu adların yaygın olarak kölelere verildiğini iki antik eserde görmekteyiz. Atina'da M.Ö 422 yılında ortaya çıkan Aristophanes'in Wasps adlı oyununda Misesleon'un Midas ve Frygas adlı köleleri bulunmaktadır (Wasps: 433; Ramsay 1898: 335). Strabon da Aristophanes'in oyunundan yüzyıllar sonra Attikalıların kölelerine kendi memleketlerinde en geçerli adla seslendiklerini yazar. Manes ve Midas isimlerinin de Phrygialı köleler için kullanıldığını söyler³ (Strabon: VII. 3. 12).

Konyalı Akşehir Gölü'nün Bizans dönemindeki isminin "Quarante Martyres" olduğunu Anna Comnena'ya atıfta bulunarak verir (Konyalı 1945: 194). Anna Comnena Bizans ordusunun Akşehir Gölü'nü geçtiğinin ertesi günü Akşehir - Philomelium'u bir saldırı ile Türklerden aldığını bildirir (Anna Comnena: XV. 4). Ancak Akşehir Gölü'nün 12. yüzyıldaki adı olan Fransızca "Quarante Martyres" ya da İngilizce "Forty Matrys" Kırk Aşıklar değil Kırk Şehitler (Texier 2002: 382; Ramsay 1960: 151) olarak tercüme edilmeliydi.

Konyalı, Akşehir'in 10 km. güneydoğusunda yer alan Melas-Melles köyünün adının Lidya Kralı Alyattes'in damadı Ephesus Tiranı Melas'dan⁴ (Barnett 1948: 20; How-Wells 1912: I.26) geldiğini (Konyalı 1945: 13) söylemektedir. Meles

² Texier, Phrygialılardan Eskişehir ve Kütahya taraflarına yerleşenlerinin kereste bulamadıkları için binalarını yapmak için tebeşir türü kayaları oyduklarına ve buralara yerleştiklerine değinmektedir.

³ Strabon kölelerin tabi oldukları milliyete veya bölgeye göre adlandırıldıklarına örnek olarak Lydus, Syrus adlarını örnek verir. Tibius da Paflagonyalı kölelere verilen yaygın bir addır.

⁴ Barnett, How ve Wells, Alyattes'in kızını Ephesus Tiranı ile evlendirme çabalarını Ephesus'u kazanmak için atılmış politik bir adım olarak nitelemektedirler.

köyünün adının Alyattes'in damadı olan Ephesus Tiranı Melas'dan gelip gelmediği kesin olarak söylenemese de Konyalı'nın batı kaynaklarına ve Eskiçağ Tarihi'ne olan ilgi ve hâkimiyetini gösteren güzel bir örnektir.

Konyalı, günümüzde Meydan Çeşmesi denilen Ulu Pınar'ın Midas'a nispet edildiğinden bahsetmektedir (Konyalı 1945: 178). Konyalı'nın bahsettiği Midas'ın Pınarı tarihte ilk kez Ksenophon'un On Binlerin Dönüşü eserinde geçmektedir (Ksenophon: Anabasis I.13). Ksenophon'un bahsettiği Midas'ın Pınarı'nı Ulupınar'a yerleştiren de Hamilton'dır (Hamilton 1842: 202; Ramsay 1887: 492; Ramsay 1960: 151). Ulupınar'ın tarihte geçen Midas'ın Kaynağı olduğunu daha geniş kitlelere duyuran ve tanıtan da yine Konyalı'dır.

Konyalı, Akşehir'deki bazı ormanlık alanların kutsal sayılmalarını Phrygler'in inanışına dayandığını ve bu inanışın bir şekilde günümüze kadar geldiğini söylemektedir. Ulupınar'ın batısında bulunan meşeliğin mukaddes olduğunu ve köylülerin bu ormana çok dikkat ettiklerini deyim yerindeyse üzerine titrediklerini anlatır. Hatta Hristiyanların da bu ormanı kutsal saydıklarını belirtmiştir (Konyalı 1945: 558). Konyalı Akşehir ve çevresinde gördüğü çam ağaçlarının varlığını Phryg mitolojisine dayandırmaktadır. Buna göre: *"Sibel kıskandığı için Atis'i hadım yaptı. Buna rağmen genç çoban saraydaki dilberlerle fıkrıdaşmakta devam etti. Dişi Tanrı gazaba geldi ve onu öldürdü. Tanrı onun ebedi ayrılığına dayanamadı, çok ağladı ve nihayet onu bir çam dalına kalbetti ve fermani ilahisi şu şekilde oldu: Çam mukaddestir. Onu kimse kesemez!"* (Konyalı 1945: 558). Bazı ağaç türleri çağlar boyunca yaşadığımız tüm coğrafyalarda kutsal kabul edilmiş ve edilmektedir⁵ (Ögel 2003: 88-114), (Işık 2004: 104). Akşehir'de rastlanan bu şekilde bir kutsiyetin temeli Türklerin inancında da bulunmaktadır. Burada kutsal sayılan ve kesilmeyen ağaçları Sibel ve Atis mitosuna bağlamak kesin olarak doğru olmayabilir, ancak bu konuda da Konyalı'nın Batı Mitolojisi'ne olan yatkınlığı ortaya çıkmaktadır. Konyalı'nın bahsettiği bu mitolojik olay Ovid'in Metamorphoses adlı eserinde de geçmektedir (Ovid, Metamorphoses: X. 86-105). Texier de Phrygia'nın bu olayı hatırlatan yaşlı çam ormanları ile kaplı olduğunu belirtmektedir (Texier 2002: 343).

⁵ En eski devirlerden itibaren Türkler arasında kutsal kabul edilen ağaçlar ve bu konudaki inançlar hakkında daha detaylı bir bilgi için bk. Ögel 2003: 88-114, Işık 2004: 89-106.

3. KONYALI'NIN AKŞEHİR VE ÇEVRESİNDE TESPİT ETTİĞİ ESKİÇAĞ MALZEMELERİ VE BUNLARIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

Akşehir'in Eskiçağ'daki adı Philomelium'dur. Philomelium hakkında Strabon şu şekilde bahsetmektedir: *"Halen Phrygia Paroreia doğudan batıya doğru uzanan bir çeşit dağ silsilesine sahiptir ve onun eteklerinde her iki tarafta geniş bir ova uzanır ve onun yakınında kentler vardır; kuzeye doğru, Philomelion ve öte tarafta Pisidia yakınındaki Antiocheia denen kentler bulunur."* (Strabon XII 8. 14). Plinius da Philomelium ile beraber Tymbrium, Leucolithium, Pelta, ve Tyrium halkının Lycaonia'ya sınırlı olduklarından ve Provincia Asia'nın yetki alanına girdiklerinden bahseder (Pliny. The Natural History: V. 25). Hamilton 24 Haziran 1837 yılında Afyondakarahisar'dan hareket ederek Akşehir'e ulaşmıştır ve Philomelium'un Akşehir'de olduğunu tespit etmiştir (Hamilton 1838: 144). Konyalı da eserinde Akşehir'in Eskiçağ'daki adına yer vererek o dönemde yukarıda bahsedilen kaynaklara ulaşamayan araştırmacılara çok değerli bilgiler vermiştir. Akşehir'in Eskiçağ tarihindeki önemini kavrayan yazarımız gezdiği yerlerde gördüğü malzemeleri de eserine dâhil ederek bölgenin sahip olduğu zenginliği kayıt altına almıştır. Konyalı'nın kayıt altına aldığı Eskiçağ malzemeleri Akşehir, Doğanhisar ve Argıthanı'nda bulunmaktadır. Bunlar eserdeki sıralamaya göre şöyle yer almaktadır:

Konyalı, Akşehir'deki Rüştü Bey Hanı'nın duvarında ve Nasreddin Köprüsü'nün başındaki çocuk parkında altı adet aslan heykeli görmüştür (Konyalı 1945: 13). Artık kullanılmayan Rüştü Bey Hanı günümüzde çevresindeki kahvehanelerin avlusu olarak hizmet vermektedir. Konyalı'nın tespit ettiği aslan heykelleri de ne buradaki handa ne de Nasreddin Köprüsü'nün başında bulunmaktadır (Fotoğraf 1).

Meydan Çeşmesi'nde (Ulu Pınar) iki taştan devşirme yapı malzemesi olarak yararlanılmıştır (Konyalı 1945: 188). Midas'a atfedilen o ünlü Ulupınar ya da Meydan Çeşmesi günümüzde kurumuştur, sadece kış ve bahar aylarında bir miktar aktığı görülmektedir. Yapı malzemesi olarak kullanılan iki kıymetli taş ise sonradan yapılan eklemeler veya sıvalar nedeni ile günümüzde artık görülememektedir (Fotoğraf 2).

Konyalı, Taş Medrese'nin avlusunda yer alan sütunların başlıklarının devşirme olduğunu belirtmiş bunların eski eserlerden temin edilerek kullanıldıklarını aktarmıştır. Taş Medrese'nin üzerinde oymalar ve haç bulunan bir friz parçası kullanılmıştır. Konyalı buradaki haçın sonradan kazındığını düşünmektedir (Konyalı 1945: 291).

Konyalı'nın daha çok sebile benzettiği çeşmenin yan taraflarında üzerlerinde iri balık kabartmaları olan iki adet taş vardır (Konyalı 1945: 293). Taş Medrese'nin son halini ve burada tespit edilen eserleri incelemeye gittiğimizde burasının yenileştirme hâlinde olduğunu gördük. İçeride yaptığımız gözlemlerde sütunların durduğunu ancak ziyarete kapalı olan medresede fotoğraf çekmemizin uygun olmayacağını düşünerek içeriden bu sütunların son hâllerini belgeleyemedik. Ancak medresenin güney kapısı üzerinde bulunan ve üzerinde kazınmış bir haç ve oymaların bulunduğu eser günümüzde de aynı güzellikte varlığını sürdürmektedir (Fotoğraf 3).

Akşehir Orumca Sokağı'nda bulunan Altın Kalem Mescidi'nin alt kısmı gayri İslami eserlerden getirilmiş büyük taşlarla yapılmıştır. Mescit kapısının sövesi de bunlar gibi eski dönemlere ait süslü taşlarla yapılmıştır (Konyalı 1945: 304). Günümüzde mescidin sadece ön cephesi Konyalı'nın gördüğü hâlde bulunmaktadır. Yan cepheleri ise sıvandığı için inşasında kullanılan büyük taşlar görülememektedir. Mescit kapısının sövesi ise aslını koruyarak günümüze ulaşabilmiştir (Fotoğraf 4).

Çınaraltı Mescidi'nin önünden geçen su arkının üzerini örtmek için gayri İslami eserlerden alınmış mimari eserlerin kullanıldığı tespit edilmiştir (Konyalı 1945:308). Konyalı'nın gördüğü ve kaydettiği, su arkını kapatmak için kullanılan mimari eserler onun zamanında buradan geçen su arkının daha sonra kapatılmasıyla artık görülememektedir. Burada kullanılan eserlerin ne olduğuna dair bir bilgiye de ne yazık ki ulaşamamıştır (Fotoğraf 5).

Mahmut Hayran Türbesi'ni ve Mescidi'ni de inceleyen Konyalı burada da birçok eski eser tespit etmiştir, bunlar; batı cephesinde yoğunlaşmıştır, kitabesinin üstünde de sıvanmış gayri İslami bir kitabe daha vardır. Türbenin çeşitli yerlerindeki yapı malzemelerine ek olarak önünde de üzerlerinde üzüm ve üzüm yaprağı motifleri bulunan sütun başlıkları gibi başka mimari kalıntılar tespit etmiştir. Bu mimari parçaların mescidin kuzeyinde bulunan ve yıkılmış olan okulun enkazından ve kaldırılan mezarlıktan toplandığını kaydetmiştir (Konyalı 1945: 310-312). Mahmut Hayran Türbesi günümüzde, yapılan yenileştirme çalışmaları sonucunda daha iyi durumdadır. Konyalı'nın tespit ettiği tüm eski eserler rahatlıkla görülebilmektedir. Ancak mescit kitabesinin üzerinde Konyalı'nın gördüğü zamandaki gibi üstü sıvalı gayri İslami bir yazıt bulunmamaktadır. Bu da, sıvanın sonradan kaldırıldığını akla getirmektedir (Fotoğraf 6).

Güdük Minare Camii'nin kuzey duvarında iri kesme taşlar tespit eden Konyalı, caminin doğuya açılan kapısının sağında ve solunda iki kabartma taş ve kapının üzerinde de iki sütun başlığı tespit etmiştir (Konyalı 1945: 314). Güdük Minare Camii de Mahmut Hayran Mescidi gibi günümüzde daha iyi durumdadır. Hatta Konyalı'nın ziyareti sırasında kapının solunda bulunan yapı günümüzde kaldırıldığı için mescit bütünüyle görülebilmektedir. Kabartma taşlar ve sütun başlıkları da yapılan iyileştirme sırasında yerinde olduğu gibi korunmuşlardır (Fotoğraf 7).

Kuşçu Mahallesi Hacı Bursalı Sokağı'ndaki ortaokul yakınında bulunan Kalaycı Mescidi eski mimari eserlerden faydalanılarak yapılmıştır. Konyalı mescidin duvarlarındaki taşların Bizans Devri'ne ait olduklarını düşünmüştür (Konyalı 1945: 340). Kalaycı Mescidi Akşehir'deki diğer mescit ve camilere göre daha bakımsız bir hâlde bulunmaktadır. Buna rağmen Konyalı'nın kaydettiği Bizans devrine ait işlenmiş taşlar hâlâ varlıklarını korumaktadırlar (Fotoğraf 8).

Konyalı, Kızılca Mescit'in kapısı üzerindeki sövede işlemeli bir Bizans frizi bulunduğunu bildirmiştir (Konyalı 1945: 342). Kızılca Mescit de yenilenmiş bir diğer eserimizdir. Kapısı üzerindeki işlemeli friz de aynı Konyalı'nun belirttiği gibi yerinde durmaktadır (Fotoğraf 9).

Kileci Mescidi'nin yapımında eski eserlerden faydalanılmıştır (Konyalı 1945: 343). Kileci Mescidi de yenileştirilen bir diğer eserimizdir. Diğer eserlerin aksine bu mescitte eski eserler sadece yapının duvarlarında kullanılmamış, ön cephe de bulunan revaklar eski bir mimari eserden alınmış İyon ve Dor düzenindeki başlıkların kullanıldığı sütunlardan faydalanılarak yapılmıştır (Fotoğraf 10).

Konyalı, Ulu Camii minaresinin kaidesinin diğer Selçuk ve Karamanoğlu devri eserleri gibi gayri İslami yapı enkazlarından toplanan iri taşlarla yapıldığını aktarmaktadır (Konyalı 1945: 349). Konyalı bu minarenin kitabesinin sağında üzerinde üç kabartma insan resmi bulunan bir mezar taşı ve onun üstünde bir büst ve altında Latince kitabe bulunan bir diğer taş tespit etmiştir. Kitabenin solunda da bir kilise enkazından alındığı belli olan bir taş bulunmaktadır. Konyalı burada bulunan taşlardaki resimlerin bir şahıs tarafından taraklatılarak kazındığını üzümlere bildirmiştir. Ona göre bu taşlar Selçuklulardan büyük bir müsamaha ile günümüze kadar dayanabilmiş ancak son yıllarda kendini bilmez kişiler tarafından tahrip edilen tarih yadigarlarıdır (Konyalı 1945: 351). Konyalı'nın üzerlerindeki resimleri kazınmış bu taşları gördüğündeki üzüntüsü,

onun kültürel miras olarak sadece Türk İslam eserlerini değil Anadolu'da bizden önce yaşamış halkların eserlerini de kabul ettiğini ve bunları önemseydiğini göstermektedir. Ulu Cami minaresinin kaidesindeki eski eserlerden alınma taşlar günümüzde de görülebilmektedir. Üzerlerinde sonradan oluşmuş veya yapılmış sıva veya kazınma gibi tahribatlar bulunmamaktadır (Fotoğraf 11).

Konyalı, Maruf Köyü'ne de uğramış ve buradaki Hacı İbrahim Tekkesi ve Türbesi'nin kapısı önünde iki Bizans sütun başlığı kaydetmiştir. Bu sütun başlıklarının yanında kuyruklu ve boynuzlu bir kuzu heykeli de görmüştür. Yine türbenin hemen karşısındaki höyüğün üzerinde 2.80m boyunda dört köşeli bir sütun tespit etmiş, bu sütunun halk arasında at sancılarına iyi gelmesinden dolayı Sancı Taşı olarak adlandırıldığını aktarmıştır. Bu sütunun üzerinde ayrıca dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Konyalı 1945: 377). Maruf Köyü'nün günümüzdeki adı Alanyurt'tur. Hacı İbrahim Türbesi de gayet iyi bir durumdadır. Konyalı'nın burada gördüğü kuzu heykelini araştırmalarımıza rağmen bulamadık. Tespit edilen iki sütun başlığından sadece bir tanesi türbenin bahçesinde bulunmaktadır. Bahçede daha birçok eski eser parçası göze çarpmaktadır, bu yüzden buradaki sütun başlığının Konyalı'nın tespit ettiği sütun başlıklarından olup olmadığı da tartışma konusudur. Konyalı'nın türbenin karşısındaki höyüğün üzerinde tespit ettiği ve üzerinde dört satırlık kitabe olduğunu söylediği eser de yerinde durmaktadır. Yöre halkının sancı taşı dediği bu sütunun üzerindeki yazıt tarafımızdan tespit edilememiştir. Bu durum, ya taşın başka bir yüzü üzerine sonradan yatırıldığına ya da yazıtın kazındığına yorulabilir (Fotoğraf 12, 13).

Konyalı, Hızırlık (Hıdırlık) Zaviyesi'nin mescidinin mihrabının her iki tarafında süsleme olarak gayri İslami eserlerden alınmış iki adet taş kullanıldığını görmüştür (Konyalı 1945: 404). Hıdırlık Zaviyesi'nin mescidi günümüzde de ibadete açıktır. Mescidin içini ahşap kaplayarak yenileştirenler Konyalı'nın tespit ettiği iki adet eski eseri görülebilsin diye açıkta bırakmışlardır (Fotoğraf 14).

Konyalı Akşehir'deki Meydan Hamamı'na da gitmiş ve burada görülen dört adet sütunun kaidelerinin Bizans veya daha önceki bir devirden kalma sütun başlıklarından yapıldığını, yine bu hamamdaki şadırvanın göbeğinin bir Bizans sütunundan uydurulduğunu, şadırvanın önündeki küçük havuzun da yine bir sütun başlığından oyularak yapıldığını tespit etmiştir. Aynı hamamın kadınlar tarafında sütun başlıklarından iki tanesi eski mimari eserlerden alınmadır. Açık halvetlerden birinde bulunan kurna da Bizans sütun başlığından bozmadır

(Konyalı 1945: 411). Konyalı'nın Meydan Hamamı'nda gördüğü mimari parçaların günümüzdeki durumlarını hamam kapalı olduğu için tespit edemedik.

Mahmut Hayran Türbesi'nin kaidesi de devşirme taşlarla yapılmıştır, bu kaidenin kuzey dış duvarında üç gayri İslami kitabe yan yana yatırılarak kullanılmıştır. Bu kitabelerde 7, 19 ve 3 satırlık Yunanca yazıt bulunmaktadır (Konyalı 1945: 417). Mahmut Hayran Türbesi yapılan yenileştirme çalışmaları sonucunda Konyalı'nın gördüğü zamandaki hâlden çok farklı ve çok daha iyi bir durumdadır. Kaidesindeki taşlar gayet iyi vaziyettedir. Ancak Konyalı'nın türbenin kuzey dış duvarında tespit ettiği yazıtlı taşlar günümüzde bulunmamaktadır (Resim 15).

Seydi Yunus Türbesi'nin önünde Konyalı tarafından gayri İslami devirlere ait iki sütun başı tespit edilmiştir (Konyalı 1945: 480). Seydi Yunus Türbesi üzeri açık olduğu için yanına yaklaşılsa bile pek fark edilememektedir. Türbenin bahçesinde Konyalı'nın tespit ettiği sütun başlıklarından birisi hâlâ durmaktadır. Diğerini ise bulamadık. Ancak bahçedeki yoğun bitki örtüsü ve çiçekler aramızda zarar görmesin diye bu sütun başlıklarından sadece bir tanesini belgeleyebildik (Fotoğraf 16).

Konyalı, Nasreddin Hoca Mezarlığı'nda 0.68X0.32 m. boyutunda bir baş taşı tespit etmiştir. Phryg dönemine tarihlendirdiği bu friz parçasının üzerinde işlemeli bir eşek resmi bulunmaktadır. Aynı mezarlıkta 0.39X0.45 m boyutunda bir başka taş daha tespit eden Konyalı bunun üzerinde tahra veya orak ve bir büst olduğunu belirtmiş ve dönemini de gayri İslami olarak belirlemiştir (Konyalı 1945: 503). Mezarlıkta yaptığımız araştırmalara, görevlilerle ve bu taşları hatırlayabilecek yaşlı Akşehirliyle görüşmelerimize rağmen bunları gören veya bilen birisine rastlayamadık.

Konyalı'nın Akşehir'i ziyaret ettiği dönemde İmarek Camii'nin güneyinde bulunan Çıgırık Dede Mezarlığı'nda eski eserlerden alınıp ayak ve baş taşı gibi dikilmiş iki adet sütun parçası bulunmaktaydı ve bu parçaların arasına bir friz parçası yerleştirilmişti (Konyalı 1945: 530). Bu eserlerin görüldüğü Çıgırık Dede Mezarlığı'nı o çevrede yaşayan yaşlı Akşehirliyle sormamıza rağmen burası hakkında bir bilgi edinemedik ve Konyalı'nın tespit ettiği sütun parçalarını ve friz parçasını bulamadık.

Konyalı, Sinaneddin Dede Mezarlığı'ndan Taş Medrese'ye kaldırılmış iki adet taş bildirmektedir. Bu taşları Phrygler dönemine tarihleyen Konyalı, bu taşların üzerlerinde külahlı kale burçlarını andıran işlemler tespit etmiştir (Konyalı 1945: 532). Taş Medrese'de devam eden yenileştirme çalışmaları nedeniyle mezarlıktan getirilen taşları görme fırsatı bulamadık.

Nasreddin Hoca Mezarlığı'nın güneyinde yer alan Akşehir Musallası'nda eskiden bir mihrap ve taş minber bulunmaktaymış, ancak eski eserlerden alınarak yapılan bu mihrap ve minber tehlike oluşturduğu için belediye tarafından yıktırılmıştır (Konyalı 1945: 536). Bu eserlerin günümüzdeki durumları veya nerelerde olduklarına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Konyalı'nın, Nidir (Nadir) Köyünde bulunan Ay Çeşme-Çatal Çeşme'nin havuzunda tespit ettiği eski bir mimari eseri (Konyalı 1945: 551), Kozaağaç Mescidi önünde eski eserlerden alınma bazı parçaları (Konyalı 1945: 559) görebilme imkanımız olmadığından bu eserlerin günümüzdeki durumları hakkında bilgi edinemedik.

Yasyan (Gölçayır) Köyünde, Tefvik Uslu adındaki bir vatandaşın evinin duvarında üzerinde dört satırlık Yunanca kitabe bulunan bir taş bulunmaktaymış. Konyalı, bu kitabede yer alan yazıta da kitabında yer vererek (Konyalı 1945: 561) Eskiçağ tarihine olan ilgisini bir kez daha göstermiştir.

Yasyan Ahi Yakup Camii minaresinin kaidesinde o dönemde eski mimari eserden alınma üç adet taş bulunmaktaydı (Konyalı 1945: 565). Minarenin kaidesinde yaptığımız incelemede Konyalı'nın bahsettiği taşların hâlâ durduğunu tespit ettik. Taşların üzerindeki kalıntılardan kaidenin Konyalı'nın ziyaretinden sonra sıvandığını belirledik. Ancak sonradan yapılan iyileştirmede bu sıvalar kazınmış, taşlar eskiden olduğu gibi ortaya çıkarılmıştır (Fotoğraf 17).

Konyalı'nın incelemelerde bulunduğu zamanda Karahüyük Camisi'nin avlusunda eski dönemlere ait kıymetli mimari parçalar bulunmaktaymış (Konyalı 1945: 570), ancak bu eserlerin eski caminin yıkılıp yerine yenisi yapılırken temel taşı olarak kullanıldığını cami cemaatinden üzülererek öğrendik. Bu parçalardan günümüze sadece caminin bahçe kapısı girişinde görülebilen bir tanesi kalmıştır.

Konyalı, Reis'te bulunan Emir Yavaşgel Türbesi'nin altının gayri İslami eserlerden toplanan taşlarla yapıldığını görmüştür. Bunlara ek olarak türbenin alt

kapısının sağında bir kitabe yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu kitabede altı satırlık Yunanca bir yazıt bulunmaktadır (Konyalı 1945: 572-573). Türbe günümüzde baştan aşağıya yenilenmiş bir hâldedir. Türbenin altında kullanılan taşlar hâlâ görülebilmektedir. Türbe kapısının sağında yer alan yazıt da günümüze kadar hiçbir aşınmaya maruz kalmadan ulaşabilmiştir (Fotoğraf 18).

Konyalı, Ortacaköy'deki incelemeleri sonucunda; Ortacaköy Yukarı Çeşme'de eski mimari eserlerin ve mezar taşlarının yapı malzemesi olarak kullanıldığını, çeşme kemerinin sağ tarafındaki kaidede üzerinde haç kabartması olan bir taş bulunduğunu ve yine bu çeşmenin karşısında yer alan Ömer Büyük'ün evinin duvarında birisinde haç kabartması bulunan iki adet mermer sütun başı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Konyalı 1945: 577). Konyalı'nın Yukarı Çeşme'de gördüğü haç kabartmalı taş günümüzde de aynı yerde durmaktadır. Çeşmenin hemen arkasında bulunan Ömer Büyük'ün evi bir süre önce yıkılmıştır. Ancak evin duvarında bulunan sütun başları hemen karşıdaki caminin duvarına süs olarak yerleştirilmiştir (Fotoğraflar 19-20-21).

Ortacaköy'den sonra Koçaş'a gelen Konyalı Koçaş Camisi'nde de birçok malzeme tespit etmiştir. Bunlar: Caminin son cemaat yerinde kemeri tutan başlıklı iki sütun, mabedin kapısı üzerine uzatılan ve üzerinde bir satır Yunanca yazıt bulunan kitabe, son cemaat yerinde sağ tarafta, üstünde iki satırlık Yunanca yazıt ve bir insan kabartması bulunan bir mezar taşı, son cemaat yerinin sağ kuzey duvarında birisi lahit lahit parçası olan dört mimari parça, buradaki lahit parçasında ayakta iki insan ve üç çelenk kabartması bulunmaktadır. Konyalı bu çelenk motiflerini Afyonkarahisar'daki Kubbeli Mescit ve Doğanhisar'daki Pazar Camisi'nde de rastladığını söylemektedir. Duvarın batı yüzünde de bir yazıt tespit eden Konyalı bunun kelimelerini de kayda almıştır. Aynı caminin doğu köşesinde bir yüzünde üç insan kabartması ve Yunanca bir yazıt, diğer yüzünde de üzüm salkımı motifli bir mezar taşı tespit eden Konyalı buradaki yazıtı da kitabına aktarmıştır. Caminin batı duvarında da üzerinde kitabe ve insan kabartmaları bulunan başka bir eser daha bulunmaktadır (Konyalı 1945: 581-582). Konyalı'nın Koçaş Camii hakkında verdiği bilgilerin yarısını yukarıdaki Eskiçağ malzemeleri oluşturmaktadır. Verdiği ve ilgilendiği bu malzemeler O'nun bir yerin tarihini götürebildiği kadar eskilere götürmeyi amaçladığının bir göstergesidir. Konyalı, Koçaş'ta bulunan beş çeşmeden birisi olan Eğlek Çeşmesi'nde de eski mimari parçaların kullanıldığını bildirmektedir (Konyalı 1945: 584). Konyalı'nın Koçaş Camisi'nde gördüğü taşlardan ve yazıtlardan duvar inşasında kullanılanlarının iyi durumda olduğunu tespit ettik. Caminin

güneydoğu köşesinde gördüğü, bir yüzünde üzüm motifi, diğer yüzünde de üç insan kabartması olan yazıtlı taşın bir süre önce caminin sağ tarafına başka mimari parçalarla sıralandığını tespit ettik. Koçaş'taki Eğlek Çeşmesi de Konyalı'nın zamanındaki formu koruyabilmiştir. Ancak üzerine spreyci boya ile yazılan mesajlar çeşmenin güzelliğini bozmuştur (Fotoğraflar 22-23-24-25).

Konyalı'nın Akşehir ve çevresinin tarihini ve o dönemdeki durumunu anlattığı eserinde şimdi bir ilçe olan Doğanhisar'a da geniş bir yer ayırmıştır. Doğanhisar'ın Phrygia kentlerinden birisi olabileceğini söyleyen Konyalı, Doğanhisar adının kaynağı konusunda simgelerinden birisi kartal olan Zeus'a atıfta bulunmuş, kartal gibi diğer yırtıcı kuşların Oğuzların ongun kuşları arasında bulunduğu için bu simgenin Türkler tarafından kolaylıkla kabul edildiğini açıklamıştır (Konyalı 1945: 588). Doğanhisar adının da buradan kaynaklandığını düşünen Konyalı, Doğanhisar İlkokulu müzesinde yerli taştan yapılmış bir doğan heykeli, tunçtan küçük bir kartal veya doğan tespit etmiştir. Bu heykellerin yanında Yeğen Mahallesi'nde Yorgancı Hacı Mehmet'in evinin duvarında bulunan bir doğan kabartmasına değinmiştir (Konyalı 1945: 589). Konyalı, Doğanhisar'ın eski yerleşim yerinde tespit edilen bir lahitten kitabında bahsetmiştir (Konyalı 1945: 588). Konyalı'nın Doğanhisar'ı ziyaret ettiği dönemde Doğanhisar İlkokulu müzesinde doğan heykellerinin yanı sıra yerli taştan bir büst, pişmiş topraktan bir satir veya şeytan, bir at başı ve üç mühür de bulunmaktaydı (Konyalı 1945: 589). Doğanhisar hükümet konağı önünde bulunan tarihi aslan heykelinin bir fotoğrafına eserinde de yer veren Konyalı bu heykelin nereden getirildiği hususunda bir açıklamada bulunmamıştır (Konyalı 1945: 590). Doğanhisar-Kemer yolu üzerinde, Hüsnü Dede mezarı yanında, bir kuyunun başında kısmen toprağa gömülmüş bir lahit tespit eden Konyalı bu lahitin boyutlarını, işlemelerini ve üzerinde yer alan yazıtın ayrıntılarını eserinde belirtmiştir (Konyalı 1945: 593). Konyalı'nın ziyaret ettiği Doğanhisar İlkokulu günümüzde aynı binada Cumhuriyet İlkokulu olarak eğitim vermeye devam etmektedir. İlkokul bünyesinde o dönem kurulmuş olan müzede bulunan eserlerin sonradan Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim edildiğini öğrendik. Yeğen Mahallesi'ndeki Yorgancı Hacı Mehmet'in evi günümüzde de oturulur vaziyettedir. Evin dış cephesine sonradan uygulanan sıva Konyalı'nın gördüğü doğan kabartmasını örttüğü için artık görülememektedir. Hükümet Konağı önündeki aslan heykeli de ilkokulun müzesindeki eserler gibi Konya Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Konyalı'nın Hüsnü Dede'nin mezarı yanında detaylı bir biçimde incelediği lahit eski yerinde bulunmamaktadır.

Konyalı kitabının ilerleyen bölümlerinde Pazar Camii, Şeyh Camii, Kuz Mahallesi Mescidi, Ulu Camilerine yer vermiş ve buralarda gördüğü eski çağ malzemelerini kaydetmiştir. Bunlar; Pazar Camii inşasında kullanılan eski eserler, bu caminin avlusunda bulunan üzerinde iki insan kabartması ve bir çiçek bulunan friz parçası ve birisinde akantüs motifi bulunan dört adet sütun başlığı, Şeyh Camii inşasında kullanılan eski eserler, aynı caminin çay tarafında üzerinde haç bulunan mimari bir parça ve diğer parçalar, aynı caminin karşısında bulunan köprünün başında Tudıların Neslihan'ın bahçe duvarında üzerinde kabartma bulunan bir eser, Kuz Mahallesi Mescidi'nin batı duvarında kullanılmış kıymetli eserler ve mescidin önünde bulunan çok büyük bir sütun kaidesi ve son olarak da Cuma Mahallesi'ndeki Ulu Camii kapısı sol üzerinde bulunan iki satırlık bir yazıttan oluşmaktadır (Konyalı 1945: 599-603). Konyalı'nın Pazar Camisi olarak incelediği cami günümüzde Çarşı Camisi olarak ibadete açıktır. Bu caminin dış duvarları sıvandıği için duvarlarında kullanılan eski eserler görülememektedir. Caminin hemen bitişiğinde yer alan parkta bazı tarihi eserler bulunmaktadır. Bunlar arasında Konyalı'nın gördüğü akantüs motifli sütun başlıklarından birisi olabilecek bir eser göze çarpmaktadır (Fotoğraf 26). Şeyh Camii de Pazar Camisi gibi sonradan sıvandıği için burada kullanılan devşirme taşlar görülememektedir. Cami civarında bulunan Tudıların Neslihan'ın bahçesini de bilen bir kişiye rastlayamadık. Çevrede yaptığımız araştırmalarda da ne böyle bir bahçe ne de bu bahçenin duvarında kullanılmış olabilecek üzerinde kabartma olan bir taş bulabildik. Kuz Mahallesi Mescidi ise sonradan yıkılmış ve yerine modern bir cami yapılmıştır. Mescidin taşları da caminin arkasında örülmüş olan istinat duvarında kullanılmıştır.

Mescidin önünde tespit edilen çok büyük sütun kaidesi ise aynı yerde durmaktadır (Fotoğraf 27, 28). Ulu Cami kapısının sol üzerinde görülen yazıtlı bir taş günümüzde görülememektedir. Cami girişine sonradan eklenen ve çıkıntı oluşturan ayakkabı koyma yerinin duvarla birleştiği yer örtüldüğü için burada olması gereken yazıtı tespit edemedik. Ancak Konyalı'nın bahsetmediği iki tane yazıtlı taştan birisi cami girişinin sol alt köşesinde ve diğeri de bayanlar bölümüne girişte caminin sağ köşesinde durmaktadır. Belki de bu taşlar yenileştirme sırasında buraya konulmuş veya yerleri değiştirilmiş olabilir (Fotoğraf 29, 30). Bu eserlere ek olarak, caminin arkasındaki istinat duvarında birçok devşirme taş kullanılmıştır. Bunların üçünde yazıt bulunmaktadır (Fotoğraf 31, 32, 33).

Konyalı, Doğanhisar'daki Ağa Çeşmesi'nin sağında eski bir mimari eserden alınma bir söve (Konyalı 1945: 606) ve Cuma Çeşmesi'nin yalağında üzerinde iki satırlık bir yazıt bulunan bir friz (Konyalı 1945: 608) daha tespit etmiştir. Ağa Çeşmesi son zamanlarda yenilenmiş olup eski çeşmenin taşlarına ne olduğu bilinmemektedir. Cuma Çeşmesi ise sonradan kaldırıldığından yalağında kullanılan friz parçası kayıptır.

Konyalı günümüzde adı Sultandağı olarak değiştirilmiş İshaklı'da da incelemelerde bulunmuş, buranın batısında yer alan Dort Kuyu mevkiinde bazı yapı harabeleri tespit etmiştir. Yerli halktan buranın bir manastır harabesi olduğu yönünde bilgiler almıştır (Konyalı 1945: 610). Bu bilgileri biz de yerli halktan aynı şekilde aldık, ancak yaptığımız görüşmeler sırasında bilgisine başvurduğumuz kişilerde burada sanki bir hazine varmış da bizim onun peşinde olduğumuz gibi bir izlenim edindik ve Dort Kuyu mevkiine gitmekten vazgeçtik.

İshaklı Sahip Ata Kervansaray'ını da ziyaret eden Konyalı, kervansaray camisinde çok kıymetli taşlar tespit etmiştir. Bunlar; doğu ve güney duvarında yer alan üzerinde insan başı ve haç kabartmaları bulunan taşlar ve mescit kapısı üzerinde yer alan çok kıymetli bir eserden oluşmaktadır (Konyalı 1945: 617-618). İshaklı Sahip Ata Kervansaray'ının son hâlini görmeye gittiğimizde buranın kapalı olduğunu gördük, ancak yapılan yenileştirme çalışmaları ile Konyalı'nın zamanındaki o harap kervansaray yerini çok daha güzel bir esere bırakmıştır.

İshaklı Çarşı Camii minaresinin alt kısmında gayri İslami eserlerden faydalandığını aktaran Konyalı, burada bir kilise taşının haçının kazınarak yerine "*minare tamiri 1938 Bolvadinli Seydi*" yazıldığını, caminin batı duvarının dibine üç sütun başı atıldığını, mermer sütunlardan ikisinin de ortadan bölünerek cami kapısında söve olarak kullanıldığını tespit etmiştir (Konyalı 1945: 625). İshaklı Çarşı Camii'nin son durumunu incelediğimizde caminin batı duvarının dibinde bulunan sütun başlarının biraz ileride yer alan Elif Hatun Camii minaresinin inşaatında kullanıldığını öğrendik. Aynı caminin minaresinin alt kısmında yer alan ve haçı kazınarak üzerine tamir tarihini ve tamiraty yapan ustanın adının yazıldığı taşın tam ortadan yazıyı kapatacak şekilde teneke ile kaplandığını ve kenarlarının macunlandığını tespit ettik (Fotoğraf 34).

Konyalı'nın İshaklı şehir merkezinde, Akşehir yolu üzerinde gördüğü ve üzerindeki ayna taşı yerine eski bir eser parçasının kullanıldığı Hüdaverdi-Ayan

Zade çeşmesi (Konyalı 1945: 629) günümüze dek ulaşamamış ve yerine bir bina yapılmıştır (Fotoğraf 35).

Konyalı'nın Akşehir ve çevresinde son olarak incelediği yer Argıthanı'dır. Argıthanı'nın kuzeyinde yer alan eski köprüde yapım malzemesi olarak gayri İslami eserlerden alınan muntazam kesme taşlar kullanılmıştır. Konyalı'nın bildirdiğine göre Argıthanı'na girerken, köprü'nün solunda, sol gözün güneyinde üzerinde yazıt bulunan çok kıymetli bir taş bulunmaktaydı (Konyalı 1945: 633). Ancak mahallenin içinden geçen derenin yatağı değiştirildiği için bu köprü ve kıymetli yazıt olduğu gibi şimdiki yolun altında bırakılarak üzerine yol yapılmıştır (Fotoğraf 36).

Argıthanı Ulu Cami gövdesinde tespit edilen eski mimari eserlerden alınan iri taşlar (Konyalı 1945: 634), cami sıvandığı için artık görülememektedir (Fotoğraf 37).

4. KONYALI'NIN BEYŞEHİR'İN ESKİÇAĞ TARİHİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELERİ

İbrahim Hakki Konyalı "Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi" adlı eserini 1967 yılında tamamlamıştır. Bu kitabın basılması ise çok sonraları, 1991 yılında yapılabilmektedir. Konyalı, dokuz yıllık bir çalışmanın ürünü olan bu eserde de aynı Akşehir üzerine yazdığı kitapta olduğu gibi bölgenin Eskiçağ tarihine ışık tutmuştur. Konyalı Akşehir'in aksine Beyşehir'in Eskiçağ tarihine daha fazla yer ayırmış, tarihi olayları kronolojik bir biçimde Beyşehir'le ilgili kısımlara da değinerek vermeye çalışmıştır.

Konyalı, Beyşehir'in tarihine Fasıllar ve Eflatunpınar anıtlarının varlığına istinaden Hititler döneminden başlamayı uygun bulmuştur. Beyşehir'in Eskiçağ'da Pisidia'da yer aldığı gerçeğinden yola çıkarak Texier'in Küçük Asya yapıtına atıfta bulunarak Pisidler ile Hititler arasında bir münasebet kurma yoluna girmiştir (Konyalı 1991: 1-2). Konyalı'nın Hititler ile beraber hareket ettiklerini düşündüğü Pisidia kavimlerini biz ilk kez M.Ö 401 yılında Kyros'un tahtı Artakserkses'ten almak için giriştiği seferden bilmekteyiz (Ksenophon, Anabasis: I, 11).

Konyalı, Hititler'den sonra Anadolu'da egemenlik kuran Phrygler'e değinmiş ve Beyşehir ve çevresinin Phryg etkisinde kaldığını belirtmiştir. Bu etki genelde Phrygler'in dini inanışlarını ve ilahi varlıklarını benimseme şeklinde olmuştur.

Akşehir'deki çam ağaçlarının çokluğunu Phryg mitolojisine ve Kybele inancına bağlayan Konyalı, Beyşehir'de de bu etkinin olduğunu belirtmiş ve buradaki ormanların günümüze kadar gelmesini de aynı etkiye bağlamıştır. Bu sebeple bölgede ve Beyşehir adalarında bulunan kale ve kilise kalıntılarını Phrygler döneminden kalan eserler olarak görmüştür. (Konyalı 1991: 2-3). Konyalı'nın çevrede gördüğü kalıntıların bazılarını Phrygler dönemine tarihlemesine rağmen bölgede Phryg etkisini gösteren en belirgin arkeolojik malzeme Calder'in Kiyakdede'de bulunduğu Phryg motifli bir mezar taşıdır (Calder 1932: 452). Calder bu mezar taşındaki ismin Pisidce olabileceği ihtimalini de çalışmasında belirtmiştir. Şarkikaraağaç ile Beyşehir arasında olduğu düşünülen Killanion Ovası⁶, Konyalı'nın tespitlerini doğrular nitelikte bilgiler sunmaktadır. Strabon'a göre bu ova Phrygia sınırları içinde yer almaktaydı ve Pisid unsurları da içermektedir (Strabon XIII, 4, 13). Ancak bu etkinin Beyşehir Gölü'nün doğu ve kuzey kıyılarında kaldığı görülmektedir. Konyalı Pisidleri Phrygler'in siyasi hâkimiyetlerini uzatan bir kavim olarak değerlendirmesine (Konyalı 1991: 3) rağmen Pisidler barışçı Phryg kavimlerine destekten ziyade zarar vermiş bir kavim olarak bilinmektedirler (Ramsay 1916: 87).

Phrygler'den sonra Anadolu'da Kızılırmak'a kadar yayılan bir Lydia hakimiyeti görülmektedir. Konyalı da Lydialılar'ın bu hakimiyetine değinmiş ancak bu hakimiyeti M.Ö 1579 – M.Ö 548 yılları arasına "Kamusu'la lam" a atıfta bulunarak (Konyalı 1991: 4) yerleştirme yolunu seçmiştir. Modern araştırmacıların çalışmalarına göre ise Lydialılar M.Ö VI. Yüzyılda en geniş sınırlarına ulaştıktan sonra M.Ö 546 yılında Persler tarafından yıkılarak Anadolu üzerindeki egemenliklerini kaybetmişlerdir (Bahar 2005: 204-206). Konyalı, haklı olarak Beyşehir ve çevresinde Lydialılar'dan kalma herhangi bir eserin olmadığını belirterek bunu Persler'in Anadolu hakimiyeti sırasında yaptığı tahribatlara bağlamaktadır (Konyalı 1991: 6). Konyalı, Persler'in Anadolu'daki hakimiyetlerine II. Kyros ve I. Darius'a atıfta bulunarak değinir (Konyalı 1991: 5-7).

Konyalı, Büyük İskender ve halefleri zamanındaki olayları genellikle Texier'in "Küçük Asya" eserinden faydalanarak anlatmıştır. Konyalı, Büyük İskender'in Pisidia üzerinden Gordiom'a ulaştığını ve Beyşehir'in de bu yol güzergahında olduğunu tahmin etmiştir. Hatta Beyşehir Gölü'nün güneyinde yer

⁶ Killanion Ovası bölgede araştırmalar yapan bilim insanlarının da dikkatini çekmiş ve çeşitli lokalizasyon çalışmalarına konu olmuştur. Bu konudaki en kapsamlı ve nihai çalışma için bkz: Kaya 2007: 45-50.

alan İskender adlı bir mevkiye rağmen bu olasılığa yine de temkinli yaklaşarak (Konyalı 1991: 8) coğrafya ve de özellikle tarihi coğrafya konusundaki ustalığını göstermiştir. Zaten Büyük İskender'in Gordiom'a giderken Sagalassos-Ağlasun'dan sonra Askania-Burdur Gölü'nü gördüğünü, sonra da Kalainai-Dinar üzerinden Gordiom'a vardığını Arrian'dan detaylı bir biçimde öğrenmekteyiz (Arrian: I, 29).

Pisidia'da Roma hakimiyeti bölümünde Konyalı genel olarak Texier'in "Küçük Asya" ve Ramsay'ın "Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" adlı eserlerinden faydalanmıştır. St. Paul'un seyahatlerine de geniş yer veren Konyalı, bu seyahatleri genel erken Hristiyanlık tarihine değinerek aktarmıştır (Konyalı 1991: 14-20). Beyşehir Gölü'nün Eskiçağ'daki ismi olan Karalis'ten yola çıkan bazı araştırmacıları Beyşehir'in günümüzdeki yerinde Karalia adlı bir şehir olabileceği ihtimaline götürmüştür. Bu bilgiyi Ramsay'den alan Konyalı da Karalia'yı Beyşehir'e yerleştirmeyi uygun görmüştür (Konyalı 1991: 22), ancak Hall bulduğu bir yazıtla Beyşehir'in Eskiçağ'da Mithia olarak adlandırıldığını kanıtlamış (Hall 1959: 123) ve Karalia üzerinden o güne kadar yapılan değerlendirmelere son vermiştir.

5. KONYALI'NIN BEYŞEHİR VE ÇEVRESİNDE TESPİT ETTİĞİ ESKİÇAĞ MALZEMELERİ VE BUNLARIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMLARI

Konyalı, Hüyük'ün Köşk Mahallesi'nde bulunan Köşk Camii'nde kullanılan gayri İslami devirlere ait birçok taş tespit etmiştir. Bu taşlar genellikle caminin kuzey duvarlarında kullanılmıştır ve bu taşların bazılarının üzerinde Yunan harfleri ve bazı işaretler bulunmaktadır (Konyalı 1991: 106). Bu camide 1970 ve 2010 yıllarında yapılan yenileştirme çalışmaları sonucunda ortaya tamamen yeni bir mabet çıkmış, Konyalı'nın tespit ettiği değerli malzemeler ise ortadan kaybolmuştur (Fotoğraf 38).

Konyalı, Eflatunpınar Hitit Anıtı'nı ziyaret etmiş ve buraya kitabında oldukça fazla yer vermiştir (Konyalı 1991: 205-216). Konyalı'nın ilk tespiti bu anıtın adı üzerine olmuş ve günümüzde bile karıştırılan bir durumu düzelterek Yunan Filozof Eflatun'un Anadolu'ya hiç gelmediğini ve bu anıttan çok sonraları yaşadığını belirtmiştir.

Eflatunpınarı'nı gören ve inceleyen araştırmacıları Hamilton, Texier, Perrot, Ramsay, Sarre, Radet, Grastang, Güterbock ve Bittel olarak sayan Konyalı, abide ile ilgili bilgileri genelde bu yazarlara atıfta bulunarak anlatmıştır. Fakat Konyalı

bu abide hakkında bilgi verirken batılı araştırmacıların kullandığı “Hitit” terimini kullanmış, Bittel’in değerlendirmesini naklederken “Eti” terimini kullanmayı tercih etmiştir (Konyalı 1991: 213).

Konyalı Eşrefoğlu Camii’nin kapısının solunda kullanılmayan bir kuyudan ve bunun yanında bir lahiten bahseder. Ancak cami çevresinde günümüzde böyle bir lahit yoktur. Konyalı camiyi ziyaret ettiğinde minarenin altına denk gelen kısımda bulunan sebili görmüş, yöre halkı bunun altında bir başka lahit olduğunu kendisine söylemiştir. Ancak Konyalı’nın ziyareti sırasında bu lahitin olduğu yer molozlarla dolu olduğu için bu eseri inceleyememiştir. Burada bulunan molozlar sonradan kaldırıldığı için Konyalı’nın göremediği lahit günümüzde görülür vaziyettedir. Kendisine lahitin varlığı ile ilgili bilgi verenlerin üzerinde yazı bulunduğunu (Konyalı 1991: 224) söylemelerine rağmen bu lahitte herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Belki de sonradan burada yer alan yazıt kazınmış olabilir (Fotoğraf 39).

Beyşehir Çarşı Camii Konyalı’nın ziyareti sırasında inşa hâlinindedir. Caminin doğu tarafında yalak olarak kullanılan, üzerinde medusa kabartması bulunan iki adet lahit tespit edilmiştir (Konyalı 1991: 251). Bu lahitler günümüzde bahsedilen yerde veya cami çevresinde bulunmamaktadırlar.

Konyalı, Beyşehir Kalesi’nin kuzeyinde yer alan mezarlıkta 2.5 m. uzunluğu ve 1.60 m. çevresi olan haç kabartmalı bir Roma sütunu tespit etmiştir. (Konyalı 1991: 284). Günümüzde bu mezar yeri tesfiye edilmiş bir hâldedir ve burada diğer mezar taşları dahil hiçbir tarihi eser bulunmamaktadır.

Bayafşar Camisi’ni ziyaret eden Konyalı bu binanın yapımında eski eserlerin kullanıldığını, bunların Asarlık’tan getirildiğini aktarır. Konyalı’nın gördüğü bu malzemelerin bazılarında yazıtlar ve süslemeler bulunmaktadır. Caminin doğuya açılan penceresinin üzerinde Yunanca yazıtlı bir taş kullanılmıştır. Cami önünde de Latince yazıtlı bir taşla yılan kabartması şeklinde işlemesi olan başka bir taş eser daha tespit edilmiştir (Konyalı 1991: 306). Bu çalışma sırasında en şanslı olduğumuz mekan Bayafşar ve camisidir. Çünkü; bu camiyi ziyaret ettiğimizde restorasyon çalışmaları sürmekteydi ve bir süre öncesine kadar sıva altında kalan, aradığımız eserler ortaya çıkmıştı. Konyalı’nın sınır taşı olarak nitelendirdiği eser aslında bir mil taşıdır. Bu mil taşınu 1958 yazında Hall tespit etmiş ve 1968 yılındaki yayınında bundan bahsetmiştir (Hall 1968: 84). Bu mil taşı Konyalı’nın ziyaretinden bir süre sonra cami girişinde bulunan duvara temel olması için

gömülmüş olacak ki bu yıl yapılan yenileme çalışmalarında tekrar gün yüzüne çıkmıştır (Fotoğraf 40). Üzerinde yılan kabartması olan diğer taş da mil taşı gibi bir müddet sonra cami bahçesine gömülmüş, sonradan o da ortaya çıkarılmış olup çok iyi durumdadır (Fotoğraf 41).

Bayındır'daki Musababa Tekkesi'nin kuyusu önünde Roma dönemine ait olan bir lahit kapağı Konyalı'nın ziyaret ettiği dönemde yalak olarak kullanılmaktaymış (Konyalı 1991: 310). Bu lahit kapağı hâlâ yerindedir ancak kuyunun yerini bir çeşme almıştır. Burada konuştuğumuz yerliler kapağın kenarlarında yazıt olduğunu ancak uygulanan sıvadan sonra bunun sıvanın altında kaldığını bildirdiler. Konyalı'nın da bu yazıttan bahsetmediğine göre o dönemde belki de yazıtlar görülemeyecek derecede toprağa gömülmüş bir vaziyeteydi (Fotoğraf 42).

Çavuş Köyü'nü ziyaret eden Konyalı burada birçok gayri İslami yapı malzemelerine ve yazıtlı eserler bulunduğu bahseder. Ancak bu eserler hakkında özel bir bilgi vermez (Konyalı 1991: 312). Çavuş mahallesinde sokak aralarında bazı malzemeler göze çarpmakla beraber, yazıtlı ve işlemeli taşların artık yerlerinde olmadıklarını tespit ettik.

Konyalı, Doğanbey Çarşı Çeşmesi'nde yazıtlı taşlardan faydalandığını, Sokakbaşı Çeşmesi'nde de üzerinde haç kabartması bulunan bir taş bulunduğunu belirtmiştir (Konyalı 1991: 319, 321). Bu her iki çeşme de günümüzde orijinalliğini kaybetmiş bir vaziyettedir. Çarşı Çeşmesi mermer ve fayans ile kaplanmış, Sokakbaşı Çeşmesi de 1993 yılında yeniden yapılmıştır (Fotoğraf 43, 44).

Konyalı, Fasıllar Camii'nin önündeki kuyuda bir lahit kapağının yalak olarak kullanıldığını görmüştür. Eskiden hükümet konağı olarak kullanılan binanın avlu duvarında koşan bir hayvanın betimlendiği eski bir taş tespit edilmiştir. Konyalı Fasıllar'ın mezarlığında da birçok sütun parçasının ve başka eserlerin mezar taşı olarak kullanıldığını görmüştür (Konyalı 1991: 327-328). Konyalı'nın cami önünde gördüğü lahit kapağı hala aynı yerde durmaktadır (Fotoğraf 45). Eski hükümet binası ise yıkılmış olup günümüzde sadece duvarları ayakta, bahçe duvarı ise hiç kalmadığından buradaki koşan hayvan figürlü taş da bulunamamıştır. Köy mezarlığında mezar taşı olarak kullanılmış eski eserler hâlâ bulunmaktadır. Konyalı Fasıllar'ın Misthia olabileceğine bu bölümde değinmiş, ancak Fasıllar'ın Misthia olmadığı yukarıda da anlatıldığı gibi 1959 yılında ispatlanmıştır. Fasıllar'da bulunan Kurt Beşiği – Hitit Anıtı'nı da gezen Konyalı bu anıtın

ölçülerini almış, yapılışı üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu anıttaki tanrı figüründen yola çıkarak Phryglerin Kybele inancı hakkında bilgiler vermiştir (Konyalı 1991: 330-337). Bu anıt hâlâ aynı vaziyette ve yerinde durmaktadır.

Gölyaka-Hoyran köyünü ziyaret eden Konyalı burada gördüğü eski eserlere dayanarak bölgenin medeniyet merkezi olduğunu aktarmaktadır. Emin Şengil'in evinde bir lahit parçası, ilkokulun bahçesinde de beş altı tane resimli ve kitabeli Roma devrinden kalma taşlar tespit edilmiştir. Bu taşlardan birisinde üç kadın figürü ile iki satırlık bir yazıt vardır. Diğer bir taşta da üç insan kabartması ve süsler bulunmaktadır. Buradaki taşlardan birisinde üç tane haç kabartması vardır. Bahçe duvarının sol köşesinde de yazıtlı bir taş tespit edilmiştir (Konyalı 1991: 349). Konyalı'nın gördüğü taşların bir kısmı günümüzde de eski okulun bahçesinde bulunmaktadır. Üzerinde üç kadın kabartması olduğunu tahmin ettiğimiz taş mazıların arasında kaldığı için sağlıklı incelenememiş, bununla beraber taşın yüzeyini kaplayan yosunlardan ve taştaki erimeden dolayı üzerlerindeki insan figürleri artık seçilemeyecek hâldedir. Üç insan kabartmasının bulunduğu taş da aynı yerdedir ve diğerine göre daha iyi konumdadır. Haç kabartmalı taşlara ise okulun bahçesinde rastlanılmamıştır (Fotoğraf 46). Hall de Konyalı'nın tespit ettiği bu eserleri incelemiş ve bunları Bayafşar ve Karahisar'da tespit ettiği yazıtlarla beraber yayınlamıştır. Üç insan kabartmasının olduğu taş bir aile mezarına aittir ve üzerinde anne, baba ve bunların oğulları işlenmiştir. Babanın adının "Gaius" olduğunu Hall'den öğrenmekteyiz. Konyalı'nın gördüğü üç kadın figürü ve iki satırlık yazıtı olan taşı Hall incelemiş, yazıtın okunamayacak kadar eridiğini, figürlerin sırasıyla erkek, bayan ve erkek figürü olduklarını ve erkek figürlerin sağ ellerinde yaprak tuttuklarını belirtmiştir (Hall 1968: 74, 75). Emin Şengil'in evinin günümüzdeki durumu ile ilgili sağlıklı bir bilgi alamadığımız için bahsedilen lahit parçasına ulaşamadık.

Huğlu Camii'ni inceleyen Konyalı burada kullanılan eski mimari eserleri görmüş, kapısının soluna koyulmuş bir taşta kuş ve üzüm kabartmaları tespit etmiştir. Kible duvarının dış tarafında birisinin üzerinde kalkan motifi, diğerinin üzerinde haç motifi bulunan iki taş daha bulunduğunu bildirmiştir. Son olarak da caminin önündeki mermer bir direği kaydetmiştir. Yöre halkı bu taşların güneydeki Sırçalık Mevkii'nden geldiğini yazara söylemişlerdir (Konyalı 1991: 353-354). Bu cami günümüzde Huğlu Merkez Cami olarak geçmektedir. Konyalı'nın ziyaret ettiği cami cemaate küçük geldiği gerekçesiyle yıkılmış,

üzerine şimdiki bina yapılmıştır. Caminin giriş kısmına göre altta kalan duvarları eski binanın taşları ile yeniden örülmüş, yazarımızın tespit ettiği eserler ise yeni caminin yapımında kullanılmadığı için bulunamamıştır.

Hüyük İlçesi'ne de uğrayan Konyalı Aktaş Mevkii'nde bazı kalıntıların ve yazıtlı taşların bilgisini almıştır. İlçedeki Orta Mahalle'de bulunan bir dibek taşında üzerinde "Ocimeno" yazan bir yazıt tespit edilmiştir (Konyalı 1991: 355). Bu dibek taşının günümüze ancak yarısı gelebilmiş, bunun üzerinde de görünürde bir yazıt bulunmamaktadır (Fotoğraf 47).

Konyalı, Yeşildağ'dan İskele'ye giderken yolun solunda yer alan Bayındır Kalesi'nin aslan taşlarının çok meşhur olduğu bilgisini almış, İbrim Kalesi'ni de şöhreti büyük bir kale olarak nitelemiştir. Bu kalelerin Roma ve Bizans dönemlerinde kullanıldığı bilgisini veren Konyalı buralarda pek çok yazıtlı ve resimli taşlar olduğunu belirtmiştir. Salur Camisi'nin önünde Bayındır Kalesi'nden getirilmiş büyük mermer sütunlar görmüştür (Konyalı 1991: 357). Salur Mezarlığı'nı da inceleyen Konyalı burada ikisinin üzerinde yazıtlar bulunan üç adet sütun parçası görmüştür (Konyalı 1991: 358). Bizim mezarlıkta yaptığımız araştırmalarda bu sütunların artık burada olmadığını tespit ettik. Yöre halkından da Konyalı'nın gördüğü sütunlar hakkında bir bilgi edinemedik. İbrim ve Bayındır Kaleleri'ne de zaman zaman incelemede bulunmak için daha önceden ziyaretlerimiz olmuştu. Ancak buralarda da Konyalı'nın bahsettiği aslan taşlar, yazıtlı ve resimli taşlar tespit edilememiştir.

Konyalı, Karahisar'ın kuzeyindeki tepelerde kale kalıntıları olduğunu belirtmiştir. Bu kale kalıntıları ona göre Hititler'e kadar dayanmaktadır. Bu kalıntılar arasında yazıtlı taşlar olduğundan da bahsetmektedir. Yine köyün batısındaki kayalıklarda iki arslan arasında yer alan bir kadın kabartması tespit edilmiştir. Bu kaya kabartmasındaki figürler Konyalı'da bu anıtın Kybele'ye ait olabileceği ihtimalini akla getirmeliydi. Phryg inancının bu bölgede oldukça etkili olduğunu ana tanrıça "Sibel"e atıfta bulunarak sık sık dile getiren Konyalı bu figürler hakkında bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bunlara ek olarak bu kayalıklarda birçok resim ve 52X90 cm ebatlarında bir haç kabartması olduğu belirtilmiştir. Köyün hemen dışındaki Akçapınar Çeşmesi'nin köşesinde üzerinde Latince kitabe bulunan bir taş bulunmaktadır (Konyalı 1991: 359). Köyün içindeki Çamırcı Çeşmesi'nin yalağında iki adet lahitten faydalanılmıştır (Konyalı 1991: 361). Karahisar'a yaptığımız daha önceki ziyaretlerimizde Konyalı'nın bahsettiği resimleri, haç kabartmasını ve yazıtlı taşları göremedik. Konyalı'nın gördüğü iki

aslan arasında yer alan kadın kabartmasından ilk bahseden 1901 yılında Karahisar'a gelen Cronin'dir. Cronin'in değerlendirmeleri bu kabartmanın bir erkeğe ait olduğu şeklindedir (Cronin 1902: 111). Kayalara işlenmiş bu güzel çalışma ne yazık ki define avcılarının tahribatından kurtulamamış, içinde altın olduğundan şüphelenen kişilerce kırılmıştır (Fotoğraf 48). Define avcıları bu nişi üst tarafından zorlayarak kırmışlar, yerli kayada sadece insan figürünün alt kısmı ile sağ taraftaki sütun işlemesi kalmıştır. Kırılan kısım ise tek parça hâlinde nişin önünde yatmaktadır. Bu kırılan parça dikkatli bir biçimde asıl yerine yerleştirilebilirse eser eski hâline dönebilecek gibi gözükmektedir. Köyün içindeki çeşmelerden birisi olan ve Konyalı'nın bahsettiği Çamırcı çeşmesi ve önündeki lahitler günümüzde de görülebilmektedir (Fotoğraf 49). Akçapınar Çeşmesi (Fotoğraf 50) Hall tarafından 1961 yılında ziyaret edilmiş ve üzerinde bulunan yazıt yayınlanmıştır. Bu yazıtta Kybele'ye adakta bulunan küçük bir topluluktan bahsedilmektedir (Hall 1968: 67).

Konyalı tarafından Kireli - Çay Mahallesi'ndeki çeşme önünde bir Roma lahidi ve Kalfa Kuyusu önünde, üzerinde altı satırlık kitabe bulunan bir lahit parçası tespit edilmiştir (Konyalı 1991: 365). Kireli'deki çeşme ve kuyu önünde tespit edilen lahitler günümüzde Kireli Sağlık Ocağı'nın arka tarafına taşınmışlardır. Öğrendiğimize göre bu eserler kaçakçılar tarafından götürülmek istenirken yakalanmış ve buraya getirilmiştir. Lahitlerin bulunduğu yerde başka tarihi eserler de vardır (Fotoğraf 51).

Konyalı'nın Gölkaşı'nı ziyaretinde Kıstıfan-Gölkaşı Camisi'nin minaresinde Roma dönemine ait süslü bir taş ve yine aynı yerde üzerinde birisi süvari, diğerleri de erkek ve kadından oluşan üç insan figürü ve iki satırlık yazıt bulunan bir başka taş tespit etmiştir. Bunlara ek olarak caminin önünde de Roma Dönemi'nden kalma bir friz parçası bulunmaktadır (Konyalı 1991: 366, 367). Kıstıfan Camisi'nin minare kaidesinde tespit edilen taş günümüzde de aynı yerde durmaktadır. Üzerinde insan figürlerinin bulunduğu taş da bir mezar taşıdır ve kabartmalar biraz tahrip edilmiştir (Fotoğraf 52). Minarede kullanılan taşlara ek olarak caminin bahçesinde bir de sütun kaidesi vardır.

Konyalı Yunuslar'daki caminin inşasında gayri İslami devirlere ait malzemelerin kullanıldığını tespit etmiştir. Sağ duvarında üzerinde haç bulunan bir taş vardır. Caminin önünde de Roma dönemine ait bir lahit görmüştür. Bunlara ek olarak köy evlerinin duvarlarında hep devşirme taşların kullanıldığını aktarmıştır (Konyalı 1991: 375). Yunuslar'da 1958 yılında bir Herakles Lahdi

bulunmuştur. Bu lahit üzerinde Herakles'in 12 işine ait tasvirler bulunmaktadır. Konyalı, gerek mitolojiye olan merakı gerekse güzel sanat eserlerine olan ilgisi sebebiyle hem bu lahit üzerine, hem de Herakles üzerine oldukça detaylı bilgiler vermektedir (Konyalı 1991: 376-385). Yunuslar'ı Beyşehir çevresinde ev inşaatında en fazla devşirme taşın kullanıldığı yer olarak değerlendirebiliriz. Köyün hemen hemen tüm yapılarında bu malzemelerden bolca kullanılmıştır. Yunuslar Camisi de Konyalı'nın gördüğü zamandan bu tarafa fazla değişime uğramamış, duvarlarında kullanılan malzemeler herhangi bir sıva ile kapatılmamıştır (Fotoğraf 53). Konyalı'nın cami önünde tespit ettiği lahit ise günümüzde yerinde durmamaktadır.

Konyalı sadece yerleşim yerlerini değil Beyşehir Gölü'ndeki adaları da incelemiştir. Mındıras Adası'na da giden yazarımız burada büyük bir tapınak kalıntısından bahsetmektedir (Konyalı 1991: 395). Bu tapınak harabesi günümüzde de aynı şekilde durmaktadır. Konyalı'nın gördüğü doğu duvarının en alttaki taşları tek sıra hâlinde ayakta. Bu duvarda kullanılan çok büyük taşlar bunların taşınmasına imkan vermediği için hâlâ varlıklarını sürdürmektedir (Fotoğraf 54). Hacıakif Adası'nın Bademlik adındaki yerinde üzerinde yazıtlar bulunan taşlar görülmüştür (Konyalı 1991: 404). Ancak çeşitli vesileler ile bu adaya defalarca çıkıp dolaşmamıza rağmen bunun gibi yazıtlı taşlara hiç rastlayamadık.

SONUÇ

Konyalı'nın Akşehir ve Beyşehir üzerine 1945 ve 1967 yıllarında tamamladığı eserler günümüzde bile her konuda çalışan araştırmacıların dikkatlice incelediği ve incelemesi gereken yapıtlardır. O günün ulaşım zorluklarına rağmen, yazar incelediği ve kaleme aldığı yerlere bizzat gitmiş ve buraları görmeden herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

Eserlerini kaleme aldığı zaman diliminde imkanların kısıtlı olmasına rağmen özellikle yabancı kaynakların önemlilerine ulaşmış ve bunları yerli araştırmacılarımıza aktarmada büyük bir iş çıkarmıştır. Bu kaynaklara ulaşmak günümüzde bile araştırmacılar için oldukça zor bir durum teşkil etmektedir.

Konyalı'nın gördüğü Eskiçağ Tarihi ve Medeniyetleri'ne ait eserlere kitabında yer vermesi bu konu üzerine çalışan araştırmacılara büyük bir zaman ve emek tasarrufu sağlamaktadır. Yazar sayesinde birçok eser kayıtlara geçmiş ve bunların takibini yapmak kolaylaşmıştır. Konyalı'nın gördüğü bu eserlerin

şimdiki durumlarını tespit ederek bunların adeta güncellemesini yapmış bulunuyoruz. Çalışmamız esnasında bazı durum tespitleri de yapma fırsatı bulduk. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

Ülkemizde maalesef tarihi eserlere önem verilmemekte ve bu eserler günden güne ya kaybolmakta ya da tahrip edilmektedir.

Mescit, cami, türbe gibi Türk Dönemi yapılarda devşirme olarak kullanılan eserler büyük oranda korunmuştur. Ancak bazı durumlarda bu yapılar sıvandığı veya yıkılıp yeniden yapıldığı için buralarda kullanılan malzemelere ulaşmamaktadır. Ama yine de siva altında kaldıkları için bir bakıma korunmaktalar ve bir zaman sonra ortaya çıkabileceklerdir.

Bu eserlerin izini süren bir araştırmacı olarak fark ettiğimiz önemli bir konu da define avcılığı ve buna benzer faaliyetlerdir. Son durumlarını soruşturduğumuz malzemeler yöre halkında ilgi uyandırabilmekte ve bunların maddi olarak çok değerli oldukları kanısı oluşabilmektedir. Bu durumda ya eserlerin yeri bizimle paylaşılmak istenmemekte ya da bunlar gereksiz yere yukarıdaki sebeplerden dolayı tehlikeye atılmaktadır. Bu yüzden burada tespit edilen ve taşınabilecek tüm malzemelerin yerel yönetimlerle işbirliği hâlinde buldukları yerlerden kaldırılıp koruma altına alınmaları gerekmektedir.

©

KAYNAKLAR

- ARRIAN (2005), İskender'in Seferleri, (çev. Meriç Mete), İstanbul: İdea Yayınevi.
- BAHAR, H. (2005), Eskiçağ Tarihi, Konya: Dizgi Ofset Matbaacılık.
- BARNETT, R. D. (1948), "Early Greek and Oriental Ivories", *The Journal of Hellenic Studies*, 68, 1-25.
- CALDER, W. M. (1932), "Inscriptions of Southern Galatia", *AJA*, 36, 4, 452-464
- COMNENA, Anna, (2000), *The Alexiad*, (Çev. Elizabeth A. S. Dawes), Ontario: In parentheses Publications.
- CRONIN, H. S. (1902), "First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia", *The Journal of Hellenic Studies*, 22, 94-125.
- HALL, A. S. (1959), "The Site of Misthia", *Anatolian Studies*, 9, 119-124.
- HALL, A. S. (1968), "Notes and Inscriptions from Eastern Pisidia", *Anatolian Studies*, 18, 57-92.
- HAMILTON, W. J. (1838), "Notes of a Journey in Asia Minor, in 1837", *Journal of the Royal Geographical Society of London*, 8, 137-157.
- HAMILTON, W. J. (1842), *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: With Some Account of Their Antiquities and Geology*. C 2, London: Murray.
- HOW, W. W. – WELLS, J. (1912), *A commentary on Herodotus*, C.I, Oxford: Clarendon Press.
- İŞİK, Ramazan, (2004), "Türklerde Ağaça İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9:2, 89-106.
- KAYA, M. A. (2007), "Cillanicus Tractus: A Re-Interpretation of Its Location", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 124, 45-50.
- KLINE, A. S. (21. 12. 2014). "Ovid The Metamorphoses, Translated by A.S.Kline", Erişim Tarihi: 21. 12. 2014, <http://tikaboo.com/library/Ovid-Metamorphosis.pdf>.
- KONYALI, İ. H. (1940), *Afrodit*, İstanbul: Nümune Matbaası
- KONYALI, İ. H. (1945), *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir. Tarihi-Turistik Kılavuzu*, İstanbul: Nümune Matbaası
- KONYALI, İ. H. (1991), *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri.
- KSENOPHON (1998), *Ksenophon Anabasis -Onbinlerin Dönüşü*, (Çev. T.Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınları
- ÖGEL, Bahaeddin, (2003), *Türk Mitolojisi*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Bs.
- Plinius, *Naturalis Historia*, ed. H. R. Rackham (Loeb), London, 1947.
- RAMSAY, W. M. (1887), "The Cities and Bishoprics of Phrygia (Continued)", *The Journal of Hellenic Studies*, 8, 461-559.
- RAMSAY, W. M. (1898, Ekim), "Varia", *The Classical Review*, 12, 7, 335-343.
- RAMSAY, W. M. (1916), "Colonia Caesarea (Pisidian Antioch) in the Augustan Age", *The Journal of Roman Studies*, 6, 83-134.
- RAMSAY, W. M. (1960), *Anadolunun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

STRABON (2012), Antik Anadolu Coğrafyası, (çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

TEXIER, Charles, (2002), Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, (çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

<http://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=2326> , Erişim Tarihi: 2014.12.09.

<http://www.memleket.com.tr/konyali-gormeden-yazmam-diyen-yazardi-473142h.htm> , Erişim Tarihi: 2014.12.09.

<http://www.poetryintranslation.com/PITBR/Greek/Wasps.htm> , Erişim Tarihi: 2014.12.09.

FOTOĞRAFLAR

1- Rüştü Bey Hanı

2- Ulupınar-Meydan Çeşmesi

3- Taş Medrese

4- Altınkalem Mescidi

5- Çınaraltı Mescidi'nin Çevresi

6- Mahmut Hayran Türbesi

7- Güdük Minare Camii

8- Kalaycı Mescidi

9- Kızılca Mescit

10- Kileci Mescidi

11- Ulu Cami Minaresi Kaidesi

12- Hacı İbrahim Türbesi

13- Sancı Taşı

14- Hızırlık (Hıdırlık) Zaviyesi Mescidi

15- Mahmut Hayran Türbesi, Doğu ve Kuzey Duvarları

16- Seydi Yunus Türbesi, Sütun Başlığı 17- Yasyan Ahi Yakup Camii

18- Emir Yavaşgel Türbesi

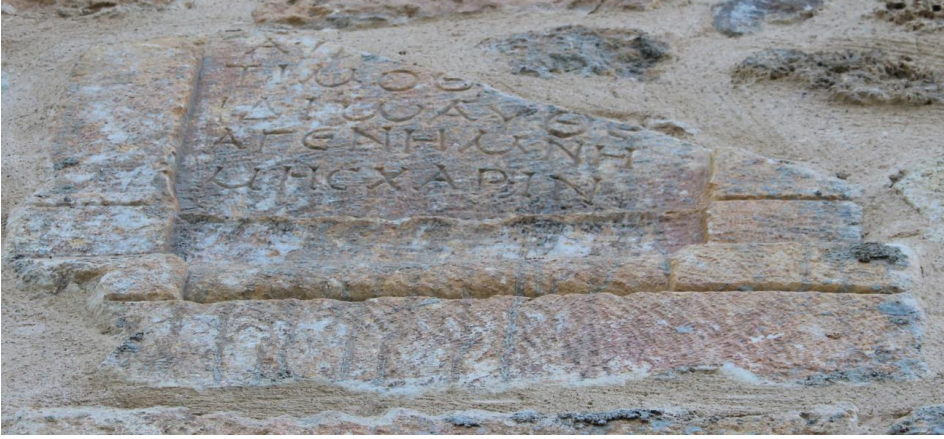
19- Ortaköy-Yukarı, Çeşme

20-21-Ortacaköy-Sütun Başları

22- Kocaş Camii, Kapı Üzerine Yerleştirilmiş Yazıt

23- Kocaş Camii Batı Duvarındaki Yazıt

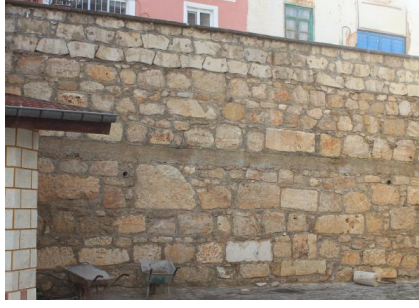
24- Kocaş Camii- G.D. Kçşesindeki Eser.

25- Kocaş-Eğlek Çeşmesi

26- Doğanhisar-Sütun Başlığı

27- Kuz Mahallesi Mescidi'nin Taşları

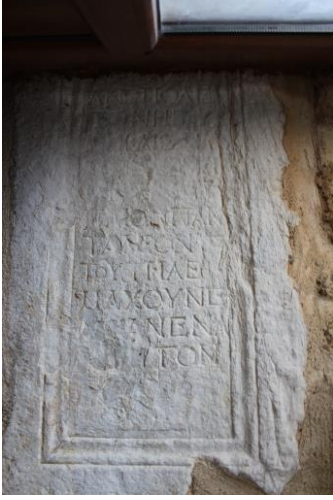

28- Kuz M. mescidi, Sütun Kaidesi

29- Doğanhisar, Ulu Camii

30- Doğanhisar Ulu Camii

31- Doğanhisar Ulu Camii

32- Doğanhisar Ulu Camii

33- Doğanhisar Ulu Camii

34- İshaklı (Sultandağı)-Çarşı Camii

35- Hüdaverdi Çeşmesi Yeri

36- Argıthanı Köprüsü'nün Bulunduğu Yer

37- Argıthanı-Ulu Camii

38- Köşk Camii

39- Eşrefoğlu Camii

40- Bayafşar, Mil Taşı

41- Bayafşar, Yılan Kabartması

42- Bayındır, Lahit Kapağı

43- Doğanbey, Çarşı Çeşmesi

43- Doğanbey, Çarşı Çeşmesi

45- Fasıllar, Lahit Kapağı

46- Gölyaka, Gaius ve ailesinin mezar taşı

47-Hüyük, Dibek Taşı

48-Karahisar, Tahrip Edilmiş Niş

49- Karahisar, Çamırcı Çeşmesi

50- Karahisar, Akçapınar Çeşmesi

51- Kireli, Tarihi Eserler

52- Gölkaşı

53- Yunuslar Camii

54- Mındras Adası

İBRAHİM HAKKI KONYALI'NIN ÇALIŞMALARINDA GEÇEN ESKİÇAĞ TANRILARI*

Murat TURGUT**

Özet

Eskiçağlarda varlığına inanılan tanrılar birçok tarihçinin araştırma konusu olmuştur. İbrahim Hakkı Konyalı da yapmış olduğu çalışmalarında bu tanrılara yer vermiştir. Bu çalışmada, İbrahim Hakkı Konyalı'nın ortaya koyduğu bazı eserlerde geçen tanrılar ve bu tanrıların hangi konularda geçtiği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

İbrahim Hakkı Konyalı, Beyşehir, Karaman, Tarihçi, Şehir Tarihçisi.

THE ANCIENT GODS ON İBRAHİM HAKKI KONYALI'S PUBLICATIONS

Abstract

The gods whose existance was believed in ancient times have been research subject for many historians. İbrahim Hakkı Konyalı gave place to these gods in his works. In this work , It was examined gods and how gave place to gods on some works done by İbrahim Hakkı Konyalı.

Keywords

İbrahim Hakkı Konyalı, Beyşehir, Karaman, Historian, City Historian.

* Bu çalışma İbrahim Hakkı Konyalı'nın, *Abideleri ve Kitabeleriyle Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri; Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi; Abideleri ve Kitabeleri ile Ereğli Tarihi; Alanya Tarihi; Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi* çalışmaları temel alınarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mturgut@selcuk.edu.tr

Giriş

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren, evreni yönlendiren, olaylara şekil veren doğaüstü bir güç/güçlerin olduğunu düşünmüş ve bu doğaüstü güç/güçlerin, kendinden de üstün olduğunu kabul ederek o/onlara inanmış ve tapınmıştır.

İnsanların tarihi süreç içerisindeki inanç sistemlerinin en erken dönemlerinde, tek bir tanrıya mı yoksa birden fazla tanrıya mı inandığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır¹. Bu yüzden insanlık üzerinde görülen ilk inancın tek veya birden fazla tanrılı olduğu konusunda bir şey söyleyemeyiz. Ancak daha sonraki dönemlerde yani M. Ö. IV. binyıldan itibaren başlangıç izlerinin görüldüğü ve M. Ö. III. binyıldan itibaren ise kesin bir şekilde çok tanrılı inancın varlığından söz edebiliriz².

Antik dönem insanların kuraklık, aşırı yağış, deprem, salgın ve hastalıklardan dolayı ölümler, güneşin doğup batışı, gibi sebebinin bulamadığı veya açıklayamadığı durumlarda insanüstü güçlere inanmış ve bu olayların sebeplerini onlara yüklemişlerdir. Bu doğrultuda, bu olaylar, insanların her olay için ayrı bir düşünce-sistem geliştirmelerine ve bu düşünceler-sistemlerin başlarına yerleştirdikleri tanrılara inanmalarına sebep olmuştur (Gurney 2001, 133; Gür 2005, 45). Zaman içerisinde bu tanrılar için ritüeller, mitolojik hikayeler, kutsal mekanlar, kutsal nesnelere, kutsal hayvanlar-bitkiler gibi olgular meydana getirerek inanç sistemlerini oldukça geliştirmişler ve aynı oranda karmaşıklaştırmışlardır³.

¹ Dünya'nın ilk tapınağı olarak bilinen Urfa Göbeklitepe'de yapılan araştırmalarda, tapınağı yapan veya kullanan kişilerin dinî inançlarının, tek tanrılı veya çok tanrılı olduğu konusunda kesin bir bilgi söylenememektedir. Ayrıca yine Anadolu'da Erken Neolitik dönemin önemli yerleşmeleri arasında gösterilen Çayönü, Nevalı Çori, Çatalhöyük, Burdur civarında görülen yerleşimlerde yapılan araştırmalarda tek bir güce mi yoksa birden fazla güçlere mi inanıldığı konusunda kesin kanıtlar bulunamamıştır. Haas 2002, 438.

² Bu konu hakkında en önemli kanıtlarımızı Mezopotamya ve Mısır toplumlarından günümüze kalan yazılı belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerde, dinî inançlar, mitolojiler gibi, bu dönemde çok tanrılı hayatın olduğunu kanıtlayabilecek bilgiler bulunmaktadır. Bu konu hakkında ayrıca Mezopotamya, Panjab, Kuzey Afrika, Girit ve Batı Avrupa'da temel dinlerin M. Ö. V. Bin ile M. Ö. III. Bin dönemleri arasında kurulduğu, temellerinin de Paleolitik döneme kadar uzandığı görüşü de bulunmaktadır. James 1960, 137.

³ İnsanların oluşturdukları bu karmaşık inanç sistemleri ve buna bağlı öğelerin, dinlerini incelenmesi ve araştırılmasını oldukça zorlaştırdığı da belirtilmiştir. Elliade 2009, 27, 28.

Çalışmamızın konusunu oluşturan İbrahim Hakkı Konyalı'nın eserlerinin birçok yerinde, eskiçağ dinî inanç sistemleri ve bu inanç sistemlerinin bir parçası olan tanrılar hakkında çeşitli sebeplerle bilgi verdiği görülmektedir.

1) Mezopotamya Tanrıları

Eski Yunan dilinde iki nehir arasındaki topraklar anlamına gelen Mezopotamya'nın coğrafi sınırlarına baktığımız zaman, doğuda İran; batıda Suriye çölleri ile Lübnan dağları; güneyde Arabistan; kuzeyde ise Anadolu ile sınırlandığı görülmektedir (Bahar 2010, 37, 38). Bu topraklarda yaşayan halklar, medeniyetin oluşmasında ve gelişmesinde büyük öncülük etmişlerdir.

Mezopotamya dinî hayatı hakkında Sumerlerden itibaren yazılı bilgilere sahip olabilmekteyiz. Sumer kaynaklarından öğrendiğimiz bilgilere göre, birçok eskiçağ medeniyeti gibi Sumerler de çok tanrılı bir inanca sahip olarak tanrılarını insan şeklinde düşünmüşler ve onlara kendilerinden üstün vasıflar yüklemişlerdir. Tanrılarına yükledikleri bu üstün vasıfların yanında onların zaaflarının olduğunu da düşünmüşlerdir. Özellikle ortaya koydukları mitolojik hikayelerde, tanrıların zaaflarının, insanlar veya tanrılar tarafından kullanıldığı görülebilmektedir.

Sumer panteonuna baktığımız zaman panteonun başında Fırtına Tanrısı Enlil olduğu görülmektedir. Bilgelik tanrısı Enki, Aşk ve bereket tanrıçası İnanna, Güneş Tanrısı Utu, Çoban tanrı Dummuzi, Ay tanrıçası Nanna, Şimşek tanrısı Ububul, Yeraltı tanrıçası Ereşkigal gibi tanrıları da bulunmaktadır.

Sumerlerden sonra Mezopotamya topraklarına gelen Sami kavimleri de Sumer inancından büyük oranda etkilenmişler ve onların inanç sistemlerini kendilerine uyarlamışlardır. Bu doğrultuda Sumer dininde Aşk ve Bereket Tanrıçası olan İnanna, İstar; Sumer Güneş Tanrısı Utu, Şamaş; Çoban Tanrı Dummuzi, Sami toplumlarında Tammuz, Sumer Bilgelik tanrısı Enki, EA olmuştur. Sumer toplumunda baş tanrı Fırtına Tanrısı Enlil iken Sami toplumlarından Babil'de Marduk'u, Assur'da ise tanrı Assur'u görmekteyiz.

İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmalarında Sumer tanrılarından Tammuz, İstar ve Zababa geçmektedir. Sumer Çoban tanrısı Dummuzi'nin Samilerdeki karşılığı Tammuz olduğu, bu tanrının ortadan kaybolup tekrar ortaya çıktığı ve bundan dolayı doğanın yeniden canlanmasını temsil ettiği belirtilmiştir (Konyalı 1970, 91, 92). Ancak burada Dummuzi'nin yeraltına veya bir başka deyişle ölümler

diyarına inmesinden (Sayce 2011, 312, 320, 391, 426; Black-Green 2004, 72, 73) bahsedilmemiştir. Ayrıca yazar, Çoban tanrı Dummuzi'nin, Mısır tanrısı Osiris, Frig Attis ve Yunan Dionysos ile benzer özelliklerinin bulunduğu ve dolayısıyla bu tanrının da Şarap tanrısı olduğu üzerinde durmuştur. Yazara göre Konya Ereğli'de bulunan, İvriz kabartması olarak da bilinen, Geç Hitit kabartması bu tanrıların ilk numunesi olmuştur (Konyalı 1970, 90-92). Ancak yazıtlarından (Hawkins 2000, 517) da anlaşıldığı üzere burada resmedilen tanrı, Luvi Fırtına tanrısı Tarhunt'tur.

Eserlerde geçen diğer Mezopotamya tanrıları, Sami dilinde belirttiği Aşk tanrıçası İstar ve Sumer Savaş tanrısı Zababa'dır. Yazar, İstar'ın Sumer kentlerinden Uruk'un Aşk tanrıçası olduğunu ve bu tanrıçanın Hititlerdeki benzerinin Şamuha kentinin tanrıçası olduğunu belirtmiştir (Konyalı 1970, 71). Günümüzde Tel el Varka olarak bilinen Uruk kentinde yapılan araştırmalarda, Ur-Nammu tarafından yaptırıldığı düşünülen ve Eanna tapınak kompleksi olarak adlandırılan bir tapınak yapısı, bir kadını betimleyen (büyük ihtimalle Tanrıça İnanna) mask bulunmuştur (Roaf 1996, 60-62). Ayrıca Hitit kralı III. Hattuşili, Urhi-Teşup olarak da bilinen III. Murşili ile mücadelesini başlattığı zaman, "...hakkımızdaki kararı Şamuha'nın İstar'ı ve Nerik'in Fırtına Tanrısı versin..." demektedir (Ten Cate 1969, 94; Collins 2007,59). Zababa'nın, Sumerlerin Kiş şehri Savaş tanrısı olduğunu ve Hititlerdeki karşılığının Hitit Savaş tanrısı Zamama olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1970, 71). Zababa'nın Sumerler tarafından Savaş tanrısı olarak tapınım gördüğü ve Kiş kentinde *E-METE-URŞAG* adında tapınağı olduğu bilinmektedir (Black-Green 2004, 187). Bu tanrı Hitit dinî inanç sisteminde de Savaş tanrısı olarak geçmektedir (Burney 2004, 224).

2) Hitit-Luvi Tanrıları

M. Ö. II. Binyılda Orta Anadolu merkezli büyük bir medeniyet kuran Hititler, çağdaşı birçok toplum gibi çok tanrılı bir inanca sahip olmuşlardır. Hitit dini, Konyalı tarafından "*Hititlerin panteonunu dolduran ve sayısı bini aşan erkekli, dişili tanrıları, tanrızedeleri, tanrı torunları vardır. Hititlerin tanrı şecereleri çok dallı budaklıdır.*" şeklinde yorumlanmıştır (Konyalı 1970, 71).

Konyalı'nın çalışmalarında Hitit tanrıları olarak, Göğün Güneş tanrısı, Arinna'nın Güneş tanrıçası, birçok şehrin sahip olduğu Fırtına tanrıları, Hurri-Şerri adlarındaki boğa tanrılar, Namni-Hazzi isimlerindeki dağ tanrılar ve tanrıça Hepat belirtilmiştir (Konyalı 1991, 215). Konyalı'nın belirttiği Göğün Güneş Tanrısı büyük bir ihtimalle Hitit başkenti Hattuşa-Yazılıkaya'daki II Nolu odanın

arka duvarında görülen tanrı ile aynıdır. Hurri-Şerri boğaları, İmamkulu kabartmasında Fırtına Tanrısının arabasını çekerken gösterilmişler ve genelde Fırtına tanrısı kültü ile ilişkili olmuşlardır. Namni-Hazzi dağ tanrılarını ise, Yazılıkaya açık hava tapınağında, ana sahne olarak adlandırılan sahnede, Fırtına tanrısı, dağ tanrılarının üzerlerine basar şekilde resmedilmiştir. Nerik, Zippalanda gibi bazı önemli kült kentleri de kendi kentlerinin ismiyle anılan Fırtına tanrısı kültüne sahip olmuşlardır.

Hatti tanrıçası olan Arinna'nın Güneş Tanrıçasının, Hurri Güneş Tanrıçası Hepat ile olan eşitliği, bir Hitit metninde "*Bütün ülkelerin kraliçesi, efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası! Hatti ülkesinde sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde ise Hepat adını taşırsın.*" (Beckmann 1989, 99,100; Hutter 1997, 77) şeklinde bahsedilmektedir. Bu bilgiden hareketle, yazarın iki tanrıçayı, ayrı tanrısal varlıklar olarak ele alması yanlış bir düşünce olduğu ortaya çıkmaktadır.

Konya ilinin Beyşehir ilçesinde bulunan Eflatunpınar hakkında da bilgi veren yazar, burada görülen figürlerden uzun külahlı olanının Fırtına Tanrısı, diğerinin ise dişi bir tanrı olduğunu belirtmiştir (Konyalı 1991, 213). Bilindiği üzere, Eflatunpınar anıtında, Fırtına tanrısı ve Güneş tanrıçası yan yan tasvir edilmişlerdir.

Luvi tanrılarını olarak ise, Luvi bölgesinin en önemli tanrılarında birisi olan Tarhunt'u görmekteyiz. Yazar, İvriz anıtını tanıtırken "*War-pa-la-was Tuwanna kralı hakim ve kahraman saray (tapınakta) bir çocuk iken ben bu asmaları diktim. Tarhunoas onlara bereket verebilir.*" (Konyalı 1970, 80) ve "*Sarayda bir çocuk iken ben bu asmaları diktim. Tarhundoas onlara bereket verebilir. Hakim ve kahraman Tuwana kralı War-pa-la-was*" bilgilerine yer vermiş ve anıtın tarihinin M. Ö. 1568 yılı olduğunu belirtmiştir (Konyalı 1970, 136.) Bilindiği üzere İvriz anıtı Geç Hitit Krallıkları dönemine tarihlendirilmektedir. Dolayısıyla yazarın vermiş olduğu tarih erken bir tarihtir. Kralın huzurda tapınımında bulunduğu tanrının, Hititlerin su, feyz ve bereket tanrısı olduğunu (Konyalı 1970, 78) dolayısıyla da Luvilerin Fırtına tanrısı olmadığını belirtmiştir. Ancak kabartmadaki yazıttan da öğrenildiği üzere kabartmada gösterilen tanrı, Luvilerin Fırtına tanrısı Tarhunt'tur (Hawkins 2000, 517).

3) Mısır Tanrıları

İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmalarında Mısır tanrıları içinde Osiris ve Apis geçmektedir. Eski Mısır dinî inancına göre Osiris ölümden sonraki hayatın tanrısıdır. Osiris efsanesinde, Osiris ülkeyi terk edip geriye döndükten sonra Seth tarafından bir sandığa hapsedilerek Nil nehrine bırakılmıştır. Sandık daha sonra kıyıya vurmuş ve bir ağaç onu gövdesine almıştır. Kral bu ağacı beğenerek sarayında kullanmak istemiş ancak ağaç kesilirken etrafa çok güzel kokular yayılmıştır. Ağaçtan çok güzel kokuların yayıldığı haberi, Osiris'in karısı İsis'e kadar gelmiştir. İsis sandığı alarak Mısır'a getirmiştir. Gece yarısı avdan dönen Seth, Osiris'in sandığını bulmuş, onu on dört parçaya ayırarak her parçasını ayrı yerlere bırakmıştır (Sayce 2011, 142, 143). Osiris'in oğlu Horus, Seth'i yenmiş ve babasının hayatını geri vermiştir. Ancak Osiris yer altı dünyasında kalmayı tercih etmiştir.

Konyalı, Osiris'in ölümden sonra dirilmesini Tammuz ve Attys efsaneleri ile benzer görerek, bu tanrının Attys ve Dionysos'la benzerliğini kurmuştur. Konyalı'ya göre Osiris, Eski Yunan dinindeki Dionysos'un ilk temsilcilerinden olmuştur (Konyalı 1970, 91, 92).

Çalışmalarında geçen diğer bir Mısır tanrısı da Apis olmuştur. Apis, öküz ile temsil edilen bir tanrıdır. Herodotos, Apis Öküzü'nün bir daha doğurmayacak olan bir öküzden doğduğunu belirtmektedir (Herodotos, III, 28). Konyalı, İmparator Theodosius'un putperestlere karşı mücadele ettiğini, kültü Memphis'te bulunan Apis Öküzü'nün tapınağının kapatıldığını belirtmiştir (Konyalı 1991, 17, 18).

Konyalı diğer toplumlarda olduğu gibi eski Mısır dininde bulunan tanrılar hakkında bilgi vermiştir. Ancak vermiş olduğu bilgilerin, diğer toplumların tanrıları hakkında verdiği bilgilerden daha az olduğu ve eserlerinde Mısır tanrılarının daha az geçtiği söylenebilir.

4) Eski Yunan Tanrıları

Çok tanrılı bir inanca sahip olan Eski Yunan toplumunun birçok tanrı-tanrıçası İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmalarında yer almaktadır. Panteonun başında yer alan Zeus, Beyşehir Kürtlertepesi mevkiinde yer alan Çift Süvariler adı verilen kabartma hakkında bilgi verilirken, tanrıların tanrısı Zeus'un, Kastor ve Polluks'un babası olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1991, 337). St. Paul ve Barnabas, Hristiyanlığı yaymak için Konya ve çevresinde çeşitli propagandalarda

bulunmuşlardır. Daha sonra Lystra (Hatunsaray)'ya gelmişler ve burada bir kötürümü iyileştirmişlerdir. Halk bu mucizevi olay karşısında St. Paul'ü Zeus'a benzetmişlerdir (Konyalı 1967, 562; Konyalı 1970, 111, 844). Ayrıca Coracesium sikkeleri üzerinde, ayakta sola dönük, sağ elinde philae tutan, sol elini mızrağa veya bir asaya dayamış şekilde Zeus'un tasvir edildiği belirtilmiştir (Konyalı 1946, 119, 121).

Anadolu'nun ana tanrıçası olan Cybele, Phrygia kralı Macon'un kız kardeşi olarak görülmekte, doğanın, bereketin ve dağların tanrıçası olduğu bilinmektedir (Roman-Roman 2010, 122). İbrahim Hakkı Konyalı'nın çalışmalarından bu tanrıça büyük yer tutmaktadır. Yazara göre Anadolu topraklarında Cybele kültü, Lydia kralı Meon döneminde kurulmuş ve hatta Cybele'nin aşık olduğu erkeğin ismi olan Attys, bir Lydia kralının ismi olmuştur (Konyalı 1991, 4). Cybele kültüründe dağlar ve özellikle çam ağaçları oldukça önemli olmuşlar ve bu tanrıçanın ritüelleri bu tarz mekanlarda yapılmıştır (Konyalı 1997, 166; Konyalı 1991, 134). Cybele kültüründe çam ağacının kutsal sayılmasının en önemli sebebi olarak, Cybele'nin Attys'i çam ağacına kalb etmesi gösterilmiş ve bu kültürün inancına göre çam ağacının kesilmesinin yasak olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1991, 2; Konyalı 1997, 169). Cybele'nin tapınaklarının dağlarda (Konyalı 1970, 133) olduğu ve Konya Hatıp (Konyalı 1997, 990), Takkeli dağ (Konyalı 1967, 562), Sızma ilçesi (Konyalı 1997, 165, 166) ve özellikle Roma döneminde Pisidya (Konyalı 1991, 11) bölgesinin bu tanrıçanın kült ritüellerinin yapıldığı yerler olarak gösterilmiştir. İvriz kabartmasında gösterilen tanrı tasvirinin, Cybele'nin bereket-verimlilik özelliklerini taşıdığı belirtilmiştir (Konyalı 1970, 78, 139, 140). Eflatunpınar havuzunda bulunan tanrıça kabartmasının da Cybele olabileceğine değinilmiştir (Konyalı 1991, 211). Cybele'nin S, C, K ve H baş harfleriyle de yazıldığını ve bu tanrıçanın etkinliğini sürdürerek Arapların önemli tanrısı olan Hübel olabileceğini de belirtmiştir (Konyalı 1970, 75; Konyalı 1991, 2).

Tarımın, ürünün ve buğdayın koruyucu tanrısı olarak bilinen Demeter, Eski Yunan dinî inanç sisteminde Titan Kronos ve Rhea'nın kızkardeşi olduğu görülmektedir (Roman-Roman 2010, 132). Bu tanrıça Konyalı'nın çalışmalarında, insan eliyle işlenen toprağın, ekilmiş tarlaların bekçisi olan bir tanrıça olarak gösterilmiş (Konyalı 1970, 825) ve Cybele'nin kızı olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1970, 824). Yazarın böyle bir düşünceye kapılmasında, Cybele'nin de tarım, bereket ile ilgili özelliklere sahip tanrıça olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Demeter'in Coracesium'da bulunan bazı sikkelerde bir elinde bolluk ve bereket sembolü olan buğday demetini, diğer eliyle de tırpan veya meşale tutarken tasvir

edildiği belirtilmiştir (Konyalı 1946, 119, 120). Syedra'da basılan bazı sikkelerde ise uzun bir elbise giymiş vaziyette sağ elinde bir sepet, sol elini de bir asaya yaslamış şekilde tasvir edilmiştir. Yine burada basılan başka bir sikkede ise tanrıça Demeter'in elinde philae tutarken yere bakar şekilde gösterilmiştir (Konyalı 1946, 122-124).

Eski Yunan dinî inancında Dionysos şarap içkisini getirmesinden dolayı şarap ile özdeşleştirilmiştir (Henrichs 2010, 11). Konyalı'nın çalışmalarında şarap tanrısı olarak tanıtılmış ve bu tanrının boğa şeklinde tasvir edildiği belirtilmiştir (Konyalı 1970, 91). Yazara göre Dionysos adına bahar aylarında bayram/festivalleri düzenlenmiş (Konyalı 1991, 3) ve bu etkinliklerde kutsal fallüsler çelenk gibi en önde götürülmüştür (Konyalı 1946, 3). Bu bayram/festivallerin Kubadabad Sarayı'nın kurulduğu Hoyran'daki Eğrinas bölgesinde (Konyalı 1991, 3), Hatıp'ta (Konyalı 1997, 990) kutlandığı ve Beyşehir Kürtler Tepesi bölgesi yakınları (Konyalı 1991, 339) ile Sille'de kapalı ve açık hava tapınaklarının bulunduğu; Sille isminin de Dionysos'un nedimleri olan Silen'lerden geldiği belirtilmiştir (Konyalı 1997, 167). Ayrıca yazarın, çalışmalarının bazı yerlerinde Dionysos ile birlikte Bacchus ismini de (Konyalı 1997, 865) kullandığı belirtilmelidir.

Kehanet ve bilicilik tanrısı olan Apollo, tanrıça Leto'nun oğlu ve Artemis'in ise erkek kardeşi olarak bilinmektedir (Roman-Roman, 73; Henrichs 2010, 15). Konyalı, bu tanrının Romalılardaki Phoebus ile aynı tanrı olduğunu belirterek (Konyalı 1970, 824) Phrygia kralı Midas'ın kulaklarıyla ilgili olan mitolojik hikâyede, Midas'ın kulaklarını eşek kulaklarına benzer bir hâle getirdiğine değinmiştir (Konyalı 1970, 148). Ayrıca Selinus sikkelerinde elinde asa ve philae tutarken gösterilmiştir. Syedra'da basılan sikkelerde ise ayakta durur vaziyette, sağ elinde philae, sol elini asaya dayamış bir şekilde tasvir edilmiştir (Konyalı 1946, 122-125, 129).

Hermes Olympos tanrılarının mesajcısı ve hırsızların koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir (Roman-Roman, 220). Hristiyanlığın yayılmasında önemli rolleri bulunan St. Paul ve Barnabas, İkonyum'dan kovulunca Lystra (Hatunsaray)'ya gelmişlerdir. Burada bir kötürümü iyileştirmişler ve Lystra halkı tarafından St. Paul, Zeus'a; Barnabas ise Hermes'e benzetilmiştir (Konyalı 1970, 844, 845; Konyalı 1967, 562). Ayrıca Coracesium'da basılan sikkelerde, Hermes'in de yer aldığı belirtilmiştir (Konyalı 1946, 119).

Yunan mitolojisine göre vücudunun yarısı keçi yarısı da insan şeklinde olan Pan, keçi tanrı, ormanların koruyucu tanrısı olarak bilinmektedir (Roman-Roman, 384). Konyalı'nın çalışmalarında Midas'ın kulakları ile ilgili olan efsanede, Phrygia kralı Midas, Pan'ın düdüğünü, Apollon'un lirine tercih ettiği şekilde geçmektedir (Konyalı 1970, 148).

Dioscur'lar olarak bilinen Castor ve Pollux, Yunan dinî inancında Leda ve Zeus'un ikiz çocukları olarak bilinmektedirler (Roman-Roman 2010, 139). Bu tanrıların Konya ilinin Beyşehir ilçesinde Kürtler tepesi mevkiinde bir kaya üzerine, iki tarafında indikleri atların sağ ayakları eşinir şekilde tasvir edilmiş olan süvari şeklinde resmedildiği belirtilmiştir (Konyalı 1991, 337). Ayrıca bu tanrıların, Sidemara'da bulunan bir lahitte, birer atın dizginlerini tutar vaziyette, ellerinde kargı tutar bir şekilde tasvir edildikleri de belirtilmiştir (Konyalı 1970, 823).

Apollon'un ikiz kardeşi olan Artemis Yunan mitolojisinde kadınların doğumlarında yardımcı olan tanrıça, avcıların ve bazı yerlerde ay tanrıçası olarak geçmektedir (Roman-Roman 2010, 84). Bu tanrıçanın kültürünün sonraki dönemlerde devam ettiği ve Roma mitolojisinde Diana adını aldığı belirtilmiştir (Konyalı 1970, 824). Ayrıca Selinus kentinde basılan sikkelerde bu tanrıçanın, uzun gömlek giyen bir avcı şeklinde tasvir edildiğine değinilmiştir (Konyalı 1946, 129).

Aşkın, sevginin ve cinselliğin tanrısı olarak bilinen (Roman-Roman 2010, 158) Eros'un bir tasvirinin Roma dönemine tarihlenen lahidin köşelerinde oturur şekilde işlenmiştir (Konyalı 1991, 376). Ayrıca, yazar, Eros'un bir resmini de çalışmasında yer vermiştir (Konyalı 1970, 824).

Athena, Olympos tanrıları arasında bilgeliğin ve savaşın tanrısı olarak tanınmaktadır (Roman-Roman 2010, 90). Bu tanrıçanın, Coracesium kentinde basılan sikkelerde tasvir edildiği belirtilmiştir (Konyalı 1946, 119).

Rhea'nın kız kardeşi olan Hera, Yunan mitolojisinde evlilik tanrıçası olarak bilinmektedir (Roman-Roman 2010, 203). Konyalı bu tanrıçayı tanıtırken gebe kadınları himayesine aldığını belirtmiş ve Yunan mitolojik kahramanı Heracles'in doğumu ile ilgili efsanede Hera'nın, baş tanrı Zeus'un oğlu olan Heracles'i öldürmek istediği ve bu yüzden Heracles'e zorlu görevler çıkardığını belirtmiştir (Konyalı 1991, 379).

Konyalı'nın çalışmalarına denizler ve depremler tanrısı Poseidon, Güneş tanrısı Helios ve savaş tanrısı Ares'i de görebilmekteyiz. Poseidon'un Roma tanrısı Neptüne ile eşitliğine değinilerek, Alanya'da bulunan sikke üzerinde, ayakta sola dönmüş bir vaziyette, sağ elinde bir yunus balığı, sol elinde de bir yaba tutarken tasvir edildiği belirtilmiştir (Konyalı 1946, 121). Coracesium kentinde bulunan sikke üzerinde Güneş tanrısı Helios'un resmedildiği (Konyalı 1946, 119); Syedra'da ise Roma dönemine ait bir sikkenin arka yüzünde Ares tasvirinin de yer aldığı belirtilmiştir (Konyalı 1946, 127).

5) Roma Tanrıları

Romalılar, antik dönemin birçok toplumu gibi çok tanrılı bir inanca sahip olmuşlardır. Roma panteonunda bulunan birçok tanrının Etrüsklerden ve Eski Yunan toplumundan alındığı bilinen bir gerçektir. Anadolu'da Pesinus Dağı'nda kutsal mekanı bulunan Cybele kültürünün Roma'ya nakledilmesinden dolayı, Roma toplumu, Konyalı tarafından, "din ve esnam koleksiyoncusu bir millet" olarak nitelendirilmiştir (Konyalı 1997, 166). Roma toplumunun dinî hayatı incelendiğinde bu tespitin oldukça yerinde olduğu görülmektedir. Romalılar savaş sırasında düşmanın tanrısal yardım almaması için, savaşılan toplumun tanrılarını, kendi ülkelerine davet etme metodunu uygulamışlardır. Bu metoda Romalılar *Avocatio Ritüeli/Ayini* adını vermişlerdir (Estin-Laporte 2013, 214). M. Ö. 396 yılında Veii kentinin kuşatması sırasında Roma'nın *Avocatio ritüelini* kullandığı görülmektedir. Bu ritüelde Veii kentinin tanrıçası Juno Regina, Roma'ya çağrılmaktadır. Kent ele geçirildikten sonra ise tanrıçanın kültü Roma'ya getirilmiştir. Kartaca savaşları sırasında Kartaca tanrıçası Juno Caelestis, M. Ö. 146 yılında Roma'ya çağırılmıştır (Scheid 2007, 116). Ayrıca Konyalı'nın da belirttiği gibi M. Ö. 204 yılında Anadolu'da bulunan Cybele kültü Roma'ya getirilmiştir. Bu tanrıça Roma'da "*Mater deum Magna Idea*" adını almış ve önemli ölçüde tapınım görmüştür. Romalılar, Cybele'nin kültü için M. Ö. 191 yılında Palatinus Tepesinde bir de tapınak inşa edilmişlerdir (Mansel 2011, 516).

Roma panteonun başında Sumer toplumunun baş tanrısı Anu; Babil Marduk; Yunanlıların Zeus'u ile bir tutulan (James 1960, 140) Jupiter bulunmaktadır. Romalılar bu tanrı için Capitoline tepesinde tapınak inşa etmişlerdir (Beard-North 1996, 3; Roman-Roman 2010, 523). Konyalı da Yunanların Zeus'u ile Romalıların Jupiter'ini aynı tanrı olarak görmüştür (Konyalı 1970, 823; Konyalı 1997, 28). Günümüzde Kilisehisar olduğu bilinen Tyana kentinde Jupiter'in tapınağı olduğu (Konyalı 1997, 124) ve bölgede bu tanrının kültünün bulunduğu değinilmiştir (Konyalı 1970, 74). Ayrıca Eski İranlıların dinî

inanışlarından bahsederken onların baş tanrısı yerine Jupiter'i kullanmıştır (Konyalı 1991, 6).

Romalıların aşk-sevgi tanrıçası olarak gördükleri Venüs, Eski Yunan dinindeki karşılığı Aphrodite'dir (Roman-Roman 2010, 71; Beard-North 1996, 16). Konyalı, Eski Mısır'da güzelliği ile ün yapmış olan Kleopatra'nın tanrıça Venüs'ün kıyafetinden giydiğini bahsetmiştir (Konyalı 1946, 35). Ayrıca Syedra (Demirtaş) kentinde bulunan Marcus Aurelius dönemine ait sikkenin arka yüzünde, sol elinde ayna tutan uzun elbiseli bir kadın tasvirinin bulunduğu ve bu kadının tanrıça Venüs olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1946, 122.)

Eski Yunan toplumunun tarımla ilişkili tanrıçası olan Demeter, Roma toplumunda Ceres olarak görülmektedir (Roman-Roman 2010, 132, 133; Beard-North 1996, 65). Konyalı, bu tanrıçanın özellikle buğdayı temsil ettiğini ve Demeter ile Ceres'in tarımla ilişkili aynı tanrıça olduklarını belirtmiştir (Konyalı 1970, 824). Ayrıca Syedra kentinde bulunan ve Philippus Senior dönemine ait sikkenin arka yüzünde sağ elinde buğday başağı, sol elini asaya dayamış olan tanrıça Ceres tasvirinin bulunduğu değinilmiştir (Konyalı 1946, 126).

Nike, Roma toplumunda zafer tanrısı olarak bilinmektedir (Roman-Roman 2010, 446). Bu tanrı Konyalı tarafından da Zafer tanrısı olarak görülmüştür (Konyalı 1946, 126). Konya'nın Doğanhisar ilçesinde bulunan mermerden yapılmış bir Nike heykelinin Konya Arkeoloji Müzesi'nde sergilendiği belirtilmiştir (Konyalı 1997, 1165). Ayrıca Syedra (Demirtaş) kentinde, Septimus Severus dönemine ait sikke üzerinde bu tanrının, sola doğru yürür pozisyonda, sağ elinde bir hurma, sol elinde ise çelenk tutar şekilde tasvir edildiğine değinilmiştir (Konyalı 1946, 122).

Yunan mitolojisine göre Zeus ve Hera'nın oğlu olan Ares Savaş tanrısı olarak bilinmektedir (Roman-Roman 2010, 79). Bu tanrının Roma dinindeki karşılığı Mars olmuştur. Roma'nın kuruluş efsanesine göre, Rhea Silva, Savaş tanrısı Mars ile ilişkiye girerek, bu tanrıdan Romulus ve Romus'u dünyaya getirmiştir (Beard-North 1996, 31; Bahar 2010, 387). Konyalı, Roma'nın kuruluş efsanesine değinerek, Romulus ve Romus'un Savaş tanrısı Mars'ın çocukları olduğunu belirtmiştir (Konyalı 1997, 198).

Roma dinî inanç sisteminde denizlerin tanrısı olarak bilinen Neptune'ün Eski Yunan dinindeki karşılığı Poseidon'dur (Roman-Roman 2010, 418). İmparator

Philippus Senior dönemine ait Alanya'da bulunan bir sikkede, Denizler tanrısı Neptune, ayakta sola yönelmiş bir vaziyette, sol elinde bir yaba, sağ eliyle de bir yunus balığını tutar şekilde tasvir edilmiştir (Konyalı 1946, 121).

Roma panteonundaki Mercury'nin Eski Yunan dinindeki karşılığı Hermes olmuştur. Bu tanrı, Olympos tanrılarına habercilik hizmetinde bulunmuş ve kendisinin, aynı zamanda hırsızların koruyucu tanrısı olduğu düşünülmüştür (Beard-North 1996, 66; Roman-Roman 2010, 220). Konyalı, Eski Yunan'daki Hermes ile Roma'daki Mercury'nin aynı tanrı olduğuna değinerek, Syedra kentinde basılan sikkelerde Mercury tasvirlerinin bulunduğunu belirtmiştir (Konyalı 1946, 122, 127).

Eski Yunan dininde avcıların koruyucu tanrıçası, kadınların doğumunda yardımcı tanrıça ve bazı yerlerde ay tanrıçası olarak bilinen (Roman-Roman 2010, 84) Artemis'in Roma dinindeki karşılığının Diana olduğu belirtilmiştir (Konyalı 1970, 824). Ayrıca bu tanrıçanın ikiz kardeşi olan, Eski Yunan panteonunda kehanet tanrısı olarak bilinen Apollon'un, Roma dinindeki karşılığının Phoebus olduğuna da değinilmiştir (Konyalı 1970, 824).

Sonuç

Genellikle şehir tarihi alanında eserler ortaya koyan İbrahim Hakkı Konyalı, yeri geldikçe eskiçağda var oldukları düşünülen tanrılara fazla detaya girmeden ana özellikleriyle değindiği görülmektedir. Eserlerinde Eski Yunan ve Roma toplumlarına ait olan tanrısal varlıkların, diğer toplumlara göre daha çok değindiği göze çarpmaktadır.

Yazar bu tanrılara değinirken, diğer toplumlarda veya daha sonraki dönemlerde benzer özellikli tanrıların varlığını vurgulayarak onları aynı statüye koymuştur. Tanrıların tasvir edildiği kabartma, sikke gibi arkeolojik verileri yorumlamıştır. Hitit ve Roma örneklerinde gördüğümüz gibi bazı eskiçağ toplumlarının dinî inanç sistemleri hakkında kişisel yorumlarını eserlerinde kaleme almaktan çekinmemiştir. Eskiçağ tanrılarının hemen hemen her yerde olduğunu ve bu tanrıların ritüel/bayramlarının belirli alanlarda yapıldığını yani o tanrıların bazı kutsal mekanlarının olduğunu düşünmüştür. Özellikle Cybele örneğinde gördüğümüz gibi bazı tanrıların sonraki dönemlerde de etkisinin sürdüğünü belirterek inancın devamlılığına dikkat çekmiştir.

Konyalı'nın Hitit-Luvi tanrıları hakkında verdiği bilgilerde bazı tutarsızlıkların olduğu görülmektedir. Ancak eseri oluşturduğu dönemin şartları, yazarın eserlerini sadece eskiçağ tarihi ile ilgili konularda oluşturmaması ve çevrilmiş Hitit metinlerinin sayısının günümüzdekilere kıyasla az olması gibi durumların dikkate alınarak değerlendirilmesi göz önünden uzak tutulmamalıdır. Bu şartları düşündüğümüzde, yazarın eskiçağ toplumlarında bulunan tanrılar ve kültleri hakkında okuyucuya faydalı bilgiler verdiği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Bahar 2010 Bahar Hasan, Eskiçağ Uygarlıkları, Kömen yayınevi, Konya 2010.
- Beard-North 1996 Mary Beard-John North, *Religions of Rome*, I, Cambridge 1996.
- Beckmann 1989 Beckmann Gary, "The Religions of the Hittites", *The Biblical Archeologist* 52 2/3, June-September 1989, 98-108.
- Black-Green 2004 Black Jeremy, Anthony Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia An Illustrated Dictionary*, The British Museum Press 2004.
- Burney 2004 Burney Charles, *Historical Dictionary of the Hittites*, Oxford, The Scarecrow Press 2004.
- Collins 2007 Collins, Billie Jean, *The Hittites and Their World*, SBL, Atlanta 2007.
- Elliaide 2009 Elliaide Mircae, *Dinler Tarihine Giriş*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Estin-Laporte 2013 Estin Collette-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev: Musa Eran, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2013.
- Gurney 2001 Gurney Oliver R., *Hititler*, Çeviren Pınar Arpaçay, 2001.
- Gür 200 Gür Selçuk, *Antik Dünya'da Günlük Yaşam*, Yaylacılık Matbaası, 2005.
- Haas 2002 Haas Volkert, "Hitit Dini", *Hititler ve Hitit İmparatorluğu Bin Tanırlı Halk*, 2002, s.438-442.
- Hawkins 2000 *Inscriptions of the Iron Ages, Corpus of Hieroglyphic Luwian*, vol I part 2, 2000.
- Henrichs 2010 Henrichs Albert "What is a Greek God", *The Gods of Ancient Greece Identities and Transformations*, ed. Jan N. Bremmer and Andrew Erskine, Edinburgh Leventis Studies 5, Edinburgh 2010, 19-39.
- Herodotos Herodotos, *Histories*, Çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Hutter 1997 Hutter Manfred, "Religion in Hittite Anatolia. Some Comments on "Volkert Haas: Geschichte der hethitischen Religion", *Numen*, 44, 1, 1997, s. 74-90.
- James 1960 James E. O., *The Religions of Antiquity*, *Numen*, VII, 2, 1960, 137-147.
- Konyalı 1946 Konyalı İbrahim Hakkı, *Alanya Tarihi*, 1946.
- Konyalı 1967 Konyalı İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Abideleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Konyalı 1970 Konyalı İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Ereğli Tarihi*, Fatih Matbaası, İstanbul 1970.
- Konyalı 1991 Konyalı İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Beyşehir Tarihi*, Neşre Hazırlayan: Prof. Dr. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1991.
- Konyalı 1997 Konyalı İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Burak Matbaası, Ankara 1997.
- Mansel 2011 Mansel Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Roaf 1996, Roaf Michael, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*, Türkçeye Çeviren: Zülal Kılıç, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

- Roman-Roman 2010 Roman Luke – Monica Roman, *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, New York 2010.
- Sayce 2011 Sayce Archibald Henry, *The Religions of Ancient Egypt and Babylonia*, Edinburgh 1903. (Guttenberg Project e-book 2011)
- Scheid 2007 Scheid John, "Religion in Contact", *Ancient Religions* ed. Sarah Iles Johnston, 2007, 112-126.
- Ten Cate 1969 Ten Cate Houwink H. J., "Hittite Royal Prayers", *Numen*, XVI, 2, 1969, 81-98.

ESKİÇAĞ'DA KONYA

Hasan BAHAR *

Özet

Konya şehri tarih boyunca değişik isimlerle anılmıştır. Luwiler İkuwaniya, Klasik Çağ'da İkonion, Grek-Romalılar İkonium, Araplar El-Koniya adını vermişlerdir. Bölgede Epipaleolitik dönemden itibaren yerleşme izleri tespit edilmiştir. Çatalhöyük büyük bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca bölgede yapılan araştırmalarda günümüze kadar ulaşan birçok yerleşim yerleri tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Konya bölgesinin tarihi süreç içerisindeki durumu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Konya, Şehir Tarihi, Kent Tarihi, İbrahim Hakkı Konyalı, Höyük, Erken Dönem Konya Tarihi

KONYA IN ANCIENT AGE

Abstract

The Konya city has been called with different names through history. The Luwians called it name Ikuwaniya, Greek-Romans Ikonium, Arabs El-Koniya. It was founded settlement traces from the Epipaleolithic age in the Konya city. The Catalhoyuk has got importance for Konya. Also a great deal of importance settlements from earlier period have been discovered during archaeological field works. In this paper, We will study the status of the Konya belong to historical process.

Keywords

Konya, City History, Urban History, İbrahim Hakkı Konyalı, Mound, Early Period Konya History.

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. hbahar@selcuk.edu.tr

Eski, Orta, Yeni ve Yakın Çağların kaynaklarından bize Konya, Karaman, Ereğli, Akşehir, Ilgın, Erzurum, Alanya, Akçakoca, Kilis, Üsküdar, Beyşehir, Aksaray, Nevşehir ve Niğde gibi şehirlerimizi araştırıp anlatan İ.Hakkı Konyalı'nın saygıdeğer anısına.

İ. Hakkı Konyalı'dan Konya ile ilgili aktardığı şu bilgiler geçmişte bu kentin coğrafyasını ne kadar güzel vermiştir:

“İbn-i Saidin söylediğine göre Konya meşhur bir şehirdir. Güneyinde bir dağ vardır. Bu dağdan bir çay iner ve batısından şehre girer. Dağ tarafında 3 fersah yakınında bağları vardır. Şehrin kalesinde Eflâtun- Hakîmin türbesi vardır. Saltanat merkezi de buradadır. Yine İbn-i Saidin söylediğine göre dağdan inen çay bostanlarını suladıktan sonra bir gölcük ve çeyirlik teşkil eder Konya'yı her taraftan dağlar sarar”¹.

Konya, adını beş bin yıl önce Luvi kavminin vermiş olduğu İkuwaniya'dan almıştır.

Lukkawaniya Ülkesi içinde yer alan Konya kentinin adı ise *Ik-ku-ua-ni-ia* idi². Daha sonra bu isim iki bin beş yüz yıl önce Klasik Çağ'da İkonion, iki bin yıl önce Antik Çağ'da Grek ve Roma yönetimlerinde Ikonium ve Ikonía'ya dönüşmüştür. Ortaçağ'da Araplar El-Koniya demiş ve Türkler de son şekli olan Konya adını vermişlerdir. Türkler verdikleri bu adın, adeta, hiç değişmeden kalıcı olması için bir efsane ile süslemişlerdir. Anonim efsaneye göre, Horasan'dan uçup gelen dervişler, Konya'nın bulunduğu ovaya şöyle eğilip bakmışlar, yemyeşil bir ova. Aralarında konuşmuşlar ve burada güzel bir kent kurmaya karar vermişler. Efsane bu ya, dervişlerden biri, 'Kon yaaa dervişşş!..' demiş. Konmuşlar ve kurdukları kente Konya demişler³.

Halkın bu efsaneye benzer bir anlatımı, kentin merkezinde yer alan Alaattin Tepesi üzerine de vardır. Ona göre burada cami ve köşk yaptırmak isteyen Alaattin Keykubad buraya köleler, ya da askerler tarafından bir tepe yığdırmıştır. Ancak, bu tepe ve şu anda kent merkezi içinde kalan birçok yerleşimin tarihi binlerce yıl öncesine gitmektedir. Bu tepelerin kimisinde altı yedi bin yıl öncesine kadar yerleşim izleri vardır.

¹ Konyalı 1997.

² Laroche 1986: 221-225; Otten 1988; Bahar vd. 1996: 51.

³ Komisyon1973:1 vdd.

Başta Alaattin Tepe olmak üzere, 30 km. çapında bir alan içinde, Konya kent merkezinde kalan, eski yerleşim yerleri olan bu höyükler, Karahöyük, İşgalaman, Evdreşe, Aşağı Pınarbaşı, Tatlıcak, Saraçoğlu ve Aşkar gibi merkezlerdir. Ancak, yaklaşık 100-150 km. çapında uzanan Lukkavaniya; (Antik Çağ'daki Lykaonia=Konya Ovası); "Türkiye'nin buğday ambarı" bereketli ovada çok daha öncelere giden yerleşmeler vardır.

Günümüzden 13 bin yıl önce dünyamız, Buzul Çağ'ın sona ermesiyle, ılıman bir iklim dönemine girmişti. Bu sırada, Konya iç denizinin suları çekilmeye başlayınca, geride Hotamış, Akgöl, Ilgın, Akşehir ve Tuz Gölü gibi göller kaldı. Bu dönemde göller boyunca, henüz ziraat ve hayvancılığı bilmeyen, geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlayan, mağara hayatından çıkmış insanların kaya sığınakları önünde, açık alanlarda yerleşmeler kurduğu görülür.

Epipaleolitik (Geç-Yontma Taş) dönem olarak adlandırılan bu dönemi temsil eden en önemli yerleşmeler Konya'nın yaklaşık 60 km. doğusunda İsmil yakınında Derviş'in Hanı, Karaman-Süleyman Hacı Köyü yakınındaki Pınarbaşı'dır. Derviş'in Hanı'nda on bin yıl öncesinde yapılan taştan bir el baltası bulunurken; Pınarbaşı'nda ise son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda bu döneme giden yerleşme izleri bulunmuştur. Hotamış Gölü kıyı şeridinde oturan bu insanların yabani hayvan avcılığının yanında, olta balıkçılığı yaptıkları buluntulardan anlaşılmaktadır. 500 bin yıl öncesinden beri yerleşilen bu dönemi izleyen 10 bin yıllık Pınarbaşı ve bu tür yerleşmeleri izleyen "*Avcı Toplayıcı Köyler*" olarak bilinen, insanların açık alanlarda köyler kurduğu, fakat, henüz hayvancılık ve ziraat bilmedikleri dönemde ise, Urfa-Göbekli Tepe, Batman-Hallaççemi gibi yerleşmeler görülür.

Ancak, Konya çevresinde, bu dönemi izleyen Çanak-Çömleksiz Yenitaş Çağı (Akeramik Neolitik) dönemine ait oldukça önemli yerleşmeler vardır. Bölgede bu dönemle ilgili Beyşehir-Erbaba, Seydişehir-Suberde, Karaman-Can Hasan en önemli yerleşmelerdir. Çumra-Çatalhöyük'te 2001 yılı kazılarında, bu döneme ait yeni tabakalar çıkarılmıştır. İnsanların, henüz çanak çömlek yapımını bilmediği; eşyalarını taştan yaptıkları bu dönemde: kimi yerde hayvancılık; kimi yerde de ziraatçılık başlamıştı. Bazı yerlerde de, her ikisinin birlikte görüldüğü oluyordu.

Çanak-Çömleksiz Yenitaş Çağ'ını izleyen "Olgun Neolitik" dönemle ilgili dünyada en önemli merkezlerden biri kuşkusuz Çatalhöyük'tür. Çatalhöyük'te birçok ilklerin görülmesinin yanında, bilinen kültürlerin gelişmesi de görülür.

Daha önce Çayönü'nde görülen ziraatçılık ve hayvancılık Çatalhöyük'te gelişmiştir. Çayönü'nde az miktarda süs eşyalarında kullanılan bakırın yerine; Çatalhöyük'te kurşun kullanılmıştır. Maden Çağı'na geçilmeden yapılan bu eşyalar, cevherin dövülmesiyle ergitme yapılmadan elde edilmiştir.

Çatalhöyük'te ilk dokuma parçalarıyla ilgili ilk örnekler olan lifler, balçık içine sıkışmış bir şekilde bulunmuştur. Duvar resimlerindeki motifler ise bu yerleşmedeki dokumacılığın en büyük kanıtıdır. Evlerin iç duvar yüzeyleri, aşı boyasıyla yapılmış resimlerle donatılmıştı. Bu resimlerde doğum, avcılık, dans, dağlara bırakılmış ölümlerin akbabalar tarafından parçalanması, kilim motifleri ve Çatalhöyük yerleşiminin yanında, volkanik bir dağın patlaması sahnelerine yer verilmiştir.

Çatalhöyük'te 1960-63 yılları arasında J.Mellaart'ın yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan evlerin ilginç bir mimarisi vardır. Burada sırt sırta yapılmış evlere çatıdan merdiven yardımıyla giriliyordu. Çok dindar olan bu insanların evlerinin her iki odasından biri kutsal oda idi. Bir odada kurban edilmiş insanların başları, duvara asılmış boğa başlarının alt kısmına konmuştu. Bereketi simgeleyen boğanın yanında, burada bulunan ana tanrıça heykelcikleri bütün Akdeniz dünyasını etkileyecektir.

Odalarda kurban çukurları vardı. Diğer taraftan kurban edilen, başsız iskeletlerinin akbabalar tarafından parçalandığı ve sonra aşı boyasıyla boyanan iskeletlerin evlerdeki sekilerin altına gömüldüğü görülmektedir. Çatalhöyük'te yaş ortalaması 26-30 arasında olduğu anlaşılmaktadır.

Çatalhöyük'te bulunan mühürler, ticaretin ve özel mülkiyetin olduğunu göstermektedir.

Bütün bunlardan, Çatalhöyük'te ziraatçılığın, hayvancılığın, çanak çömlek yapımının, dokumacılığın, madencilik, ticaretin, özel mülkiyetin, avcılığın, Çarşamba Irmağı'nda balıkçılığın ve obsidyenden silahların yapıldığı anlaşılmaktadır. Çatalhöyük'teki Yenitaş Çağı'na ait yerleşmeyi, höyüğün hemen batısında bulunan diğer höyükte (Batı Çatalhöyük) Bakırtaş Çağı (Kalkolitik) izler. Bu dönem, Maden Çağı'nın ilk evreleridir ve M.Ö. 5500 yıllarında başlar. Batı Çatalhöyük gibi Karaman Can Hasan'da önemli bir yerleşmedir. Bu dönemde batıda Burdur Hacılar ve Kuruçay ve güneyde Mersin Yumuktepe yerleşmeleri ile ilişkiler görülür.

Bakırtaş Çağı'nı izleyen İlk Tunç Çağı'nda, Anadolu'da madencilik ortaya koyduğu zenginlikle, çevresi surlarla çevrili kent beylikleri görülmeye başlar. Orta Anadolu'da Boğazköy, Alişar ve Alacahöyük bunlardan bazılarıdır. Konya'da Alaattin Tepesi de bu dönem yerleşmelerinden biridir. Bu dönemin sonlarında Mezopotamya yazılı belgelerinde adı geçen Puruşanda krallığı ise Konya Karahöyük olmalıdır.

İlk Tunç Çağı'nı izleyen Anadolu'da yazılı tarihin başladığı "Assur Ticaret Kolonileri Çağı"nda adından sıkça söz edilen Puruşanda, Ord. Prof. Dr. Sedat Alp tarafından Karahöyük olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da Bakırtaş Çağı'nı İlk Tunç Çağı izler. Bu dönemde madencilikteki ilerleme ve maden üretiminin sağladığı zenginlik surlarla çevrili kent beyliklerinin ortaya çıkmasına yol açar. Bu dönemde Orta Anadolu'da Boğazköy, Alişar ve Alacahöyük önemli yerleşmeler arasındadır. Konya'da da Alaattin Tepesi bu dönemi temsil eder.

Bu dönemin sonlarında, Mezopotamya yazılı belgelerinde Anadolu ile ilgili bilgiler geçmeye başlar. Bu bilgiler arasında, Konya-Karahöyük'te olduğu düşünülen Puruşanda Krallığı hakkında verilenler önemlidir.

Bilindiği gibi Anadolu'da "tarih çağları" Assur Ticaret Kolonileri Dönemi ile başlamaktadır. Bu döneme ait belgelerde adından sıkça söz edilen Puruşanda kenti, Sedat Alp tarafından Konya'daki Karahöyük yerleşmesi olarak kabul edilmektedir.

Bu dönemde Orta Anadolu'da Hattiler otururken; Konya çevresinde Luvi kökenli bir halk oturmaktadır. Bu nedenle bölgeye daha sonraki dönemlerde Hititler Luviya, bir süre sonra da Luvi fırtına tanrısı Tarhu'dan dolayı Tarhuntaşsa demişlerdi.

İLKÇAĞDA BÖLGENİN TARİHİ:

Assur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1950-1725)

Yaklaşık olarak M.Ö. 2000 yılları Anadolu için tarihi çağların başlangıcıdır. İnsanlar bu dönemde önemli bir yere sahip olan tunç almasını elde edebilmek için bakır ve kalaya ihtiyaç duymaktaydılar. Anadolu yarımadası bakır kaynakları bakımından oldukça zengin olmasına rağmen, kalay yataklarından yoksundu. Bu nedenle Anadolu maden ustaları kalayı tarih boyunca dışarıdan sağlamak zorunda kalmıştır. Bu madenin, Anadolu'da yazının kullanılmadığı İlk Tunç Çağı'nda nereden ve nasıl sağlandığı bilinmemektedir. Orta Tunç Çağı'nda

ise Asurlu tüccarların Afganistan'dan getirdikleri kalayı Anadolu'da pazarladıkları anlaşılmaktadır. Asurlu tüccarlar getirdikleri kalay ve kumaşlara karşılık Anadolu'dan Mezopotamya'ya bakır, altın ve gümüş gibi madenleri götürmektedirler.

Bu dönemde Mezopotamya'da Dicle kıyısında yer alan Assur kenti bir ticaret merkezi olarak gücünün zirvesindeydi. Asurlu tüccarlar doğuda Afganistan'dan batıda Anadolu'ya kadar geniş bir yelpazede ticaret ilişkileri kurmuşlardı. Ayrıca, Anadolu'da yerli beylere vergi ödeme karşılığında bazı kentlerde serbest ticaret yapabildekları "karum" adı verilen ticaret merkezleri kurmuşlardı. Kayseri'nin 22 km. doğusunda bulunan Kültepe Höyüğü o zaman "Kaniş Karumu" adı ile bilinmekte ve Anadolu'daki ticaret merkezlerinin en önemlisi sayılmaktaydı.

Kültepe'de bulunan tabletlerde M.Ö. 2. bin yıl başlarında Anadolu ile Mezopotamya arasındaki ticaret hakkında bilgiler bulunmaktadır. Burada, Kaniş ismi verilen tepede, yerli-yönetici Anadolu beylerinin oturduğu ve "aşağı kent" olarak bilinen etek kısımlarında da Assurlu tüccarların "Karum" adlı pazar yerlerinin olduğu ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun başka bölgelerinde yapılan kazılarda da bu döneme ait çok sayıda yerleşmenin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Metinlerde, bu dönemde Kuşşara Krallığı ile ilgili bilgiler vardır. Pithana isimli bir kral tarafından Kuşşara'da (Alişar) kurulan krallığın merkezi, bu kralın oğlu Anitta zamanında Kültepe'ye (Neşa=Kaniş) taşınmıştır.

Kültepe'nin başkent oluşundan sonra bu krallığın sınırları Orta Anadolu'da yayılma göstermiş ve batıda Konya'ya kadar uzanmıştır.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri de Konya-Karahöyük'tür. 1950'li yıllardan beri S. Alp başkanlığında burada aralıklarla kazılar yapılmaktadır. Burada ortaya çıkarılan mühür baskıları ve değişik formlardaki keramikler yüksek bir sanatı yansıtır ve yerleşmenin ticaret hayatı bakımından önemini ortaya koymaktadır. Puruşhanda bu dönemde Konya Ovası'nı içine alan bir krallıktı⁴.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kültepe (Kaniş) ile Puruşhanda (Karahöyük) arasındaki ticaret yolu bu günkü modern karayoluna oldukça yakın bir şekilde uzanıyordu. Karapınar ise Puruşhanda Krallığı içinde yer almıyordu. Bu dönemde bölge halkı Luvi kökenli idi. Bir kısım bilim adamına göre Luviler

---

⁴ Alp 1972: 1-3.

yerli Anadolu kabul edilen Hint-Avrupalı topluluklardı. Ancak başka bir görüşe göre ise Anadolu'ya M.Ö. III. Bin yılın sonlarında göç etmişlerdi. Anadolu'ya yaklaşık olarak M.Ö. 2300 yıllarında geldikleri kabul edilen bu halkın, Anadolu'nun güneyinde Bizans döneminin ortalarına kadar varlıklarını sürdürdükleri ve bölgede günümüze kadar gelen bazı antik yer isimlerinin Luvice olduğu kabul edilmektedir. Klasik dönemde Lykaonia olarak adlandırılan Konya Ovası'nın ismi M.Ö. II. binyılda Lukkavaniya, yani Luvilerin Ülkesi anlamına gelmekteydi⁵.

Koloni Çağı'nın güçlü devleti Kuşşara krallığından kısa bir süre sonra kendi soylarını Kuşşarahlara bağlayan Hitit Devletini görmekteyiz.

Hitit Devleti Dönemi:

Kuşşara Krallığının, yaklaşık olarak M.Ö. 1725 yıllarında son bulmasından bir süre sonra Hitit Devleti'nin tarih sahnesine çıkmasıyla, Konya bölgesi Hititler'in yönetimine geçmiştir. Hitit devletinin kuruluş dönemi hakkında bilgiler veren Telepinu Fermanı, Hititlerin kurucu kralı Labarna'nın ele geçirdiği kentler arasında Hupışna, Tuvanuva (Tyana=Niğde), Nenaşsa, Landa, Zallara, Parşuhanda, Luşna'dan söz etmektedir⁶. Sözü edilen bu kentlerin büyük çoğunluğu günümüzde Konya çevresinde yer almaktadır. Bu kentlerin lokalizasyonu genellikle şu şekilde yapılmaktadır: Hupışna=Ereğli, Tuvanuva=Bor-Kemerhisar, Nenaşsa =Aksaray, Landa =Karaman, Paruşhanta =Karahüyük, ya da Achemhöyük, Zallara =Cihanbeyli(?) ve Luşna=Hatunsaray .

Hitit belgelerinde coğrafi olarak, Aşağı Ülke adıyla sözedilen bölge, Kızılırmak'ın çizmiş olduğu yayın dışındaki alandı. Bu alanda dağların, nehirlerin ve göllerin sınırladığı coğrafi bölge isimleri yer almaktaydı. Bölge Hititler ile Batı Anadolu'da yer alan ezeli düşmanları Arzava devletleri arasında bağlantıyı sağlayan stratejik öneme sahipti. Hititlerin Arzava ülkesine, bölge üzerinden seferler yapmasına karşılık Arzavalıların da buradan Hattuşas'a sefer yaptığı görülmektedir. Bir Hitit belgesinde (KBo VI 28,Öy.8-9) "...Aşağı Ülke yönünden Arzavalı düşman geldi ve O dahi Hatti Ülkesi'ni yakıp yıktı. Tuvanuva Şehri'ni, Uda Şehri'ni sınır yaptı..."⁷ denerek bölgeden gelen düşmanın ulaşım güzergahını vermektedir. Tuvanuva'nın antik Tyana kenti (Niğde Bor ilçesinin Kemerhisar) olduğu bilinmektedir. Uda'nın lokalizasyonu ise henüz kesinlik

⁵ Ten Cate 1961: 195-200.

⁶ Alp 2000: 59.

⁷ Hawkins 1998: 1-33.

kazanmamıştır. Ancak Karapınar ya da Gölören'in antik dönemdeki Hyde olması önerilmektedir⁸. Hyde'nun Hitit yazılı belgelerinde geçen Uda ile benzerliği dikkat çekmektedir⁹.

Hititler bu Arzava akınlarına karşı Konya çevresinde bir krallık kurmuşlardı. Bu krallığın merkezi 1994 yılında tespit ettiğimiz gibi, Konya Hatip Kayalığı ve çevresi idi¹⁰.

Hitit krallarından Muvattali, III. Hattuşili ve IV. Tuthalia zamanında bölgede Muvattali'nin oğlu Kurunta kral olarak görev yapmıştır. Kurunta ile amcası III. Hattuşili'nin oğlu IV. Tuthalia arasında yapılan bir antlaşmaya göre Tarhuntaşşa krallığının sınırı doğuda Pozantı, batıda Ilgın güneyde Akdeniz ve kuzeyde Kulu'ya kadar uzanmaktadır¹¹.

Tarhuntaşşa Kralı Kurunta ile Hitit İmparatoru IV. Tuthalia arasındaki antlaşma metninde Uda şehrinin Fırtına Tanrısı ve Tanrıça Hepat'ın hazır olduğundan söz edilmesi buranın dini bir merkez olduğunu yansıtmaktadır¹². Biz de, Tarhuntaşşa ile Hatti Ülkesi'nin arasındaki sınırın Karapınar çevresinden geçmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Çünkü, bu antlaşma metnindeki sınır tanımlamasında bölge ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Bölgede Hitit imparatorluğunun son dönemleriyle ilgili olarak, Hitit yazılı belgelerinin yanı sıra, buradaki yazılı kabartmalar da önem taşır. Buradaki kabartmalar arasında Hatip-Kurunta ve Karadağ-Kızıldağ yazıtları önemlidir.

IV. Tuthalia, Kurunta'ya babası III. Hattuşili'n verdiği haklardan farklı olarak daha kapsamlı haklar verdiği ve ayrıca ona bazı müstahkem mevkiileri verdiğiinden söz etmektedir¹³. Bu antlaşma ile Tarhuntaşşa ile Hatti sınırı III. Hattuşili dönemindeki konumundan daha doğruya doğru kaydırılmıştır. Nitekim, Bronz Tablette (II 15 ve IV 1) ¹⁴ Dunna kentindeki Kuvappala'dan söz edilmektedir. Bunun Yeni Asur belgelerinde "Muti Dağı" madenleri olarak sözü edilen Bolkar Dağı gümüş madenleriyle ilgili bir maden olması mümkündür. Bu

⁸ Belke-Restle 1984: 174.

⁹ Bahar vd. 1996: 41.

¹⁰ Bahar vd. 1996.

¹¹ Bahar vd. 1996: 50-55.

¹² Bronz Tablet III. 84, 89: Otten 1988: 25.

¹³ Otten 1988: 10-18, Bronz Tablet II. 2-20.

¹⁴ Otten 1988: 16-17.

madenler ile bölgede uzun yıllar kazılar yapılan Niğde Ulukışla'daki Porsuk arkeolojik yerleşmesinin ilişkisi görülmektedir¹⁵.

Hitit belgelerinde geçen "Dunna" ile Yeni Asur belgelerinde "Gümüş Dağları" (Tunni Dağı) ve "Mermer Dağları" (Muli Dağı) olarak adlarından söz edilen¹⁶ dağlarla Bolkar Dağı gümüş yataklarının ilişkisi kurulmaktadır. Yeni Asur döneminde adı geçen *Tunni* ile Hitit belgelerindeki Dunna'nın¹⁷ Porsuk olduğu kabul edilirse bölgenin sınırlarının Kilikia geçitlerine kadar uzandığı düşünülebilir.

IV. Tuthalia ile Kurunta (II. 4-20) ve III. Hattuşili ile Ulmi Teşub (Öy. 33-37) Antlaşmalarında geçen Tuz Kayalığı ve diğer coğrafi bilgiler buradaki sınır hakkında tanımlayıcı bilgiler vermektedir: Kurunta'ya verilen Şarmana kenti tuz hakları; keçi ve koyun sürüleri için otlaklar bölgenin fiziksel yapısını tasvir etmektedir. Bu tanımlama Antik Çağ coğrafyacısı Strabon'un Lykaonia ile ilgili verdiği bilgilere oldukça yakındır¹⁸. Bölgedeki tuzla ilgili alanların başında Tuz Gölü ve Karapınar Meke Tuzlası gelmektedir. Bu nedenle bu antlaşmalarda sözü geçen yerlerin IV. Tuthalia tarafından Kurunta'ya verildiği ve dolayısıyla Tarhuntaşşa'ya ait olduğunu kabul etmekteyiz¹⁹. O halde, Karapınar Hitit imparatorluk döneminde Tarhuntaşşa Bölgesi sınırları içinde idi. Yine bu bölgede bulunan Emirgazi Anıtları ise IV. Tuthalia'ya ait olup, merkezî Hitit devletinin batı sınırları içinde yer almaktaydı. Hitit-Tarhuntaşşa sınırı ise Karapınar ile Emirgazi arasından geçmiş olmalıdır. Doğuya doğru ise bu sınır Pozantı Geçidi'ne kadar uzanmalıdır.

¹⁵ Yener 1984: 108.

¹⁶ Luckenbill 1926: 579.; Bing, 1969: 44; Bu dönem Asur belgelerinde Tuna ile Hubisna birlikte zikredilmesi bu iki yerleşmenin yakınlığını göstermektedir. Ten Cate 1961:21.: Ksenophon'un *Anabasis* I. 2, 20' de Duna (Δάνα)'dan söz edilmektedir.

¹⁷ Ertem 1973: 26; Garstang-Gurney 1959: 67; Goetze 1940: d.n. 198; Goetze Ulmi-Teşub antlaşmasından (KBo IV 10 Vs. 36) hareketle Tarhuntaşşa ile Hitit arasına koymaktadır. Forrer'in Zeive olarak değerlendirdiği görüşüne karşıdır; Rs.2; KBo V 3 Vs. I 56; 9 Rs. IV 7

¹⁸ Strabon'un Lykaonia Ovası için verdiği bilgiler buradaki bilgilerle benzerlik göstermektedir. "...*Tatta Gölü doğal bir tuzla havuzudur...Lykaonia platosu soğuk, az su bulunduğu halde... olağanüstü koyun yetişir...*" (XII.568).

¹⁹ Konya ya da Hatip'in güneyinde tuz kayalığı yoktur. Bilindiği gibi, Anadolu'nun en büyük tuz kaynağı Tuz Gölü'dür. Bu nedenle ilk akla gelen tuz kaynakları burasıdır. Ancak, bu konuda dikkatli olunması gerekmektedir. Zira, Karapınar Meke Tuzlası jeolojik bir oluşum olarak dikkat çekici bir krater gölüdür. Burası, Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde 1952 yılına kadar TEKEL'in tuz işlettiği önemli kaynaklardan birisidir. Bkz. Gündüz 1980: 83.

Tarhuntaşsa Kralı Kurunta Konya-Hatip'te tarafımızdan tespit edilen, yazıtta kendisinden “*Büyük Kahraman Kral Muvattaliş'in oğlu Büyük Kahraman Kral Kurunta*” olarak söz etmektedir. Yöneticisi başkentten hükümdar sülalesi tarafından atanan bu krallık, Arzava ülkesine karşı tampon görevi görmekteydi. III. Hattuşili yeğeni Kurunta'yı (Ulmi-Teşub) antlaşmalarla bazı haklar vererek kendisine bağlamaya çalışmış, daha sonra oğlu IV.Tuthalia'da aynı yöntemi denemiştir. Ancak buna rağmen Kurunta'nın isyanını önleyememiştir. Böylece bir süre Kurunta Hitit Büyük Kralı olmuştur²⁰. Bu yazıttan yola çıkarak, Tarhuntaşsa'nın merkezinin de, Konya yakınlarındaki Hatip Kayalığı olduğunu kabul etmekteyiz. Tarhuntaşsa Krallığı'nın batı sınırı Aksu, doğu sınırı Pozanti, güneyi Akdeniz ve kuzeyi Karapınar çevresi idi

Konya çevresindeki Kadınhanı-Köylütolu Baraj Anıtı (?), Eflatunpınarı, Fasıllar ve Hatip-Kurunta Hitit Anıtları, Hitit Kralı Kurunta tarafından yaptırılmıştır. Ancak, Ilgın-Yalburt Su Havuzu IV. Tuthalia tarafından yaptırılmıştır. Üzerindeki Luvice hiyerogliflerle dünyanın en güzel su havuzlarından biri olan Yalburt'ta IV. Tuthalia'nın Batı Anadolu'ya yaptığı seferden söz edilmektedir.

Baraj anıtı olarak adından söz edilen Ilgın-Kadınhanı arasındaki, 1 km. uzunluğu ve 50 m. yüksekliğindeki Köylütolu anıtı bir yol anıtı olmalıdır. Beyşehir'de, şimdi Höyük sınırları içinde olan Eflatunpınar su kültü ile ilgili kutsal bir havuzdur. Günümüzde Konya Arkeoloji Müzesi tarafından kurtarma kazıları yapılan bu havuz 19. yüzyıldan bu yana araştırmacıların bildiği, dünyada toprak üstünde ayakta kalabilmiş en eski su havuzudur denilebilir. Üzerinde bulunan Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrıçası, dağ tanrıları ve demonları (cinleri), önündeki boğa başlı savakları ile eşsiz bir anıttır.

Beyşehir-Seydişehir arasındaki Fasıllar Anıtı ise yaklaşık 70 ton ağırlığıyla, henüz ayağa kaldırılamamış bir şekilde 3250 yıldır yatmaktadır. Bu anıtın burası içinmi yapıldığı yoksa Eflatunpınar Anıtı içinmi yapıldığı konusu tartışmalıdır. Ancak, bizim görüşümüz Fasıllar Anıt'ının kendi bulunduğu yer için yapıldığıdır. Çünkü, Fasıllar kesimi Hititler döneminde çok önemli bir konuma sahipti. Özellikle Hatip'den gelen yollar buradan Akdeniz'e ulaşıyordu. Şimdi bu yolun paraleli Konya-Seydişehir-Manavgat yoludur.

²⁰ 1996 yılında Konya dağcılarında Osman Tekin ve Arif Solmaz'ın yardımlarıyla kurulan dağcı ipleriyle çıkılması güç olan kayalık yüzeyine çıkılarak temizlik yaptık.

HİTİTLERİN YIKILIŞI

M.Ö. 1200 yıllarında Doğu Avrupa'dan Anadolu'ya doğru gelişen kavimler göçüyle Hitit İmparatorluğunun yazılı kaynakları susmuştur. Tarihe "Ege Göçleri" olarak geçen bu göçlerin tehlikesini Alaşia (Kıbrıs) ile Ugarit (Ras-Şamra) Kralları arasındaki yazışmalar yansıtmaktadır. Ön Asya'da büyük siyasal değişikliklere yol açan ve tarihçilerin "Ege Göçleri" olarak adlandırdığı bu göçlerden Mısır kaynakları "Deniz Kavimleri Göçü" olarak söz etmektedir.

Mısır firavunu Merneptah, Karnak Tapınağı'nın duvarlarına, M.Ö. 1225 yılında Mısır sınırlarına dayanan ilk göçteki kavimlerin isimlerini *Ekweşler, Turşalar, Rukkular, Şerdanalar ve Şekeleşler* olarak yazdırmıştır. M.Ö. 1190 yıllarında gerçekleşen ikinci göç dalgasının korkunçluğunu III.Ramses (M.Ö.1197-1165) Medinet-Habu tapınağının duvarlarında resimler ve hiyeroglifler ile tasvir etmiştir: "*Hatti (Hitit) ülkelerinden hiçbiri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Kargamış, Arzava ve Alaşia tahrip edildiler. Bu insanlar Amurru ülkesinde bir yerde ordugahlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaş'lar vardı. Bu insanlar dünyanın kenarındaki ülkelere bile el uzatıyorlardı. Kalpleri güvenle doluydu ve kendi kendilerine "planlarımızı başarıyoruz" diyorlardı". Ailelerini ve eşyalarını karadan öküz arabaları ve denizden gemileriyle taşıdıkları betimlenen bu kavimleri III. Ramses yenilgiye uğratarak Mısır topraklarından geri çıkarmıştır. Ancak bunlardan Pelestler ve Zakkariler Filistin'e yerleşerek burada kalmışlardır²¹.*

Hitit İmparatorluğunun sonunu hazırlayan Ege Göçlerine kuzeydeki ezeli düşmanları Kaşka saldırıları da katkı sağlamıştır. Başkent Boğazköy'e saldıran Kaşka kabileleri Hitit merkezini yağma etmişlerdir. Son yıllarda Boğazköy'de yapılan kazılar Hitit kültürünün burada sürdüğünü göstermektedir. Ancak, eski gücünü yitiren Hitit devletinin merkezinin güneyde Torosların dağlık bölgelerine çekildiği söylenebilir. Dağınık beylikler halinde varlıklarını korumaya çalışan Hititlerin en önemli krallıklarından birisi de Konya Kızıldağ'da ortaya çıkan "*Hartapuş Krallığı*"dır²².

---

²¹ Mansel 1971: 88; Memiş 1989: 72-73.

²² Hawkins 1992; Bahar 1999.

Geç Hitit Krallıkları

Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Konya çevresi Hartapuş Krallığı'nın yönetimine girmiştir. Hartapuş Krallığı'nın tarihlemesi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Ancak, sınırlarının doğuda Aksaray, batıda Konya ve doğuda Maraş'a kadar yayıldığı kabul edilmektedir. Bu krallık Hitit İmparatorluğu sonrasında kurulan ve Tarhuntaşşa Kralı Kurunta'nın soyundan gelenler tarafından yönetilmekteydi. Başka bir görüşe göre Hartapuş, Hitit kralı III. Hattuşili'in tahtından uzaklaştırdığı III. Murşili'nin oğludur. Çünkü burada Hartapuş'a ait bir yazılı belgede kendisinin Murşili'nin oğlu olduğu belirtilmektedir. Ancak bu Murşili'in III. Hitit kralı Murşili olup olmadığı tartışma konusudur. Hartapuş Krallığı'nın tarihlenmesi konusundaki farklı görüşler krallığın M.Ö. XII. Yüzyıl ile VIII. Yüzyıl arasında farklı tarihlere konmasına yol açmaktadır.

“Geç Hititler Dönemi” olarak adlandırılan bu dönemde Orta Anadolu'nun doğusunda, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da bir takım krallıklar ortaya çıkmıştır. Hitit geleneğini sürdüren Luvi etnik kökenli, Kuzey Suriye Arami etkili karmaşık bir kültüre sahip olan bu krallıklarda Luvice olarak bilinen Hitit Hiyeroglif yazıtlarını kullanmaktaydı. Ereğli'de bulunan Kral Warpalawaş'a ait olan bir anıtta Luvi Bereket tanrısı Tarhu ve ona dua eden Kral Warpalawaş yer almaktadır. Krala ait yazıtta onun Tuvana kralı olduğunu öğrenmekteyiz. M.Ö. 735 yıllarına ait olduğu öne sürülen bu anıtta kralın elbisesinin yakasına takılı olan Frig fibulası (iğne) ilginçtir²³.

Asur belgelerinde Tuhana olarak geçen Tuvana, Tabal krallıklarından biridir. M.Ö. 738 yılında Asur Kralı III. Tiglatpileser Tabal'a yaptığı bir seferde Tuhana Kralı Urballa'dan söz etmektedir²⁴. Kuşkusuz Tuhana, Tuvana ve Urballa da Warpalawaş'tır. Tuvana, Eski Hitit Krallığı'ndan itibaren adı geçen Bor-Kemerhisar (Kilisehisar)'dır. Şimdi Halkapınar ilçesi sınırları içinde İvriz'de (Aydinkent) yer alan bu anıt Varpalava'a aitti. Bu krallığın sınırlarının batıda Karapınar'a kadar uzandığını düşünmekteyiz.

Frigler Dönemi:

Bu döneme ait Konya Alaattin Tepesi, Seydişehir II Höyük, Çumra-Cicek Höyük ve Karapınar Kıcıkışla'da (Yağmapınar) Frig karakterli eserler

---

²³ Akurgal 1988: 147.

²⁴ Luckenbill 1926: 276, 287.

bulunmuştur²⁵. Şimdi, Konya Arkeoloji Müzesi, Ereğli, Anadolu Medeniyetleri ve Kocabaş Koleksiyonu gibi müzelere dağılmış olan bu eserlerin içinde Lidya uygarlığını yansıtan türleri de bulunmaktadır²⁶. Kıcıkışla buluntuları M.Ö. VIII. yüzyılda Karapınar'nın Frig ve Tuvana krallığı arasında sınırda yer aldığını göstermektedir. Karapınar Alitepesi'nde Demirçağı kültürlerini yansıtan Batı Frig merkezli Gordion etkili keramik parçaları bulunduğu gibi Doğu Alişar kökenli keramik türleri de bulunmaktadır. Karapınar, siyasal olduğu gibi, kültürel olarak da doğu ile batı demir çağları merkezleri arasında yer almaktadır²⁷.

Asur yazılı belgelerinde Muşki Kralı Mita'dan söz edilmektedir²⁸ Mita'nın Frig Kralı Midas olduğu konusunda bilim adamları hem fikirdirler. Ancak bazı bilim adamları Muşkililer ve Friglerin ayrı kavimler ve Mita'nın (Midas) iki ayrı kesimden oluşan bir konfederasyonun kralı olduğunu iddia etmektedirler²⁹.

Bölge Frig kralı Midas'ın Asur'a yaptığı seferlerin güzergahı durumundadır. Midas bölgeden birkaç kez (M.Ö. 717-709) geçmiştir. Bu kral, Torosları büyük ihtimalle Sertavul Geçidi'nden geçerek, Harrua'da (bugünkü Silifke yakınlarında) Asur Kralı II. Sargon ile savaşmıştı. Sargon'a yenilen Midas büyük ihtimalle aynı yoldan Konya ovasına kaçmıştı. Midas'ı bir süre takip eden Sargon onu vergi vermeye zorlamıştı³⁰. Fakat bu sırada doğudan İskit baskılarıyla Anadolu'ya giren Kimmerler, Urartu kentlerini yağmayalarak Orta Anadolu'ya kadar ilerlemişlerdi. II. Sargon ise Tabal'da Kimmerlerle yapmış olduğu savaşta yenilerek, M.Ö. 705 savaş meydanında ölmüştür. Ertesi yıl Asur kralı Assarhaddon, Ereğli- Karapınar arasındaki Hupışna'da Kimmerleri yenmiştir³¹. Bunun üzerine Kimmerler batıya yönelmiş ve Frig Devleti'nin başkenti Gordion'a saldırmışlardır. Friglerin başkenti M.Ö. 695 yılında Kimmerler tarafından yakılıp yıkıldı ve yağmalandı. Bunun üzerine Midas boğa kanı içerek intihar etti³².

Frig devletinin Kimmer saldırıları sonunda yıkılmasıyla bölge Kimmerlerin eline geçecektir. T. Tarhan tarafından Proto-Türk olarak kabul edilen Kimmerler Orta Anadolu'da 200 yıla yakın "*Kapadokia Bozkır Devleti*"ni kurmuşlar ve M.Ö.

²⁵ Bahar 1999.

²⁶ Bahar 1999: 12.

²⁷ Eyice 1965: 117-141; Bahar 1999: 22.

²⁸ Luckenbill 1927: 8 vd.; Bing 1969: 68, 71, 78.

²⁹ Sevin 1998, 51-65; Sevin, 1997,163; Bahar 1999:12.

³⁰ Mellink 1991; Bahar 1999:10

³¹ Luckenbill 1927: 206-207.

³² Akurgal 1955: 123; Metzger 1969: 57.

590 yıllarında tarih sahnesinden çekilmişlerdir³³. Bu dönemde Konya'nın doğu kesimleri sözü edilen devletin güneybatı sınırları içinde olmalıdır.

Lidyalılar Dönemi:

Batı Anadolu'da Kimmerleri ülkesinden çıkararak Lidyalılar daha önce Friglerin egemen oldukları topraklara sahip olmuşlardır. Başkentleri Manisa Salihli yakınları Sard kenti olan Lidyalıların doğudaki sınırları Kızılırmak'a kadar uzanmaktaydı³⁴. Kızılırmak'ın doğusunda Medler yer alırken, güneydoğuda ise Asurluların boşaltmış oldukları toprakları Yeni-Babililer zaptetmişti. Yeni Babililer Hume olarak adlandırdıkları Ovalık Kilikia'yı baştan sona fethederek, kralları Neriglissar zamanında Dağlık Kilikia'da yer alan Pirundu kralı Apuaşu'yu yenilgiye uğratmışlardı. Apuaşu Yeni Babililerin Ludu ismiyle andıkları batıdaki Lidya topraklarına sığınmıştır. Onun kaçtığı alan Konya'nın güneyindeki dağlık Toroslar olmalıdır. Yeni Babililer ise Şallune'ye³⁵ kadar ilerlemişlerdi. Şallune klasik dönemdeki Selinus olup günümüzdeki Antalya'nın Gazipaşa ilçesidir. Bu nedenle Yeni Babililerin bu bölgeye kadar ilerlediği anlaşılmaktadır.

Yeni Babil Kralı Neriglissar'ın seferlerinde batı komşuları Lidyalılardan *Ludu* olarak söz edilmektedir³⁶. Bu bilgiler ışığında Torosların kuzeyindeki topraklar Karapınar dahil Lidyalılara aitti. Karapınar Kıcıkışla'da bulunan keramiklerden bir kısmının Lidya eserlerine benzerlikler bunun kanıtı olmalıdır. Lidya Devleti İran'dan gelen Pers saldırıları ile M.Ö. 547 yılında tarihe karıştı³⁷. Bu tarihten itibaren bölge iki yüz yılı aşan bir süre Pers yönetiminde kalacaktır.

Persler Dönemi:

Persler Anadolu'yu *satraplık* adını verdikleri eyaletlere ayırmışlardı. Yunanistan'dan Hindistan'a kadar, 22 satraplığa bölünen imparatorluk toprakları içinde Anadolu'da İauma (İon) Satraplığı, Sparda (Sardeis) Satraplığı, Daskleion Satraplığı, Kilikia Satraplığı ve Armenia Satraplığı gibi eyaletler vardı. Herodot'un verdiği bilgilerden, bu dönemde Karapınar ve çevresinin Frigya ile Kilikia arasında bir alanda olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölge idari olarak Daskleion Satraplığı içinde yer almaktaydı. İran'daki Pers başkentinde taht

³³Tarhan 1979: 355-369

³⁴Herodot I. 16. 74.

³⁵Hititler döneminde burası Şalluşa olmalıdır. Bkz. Bahar vd. 1996: 50-56, Harita 1.

³⁶Wiseman 1956.

³⁷Sevin 1982: 522.

meseleleri çıkınca, bu sırada batıda bulunan Genç Kyros ordularını alarak merkeze harekete geçmişti. Onun Yunanlılardan oluşan ordusunun başında bulunan Ksenophon bu sefere katılmış ve yazdığı eserinde bölgeyi tasvir etmişti (Anabasis I. 13).

Ksenophon Tyrianion'da (İlgın) Pers prensi Genç Kyros'un ordusu üç ile birlikte gün konaklamıştır. İlgın ovasında bir geçiş töreni düzenlenmiştir. Buradan üç günlük bir yürüyüşten sonra Frigya'nın son kenti olarak belirttiği İkonion'a (Konya) varmıştır. Konya –İlgın arasındaki mesafe düşünülürse Pers ordusu günde 27 km. lik bir yol kat etmiştir. Konya'da üç gün kaldıktan sonra Lykaonia içinde, beş gün otuz fersenk³⁸ ilerledi. Burası düşman bir ülke olarak görüldüğünden Yunanlılara yağmalatıldı. Kilikia kraliçesini, yanına komutanlarından Menon'u ve Menon'un askerlerini katarak en kısa yoldan ülkesine gönderdi. Bu yolun Karaman üzerinden Sertavul Geçidi ile Silifke yoluyla Tarsus'a uzanan yol olduğu sanılmaktadır. Kyros'un kendisinin ise Lykaonia'dan (Konya Ovası) Kappadokia'ya geçtiği, burada dört günde yirmi fersenk ilerlediği ve zengin bir kent olan Dana'ya vardığından söz edilmektedir. Dana kenti Asur ve Hitit belgelerinde geçen Tunni, ya da Du-un-na³⁹ olmalıdır. Burasının da günümüzdeki Porsuk olduğu kabul edilmektedir⁴⁰. İlgın, Konya ile Porsuk (Ulukışla'da) arasındaki güzergah Karapınar'dan geçmektedir. Bu nedenle, Ksenophon'un anlattığı olaylar bu alanda geçmektedir. Aynı zamanda Karapınar'ın Lykaonia ile Kappadokia arasında olduğu anlaşılmaktadır. Persler'den sonra Anadolu Büyük İskender ve haleflerinin yönetimine girmiştir.

Büyük İskender ve Helenistik Dönem:

Büyük İskender M.Ö. 334 yılında ordusu ile birlikte Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya geçti. Granikos'da Pers ordusu ile karşılaşarak onları mağlup etti. Batı Anadolu'dan sonra güneyde bugünkü Antalya çevresine (Likya ve Pamfilya) geçti. Buradaki kentleri alarak kuzeye Frigya'ya yöneldi. Pisidya bölgesinden (Bugünkü Isparta-Burdur çevresi) Frigya'daki Kelainai (Dinar)'ye ulaştı ve burada Frigya satraplığının başına Antigonos'u getirdi. Buradan Frigya'nın merkezi Gordion ve oradan da Ankara'ya ulaştı⁴¹. Gülek Boğazı'nı geçerek Çukurova'ya ulaşan İskender İssos'ta (Pinaros-Deliçay) Persler'i ağır bir yenilgiye uğrattı (M.Ö.333).

³⁸ Pers uzunluk ölçü birimi fersenk Yunan ölçü birimi 30 stadia (1 stadion 600 ayak), 5,6 km. idi.

³⁹ Bronz Tablet, II 15, IV 1; Otten 1988: 16, 26.

⁴⁰ Bahar vd. 1996: 53.

⁴¹ Özsait 1980: 125-128.

Büyük İskender, İssos Savaşı'ndan sonra, Kilikia satraplığına kral muhafızlarından Nikanoros'un oğlu Balakros'u atamıştı. Balakros Kilikia'da güvenliği sağladıktan sonra, Pisidia'nın doğusu ve İsauria'da otoriteyi sağlamak istemişti. Bu satrap, Toroslar'ın kuzeyinde Lykaonia'yı da içine alan bölgedeki faaliyetleri sırasında isyancılar tarafından öldürülmüştür (M.Ö.324).

Onun ölümü üzerine B. İskender'in generallerinden Perdikkas'ın bölgenin güvenliğini sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Perdikkas bölgede düzeni sağladıktan sonra Eumenes'i Kapadokia satraplığı'na getirmiştir. M.Ö. 317 yılında Eumenes'in Gabiene'de (İran İsfahan yakınında) Atigonos'la yapılan bir savaşta öldürülmesi ile İskender imparatorluğundaki çekişmeler daha da arttı. Bu savaşlar sonucunda toprak paylaşımında Seleukos Orta Anadolu'dan Hindistan'a kadar olan topraklara sahip olmuştu. Seleukosların bölgedeki egemenliği M.Ö. 188 yılına kadar sürmüştür⁴².

Galat Dönemi:

Seleukosların yönetimi sırasında Avrupa'dan Anadolu'ya göç eden Galatları görmekteyiz. Anayurtları hakkında aydınlatıcı bilgi olamamakla birlikte onlarla ilgili ilk bilgiler M.Ö. VI. yüzyılda verilmektedir⁴³. M.Ö. IV. ve III. Yüzyıllarda İtalya, Makedonya, Thrakeia, Yunanistan ve Anadolu'yu istila eden bu kavmi Grekler Keltoi (Keltler) ve Romalılar ise Galatai (Galatlar) olarak adlandırmışlardı⁴⁴. M.Ö. 278/77 yılında büyük Galat kabilelerinin Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçişleri bu ülkenin tarihi için önemli olmuştur. Çünkü Galatlar, Seleukos kralı I. Antiochos'un "Filler Savaşı" adı verilen bir savaşta nda elde ettiği zafere (M.Ö. 275/74?) rağmen, Anadolu'nun ortasında, Sakarya ile Kızılırmak arasındaki bölgeye yerleştiler⁴⁵. Ankara'yı başkent yapan Galatlar Konya ile Ankara arasına yayıldılar. Bu bölge uzunca bir süre "Galatia" adı ile anıldı. Orta Kızılırmak Havzası üç Galat boyu tarafından paylaşılmıştı. Ankara ve çevresi bu Galat boylarından Tektosagların, Tavion (Büyük Nefesköy) merkez olmak üzere Kızılırmak'ın doğusu Trokmilerin eline geçmişti. Kappadokia ve Pontos bölgeleri Trokmilerin komşusuydu. Ankara'nın batısı ve güney batısında kalan bölge Tolistobogoilerin yerleştiği bölgeydi. Daha sonraki yıllarda özellikle M.Ö. I. Yüzyılda Tektosaglar'la Tolistobogoiler'in ülkelerinin sınırları

⁴² Özsaıt 1985: 19-25.

⁴³ Kaya 2000: 2.

⁴⁴ Strabon, *Geographika* IV 1.14: Diodoros, *Bibliotheka* V 32, 1: Kaya, 2000: 1; Sevin 2001: 213- 221.

⁴⁵ Mansel 1971: 471.

Lykaonia'nın tamamı ile Pisidya'nın kuzey bölgelerini içine almıştı⁴⁶. Bu dönemde Tolistobogoilar'ın Konya ve çevresine kadar yayıldığı bilinmektedir.

Bergama Krallığı Dönemi: (M.Ö. 188 -129):

M.Ö. 190 yılında Rodos ve Bergama donanmalarının da yardımı ile Hellespontos'u (Çanakkale Boğazı) geçerek Anadolu'ya giren Roma orduları Bergama orduları ile birleşerek Magnesia (Manisa) yakınlarında Seleukos Kralı III. Antiokhos'u yenilgiye uğratmıştır. M.Ö. 189 yılında Roma Antiokhos'a yardım eden Galatlar'ı cezalandırmak için Anadolu'ya bir sefer düzenledi. Frigya'ya giren Roma orduları Ankara'ya kadar İç Anadolu bölgesini ele geçirdi. Ankara'nın 15 km. doğusunda Magaba Dağı'nda (Elmadağ) yapılan savaşta Romalı Konsül Manlius komutasındaki Roma ordusu Galatları yenilgiye uğratarak yaklaşık 8000 Galatı öldürmüştür. Bu savaş sonunda Kappadokia ve Galatların kralları Manlius'a elçiler göndermişlerdir. Manlius'un uyarısıyla Galatlar Bergama Kralı II. Eumenes ile barış içinde yaşayacaklarına söz vermişlerdir⁴⁷.

M.Ö. 188 yılında Romalılar ile Seleukoslar arasında yapılan Apameia Barışı ile Seleukoslar Kalykadnos (Göksu) nehrinin batısında kalan toprakları Roma müttefikleri Bergama'ya bırakmak zorunda kaldılar. Bu barış antlaşmasına göre Roma Küçük Asya'da toprak almak istemediğinden Lykaonia ve çevresini müttefiği Bergama Kralı II. Eumenes'e bırakmıştır⁴⁸. Bu dönemde Karapınar ve çevresinin Bergama Krallığının doğu sınırları içinde yer aldığını düşünmekteyiz. Galatlar M.Ö. 168/67 tarihlerinde Bergama'ya karşı bir isyan girişiminde bulunmuşsa da bu isyan II. Eumenes tarafından bastırılmıştır. M.Ö. 166 Eumenes'in bu başarısından sonra Roma Galatlar'ın ülkeleri dışına çıkmaması şartıyla onlara hürriyet tanımıştır.

Roma Dönemi: (M.Ö. 129 – M.S. 330)

Romalılar Seleukoslara ve Galatlara karşı kazandıkları zaferlere rağmen bir süre bölgeden toprak talebinde bulunmadı. Elde ettikleri toprakları müttefikleri olan devletlerarasında paylaştırarak denge siyaseti izledi. Roma Küçük Asya'da temkinli bir dış politika izleyerek yerel güçlerin tepkisini çekmeden müttefikleri

---

⁴⁶ Strabon, *Geographika*, XII. 540, 541, 568.

⁴⁷ Lequenne 1979: 82; Özsait 1985: 63; Kaya 2000: 63-65.

⁴⁸ Livius, *Ab Urbe Condita*, XXXVII, 56, 2; Özsait 1985: 65.

aracılığıyla hareket etme yolunu tercih etti. M.Ö. 133 yılında Bergama Kralı III. Attalos ölürken vasiyeti üzerine ülkesini Roma'ya bırakmıştır⁴⁹.

Romalılar M.Ö. 129 yılında *Provencia Asia* eyaletini kurdular. Eyaletin toprakları Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'da Konya'ya kadar uzanmaktaydı. Bir süre Bergama Krallığı'nın doğu kesimi Küçük Asya Eyaleti içine katılmamıştır. Lykaonia, Kybistra ve Derbe Kapadokia Kralı V. Arirathes'in oğullarına bırakılmış olmalıdır. Bu nedenle Karapınar'ın da bu dönemde Kapadokia Krallığı'na verildiğini düşünmekteyiz.

Roma döneminde doğuya uzanan önemli yollardan biri de Ilgın çevresinden geçmekteydi. Strabon bu yolun Efes'ten başladığını Aydın, Sultanhisar ve Yalvaç'a kadar uzandığını oradan Phrygia Paroreia (Sultan Dağları) ve Philomelion'e (Akşehir) ulaşıldığını, oradan da Ilgın (Tyriaion)'a ve Ladik (Laodikeia Katakauzene)'e varıldığını anlatır. Strabon, buradan doğuda Lykaonia'dan Koropossos ve Kapadokia'nın sınırı olan Garsaura'ya⁵⁰, oradan da Mazaka'ya (Kayseri) giden doğu yolundan söz etmektedir⁵¹.

Pontos Kralı Büyük (VI.) Mitridates zamanında Lykaonia Kapadokia yönetiminde kaldı⁵². M.Ö. I. Yüzyılın ortalarında Lykaonia batıda Laodikea'ya kadar Kilikia krallığını temsilen bir bey tarafından yönetildi. Lykaonia'nın güneyinde bulunan Derbe ve Laranda ise Kapadokialı Antipatros Debetes'e aitti. Antipatros'un krali ikematgahı Derbe'de idi⁵³. M.Ö. 39 yılında Kapadokialı Polemon İkonion ve çevresine sahip olmalıydı. Strabon Polemon'un egemen olduğu bölgenin Kappadokia, Lykaonia ve Kilikia Trakheia arasında yer aldığından söz etmektedir. Ona göre Lykaonialılar ile Kappadokialılar arasındaki sınır Lykaonialılara ait Koropossos ile Kapadokialılara ait Garsaura arasındadır⁵⁴. Dağlık Kilikia ise güneyde Ermenek ve Mut çevresidir⁵⁵. Polemon'un egemenliği bu bölgeler arasında olduğuna göre Konya ve çevresi onun egemenliğinde idi. Daha sonra bu toprakları M.Ö. 36 yılında Romalı Antonius Galatia kralı

⁴⁹ Diodoros, *Biliotheke Historikhe*, XXXIV-XXXV, 3; Mansel 1971: 488; Özsait 1985: 68. Kaya 2000: 77.

⁵⁰ Burasının Konya Aksaray olduğu görüşleri vardır. Calder-Bean, 1958. Bu haritada Calder İkonium'dan Sawatra ve Kana'dan oradan da Hyde'ye geçen bir yol güzergahı göstermektedir.

⁵¹ Strabon XIII.663. 29.

⁵² Justinus XXXVIII 1.2.3.

⁵³ Strabon XII, 569, 3.

⁵⁴ Garsaura'nın şimdiki Aksaray olduğu kabul edilmekte Koropossos'un da Konya-Aksaray arasında bir yerde olduğu sanılmaktadır. Bkz. Ramsay 1960: 312, 380, 387.

⁵⁵ Ramsay 1960: 59, 370, 401, 405.

Amyntas'a vermiştir. Amyntas Antonius ile Augustus arasındaki mücadelede Augustus'un yanında yer almıştır. Nitekim, M.Ö. 31 yılında Aktium'da Antonius'u yenilgiye uğratan Augustus bu toprakları kendisinin yanında yer alan Amyntas'da kalmasına izin verdi. Amyntas sınırlarını güneye doğru genişleterek Derbe ve çevresinde egemen olan Antipatros'u öldürdü ve topraklarını ele geçirdi⁵⁶.

Bu dönemde yapılan mücadeleler sırasında Konya ovasının güneyinde Toroslarda (Troğitis=Suğla Gölü yakınları) Homonadlara karşı yürütülen bir savaşta Homonad şefi öldürülmüştü. Bunun üzerine Homonad şefinin eşi bir ordu toplayarak Amyntas'ı bu dağlık arazide pusuya düşürerek öldürmüştür (M.Ö. 25). Onun ölümünden sonra, Roma İmparatoru Augustus tarafından Galatia bölgesi bir eyalet haline getirildi⁵⁷. Ancak Roma'nın bölgede egemenliğini yerleştirebilmesi Kilikia ya da İsauria korsanları ile yapılan uzun mücadeleler sonucunda gerçekleşebildi⁵⁸.

Augustus Provincia Galatia'yı (Galatia Eyaleti) kurma görevini Marcus Lollius'a verdi. Lollius M.Ö. 25-23 yıllarında bölgede valilik yaptı. Bu eyalet sınırları içinde Pisidia, Lykaonia, Kilikia Trakheia ve Attalia (Antalya) yer aldı. Eyalet sınırları krallık dönemindeki sınırlarına ulaşıyordu⁵⁹. Ankara'dan Antalya'ya kadar uzanan bu sınırlar içinde Lykaonia olarak adlandırılan Konya ve çevresi de yer almaktaydı.

Augustus Toroslar'daki İsaerialı korsanlara karşı, bugünkü Hatunsaray'da Lystra kolonisini kurmuştu. Yaklaşık M.Ö. 9 yıllarında kurulan bu koloni bölgenin güvenliğini sağlamada çok önemli bir rol üstlenmişti. M.S. 40-44 yılları arasında Hristiyanlığı tebliğ için bölgeye iki kez gelen St. Paul burada Derbe, Lystra ve İkonium kentlerine uğramıştı. Bundan, bölgede bu kentlerin o dönemdeki etkileri anlaşılmaktadır. Bölgede bu döneme ait yazıtlar bulunmuştur. İlk kez 1860 yılında Sterret tarafından tespit edilen Lystra kolonisine ait yazıt Konya Arkeoloji Müzesi'dedir. Bu dönemde Klistra da (Gökyurt) önemli bir merkezdir. Burada bulunan kaya mezarları ve kaya kiliseler burasının dinlenme ve inziva amaçlı çekilen bir merkez olduğu anlaşılmaktadır. Epigraf Thomas

⁵⁶ Strabon XII, 569. 3.

⁵⁷ Cassius Dio LIII; Özşait 1985: 84-96.

⁵⁸ Özşait 1985: 31-40, 65-68, 87-90.

⁵⁹ Strabon XII 6.34; Cassius Dio XXXII 3; XLIII 26.3; Özşait 1979.; Ramsay 1960: 243 vdd.; Kaya 2000: 106-107.

Drew-Bear ile yapmış olduğumuz araştırmalarda Lystra'daki Romalı askerlerin emekliye ayrıldıktan sonra buraya gelip yerleştiklerini tespit ettik⁶⁰.

İmparator Hadrianus zamanında (M.S. 117-138) bölge yine Galatia eyaletine bağlıdır. Antonius Pius zamanında (M.S. 138-161) ise eyaletin güney sınırları ayrılarak İsaerialılar ve Kilikalılar ile birleştirilmiştir. Antonius Pius tarafından Lykaonia, İsauria ve Kilikia olarak üç parçalı bir eyalet sistemi kurulmuştur. Ancak, bu eyaletin Lykaonia'nın kuzey kesimlerinin M.S. III. Yüzyıllara kadar Galatia eyaletine bağlı olduğu sanılmaktadır. Diocletianus'un eyalet taksimatında Lykaonia adından söz edilmez. Çünkü O İkonion topraklarını Pisidia ve Isauria eyaletleri arasında bölüştürmüştü. Lykaonia'nın Pisidia'ya verilen kesimi Diocesis Orientes; İsauria'ya verilen kesimi ise Diocesis Asiana olarak adlandırılmıştır. M.S. 400 yıllarında Diocesis Asiana serbest bir hale gelmiştir. M.S. 674 yılında Hierokles'in listesinde ise Lykaonia piskoposlarından söz edilmektedir⁶¹.

BİZANS DÖNEMİNDE KONYA

Antik Dönem'de İkonium olarak anılan Konya ve çevresi Lykaonia Bölgesi olarak adlandırılıyordu. M.S. I. yüzyılda Kilikia ve Galatia eyaletlerine bağlıydı. Roma İmparatoru Cladius kendi adını verince, kent Claudiconium şeklinde anılmaya başlanmıştır (M.S.41). İmparator Hadrianus zamanında ise Roma kolonisi haline getirilerek "Colonia Selie Adriana Augusta İkonium" denilmiştir. Bu dönemde St. Paul ve Barnabas'ın Konya'ya gelerek Hristiyanlığı tebliğ etmesi sonucunda Konya önemli bir hristiyanlık merkezi haline gelmiştir (M.S. 47-50). 230 yılında toplanılan bir synodluk ile Konya'daki piskoposluk güvence altına alındı⁶².

260 yılında bölge Sasaniler tarafından işgal edilmiştir. IV. yüzyılda Diocletianus'un kurduğu eyalet düzeninde Konya Pisidia Eyaleti'nin ikinci dereceden bir kenti durumundadır. Tutuklu bir İsauria'lının ölümü sonucu bölgede 354 yılında İsaerialıların geniş çaplı bir isyanı görülür. Lykaonia bölgesinin vilayet olarak tesisi 371-372 yılları arasında olmalıdır. Bölge daha önce

⁶⁰ Ayrıca, burada Konya Arkeoloji Müzesi bir temizleme ve restorasyon çalışması yürütmektedir. Eserler daha çok M.S. II.- VI. Yüzyıla aittir. Ancak Klistra'nın 1 km. kuzeyinde 1997 yılında tarafımızdan tespit edilen Mula Höyük İlk Tunç Çağı'na kadar uzanmaktadır. Burada Hatunsaray'daki Hatunsaray ve Zoldura Höyüklerin Kalkolitik Çağ'a kadar uzandığını belirtmek gerekir. Zoldura'nın Hitit dönemindeki Luşna olup olmadığı da bir ayrı tartışma konusudur.

⁶¹ Ramsay 1960: 370-380.

⁶² Ramsay 1960: 366 vdd.; Zoroğlu 1984: 137-40.

Pisidia ile İsauria arasında paylaşılmıştı. 370/72 yıllarında ise İkonium (Konya) yeni kurulan Lykaonia Eyaleti'nin politik ve dini merkezi durumundadır. Geç Bizans döneminde ise bölge Anatolia Theması içinde yer almaktaydı. Homanada, Savatra, Lystra, Kana, Mistheia, Perta, Hyde, Korna, Derbe, Posala, İsauro (İsauropolis), Amblada, Vasada, Gdanmaa, İlistra, Barata ve Laranda bu eyaletin içinde yer alıyordu.

V. yüzyılda Bizans Devlet yönetiminde Germenlerin (Gotlar) etkileri görülür. Bizans halkı Germen baskısından kurtulmak için Konya'nın güney kesimindeki İsauria halkının (O dönem Bozkır ve çevresi halkı) savaşçılığından yararlanma yoluna gitmiştir. Bir süre İsaerialı şef Tarasikodissa (Traskalissaeos) Zenon adını alarak Bizans yönetiminde imparator olarak bulundu (474-475;476-491). Zenonla birlikte, İsaerialı klan şeflerinden bazıları, özellikle İllos, imparatorluğun üst kademelerine yükseldi. İmparatorluk muhafızlarını kendi halkından topladı. Orduyu yeni İsaerialı birliklerle takviye etti. Zenon'un bu politikaları üzerine İsaerialıların imparatorluktaki güçlü konuma yükselmesi, İstanbul aristokrasisi kadar aşağı tabaka halkın da tepkilerine yol açtı. Romalı halk kendilerinin barbar İsaerialılar tarafından ezildiklerini düşünüyorlardı. Bu aşiret reislerinin devlet hizmeti devlete pahalıya maloluyordu. Bu şeflerin devlet zararına topladıkları paranın dışında, Bizans hazinesinden yılda 1500 libre altın alan İsauria, diğer eyaletlere göre imtiyazlı bir konuma yükselmişti. Bu şartlarda Zenon'dan kopmalar ve iç karışıklıklar başgösterdi. İsaerialı şefler arasında bir birlik yoktu. Zenon'a yakınlığı ile bilinen İllos, 482'de doğu eyaletlerinde bir ayaklanma kışkırttı. İllos baskılara rağmen ayakta kalmış paganlar ve Khalkedon Konsili yandaşlarıyla yakın temasa geçti. Ancak kısa bir süre içinde bastırılmıştır. Diğer taraftan İmparator Zenon Balkanlardan imparatorluğa yönelen Got tehlikesini bertaraf ederek İtalya'ya yöneltmeyi başarmıştı. İsaerialılar Got tehlikesi için kullanılmışlar, sağlam bir hakimiyet alt yapıları bulunmuyordu. Got tehlikesi ortadan kalkınca İsaerialılara da iş kalmamıştı. Zenon'un ölümüyle doğuştan Romalı Anastasios imparatorluğa getirildi⁶³. Bu durum bölgenin Bizans yönetimindeki aktif durumuna işaret etmektedir.

İkonium 542 yıllarında büyük bir veba salgınına uğramıştır. Sasani akınları uzun süre Anadolu'da etkili oldu. 613 yılında Tarsus kalesini ele geçiren Sasaniler Boğaziçi'ne kadar ilerlemişlerdi. Bu dönemde bir süre Konya ve çevresinin Sasani egemenliğine geçtiği kabul edilebilir. VII. yüzyılda imparator Heraklios

⁶³ Ostrogorsky 1991: 56-59; Levçenko 1999: 48-50.

Anadolu'da "Thema" adı verilen, toprağa bağlı askeri birliklerden oluşan bir sistem kurarak bir süre imparatorluğun rahatlamasını sağlamıştır. Konya Heraklios'un kurduğu dört themadan biri olan Orta Anadolu'dan Ege Denizi'ne kadar uzanan "Anatolikan Theması" içinde yer alıyordu. Heraklios devletin idari sisteminde yaptığı reformlar sonunda İran'a karşı bir taarruz başlatarak Anadolu'daki Sasani nüfuzunu kırarak İran merkezine kadar bir sefer yaparak Önyasya'da eski gücüne tekrar ulaştı. Kuşkusuz Anadolu'da uzun süren Bizans-İran mücadelelerinin Konya ve çevresi için de olumsuz etkileri oldu.

Bu dönemde İslam orduları kısa sürede Arabistan dışına çıkarak İran üzerinde hakimiyet kurarak Yermük'ta Heraklios'un ordusunu 20 Ağustos 636 yılında büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu tarihten sonra bölgede İslam orduları en büyük güç haline gelmiştir. Güçlü bir komutan olan Muaviye 647 yılında Kayseri'yi ele geçirerek Batı Anadolu'ya kadar ilerledi. Şimdiki Eskişehir yakınında bulunan Bizans'ın önemli bir kalesi olan Amorion'u muhasara ederek birçok ganimetle Şam'a döndü. Bu dönemde Konya ve çevresinin İslam akınlarına sahne olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kısa bir süre sonra 655 yılında Abdurahman b. Halid komutasındaki birlikler Beyşehir üzerinden Amarion, Pessinus, Pegamon ve Smyrna (İzmir) gibi batı Anadolu'daki Bizans kentlerine akınlar yapıyordu.

Bölgedeki İslam egemenliği Muaviye ve Hz. Ali arasındaki hilafet mücadeleleri sonucu birdenbire kesildi. Ancak 50 yıl kadar sonra İslam akınları tekrar bölgede etkisini gösterdi. 711 yılında müslümanlar kuzeyde Amasya, Çankırı ve güneyde Beyşehir çevresini ele geçirmişlerdi. Arap kaynaklarında Quniya olarak geçen Konya ise bu tarihten 12 yıl sonra, 723 yılında Mervan b. Muhammed komutasındaki bir birlik tarafından ele geçirildi.

900 yılında Arapları, Adana yakınında yenilgiye uğratan Bizans Selçuklular'ın gelişine kadar bölgeyi elinde bulundurdu. Bu savaş sonucunda Tarsus Emiri Ebu Tabit Konya yakınındaki Kabala (Kevele) kalesine hapsedilmiştir. 906 yılında Tarsus Emiri olan Rüstem bin Baradu Konya'yı kurtarma seferi yapmış ve Kabala kalesinde Bizans ordusunun başında bulunan Andronikos Dukas ile karşılaşmıştır. İslam ordularının daha sonra Konya'ya yönelik bir seferi 963 yılında olmuş, ancak kent tümüyle fethedilemiştir.

956 yılında Bizans İmparatoru Nikephoros Phokas İslam akıncılarının üssü olan Tarsus'u ele geçirmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısı Anadolu'ya Türk akınları

etkili bir şekilde yoğunlaşmıştı. Bölgeyi ele geçiren Anadolu Selçuklu Türklerin Konya 1097 yılında başkenti olmuştur. Bu tarihten itibaren bir Türk kenti olmaya devam etmiştir⁶⁴.

BÖLGEDEKİ BİZANS KÜLTÜR VE SANATI

Konya Erken Hristiyanlık tarihi bakımından da önemli bir yere sahiptir. Aziz Paulus ve Barnabas'ın Hristiyanlığı yaymak için bölgede yaptıkları seyahatlerde Konya ziyaret ettikleri başlıca merkezler arasındadır. Aziz Paulus ve Barnabas'ın bölgede ziyaret ettikleri diğer merkezler ise Lystra (Hatun Saray) ve Derbe (Kerti Höyük)' dir. Hiorecles'in kilise listelerinde bu merkezlerin M.S.IV. yüzyılda toplanan Iznik, Kadıköy ve İstanbul Konsillerinde adlarından söz edilmiştir. Bu dönemi yansıtan mimari eserler ve mezar kitabeleri Konya ve çevresinde hala görülebilmektedir. Bölgede Bizans resmi doktrini ortodoksluğa karşı Novatian ve Karthiari gibi tarikatların olduğu Sarayönü ve Ladik çevresindeki bazı kitabelerden anlaşılmıştır. Bu hareketler sonucu bölgede merkezi yönetimin baskıları artmış; daha önce parlak durumda olan kentler önemini yitirmeye başlamıştır. Bizans döneminde başpiskoposluk merkezi haline getirilen Ikonium (Konya)'a bağlı piskoposluklar şunlardır:

Lystra	Laranda
Derbe	Vasada
Perta	Amblada
Homonade	Savatra(Yağlıbayat)
Baratha	Kanna
Isauropolis	Klistra(Gökyurt)
Pyrgos	Hyde
Glaume	Korna
Mistheia	

Günümüzde Konya ve çevresinde yapmış olduğumuz araştırmalarda Bizans yerleşmelerini yansıtan kaya kilise, keramik ve mozaik gibi çeşitli kültürel varlıkların izleri bulunan bazı önemli merkezler⁶⁵:

Emirgazi-Arisama Dağı (Kale).

Kadınhanı- Kestel Kalesi (Beykavağı)

Konya- Takkeli Dağ (Kaya mezarı, Kaya Kilise, Kale Keramik) ve Sulutas (Keramik ve Han kalıntısı).

⁶⁴ Belke-Restle 1984: 176-177.

⁶⁵ Bu yerleşmeler 1989 yılından itibaren bölgede yaptığımız Eskiçağ tarihi ile ilgili yüzey araştırmalarında dikkatimizi çeken Bizans yerleşmeleri olan merkezlerdir.

Konya-Sille (Kaya kilise ve keramik), Konya Selçuklu ilçesinde Bilecik (Kale ve sarnıç), Tatköy (mozaik eserler Konya arkeoloji müzesinde), Kampüs(Sarnıç ve mimari parçalar, mezar stelleri), Sızma (mezar steli), Meydan(Mezar stelleri ve pitoslar), Bahçesaray (Mezarlar ve keramik parçaları), Küçük Muhsine (Kaya Mezarları): Meram ilçesine bağlı Hatip (Keramik), Gödene (Kale öreninde keramik ve nişler), Botsa (Kaya kilise ya da keşiş hücreleri) ve Klistra (Mezar ve kaya kiliseler),

Çumra- Alibeyhöyüğü (VI. yy. mozaiği Konya Arkeoloji müzesi).
Bozkır-Akkisse Çalı Kale(Sarnıç-Keramik, stel)
Mennnek Kalesi-Karacadağ (Kale).
Beyşehir- Mistheia (Mimari),
Hatunsaray-Lystra (Mimari),

Sarayönü (Mezar stelleri ve mimamari parçalar); Ladik (Mimamri parçalar ve steller), Çeşmelisebil (Steller), Başhöyük (Steller ve mimari parçalar), Kurşunlu(Steller), Kadınhanı (Steller), Kestel (Beykavağı) Kale, steller, Şarören mimari parçalar ve keramik parçaları,

Ilgın'da merkez steller, Beykonak (Tekke) steller ve mimari parçalar.

Hadim'de Kaleönü, Avşar Kalesi(Kale ve sarnıç), Korualan'daki Yalnızkaya, Gorkluca ve Ballica, Gevne ve Yarıcak yerleşmelerinde keramik parçaları.

Bozkır (Leontopolis), Hisarlık, Hamzalar, Armutlu'da Göksu Kalesi vs.,Gederet

Obruk-Perta (Han'daki yazıtlar), Altnekin-Zıvarık vs. keramik parçaları.

SONUÇ

Görüldüğü üzere Konya ve çevresi Tarihöncesinden itibaren birçok uygarlıklara beşiklik etmiştir. Bunların en önemlisi ve en eskisi Çatalhöyük örneğinde görmek mümkündür. Fakat onun dışında tespit edilmiş ve üzerinde çalışmalar yapılamamış yerleşmelerde vardır. Birçoğu da tespit edilmeyi beklemektedir. Bölgede 100 yılı aşkın süredir, araştırmalar yürütülmektedir. Başlangıçta yazıt araştırmaları şeklinde başlayan bu çalışmalar, 1956 yılında J.Mellaart'ın çalışmaları tarihöncesi dönemli araştırmalarına odaklandı. Bu çalışmalar sonunda Çatalhöyük, Karaman Can Hasan, Beyşehir Çukurkent, Erbaba, Suberde gibi tarihöncesi merkezler bulundu. Diğer taraftan Hititler'den itibaren bölgede Hitit egemenliği ve sonrasına tarihlenen anıtlar üzerinde

çalışmalar oldu. Bölgede bulunan bu anıtlar ülkemizin en önemli Hitit eserleri arasında kabul edilmektedir. Frig, Lidya, Roma ve Bizans dönemine ait de güzel eserler bulundu. Bütün bulunan bu eserler doğu-batı ulaşım yolları üzerinde yer alan Konya ve çevresinin önemini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, bölgede yapılacak çalışmalar Anadolu tarihi bakımından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

- Akurgal 1955 Akurgal Ekrem, *Phrygische Kunst*, 1955.
- Akurgal 1988 Akurgal Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 1988.
- Alp 1972 Sedat Alp, *Konya Civarında Karahöyük Kazılarında Bulunan Silindir ve Damga Mühürleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.
- Alp 2000 Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu, Çivi yazılı ve Hiyeroglif yazılı Kaynaklar*, Tübitak, İstanbul 2000.
- Bahar vd. 1996 Bahar Hasan-Güngör Karağuz-Özdemir Koçak, *Eskiçağ Konya Araştırmaları I (Phrygia Paroreus Bölgesi: Anıtlar, Yerleşmeler ve Küçük Buluntular)*, FS Yayınları, Konya 1996.
- Bahar 1999 Bahar Hasan, *Demir Çağında Konya ve Çevresi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1999.
- Belke-Restle 1984 Belke K.-M. Restle, *Galatien und Lykaonien, Tabula Imperii Byzantini, 4*, Wien 1984.
- Bing 1969 Bing J., *A History of Cilicia During the Assyrian Period*, Michigan 1969.
- Calder-Bean 1958 Calder W. M.-G. E. Bean, *A Classical Map of Asia Minor, I*, 1958.
- Cassius Dio Cassius Dio, *Historia Romana LIII (Dio's Roman History)*, çev. E. Car (Loeb) London 1961.
- Diodoros Diodoros, *Biliotheke Historikhe*, (Library of History of Diodorus Sicily), çev. C. H. Oldfather (Loeb), London 1953.
- Ertem 1973 Ertem Hayri, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini (Çivi Yazılı Metin Yerleri ve Bibliyografya İle Birlikte)*, A.Ü.D.C.F. Yayınları 230, Ankara 1973.
- Eyice 1965 Eyice Semavi, "Sultaniye=Karapınar'a Dair", *Tarih Dergisi*, 1965, 117-141.
- Garstang-Gurney 1959 Garstang J.-Oliver Robert. Gurney, *The Geography of Hittite Empire*, British Institute of Archaeology, Ankara 1959.
- Goetze 1940 Goetze Albrecht, *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven 1940.
- Gündüz 1980 Gündüz İbrahim, *Bütün Yönleriyle Karapınar*, Konya 1980.
- Hawkins 1992 Hawkins J. D., "The Inscriptions of the Kızıldağ and the Karadağ in the Light of the Yalburt Inscription", *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Sedat Alp'e Armağan, Festschrift für Sedat Alp, Edts. H. Otten, H. Ertem, E. Akurgal, A. Süel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992: 259-277.
- Hawkins 1998 Hawkins J. D., " Tarkasnawa King of Mira: 'Tarkondemos', Bogazköy Sealings and Karabel", *Anatolian Studies*, 48, 1998, 1-33.
- Kaya 2000 Kaya M. Ali, *Galatlar ve Galatia Tarihi*, İzmir 2000.
- Konyalı 1997 Konyalı İbrahim, *Konya Tarihi*, Enes Kitap Sarayı, Ankara 1997.
- Komisyon 1973 Komisyon, *Konya 1973 İl Yılığ*, Konya 1973.
- Laroche 1986 Laroche E., "Toponymes Hittites dans Le Turquie Moderne", *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, IX-1, 1986: 221-225.
- Lequenne 1979 Lequenne F., *Galat'lar*, Çev. S. Albek, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

- Levçenko 1999 Levçenko M. V., *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Çev: Maide Selen, İstanbul 1999.
- Livius Livius Titus, *Ab Urbe Condita*, XXXVII, 56, 2 (From the Founding of the City), çev. B. O. Foster (Loeb), London 1957.
- Luckenbill 1926 Luckenbill D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia vol I*, Chicago 1926.
- Luckenbill 1927 Luckenbill D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia vol II*, Chicago 1927.
- Mansel 1971 Mansel A. M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.
- Mellink 1991 Mellink M. J., "Archeology in Anatolia", *American Journal of Archeology*, 95; 1991.
- Memiş 1989 Memiş Ekrem, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1989.
- Metzger 1969 *Anatolie II*, Geneve-Paris-Munich, 1969.
- Otten 1988 Otten H., *Die Bronzetafel aus Boğazköy, Ein Staatsvertrag Tuthalijas IV*, Wiesbaden, 1988.
- Ramsay 1960 Ramsay W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1960.
- Ostrogorsky 1991 Ostrogorsky George, *Bizans Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 1991.
- Özsait 1980 Özsait Mehmet, *İlkçağ'da Pisidya*, İstanbul 1980.
- Özsait 1985 Özsait Mehmet, *Hellenistik ve Roma Döneminde Pisidya*, İstanbul 1985.
- Sevin 1997 Sevin Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, İstanbul 1997.
- Sevin 1998 Sevin Veli, "Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler Sorunu", *Höyük*, S.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, 51-65.
- Sevin 1982 Sevin Veli, "Lydialılar", *Anadolu Uygarlıkları*, II, Göresel Yayınları İstanbul 1982, 276-308.
- Sevin 2001 Sevin Veli, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Tarhan 1979 Tarhan M., "Eskiçağ'da "Kimmerler Problemi", VIII. *Türk Tarih Kongresi*, I, Ankara 1979:355-369
- Ten Cate 1961 H.J.Houwink Ten Cate, *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera During The Hellenistic Period*, Leiden 1961.
- Wiseman 1956 Wiseman D. J., *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, London 1956.
- Yener 1984 Yener K. A., "Niğde Ulukışla Bolkardağı Kurşun-Gümüş Yatakları ile İlgili Çalışmalar", *Arkeometri Üniteleri Bilimsel Toplantı Bildirileri*, IV, 26-30 Mayıs 1983, İstanbul Üniversitesi İstanbul 1984, 103-116.
- Zoroğlu 1984 Zoroğlu Levent, "Konya Adının Kökeni Hakkında Dökümanlar", *Konya Kitabı*, (Der. F. Halıcı), Ankara 1984, 137-140.

KONYA TARİHİ*

Bayram ÜREKLİ**

Kitabın tam adı “Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi”, Konya, 1964’dür. Eser İbrahim Hakkı Konyalı tarafından Konya belediyesinin talebi üzerine 1944 yılında hazırlanarak Belediye Başkanlığına verilmiş, bir kısım basım hazırlığı yapılmasına rağmen, nihayet basımına 1963 yılında başlanmış ve 1964’te tamamlanmıştır. Bu geçen zaman içinde kütüphanelerde ve arşivlerde yeni bulunmuş kitap ve belgelerdeki bilgiler notlarla kitaba ilave edilmiştir. Kitabın aynen ikinci baskısı ise 1997 yılında yapılmıştır.

İbrahim Hakkı Konyalı (1896-1984) ilköğreniminden sonra Islâh-ı Medâris-i İslâmiyye’ye devam etti, daha sonra İzmir Şimendifer Mektebi’ni bitirerek memuriyete başladı. Farklı görevlerde bulundu. Bunlar arasında İstasyon Müdürlüğü, Türkçe öğretmenliği, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Askeri Müze ve Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde uzmanlık görevinde bulundu. Buralardaki çalışma tecrübesi onun, kitabe uzmanı, arşivci, şehir tarihçisi, müzeci ve tarihçilik yönünü geliştirdi. 1940 yılından itibaren şehir tarihi çalışmalarına ağırlık verdi. Akşehir, Alanya, Konya, Erzurum, Karaman, Ermenek, Kilis, Konya Ereğlisi, Niğde Aksaray, Üsküdar ve Beyşehir tarihi, O’nun kaleme aldığı eserlerdendir. Türkiye’de yapılan şehir tarihi çalışmaları, ya belli bir dönemde şehrin fiziki yapısı, idari birimler, iktisadî hayat ve ticaret ile şehirdeki vakıf müesseselerini ele alan, eserlerdir ki sancak çalışmaları bunların en açık örnekleridir. Ya da şehirdeki gündelik hayatı ve gündelik hayatta insan-mekân ilişkisini ortaya koyan çalışmalardır.

İbrahim Hakkı Konyalı’nın kaleme aldığı Şehir tarihleri ise, şehir hakkında temel tarihi bilgiler, seyahatnâme ve tarih kitapları, yine şehirle ilgili bilgi kayna-

* Bu çalışma, Konya Ansiklopedisi’ndeki maddenin tadil edilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. burekli@selcuk.edu.tr

ğı olan Arşiv kaynakları, Tapu Tahrir Defterleri, Vakfiyeler, Şer'iyeye Sicilleri ve şehrin mekansal yapısı, şehrin çevresindeki eski yerleşim yerlerinin bakıyyeleri, şehirdeki istisnasız bütün yapılar ve bunların mevcut kitabeleri bir arkeolog, kitabe uzmanı ve sanat tarihçi gibi ele alır ki Konyalı'nın eserlerinin en özgün yönü bu kısımlardır.

Konya Tarihi; Önsöz, içindekiler, Tarih kısmı (s.7-1168) ve Tarihte Konya (s.7-276), Camiler ve Mescidler (s.279-574), Türbeler (s.575-781), Medreseler (s.785-906), Tekke ve Zaviyeler ile Konya Suları ve Çeşmeleri, Hanlar ve Kervansaraylar, Konya Müzeleri (s.909-1168) ve İndeks'den (s.1169-1212) meydana gelir.

Kısa Önsöz'de yazar kitabı Konya Belediyesi'nin isteği ile yazdığını ve 1944 tamamlayarak teslim ettiğini fakat 1964 yılında basıldığını belirtir. Tabii olarak bu 20 yıllık süredeki değişikliği ve yeni ortaya çıkan kaynaklardaki bilgileri ancak dipnotlara ilave ettiğini zikreder. Tarihte Konya başlığı altında, Tarihi kaynakların Konya ile ilgili bilgilerini vermekte Strabon'un Coğrafyası'ndan başlayarak, Makrizî, Herevî İbn Batuta, Katip Çelebi, Evliya Çelebi gibi seyyahların notlarını aktarır fakat batılı seyyahları pek zikretmez.

İlk İslam devletleri ve Selçuklular zamanında Konya'nın durumundan kaynaklarındaki bilgileri mukayese ederek bahseder. Karamanoğulları döneminde pay-ı taht olan Konya hakkında hem dönemi ele alan tarihi kaynaklardan hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki değişik vakfiyeleri ele alarak bilgi vermektedir. Osmanlılar devrinde Konya başlığında Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi özellikle I. Murad, Yıldırım Bayezid, II. Murad ve Fatih dönemi münasebetleri üzerinde uzun uzun durmaktadır. Fetihden sonra II. Bayezid döneminde yaptırılan tahrire göre Karaman bölgesinin idârî taksimatı, emlâk ve arazi sayımı ile sancak ve kazalarının isimleri belirtilir. Konya Kaleleri adı altında düz bir ovada kurulmuş olan Konya'nın saldırılardan korunmak için etrafını iki kat çevreleyen kale üzerinde durur. Surlar hakkında izahatta bulunan batı ve doğu kaynaklarındaki bilgileri değerlendirerek bunlardan hangilerinin verdiği bilginin doğru olduğunu ortaya koymaya çalışır. Surların şehrin neresinden geçtiğini, sur kapılarının yerlerini, adlarını belirterek, kapular tek tek ele alıp üzerinde durur.

İ. Hakkı Konyalı, sur için "kale duvarları, burçlar, tak kapılarının üstleri muhtelif devirlere ait kitâbelerle ve insan, hayvan kabartmaları ile süslü idi. Eski devir saraylarının sütunları sütun başlık ve kaideleri, kitabeleri, kıymetli inşa malzemeleri kale duvarlarında ve burçlarında kullanılmıştı. Türk mimarları ve

hükümdarları kıymet taşıyan sanat eserlerini, burçları ve kale bedenlerini süslemek için birbiri ile yarıştılar. Eski harabelerden ve âbidelerden, Konya'ya sanat eseri ve yapı malzemesi taşıdılar, ...Eğer bu kale yirminci asra kadar gelseydi, Konya dünyanın en zengin bir müzesi olurdu” demektedir. Yine bu surların batılı gezginler tarafından yapılmış resimlerini verir. Kevele kalesini ele alarak Anadolu'daki benzer kalelerle benzetme yapar. Takkeli dağın tepesinde Kevele'nin konumunu “Keveleye hakim olan, Konya'ya hakim sayılır” sözü ile belirtir. Kalenin kalıntılarını incelediği ve kendisinin de bulunduğu resimlere yer verir.

Konya saraylarından Alaaddin Köşkünü, eski resimlerini de ekleyerek anlatır. Sonra Kubâd-âbâd sarayını ele alıp, sarayın yapılışı ve burada geçen hadiselerden bahseder. Konya'da darb edilen paraları ise İslam öncesi dönem ve İslâmi dönem olarak ayırıp özellikle Anadolu Selçuklu paralarını örneklerle anlatır. Sonra Konya Darü'ş-şifasının yeri, bânisi, işleyişi ve tahrirlerde geçen evkâfı, Darü'ş-şifa'da çalışanların listesini ve daha önce bu konuda başkaları tarafından verilen bazı bilgilerin yanlışlığı üzerinde durur. Konya mahalleleri başlığında ise Yavuz Sultan Selim, Kanunî, Üçüncü Murad ve 1960 yılındaki mahalle adlarını vermekte ve küçük başlıklar altında buzhaneleri, civardaki Hüyükleri saymaktadır.

Camiler ve Mescidler konusunu ise Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı devrine göre değil alfabetik sıra ile ele alır. Bunları anlatırken cami ve mescidin yeri, eski ve yakın zamandaki çevresi, dört tarafında bulunan yapılar, adını nereden aldığını, kullanılan yapı malzemesi, kapı ve pencerelerin vaziyeti, fotoğrafları, değişmişse eski ve yeni ismi, dış ve iç kısmının detaylı anlatımı, kubbe, minâre, minber, mihrab hakkında bilgi verilip cami içindeki hat örnekleri tek tek belirtilir. Konyalı çok iyi bir kitâbe uzmanı olduğu için yapı ve tamir kitabeleri, bunların fotoğrafı ve okunuşunu verip, banisi ve tamir ettiren hakkında geniş bilgi verir. Evkâf defterlerinde geçen vakıf yerleri vakfiyesi ve vakıf kayıtları çoğu zaman metnin fotoğrafı ile birlikte verilip uzun uzun üzerinde durulur. Vâkıfî mütevellisi, vakıf gelirleri ve sarf yerleri, cami ve mescidde görevliler tespit edildiği kadar zikredilir. Yapı Konya tarihinin yazıldığı tarihten önce yıkılmış ise eski durumu kaynakların verdiği bilgilere dayanılarak anlatılır.

İ.Hakkı Konyalı, bütün bu anlatımlarını vakfiyelere, kitabelere, arşivdeki tahrir kayıtlarına şer'îye sicillerinde geçen belgelere, kaynak eserlere, seyahatnâmelere, Konya'da yaşayan yaşlı kişilerin verdiği bilgilere ve daha önce yazılmış kitap ve makalelere dayandırır. Şayet kitap ve makalelerdeki bilgiler yanlışsa onları

dipnotlarda tashih eder. Onun eksikliği yapıların planlarına yer vermemesi ve belli bir metot takip etmemesidir.

Konyalı'nın kitabına aldığı cami ve mescidler (s.279-572); Abdü'l-aziz mescidi, Abd-ül-mü'min mescidi, Akıncı mescidi, Aksinle mescidi, Alâ-ed-din câmii, Alevî Sultan mescidi ve türbesi, Anber Reis câmii ve türbesi, Aziziye câmii, Beşarebey (Ferhûniye) mescidi, Beyhekim mescidi, Bulgurdede mescidi, Demirci Hacı mescidi (Sırçalı mescid), Dursunoğlu (Dursun Fakih) câmii, Eflâtun mescidi, Erdemşah (Kalecerb) mescidi, Fahr-ün-Nisa mescidi, Gazi Alemşah mescidi, Pınarî mahallesi mescidi, Hacı Ferruh (Akçağizlenmez) mescidi, Hacı Fettah câmii, Hacı Hasan câmii, Halkabegûş Mescidi, Sinan Çelebi câmii, Hatuniye mescidi, Devlet Hatun mescidi [Kütük minare], Hoca Ali mescidi, Hoca Fakih mescidi, Hoca Hasan mescidi, İçkaraarslan mescidi, İplikçi câmii, Kadı İzz-ed-din câmii, Kadı Mürsel câmii, Kapu câmii, Karatayî mescidi, Kasım Halife câmii, Kınacı sokağı mescidi, Kışla (Saray) câmii, Kızılören mescidi, Künbedli mescid, Meram câmii ve zaviyesi - (Hatıplıoğlu câmii), Nakıboğlu câmii, Namık Paşa câmii, Nasuh Bey mescidi ve Dârülhuffazı, Ovalıoğlu câmii,, Pir Paşa câmii ve zaviyesi, Sadr-ed-din Konevî câmi ve türbesi, Sahib Ata câmii, Sahibata mescidi, Sakahane mescidi, Sebhan mescidi, Selçuk câmii, Sırçalı mescid- Kubbeli mescid, Sincarî mescidi, Subaşı câmii, Süleymaniye-Sultan Selim câmii, Şazbey mescidi - Akcâmi - Yıkık mahalle mescidi, Şekerfuruş mescidi, Şerefed-din câmii, Şeyh Vefa câmii ve han-kahı, Tahtatepen câmii - Hacı Âdil câmii, Tercüman mescidi, Turut mescidi, Zemburi mescidi, Zevle Sultan mescidi, Namazgah - Bayram yeri.

Türbeler kısmında ise (s.575-781), Türbelerin bulunduğu yer, yapı malzemesi (mermer, sille taşı, adı taş, devşirme malzeme, tuğla, kerpiç gibi), planı, yapı şekli, türbenin ölçüleri, kitabesinin hem orijinal fotoğrafı hem de okunuşu, varsa vakfiyesi, türbede medfun kişi hakkında bilgi, sanduka varsa sanduka üzerindeki kitabeler, tamir kayıtları zikredilir. Mevlâna Türbesi gibi (629-691) bazı türbeler ise uzun anlatılır. Türbe yıkılmış ise yeri belirtilmektedir.

Ele alınan Türbeler; Akıncı türbesi, Alâ-ed-din türbesi, Ateşbaz türbesi ve tekkesi, Emir İshak Bey türbesi, Evhadü'd-din Kirmanı türbesi, Fakih dede türbesi, Ferhuniye (Süt tekkesi) Keykâvüs kızı türbesi, Gömeç hatun türbesi, (Kız kulesi), Gühertaş türbesi, Güreşçiler tekkesi, Hasan Paşa türbesi, Tavus Baba türbesi, Hatice Hatun türbesi, Hurrem Paşa türbesi, İynel ve Mahmud dedeler türbeleri, Kalender Baba - (Şeyh Ebubekir) türbesi, Karaarslan türbesi, Kesikbaş türbesi, Mehmed bey türbesi, Mevlâna türbesi, Murad Paşa kızı türbesi, Mursaman tür-

besi, Pirebî türbesi ve zaviyesi, Pir Es'ad türbesi, Sadir Sultan türbesi, Sahib Ata türbesi, Sebhan-Emir Nureddin türbesi, Seyfiye- Karasungur türbesi, Sırçalı – (Bedr-ed-din Muslih) türbesi, Sinan Paşa türbesi, Siyavuş türbesi, Şekerfüruş türbesi, Şeyh Alaman türbesi ve zaviyesi, Şeyh Halilî ve Sirac-ed-din Ürmevî türbeleri, Şeyh Hasan-ı Rumî türbe ve zaviyesi, Şeyh Osman-ı Rumî türbesi, tekkesi ve Mescidi, Şeyh Sadaka türbesi ve zaviyesi, Şüca'-ed-din türbesi, Tac-ı vezirî türbesi, Turgutoğlu türbesi, Turut türbesi (Cemel Ali tekkesi), Mektebi ve Mescidi, Ulaş Baba türbesi, Zahrü'd-din Ali türbesi.

Medreseler ve Daru'l-hadis (s.785-906) kısmında aynı şekilde yeri, banisi, kitabesi, vakfiyesi ve vakfiye suretleri, evkâf defterindeki kayıtlar, evkâfi ve gelirleri ve sarf yerleri belirtilmiştir.

Bunlar; Atabekiye medresesi, Bekir Sami Paşa Medresesi - (Paşa dairesi), Gühertaş medresesi, İnce minâre dârü'l-hadisi ve mektebi, İplikçi (Altunba) medresesi, Kadı Hurremşah dârü'l-hadisi, Kadı Kalemşah medresesi ve Gazi Alemşah Mescidi, Karatayî medresesi, Kemaliye – (Küçük Karatayî) medresesi, Lala Ruzbe medresesi, Nizamiye (Na'lıncı) medresesi, Pamukçular (Penbe Fürüşân) medresesi, Seyyid Abdürrahim medresesi, Sırçalı (Muslihiyye) medresesi, Tac-ı vezirî medresesi, Türbe-i Mevlâna medresesi (Medrese-i Celâliye)

Tekke, Zâviye ve Hankahlar başlığı altında bazı tekke ve zaviyeler hakkında geniş bilgiler verilirken bazıları çok kısa anlatılmıştır.

Ali Gâv zaviyesi ve Mahmudiye medresesi, Ebu İshak-ı Kâzerunî tekkesi, Hızırilyaslık Ayabakan Tekke ve türbesi, Lala Ruzbe hankahı, Miskinler (Sırçalı Sultan) tekkesi, Müstevfi Cemal-ed-din hankahı, Sahib Ata hankahı, Söylemez tekkesi, Şems-i Tebrizî zaviyesi ve mezarlığı, Toruncan Çelebi zâviyesi

Daru'l-huffâzlar; Kur'an-ı Kerim okuma ve ezberleme ve temel İslamî bilgi edinme yerleri idi. Selçuklu, Karamanoğulları ve Osmanlı dönemine ait yirmi dokuz daru'l-huffaz sayılarak bunlardan ikisi hakkında geniş malumat verilirken diğerleri çok az bilgi ile zikredilmiştir.

Konya Surları ve Çeşmeleri bölümünde ise; Konya'nın içme suyu tarihi hakkında bilgi verilerek içme suyu menbaları, Dutlu, Hatıp, Çayırbağı, Mukbil, Beypınarı, Sütlüce olarak belirtilir. Eski dönemlerde Meram suyu Havzan'a getirilip buradan toprak künklerle şehrin çeşitli semtlerine dağıtıldığı, bunlar yaz mevsisi-

minde yetmediği için sarnıç ve çok sayıda kuyudan ihtiyacın karşılandığı seyahatnamelere de dayanılarak anlatılır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Alaaddin tepesine yapılan su deposundan ve şehre buradan çeşmeler vasıtası ile dağıtılan suları zikrederek 1928 yılında şehirde 404 çeşme olduğunu yazar. Bu çeşmelerden otuz ikisini kitâbeleri yeri, banisi ve mimari özellikleri ile ele alır. Buradaki malumat Konya'nın içme suyu tarihi açısından çok önem taşımaktadır.

Hanlar ve Kervansaraylar bölümünde ise Konya çevresindeki hanlar ele alınarak, onların kitabeleri, 1944 yılına ait fotoğrafları verilerek banîleri, mimarî özellikleri, müştemilâtı anlatılır. Konyalı şehir içindeki küçük hanlarla ilgili bilgi vermez. Ele aldığı hanlar; Altunba hanı (Altunapa hanı), Dokuzun Hanı - Seyfed-din Ferruh kervansarayı, Kandemir hanı (Yazıönü hanı), Kızılören hanı, Kiremitli han, Pamukçu hanı, Ruzbe hanı (Oruzlu han), Sa'ad-ed-din (Zazadın) hanı.

Konya hamamları kısmında on dört hamam ismi sayarak bunlar hakkında bilgi verir, kiliselere dair ise Sille'de bulunan Büyük Kilise, Hızır İlyaslık Kilisesi, Panaya Kilisesi ve Eflâtun Manastırı anlatılır. Değirmenlerden otuz üç değirmenin sadece ismini saymakla yetinmiştir.

Konya Müzeleri başlığında, Konya'da ilk müze binasından ve 1926 yılında müze haline getirilen "Mevlâna Manzûmesi" ve içindeki bölümlerden ve teşhirlerden bahsedilir. Yine 1955 yılında açılan Çini Eserler Müzesi (Karatay Medresesi), Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi (İnce Minâre Darü'l-Hadisi), Mezar Anıtları Müzesi (Sırçalı Medresesi), Arkeoloji Müzesi ile İzzet Koyunoğlu müzesi anlatılmaktadır.

İ.H. Konyalı, Konya tarihini kaleme alırken kitabeleri, arşiv belgelerini ve yazmak istediği tarihi yapıları mutlaka görerek en ayrıntılı bilgileri toplayıp, bir döneme ait tahlili bir çalışmadan ziyâde, çocukluk yıllarının geçtiği Konya için zengin bilgi birikimi ile hacimli bir eser ortaya koymuştur. Onun bu kitabı Konya şehir tarihi için birinci bir derecede kaynak durumundadır.

KAYNAKLAR

- Konyalı İbrahim Hakkı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya 1997
Özdamar Mustafa, İbrahim Hakkı Konyalı ve Konya Kütüphanesi Yazmalar Katalo-
ğu, İstanbul, 1997
Yücel Erdem, “Konyalı İbrahim Hakkı”, TDVİA, c.26, Ankara, 2002.
Uz Mehmet Ali, Konya Kültürüne Hizmet Edenler, Konya, 2003.

ANADOLU SELÇUKLU KENTİ “MEKÂNSAL BİLDİRGE”*

Koray ÖZCAN **

Özet

Bu araştırmanın konusu; Anadolu'nun ilk Türk-İslam yerleşim süreci olarak Bizans egemenliğinden devralınan Anadolu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunun irdelenmesidir. Başka bir ifadeyle, Anadolu Selçuklu siyasal egemenlik döneminde mekânsal ve işlevsel kurgusu Türk-İslam kültürüne uyarlanan, Anadolu Selçuklu kenti olarak tanımlanan yerleşim modelinin mekânsal bildirgesinin tanımlanmasıdır. Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin özgün tarihi kaynaklar niteliğindeki vakâyî-name, vakıf-name ve kitabeler gibi yazılı ve çizili kaynaklardan edinilen bilgilerin, tarihsel altyapı bağlamında Türklerin Anadolu öncesi yerleşim pratikleri, mekânsal altyapı bağlamında ise Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası bağlamında karşılaştırmalı yorumlanmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Anadolu Selçuklu, yerleşim modeli, mekânsal bildirge

ANATOLIAN SELJUK TOWN “A SPATIAL MANIFESTO”

Abstract

The scope of this study is to examine the spatial and functional characteristics of the Anatolian towns taken from Byzantine sovereignty. In the other words, this study attempts to define a spatial manifesto for the urban model known as Anatolian Seljuk towns adapted to the Turkish-Islamic culture in terms of spatial and functional. The methodological framework of this study is based on the assessment of data acquiring from historical manuscripts, afterwards, comparatively examined in the context of the historical background as the pre-Anatolian urban experiences of Turks and also, the spatial background as urban cultural heritage in Anatolia taken from Byzantine.

Keywords

Anatolia, Anatolian Seljuk, urban model, spatial manifesto.

* Bu çalışma, 2005 yılında Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde tamamlanan doktora tez çalışmasından derlenmiştir. Bkz. Özcan, Koray (2005). *Anadolu'da Selçuklu Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.

**Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (20200) Kınıklı Kampusu, Denizli E-posta: korayozcan@pau.edu.tr

1. GİRİŞ

*“Şehirlerdeki yerleşik kültür,
hanedanlıklar cihetinden ortaya çıkar
ve onun aralıksız devam etmesi
ve kökleşmesi ile kökleşir.”*

IBN HALDUN 1991: II-861

Bakış Açısı: konu-kapsam ve yöntem

Anadolu Selçuklu dönemi, Anadolu'nun her yönüyle çok bilinmeyenli bir dönemi olarak siyasal ve mekânsal olmak üzere iki açıdan önemlidir. Siyasal boyutta, sosyal-kültürel, ekonomik ve yönetsel-kurumsal bileşenler bağlamında Anadolu'da kurulan ilk bütüncül Türk siyasal-yönetsel örgütlenme olmasıdır. Mekânsal boyutta ise, Türklerin Anadolu coğrafyası yerleşim kültürüne eklenmesi sürecinde Türk-İslâm yerleşim sürecinin altyapısını oluşturmasıdır.

Bu araştırmanın konusu; Anadolu'nun ilk Türk-İslâm yerleşim süreci olarak Bizans egemenliğinden devralınarak, Selçuklu yerleşim politikaları eşliğinde yeniden örgütlenen, Anadolu kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunun irdelenmesidir. Başka bir ifadeyle, Anadolu Selçuklu siyasal egemenlik döneminde mekânsal ve işlevsel kurgusu Türk-İslâm kültürüne uyarlanan, Anadolu Selçuklu kenti olarak tanımlanan yerleşim modelinin mekânsal bildirgesinin tanımlanmasıdır.

Araştırmanın kapsamı; Selçuklu siyasal egemenlik dönemi olarak tanımlanan XI.-XIII. yüzyılları kapsayan yaklaşık iki yüzyıllık zaman aralığında, Bizans egemenliğinden devralınarak, yeniden imar edilen Anadolu kentleridir. Bu açıdan, Arap-İslâm kültür ve medeniyeti etkisindeki güneydoğu Anadolu kentleri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Araştırma, Selçuklu dönemine ilişkin özgün tarihi kaynaklar niteliğindeki vakâyî-name, vakıf-name ve kitabeler gibi yazılı ve çizili kaynaklardan edinilen bilgilerin, tarihsel altyapı bağlamında Türklerin Anadolu öncesi yerleşim pratikleri, mekânsal altyapı bağlamında ise Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirası bağlamında karşılaştırmalı yorumlanmasına dayanan bir yöntem kurgusu içinde ele alınmıştır.

2. MEKÂNSAL ORTAKLIK: Aktarılan ve Devralınan Yerleşim Mirası

Karacahisar fethi;

*“...Kadı konuldu, sübaşı konuldu,
pazar kuruldu ve hutbe okundu...”*

Âşıkpaşaoğlu 1970: 23

IX. yüzyıldan itibaren başlayarak, özellikle Horasan yöresinde egemenlik kuran Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun da askerî-siyasal gerekliliklere dayanan iskân politikaları kapsamında Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya yönelen yaklaşık iki yüzyıl süren kültür yönü yoğun mekânsal devinim sürecinin siyasal sonucu Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması biçiminde olmuştur. Bu sürecin mekânsal boyutu ise, fetihlere açılan Anadolu coğrafyasında Türk-İslâm yerleşim sürecinin mekânsal ve işlevsel altyapısının kurgulanmasıdır.

Anadolu Selçuklu kenti olarak tanımlanan bu mekânsal kurgunun, Türklerin Anadolu öncesi yerleşik, yarı-göçebe ve göçebe yaşam gelenekleri ile Anadolu'da devralınan Bizans yerleşim kültürü mirasının mekânsal ortaklığına dayanmaktadır. Bu ortaklık, eş coğrafyayı paylaşan Hristiyan-Bizans ve Müslüman-Selçuklu toplumları arasında karşılıklı sosyo-kültürel ve ekonomik içerikleri olan çok yönlü ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kabul edilebilir.

Bu yönüyle, Anadolu Selçuklu kenti, Anadolu'da devralınan Bizans kentlerinin, Anadolu öncesi yerleşme kültürü pratikleri eşliğinde Müslüman Türk toplumunun gereksinimlerine uyarlanmış, Anadolu'ya özgü Türk yönü egemen bir mekânsal örgütlenme modeli olarak ifade edilmelidir. Başka bir ifadeyle, Anadolu Selçuklu kenti, Orta Asya ve İran Türk-İslam yerleşim kültürü geleneklerinin, Anadolu'da devralınan Hristiyan-Bizans yerleşim kültürü mirası üzerinde birleştirilmiş ortak mekânsal ürünleridir (Özcan 2005: 206-208).

3. MEKÂNSAL BİLDİRGE: Gereksinim-Öncelikler

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin; mekânsal ve işlevsel gereksinim-öncelikler bağlamında 6 (altı) temel unsur ya da etkenin mekânsal birlikteliğinden oluşan bir sürece dayandığı düşünülmektedir;

(1) Hristiyan-Bizans dinî mimarî mirasının Müslüman-Selçuklu kentine uyarlanması ya da mekânsal altyapı ortaklığında işlevsel dönüşüm

(2) Selçuklu–Bizans ikili askeri–siyasal koşullarında kentsel savunma tesislerinin önem ve gerekliliğine koşut olarak örgütlü imar–inşa faaliyetleri eşliğinde fiziksel açıdan yenilenmesi,

(3) Türk–İslam kolonizasyon sürecinin demografik gereksinim–öncelikleri bağlamında Hristiyan–Bizans yerleşimciler ile Müslüman–Selçuklu yerleşimcilerin yer değiştirmesi, nüfus boşaltma ve yeniden iskân,

(4) Fetih sürecinde kesintiye uğrayan kentsel ekonomik yaşamın yeniden canlandırılması, Ahilik kurumu bağlamında uzmanlaşmış çarşı–pazarların kurulması–gelişmesi,

(5) Büyük ve programlı anıtsal–kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde oluşturulan yerleşim merkezleri niteliğindeki imaret siteleri–Türk külliyesi inşa edilmesi,

(6) Kentsel alanların yakın çevresinde İslâmî kült ya da propaganda/inanç merkezleri işlevinin yansırı süreç içinde siyasal güç olarak kent yönetiminde etkin rol üstlenen tekke–zaviyeler kurulması.

3.1. Mekânsal altyapı ortaklığında işlevsel dönüşüm: kilise–cami

Sinop fethi;

“...Kiliseleri cami yaptılar,
hatip, müezzin ve muarripler tayin ettiler...”

Ibn Bibi 1996: I–174–175

Selçuklu vakayiname kayıtları ile yapı kitabeleri; Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin önceliklerine ilişkin değerli bilgiler içermektedir. Antalya, Sinop ve Alâîyye gibi liman kentlerinin fetih sürecine ilişkin kayıtlar, fethedilen kentlerde ilk imar–inşa faaliyetinin dini yapıların dönüştürülmesi olduğuna işaret etmektedir. Sinop, Sudak, Antalya ve Alâîyye gibi liman kentlerinin fetih süreci ve sonrasına ilişkin vakayiname anlatımlarından, “çan sesinin kesilmesi” vurgusu eşliğinde öncelikli imar faaliyetinin, kilise ya da şapellerin cami ve mescidlere dönüştürülmesi ya da namazgâhlar kurulması olduğu anlaşılmaktadır (Müneccimbaşı 1935: 35, 47, Ibn Bibi 1996: 119, 174–175, 345).

Bu açıdan, Hristiyan–Bizans kentinden Müslüman Selçuklu kentine geçiş ya da Türk–İslam karakterine uyarlanma sürecindeki ilk öncelik; Hristiyan kurumları kilise–şapellerin, İslâmî kurumlar olarak cami–mescidlere dönüştürülerek, vakıflar tesis edilmesi yoluyla sürdürülebilir kılınmasıdır. Bu

mekânsal dönüşüm seremonisi; ezan ve hutbe okunması, devamında, kale komutanı/*kütüvval* ya da kent yöneticisi/*sübaşı* atanması ile tamamlanmaktadır.

Yerleşim sürecindeki bu mekânsal-işlevsel önceliğin temeli; siyasal boyutta Türk kimliğine yönelik dini-etnik kolonizasyon ya da egemenlik vurgusu ve mekânsal boyutta ise kentsel imaj tasarımına dayandırılabilir. Bu yönüyle, fethedilen kentlerdeki Türk nüfusun etnik açıdan egemen-baskın duruma gelmesi sürecinde yeni bir cami inşa edilene kadar Müslüman-Türk nüfusun mekânsal gereksinimlerine pratik bir çözüm arayışı olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla, fethedilen kentlerdeki kilise-katedral gibi anıtsal yapılar işlevindeki Hristiyan kurumlarının, Alâaddin Camisi veya Fethiye Camisi gibi adlandırmalar eşliğinde İslâmî kurumlara dönüştürülmesi yoluyla dinî-etnik açıdan egemenlik düzeninin mekânsal vurgusu olarak görülmelidir (Özcan 2005: 189-190).

3.2. Savunma gerekliliğinde fiziksel yenileme

Antalya fethi;

*“...kale duvarlarında açılmış yarık ve çatlaklar onarıldı,
ambarları ve silah depolarını
her türlü zahire ve silahlarla doldurdular...”*

Ibn Bibi 1996: I-119

Hristiyan-Bizans kentinden Müslüman-Selçuklu kentine geçiş sürecinde- belki de dinî yapıların dönüşümü ile eş zamanlı olarak gerçekleştirilen bir diğer unsur; imar-inşa faaliyeti, fetih sürecinde tahrip edilen kule-sur ve hendek gibi kentsel savunma sistemine ilişkin yapıların yenilenmesidir. Selçuklu yapı kitabeleri Anadolu Selçuklu kentlerinin yeniden inşa-imar faaliyetlerinin içerik-kapsam ve örgütlenme modeline ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır. Sinop kale kitabeleri irdelenirse; kentin yeniden imar sürecinde etkin rol üstlenerek, maddi katkı sağlayan Selçuklu emir-beylerine atıf yapmaktadır (Ülkütaşır 1949: 112-151). Benzer süreç, Konya, Kayseri ve Sivas kalelerinin yenilenmesi süreci için de geçerli olmuş, kent surları varlıklı emir ve beyler tarafından onarılmıştır (Ibn Bibi 1996: I-272-273). Bu bilgiler, Anadolu Selçuklu kentlerinin yeniden imar-inşa faaliyetlerinin, devlet hazinesinin yanısıra maddi destek-katkı bağlamında Selçuklu emir-beyleri arasında paylaşımını öngören bir örgütlenme modeline dayandığı ortaya koymaktadır.

Bu noktada, şu önerme önemli görülmelidir: Anadolu Selçuklu kentlerindeki sur-kule gibi anıtsal savunma tesislerinin sadece askeri bir gereklilik olarak

görülmeyeceği, aynı zamanda, Sultanların prestij–imaj ya da saygınlık–güç alameti olarak değerlendirildiği söylenebilir. Bu bakış açısı ile başkent Konya kenti kale kapıları ve surlarındaki figürlü yapıtlar, Selçuklu sultanlarının gerek seyyah–tüccar ya da devlet elçisi gibi yabancı ziyaretçilere gerekse tabiiyetindeki yerel halklara güç–otorite imajı olarak değerlendirmek mümkündür (Önder 1967: 145–169).

3.3. Yeniden Yerleştirme/İskân

Alâyye fethi;

*“...Her kentten bilgeler, zanaat erleri getirildi.
Türkmenlerin pek çoğu buraya kondu...”*

Müneccimbaşı 1935: 43

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal örgütlenme sürecinde, Türk–İslam unsurların baskın–etkin kılınmasına yönelik nüfus–yerleştirme stratejileri, kentlerin sosyo–mekânsal kurgusu açısından önemli ve gerekli bir unsur olarak görüldüğü açıktır. Selçuklu kentlerinden Osmanlı kentlerine şenlendirme–ihya kavramları biçiminde aktarılan bu stratejilerin temeli; neden–sonuç ilişkisi bağlamında Müslüman–Selçuklu fetihçi unsurların teşvik ve destekler eşliğinde yerleştirilmesine dayanmaktadır. Bu çerçevede, gerek Türk–İslam kimliğinin vurgulanması gerekse güvenlik gerekçeleri ile asker sınıflar ile dini–mesleki grupların öncelikli yerleşimciler olarak kentte iskân edildiği anlaşılmaktadır. Bu yerleşim süreci, yarı göçebe–göçebe Türkmen gruplar ile çevre yörelerden çeşitli teşvik ve muafiyetler eşliğinde davet edilen âlim–fakih, bilgin ve tüccar sınıfların kentlerde yerleştirilmesi ile tamamlanmaktadır (Özcan 2005: 196–197).

Selçuklu dönemi tarihî kaynakları, kentlerin sosyo–mekânsal kurgusunun iskân siyaseti bağlamında nasıl biçimlendirildiğine ilişkin ipuçları sunmaktadır. Bu noktada, Aksaray kentinin yeniden imar sürecinde, Hristiyan–Rum ve Ermeni yerli halkının sürgün edilerek, yerlerine ise çeşitli teşvik ve muafiyetler ile Türkmenlerin yerleştirildiğine, Azerbaycan’dan gazi–âlim ve tüccarların davet edildiğine ilişkin kayıtlar, Anadolu Selçuklu kentlerinde izlenen nüfus/yerleştirme politikalarının önceliklerine dikkat çekmesi bakımından önemlidir (Turan 1971: 233).

3.4. Kentsel Ekonomik Yaşamın Canlandırılması

Antalya fethi sonrası;

*“...Bugünden sonra, bütün Rum ülkelerinde,
ne ticareti yapılırsa yapılsın ve oradan hangi tüccar geçerse–geçsin,
vergiden, geçiş ücretinden, ilave ve fazla rûsumdan muaf tutulmuştur.*

Ibn Bibi 1996: I–120–121

Anadolu kentlerinde fetih sürecinde kesintiye uğrayan kentsel ekonomik yaşamın yeniden canlandırılması için Selçuklu sultanlarının teşvik ve desteklere dayanan sistemli bir ekonomi politikası izlediği anlaşılmaktadır. Vakayiname metinlerinde, fetih sonrası yeniden iskân sürecinde kentlere davet edilen âlim–bilgin ve ulemanın gibi sosyal sınıflar arasında esnaf–tüccarların da yer alması, Selçuklu devlet yönetiminin kentsel ekonomiye verdiği öneminin işareti olarak sayılmalıdır. Bu noktada, Selçuklu fethi sonrasında Malatya kentinde Türk zanaatkâr ve tüccar sınıfların yerleştirildiğine ilişkin kayıtlar, Selçukluların Hristiyan, Rum ve Ermenilerin denetiminde olan kent ekonomisinde etkinlik kurma çabaları olarak değerlendirilmelidir (Süryani Mihail 1944–5: 251–252).

Selçuklu sultanları I. İzzeddin Keykavus ve halefi I. Alâaddin Keykubad döneminde Anadolu Ahiliği'nin kurucusu kabul edilen Ahi Evran'ın Anadolu'ya gelmesi, Anadolu Selçuklu kentlerinin ekonomik gelişiminde yeni bir dönem başlatmıştır. Askeri–dini temele dayanan mesleki dayanışma niteliğindeki Ahi teşkilatının kurulması ile başta Konya, Kayseri ve Kırşehir olmak üzere Selçuklu kentlerinde belirli mal–ürünlerde uzmanlaşmış zanaat–esnaf çarşıları kurulmuştur. Tarihi kayıtlar, Kayseri'de külâhduzlar, debbağlar, bakırcılar başta olmak üzere otuz iki farklı esnaf–zanaat zümresinin organize olduğu bir zanaat sitesini varlığına işaret etmektedir (Bayram 1991: 81–82).

Bu açıdan bakılırsa, Anadolu Selçuklu kentlerinin bölgeler–arası ya da milletler–arası ticaret merkezleri işlevi kazanmasında Ahilik kurumunun rolü yadsınamaz. Nitekim vakıfname kayıtlarına göre yapılan tespitlerde, Selçuklu çağında Ahilik merkezi işlevi kazanmış Kırşehir ve Kayseri kentlerinin Anadolu'da mal–ürün kompozisyonu bağlamında niceliksel açıdan en fazla çarşı–pazar bulunan kentler arasında ön plana çıkması, Ahilik kurumunun kentsel ekonomik yaşamdaki etkin rolünü ortaya koymaktadır (Özcan 2005: 93–94).

3.5. Yerleşim Odağı Olarak İmaret Siteleri–Türk Külliyesi

Kubad–abad imaretinin kuruluşu;
“...Sultan, emir-i şikâr Sadeddin Köpek’e
bir imaret tesis edilmesini buyurdu,
planını çizerek, gerekli açıklamaları yaptı...”

Ibn Bibi 1996: I–272–273

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin bir diğer unsuru, Sultan ya da Hatun veya Selçuklu emir–beyleri tarafından örgütlenen anıtsal–kamusal hizmet yapıları işlevindeki sosyal–kültürel içerikli büyük ve programlı yapı faaliyetleri olarak ifade edilebilir. Erken dönem Anadolu–Türk Külliyesi olarak tanımlanabilecek bu yapı faaliyetlerinin içeriği, ana odak cami olmak üzere cami–medrese ya da cami–medrese–hamam veya cami–hanikah–hamam gibi farklı işlevlerdeki yapı kompozisyonlarından oluşturulmuştur (Ergin 1939: 5–19, Katoğlu 1967: 336–344).

Külliyelerin, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal ve demografik gelişim sürecinde sosyo–mekânsal itici güç olarak çekim merkezi/cazibe odağı işlevi yüklediği söylenebilir. Bu açıdan, genellikle kent kapıları yakın komşuluğunda inşa edilen külliyelerin, kentlerin sur dışı yerleşim alanlarının gelişmesinde etkin rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

Selçuklu külliyelerinin kentsel gelişme sürecinde, özellikle sur dışı yeni yerleşim alanlarının kuruluşunda mekânsal ve işlevsel açıdan yönlendirici etkisi ya da rolüne ilişkin başkent Konya’da Sahip Ata Fahreddin, ikinci başkent Kayseri Huand Hatun, Uc kenti Kütahya’da Hezar Dinarî Külliyesi örnek verilebilir (Özcan 2005: 181–185).

3.6. İslâmî Kült ya da Propaganda/İnanç Merkezleri: Tekke–Zaviyeler

Mevlana’nın Konya’ya gelişi;
“...imamlara medrese, şeyhlere hankâh,
emirlere saray, tüccarlara han,
başiboş gezenlere zaviyeler,
gariplere kervansaraylar uygundur...”

Eflâkî 1986: I–101

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin son unsuru; Horasan yöresinden menkıbevi hikâyeler eşliğinde İslam ülküsünü yaymak adına

Anadolu coğrafyasına yönelen kolonizatör Türk dervişleri olarak adlandırılan şeyh–derviş–eren gibi dini kişiliklerin kent yakın çevresinde kurduğu tekke ve zaviyelerdir. Anadolu Selçuklu sultanlarının Sünnî İslâmî hukuk ve felsefeler üzerine dayanan din politikasının mekânsal temelleri, kentlerde özel fonlar ve vakıf kurumu yoluyla Sünnî İslâmî eğitim veren medreseler kurulması üzerine oturtulmuştur (Turan 1953: 531–564, Cahen 2000: 207–222). Bu noktada, tekke ve zaviyeler, İslami alt dini felsefelerin örgütlenme ve propaganda merkezleri olarak, işlevsel açıdan Türk külliyelerine benzer nitelikte olmakla birlikte, yer seçimi tercihleri açısından kentsel alan çeperinde konumlanarak, süreç içinde kentsel alanlara eklenen, devlet destekli inanç merkezleri niteliği kazanmıştır. Bu eklenme sürecinde, başkent Konya’da Mevlana Tekkesi, Kırşehir’de Ahi Evran Zaviyesi, Tokat’ta Halifet Gazi Zaviyesi, sosyo–mekânsal yaşamı yönlendiren örnekler arasında sayılabilir (Özcan 2005: 195–196).

Ibn Batuta seyahatnamesinde, Anadolu Selçuklu Devleti’nin son dönemlerinde kent zaviyelerinin kent yönetimi bağlamında güç–önem ve yaygınlığına dikkat çekilmesi, süreç içinde tekke–zaviyelerin kentlerdeki dini–politik etkinliğinin artması ile ilişkilendirilebilir (Batuta 1929:124–125).

4. SONUÇ

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesi bağlamında, Türk–İslam yerleşim sürecinin aşamalarını biçimlendiren mekânsal ve işlevsel gereksinim–öncelikleri belirlemeyi amaçlayan bu araştırma sonunda; gerek döneme ilişkin yazılı–çizili kaynakların yorumlu–irdelenmesi gerekse aktarılan ve devralınan yerleşim kültürü mirasları bağlamında birtakım sonuçlara ulaşılabilmektedir.

Bu çerçevede, Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin temel unsuru ya da omurgası, Türk–İslam toplumunun inanç sistemi boyutunda mekânsal gereksinimlerine hizmet eden cami–ulucami üzerine odaklanmaktadır. Kentsel savunma sistemine yönelik imar–inşa faaliyetleri ise; askeri gereksinimlere dayanan savunma odaklı yapılanma olmasının ötesinde devletin güç–otorite ve prestijini vurgulayan ya da temsil eden yapılar olarak görülmelidir. Farklı olarak, Türk–İslâm kolonizasyon sürecinde fethedilen kentlere Türk–İslam kent kimliği kazandırılmasına yönelik yerleştirme–iskân siyaseti eşliğinde gerçekleştirilen yerli nüfusun boşaltılarak, yerine muafiyet ve teşviklerle Türk nüfusun iskânı, Anadolu Selçuklu kentlerinin sosyo–mekânsal içeriği açısından önemlidir.

Bir diğer konu; büyük ve programlı anıtsal-kamusal hizmet yapı faaliyetleri eşliğinde örgütlenen imaret siteleri bağlamında cazibe merkezlerinin kurulmasıdır. Erken Türk külliyesi olarak tanımlanabilecek çok işlevli anıtsal-kamusal hizmet yapılarının, kentsel alanlarda sosyal-kültürel çekim merkezi işlevi üstlenerek, özellikle sur dışı yeni yerleşim alanları –mahalle– gelişiminde etkin rol oynadığı belirlenmiştir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesini tamamlayan son unsur; özellikle İslamî kült ya da propaganda/inanç merkezleri niteliğindeki derviş-şeyh gibi dinî-mesleki önderler tarafından kurulan ve süreç kent yönetiminde etkinlik kazanan tekke-zaviyelerdir.

Anadolu Selçuklu kentlerinin mekânsal bildirgesinin; Osmanlı dönemi kentlerinin mekânsal ve işlevsel kurgusunu etkilediği, bu açıdan, Selçuklu dönemi ile benzer yerleşim süreci aşamalarının, Osmanlı dönemi kentleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Osmanlılar, Selçukludan devraldıkları yerleşim kültürü mirasını gerek mekânsal-işlevsel örgütlenme gerekse imar-yapı faaliyetlerine ilişkin kurumsal örgütlenme bağlamında ileri düzeye taşımıştır.

KAYNAKLAR

- Âşıkpaşaoğlu (1970). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Nihal Atsız (çev.), 1001 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Bayram, Mikail (1991). *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Damla Yayınları, Konya.
- Cahen, Claude (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Erol Üyepazarcı (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Eflâkî, Ahmed (1986). *Menâkıbü'l Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)*, Tahsin Yazıcı (çev.), Remzi Yayınları, Ankara.
- Ergin, O. Nuri (1939). *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, Maarif Yayınları, Ankara.
- Ibn Batuta (1929). *Ibn Battûta Travels in Asia and Africa; 1325–1354*, H.A.R. Gibb (trans.), George Routledge and Sons Limited Press, London.
- Ibn Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'îye Fil Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Nâme)*, Mürsel Öztürk (çev.), I-II, TTK Yayınları, Ankara.
- Ibn Haldun (1991). *Mukaddime*, Süleyman Uludağ (çev.), II, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Katoğlu, Murat (1967). "XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde Külliye", *TTK Belleteni XXXI*(121–124), 336–344.
- Müneccimbaşı, Ahmed bin Lütfullah (1935). *Müneccimbaşıya göre: Anadolu Selçukileri*, Hasan Fehmi Turgal (çev.), Türkiye Yayınları, İstanbul.
- Önder, Mehmet (1967). "Konya Ka'lası ve Figürlü Eserleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20–26 Ekim 1961)*, 145–169, TTK Yayınları, Ankara.
- Özcan, Koray (2005). *Anadolu'da Selçuklu Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Süryani Mihâil (1944–1945). "Süryani Patrik Mihâil'in Vakayinamesi (1042–1195)", Hrand D. Andresyan (ter.), II, *TTK Kütüphanesi Basılmamış Tercüme*, no:44.
- Turan, Osman (1953). "Selçuk Türkiye'si Din Tarihine Dair Bir Kaynak", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, 531–564, Ankara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1949). "Sinop'ta Selçukiler Zamanına Ait Tarihi Eserler", *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi V*, 112–151.

ANADOLU'DA SELÇUKLU DÖNEMİ TÜRK BAHÇE KÜLTÜRÜ

Ayşe ÖZDEMİR *

Özet

Bahçe kültürü, tarihsel ve kültürel değerlerin insan eliyle yapılandırılmış sosyo-mekânsal yansımaları olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle, bilimsel ve akademik açıdan önemli bir kaynak değerine sahiptir. Bu açıdan bahçe kültürü araştırmaları, kültürel kimlik ve çeşitliliğin korunması açısından son derece önemli görülmelidir.

Bu araştırmanın amacı, Anadolu'da Selçuklu dönemi Türk bahçe kültürünü mekânsal kurgu ve bitkisel düzenlemeler açısından irdelenmektir. Bu kapsamda, Selçuklu bahçe kültürü tarihsel arka plana dayalı olarak mekânsal gelişim süreci açısından irdelenerek, fiziksel özellikleri ile tasarım elemanları ve tasarım ilkeleri mekânsal ve işlevsel açıdan ayrıntıda tanımlanmıştır.

Araştırmanın bahçe kültürü üzerine yapılan araştırmalara, gerek akademik-bilimsel temeller gerekse kültürel miras kaynağı olarak bahçe kültürü üzerine koruma-geliştirme stratejilerine ilişkin tasarım-uygulama çalışmaları bağlamında katkı koyacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Selçuklular, Anadolu, Selçuklu bahçe kültürü, Türk bahçe kültürü, Türk kültürü, bahçe tasarımı

TURKISH GARDEN CULTURE IN SELJUK ERA

Abstract

It can be defined that garden culture as the artifactual component is socio-spatial reflections of the historical and cultural values. In this framework, it has an important cultural source value according to the scientific and academic. In the context, it is considered that the studies on garden culture has a vital important to conserve the cultural identity and diversity.

This paper aims to determine the Turkish Garden Culture during Seljuk Era in Anatolia in terms of spatial organization and vegetal arrangements. Within this context, it is examined that Seljuk garden culture are examined as depending on the historical background in terms of spatial development process, and also, it is define in detailed that physical characteristics with design elements and also design principles according to the spatial and functional.

It is considered that this paper is contributed to studies on garden cultures both acade-

* Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü,
Tel: +90(258) 296 25 51, E-posta: ayseozdemir@pau.edu.tr

mic-scientific basis and designing-implementation studies relating to the conservation-development strategies on garden culture as cultural heritage value.

•

Keywords

Seljuk era, Anatolia, Seljuk garden culture, Turkish garden culture, Turkish culture, garden design

1. GİRİŞ

Lewis 1979'in tanımlamasına göre, peyzaj incelemeleri kültürü anlamının ve açıklamanın en önemli araçlarından birisidir (Arı 2005). Mekânsal kullanımlar ve doğa ilişkisini açıklayan "peyzaj" kültürel etkileşimin ve genel kültür karakteristiğinin önemli bir göstergesidir (Tazebay ve Akpınar 2010). Meinig 1979'a göre "içerisindeki arazi, yollar, ağaçlar, binalar ve insanlarla beraber bir sistem olarak" düşünülebilecek olan peyzaj (Arı 2005), "Her peyzaj kendisini yaratan kültürü yansıtır," "kültürlerin kaynağı, yayılması ve gelişmesi hakkında kıymetli ipuçları ihtiva eder" ve "kültürün maddi olmayan özelliklerinin araştırma aracı" işlevlerini görmektedir (Jordan-Bychkov and Domosh 2003).

Çok eski çağlardan itibaren Anadolu toprakları birçok uygarlıklara, medeniyetlere, kavimlere, beyliklere ev sahipliği yapmıştır. Anadolu Selçukları da kültürel izlerini bu bölgede bırakmıştır. Bu doğrultuda, araştırmanın amacı, Anadolu Selçuklu kültürünün dış mekân kullanım biçimi ve bitkisel tasarım boyutunda tarihsel süreçteki izlerini yansıtan bahçe mekânlarının irdelenmesidir.

Bu çerçevede Selçuklu döneminde (1075–1308) Anadolu–Türk bahçe kültürünün tarihsel süreçte oluşumunu ve gelişimini, Selçuklu bahçelerini işlevsel ve mekânsal özelliklerine göre sınıflandırmak, bahçe tasarımını etkileyen etmenleri ve bahçe tasarım elemanlarını belirlemektir.

Anadolu–Türk bahçe kültürü, göçebe ve yarı yerleşik Türk kitlelerinin Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulması ile birlikte Anadolu'ya yerleşmeleri sonucu yerleşik hayata geçmeleri ile kimlik kazanmıştır. Bu kimlik, Anadolu'nun zengin bitki dokusu ile su kaynaklarının birlikte kullanıldığı, Anadolu öncesi bahçe kültürü ile İslam bahçe kültürünün, Anadolu'ya özgü iklim ve coğrafi koşullara göre biçimlendirilmesine dayanır.

Araştırmanın yöntemi, Anadolu-Türk bahçe kültürü ile ilgili veri toplama aracı olarak doküman analizi kullanılmıştır. Selçuklu dönemi bahçelerinin mekânsal kullanımı ve bitkisel tasarımı ile dönemin izlerini taşıyan bir bahçe akımı, anlayışı ve stili hakkında yazılı ve görsel kaynak açısından yeterli bilginin olmaması, bununla birlikte, canlı bir yapı olan bahçe örneklerinin de değişim ve dönüşüm sonucunda günümüze ulaşmamış olması net bir tanımlama yapılması-

na olanak vermemektedir. Bu nedenle, Anadolu Selçuklu bahçe kültürünün incelenmesinde arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, sanat tarihi ve peyzaj alanı yazın çalışmalarındaki kaynaklar ile birlikte yerli ve yabancı gezginlerin betimlemelerinden elde edilen bulguları yeniden ele alınarak, bütüncül bir çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu açıdan bakıldığında, çalışmanın disiplinler-arası bir derleme çalışması olduğu ve Anadolu Selçuklu bahçe kültürüne yönelik kaynak kullanımı boyutunda yeni bir bakış açısı sunacağı düşünülmektedir.

2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE BAHÇE KAVRAMININ KÖKENLERİ

Türk kültürü ortaya çıktığı, yayıldığı bölge olan Orta Asya itibari ile çok eski ve köklü bir kültürdür. Türkler, yayılış alanlarının coğrafi konumları, iklim şartları ve inançları doğrultusunda birçok kültürden (İslâm kültürü, Yunan kültürü ve İran kültürü) etkilenmiş ve kendine özgü bir sentez oluşturmuşlardır. Bu açıdan bakılırsa, hem göçebe ve hem de yarı yerleşik yaşam özelliklerine sahip Türk kültürünün, bahçe veya bahçecilik geleneği boyutundaki yansıması, Türk toplumunun tarihsel ve kültürel özellikleri doğrultusunda açık mekân düzenlemeleri biçiminde olmuştur. Bu noktada, dinsel inanışların bahçe kültürünü etkileyen-biçimlendiren temel unsurlardan biri olduğunu söylemek mümkündür. Kutsal kitapta ve dinsel öğretilerde bahçe olgusu, genellikle “cennet bahçesi” suyu, meyvesi, yeşilliği, serinliği ve huzur vericiliği ile karakterize edilen bir bahçe olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, toplumları etkileyen bu düşünce dünyada cenneti andıran bahçelerin oluşturulmasına yöneltmiştir (Akdoğan 1995, Çınar ve Kırca 2010, Kayakent 1999, Öztan 2004). Asurlular, Babilliler, Persler, Mısırlılar, Çinliler, Japonlar, Eski Yunan uygarlığı, Arap-İslam medeniyeti ile antik dönem sonrası batı kültürleri bu etki alanında yer almaktadırlar. Bu tarihsel süreçte Türk kültürü de kendine özgün bir bahçe tarzı ortaya koymuştur (Çınar ve Kırca 2010).

İnsanın mekânsal kullanımları ve doğa ilişkisini en yakın noktada açıklayan mekân bahçedir. Tarih boyunca “bahçe” insanların doğaya ve çevreye bakışını, sanatsal ve kültürel yaklaşımını, yaşam biçimini, yaşam isteklerindeki ayrıntıları ve kültürlerini özetleyerek yansıtmıştır. Türk bahçesi kültürü göçebeliğin gereksinimlerine, yaşam biçimine, düşüncelerine ve ruhsal özelliklerine göre, her bakımdan doğallığı yansıtan bir tarz olarak göze çarpmaktadır (Gürenli 2010). Bu kapsamda, Türk bahçesi, coğrafya ve iklimsel koşullara, tarihsel dönemlere ait sosyal ve kültürel yaşama bağlı olarak oluşmuş ve gelişmiştir.

Tarihte "bahçe" kavramı çeşitli ve farklı anlamlarda değerlendirilmiştir. Çok eski dönemlerden beri, Türk kültüründe "bağ" ve "bahçe" sözcükleri "yarar bahçe" olarak ifade edilmektedir ki bu özelliği halen günümüzde de özellikle Anadolu'nun birçok bölgesinde meyve ve sebze bahçeleri olarak nitelendirilmektedir. Aynı zamanda Türk bahçeleri gülizar (gül bahçesi), lalezar (lale bahçesi), çemenzar (çayırılık-çimenlik) sözcükleri ile anılarak kavram zenginliğine sahip olmuştur. Sultanlara ait saray, kasır, köşk bahçeleri ise has bahçe olarak adlandırılmıştır. O dönemlerde bağlar ve bahçeler yararlı ürün veren işlevsel alanlar olmakla beraber, insanların rekreasyon gereksinimlerini de karşılayan işlevsel ve estetik açık alanlar olarak da değerlendirilmiştir (Gürenli 2010).

Orta Asya'daki eski Türk topluluklarının inanç sistemlerine göre; yaratanın tecellisi olan gök, dağ, ırmak, taş ve ağaç kutsaldır. Eski Türk kültürlerindeki bahçe olgusu, göçebe ya da yarı yerleşik yaşam biçimi ile inanç sistemi arasındaki etkileşiminin ortaya konulmasına olanak tanımıştır. Bu inanış bahçenin şekillenmesinde etken olarak Türk bahçe sanatını her dönemde etkilemiştir (Ergun 2004, Tazebay ve Akpınar 2010).

3. TÜRK BAHÇE KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMU

Orta Asya'da çoğu hayvancılıkla geçinen göçebeler olarak, steplerde çadır yaşamı sürdüren Türk toplulukları akınlara, yağmacılığa, harekete ve kışları ova, vadi veya ırmak kıyısı (kışlak), yazları dağ yamaçlarına (yayla/yaylak) olmak üzere sürekli yer değiştirmeye dayalı göçebe bir kültüre ve yaşam biçimine sahiptirler. Anadolu'da Selçuklu kültüründe mevsimlik veya yazlık-kışlık farklı mekân tercihlerini içeren yaşam biçimleri Türk toplumlarının doğayı, yaşama alanı olarak kabul ettikleri görülmektedir (Özcan 2004, Tanyeli 1996).

Türklerin, 10. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan göçer, yarı göçer ve kentli gruplar olarak kitleler halinde Anadolu topraklarına yerleşmeye başlamasıyla birlikte Anadolu'nun tarihsel, kültürel, demografik ve mimari yapısı değişim dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte "bahçe" olgusu, Türk kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir (Aslanoğlu Evyapan 1972, Evyapan 1991, Akdoğan 1995, Öztan 2004, Wallace 2007).

Türk toplumunun yerleşik yaşam biçimine geçtiği Anadolu'da, bahçe olgusunun "doğala yakın düzenlemeler" biçiminde belirginleştiği gözlenmektedir (Tarhan 1998). Türklerin doğaya olan saygısı, doğal form ve düzenli yaşam şekli ile Anadolu'nun kendine özgü iklimsel yapısı ve coğrafi özelliklerinin sunduğu

gerek toprak ve ürün verimliliği gerekse farklı ve zengin bitki deseninin çakışması sonucu, Anadolu Türk bahçesinin karakteristik yapısı oluşmuştur (Kuş Şahin ve Erhan 2009).

4. SELÇUKLU DÖNEMİ BAHÇE KÜLTÜRÜ

Türkler, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde doğal peyzaj alanlarını işlevsel, ekonomik ve estetik tasarımlar ile değişim dönüşüm sürecinde Türk bahçe kültürünü yeni ve farklı bir noktaya taşımıştır.

Selçuklu dönemi bahçeleri doğaya saygılı, çevre ile uyumlu (Gürenli 2010, Merdoğlu Bilaloğlu 2004, Öztan 2004), yalın ve işlevsel (Evyapan1974, Gürenli 2010) bahçeler olarak tanımlanmaktadır.

Türkler göç ettikleri Anadolu topraklarında yaşam mekânlarını, var olan doğal kaynakları en uygun şekilde kullanabilmek amacı ile suyun en bol, mekânın en havadar, bitki örtüsünün en zengin, av hayvanlarının en yoğun olduğu doğal alanlara kurmuşlardır (Öztürk 2008). Bu doğrultuda yerleşik yaşama geçiş sürecinde Türklerin ekonomik ve işlevsel bahçe oluşturma bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. Selçuklu bahçe kültürü, tarıma dayalı üretim alanları niteliğindeki bağ-bahçe ve sebze-meyvelik alanlarının, eğlence-dinlenme alanlarının, av parklarının ve mesire amaçlı bahçelerinin kullanımına dayanmaktadır (Özcan 2004).

Orta Asya ve İran Türk-İslâm kültürü temelinde Anadolu'nun en önemli kentleri olan Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum, Amasya, Kırşehir, Alanya, Niğde, Antalya, Aksaray, Kubâd-âbâd gibi kentlerde ve yakın çevrelerinde Selçuklu Sultanları tarafından mevsimlik yer değiştirme ya da mesire amaçlı içlerinde saray ve köşklerin olduğu bahçelerin yaptırıldığı kaydedilmektedir (Gültekin 1991, Memlük 2013, Özcan 2004, Redford 2008).

Anadolu Selçuklu kentlerinin birçoğu, Horasan yöresinde devlet kuran Karahanlı-Gazneli ve Büyük Selçuklu kültürlerinin önemli bir imgesi olan "bahçe ve sulama kanalları" ile "av parkları-köşkleri" çevrelenmiştir. Bu alanlar, Selçuklu kentlerin art bölgelerinin parçası olarak Sultan ve emir-beylere ait özel dinlenme-eğlence bahçelerinden oluşmaktadır. Selçukluların, aynı zamanda, kervansaraylar ve kervan yolları boyunca tarımsal üretim faaliyetlerine yönelik "tarım bahçeleri" olarak tanımlanabilecek ekim-dikim alanları oluşturdukları da söylenebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya ve diğer Selçuklu kentlerindeki özellikle saray ve köşklere ait Selçuklu bahçelerinin kalıntıları –tamamen– gün ışığına çıkartılmamış olsa da, yazılı kaynaklardan bahçelere ilişkin birtakım bilgileri derlemek–yorumlamak mümkündür (Memlük 2013). Örneğin, Evliya Çelebi seyahatnamesinde Konya'da güzelliği ve bereketiyle bir Selçuklu bahçesi olan ve Bağ-ı Meram olarak ifade edilen ünlü “Meram Bahçeleri” günümüze kadar ulaşabilmiştir (Gökyay 1996).

4.1. Selçuklu Bahçelerinin İşlevsel Özellikleri

Selçuklu bahçeleri için iki farklı tasarım yaklaşımından söz etmek mümkündür. Birincisi, dış bahçe ve doğa ile bütünleşen mesire yerleri ve benzeri alanlar gibi büyük ölçekli bahçelerdir. İkincisi ise, iç bahçe ve mimari ile bütünleşen içe dönük ev, konak ve saray bahçeleridir. Bu noktada, büyük ve geniş düzlüklerde yapılan geleneksel oyun ve avcılık içerikli etkinlik alanları ile askeri manevra faaliyet alanları, ölçek ve kapsamı gereğince işlevsel açıdan bahçe olgusunun inceleme konusu dışında bırakılmıştır. Dolayısıyla, Selçuklu bağ-bahçelerini fonksiyonel özellikleri açısından iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

1. Selçuklu Sultanları ile önemli devlet adamlarının yazlık ikametgâhları olarak kentlerin yakın çevresinde yer alan dinlenme–eğlenme ve mesire amaçlı alanlar niteliğinde olup içerisinde saray ve köşkların olduğu bağ-bahçelerdir (Özcan 2004). Bu bahçeler, somut örneklerini mevcut Selçuklu köşk ve saray kalıntılarında veya çağdaş kaynaklardan görülebilen, Osmanlı döneminde “has bahçe” olarak adlandırılan, Selçuklu Sultanları ile emir-beylerine ait saray-köşklere ait özel bahçeler niteliğindedir. Bu bahçeler arasında özellikle Alanya çevresindeki köşklere ait bahçeler örnek verilebilir (Redford 2008). Aynı zamanda, Konya'da “Cimcime Köşkü ve bahçesi” olarak bilinen Kılıçaslan Köşkü ve Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubadabad Sarayı ve bahçeleri ile Kayseri'de su kaynağı kenarında kurulu Keykubadiye Sarayı gibi saray bahçeleri Selçuklu döneminin önemli saray bahçeleri arasında sayılabilir (Altun 2010, Ocak 2006).

Tarihi kaynaklarda, tarımsal peyzajın görsel etkisine sahip olan yazlık saraylar, av alanları ve yüksek duvarlarla çevrili iyi sulanan bahçelere sahip bir şehir olarak tarif edilen (İbn-i Bibi 1996), Beyşehir Gölü kıyısındaki Kubadabad Sarayı'nda firdevs adı verilen bir av hayvanları bahçesinin varlığına işaret etmektedir (Aslanapa 1963, Aslanapa 1984).

Kayseri’de su kenarında bulunan Keykubadiye Sarayı, döneme ilişkin tarihi kaynaklarda; “...Bahçesinde yeşil bir deniz vardı. Yüzen balıkların kulaklarındaki halkalar altından, sırtlarındaki zırhlar gümüştendi. Sultan bir eyvanda oturur, eyvanın önünde suyunu kevser suyundan alan ve gül suyu akıtan bir çeşme vardı. Her yer çayır, çimen ve gül idi. O bahçe ki; sanki oraya açılan kapı firdevs cennetine açılırdı...” şeklinde dile getirilmesi, “firdevs” ya da “cennet” benzetmeleri bağlamında İran–İslam kültürünün etkisine yorulabilir (İbn-i Bibi 1996).

Bu bilgilerden, Selçuklu Sultan bahçeleri ya da has bahçeler, zenginliğin ve yetkinin de simgesi olarak, Sultan ve maiyetinin zevk, sefa ve muhabbet mekânları olarak ifade edilebilir. Bu açıdan, müzik ve edebiyat başta olmak üzere eğlendirici, şenlendirici birlikteliğin olduğu, keyif verici şeylerin yenilip içildiği, rengârenk ve kokulu çiçeklerin, su seslerinin doldurduğu lirik bir mekân olarak tasvir edilebilir.

2. Mevlevilik veya Ahilik başta olmak üzere dini–mesleki ve sosyal örgütlenmelerin ritüel ve seremoni biçimindeki hıdrellez ve bağ bozumu gibi özel günlere ait özel tören–ayinin gerçekleştirildiği bağ-bahçelerdir. Bu bahçelere örnek olarak Konya yakınındaki Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin de sıklıkla ziyaret ettiği Bağ-ı Meram (Meram Bahçeleri) verilebilir (Taneri 1978). Ayrıca Konya’da Resîdeddin Vakfı sebzelikleri, Mevlânâ Bahâeddin-i Bahri bağları, Emir Necmeddin ve Şeyh Kerimüddin-i Kal’a bostanları gibi tarımsal alanların da zaman zaman mesire faaliyetleri için kullanıldığı söylenebilir (Özcan 2004).

4.2. Selçuklu Bahçe Tasarımını Etkileyen Etmenler

Selçuklu bahçesinin peyzaj tasarımını etkileyen etmenler; kültürel, coğrafi, felsefi, dini etkileşimler olarak değerlendirilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Selçuklu bahçe tasarımı ilkeleri ve mekânsal kurgusu 6 başlık altında ele alınmıştır.

1. Doğal etmenler

Anadolu Selçukluları göçebe yaşantısının bir uzantısı olarak dış mekânda yaşamaya büyük önem vermişlerdir. Bu nedenle en küçük konuttan saraylara kadar yapılan yapılar için yer seçiminde çevresel, iklimsel ve görsel/estetik etkiler göz önünde bulundurulmuştur. Bu doğrultuda öncelikle arazinin genel konumuna (su varlığının olduğu bölge), arazi karakteristikleri (eğim ve manzara), iklim koşulları gibi çevresel–doğal etmenler, Selçuklu bahçe kurgusunda etkilidir (Aslanoğlu Evyapan 1972, Erdoğan 1958, Evyapan 1991).

Doğaya saygılı ve çevre ile uyumlu bahçeler, doğal form ve düzenden hoşlanma duygusu ve doğal yapısına en az müdahale bahçeyi biçimlendiren etmenlerden bir tanesidir (Gürenli 2010, Merdoğlu Bilaloğlu 2004, Öztan 2004).

2. Bakı-Manzara ve Yöneliş

Türklerin Anadolu öncesi göçebe ve yarı yerleşik yaşam biçiminin mekânsal tezahürü olarak, bahçelerin açık görüşlü-manzaralı olması önemli görülmüştür (Aslanoğlu Eyyapan 1972). Nitekim bu özellik tarihi kaynaklarda özellikle vurgulanmaktadır. Bu açıdan, Selçuklu sultanı Aladdin Keykubad'ın Beyşehir Gölü kıyısında inşa ettirdiği saray ve bahçelerden oluşan Kubadabad'ın konumuna ilişkin "cennet gibi güzel bir dağ eteği" biçimindeki betimlemeler, manzara etmeninin yer seçimindeki etkisini açıkça göstermektedir (İbn-i Bibi 1996).

3. Su Varlığı

Türk bahçe tasarımını etkileyen önemli bir etmen, yaşamsal olma niteliği ile doğal ya da yapay su kaynaklarıdır. Su ögesi, bahçe tasarımında sadece bitki-ağaç varlığı için değil, aynı zamanda mimari bir öge olarak da etkili olmuştur. Selçuklu döneminde Konya kentinin doğusunda sultanların eğlenme-dinlenme mekânı olan Köşk-i Sebz adlı saltanat sarayı yakınlarında, kentsel su sistemine bağlanan suni bir göl yaptırıldığına dair bilgiler vardır (Özcan 2004).

4. Yaşamsal Gereklilikler

Bahçe tasarımını etkileyen etmenler arasında, yeme, içme ve uyuma gibi yaşamsal gereklilikler ile depolama, tarımsal üretim ve savunma işlevi ile eğlenme, dolaşma ve dinlenme gibi ihtiyaçlar da sayılabilir. Bu yönüyle, bahçe tasarımının öncelikli hedefi yaşanacak mekân olarak kurgulanması olarak görülebilir. Bu açıdan, bahçeler sadece mesire alanları ya da eğlence bahçeleri olarak değil, aynı zamanda tarımsal alanlar olarak da kullanılmıştır.

5. Estetik-Görsel Kaygılar

Doğa ve çevreye manevi bir anlam yüklenmesi doğrultusunda bahçenin şekillendiğini görmek mümkündür. Bahçe tasarımında simetriye dayalı bir tasarım anlayışı ortaya konulmadığı söylenebilir. Bu yaklaşımla yapı ile bahçe arasında simetriyi oluşturacak belirgin bir aksın bulunmadığı, dış mekânda, oturma ve yemek yeme alanları, küçük yapılar ana yapı ile bütünlük oluşturduklarını söylemek mümkündür.

6. Mahremiyet

Selçuklu bahçe kültürünü biçimlendiren etmenlerden bir başkası ise, yaşam kültürü temelinde mahremiyet olgusudur. Türklerin geleneksel yaşam tarzının İslam kültürü etkisinde yeniden biçimlendirilmesi, özel bahçeler boyutunda genellikle mahrem ve içe dönük tasarım anlayışının yerleşmesinde etkili olmuştur (Gürenli 2010).

4.3. Bahçe Tasarımı Elemanları

Anadolu Selçuklu bahçe düzenlemelerinde kullanılan tasarım elemanları, tarihi kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında incelenmiştir. Bu bağlamda Selçuklu bahçe tasarımında etkin olarak kullanılan tasarım elemanları, bitkisel elemanlar ve su öğeleri olarak belirlenmiştir.

1. Bitkisel Elemanlar

Selçuklu bahçe tasarımında doğal yapı unsuru olarak kullanılan bitkisel elemanlar, bağ, bostanlar (üzüm bağları), meyvelik-sebzelikler ile meyve ağaçları, yemişlikler ve çiçek bahçelerinden oluşmaktadır (Aran 1972, Akbay 2006, Erdoğan 1997, Gürenli 2010, Tunçer 2009). Bu çerçevede, meyvelik-sebzelik veya bağ-bahçelik alanlar işlevsel açıdan ürün verme özelliği ile ekonomik olarak değerlendirilmiştir.

Selçuklu bahçelerinde dinsel açıdan, Türk kültüründe kutsal bir varlık simgesi olduğuna inanılan ağaç ögesi, önemli bir bitkisel unsur olarak görülmüştür. Ağaç ögesi, gerek gölgelik gerekse prestij ve dinsel imaj ögesi olarak, bahçe tasarımlarında yoğun olarak kullanılmıştır (Bornovalı 1999). Bu noktada, çınar ağacı örneğinde, büyük boylu ve geniş tepeli ağaçların gölgeli mekânlar yaratma açısından kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şahin ve Erol 2009).

Selçuklu bahçe düzenlemesinde çiçek ögesi de özel bir yere sahiptir (Tunçer 2009, Gürenli 2010). Selçuklu ve Osmanlı döneminde nergis, sümbül, gül ve lale gibi çiçeklerin, bahçe tasarımlarında kullanıldığı bilinmektedir (Mevlana Celâlettin Rumi, Memlük 2013'den). Türk bahçelerinde, renk kompozisyonu ve desenler oluşturmak yerine kokusu ve göze hoş görünüşü için çiçekler kullanılmıştır. Çiçek tarhları yalın olup çoğunlukla tek çiçek türü kullanıldığı görülür (Aslanoğlu Evyapan 1972, Evyapan 1991). Aynı zamanda, çiçeklerin, havuz ve yapı/bina çevresinde tek tür ve tarhlar halinde kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı bahçelerinde bitkisel elemanlar, su kanalı boyunca sıra ağaç kullanımı ile

havuzlar etrafında aynı tip bitkinin sıralanması biçimindeki düzenlemeler, sık görülen bir özelliktir (Merdoğlu Bilaloğlu 2004).

2. Su varlığı

Tarih boyunca insan yaşamının temel elemanlarından bir tanesi de sudur. Örneğin, insanların yer seçimlerinin ana nedenlerinden birisi su varlığıdır. Deniz ve nehirler birçok yerleşkeye olanak sağlamıştır (Evyapan 2000). Sanat tarihi ve arkeoloji çalışmaları insanoğlunun yerleşik düzene geçtiğinden beri yaşam kaynağı olan suyu temel bir gereksinim (içme, temizlik, savunma, taşıma) olmanın yanında tarımsal (sulama), dinlenme, eğlenme, rekreasyonel ve sanatsal amaçlarla da kullandığını gösteriyor.

Tarihi kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Selçuklu bahçelerinde kullanılan su öğeleri arasında mermer havuzlar ve fiskiyeler ile çeşmeler ve sarnıçlar sayılabilir. Bunun yanısıra özellikle bağ-bahçe veya meyvelik-sebzelik alanlardaki sulama kanalları da bu bağlamda değerlendirilebilir (Erdoğan 1997, Tazebay ve Akpınar 2010, Uslu 2002). Nitekim Selçuklu dönemi seyahatname kayıtlarında, başkent Konya'daki Kamerüddin Bahçesinde mermer kaideli süs havuzlarının varlığına ilişkin kayıtlar, Selçuklu bahçesinde su öğesinin kullanımına örnek olması bakımından önemlidir (Konyalı 1964, Kayaoğlu 1994).

5. SONUÇ

Selçuklu dönemi bahçe kültürünün oluşum sürecini ve karakteristiklerini belirlemeyi hedefleyen araştırma sonunda, Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri birikimi Anadolu'ya taşıırken, iletişim-etkileşime girdikleri diğer toplumlardan gözlemleyip, öğrendiklerini bir süzgeçten geçirmiş, bu toprakların kültürel çeşitliliği ile zenginleşen Anadolu'ya özgü bir bahçe kültürünü yarattıkları söylenebilir. Bu sentez, hem işlevsel anlam ve gereklilikler, hem de görsel-estetik değerler açısından kendine özgü olup Türklerin doğal peyzajı, gözlem yetenekleri ve pratik düşünce tarzları ile şekillendirmesinden oluşmaktadır.

Dolayısıyla, Selçuklu dönemi Türk bahçeleri; özel veya kamusal nitelikte olsun, doğal peyzajın korunması temelinde yaşamsal gereklilikler ve yaşam biçimi ile işlevsellik ilkeleri üzerine kurulmuştur. Bu itibarla, Türk bahçesinin temel karakteristiği, su ve bitkisel öğeler ile birlikte doğal peyzajın tezahürü olması, sosyo-kültürel açıdan eğlence-dinlenme veya mesire aktivitelerine olanak tanınmasıdır. Bunun yanısıra, ekonomik gereklilikler olarak tarımsal üretim aktiviteleri ile dini inanışlar bağlamında, hatta askeri faaliyetler veya avcılık, çevgen vb. geleneksel oyunlar açısından da bahçelerin etkin işlevi olduğu belirlenmiştir. Şüpheli-

siz, bu geniş bir alana yayılan işlevsel kullanım, Türk bahçe kültürünün Orta Asya'da Anadolu'ya uzanan serüveninde, Türklerin farklı kültürler ile temaslarının sentezini vurgulaması bakımından önemlidir.

Tarih boyunca farklı dönemlerde yapılan bahçelerin özelliklerinden o dönemlerin siyasi, sosyal, kültürel, dini, geleneksel ve ekonomik göstergelerin izlerini görmek mümkündür (Şahin ve Erol 2009, Tazebay ve Akpınar 2010, Yaşar ve Düzgüneş 2013). Türk yaşam biçimi ve birikiminin zaman mekân değişimi kapsamında Türk bahçelerinin bir dönemini temsil eden Selçuklu bahçelerinin özelliklerinin gündeme getirilmesi bu izlerin gelecek nesillere aktarılmasında vesile olacağı düşünülmektedir.

TEŞEKKÜR

“Anadolu Selçuklu kent kültürü” konusuna ilişkin bilgisini, önerilerini sunan ve ilgili kaynaklara ulaşmamı sağlayan Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi Sayın Doç.Dr. Korumay Özcan'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Akbay V. A., 2006 "Antakya Örneğinde Tarihi Ev Bahçeleri" Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, S. 76, Antakya.
- Akdoğan, G.,1995. "Dünden Bugüne Bahçe Kültürümüz. Sanat Dünyamız",Bahçe Kültürü, Üç aylık Kültür Dergisi, Yapı Kredi Yayınları. 58, İstanbul, s. 7-14.
- Altun, A., 2010. "Osmanlı Sarayları". İstanbul Üniversitesi Ders Notları, <http://www.istanbul.edu.tr/Bolumter/puzelsanat/osmanlisaraylari.htm>.
- Aran, S., 1972. "İnsan Peyzaj İlişkileri" Ankara Üniversitesi Peyzaj Mimarlığı Ders Kitabı Yayın No: 2. Ankara.
- Arı, Yılmaz, 2005. "Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı", Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:13, S:311-340, Konya.
- Aslanapa, O., 1963, "Yeni Araştırmalarda Türk Saray ve Köşkerinin Yeri",Türk Kültürü, sayı:3, sayfa:23-28.
- Aslanapa, O., 1984, "Türk Sanatı II; Anadolu Selçuklularından Beylikler Devrinin Sonuna Kadar", Kervan Yayınları, İstanbul.
- Aslanoğlu Evyapan, G. 1972 "Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri", Ankara.
- Bornovalı, S., 1999. "İslam Dünyasında Bahçe ve Evren Anlatımı." İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi, 95s, İstanbul.
- Çınar S.ve Kırca S. 2010. "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi,2010, 60 (2), s. 59-68.
- Erdoğan, M., 1958. "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", Vakıflar Dergisi,c. IV, s. 152-182.
- Erdoğan, E.,1997. "Tarih İçinde Türk bahçesi". Çevre ve İnsan Dergisi, 37: 24-29.
- Ergun, Pervin (2004). "Türk Kültüründe Ağaç Kültü". Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Evyapan G. 1991 "Bahçe", DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi) IV, Ankara, s. 478.
- Gökyay O., Ş. 1996. "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", Cilt. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, E., 1991. "Bahçe ve Sanat Tarihi". Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No:94, Ç.Ü. Ziraat Fakültesi Ofset ve Teksir Atölyesi, Adana.
- Gürenli, Ekrem, 2010. "Kentsel Yeşil Alanların (Park ve Bahçelerimizin) Bakım ve Onarım Tekniği". Elma Teknik Basım Matbaacılık Ltd.Şti. Ankara.
- İbn-i Bibi, 1996. "El Evamirü'l-Ala'ie Fil Umuri'l-Ala'ie (Selçuk Name)". Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yay.

- Jordan-Bychkov, Terry. G. and Domosh, Mona, 2003, "The Human Mosaic, A Thematic Introduction to Cultural Geography". Ninth Edition, W.H.Freeman and Company, New York.
- Kayaoğlu, İsmet, 1994, "El-Herevi'ye Göre XIII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri", XI. Türk Tarih Kongresi, II, Ankara, 733-740.
- Kayakent, T., 1999. "Tarih İçinde Bahçe Olgusu ve Eski Türk Bahçelerinin Günümüz Bahçelerine Dönüşüm Süreci". İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 139s, İstanbul.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, 1964, "Konya Tarihi", Konya Belediyesi Yayınları, Konya.
- Kuş Şahin, C. ve Erhan E., U., 2009. "Türk Bahçelerinin Tasarım özellikleri".
- Memlük, Yalçın, 2013. "Anadolu'da Türk Bahçesi ve Bahçe Kültürü"
- Merdoğlu Bilaloğlu, G.A., 2004. "Kahramanmaraş'taki Tarihi Konutlarda Türk Bahçe Kimliğinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma". Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 295s, Ankara.
- Ocak, E., 2006, "İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz Kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi" Yüksek Lisans Tezi Peyzaj Mimarı İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Özcan, K., 2004, "Anadolu'da Toprak-İnsan İlişkileri Üzerine Bir Araştırma-Selçuklu Çağında Konya Kent Peyzajı". Konya Kitabı VII, 83-93, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya
- Öztan, Yüksel, 2004. "Yaşadığımız Çevre ve Peyzaj Mimarlığı", Tisamat Basım Sanayi, 304s, Ankara.
- Öztan, Y., 1995. "The Properties of Turkish Gardens", Maison Francaise 1-2.
- Öztürk, S., 2008. "Türk Bahçesi Üzerinde Araştırmalar". Başkent Üniversitesi, GSTMF, İç Mimarlık Bölümü Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 124s, Antalya.
- Redford, Scott, 2008. "Anadolu Selçuklu Bahçeleri", Eren Yayınları, İstanbul.
- Şahin, K.C. ve Erol, E.U. 2009. "Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri." Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, (2): 170-181.
- Taneri, A., 1978. "Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı; Menâkıb'ül Arifün Değerlendirmesi", Bilge Yayınları, Konya.
- Tanyeli, U.,1996. "Anadolu'da Bizans, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Dönemlerinde Yerleşme ve Barınma Düzeni". Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme. T.C. Başbakanlık TOKİ II. B.M. İnsan Yerleşimleri - Habitat Konferansı Bildiriler ve Sergi Kitabı. 405-471.
- Tarhan, B., 1998. "Dolmabahçe Sarayının ve Aynalıkavak Kasrı'nın Türk Bahçe Sanatındaki Önemi ve Yeri" A.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s:54. Ankara.
- Tazebay, İlkden ve Akpınar, Nevin, 2010. "Türk Kültüründe Bahçe". Bilgi Dergisi, 54: 243-253.

- Tunçer, Mehmet, 2009 "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Mesire Yerleri, Doğal ve Halka Açık Parklar" I. İstanbul'da Osmanlı-Türk Bahçe Mimarisi <http://mehmet-urbanplanning.blogspot.com.tr/2009/07>, erişim tarihi : 03.04.2014
- Turgut, Hilal, 2012. "Tarihi Türk Bahçelerinde Havuz Yapıları", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626), Vol. 1, No. 3, Karabük University <http://kutaksam.karabuk.edu.tr/index.php>
- Uslu, F.R., 2002."Osmanlı devrinde bahçe Sanatı". <http://peyzaj.org/osmanli-devrinde-bahcecilik/#more-6368>
- Wallace, M., 2007. "Geçmişten Günümüze Türk Kültüründe "Ev Bahçesi" Anlayışı Üzerine Araştırmalar". Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 258s, İzmir.
- Yaşar, Y. ve Düzgüneş, E. 2013. "Peyzaj Tasarımına Sürdürülebilirlik Kavramının Entegrasyonu: Bir Stüdyo Çalışması", İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi. ISSN: 1309-9876, E-ISSN: 1309-9884, Cilt/Vol. 3 Sayı/No.7, 31-43.

İÇEL'DE BİR ULU ÇINAR: ŞEYH ALİ SEMERKANDÎ VE NESLİ

Ensar KÖSE *

Özet

Semer kand doğumlu olan Şeyh Ali, 15. yüzyıl başlarında Anadolu'ya göç eden âlim ve mutasavvıflardan biridir. Timur'un Anadolu istilasını takip eden yıllarda, Karamanoğulları hâkimiyetindeki Lârende'ye gelmiş; sonra İçel topraklarında Zeyne kasabasına yerleşmiştir. Vefatından sonra burada adına yapılan türbe ve zaviye, Osmanlı asırları boyunca faal kalmıştır. İşte bu çalışmada, Şeyh Ali Semerkandî'nin menkıbevî hayat hikâyesi ve Acem'den Rum'a gelişi ele alınmıştır. Ayrıca onun neslinden İçel'de kimlerin mevcut olduğu meselesi, Osmanlı dönemi tahrir defterlerindeki kayıtlardan hareketle incelenmiştir. Bu kayıtlarda sıklıkla zikredilen Zeyne-oğulları ile Semerkandî arasında bir irtibat kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İçel, Acem'den Anadolu'ya Göç, Şeyh Ali Semerkandî, Zeyne-oğulları.

A GREAT PLANE IN İÇEL: SHEIKH ALİ SEMERQANDÎ AND HIS GENERATION

Abstract

Sheikh Ali who was a scholar and mystic, was born in Samarqand and he migrated to Anatolia in the early 15th century. He first came to Lârende in Karamanoğulları domination in the years following the invasion of Timur's Anatolia. Later he moved to the town of Zeyne in İçel territory. After the his death, a tomb and lodge were built in the town and they remained active during the Ottoman era. We discussed in this study that Sheikh Ali Semerqandî's legendary life story and the his arrival from Persia to Anatolia. Besides, was

Keywords

İçel, Migration from Persia to Anatolia, Sheikh Ali Semerqandi, Zeyne-sons.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı. ensarkose@gmail.com

GİRİŞ

Şeyh Ali Semerkandî, uzak diyarlardan gelip, çorak Rum iklimine ektiği tohumlar zamanla ulu birer çınara dönüşerek asırlarca yaşayan, Anadolu'nun gönül sultanlarından birisidir. Muadili diğer birçokları gibi Semerkandî'nin de, menkıbeler ve kıssalarla harmanlanarak efsaneleşen hayat hikâyesinde, hakikatin nereden başlayıp nerede bittiğinin aslında pek de ehemmiyeti yok gibidir. Zira Torosların eteğinde şirin Zeyne kasabasındaki mütevazı türbesi, mazide olduğu gibi bugün de, dünyevî ve uhrevî sıkıntılarına çare arayanlarca ziyaret edilmekte; kasaba yolu üzerindeki asırlık çınar ağaçlarının köklerinden çıkan ve bir yazarın ifadesiyle “kaynağı Semerkand’a dayanmakta” olan soğuk sular¹, susamış gönülleri serinletmeyi sürdürmektedir. Ama yine de bu durum, meraklı araştırmacıların Semerkandî'ye dair hakikati arama gayretlerine bir mâni teşkil etmemiştir. Ne var ki, ortaya konan bir dizi çalışmaya rağmen, bu gönül sultanının hayatı ve nesli üzerindeki sis perdesi henüz tam manasıyla giderilememiştir.

Merhum İbrahim Hakkı Konyalı, neredeyse yarım asır önce, bizzat Zeyne kasabasını ve buradaki türbeyi de ziyaret ederek, özellikle kitabelerden elde ettiği bilgileri, Osmanlı tahrir ve vakıf defterlerindeki kayıtlarla desteklemek suretiyle, Şeyh Ali Semerkandî hakkında ilk öncü çalışmayı yapmış; ayrıca Semerkandî'nin *Menâkıbnâme*'sini inceleyerek, burada anlatılan hayat hikâyesini aktarmış; Şeyh'in devam eden nesline dair bazı gözlemlerini de yazmıştı². Takip eden yıllarda her ne kadar bazı mahallî araştırmacıların meseleye ilgisi devam etse³; birkaç akademik çalışmaya konu olsa⁴ ve münhasıran *Menâkıbnâme* üzerinde tafsilatlı bir tez

¹ Fatih Bayram, “Timur İstilasına Beylikler Dünyasından Bakış: Karaman Diyanı'nda Cennet Bahçeleri”, Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan, İstanbul 2013, s. 316.

² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, İstanbul 1967, s. 193 vd.

³ Neşri Atlay, *Şeyh Aliyy-i Semerkandî*, Konya 1965; D. Ali Gülcan, *Karaman Velilerinden Şeyh Ali-yüs Semerkandî ve Kemal Ümmi*, Karaman 1987; Doğan Atlay, “Şeyh Ali Semerkandî Hakkında”, *İçel Kültürü*, Yıl: VIII, Sayı: 31 (Mersin, Ocak 1994), s. 3-5; Mustafa Çıpan, “Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'nin Hayatı, Eserleri ve Kişiliği”, *Şeyh Alâeddin Ali Semerkandî'yi Anma Toplantısı*, Zeyne, 02.07.1994, s. 157-169.

⁴ Şeyh Ali Semerkandî'nin hayatı ve eserleri hakkında: Osman Genç, *Alaeddin es-Semerkandî, Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1996.

de yapılsa da⁵, özellikle Şeyh'in nesline dair Konyalı'nın yazdıklarına kayda değer çok fazla bir şey ilave edilememiştir. Bununla birlikte daha önce tarafımızdan kaleme alınan bir eserde, Semerkandî'nin hayatı, zaviyesi ve nesline dair süregelen tartışmalar gözden geçirildikten sonra, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ve mahallî kaynaklardan elde edilen bazı belgeler yayımlanmak suretiyle, tartışmalara katkı yapılmaya çalışılmıştı⁶. Keza yakın tarihlerde tamamlamış olduğumuz doktora tezinde de, 18. yüzyıl arşiv kaynaklarında, Şeyh'in neslinden geldikleri açıkça belirtilmiş olan ve İçel'in en güçlü âyan hânedânını oluşturan Sunullah Paşa-zâdelere tafsilatlı şekilde ele alınmış; bu meyanda söz konusu hânedânın, Şeyh Ali Semerkandî ile olan akrabalık bağı hususuna da kısaca değinilmişti⁷. Ne var ki, 17. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde, vergi muafiyeti ve toplumsal nüfuz sağlama imtiyazından yararlanmak için "seyyid" sınıfına geçişlerde belirgin artışların olması, buna karşılık söz konusu zümrenin kayıtlarının tutulmasında yeterince hassas davranılmaması, geç tarihli tahrir ve diğer arşiv kayıtlarına ihtiyatla yaklaşılmasını icap ettirdiği gibi; klasik dönem defterlerine müracaatı da zorunlu kılmıştı.

İşte araştırmamızın ana çıkış noktasını bu zorunluluk teşkil etti. İki alt başlık hâlinde düşünülen makalede öncelikle, başta *Şeyh Ali Semerkandî Menâkıbnâmesi* olmak üzere diğer kaynaklardan elde edilen malumatla, Semerkandî'nin menkıbelerle harmanlanmış hayat hikâyesine bakılacak; bu meyanda, onu Acem'den Rum'a göçe motive eden unsurların neler olduğu ve nasıl bir konjonktürde geldiği gibi hususlar üzerinde durulacaktır. İkinci başlıkta ise, Şeyh'in vefatından sonra neslinin devam edip etmediğine dair, dönemin kaynaklarında ve özellikle de tahrir defterlerindeki kayıtlar incelenecektir. Timar ve zeamet defterlerinde karşılaşılan "Zeyne-oğlu" şeklindeki kayıtların, Şeyh Ali Semerkandî'nin oğlu Zeynelâbidin'le alâkalı olabileceğine dair kuvvetli ihtimâl üzerinde durulacak ve bu kayıtlardan hareketle yeni bir aile silsilesi de çıkarılmaya çalışılacaktır.

⁵ İsmail Hakkı Mercan, *Şeyh Alaeddin Ali b. Yahya es-Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi'nin Transkribe, Tahlil ve Tenkid*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1996. Mercan, bu tezden hareketle, *Menâkıbnâme'nin özet*i ve tahlilini ihtiva eden ayrı bir kitap da (*Şeyh Alaeddin Ali es-Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, Ankara 2009) kaleme almıştır. Biz tezi görme fırsatı bulduğumuz için, kitaptaki özetlere müracaat etmek zorunda kaldık.

⁶ Ensar Köse, *Mut (Claudiopolis)*, İstanbul 2011, s. 615-638.

⁷ Ensar Köse, *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 20013, s. 169 vd.

I. ŞEYH ALİ SEMERKANDÎ'NİN MENKİBEVÎ HAYAT HİKÂYESİ

Fuad Köprülü, Türk edebiyatının ilk mutasavvıfları olan Ahmed Yesevî ve Yunus Emre hakkında yazdığı mâruf eserinde, bu tarihî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, “menkıbevî” ve “tarihî” yönleriyle ayrı ayrı ele almış; halkın muhayyilesi üzerinde kuvvetli izler bırakan her şahsiyetin, daha kendileri hayatta iken menkıbelerinin teşekkül ettiğine dikkati çekmiş; asırlar boyunca bir nesilden diğerine aktarılarak süregelen menkıbelerin, içtimaî vicdanın ortaya çıkardığı bir ürün olması hasebiyle, kıymetli ve araştırılmaya değer olduğuna vurgu yapmıştır⁸. Menâkıbnâmelerde anlatılanların sadece hayâl ürünü hikâyeler olmayıp, bunların aynı zamanda döneminin siyasî, sosyal ve kültürel yaşamına dair kıymetli bilgiler de verdiğine işaret eden diğer başka araştırmalarla, bu nevi eserlerin ihtiyatla ve dikkatle ele alınması hâlinde, tarihî kaynak olarak kullanılmasının pekâlâ mümkün olabileceği anlaşılmıştır⁹. Buradan hareketle menkıbelerin, Şeyh Ali Semerkandî'nin hayat hikâyesinin inşa edilmesinde de vazgeçilmez bir yeri olduğunu söylemeliyiz. Zira Semerkandî'nin şahsî yaşamına dair mevcut malumat, neredeyse tamamen *Menâkıbnâme*'de anlatılanlardan ibarettir. Bunun haricinde Osmanlı kronikleri ve biyografi kitaplarında adından nadiren ve oldukça muhtasar şekilde söz edilir.

A. Rum'a Göçten Önceki Hayatı

Oldukça uzun bir hayat sürmüş olduğu anlaşılan ve Anadolu coğrafyasına geldiğinde yüz yaşını geçmiş bulunan Şeyh Ali Semerkandî'nin hayatına dair, öncelikle Osmanlı tarih ve biyografi yazarlarının eserlerinde verilen malumata bir bakalım. Meselâ Nişancı Mehmed Paşa, Sultan II. Murad devri ulemâ ve meşâyihî arasında zikrettiği Ali Semerkandî hakkında, “*Molla Seyyid Alâüddin bin Ali Semerkandî, Rum'a gelüp Lârende'de tavattun idüp tefsir yazmışdur; beyne'l-ulemâ hayli makbul tefsirdür*” demekle yetinir¹⁰. Yazdığı tefsirin, âlimler arasında muteber sayıldığını söylemesi dikkat çekicidir. Kâtip Çelebi'nin meşhûr eserinde ise, Şeyh Ali Semerkandî'nin *Bahru'l-ulûm* adlı tefsirinden bahsedilirken, kendisi hakkında da şunlar söylenir: “*Yazarı, erdemli Şeyh Seyyid Alâüddin Ali b. Yahya es-Semerkandî, sonra Karamanî'dir. Şeyh Alâüddin el-Buharî'nin öğrencisidir. Sekiz yüz altmış yılı civarında Lârende'de ölmüştür. Bu kitap büyük bir kitaptır, içinde yararlı önemli şeyler vardır. Bunları tefsir kitaplarından seçti ve bunlara açık bir anlatımla kendinden de yararlı*

⁸ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 21.

⁹ Menâkıbnâmelere dair genel bir değerlendirme için şuraya bakılabilir: Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, C. 29 (İstanbul 2004), s. 112-114.

¹⁰ Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Mehmet Yastı, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005, s. 105.

şeyler ekledi. Dört cilttir, Mücâdele suresine ulaştı¹¹.” Yazarın, Semerkandî'nin Lârende'de vefat ettiğini söylemesi hatalı olmalıdır. Zira o, türbesinin bulunduğu Zeyne kasabasında vefat etmiştir.

Şeyh Ali Semerkandî'den bahseden bir diğer Osmanlı yazarı olan Hoca Sâdeddin Efendi, “seyyidlerin övüncü” olarak nitelediği Semerkandî hakkında şu bilgileri verir: “İnci gibi döktürüleriyle parlak nakışlar meydana getiren kelemının ürünleri, birer şekerleme, bu akıcı yazuları yazan kalemin ucuysa bir şeker tanesiydi. Bilgeleriyle öğrenen ol diyar ki, bilim ve olgunluğun madeni, bilginlerle olgunların da toplandıkları bir ülkeydi. Orada çalışkanlık çeragını tutuşturup, bilim alanında olgunluk sınırına dayandıktan sonra tasavvuf yolunu tutmuştu. Bu yolun da sonuna erişenlerden olmuş ve ayağını Rum diyarına basmakla bu ülkeyi şereflendirmiş, Lârende'ye yerleşmişti. Dört cilt tutarında bir tefsir yazmıştır. Mücâdele suresine dek getirmiştir... Yüz elli-den fazla yaşadığı herkesçe bilinir. Hatta iki yüzü bulduğunu söyleyenler de vardır. Tanrı en iyi bilendir¹².” Burada Semerkandî, müşahhas bilgiden ziyade övücü ağdalı sözlerle resmedilmeye çalışılmıştır. Yine de, önce ilmî tekâmülünü sağladıktan sonra, olgunluk çağında tasavvuf yoluna girdiğinin söylenmesi dikkat çekicidir.

Semerkandî hakkında Muhammed Mecdî de şunları yazar: “Semerkand'da doğdu; Semerkand'ın din âlimlerinden, kendisini geliştirici ve biçimlendirici dersler aldı. Kendisini geliştirdikten sonra bir sufi gezgin hâline geldi. Manevi mükemmelliklerin en yükseklerine ulaştı. 150 yıl ömür sürdü¹³”. Sicill-i Osmanî'de verilen bilgiler ise şundan ibarettir: “Alâeddin Ali: Aslen Semerkandıdır. Lârende'de doğmuş ve 840'ta (1436/37) vefat eylemiştir. Yaşı 150'ye ulaşmıştı. Âlim ve fâzıldı¹⁴”.

Görüleceği üzere tüm bu kaynaklarda, Semerkandî hakkında verilen malumat oldukça muhtasardır. Ayrıca Lârende'de doğduğu, hicrî 840'ta vefat ettiği gibi hilaf-ı vâki bilgiler de yer almaktadır. Şu hâlde Semerkandî'nin hayat hikâyesi için, tek mufassal kaynak olan *Menâkıbnâme'*ye müracaat etmek bir zaruret hâlini almıştır. *Menâkıbnâme'*de Şeyh Ali Semerkandî'nin ailesi ve hayatına dair verilen bilgiler toplu hâlde olmayıp, eserin muhtelif yerlerine serpiştirilmiştir. Bu bilgiler toparlandığında, Şeyh'in hayat hikâyesinin ana hatlarıyla aşağıdaki gibi olduğu anlaşılmaktadır.

¹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-Fünûn*, C. I, Arapçadan Tercüme Eden: Rüştü Balcı, İstanbul 2007, s. 222.

¹² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevârih*, C. V, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1979, s. 69-70.

¹³ Muhammed Mecdî, *Şakâik-ı Numaniyye ve Zeylleri: Hadâiku'ş-şakâyık*, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 102.

¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s. 229-230.

Şeyh Ali Semerkandî'nin babası Seyyid Yahya'nın asıl vatanı Şirvan'dır. Fakat buranın, artık günümüzde mevcut olmayan tarihî Şirvan şehri mi, yoksa genel olarak Hazar denizinin batısında kalan bölge için kullanıldığı üzere Şirvan bölgesinde, diğer başka bir şehir veya kasaba mı olduğu açık değildir¹⁵. Seyyid Ali'nin babası Şirvanlı Seyyid Yahya, *Menâkıbnâme*'nin ifadesiyle "kâmillerden ve fazilet sahiplerinin efendisi, kerâmet ve tarikat ve tâc sahibi ermiş" bir kişidir. Seyyid Yahya bir müddet sonra Şirvan'dan Semerkand'a göç etmiş; burada "şerîfe, ârife, sâliha ve münîfe" bir kadın olan Tâcü'l-Mestûrât ile evlenmiştir. Ali Semerkandî on iki yaşına geldiğinde annesi vefat etmiştir. Babası Seyyid Yahya hakkında bilinenler azdır. *Menâkıbnâme*'nin muhtelif yerlerinde geçen "ceddim hazret-i Muhammed Mustafa, ceddım hazret-i Nebi, ceddım hazret-i Fahriâlem, ceddım hazret-i Ali" gibi ifadelere bakılırsa, Seyyid Yahya'nın soyunun, Hz. Ali yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığı kabul edilmektedir¹⁶. Seyyid Ali, Semerkand şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Lâkin uzun ömür sürdüğü ve 150 sene kadar yaşadığından hareketle, 1300 tarihlerinde doğmuş olabileceği tahmin edilebilir. *Menâkıbnâme*'de anlatıldığına göre, Şeyh'e yaşının ne kadar olduğu sorulduğunda, "sakalımın kılları kadar" dediği rivayet edilir¹⁷.

Menâkıbnâme'deki bu ifadeleri doğrulamak sadedinde, Seyyid Yahya'nın atalarının Hz. Peygamber'e uzanan silsile bağlarını ve bunların ne zaman Şirvan bölgesine geldiklerini tespit etmek güçtür. İslâmiyeti yaymak amacıyla bölgeye daha Hz. Osman zamanından itibaren Arap kabilelerinin getirip yerleştirildiği ve bu uygulamanın sonraki dönemlerde de sistematik olarak sürdürüldüğü; Arap iskânının Abbasiler devrinde daha da arttığı; bunların özel mülkler edindikleri; hatta Şirvan topraklarına iskân edilen Arap kabilelerden bazılarının soyunun günümüze kadar devam ettiği; bunlardan çoğunun Arapların Haşimî koluna mensup oldukları bilinmektedir¹⁸. Belki de Seyyid Yahya'nın ataları, Şirvan bölgesinin İslâmlaşma sürecinde bir şekilde buralara getirilip iskân edilen Müslümanlardan olmalıdır.

Daha çocukluğundan itibaren iyi bir dinî eğitim almaya başlayan Seyyid Ali'nin, yedi yaşında *Kur'ân-ı Kerîm*'i ezberlediği; bilgisini ilerleterek onlu yaşlara

¹⁵ Azerbaycan'da tarihî bir bölge olan Şirvan hakkında: Mustafa Aydın, "Şirvan", *DİA*, C. 39 (İstanbul 2010), s. 204-206.

¹⁶ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 24.

¹⁷ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 22.

¹⁸ Cengiz Mürselov, *İslâmî Dönemde Şirvan Tarihi (Hicrî İlk Üç Asır)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 131-134.

geldiğinde, tefsir yapma kudretine sahip olduğu rivayet edilmiştir¹⁹. Yirmi yaşında babası ile birlikte hac farızası için Mekke'ye gitmiş; hacdan sora babasının izniyle orada kalarak, hadis, tefsir ve kıraat ilimlerinde tahsilini ilerletmiş; ayrıca Kahire, Şam ve Kudüs şehirlerini de gezerek buralarda, devrinin önde gelen âlimlerinden dersler almıştır. İlim ve hikmete ulaşma sevdasıyla şehir şehir dolaşıp, nerede mâruf bir hoca varsa oraya giderek ders okuma, bu sırada İslâm coğrafyasında oldukça yaygındı. Ali Semerkandî'nin de, Muhammed Mecdî'nin biyografi eserinde "*sufi bir gezgin*" (İngilizcede *sufi wayfaring*) olarak tavsif edilmesi, esas olarak ilim öğrenmek için çıktığı seyahatleri ifade eder. Bu durum aynı zamanda onun, münzevi bir hayat sürmüş ve hakkında çok az şey bilinmiş olmasına işaret şeklinde de yorumlanmıştır²⁰. Semerkand'ın meşhur âlimlerinden Seyyid Şerîf Cürçânî'den ders aldığı anlaşılmaktadır²¹ ki, *Menâkıbânme*'de Cürçânî, Seyyid Ali'nin hocası ve müşidi olarak zikredilir²². Yukarıda verdiğimiz Osmanlı kaynaklarında da belirtildiği üzere, hocaları arasında Hanefî fakihî Alâeddin el-Buharî (ö. 1330) de vardır²³.

Şeyh Ali'nin babası Seyyid Yahya'nın, oğluyla beraber çıktığı hac yolculuğundan sonra, Semerkand şehrinde daha fazla kalmayarak asıl vatanı olan Şirvan'a geri döndüğü anlaşılmaktadır. Bu sebeple Seyyid Ali de, ilim tahsili için çıktığı uzun yolculuktan sonra Şirvan'a avdet etmiştir. Burada tasavvufi gelişiminde babası Seyyid Yahya'dan öğrendikleriyle ileri merhaleye ulaşmıştır. Artık seyri-sülukunu tamamlamış bir kişi olarak babasından izin alarak, irşad faaliyetinde bulunmak üzere Semerkand'a göç etmiştir. Muhtemelen bu yolculuk sırasında İsfârân'a da uğradığı ve burada Abdurrahman İsfârânî'den Tarikat-ı Hâcegâniye'yi öğrendiği rivayet edilir²⁴. Semerkand'a göç ettiği tarihlerde otuzlu yaşlarda olduğu tahmin edilen Şeyh Ali, *Menâkıbnâme*'de verilen malumata göre uzun yıllar burada yaşamıştır. Z. Velidi Togan, Semerkandî'nin Türkistan'ın çeşit-

¹⁹ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 25.

²⁰ Giv Nassiri, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity*, Doctora Thesis, University of California, Berkeley 2002, s. 398.

²¹ Sadreddin Gümüş, Seyyid Şerîf Cürçânî hakkında yazdığı eserde, bazı kaynaklara atfen Semerkandî'nin, Cürçânî'den ders okuyarak tahsilini ikmâl ettiğini ve tedrisatta onun halefi olduğunu yazar (*Seyyid Şerîf Cürçânî*, İstanbul 1984, s. 124-125).

²² Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 26-27.

²³ İshak Yazıcı, "Bahrü'l-ulûm", *DİA*, C. 4 (İstanbul 1991), s. 517. Giv Nassiri, Şeyh Ali Semerkandî'nin hocalarından olan el-Buharî'nin kim olduğu; söz konusu dersi Semerkand'da mı yoksa Karaman'a geldikten sonra mı aldığı hususundaki ihtimaller üzerinde durursa da, Semerkandî'nin Karaman'a göçtüğü sıradaki ilerlemiş yaşı dikkate alındığında, bunun daha önce vuku bulmuş olması gerektiğini söyler (*Turco-Persian Civilization*, s. 398-399).

²⁴ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 27.

li yerlerinde ve özellikle de Herat'ta Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yaptığını yazar²⁵. Daha sonra ikinci defa Hicaz'a gittiği; uzun yıllar Mekke ve Medine şehirlerinde ikâmet ettiği; Medine'de Hz. Peygamber'in türbesinde Türbedârlık yaptığı; ayrıca Nakîbüleşraflık vazifesinde bulunduğu; tüm bu vazifeleri ifa ederken tasavvufî derecesini de yükselttiği; ayrıca fırsatını buldukça Bağdat, Mısır ve Şam gibi İslâm memleketlerine seyahatlerini de sürdürdüğü ifade edilmektedir²⁶.

B. Karaman'a Gelişi (1428 ?)

Bütün bu hayat serüveninde artık 100 yaşını da geçtiği anlaşılan Şeyh Ali Semerkandî'yi, yeni bir maceraya sürükleyerek Anadolu coğrafyasına getiren motivasyon unsurunun ne olduğu, üzerinde durulmaya değer bir husustur. Bununla alâkalı olarak *Menâkıbnâme'*de anlatılan bir menkıbe vardır. Rivayet edildiğine göre Semerkandî, Medine şehrinde Türbedarlık vazifesini ifa ettiği tarihlerde, bir gün uyku ile uyanıklık arasında bir hâldeyken, Hz. Peygamber kendisine şöyle seslenmiştir: *"Ey ferzend-i saâdet-mend! Sende emanet olan ulûm-ı ledünniye ve kemâlât-ı ser'iyye zâyi olmasın. Şimdiden sonra benim icâzetimle ümmetimi irşâd idüp, vusûl ile dilşâd eyle. Ehl-i Karaman, bir bölük vâlih u hayran, gözleri giryân ve ciğerleri büryân, kâbil-i islâh, karîbün-mine's-salâh mü'minlerdir. Hakk teâla seni ol iklim rahmet ve ol kavme hidâyet vermişdir. Sana tâbi olanlar benim has ümmetim ve ehl-i sünnetim olur. Dur-gıl, Medine-i Münevvere hâricine çıkup, benim sana verdiğim yeşil âsâyı Rum'dan yana at-gıl. Her ne tarafa düşerse nazar eyle. Ba'dehu ol tarafa sefer eyle. Kim ol âsânın düşdüğü yer senin cism-i latifine âşiyân olisardur ve ol yerlerde çok kerâmâtın ve hâlâtın ve esrârın zuhur edecektir."*²⁷ Bu ilahî emir üzerine yollara düşen Semerkandî'nin, Zeyne kasabasına gelişi de yine *Menâkıbnâme'*de şöyle anlatılır: *"Medine-i Münevvere taşrasına çıkup, ol yeşil âsâyı Rum'a atdı ve nazar eyledi; gördi kim Karaman'da Zeyne kurbinde bir mahalle düşdi. Pes Hazret-i Şeyh'in rûhâniyyeti Tavus sûretine temessül idüp, cevelân iderek ol vilâyete vusûl ve ol mahalle nüzûl buyurdılar"*²⁸.

Burada ilk dikkati çeken husus, kendisine tevdi edilen ilahî bir emir üzerine yola çıkmış olması keyfiyetidir. Bu durum sadece Ali Semerkandî'ye münhasır olmayıp, birçok sufinin sınırlar aşan yolculuklarında buna benzer motiflere sıkça rastlanır. Mamafih Konya Seydişehir'e gelip yerleşen Seyyid Harun'un menkıbevî hayat hikâyesinde de, cedit İmam Cafer-i Sadık'ın mezarını ziyaret ettiği bir sı-

²⁵ A. Zeki Velidi Togan, "Câmî", *İA*, C. 3 (İstanbul 1963), s. 16.

²⁶ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 28-29.

²⁷ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 30 (Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, nr. 10092, vr. 65b).

²⁸ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 31 (Konya İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, nr. 110092, vr. 65b).

rada, kendisine Rum ülkesine gitmesi ve Karaman yakınlarına bir köy yapmasının istendiği söylenir²⁹. Sufi menkıbelerinde yaygın şekilde işlenen diğer bir ortak yön olan rüya motifi de burada karşımıza çıkar. Uykudayken kutsal şahıslarla irtibat kurma yeteneği ruhsal bir güce atfedildiği için, sufi müşidleri ve Hz. Peygamber'i sık sık rüyada görmek, itibar işareti olarak yorumlanır, şeyhlerin biyografilerine kaydedilirdi. Rüya tabir yeteneği, Timurlu hükümdarı Şahruh zamanında Herat'ta başlıca ruhanî şahsiyet olarak kabul edilen Zeyneddin Haffi'yi, diğer şeyhlerin önüne çıkarmıştı. Hurufiyye hareketinin lideri Fazlullah Esterabadî ile, Şeyh Muhammed Nurbahş da rüya tabirle şöret sahibi olmuş kişilerdendi³⁰.

İlahî işaretlerin hâricinde, Şeyh Ali Semerkandî'nin Rum coğrafyasına olan yolculuğunda diğer başka mücbir sebepler olmuş olabilir miydi? Bunu bilmek güç, ama yine de dönemin siyasî konjonktürüne bakmakta yarar var. Bu yıllarda Timur devletinde Şahruh'un iktidarı hüküm sürüyordu. Şahruh her ne kadar siyasî yönden gücünün zirvesinde olsa da, dinî alanda Mehdi hareketler ortaya çıkmış; 1423-24'te Kübrevî şeyhi İshak Huttelanî'nin bir müridi kendisini mehdi ilan etmiş; Şahruh, yaşlı Huttelanî'yi idam ettirmiş; fakat yine mehdilik iddiasındaki Muhammed Nurbahş'ın kaçmasına ve Orta İran'a sürgün edilmesine izin vermişti. Ocak 1427'de, siyasî emeller besleyen kurucusu daha önce Timur tarafından Miranşah tarafında idam edilen Hurufî tarikatının bir üyesi, Cuma namazından sonra cami çıkışında Şahruh'un canına kasetmiş; hafif yaralanan Şahruh, bu saldırıya cevap olarak Hurufilikle bağlantısı olan çok sayıda kişiyi idam ya da sürgün ettirmişti. Bu tarihler aynı zamanda, Şerefeddin Ali Yezdi'nin, *Zafernâme* adlı eserini yazmaya başladığı yıllara rast geliyordu. Timur zamanının üç itibarlı âliminin (Sadeddin Ömer Taftazanî, Seyyid Ali Cürcanî, Şamseddin Muhammed el-Cezerî) sülaleleri ve talebeleri, Şahruh zamanında da itibar görmeye devam ediyordu. Tasavvufî hareketlere bakıldığında, 15. yüzyıl başlarındaki Timurlu âleminde, sonradan Hace Ahrar'ın liderliğindeki Nakşibendiyye gibi örgütlü sufi tarikatları henüz yeterince gelişemediğinden, tarikat âdab ve erkânı da standart bir hâl almamıştı. Bundan ötürü bir sufi adayının seyahatlere çıkıp, farklı şeyhlerin rehberliğinde öğrenim görmesi yaygın bir uygulamaydı; müşit değiştirmeye de sık rastlanırdı³¹.

²⁹ Tafsilat için bakılabilir: Abdülkerim bin Şeyh Mûsâ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Haz. Cemâl Kurnaz, Ankara 1991, s. 22 vd.

³⁰ Beatrice Forbes Manz, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul 2013, s. 225-226.

³¹ Manz, *Timurlu İran'ında İktidar*, s. 49-51, 259, 268. Nakşibendilik hakkında tafsilat için şu kapsamlı çalışmaya bakılabilir: *Naqshbandis*, Eds. Marc Gaborie, Alexandre Popovic, Theirry Zarcone, ISIS,

Anadolu seyahatinden önce uzun yıllar Medine’de bir nevi münzevî hayat sürdüğü anlaşılan Şeyh Ali Semerkandî’nin, Timur ülkesindeki mevcut siyasî ve dinî şartlardan ne derecede haberdar olduğunu ve etkilendiğini; Rum’a olan göçünde bunun herhangi bir tesiri olup olmadığını tespit etmek güçtür. Ama yine de Semerkandî’nin, köklü ilmî ve tasavvufî geleneğe sahip bir coğrafyada, şehrin âyan zümresi arasında kabul edilen bilginler ve sufilerin en üst seviyede itibar gördüğü; mezar ziyaretlerinin yaygın olduğu; Hz. Peygamber’in soyundan gelen seyyidlerin büyük saygıyla kutsandığı; hatta Hz. Ali ile diğer Şii imamların hatırasına da hürmet gösterildiği bir iklimden³² geldiği aşîkârdır.

Şeyh Ali Semerkandî’nin Karaman ülkesine geldiği tarihlerde (1428 yılı üzerinde durulmaktadır)³³, Anadolu’da nasıl bir siyasî konjonktürün mevcut olduğuna da bakmakta yarar vardır. Osmanlı Devleti tahtında Sultan II. Murad’ın, Karamanoğulları’nın başında ise II. İbrahim Bey’in bulunduğu bu tarihler, aynı zamanda Osmanlı-Karaman münasebetlerinin oldukça gergin olduğu yıllardır³⁴. Diğer yandan, her ne kadar Timur’un Anadolu işgalinin üzerinden yirmi yıldan fazla zaman geçmiş olsa da, Anadolu’daki Timur tesiri henüz tam manasıyla silinmemiştir. Timurlu devleti tahtında oturan Şahruh, Anadolu beylikleri üzerindeki nüfuzunu korumak için zaman zaman Osmanlılar’a baskı yapmaktan geri durmuyordu. İşte böyle çalkantılı bir dönemde Semerkandî’nin Karaman’a gelişi, yalnızca manevî bir irşad vazifesini ifa gayesiyle miydi, yoksa bunda bazı siyasî sâiklerin de tesiri olmuş muydu?

Menâkıbnâmelerin, sadece saf dinî duygularla kaleme alınmayıp, aynı zamanda bunların asıl gayesinin, belirli bir siyasete hizmet etmek olduğuna dair görüşleri ihmâl etmemek gerektiğinden yola çıkan Fatih Bayram, Semerkandî vakasına dair bu nevi sorulara cevaplar aramıştır. Bu dönemde Anadolu’ya gelen diğer bazı sûfîler gibi Şeyh Ali’nin de, Semerkand’ın yüksek kültürel ve estetik muhitinden geldiğine işaret eden Bayram; her ne kadar *Menâkıbnâme*’de, Semerkandî’nin Timur askerlerinin muzaffer olmaları için dua ettiği söylene de, Yıldır-

---

İstanbul 1990. Hususiyle Hamid Algar’ın “A Brief History of the Naqshbandî Order” adlı makalesinde, tarikatin tarihsel gelişim sürecini görmek mümkündür (s. 9-49).

³² Manz, *Timurlu İran’ında İktidar*, s. 216-223, 253.

³³ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 130. Giv Nassiri ise, Şeyh Ali Semerkandî’nin Karaman’a geliş tarihini 1436 olarak verirse de (*Turco-Persian Civilization*, s. 388-389), bunun doğru olmadığı açıktır.

³⁴ Bu dönemin siyasî ve askerî hâdiselerinin tafsilatı için şu çalışmaya bakılabilir: Yahya Başkan, *Orta Anadolu’da Hâkimiyet Mücadelesi (1400-1500)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 34 vd.

rım Bayezid'e de açıkça bir karşı çıkışın olmadığına vurgu yapmaktadır³⁵. Bayram, daha sonra İstanbul'da Bilim ve Sanat Vakfı'nda *Semerkandî Menâkıbnâme* üzerine yaptığı bir sunumda, onun, Timur kültürünü Anadolu'ya taşımak gibi bir misyonunun olduğunu söylemiş; *Menâkıbnâme*'yi bu yönüyle, Timur kültürünü Hindistan'a taşıdığını ifade ettiği *Babürnâme* ile kıyaslamış; özellikle Timurlulardaki bahçe kültürünün Anadolu'ya taşınmış olmasına vurgu yapmıştı. Herhâlde burada kastedilen şey, siyasî bir misyondan ziyade, Timur ülkesindeki dinî ve kültürel yaşamın Anadolu'ya taşınması keyfiyeti olmalıdır. Mamafih Anadolu ile Acem arasında bu neviden irtibat ve etkileşimi sağlayan sadece Semerkandî de değildir. Bu şekilde misyon ifa eden birçok başka âlim ve mutasavvıf olduğu gibi, bu irtibatların evveliyatı da vardır. Şeyh Ali Semerkandî'yi Anadolu coğrafyasına getiren motivasyon unsurlarının neler olduğunu anlamamıza yardımcı olabileceği düşüncesiyle, Acem ile Rum arasındaki kültürel alış-verişe biraz daha yakından bakmakta yarar var.

C. Acem ile Rum Arasındaki Kültürel Bağlar

Anadolu şehirlerinin, doğudan gelen bilginler için birer cazibe merkezi olmalarında kuşkusuz, daha Malazgirt savaşıdan itibaren ele geçirilen yerlerde birçok medresenin yapılmasının önemli tesiri olmuştu. Keza Türkiye Selçuklularının bilginleri koruması da, Anadolu'ya dinî öğretim amacıyla göçleri hızlandırdı. Ne var ki, her ne kadar bu nevi himâye uygulaması kısmen devam etse de, beylikler döneminin kaotik atmosferi, süregelen bu alâkayı azalttığı gibi, Celâyirli'lerin bilginleri koruması ve medreselerin artık doğuda da belirli bir gelişim seviyesine ulaşması, buraları daha cazip hâle getirmişti. Acem ile Rum arasında, özellikle Farsça ve Arapça konuşan bilginlerin kültürel hareketliliği üzerine kapsamlı bir tez yazmış olan Giv Nassiri, Timur'un Anadolu seferi sırasındaki kırılmaya dikkati çeker. Zira Timur'un, Anadolu kökenli bazı bilginleri doğu bölgelerine sürmesi, her ne kadar kendi döneminin çoğunlukla savaşlarla geçmesi sebebiyle kısa vadede beklenen semereyi vermemiş olsa da, Anadolu kökenli bu bilginler, sonrasında Türk-İran kaynaşmasına önemli etki etmişlerdir. Zira gönüllü veya sürgün şeklinde İran'a giden bilginler, Anadolu'daki asıl yerleriyle İran arasında bir iletişim ağı (network) oluşturdukları gibi; bunların birçoğu, tahsillerini tamamladıktan sonra tekrar Anadolu'ya geri döndüler³⁶. Nassiri, 15. yüzyılın ilk yarılarında Anadolu'dan Acem'e tahsil için gidip, sonra da tekrar geri dönen bilgin ve sufilere ait 13 kişilik bir liste verir³⁷. Niğde'den Kara Yakub b. İdris, Kütah-

³⁵ Fatih Bayram, "Timur İstilasına Beylikler Dünyasından Bakış", s. 311.

³⁶ Giv Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 326 vd.

³⁷ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 334.

ya'dan Mevlana Yusuf Şeyhî, Koçhisar'dan Alâeddin Ali b. Musa, ki o, Seyyid Şerif Cürcanî ve Sadeddin Taftazanî'den ders almıştır- bunlar arasındadır.

15. yüzyıl süresince Acem'den Rum'a doğru cereyan eden göç ve yolculukların sebepleri üzerinde de duran Nassiri, bilgin ve sufileri harekete geçmeye motive eden unsurlar arasında şunları sayar: Önce Arapça konuşulan İslam bölgelerine gidip burada öğrenim gördükten sonra, bunların Anadolu'ya gelmeleri (Şeyh Ali Semerkandî'nin serüveni de böyledir); önde gelen bazı âlimlerin (bunlar arasında Şerif Cürcânî, Ali Kadı-zâde Rumî ve Sadeddin Taftazanî meşhurdur), Rum'a göç ve seyahat hususunda talebelerini teşvik etmeleri; Anadolu'daki mâruf âlimlerden ders öğrenme arzusu; mahallî himayeden hoşnutsuzluk, buna karşılık Osmanlılar'dan himaye görme beklentisi; göçebe dalgasından kaçış; sufi eğilimler nedeniyle göç (Halvetîler ve Nurbahşîler) ve nihayet göç etmeleri hususunda rüya gibi ilahî (mucizevî) bir işaretle yollara düşenler (Hacı Bektaş ve Ahi Evran)³⁸.

Acem'den Anadolu'ya göçler hakkında 1413-1485 yılları arasını muhtevî bir listede ise, aralarında Şeyh Ali Semerkandî'nin de bulunduğu 18 âlim ve sufinin yer aldığı görülür. Bunlardan sadece Semerkandî Karaman'a gelmiş, diğerleri ise Anadolu'nun başka şehirlerine dağılmışlardır³⁹. Kastamonu, Amasya, Bursa gibi şehirler, özellikle medreseler yapılması sebebiyle daha Osmanlılar'ın ilk dönemlerinden itibaren âlimleri cezbetmiştir. Nassiri'nin verdiği listede, Acem'den Anadolu'ya olan bilgin göçlerinin menşei olan şehirlere bakıldığında, bunlardan 4'ünün Semerkand çıkışlı olduğu görülür. Moğol istilasından sonra Semerkandlı âlimlerin sayısındaki düşüşe işaret eden Nassiri, Timur'un başkent Semerkand'ı kozmopolit bir bilim merkezi yapma isteğine ve bunun için bilginleri buraya çekme gayretine rağmen, daha önce buraya dönmüş olan bilginlerin birçoğunun, burasını asıl vatanları olarak görmediklerinden, uygun vakti buldukları zaman başka yerlere göç ettiklerini yazar. Şeyh Ali Semerkandî'yi de bu kategoride zikreder⁴⁰.

Şirvan şehrinin de, Anadolu ile doğu İslam dünyası arasındaki kültürel etkileşimde önemli bir yerinin olduğu anlaşılmaktadır. Pir İlyas Amasî, Timur tarafından Amasya'nın işgali sırasında buradan alınarak Şirvan'a götürülmüş ve Şirvan kadısı olarak tayin edilmiş; Timur'un ölümünden sonra görevini kaybedince,

³⁸ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 412-444.

³⁹ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 388-389.

⁴⁰ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 396-397.

artık bir tasavvuf erbabı olarak yeniden Amasya'ya dönmüştü. Fakat şüphesiz dönemin en meşhur Şirvanlı dinî şahsiyeti Seyyid Yahya Şirvanî (Bakuî) idi. Halvetî şeyhi Hayreddin Hıyavî'nin halifesi olan Yahya Şirvanî zamanında Halvetîlik, sadece doğuda değil aynı zamanda Anadolu'da da geniş yayılma alanları bulmuştu. Zira Anadolu'dan Şirvan'a giderek tarikata intisap eden ve seyrisüluklarını tamamlayarak "Halvetî halifesi" beratıyla Anadolu'ya dönen müntesipleri, Halvetîliğin yayılmasında önemli rol icra etmişlerdi. Bunlar arasında, tamamı da 15. yüzyılın ilk yarısında etkili olmuş ve 1460'larda vefat etmiş olan Afyon-Sandıklı doğumlu Şeyh Pir Şükrullah, Niğde doğumlu Şeyh Habib Karamanî, Aydın doğumlu Şeyh Alâeddin-i Rumî, Şeyh Muhammed Erzincanî ve Devede Ömer Ruşanî gibi mutasavvıflar yer alıyordu⁴¹. Aslen kendisi de Şirvanlı olan Şeyh Ali Semerkandî'nin, Karaman ülkesine gelmesinde, çok önceleri tesis edilmiş olan bu irtibat kanallarının tesirinin olması pekâlâ mümkündür. Fakat tasavvufî mensubiyeti bakımından Semerkandî, Şirvan ekolünün baskın tarikatı olan Halvetîliğe bağlı değildir.

D. Karaman ve İçel'deki Faaliyetleri ve Vefatı (1456)

Daha önce de ifade edildiği gibi, Şeyh Ali Semerkandî'nin Karaman'a geldiği 1420'ler, Osmanlı Devleti ile Karamanoğulları arasındaki münasebetlerin gergin olduğu yıllardı. Siyasî bakımdan belirsizlik ve gerginliklerin eksik olmadığı bölge, dinî yönden Halvetîliğin tesiri altındaydı. Nitekim bu durumun açık işaretlerini *Menâkıbnâme*'de görmek mümkündür. Anlatıldığına göre Şeyh Ali Semerkandî, Lârende şehrine geldiğinde, daha önce Halvetî halifesine biat etmiş olan halk başına toplanarak, Halvetî olduklarını söylemişler ve bunlardan 40 kişi, "Bizim tarikimizi *ibtâl* eyledi." diyerek Şeyh Ali'ye karşı rahatsızlıklarını açıkça ifade etmişlerdi⁴². Halvetîliğin nüfuzu altındaki Anadolu'da her ne kadar Timur'la birlikte Nakşibendilik de yayılmaya başlamış olsa da, etki gücü daha ziyade 15. yüzyılın sonlarından itibaren artış göstermişti⁴³.

Lârende'ye ilk gelişi sırasında Halvetî mezhebine bağlı halk tarafından iyi karşılanmayan Şeyh Ali Semerkandî'nin, daha sonra Karamanoğlu İbrahim Bey'le yakınlık kurduğu rivayet edilir. *Menâkıbnâme*'deki sekizinci menkıbe, bu meseleye dairdir. İbrahim Bey'in hizmetinde olan, Gülnar'dan Ahmed Bey adlı

⁴¹ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 350-351.

⁴² *Menâkıb-ı Seyyid Şeyh Ali Semerkandî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, nr. 4931/2, vr. 113a-b.

⁴³ Nassiri, *Turco-Persian Civilization*, s. 355. İstanbul'da ilk Nakşibendî tekkesinin açılması da, yine 15. yüzyılın sonlarında 1490'da mümkün olmuştur. Tafsilat için bkz. Hamid Algar, "Nakşibendiyye", *DİA*, C. 32 (İstanbul 2006), s. 337 (335-342).

kişinin rivayet ettiği bu menkıbe şöyledir: Semerkandî'nin Lârende'ye geldiği tarihlerde bir gece Ahmed Bey, Şeyh'in adamlarından iki kişi tarafından evinden alıp götürülür ve Şeyh'le tanışılır. Aynı gece benzer bir hâdise de Sultan İbrahim'in başına gelmiştir. Bu harikulâde hadiseden sonra Şeyh Ali Semerkandî, iki adamını göndererek Sultan İbrahim'i Lârende'ye davet eder. Daveti kabul eden Karamanoğlu İbrahim Bey gelir ve Semerkandî'ye biat ederek zikir alır⁴⁴. Şeyh Ali Semerkandî, *Bahru'l-ulûm* adlı tefsirini Lârende'de iken yazmıştır. *Menâkıbnâme*'de, o Lârende'ye geldiğinde burada bulunan âlimlerin, imtihan maksadıyla bir tefsir yazmasını istedikleri; bunun üzerine Şeyh'in tefsiri müsvedde hâlinde yazıp, müritlerinden Molla Hamza-i Karamanî'nin bunları temize çektiğinden bahsedilir⁴⁵. Nişancı Mehmed Paşa'nın eserinde de, "*Rum'a gelüp Lârende'de tavattun idüp tefsir yazmışdur*⁴⁶" denilmek suretiyle buna işaret edilir.

Âhir ömründe Lârende'de ikâmet edip, vaktini eser yazarak, ilim ve irşad faaliyetleriyle geçirdiği anlaşılan Şeyh Ali Semerkandî'nin, vefatı hakkında *Menâkıbnâme*'de şu ifadelerle rastlanır: "*Ömr-i şerîfleri nihâyete ve sinn-i latîfleri gâyetle karîb olıcak Lârende'den kalkup, ol âsâ dikildiği yere gelüp, anda civâr-ı zü'l-celâle intikâl ve cenâb-ı zü'l-cemâle irtihâl eylediler... İnşallahu-teâlâ ol mahalde dâr-ı âhirete intikâl ideriz*⁴⁷". Biyografi kitaplarında vefat tarihine dair birkaç farklı rivayet olmakla birlikte, genel olarak 1456 (860 H.) tarihi üzerinde ittifak sağlanmıştır⁴⁸. Zeyne'de, daha önce 1421 (825 H.) tarihinde Ahmed Paşa-zâde Musa Bey tarafından yaptırılan caminin yanına defnedilmiştir⁴⁹. Bu caminin, Semerkandî henüz Karaman'a gelmeden önce yapıldığına işaret eden ve ayrıca kitabesini de yayımlayan İ. Hakkı Konyalı, türbe ve zaviyenin sonradan inşâ edildiğini söylemiş; fakat caminin bânisi Musa Bey hakkında ise, herhangi bir vesikanın mevcut olmadığını; Ali Semerkandî türbesinde, Şeyh'in hemen sağındaki kabrin oğlu Zeynelâbidin'e, solundakinin ise müridlerinden Şeyh Mahmud'a ait olduğunun rivayet edildiğini yazmıştır⁵⁰.

Şeyh Ali Semerkandî'nin vefatından sonra, Zeyne kasabasındaki mekânı bir zaviye olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Bunu Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait bir *Vakıf Defteri*'nde açıkça görmek mümkündür. Söz konusu bu

⁴⁴ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 76-78.

⁴⁵ Mercan, s. *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, 80, 99.

⁴⁶ Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, s. 105.

⁴⁷ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 31.

⁴⁸ Semerkandî'nin vefatı hakkındaki tarihlere dair: Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 31-32.

⁴⁹ Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 195.

⁵⁰ Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 195, 197.

defterde, “*Vakf-ı Zâviye-i hazret-i Şeyh Ali Semerkandî kuddisu sırrahu ve câmi’-i şerîf ve türbe ve merkadi der karye-i Zeyne tâbi’-i kazâ-i Mut*” başlığı altında, “*Vakf-ı Câmi*” ve “*Vakf-ı Türbe-i Şeyh kuddisu sırrahu*” alt başlıklarıyla ayrı ayrı kaydedilmiştir. Ayrıca kayıtlarda, “*Şeyhin merkadi bu câmi’in kurbündedir*” ibaresi de dikkati çekmektedir. Bu deftere göre caminin vakıf gelirleri 380 akçe olup 6 zemin, 2 bağ ve 1 değirmenden müteşekkildir. Türbenin vakıf gelirleri ise 6 zemin ve 4 bağdan toplam 885 akçedir⁵¹. İ. Hakkı Konyalı, bu defterdeki kayıtlardan hareketle Zeyne-oğulları’nın Sıçanlı ve Yenicekişla köylerinde mescid, Yukarıkişla köyünde medrese, cami ve mescid ile Hacı Said köyünde mescid yaptıklarını ve bunlara gelirler vakfettiklerini; Sıçanlı köyündeki mescidi Zeyne-oğlu Ali Paşa’nın yaptırdığını, Yukarıkişla köyündeki medreseyi ise Zeyne-oğulları’ndan İsmail Bey ile Emeleddin Bey’in evladından Halil Bey’in müşterek olarak yaptıklarını ifade etmiştir⁵².

II. ŞEYH ALİ SEMERKANDÎ’NİN NESLİ

Şeyh Ali Semerkandî’nin vefatından sonra neslinin devam edip etmediği, ilmî yönünden ziyade spekülasyon tarafı daha ağır basan tartışmalara konu olmuştur⁵³. Bununla birlikte Şeyh Ali Semerkandî’nin evliliği, eşi ve çocuklarına dair gerek *Menâkıbnâme*’de, gerekse dönemin diğer kaynaklarında fazla bir malumat yoktur. Zeyne’deki türbe içinde yer alan mezarlardan birisinin, Şeyh’in “cin padişahının kızı” olan eşine ait olduğu yazılıysa da, bu kitabenin sonradan konulduğu açıktır. Yine türbedeki diğer iki mezardan birinin, Şeyh’in oğlu Zeynelâbidin’e, diğerinin ise “zâtın kızı”na ait olduğu kitabesinde yazılıdır⁵⁴. Hakkı Konyalı, Semerkandî’nin soyuna dair, Osmanlı tahrir defterlerindeki kayıtlara atfen şunları yazmıştır: “*Aliyy-i Semerkandî’nin ölümünden sonra onun adını taşıyan bir tarikat kolu kurulmuştur. Kendisinden sonra oğlu İsa, daha sonra Mahmud ve Zeynelâbidin zâviyesinde kendisine halef olmuşlardır. Kendi ailesi ‘Zeyneoğulları’ adını aldılar. İçel’de bir cemaat halinde yaşar oldular*”⁵⁵.

Şeyh’in çocukları hakkında *Menâkıbnâme*’ye müracaat edildiğinde, dokuzuncu menkıbenin râvisi olarak Semerkandî’nin oğlu Zeynelâbidin’in adı karşımıza çıkar ve aynen şöyle denir: “*Lârende erenlerinden bir aziz Hazret-i Şeyh’in oğlu Hazret-i Zeynelâbidin’den rivâyet ider. Ol dahi Hazret-i kutbü’l-ârifin babası Seyyid Ali Se-*

⁵¹ BOA, TD, nr. 1, s. 59.

⁵² Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 200-201.

⁵³ Bu tartışmaların tafsilatı için şuralara bakılabilir: Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 188, 199-200; Köse, *Mut*, s. 628 vd; Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 35.

⁵⁴ Mercan, *Semerkandî ve Menâkıb-nâmesi*, s. 35.

⁵⁵ Konyalı, *Karaman Tarihi*, s. 219.

merkandî kuddisu sırrahü'l-azîz hazretlerinden rivâyet ider. Ol vakit ki, kırk yıl halvet çeküp izn-i Hakk ile halvetden çıkup, ceddîm Hazret-i Muhammed Mustafa'yı sallallahu aleyhi vesellem ziyaret itmeğe azîmet eyledim. Ceddîmin ravza-i şerifine varup yüz sürdüm...⁵⁶". Menâkıbnâme'nin diğer bir nüshasında da benzer ifadeler rastlanır: "Sultan Şeyh Ali Semerkandî'nin izn-i Hak ile halvetden çıkup, Hazret-i Rasûlullah'ı ziyaret itmeğe azm itdikleri beyânındadır. Lârende erenlerinden bir aziz, Hazret-i Şeyh'in oğlu Zeynelâbidin'den rivâyet ider. Ol dahi kutbü'l-ârifin babası Seyyid Ali Semerkandî...⁵⁷". Görüleceği üzere bu yazılardan Şeyh Ali Semerkandî'nin, Zeynelâbidin adında bir oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Konyalı'nın yazdığı İsa ve Mahmud adlarındaki çocuklara dair ise, *Menâkıbnâme'* de herhangi bir atıf yoktur.

Menâkıbnâme'deki bu ifadelerin hâricinde, Şeyh Ali Semerkandî'nin çocukları ve nesline dair sonradan yazılanlar, tamamen sözlü anlatımlar ve rivayetlere dayanmaktadır. Bunların doğru olup olmadığını sınavacak neredeyse mevcut yegâne yazılı kaynak, Osmanlı dönemi vakıf, vergi ve timar kayıtlarını ihtiva eden defterlerdir. Nitekim Konyalı'nın da üzerinde durduğu vakıf defterlerindeki kayıtlara yukarıda değinildi. Şimdi burada Osmanlı tahrir defterlerinde, Semerkandî'nin nesline dair herhangi bir kaydın mevcudiyetine dair iz sürülmeye çalışılacaktır.

A. Osmanlı Tahrir Defterlerinde Ailenin İzleri

İçel sancağının 1702 tarihli mufassal *Avâriz Hânesi Defteri'*nde, Zeyne kazasında nüfus yazılırken "Sâdât" başlığı altında, başta Abdülmü'min Paşa-zâde Seyyid Sunullah olmak üzere şu 20 kişi kaydedilmiştir: Seyyid Sunullah veledi (v.) Abdülmü'min Paşa, Seyyid Ahmed birâder-i Seyyid Sunullah, Seyyid Ali v. Seyyid Sunullah, Seyyid Ömer v. Hasan, Seyyid Abdullah v. Efendi, Seyyid Hamza v. Hüseyin, Seyyid Ömer v. Ali, Seyyid Yakub v. Himmet, Seyyid Bektaş v. Ebubekir, Seyyid Hasan v. Cemaleddin, Seyyid Hüseyin v. Ahmed, Seyyid Himmet v. Yakub, Seyyid Hüseyin v. Ali, Seyyid Ali v. İmran, Seyyid Abdülkerim birâder-i Hamza, Seyyid Abdullah v. Halil, Seyyid Fazlullah, Seyyid Bali ibn. Memiş, Seyyid Ömer bin Hasan, Seyyid Hüseyin v. Ali. Daha sonra da bu kaydın altına şu not düşülmüştür: "Mezbûrlar Şeyh Ali Semerkandî evlâdları olmağın yedlerinde senetleri vardır"⁵⁸. Yine aynı defterde, bu aileden 6 kişinin (Seyyid Şeyh Abdüllatif v. İmam, Seyyid Mehmed v. Seyyid Abdülmü'min Paşa, Seyyid Abdül-

⁵⁶ *Menâkıb-ı Şeyh Ali Semerkandî*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 640, vr. 31b-32a.

⁵⁷ *Menâkıb-ı Seyyid Şeyh Ali Semerkandî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, nr. 4931/2, vr. 95a.

⁵⁸ BOA, *Kâmil Kepeci* (KK), nr. 2808, s. 28.

mü'min v. Seyyid Mehmed, Seyyid İbrahim v. Seyyid Mehmed, Seyyid Yahya v. Abdülmü'min Paşa, Seyyid Ahmed v. Seyyid Yahya), Mut'a bağlı Selamlı köyünde⁵⁹; şu 11 kişinin ise (Seyyid Şeyh v. Efendi, Seyyid Şeyh v. Hidayetullah, Seyyid Hedamalla? v. Seyyid Şeyh, Seyyid Memiş birâder-i Seyyid Şeyh, Seyyid Hüseyin v. Abdullah, Seyyid Abdurrahman v. Seyyid Şeyh Mehmed, Seyyid Mehmed v. Seyyid Abudrrahman, Seyyid Mehmed v. Seyyid Abdullah, Seyyid Ömer v. Seyyid İbrahim, Seyyid Abdullah v. Seyyid Süleyman, Seyyid Abdurrahman v. Seyyid Abdullah), Mut'un Şeyh Mahallesiinde ikâmet ettikleri kayıtlı olup, bunların da Şeyh Ali Semerkandî soyundan oldukları kaydedilmiştir⁶⁰.

Bu defterde adları zikredilen kişilerin, Şeyh Ali Semerkandî'nin neslinden geldikleri açık şekilde ifade edilmiş olmakla birlikte, yine de bu kayıtlara ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır. Zira vergi muafiyeti elde edebilmek için, 18. yüzyılda *seyyid* sınıfına geçişte belirgin artış olmuş ve muhtemelen seyyidlik berati dağıtımında da klasik dönemdeki kadar hassas davranılmamıştır. Bu sebeple, daha eski tarihli tahrir ve vakıf defterlerine de bakma zarureti ortaya çıkmıştır.

Karamanoğulları beyliğinin sona ermesi ve bölgede Osmanlı idarî düzeninin kurulması sürecinde, ilk tahrir 1476 tarihindeki vakıf tahriridir⁶¹. Ayrıca bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tam olarak tesis edildiği 1483'te, Karaman eyaletinin geniş kapsamlı vakıf tahriri yapılmıştır⁶². Lâkin bu her iki tahrir de, İçel sancak sınırlarını ihtiva etmediğinden, Şeyh Ali Semerkandî'nin nesline dair bu defterlerde herhangi bir bilgiye rastlamak imkânsızdır. İçel sancağının mevcut en eski tahrir defteri 1500 tarihlidir. Bu defterde Şeyh Ali Semerkandî'nin yaşadığı ve vefatından sonra zaviye ve türbesinin bulunduğu Zeyne, müstakil bir idarî birim olarak kaydedilmemiştir. Bunun yerine "*Cemaat-ı veledân-ı Zeyne*" şeklinde 25 hânedan oluşan ayrı bir cemaat olarak yazılmıştır; fakat bunların hiç birisinde, seyyid veya muaf olduklarına dair herhangi bir kayıt yer almamıştır⁶³. 1518 tarihli tahrirde ise yine "*Cemaat-ı veledân-ı Zeyne*" şeklinde kaydedilen cemaat, idarî bakımdan bu

⁵⁹ BOA, KK, nr. 2808, s. 30.

⁶⁰ BOA, KK, nr. 2808, s. 30-31.

⁶¹ Bu defter Feridun Nafiz Uzluk tarafından neşredilmiştir (*Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958).

⁶² Bu tahrire ait defter, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Yazmaları, O-116-1 numara da kayıtlıdır. Defter iki ayrı çalışmada neşredilmiştir: Fahri Coşkun, *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 1996; M. Akif Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri, 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar", *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1 (İzmir, Temmuz 2003), s. 119-160; XVIII/2 (Aralık 2003), s. 99-140; XIX/1 (Temmuz 2004), s. 119-154; XIX/2 (Aralık 2004), s. 141-176.

⁶³ BOA, TD, nr. 31, s. 297.

defa Avretlü köyüne bağlı olarak yazılmıştır⁶⁴. Zaten sonraki bir defterde Avretlü köyü için, “*Cemaat-ı Zeyne sınırununda ziraat iderler*” denildiğine göre⁶⁵, bunların yan yana oldukları anlaşılıyor. 1522 tarihli defterde “*Cemaat-i veledân-ı Zeyne*” şeklinde, fakat bu defa Avretlü köyüne bağlı olmaksızın kaydedilmiştir⁶⁶. 1555’teki tahrirde, Zeyne evladı cemaati yine Avretlü köyüne bağlı olarak yazılmıştır⁶⁷. Görüleceği üzere klasik dönem tahrir defterlerindeki bu kayıtlarda, “*Cemaat-i veledân-ı Zeyne*” (Zeyne-evlatları Cemaati) adıyla bir grubun mevcudiyeti açık olsa da, bunların Şeyh Ali Semerkandî’ye olan mensubiyetlerine dair herhangi bir bilgi yoktur. Şayet böyle bir illiyet olsaydı, bunların sâdât veya muaf başlığı altında kaydedilmeleri gerekirdi. Muaf kategoride 1555 tarihli defterde sadece dört kişi kaydedilmiştir ki, “*Cemaat-ı hüddâm-ı mezbûrde olan zâviye-i Şeyh Ali Semerkandî hüddâmları*” olan bu kişilerin, “*merfu’u’r-resm ve’l-avarız*” olduklarına dair de not düşünülmüştür⁶⁸.

16. yüzyıl tahrir defterlerinde sözü edilen bütün bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, *reaya* sınıfından, Şeyh Ali Semerkandî ile akrabalık bağına (oğul veya torun) sahip hiç kimse yazılmamıştır. “*Cemaat-i veledân-ı Zeyne*” adıyla kayıtlı olan grubun da, Semerkandî ile herhangi bir bağının bulunup bulunmadığı meçhuldür. Söz konusu bu cemaatin, belki de Şeyh Ali Semerkandî ile birlikte Karaman’a gelmiş olan mensuplarından teşekkül etmiş olması muhtemeldir. Zaten büyük ihtimalle Semerkandî’nin gelişinden önce, idarî veya coğrafi bir ad olarak “*Zeyne*” terimine buralarda rastlanmıyordu. Bu sebeple ilk Osmanlı tahrir defterlerinde, günümüzde Zeyne kasabasının bulunduğu yerler, Avretlü ve Sıçanlı gibi isimlerle yazılmışken, Zeyne ismine sadece cemaat adı olarak rastlanır. Meseleye farklı bir bakış açısı getirebilmek bâbında, vakıf ve tahrir defterlerine ilaveten, *askerî* sınıfa dâhil olan kişilerin kayıtlarını muhtevî timar ve zeamet defterlerine de bakmakta yarar vardır.

B. İçel’de Zeamet ve Timar Sahibi Büyük Bir Aile: Zeyne-oğulları

Bu araştırma için, tamamı 15. yüzyılın ilk çeyreğine ait olan birkaç defter gözden geçirildi. İçel sancağında timar ve zeamet tasarruf edenler arasında, Şeyh Ali Semerkandî ile irtibatlı olabilecek muhtemel kişilere dair ipuçları arandı. Bunun neticesinde karşımıza yine Zeyne adı çıktı. “...-veled-i Zeyne” şeklinde zikredi-

⁶⁴ BOA, TD, nr. 83, s. 32.

⁶⁵ BOA, TD, nr. 182, s. 74.

⁶⁶ BOA, TD, nr. 182, s. 75.

⁶⁷ BOA, TD, nr. 272, s. 410-411.

⁶⁸ BOA, TD, nr. 272, s. 411.

len bazı kişilerin, daha 1516 tarihli defterden itibaren, hatırı sayılır oranda timar ve zeamete sahip oldukları görüldü. Şimdi öncelikle, bu aileden timar ve zeamet sahibi olan kişilerle ilgili kayıtların bir toparlaması yapılacak, sonra da, söz konusu bu verilerden, Semerkandî ekseninde nasıl bir mana çıkarılabileceği üzerinde durulacaktır.

Musa Bey v. Zeyne: 1516-17 tarihli *Karaman Vilayeti Timar ve Zeamet Tevcih Defterine* göre Mut kazasında zeamet sahiplerinden olup, 43.754 akçe hâsılı vardır. Musa Bey'in sahip olduğu zeamet yerleri arasında Yukarı Kışla, Yenice Kışla, Zengan, Ömer-Osman, Kozan, Avretlü, Salur, Ferace, Ağuz, Pınarbaşı, Çasarkonağı ve Sıçanlı gibi köy ve mezzalar vardır⁶⁹. Musa Bey'in sahip olduğu zeamet dökümü, 1522 tarihli defterde şu şekilde verilmiştir: “*Karye-i Yukaru-kışla tâbi-i Mut an-cemaat-i Zeyne*” (4.496 akçe hâsılı), “*cemaat-i veledân-ı Zeyne der karye-i Avretlü*” (1.109 akçe), “*karye-i Ozan Kışla tâbi-i Lârende an cemaat-i Zeyne*” (1.926 akçe) ile Mut'a bağlı köylerden Beyce-kışla (2.713 akçe), Zengan (8.078 akçe), Ömer-Osman (826 akçe), Kozan (1.405 akçe), Salur (1.308 akçe), Kravga (1.320 akçe), Ağuzlu (879 akçe), Pınarbaşı (4.584 akçe), Hisar-kuşağı (10.693 akçe), Aşağı-kışla (2.433 akçe), Selamlu (4.514 akçe) ve Avretlü mezzası (900 akçe). Ayrıca Gülnar'a bağlı Kızılçukur köyü (7.249 akçe), Hasarcık mezzası (265 akçe), Ermenek'e bağlı Başdere köyü (3.422 akçe) ile diğer birkaç mezza ve sınır da gelirleri arasındadır⁷⁰. 1523-24 tarihli *Timar ve Zeamet Defterinde*, Musa Bey'in İçel Mirimiranlılığı görevinde bulunduğu ve bu görevin karşılığı olarak has sahibi olduğu kayıtlıdır. Lâkin sahip olduğu hassın dökümü yapılmamış, bunun yerine şu kayıt düşülmüştür: “*Müşâriyleyh Musa Bey getirüp berâtın deftere kayd itdirmemekle ne mikdar idügi nâ-ma'lûmdır*”⁷¹.

İsmail v. Zeyne: 1516-17 tarihli defterde, 43.754 akçe gelirli zeamet sahipleri arasında adı geçen İsmail v. Zeyne'nin şu kaydı olduğu görülür: “*Timâr-ı İsmail veled-i Zeyne ber-vech-i zeâmet ba'zı evvelden elindedir*”⁷². Bunların yanı sıra “*mazul İsmail bin Zeyne ber vech-i zeamet*”⁷³ şeklinde diğer bir kayda da rastlanır.

Ali Paşa v. Zeyne: 1516-17 tarihli defterde, Selendi kazasında 8.762 akçelik vergi hâsılının, Ali Paşa v. Zeyne'ye ber-vech-i zeamet tahsis edildiği kayıtlıdır⁷⁴.

⁶⁹ BOA, TD, nr. 58, s. 341.

⁷⁰ BOA, TD, nr. 58, s. 428-429.

⁷¹ BOA, TD, nr. 392, s. 186.

⁷² BOA, TD, nr. 58, s. 341.

⁷³ BOA, TD, nr. 58, s. 346.

⁷⁴ BOA, TD, nr. 118, s. 382.

1522 defterinde ise, onun tasarruf ettiği zeamet yerlerin genişlediği görülür. Buna göre zeametine dâhil olan köyler arasında Mut kazasında Yukaru-kışla, Begce-kışla, Zengan, Ömer-Osman, Kozan, Salur, Kravga, Ozan-kışla, Ağur, Pınarbaşı, Hisar-kuşağı ile Avretlü köyündeki Zeyne cemaati olup, toplamda 47.184 akçe gelire sahiptir. Ayrıca Selendi, Gülnar ve Lârende'ye bağlı bazı köy ve cemaatler de zeametine dâhildir⁷⁵. 1523-24 tarihli defterde de, Ali Paşa v. Zeyne zeametine yukarıdaki köyler ve Kürkcüler cemaatinin bağlı olduğu görülür. Ayrıca şu kayıt da düşülmüştür: “Mezkûr Ali Paşa İçel'in nâm-zâdelerinden olup kadimden zeâmet tasarruf ider⁷⁶.”

Hızır ve Mehmed veledân-ı Zeyne: 1522 tarihli deftere göre bunlar da İçel'de zeamet sahibidirler. Toplam 46.870 akçe gelire sahip ve müşterek olarak mâlik oldukları zeamet köyleri arasında Yukaru-kışla, Begce-kışla, Zengan, Ömer-Osman, Kozan, Kravga, Ağur, Pınarbaşı, Hisar-kuşağı, Sıçanlı, İsaklı, Urumlu mezraası, Lârende'ye bağlı Ozan-kışla köyleriyle; Selendi'de Kürkcüler ve Ağurhanlu müteferrik cemaatleri ve diğer birkaç cemaat de vardı⁷⁷. 1523-24 tarihli defterde de Hızır v. Zeyne'nin, zeamet tasarruf ettiği yazılıdır ve ayrıca şu kayıt da düşülmüştür: “Mezkûr Hızır kadimden zeâmet tasarruf ider. Şam terakkisin iltizâm idüp Karaman'ın nâm-zâdelerindendir⁷⁸.” Aynı defterde Mehmed v. İsmail bin Zeyne'nin de zeamet tasarruf ettiği yazılıdır ve kendisi hakkında şu bilgi verilmiştir: “Mezkûr Mehmed Karaman'ın nâm-zâdelerinden olup zeâmete mutasarruf olup Şam terakkisin iltizâm itmişdir⁷⁹.”

İlyas ve İsa veledân-ı İsmail bin Zeyne: 1522 tarihli deftere göre bunlar da İçel'de timar sahibidirler. Diğerlerinin tasarruf ettiği yerlerde bunlardan İlyas'ın 3.840 akçe, İsa'nın ise 3.918 akçelik timar hisseleri vardır⁸⁰. 1523-24 tarihli defterde de İlyas v. İsmail bin Zeyne'nin timar tasarruf ettiği yazılıdır ve ayrıca şu kayıt da düşülmüştür: “Mezkûr İlyas kadimi sipahi-zâdelerden olup ve Şam terakkisin iltizâm idüp timar tasarruf ider⁸¹.” Aynı defterde İlyas v. İsmail bin Zeyne hakkında ise şunlar yazılmıştır: “Mezkûr İsa kadimi sipahi-zâdelerden olup ve Şam terakkisin iltizam idüp timar tasarruf ider⁸².”

⁷⁵ BOA, TD, nr. 118, s. 430.

⁷⁶ BOA, TD, nr. 392, s. 186.

⁷⁷ BOA, TD, nr. 118, s. 431.

⁷⁸ BOA, TD, nr. 392, s. 187.

⁷⁹ BOA, TD, nr. 392, s. 187.

⁸⁰ BOA, TD, nr. 118, s. 432.

⁸¹ BOA, TD, nr. 392, s. 187.

⁸² BOA, TD, nr. 392, s. 187.

İbrahim v. Musa Bey bin Zeyne: 1522 tarihli *Timar ve Zeamet Tevcih Defterine* göre İçel’de 9.796 akçelik timarı vardır⁸³. 1523-24 tarihli defterde ise, kendisi hakkında şu bilgi verilmiştir: “*Mezkûr İbrahim fevt olmağın beş yüz on bir akçalığı ifrâz olunup bâkisi Ece’ye ve ...*”⁸⁴.

Tazgı (Tatgı?) v. Zeyne: 1522 tahririne göre bunun da İçel’de 3.805 akçelik timarı vardır⁸⁵. 1523-24 tarihli defterde is şunlar yazılıdır: “*Mezkûr Tazgı İçel’in nâm-zâdelerinden olup kadîmden bu timarı tasarruf idüp berat-ı şerîf ibraz itdi*”⁸⁶.

Efendi ve Ozan veledân-ı Zeyne: 1522’de bunun da İçel’de 5.434 akçelik timarı vardır⁸⁷. Bunların İçel’in eskilerinden olduğu 1523-24 tarihli defterde ifade edilmiştir⁸⁸. Aynı defterde hakkında, “*İçel’in kadimilerinden olup Şam terakkisin iltizam idüp tasarruf ider*”⁸⁹ kaydı düşülmüş olan Mustafa v. Ozan, Zeyne-oğlu Ozan’ın oğlu olmalıdır.

Yukarıda verilen tüm bu kayıtlardan da açıkça anlaşılacağı üzere Zeyne-oğulları, 16. yüzyılın başları itibariyle İçel sancağında tam bir hânedâna dönüşmüşlerdi. Gülnar ve Lârende’deki birkaç yer hâricinde⁹⁰, tasarruf ettikleri toprakların tamamı Mut ve Sinanlı kazalarında yer alıyordu. Özellikle Şeyh Ali Semerkandî türbe ve zaviyesinin bulunduğu yerin çevresindeki hemen tüm araziler bunların timar ve zeametlerine dâhildi. Ayrıca yine kayıtlarda da ifade edildiği şekliyle bu aile mensupları, İçel’in “*nâm-zâdeleri*” ve “*kadîmi sipahi-zâdeleri*” idi. Açıktır ki bu aileye, söz konusu timar ve zeametler Karamanoğulları döneminde verilmiş ve bunlar Osmanlı idaresine geçtikten sonra da devam ettirilmişti. Zaten Osmanlı idarî anlayışına uygun olarak, Karaman bölgesinin el değiştirmesinden sonra, eskiden verilmiş mahallî imtiyazların aynen korunduğu bilinmektedir⁹¹.

Osmanlı tahrir mantığında, şahıs adları yazılırken, “veled-i” veya “ibn” şeklinde baba adının da kaydedildiği düşünüldüğünde, burada zikredilen Zeyne

⁸³ BOA, TD, nr. 118, s. 441.

⁸⁴ BOA, TD, nr. 392, s. 193.

⁸⁵ BOA, TD, nr. 118, s. 446.

⁸⁶ BOA, TD, nr. 392, s. 197.

⁸⁷ BOA, TD, nr. 118, s. 449.

⁸⁸ BOA, TD, nr. 392, s. 200.

⁸⁹ BOA, TD, nr. 392, s. 193.

⁹⁰ Gülnar kazasında Zeyne-oğlu timarı hakkında: BOA, TD, nr. 128, s. 328.

⁹¹ Tafsilat için şu çalışmaya müracaat edilebilir: Doğan Yörük, “Karaman Eyâleti’nde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi” Ankara Üniversitesi, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (Ankara 2006), s. 177-202.

ismi, herhalde bir cemaat veya topluluk adı değil de, bir şahsa ait olmalıdır. Şu hâlde, İçel'deki bu köklü ailenin, 16. yüzyıl başlarındaki mensuplarının soy bağının dayandığı Zeyne adlı kişinin, tam olarak kim olduğu önem kazanmaktadır. Bu hususta kesin bir kanaate varmak güç olmakla birlikte, bunların Şeyh Ali Semerkandî ile irtibatlı olmaları kuvvetle muhtemeldir. Akla yatkın en güçlü ihtimal de, burada zikredilen Zeyne'nin, Semerkandî'nin *Menâkıbnâme'* de de adı geçen oğlu Zeynelâbidin olmasıdır. Şeyh Ali Semerkandî ile Karamanoğlu İbrahim Bey arasındaki dostane münasebetler göz önüne alındığında, Semerkandî ailesi Karaman'a gelince bunlara, sahip oldukları nüfuz ve itibarla mütenasip bir şekilde, kendilerine maddî gelir temin edecek bazı tahsisatın yapılmış olması tabiidir.

Timar ve zeamet defterlerinde zikredilen Zeyne adıyla, Semerkandî'nin oğlu Zeynelâbidin'in kastedilmiş olması hâlinde, ailenin şeceresi aşağıdaki şekilde olur:

SONUÇ

Bu araştırmada, beylikler döneminde Acem'den Karaman ülkesine gelerek, günümüzde Mersin'in Gülnar ilçesine bağlı bir kasaba olan Zeyne'ye yerleşen gönül sultanlarından Şeyh Ali Semerkandî hakkında, şimdiye kadar ortaya konulmuş bir dizi araştırmaya yeni bazı katkılar sağlamak amaçlanmıştır. Şeyh'in şahsî hayat hikâyesine dair bilenlere farklı bir şey ilave edildiği iddiasında bulunmak güç. Zira Semerkandî biyografisine dair eldeki mevcut birincil literatür, neredeyse *Menâkıbnâme'* den ibarettir. Fakat Acem ile Rum arasındaki kültürel etkileşim bağlamında, Şeyh Ali Semerkandî'nin nasıl bir konjonktürde Anadolu'ya geldiği ve bundaki motivasyon unsurlarının neler olabileceğine dair mülâhazalarda bulunuldu. Ama yine de, mucizevî bir rüya ile yola çıkıp, irşad faaliyetini icra etmek istemesinin ötesinde, bazı araştırmacıların öne sürdüğü, Timurlu kültürünün Anadolu'ya taşınması gibi bir büyük misyona sahip olup olmadığı hususunda kesin bir şey söylemenin imkânı yok.

Araştırmanın ikinci bölümünde, Şeyh Ali Semerkandî'nin vefatından sonra aile mensupları hakkında Osmanlı arşiv kaynaklarında bazı ipuçları arandı. İ. Hakkı Konyalı'nın yıllar önce, vakıf defterlerindeki kayıtlardan, Şeyh'in neslini "*Zeyne-oğulları*" şeklinde adlandırması doğru olmalıdır. Zira yukarıda anlatıldığı üzere, Zeyne-oğulları, 16. yüzyılın başlarında Mut merkezli olmak üzere İçel sancağında büyük bir hânedâna dönüşmüştü. Kayıtlarda zikredilen Zeyne adının, Semerkandî'nin oğlu Zeynelâbidin olmasının kuvvetli ihtimal olduğunu düşünüyoruz. Ama yine de hânedânın silsilesini, 17. yüzyılın ikinci yarısında valilik de yapmış olan ve dönemin kaynaklarında Semerkandî soyundan geldiği ifade edilen Abdülmü'min Paşa'ya kadar bağlayabilmek için, timar ve tahrir defterlerindeki kayıtların izi sürülmeye devam edilmelidir. Bu da büyük ihtimalle yeni bir araştırmanın konusu olacaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

BOA, *Tahrir Defteri (TD)*, nr. 1, 31, 58, 83, 118, 128, 182, 272, 392.

BOA, *Kâmil Kepeci (KK)*, nr. 2808.

Kitap ve Makaleler

ABDÜLKERİM BİN ŞEYH MÛSÂ, *Makâlât-ı Seyyid Hârûn*, Haz. Cemâl Kurnaz, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1991.

ALGAR, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, C. 32 (İstanbul 2006), s. 335-342.

AYDIN, Mustafa, "Şirvan", *DİA*, C. 39 (İstanbul 2010), s. 204-206.

BAŞKAN, Yahya, *Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1400-1500)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.

BAYRAM, Fatih, "Timur İstilasına Beylikler Dünyasından Bakış: Karaman Diyarı'nda Cennet Bahçeleri", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013, s. 308-316.

COŞKUN, Fahri, *888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 1996.

ERDOĞRU, M. Akif, "Murad Çelebi Defteri, 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar", *Ege Üniversitesi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1 (İzmir, Temmuz 2003), s. 119-160; XVIII/2 (Aralık 2003), s. 99-140; XIX/1 (Temmuz 2004), s. 119-154; XIX/2 (Aralık 2004), s. 141-176.

GÜMÜŞ, Sadreddin, *Seyyid Şerîf Cürçânî*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul 1984.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-tevârih*, C. V, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979.

KÂTİP ÇELEBİ, *Keşfü'z-zunûn an Esâmi'l-kütübi ve'l-Fünûn*, C. I, Arapçadan Tercüme Eden: Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007.

KONYALI, İbrahim Hakki, *Abideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri*, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1966.

KÖSE, Ensar, *Mut (Claudiopolis)*, Mut Belediyesi Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul 2011.

KÖSE, Ensar, *Âyanlar Çağında İçel Sancağında Sosyal Hareketlilik*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 20013.

MANZ, Beatrice Forbes, *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*, Çev. Dilek Şendil, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2013.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, C. I, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

Menâkıb-ı Şeyh Ali Semerkandî, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 640.

Menâkıb-ı Seyyid Şeyh Ali Semerkandî, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 4931/2.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

- MERCAN, İsmail Hakkı, *Şeyh Alâeddîn Ali es-Semerkindî ve Menâkıb-nâmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.
- MUHAMMED MECDÎ, *Şakâik-ı Numaniyye ve Zeylleri: Hadâiku'ş-şakâiyık*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- MÜRSELOV, Cengiz Mürselov, *İslâmî Dönemde Şirvan Tarihi (Hicrî İlk Üç Asır)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.
- Naqshbandis*, Eds. Marc Gaborie, Alexandre Popovic, Theirry Zarccone, ISIS Yay., İstanbul 1990.
- NASSİRİ, Giv, *Turco-Persian Civilization and the Role of Scholars' Travel and Migration in its Elaboration and Continuity*, Doctora Thesis, University of California, Berkeley 2002.
- NİŞÂNCI MEHMED PAŞA, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Haz. Mehmet Yastı, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, "Câmî", *İA*, C. 3 (İstanbul 1963), s. 16.
- UZLUK, Feridun Nafiz, *Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1958.
- YAZICI, İshak, "Bahrü'l-ulûm", *DİA*, C. 4 (İstanbul 1991), s. 517.
- YÖRÜK, Doğan, "Karaman Eyâleti'nde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi" Ankara Üniversitesi, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV/40 (Ankara 2006), s. 177-202.

ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN ŞEHİR TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ (KAYSERİ ÖRNEĞİ)

Hava SELÇUK *

Özet

Şer'iyye Sicili veya Kadı Sicili olarak zikredilen Osmanlı şehirlerinde Kadılar tarafından tutulan ve mahkeme tutanakları olarak ifade edilen defterler Osmanlı toplumunun, siyasi, ekonomik, askerî ve kültürel yapısının ortaya konmasında önemli bir kaynaktır. Kayseri'ye ait 289 Şer'iyye sicilinin temel kaynak olarak kullanılması neticesinde ortaya konulan Kayseri şehir tarihi ile ilgili makale, kitap ve bildiriler incelenmiştir. Kayseri'de yaşayan Müslüman ve gayri Müslimler arasındaki ilişkisi, din değiştiren kişilerin sayısı yine Şer'iyye sicillerinden tespit edilebilmektedir. Şer'iyye Sicillerinde, bugüne kadar ismi hiç duyulmamış 200'den fazla cami, mescit, medrese, mektep, Mevlevihane, türbe, hangâh, zaviye, imaret, keruansaray, han, çarşı, hamam, çeşme gibi pek çok yapının varlığından bahsedilmektedir. Yayınlanan çalışmalarda Kayseri'nin stratejik önemi ve Osmanlı ordusunun doğu ve batıda yaptığı seferlere katkısı ortaya konulmuştur. Osmanlı taşrasının önemli şehirlerinden biri olan Kayseri'nin Şer'iyye sicillerindeki belgeler ışığında sosyal yapısı irdelemiştir. Dolayısıyla Kayseri Şer'iyye Sicillerinin temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmalarda Osmanlı Devleti'nin bir taşra şehri olan Kayseri'nin mahalli tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Şehir tarihi, Kayseri, Şer'iyye Sicili

IMPORTANCE OF SHARIA REGISTERS (ŞER'İYYE SİCİLİ) IN TERMS OF CITY HISTORY (EXAMPLE OF KAYSERİ)

Abstract

Mentioned as Sharia Register (Şer'iyye Sicili) or Kadı Register, the old books kept by the Kadis in Ottoman cities and expressed as court records are important sources in the revelation of political, economical, military and cultural structures of the Ottoman society. Articles, books, and declarations with respect to city history of Kayseri that were exhibited as a consequence of using 289 Sharia Registers of Kayseri as a main source have been examined. Relations between Muslims and non-Muslims living in Kayseri, and the number of persons who have converted might also be tracked from the Sharia Registers. Sharia Registers mention presence of many structures, more than 200, such as mosques, masajid, madrassas, schools,

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

lodge used by Mevlevi dervishes (Mevlevihane), tombs, dervish monasteries (hankah), lodges (zawiya), hospices, caravanserais, inns, markets, baths, fountains never unheard of until today. In the studies published, the strategic importance of Kayseri and its contributions in the military expeditions of the Ottoman Army in the east and west were manifested. Social structure of Kayseri, which is one of the most important cities of Ottoman provinces, has been considered at length under the light of the documents found in the Sharia Registers. Therefore, in these studies which the Sharia Registers of Kayseri have been benefited from as the main source, local history of Kayseri that has been a province of the Ottoman Empire has been studied.

•

Keywords

City history, Kayseri, Sharia Register, Şer'iyye Sicili

GİRİŞ

KAYTAM merkezinde toplam 289 adet Kayseri kadı sicilinden 242'sinin mikrofilmli bulunmaktadır. Bu defterlerin bir kısmı yüksek lisans ve lisans öğrencileri tarafından tez olarak hazırlanmıştır. (<http://kaytam.erciyes.edu.tr/Arsiv.htm>). Yapılan bu tezler ve okunmamış defterler kullanılarak dönemin sosyal, siyasî, ekonomik ve askerî tarihi incelenerek, kitaplar, makaleler ve bildirimler yayımlanmıştır. Kayseri'nin mahalli tarihi açısından olduğu kadar Osmanlı tarihinin taşra teşkilatının ortaya konmasında Şer'iyeye Sicilleri önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayseri kadısı sadece Müslümanların değil gayrimüslimlerin de davalarına bakmışlardır. Bu nedenle hatıratları ve seyyahların olmadığı dönem açısından kadınların baktığı bu davalar sosyal tarih açısından önemli olmaktadır. Müslüman-gayrimüslim ilişkileri, o dönemde kullanılan eşyalar, kıyafetler tereke kayıtları vasıtasıyla ortaya konulabilmektedir. Bu çalışmada Kayseri Şer'iyeye Sicilleri kaynak kullanılarak yapılan çalışmaların değerlendirilmesi yapılarak, sicillerin şehir tarihi açısından önemi ortaya konulmuştur.

1. Kayseri'nin Siyasi ve Askerî Tarihi ile ilgili Yapılan Çalışmalar

a. Kürt Mehmet İsyanı ve Kayseri

"1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa" adlı makalede Kayseri Kalesi'nde hazinenin saklanmış olması sadece Kayseri kalesine değil kale dışındaki yerleşim birimlerde ikamet eden kişilere de zarar verdiği ifade edilmiştir. Kayseri halkından elli kişi Kürd Mehmed'in etrafındaki sarıca ve sekbanlar tarafından öldürülmüştü. Bir taraftan isyancılar halkın mallarını talan etmişler, öbür taraftan devletin resmî görevlileri kethüdalar halktan her hangi bir emir olmadan Kürd Mehmed hadisesinin zararlarını temin etmek maksadıyla usulsüz olarak para toplamışlardır. Kayseri kalesinin bu kuşatmadan zarar görüp onarılması da ayrı bir masraf gerektirmiştir. Dolayısıyla Abaza ve İbşir Paşa'nın en iyi adamlarından olan Kürd Mehmed Ağa Kayseri'de büyük bir yıkıma ve sıkıntıya sebep olmuştur ki Kayseri'de ikamet eden Müslüman ve gayrimüslim tebaadan yaklaşık on binden fazla kişi maddi ve manevi açıdan zarara uğramıştır. Kayseri Kalesi canla başla muhafaza edilmesine rağmen, daha sonra isyancılarla devletin anlaşması neticesinde hazine asilere teslim edilmiş, Kayseri halkının asilerle mücadelesi yarıda bırakılmıştır (Selçuk 2008: 39).

b.Girit Seferi'ne Kayseri'nin Katkısı

Kayseri Sancağı ve Girit Seferine Katkısı (1645-1669) adlı esere göre Kayseri idarî olarak 1645–1669 yılları arasında Karaman eyaletine bağlı bir Sancak konumunda idi. Osmanlı Devleti bu tarihlerde bir taraftan Girit Adasının fethi çalışmalarını sürdürürken bir taraftan da içteki ve dıştaki karışıklıklarla mücadele etmekteydi. Bunların başında XVI. yüzyılda başlayan ve XVII. yüzyılda da varlığını çok şiddetli olmasa da sürdüren Celalî ayaklanmaları gelmekte idi. Girit Seferi yapılırken bir taraftan da Erdel üzerine de sefer düzenlenmişti. Osmanlı Devleti'nin bütün sancaklarında olduğu gibi Kayseri Sancağı'nda da bu seferler için büyük hazırlıklar yapılmış hem insan gücü hem de teçizat bakımından destek sağlanmıştı. Devletin askerî görevlileri olan askerlerin yanı sıra halktan kişilerde bizzat bu seferlerde görev yapmışlardır. Kayseri sancağı coğrafi olarak Orta Anadolu'da dolayısıyla Girit'e yakın olmayan bir bölgede bulunmasına rağmen devletin bütün fetih hareketlerinde lojistik olarak önemli bir rol oynamakta idi. Seferlerde gayrimüslim halk lağımıcı, kürekçi, beldar olarak Müslüman halkla birlikte Osmanlı ordusunda görev yapmakta idiler. Müslümanlar ve gayrimüslimler ücretli olarak gönderilecek lağımıcı, beldar, kürekçi gibi kişilere karşılıklı olarak kefil olmakta idiler. Girit Seferi için Kayseri'den Müslüman ve gayrimüslim halktan toplam 1215 lağımıcı cepheye gönderilmiştir. Kayseri barut yapımında kullanılan güherçile üretiminde de önemli merkezlerden biri idi. Karaman Eyaletinde bulunan yedi önemli güherçile karhânesinden biri de Kayseri'de bulunmakta idi. Güherçile toprağı bakımından önemli merkezlerden biri olan Kayseri özellikle Girit Seferi sırasında aşırı derecede ihtiyaç duyulan barut yapımı için gerekli olan güherçilenin temini hususunda önemli bir rol oynamıştır. Girit seferi süresince Kayseri'den tonlarca güherçile gönderilmiştir. Girit Seferi'nin devam ettiği yıllarda para değerinde birtakım düşüşlerin olduğu ve özellikle zahire fiyatlarında artışların olduğu görülmüştür ki seferin sona ermesinden sonra zahire fiyatlarının biraz düştüğü görülmektedir (Selçuk 2008:147-148).

c.Osmanlı-İran Savaşında Kayseri

"XVII. Yüzyılda Osmanlı Ordusuna Kayseri'den Lojistik Destek" adlı makalede Kayseri'nin geçiş yolu üzerinde bulunması ve jeopolitik öneme sahip olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden biri olduğu ifade edilmiştir. Kayseri'de büyük ölçüde tarım yapılması; askerin ihtiyacı olan zahirenin temini ve peksimetin yapılmasına olanak sunmuştur. Hizmetlerin sağlanmasında Kayseri halkının büyük katkısı olmuştur. Osmanlı-İran savaşları sırasında Kayseri'nin askerî güzergâhında yer alması sebebiyle ordunun konakladığı

şehirlerden biri olarak kayıtlarda yer almaktadır. Kayseri, seferlerin batıya yoğunlaştığı dönemlerde ise orduya nakdî para olarak hizmet sunmuştur. Kayseri kalesinin bir ambar olarak kullanılması sebebiyle toplanan zahireler aynı zamanda burada muhafaza edilmiş, istendiği an çeşitli binek hayvanları vasıtasıyla orduğa ulaştırılmıştır (Selçuk 2007:159-174).

Şer'îye Sicillerine Göre Kayseri Sancağı, (1788-1749) isimli eserde Kayserinin Osmanlı Ordusu için olan jeopolitik önemi vurgulanmıştır. Osmanlıların başta İran olmak üzere doğuya doğru yaptıkları seferlerde hep geçiş noktası üzerinde bulunan Kayseri'deki Meşhed Ovası düzlükleri orduların konaklamasında, dinlenmesi ve ikmallerini tamamlamasında önemli bir merkez idi. 1736 ve 1739 Osmanlı-Rus ve Osmanlı Avusturya savaşları esnasında da Kayseri Sancağı personel ve ikmal faaliyetleri söz konusu olduğunda önemini muhafaza etmiştir(Öztürk 2000; 18, 52, 69)

2. Kayseri'nin Sosyal Tarih ile İlgili Yapılan Çalışmalar

a. PROF. DR. RONALD C. JENNINGS (1942 -1996)'in *Kayseri ile İlgili Çalışmaları*

Şer'î mahkeme sicillerine dayanarak çeşitli yöreler ve konular üzerinde araştırmalar yaptı ve bunları yayımladı. 1970'lerde ilk olarak Kayseri sicilleri üzerinde çalıştı. Mahallî sosyal ve iktisadî hayatı Osmanlı arşiv belgelerine göre açıklamaya gayret etti. Yayımladığı araştırmalar yeni araştırma konularının ortaya çıkmasına sebep oldu. 1972'de sunduğu doktora tezinin ismi 'Osmanlı Tarihinin Bir Kaynağı Olarak Kayseri Şer'î Mahkeme Sicilleri (1590-1630)'dir. (*The Judicial Registers of Kayseri (1590-1630) as a Source for Ottoman History*

Yayımlanmış kitap ve makaleleri*

1- Loans and Credit in early 17th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of The Economic and Social History of Orient* (=JESHO), 16, 1973, s.168-216.

2- Women in early 17th Century Ottoman Judicial Records-the Sharia Court of Anatolian Kayseri, *JESHO*, 18, 1975, s. 53-114.

3- The Office of Vekil (Wakil) in 17th Century Ottoman Judicial Records, *Studia Ismalica*, 42, 1975, s. 147-169.

4- 'Kayseriyya', *Eİ, new edition*, 4, 1978, s. 842-46.

5- Zimmis (non-Muslims) in early 17th Century Ottoman Kayseri, *Studia Islamica*, 48, 1978, s. 133-72.

6- Kadı , Court, and Legal Procedure in 17th Century Ottoman Kayseri, *Studia Islamica*, 48, 1978, s. 133-72.

7- Limitations of the Juicial Powers of the Kadı i in 17th Centry Ottoman Kayseri, *Studia Islamica*, 50, 1979, s. 151-84.

8- The Legal Position of Women in Kayseri, a Large Ottoman City, 1590-1630, *International Journal of Women's Studies*, 3, 1980,s. 559-582 (Erdoğan 1997: 479-482).

Ronald C. Jennings'in adı geçen makalelerinde, Kayseri'de kadının durumu, mahkemelerin kullanımı, ekonomik ve sosyal alanda hayata katılımı konularını incelemiştir. 17. yüzyılda Kayseri mahkeme sicil kayıtlarından hareketle yaptığı araştırmasında, Osmanlıda kadının erkekler gibi mahkemeye rahatlıkla başvurabildiklerine, mahkemede erkeklerle aynı muameleyi gördüklerine ve kadınların haklarının şeriat mahkemesi tarafından korunduğunu ifade etmiştir. Ronald C. Jennings Kayserili kadınların ticaretle uğraştıkları, çeşitli gayri menkulleri alıp sattıklarını ifade etmiştir. Kendilerinin veya bir yakınlarının kurmuş oldukları vakıflarda idarecilik yaptıkları belgelerle ortaya konulmuştur. Kadın yanında kocası, babası veya ağabeyi, yani bir erkek akrabası olmadan, mahkemeye gidip kendisine haksızlık eden bir kişiyi dava edebiliyor. Osmanlı mahkemelerine sadece Müslüman kadınlar değil gayrimüslim kadınlar da başvurmuşlardır. Kadınların nikâh, boşanma, mülkiyet hakları ve miras gibi konularda sık sık mahkemelere başvurdukları ortaya konulmuştur. İncelediği dönemde Kayserili Kadınların yüzde 80'i bizzat mahkemeye gelmiş, ancak yüzde 20'si yerlerine vekil göndermiş olduğu ifade edilmiştir. Kayseri Şer'iyeye sicilleri kaynak olarak kullanılarak kadının sosyal hayata katılımı ortaya konulmuştur.

b. Kayseri ve Yöresi Sempozyumu Bildirirleri

Çeşitli tarihlerde dört defa düzenlenen *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyum*'larında Kayseri'nin sosyal tarihini ilgilendiren kaynak olarak Şer'iyeye Sicillerinin kullanıldığı tebliğler sunulmuştur.

"Osmanlılar Zamanında Kayseri'de Gayrimüslim Tebaanın Durumu, Zimmîleri" isimli çalışma 20 adet kadı sicili taranarak hazırlanmıştır. Kayseri'de yaşayan gayrimüslimlerin, patriklerin hak ve ödevleri, kiliselerin tamir ve inşası, kilise vakıfları, ibadet özgürlükleri, evlilik ve boşanmaları, ihtida hareketleri, Şer'i Mahkemelerindeki şahitlik durumları incelenmiştir (Aktan 2000: 7-34).

“XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir değerlendirme”, Altı adet Şer’iyye Sicili kullanılarak hazırlanmış bu çalışmada Kayseri’de köle kullanımının fazla olmadığı ortaya konulmuştur. Kölelerin en çok azat edilmek suretiyle hürriyetlerine kavuştukları gözleniyor, haksızlığa uğrayan köleler mahkemeye başvurdukları takdirde haklarını yargı yoluyla elde edebildikleri vurgulanmıştır (Aktan 1997: 13-20).

“Kayseri’de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadı’nın Sosyal Statüsü”, bu çalışmada Türk töresi ve İslam hukukuna göre 17. Yüzyıl sonlarında kadının statüsü hakkında söz konusu döneme ait Şer’iyye Sicillerindeki kayıtlara dayanılarak yapılmıştır. İslam Hukukunun şartlarını yerine getirmek kaydıyla poligami evliliğe cevaz verilmesine rağmen Kayseri’de rağbet görmediği belgelerle ortaya konulmuştur. Bununla birlikte kadın nikah, hibe, süf’a, icare, vekalet, ikrar, sulh, vasiyet ve ticari feaalitelerle ilgili dava açmış veya dava edilmiştir. Buna göre kadın, kocasının iznini almadan şahsına ait malını istediği gibi tasarruf edebilirdi. Sadece şahitlik konusunda hakkı sınırlı idi. Kadınların yasal haklarının şuurunda ve bu hakları rahatlıkla kullanabildikleri ortaya çıkmaktadır (Yuvalı 1997: 367-375).

“Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738-1749)”, Şer’iyye Sicillerinde bulunan tereke kayıtları Osmanlı ailesinin sosyal ve ekonomik vaziyetini ortaya koymak için çok önemli bir kaynak durumundadır. Poligaminin sadece Müslümanlar arasında ve nadiren iki eşlilik şeklinde uygulandığı görülmüştür. Gayr-ı menkul mallara köylülerin şehirlilerden, erkeklerin kadınlardan daha çok rağbet ettikleri tespit edilmiştir. Kayseri’de çekirdek ailelerin ortalama aile nüfusunun 5 civarında olduğu ve Müslim aileler ile gayr-ı Müslim aileler arasında önemli bir farkın bulunmadığı görülmüştür (Aktan 1998: 47-68).

“Kayseri’nin 25 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Şehrin Sosyo-Ekonomik Hayatı ve Abaza Mehmed Paşa İsyanı’nın Şehre Tesirleri”, 25 Numaralı Şer’iyye Sicili 1624-1625 yıllarındaki olayları ihtiva eden bir defterdir. Abaza İsyanlarının geniş boyutlu tesirleri sonucunda ve çeşitli sefer hazırlıkları yüzünden tekalif-i divaniye grubu vergi çeşitleri daha yoğun olarak tahsil edilmiştir. Abaza eşkıyasının zulmünden ve İran seferinden en çok etkilenen şehirlerden biri Kayseri idi. Bu defter Abaza isyanını bıraktığı izler ve şark seferi için istenilen angarya, para, zahire, bargir ve barut imalinde kullanılmak üzere güherçile talebi ile alakalı fermanlarla doludur (Döğüş 1998: 113-126).

“191 Numaralı Kayseri Şer’iye Siciline Göre Kayseri (1820-1822)”, 191 numaralı şer’iye sicilinden hareketle 1820-1822 yıllarında Kayseri’nin idari yapısı hakkında bilgi verildikten sonra Akıyıkloğlu Hasan Ağa Ayaklanması, Kayseri’deki Rumların Yunan İsyanına karışmaları ve Kayseri halkının İran hududunda yapılan savaşa zahire ve para temin etmeleri ile alakalı belgelere yer verilmiştir (Gökhan 2000: 193-200).

“Kayseri’nin 13 Numaralı Kadı Siciline Göre Evler”, 17. yüzyılın başlarına ait olan defterden hareketle Kayseri’deki ev satış belgeleri incelenerek, bu dönem Kayseri’sine ait ev mimarisi hakkındaki veriler ve bunun insan davranışlarındaki sonuçları dile getirilmiştir (Özcan 2000: 349-362).

“Kayseri’nin 25 Numaralı Şer’iye Sicili Işığında Şehrin Nüfus Yapısı (1624-1625)”, 25 Nolu defterden hareketle burada yer alan 705 adet defter tahlil edilerek, Kayseri’nin nüfus yapısı ortaya konulmuştur. 1624-1625 yıllarında Kaseri’de şehir ve köylerinde yaşayan Müslümanlar, konar-göçer hayatlarını sürdüren Türkmenler, Ermeniler ve Rumların mahalle ve köylere göre dağılımı konu edilmiştir (Döğüş 2000. 125-128).

“XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri’de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar”, yüzyıl başları itibarıyla Kayseri’de nikahın kadınlar tarafından kıyılması çok istisnai bir durumdur. Küçük yaştaki çocuklar arasında velileri tarafından nikah kıydırılabilmekte idi. Aile hukuku ile alakalı olarak mahkemeye intikal eden davaların büyük çoğunluğu boşanma konusudur. Boşanma vakalarının yarısı erkekler tarafından tek taraflı bir irade beyanıyla (talak), diğer yarısı da taraflar arasında varılan anlaşma ile (muhalea) gerçekleşmiştir. Kocalarından boşanmak isteyen kadınların muhaleadan başka başvuracakları bir yöntem yok gibi görünüyordu. Ancak bu takdirde kadın, kocasını boşanmaya razı edebilmek için mehir, nafakadan feragat etmek zorunda kalmıştı (Aktan 2003: 21-40).

“Onaltıncı Yüzyılda Kayseri Şer’i Meclisi ve Kayserili Kadınlar”, Kayserili kadınların mahkemeye başvuru sebepleri: evlenme boşanma, dayak, kazf, zina , nafaka talebi, ticari işler, irsen kalan malları almak, kocasının gaybubeti, vekalet vermek , bunların dışında ikrar ve itiraflar. Bu çalışmada kadınların zorunlu olmadıkça şer’i meclise çağrılmadıkları ifade edilmiştir (Erdoğru 2003: 187-196).

“XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri’de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800)”, Zikredilen tarihlerde Kayseri’de yaşayan ailelerin en az 3 en fazla 4 çocuğa sahip oldukları görülmektedir. Annesi veya babası vefat eden veya ayrılan ailelerin çocukları ortada kalmamakta, çocukların işlerini yürütmek için vasi tayin edilmektedir (Gündüz 2003: 261-266).

“Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750)”, Yıllarında Kayseri Örneği”, Hamilelik döneminden başlayarak kadının çocuğu üzerindeki hakları incelenmiştir. Ceninin mirastan hak alma durumu, hıdanelik hakkı, vasi olarak annenin tayin edilmesi ve süt hısımlığı konuları belgelere yansdığı oranda ortaya konulmuştur (Selçuk 2003: 443-456).

“Osmanlı Şehrinde Müllkün Kullanımında Çevre Düzeni ve Kamu Hukukuna Riayet (XVII. Yüzyıl Kayseri Örneği)”, Osmanlı toplumunda hukuk sürecinin ne şekilde işlediği, önemli anlaşmazlıkların çözümüne dair uygulamaların neler olduğunu sicillerden takip edilebilmektedir. Bu kayıtlarda şehrin fiziki yapısı, fiziksel yapının şekillenmesinde toplumun kültürel değerlerinin nasıl etkili olduğu belgelere görülmektedir (Tok 2003: 493-510).

“Şeriye Sicillerine Göre Kayseri’de İhtida Eden Kadınlar ve Bunların Sosyal Statüleri (1650-1750)”, Bu çalışmada, Kayseri’de 1650-1750 yılları arasında yaşayan gayrimüslim kadınların ihtida hareketleri ve ihtida eden kadınların toplum içerisindeki sosyal statüleri incelenmiştir. Bu incelemede özellikle kırsal alanda ve şehir merkezinde yaşayan Kadınların inançlarında meydana gelen değişikliğin sebepleri ve bunun onların yaşantılarındaki etkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Kayseri bölgesinde yaşayan hür kadınlar arasındaki ihtida hareketleri yanında cariyeye adı verilen (savaşlarda esir alınarak alınıp-satılan) kadınların da din değiştirmeleri üzerinde durulmuştur. Erkek egemen bir toplum olan Osmanlı Devleti’nde farklı bir kültüre ve dine mensup olan bu kadınların iç dünyalarında ve yaşayışlarında büyük değişim meydana getiren ihtidanın erkek nüfusa oranla Kadınlar arasında daha az görülmesinin sebepleri de açıklığa kavuşturulmuştur (Selçuk 2005: 71-94).

“Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”; Bu çalışmanın amacı, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kayseri şehrindeki bireyle mahalle ahali arasında ilişkiyi, Kayseri Kadı sicillerine yansdığı kadarıyla ortaya koymaya yöneliktir. Bunun yanı sıra, Kayseri şehrindeki mahalle kurumunun

gücüne de temas etmek suretiyle toplum düzenine uymayan bireyin, toplum tarafından mahalleden çıkarılabildiğine dikkati çekmektir. Böylelikle Osmanlı şehrindeki mahalle kurumunun, birey ve toplum hayatındaki yeri ve öneminin hangi boyutta olduğunun aydınlatılması sağlanmış olacaktır (Tok 2005: 155-173) .

“XVII. Yüzyılda Kayseri Ve Çevresindeki Türkmen Oymakları Ve Sosyo-Ekonomik Yapıları”, XVII. yüzyılda Yeni-İl, Halep, Bozulus ve Danişmendli Türkmenlerine tabi olan oymakların (cemaatlerin) büyük bir bölümünün daha güvenli, suyu-otlağı bol olan Kayseri ve çevresinde yaylak olarak kullanmışlardır. Doğu ve Güney doğu Anadolu’ya göre daha güvenli olan Yeni-İl ve Kayseri civarı onların rahat ve güven içerisinde hayvanlarını otlattıkları ve sosyal yaşantılarını sürdürdükleri yer olmuştur. Çeşitli sebeplerle Kayseri kadısına müracaat etmişler ve meselelerini hukuk çerçevesinde çözmüşlerdir. Bu belgelerden hareketle Türkmen oymaklarının sosyal yaşantısı ortaya konulmuştur (Selçuk 2008: 41-62).

“Şer’iyye Sicillerine Göre Kayseri’de İhtida Hareketleri(1645-1665)”, Rum ve Ermeni milletleri arasında meydana gelen ihtidalar da çoğunlukla Müslüman ve gayrimüslim halkın aynı köy veya mahallede yaşamaları neticesinde birbirlerinden etkilenmeleri ile ortaya çıkmıştır. Köle ve cariyelerin ihtida etmelerinde şüphesiz yine kendilerinin bir Müslüman ailenin yanında ikamet etmeleri, sahipleri olan kişileri ve onların inançlarını daha yakından görmeleri böylelikle İslam dinini tanımaları ve İslâm dininin onlara vermiş olduğu hakları öğrenmeleri en etkili sebep olmuştur. 1645-1665 yılları arasında 58 kişi Rum ve Ermeni milletinden, 158 kişi köle ve cariyelerden toplam 216 kişi ihtida etmişlerdir. İhtida edenlerin devletin koruması altında olması bütün Müslüman vatandaşların olduğu gibi gayrimüslimlerin de devletin bütün hukuki ve sosyal imkânlarından faydalanmaları, İslam hukukunun dolayısıyla onun uygulayıcısı konumunda olan Osmanlı Devleti’nin adaletli davranışları insanların bu dine ısınmalarında etkili olmuştur. Kayseri’de 20 yılda meydana gelen ihtidanın takip edilen hoşgörü siyasetinin bir neticesidir (Selçuk 2002: 165-176).

“XVII. Yüzyılda Kayseri’de Yaşayan Ermenilerin Sosyal Yaşantıları Üzerine Bazı Değerlendirmeler” XVII. yüzyılda Kayseri’de Müslümanlar ve Ermeniler birbirlerinden ayrılmadan hep birlikte yaşamışlardır. gayrimüslimler istedikleri her zaman şer’î mahkemeyi kullanmışlardır. Onların davaları birbirine o kadar karışmıştır ki mahkemeyi belirli bir gün değil istedikleri her saatte kullanabilmişlerdir. İslâm Hukuku, onların zenginlik, özgürlük, mal ve

mülklerini korumuş, hatta dinlerini kısıtlama olmaksızın yaşaya bilmelerine imkân vermiştir. Bu çerçevede Şer'iyye Sicilleri esas alınarak Ermenilerin sosyal yaşantıları irdelenmiştir (Selçuk 2009: 315-324).

"42 Numaralı Develi Şeriye Siciline Göre (1894–1895) Develi'de Türk Ermeni İlişkileri", H.1312–1313 (M.1894–1895) tarihli 42 numaralı Develi şer'iyeye sicilinde mevcut olan 192 belge incelenmiştir. Bu belgelerden 45 tanesi gayrimüslimlere aittir. Kayıtlarda Türkler ile Ermeniler arasında meydana gelen herhangi bir anlaşmazlığa dair belgeye rastlanmamaktadır. Zimmi statüsündeki Ermenilerin Şer'i mahkemeleri nasıl kullandıkları ortaya konulmuştur (Süme 2009: 67-75).

"Osmanlı Devletinde Kadınların Şer'i Mahkemeleri Kullanması (Kayseri Örneği)" XVII. yüzyılın yarısında Kayseri'de kadınların mahkemeyi kullanmaları, haklarını arama gelenekleri ile Osmanlı'nın bir taşra şehri olan Kayseri'de Türk kadını ve yine bu coğrafyada yaşayan gayrimüslim Ermeni ve Rum kadınlarının toplum içerisindeki sosyal statüleri ortaya konulmuştur. Belgelerden görüldüğü kadarıyla her hangi bir konuda haksızlığa uğrayan kadın şer'i mahkemelerde kendi hakkını rahatlıkla arayabilmekte idi. Özellikle verasetle intikal eden mallarına sahip çıkma konusunda mahkemelere müracaat etmişlerdir. Bunun yanı sıra kendilerine veraset yoluyla veya evlenme yoluyla intikal eden malları diledikleri gibi satmışlar veya hibe edebilmişlerdir (Aksoy 2010: 165-176).

"Hoşgörü Toplumu'nda Birlikte Yaşamak: Osmanlı Toplumunda Gayrimüslim Ermeni Vatandaşları Ve Hukuk: Kayseri Örneği", 279 nolu Kayseri kadı mahkemesinin kayıtlardan hareketle Osmanlı toplumu içerisinde Kayseri örneğinde de insanların hak arama ve hukuku kullanmada dinî ya da ırkî anlamda bir ayrımcılık ile karşılaşmadıkları ortaya konulmuştur (Demirci 2009: 314-325).

"Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma(1700-1730)" Kayseri'nin 1700-1730 yıllarına ait şer'iyeye sicillerinde bulunan tereke defterinden hareketle, dönemin nüfusu, hane sayısı, çocuk ve eş sayıları, isimleri, lakap ve unvanları ile ekonomik durumları incelenmiştir. Kayseri'de ortalama çocuk sayısı 2.94 olduğu ortaya konulmuştur (Tuş 1999: 157-191).

3. İktisadi Tarih Açısından

"Kadı Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri Para Vakıfları", Para vakıfları daha çok sosyal amaçlara yönelik olarak kurulmuşlardır. Özellikle

avarız kabilinden vergilerin ödenmesine yönelik olarak faaliyet gösteren para vakıflarının yoğun bir şekilde varlığı görülmektedir. Para vakıfları Kayseri şehrinin ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Ağırlıkla avarız ve nüzul vergilerinin ödenmesine tahsis edilen ve hemen her mahallede bulunan para vakıfları, vergi mükellefi olup ödemede sıkıntı çeken fakir ahali için mühim bir kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra para vakıfları Kayseri şehrinin imarında ve başta çeşmeler olmak üzere içme suyu ihtiyacının karşılanmasında önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Ayrıca bu çalışmada Kayseri’de inşa edilen günümüze kadar ulaşmayan birçok mimari yapının adlarının ve mekânlarının tespiti ve onların fonksiyonları ortaya konulmuştur (Tok 2008: 1-279).

“ *Kayseri’nin 223 Numaralı Siciline Göre Mülk Satışları*”, 223 Nolu Kayseri Şer’iyye Sicili esas alınarak mülk satışları incelenmiştir. (Tuş 2000: 513-571)

“ *Kayseri Kadı Sicillerindeki Avarız ve Avarızhaneler ile İlgili Belgeler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (H.1065-1070/1655-1660)*”, Kadı sicillerindeki vergi ile alakalı belgeler Osmanlı vergi sisteminin taşra boyutunun ortaya konulmasını sağlamıştır. Vergi yükümlülüklerinin ferdi değil de toplu şekilde sorumlu tutulmasıyla toplumda tesanüdün ortaya çıkmasında rol oynadığı ifade edilebilir. Vergi tahsili hususunda taşra bağlamında ortaya çıkan problemler ve bunların nasıl çözümlendiği, merkezden gelen fermanlar doğrultusunda alınan tedbirlere yer verilmiştir (tok 2000: 487-512).

“*Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul Ve Sürsat Vergileri(Şer’iyye Sicillerine Göre XVII.Yüzyılda Kayser Sancağı)*”, Bu çalışmada Kayseri deki bir avârızhânesinin kaç gerçek hânedan oluşturduğu tespit edilerek XVII. yüzyılda sürsat, nüzul vergilerinin Kayseri deki yansımaları incelenmiştir. Kadı olduğu için bölgesel nitelikli en sağlıklı bilgiler yine onun eli ve emri altında olması gerekiyordu. Ayrıca vergi toplanırken çıkan sıkıntılarda Kadılar tarafından çözümlenmekte idi. Ordunun ihtiyacı olan lağımçı, beldâr, gibi askerî görevlilerin ve yine barut yapımında kullanılan güherçile temini hususunda nüzul ve sürsat vergileri kullanılmıştır. Sadece Anadolu da baş gösteren Abaza Hasan, Kürd Mehmed ve Gürcü Nebi ayaklanması sebebiyle bu isyan bastırma görevlendirilen ordunun uğrak yerlerden biri olan Kayseri’nin orduya lojistik desteği oldukça önemli olmuştur. (Selçuk 2008: 159-202).

“*XVII. Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Kayseri Ve Çevresinde Sulama Kaynaklarının Kullanımıyla İlgili İhtilaflar*”, Bu çalışmada, XVII. yüzyıl Kadı sicillerine göre

Kayseri ve çevresinde sulama kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı hususunda ortaya çıkan bazı ihtilaflarla ilgili olarak tespiti yapılan belgeler üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu çerçevede, günümüzün önemli meselelerinden olan su sorunlarının tarihî süreçte Osmanlı döneminde nasıl bir durum arz ettiği, ortaya çıkan sorunların nasıl ve ne şekilde çözümlendiği, Kayseri örneğinde ortaya konularak bu konuya dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, sulama konusunda ortaya çıkan ihtilafların çözümünde uygulanan temel yaklaşım Kadının ilkesi olmuştur. Suyun kullanım şekli ve hakları idare tarafından kayıt altına alınmış ve suyun paylaşımı nöbet esasına göre düzenlenmiştir (Tok 2007. 391-405).

“Şer’iye Sicillerine Göre Kayseri’de Mülk Satışları Üzerine Bir Değerlendirme (1678-1679)”, Osmanlı Devleti’nin mahkeme kayıtları uzun yıllar boyunca muntazam olarak sicillere yazılmıştır. Bu makalede, 1678-1679 tarihinde kaydedilen Kayseri Şer’iye Sicili incelenmiş, mülk satışları ile ilgili kayıtların tespit edilmesi ve bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu sicilden de anlıyoruz ki; Kayseri’de ev, bağ, dükkân ve tarlaların satış işlemi yapılmıştır. Şahıslar, kendilerine ait veya ortağı oldukları mülkleri, başkalarına satabilmişlerdir. Bu çalışmada, sicile kaydedilen belgelerden örnekler vererek, mülk satışları ile ilgili bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır (Güldüoğlu 2010: 73-85).

“XIX. Yüzyılda Kayseri Sancağında Türk-Ermeni İlişkilerinin Ekonomik Boyutu” beş adet şer’iye sicili kullanılarak 1809-1904 yılları arasında Türk-Ermeni ilişkilerinin ekonomik boyutu Kayseri şehri örneğinde değerlendirilmiştir. Belgelerden iki toplumun yoğun bir ticarî ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Çetin 2009: 443-450).

4. Asayiş Açısından

“Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)”, Kadı sicillerindeki belgelere göre, adam öldürme, yaralama ve diğer adli olayların tahkiki için mahkemeler tarafından gönderilen görevliler olay yerinin ve mağdurlarının keşfini yaptıktan sonra düzenledikleri tutanakları mahkemeye vermişlerdir. Kadılar bu tutanaklara, tanık ifadelerine ve tarafların iddia ve beyanlarına göre bir karara varmışlardır. Keşif raporları, bize mağdurların yaralanma ve ölüm ile sonuçlanan vakalarda, hadiselerin nasıl, niçin, ne şekilde, nerede ve kimler arasında meydana geldiğini, kullanılan âlât-i cârihanın türünü, ölüm nedenleri vb. konulara dair ipuçları vermektedir. Bunun

yani sıra, damın çökmesi, bina duvarının yıkılması, bacadan içeri düşme, kuyuya düşme gibi meydana gelen hadiselerle ilgili belgeler bize, o dönemdeki meskenlerin durumunu, yani yaşam alanlarının insan hayatını hangi boyutta etkilediğini, mimarî çevrenin genel özelliklerinin günlük yaşamlarında ne gibi güçlükler arz ettiğini göstermesi yönüyle de dikkate değer ipuçları vermektedir. Bu çerçevede keşif raporları, Osmanlı döneminde taşra hayatının gündelik yaşamında meydana gelen adli vakaları ve bunlarla ilgili yaşanan olayların boyutlarını ve sonuçlarını görebilme imkânını vermektedir. Bu konuyla ilgili farklı bölge ve tarihlerde yapılacak çalışmalar bize Osmanlı toplumunun gündelik hayatını daha yakından tanıma ve karşılaştıkları sorunların mahiyetini görebilme yönünde de önemli bilgiler sağlayacaktır (Tok 2007: 335-336).

5. Sanat Tarihi Açısından Önemi ve Konuyla İlgili Çalışmalar

Kayseri Şer'iyye Sicil Defterleri'nde, bugüne kadar ismi hiç duyulmamış 200'den fazla cami, mescit, medrese, mektep, Mevlevihane, türbe, hangâh, zaviye, imaret, kervansaray, han, çarşı, hamam, çeşme gibi pek çok yapının varlığından haberdar olmaktadır. Yine bu defterlerde, günümüze sağlam olarak ulaşabilen yapılardan, 100'den fazlası hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu belgelerdeki dolaylı ya da doğrudan bilgiler sayesinde, günümüze ulaşan ve ulaşamayan anıtların hangi yüzyılda faal olduğu, banileri, inşa tarihleri, bulunduğu mahalleler, ne zaman, kimin tarafından onarıldıkları, mütevellilerinin kimlikleri, imam, müezzin, zaviyedar, müderris ve diğer görevlilerin ne kadar ücret aldıkları hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Ayrıca görevlilerin aldığı ücretler, dönemin ekonomik şartlarını anlayabilmemizde bizlere yardımcı olmakta ve dolayısıyla da eserlerin inşa ve bakımı için harcanan miktarların genel ekonomik durum içerisindeki seviyesini algılayabilmemizi sağlamaktadır. Yine, incelemiş olduğumuz belgelerden, hiçbir yapının Kadıdan izin alınmadan onarılmadığı ve herhangi bir yapının onarımı yapılmadan önce, nerede hangi malzemenin kullanılacağı, malzemenin fiyatı ve işçilik masraflarının önceden yapılan bir keşifle tespit edildiği görülmektedir. Yapılan bu keşiflerde, yapının hangi bölümlerden oluştuğu ve hangi bölümlerinin harap olduğu açıkça belirtilmektedir. Ayrıca yapılacak olan keşiflerde mimarbaşı, subaşı ve yetkili ustaların görevlendirilmiş olması, hangi tarihlerde kimin mimarbaşı olduğunun tespitine imkân sağlamaktadır. Köşk Medresesi'nin hangâh mı zaviye mi olduğu ile ilgili belgelerde, bir yapının gerçek kimliğinin tartışılmasıyla karşılaşılmış olması dikkat çekicidir. Yine adı geçen yapının günümüze ulaşamayan bir vakfiyesi ile kitabesinin varlığını, Şer'iyye Sicil Defterlerinden öğreniyoruz. Şer'iyye Sicil Defterleri sayesinde, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde

bulunmayan ve günümüze ulaşamayan birçok yapıya ait vakfiyelerden ve vakıf gelirlerinden haberdar olmaktadır. Bu belgelerde karşılaştığımız en önemli bilgilerin başında, Sanat tarihi terminolojisi ile ilgili terimlerin kullanılmış olmasıdır. Şer'iyeye Sicil Defterleri'ndeki belgelerden, Kayseri şehrinde hangi yüzyılda hangi mahallelerin bulunduğu ve hangi yüzyılda şehrin ne yöne doğru geliştiğiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Yine bu belgelerden şehrin fiziksel gelişimini yakından takip etmek mümkün olmaktadır. Cami ve mescitlerle ilgili belgelerin çoğunluğu, adres tanımları, vakıf gelirleri, müteveli, imam, müezzin, cüzhan ve ferraş atamaları, imam ve müezzin ve diğer görevlilerin aldıkları ücretlerle ilgilidir. Cami ve mescitlere ait pek çok para vakfının bulunduğu da tespit edilmiştir. Yine bu belgelerden cami ve mescitlerin akşamları mum ve kandille aydınlatıldığı anlaşılmaktadır. Medrese ile ilgili belgelerin büyük çoğunluğu vakıf gelirleri, müteveli, müderris atamaları, medresede çalışan görevlilerin aldıkları ücret ve öğrenci sayıları ile ilgilidir. Zaviyeler ve türbelerle ilgili belgeler daha çok müteveli, şeyh, türbedar, mutasarrıf ve vakıf gelirleri ile ilgilidir. Zaviyelerin vakfiyelerinden elde edilen gelirlerin bir bölümünün yoldan gelip geçen misafirlerin yemek yemeleri için ayrıldığı ve bu bilgiden hareketle zaviyelerin yanında mutfaklarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Dört adet tekke ve iki adet Mevlevihane ile ilgili önemli belgelere ulaşılabilmektedir. Bu belgelerden, Seyyid Burhaneddin tarafından ilk defa inşa edilen Mevlevihane'nin bilinmeyen bir nedenle yıkıldığı, aynı Mevlevihane'nin yerine Bayram Paşa tarafından başka bir Mevlevihane'nin inşa ettirildiği ve adı geçen Mevlevihane'ye çok zengin vakıfların bırakıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu belgelerde, Mevlevihane'de yapılan onarımlarla ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Hamamların daha çok cami, mescit ve medreselere gelir getirmek için inşa edildikleri, yıllık kiralari ve yapılan onarımlarla ilgili bilgiler tespit edilmektedir. Ticaret yapılarının daha çok cami, mescit, medrese ve zaviye gibi yapılara gelir getirmek için vakfedildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yapılarla ilgili belgelerden, Kayseri'de ticari yapıların bulunduğu mahalleler ile zaman içerisinde gelişimi ve şehrin her dönemde ticari manada çok faal olduğu görülmektedir. Çeşmelerin inşa edilmeden önce mutlak surette Kadıdan izin alındığı, yine bütün çeşmelerin vakıflarının olduğu mevcut belgelerden anlaşılmaktadır. Çeşmelerle ilgili belgelerin büyük çoğunluğu, müteveli, mirab, nazır atanması, su yolları ve çeşmelerin onarımlarıyla ilgilidir. Evlerle ilgili belgeler daha çok tereke kayıtlarıyla ilgili olup avlusu, mutfuğu, ambarı, kaç katlı, kaç odalı olduğu ve evin diğer bölümleri ile içerisinde kullanılan eşyalarla ilgili önemli bilgilere ulaşılmaktadır (Denktaş 2005: 62-63).

6. Sağlık

“Osmanlı Donemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, Bu incelemede ortaya çıkan en önemli husus, hastanın veya onun kanuni vasisinin rızası olmaksızın hekim tarafından tıbbi bir müdahaleye tabi tutulmadıkları hususudur. Bu çerçevede Kayseri Kadı sicillerinde tıbbi müdahalelerden evvel, hastaların Kadı huzurunda rıza beyanında bulduklarını görmekteyiz. Bu beyanlar öncelikle hastanın hastalığıyla ilgili konuda, hekimin müdahalesine razı olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra ve birincisi kadar önemli olan boyutuyla bu beyanların aynı zamanda hekimin hukuki sorumluluğunu da ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Zira dem ve diyet talebiyle davacı olmayacaklarını ve olsalar dahi kanun önünde geçersiz sayılması yönündeki ikrarlarının tescil edildiği görülmektedir. İncelenen kadı sicillerinde tespit edilen belgeler, hekime tedavi maksadıyla başvuran hastaların daha ziyade fıtık, mesane taşı, kırık çıkık gibi rahatsızlıklarından dolayı tedavi talebinde bulunanların oluşturduğunu göstermektedir. Alacakları tedavi hizmetleri karşılığında da değişen miktarlarda ücret ödedikleri görülmektedir (Tok 2008: 788-805).

SONUÇ

Şer’iyye Sicilleri özellikle şehir tarihi açısından şehrin siyasi, sosyal, askerî ve iktisadi bilgi ve belgelerin bulunduğu önemli kaynaklardır. Bir şehrin sosyal tarihinin ortaya konulmasında yegâne kaynaktır. Siyasi ve askerî tarih açısından taşradaki şehirlerin seferlere desteği bu kayıtlarla ortaya konabilmektedir. Mesela, Kürt Mehmet İsyanı’na Naima dışında başka bir kaynaktan tesadüf edilmemiştir. Kürt Mehmet Kayseri kalesini kuşatmış, halka zarar vermiş, kalenin kapısını yıkmıştır ki bunu ancak Şer’iyye sicilinden öğrenmekteyiz. Müslüman gayrimüslim ilişkisi, din değiştiren kişilerin sayısı yine Şer’iyye sicillerinden tespit edilebilmektedir. Sanat tarihi açısından özellikle günümüze ulaşmayan yapıların tespitinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Sağlık açısından o günkü sağlık anlayışı ve tedavi yöntemleri ortaya konulabilmektedir. Kayseri’ye ait Şer’iyye Sicilleri ile yapılan çalışmalar, yayınlanan makale, kitap ve bildiriler sayesinde şehrin tarihi geniş ölçüde aydınlatılmıştır. Şer’iyye Sicilleri özellikle seyyahların, sâlnâmelerin bulunmadığı devirlerde şehirlerin tarihi eserleri, halkın bir biriyle olan münasebetleri, giyim-kuşamı, yiyecekleri, ürünleri vs. konularda elimizdeki en önemli kaynaklardandır. Kayseri ile alakalı olarak Şer’iyye Sicilleri kaynak olarak kullanılarak 37 adet kitap, makale ve bildirinin yayımlanarak şehrin sosyal tarihinin bir kısmının aydınlatıldığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

- AKSOY, Numan Durak, "Osmanlı Devletinde Kadınların Şer'i Mahkemeleri Kullanması (Kayseri Örneği)", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 186, 2010, s. 165-176.
- AKTAN, Ali, "XVII. Yüzyıl Kayseri Kadı Sicillerinde Bulunan Köle ve Cariyelerle İlgili Bazı Belgeler Üzerinde Bir Değerlendirme", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (11-12 Nisan 19969, Kayseri 1997, s.13-20.
- AKTAN, Ali, , "XVII. Yüzyıl Başlarında, Kadı Sicillerine Göre Kayseri'de Evlenme ve Boşanmaya İlişkin Uygulamalar", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2003, s.21-40.
- AKTAN, Ali, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738-1749)", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* 16-17 Nisan 1998, , Kayseri 1998, s.47-68.
- AKTAN, Ali, "Osmanlılar Zamanında Kayseri'de Gayrimüslim Tebaanın Durumu. Zimmîleri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler* 6-7 Nisan 2000, Kayseri 2000, s.7-34.
- ÇETİN, İsmigül, "XIX. Yüzyılda Kayseri Sancağında Türk-Ermeni İlişkilerinin Ekonomik Boyutu", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları , Kayseri 2009, C.2, s.443-450.
- DEMİRCİ, Süleyman, "Hoşgörü Toplumu'nda Birlikte Yaşamak: Osmanlı Toplumunda Gayrimüslim Ermeni Vatandaşları Ve Hukuk: Kayseri Örneği", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C.IV., Kayseri 2007, s.314- 325.
- DENKTAŞ, Mustafa, "Şer'iyeye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 18, Kayseri 2005/I, s.51-66.
- DÖĞÜŞ, Selâhattin, "Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Şehrin Sosyo-Ekonomik Hayatı ve Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nın Şehre Tesirleri" , *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri* 16-17 Nisan 1998, Kayseri 1998, s.113-126.
- DÖĞÜŞ, Selâhattin, " Kayseri'nin 25 Numaralı Şer'iyeye Sicili Işığında Şehrin Nüfus Yapısı (1624-1625)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2000, s.125-128.
- ERDOĞRU, M. Akif, "Onaltıncı Yüzyılda Kayseri Şer'i Meclisi ve Kayserili Kadınlar", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2003, s.187-196.
- ERDOĞRU, M. Akif, "Prof. Dr. Ronald C. Jennings (1942 -1996)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11019.pdf>
- GÖKHAN, İlyas, "191 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Siciline Göre Kayseri (1820-1822)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2000, s.193-200.
- GÜLDÜOĞLU, Emine, Şer'iyeye Sicillerine Göre Kayseri'de Mülk Satışları Üzerine Bir Değerlendirme (1678-1679), *History Studies*, 2010, 2/2, s.73-85.
- GÜNDÜZ, Ahmet, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri'de Aile, Evlilik ve Çocuk Sayıları (1775-1800)", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, (s. 261-266).

<http://kaytam.erciyes.edu.tr/Arsiv.htm>

- ÖZTÜRK, Ayhan, *Şer'îye Sicillerine Göre Kayseri Sancağı, (1788-1749)*, Kayseri, 2000.
- ÖZCAN, Ruhi " Kayseri'nin 13 Numaralı Kadı ı Siciline Göre Evler", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2000, s.349-362.
- SELÇUK, Hava, "Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul Ve Sürsat Vergileri(Şer'îyye Sicillerine Göre XVII.. Yüzyılda Kayser Sancağı)" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.159-202, 2008.
- SELÇUK, Hava, "Osmanlı Toplumunda Kadının Annelik Vasfından Doğan Hakları (1650-1750 Yıllarında Kayseri Örneği)", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2003, s.443-456.
- SELÇUK, Hava, "Şer'îyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtida Hareketleri(1645-1665)", *Dini Araştırmalar*, Ankara 2002, s.165-176.
- SELÇUK, Hava, "Şeriye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtida Eden Kadınlar ve Bunların Sosyal Statüleri (1650-1750)", *WOMAN* 2000, vol.6, 2005, s.71-94.
- SELÇUK, Hava, "XVII. Yüzyılda Kayseri Ve Çevresindeki Türkmen Oymakları Ve Sosyo-Ekonomik Yapıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:173, s.41-62, 2008.
- SELÇUK, Hava, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Ordusuna Kayseri'den Lojistik Destek", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:167, Nisan 2007, s.159-174.
- SELÇUK, Hava, *Kayseri Sancağı ve Girit Seferine Katkısı (1645-1669)*, Kayseri 2008.
- SELÇUK, Hava, "1651 Yılında Kayseri Kalesinin Kuşatılması ve Kürd Mehmed Ağa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Mayıs 2008, Isparta 2008, s.33-39.
- SELÇUK, Hava, "XVII. Yüzyılda Kayseri'de Yaşayan Ermenilerin Sosyal Yaşantıları Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları , Kayseri 2007, C.2,s.315-324.
- SÜME, Mehmet, "42 Numaralı Develi Şer'îye Siciline Göre (1894-1895) Develi'de Türk Ermeni İlişkileri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi Yayınları , Kayseri 2009, C.3, s. 67-75.
- TOK, Özen, " Osmanlı Dönemi Hekim-Hasta İlişkileri (Kadı Sicillerine Göre XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Turkish Studies*, cilt.3/4, s.788-805, 2008.
- TOK, Özen, " Kayseri Kadı Sicillerindeki Avarız ve Avarızhaneler ile İlgili Belgeler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (H.1065-1070/1655-1660)", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2000, s.487-512.
- TOK, Özen, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Yaralanma ve Ölüm Vakalarıyla İlgili Keşif Raporları (1650-1660)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 22 Yıl : 2007/1 , s.327-347.
- TOK, Özen, "Osmanlı Şehrinde Mülkün Kullanımında Çevre Düzeni ve Kamu Hukukuna Riayet (XVII. Yüzyıl Kayseri Örneği)", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2003, s. 493-510.
- TOK, Özen, "XVII. Yüzyıl Kadı Sicillerine Göre Kayseri Ve Çevresinde Sulama Kaynaklarının Kullanımıyla İlgili İhtilaflar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:2, s.391-405, 2007 .
- TOK, Özen, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri

- Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Kayseri 2005. s. 155-173.
- TOK, Özen, *Kadı Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri Para Vakıfları*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi, Kayseri 2008.
- TUŞ, Muhittin, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma(1700-1730)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4/1999, s.157-191.
- TUŞ, Muhittin, " Kayseri'nin 223 Numaralı Siciline Göre Mülk Satışları", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildiriler*, Kayseri 2000, s.513-571.
- YUVALI, Abdulkadir, , "Kayseri'de XVII. Yüzyıl Sonlarında Kadı'nın Sosyal Statüsü", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (11-12 Nisan 1996), Kayseri 1997,367-375.

51 NUMARALI KONYA ŞER'İYE SİCİLİ (H. 1140-1141/ M.
1727-1729)

İbrahim SOLAK*

Giriş

Osmanlı kadısının görev sırasında tuttuğu kayıtlara Şer'îye Sicilleri, Kadı Defterleri, Şer'î Mahkeme Sicili, Kadı Sicilleri gibi farklı adlar verilmektedir. Şer'îye sicilleri, Osmanlı kadısının devlet teşkilatı içerisindeki yerini, durumunu ortaya çıkarmasının yanında, Osmanlı Devleti'nin idari, sosyal, ekonomik, hukuki ve kültürel tarihinin ortaya çıkarılması, mahalli tarihlerin yazılmasında da öne çıkan birincil kaynaklar arasındadır. Bu kayıtlar kullanılarak birçok çalışma yapılmış ve yapılan çalışmalar sayesinde ilgili yerlerin sosyal, kültürel ve ekonomik tarihleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır¹.

Mahkemeye intikal eden bütün olaylar, merkezi hükümet tarafından gönderilen ferman ve beratlar, kadılar tarafından bu defterlere kaydedilmektedir. Mukayyid adı verilen görevliler tarafından yazılan bu kayıtların, mahallî konularla ilgili kadı ve naiblerin verdiği kararların, hüccet, i'lam, tereke taksimlerinin yazıldığı bölümüne *Sicill-i Mahfûz*, merkezden gönderilen emirlerin (fermân, berât, buyruldu, tezkire vb.) yazıldığı bölümüne ise *Sicill-i Mahfûz Defterlü* denilmektedir².

Şer'îye Sicillerinde merkezi hükümetlerin yerel yöneticilerden isteklerinin ve emirlerinin yanında (fermanlar gibi), ilgili yerin halkının durumu, ne tür

* Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. İbrahimSolak42@hotmail.com

¹ Bu çalışmalara örnek olarak, Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995; Aynı yazarın, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1998 gösterilebilir.

² Ahmet Aksın, "218 Numaralı Harput Şer'îye Sicilinin Tanıtımı ve Fihristi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, Elazığ 1999, s.2; İbrahim Yılmazçelik, *Diyarbakır Şer'îye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)*, Ankara 2001, s.6; Alaaddin Aköz, *Kanuni Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'îye Sicili*, Konya 2006, s.XIV.

sıkıntılarının olduğu, aile ve komşuluk ilişkileri, nikah ve boşanma işleri, miras meseleleri, esnaflıkla ve ürün fiyatlarıyla ilgili düzenlemeler (narh gibi), belediye işleri, yerel asayiş problemleri, salgın hastalıklar, kıtlıklar, afetler, yetiştirilen ürünler, muhtemel nüfus durumu (nüfusun genç-ihtiyar, müslim-gayrimüslim yapısı) vb. hususlar yer almaktadır. Bu siciller sayesinde, ilgili dönemdeki bazı fermanlardan, beratlarından, tezkirelerden, ulemeden, medreselerden, camilerden, diğer kültür eserlerinden, kazaların, kasabaların, köylerin, mezraların ve mahallelerin adlarından, yerel kişi adları ve kullanılan lakaplardan haberdar olabilmekteyiz. Genel olarak mahalli bölgelerin aile (evlenme, boşanma mehir vb.), askeri (genel seferlerde buradan ne kadar asker verileceği, lojistiklerinin nasıl temin edileceği, askeri yol güzergahları vb.) iktisadi (geçim şartları, yetiştirilen ürünler, sanayi faaliyetleri, toplanan vergilerin türü ve miktarı vb.), hukuki yapılarının yanında, eski kültürel eserlerin durumu (inşası, bakımı, tamiri, müderrisler, imamlar gibi buralarda görev yapan kişiler vb. hususları), timarların kimlere nasıl verildiği gibi konuların ortaya çıkarılıp aydınlatılmasında bu defterler bize ışık tutan en önemli kaynaklar arasındadır.

Konya Şer'iyе Sicilleri

Şer'iyе sicil katalogunda Konya'ya ait 151³, daha sonra bulunan ve katalogda yer almayan 1 defterle⁴ birlikte 152 adet sicil bulunmaktadır. Katalogda yer alan sicillerin aslı Ankara'da Milli Kütüphane'de, birer fotokopisi ise Mevlana Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır. Bunlardan 1 numaralı sicil H. 970-1019, son bulunan sicil ise Rûmi 1332/H.1135-H.1340 tarihlidir. Konya şer'iyе sicillerinden bazıları aynen yayınlanırken⁵, bu siciller kullanılarak yüksek lisans⁶ ve doktora⁷

³ Ahmet Akgündüz, *Şer'iyе Sicilleri*, C.1, İstanbul 1998, s.198-199.

⁴ Yusuf Küçükdağ- A.Sefa Odabaşı, "Katalog'ta Yer Almayan ve Yeni Ortaya Çıkan Bir Konya Şer'iyе Sicili", *Yeni İpek Yolu, Konya Ticaret Odası Dergisi, Konya Kitabı V*, Konya 2002, s.3-14.

⁵ İzzet Sak, *10 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili (1070-1071 / 1659-1661)*, Konya 2003, Aynı yazar, *11 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili 1071-1072 / 1661-1662*, Konya 2007; Aynı yazar, *47 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili (1128-1129 / 1716-1717)*, Konya 2007; Aynı yazar, *37 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili (1102-1103/1691-1692)*, Konya 2010, Aynı yazar, *Konya Kadı Sicili 52 (1143-1144/1730-1731)*, Konya 2014, İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili (1126-1127/1714-1715)*, Konya 2008, Fatih Küçük-İzzet Sak, *Konya Kadı Sicili 14 (1080-1081/1669-1670)*, Konya 2014, Halil Erdoğan-Yusuf Küçükdağ, *Konya Kadı Sicili 1916-1921*, Konya 2011, H.Ahmet Arslantürk-M.Sait türkhan, *Konya Kadı Sicilleri 150-151 (1903-1907/1898)*, Konya 2012, İzzet Sak-İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili*, Konya 2014, İbrahim Solak-İzzet Sak, *38 Numaralı Konya Şer'iyе Sicili*, Konya 2014.

⁶ İzzet Sak, *16. ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1987; Ali Rıza Soyucak, *Konya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1640-1675)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Konya 1997; Hüseyin Muşmal, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2000.

çalışmaları da yapılmıştır. Yüksek lisans ve doktora çalışmalarının bazıları kitap olarak yayınlanırken, bunların haricinde müstakil çalışmalar da yapılmıştır⁸. Bu çalışmalar sayesinde Konya'nın Osmanlı Devleti teşkilatı içerisinde sosyal, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan yeri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

51 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili

51 numaralı sicilin aslı Ankara'daki Milli Kütüphane'de kayıtlı olup, içerisinde 881 belge bulunmaktadır. Defter hicri 8 Cemâziye'l-evvel 1140⁹- 19 Şaban 1141¹⁰ (miladi 12 Aralık 1727- 20 Mart 1729) tarihleri arasındaki olayları kapsamakta ve bunların kronolojik bir sıra içerisinde kaydedildiği görülmektedir. Adı geçen tarihler de Osmanlı tahtında III. Ahmet oturmaktadır. Defter toplam 282 sayfadan oluşmakta, sayfa numaralarının ise defterin aslında bulunmadığı sonradan verildiği anlaşılmaktadır. Defter genel anlamda temiz ve yazısı okunaklıdır, bu da iki kayıt hariç tek katip tarafından yazılmasından kaynaklanıyor olsa gerek. 81. sayfanın ikinci belgesi ile 268. sayfanın ikinci belgesinin yazı sitilinden farklı bir katip tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Defterin 5. ve 6. sayfaları boş bırakılmış, diğer sayfalar da ise böyle bir boşluk bulunmamaktadır. Bir sayfaya bazen bir, bazen beş belgenin kaydı yazılmış olsa da, sayfa başına ortalama üçer belge kaydedilmiştir.

Defterin ilk 12 sayfasındaki belgeler resmi nitelikli 15 belgeden oluşmaktadır. Bunların bazıları mukataa, ihtisab, şehir kethüdası ataması, Karaman Eyaleti'ne beylerbeyi ataması, müderris tayini, menzil çavuşlarının ve vali masraflarının

⁷ Yusuf Oğuzoğlu, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Araştırma*, (AÜ. DTCF, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1980; İzzet Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1992, Mustafa Gülcan, *Konya'da İktisâdî ve İctimâî Hayat (1675-1676)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989, Yusuf Küçükdağ, *Lale Devri'nde Konya*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1989; Bayram Ürekli, *Konya'nın Merkezi İdare ile İlişkileri (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İstanbul 1989; Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 1993.

⁸ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açısından Konya*, Konya 2001; Mehmet İpçioğlu, *Konya Şer'iyeye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Ankara 2001; Hayri Erten, *Konya Şer'iyeye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Ankara 2001; Yusuf Küçükdağ, *Konya Şehri'nin Fiziki ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Makaleler I*, Konya 2004; İzzet Sak, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Konya'da Vasiyet Yoluyla Yapılan Hayır ve Vakıflar (1700-1750)*, Konya 2007.

⁹ KŞS 51/86-1

¹⁰ KŞS 51/257-2.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

kayıtlarından meydana gelmektedir¹¹. 13. sayfadaki kayıttan Rumeli Kazaskeri Feyzullah Efendi'ye Konya kadılığının arpalık olarak verildiği, Feyzullah Efendi'nin de yerine şehir eşrafından Es-seyyid İbrahim Efendiyi 12 Zi'l-kâde 1140 tarihinde naib olarak görevlendirdiği anlaşılmaktadır¹². İbrahim Efendi yaklaşık üç ay bu görevi yaptıktan sonra naiblik görevine gurre-i Saferü'l-hayr 1141 tarihinde Abdurrahim Efendi getirilmiştir¹³. Defterin 13-258. sayfalar arası hüccetlerden oluşmaktadır. 259-282. sayfalar arası ise merkezden gönderilen muhtelif konularla ilgili ferman, berat ve buyrukları kapsamaktadır.

Tablo 1: Belgelerin konuları

Belge Adı	Sayfa ve Belge Numarası	Belge Sayısı
Adet-i ağnam	225-2	1
Ağaç kesme	107-2,	1
Ağaçtan düşme	43-2, 109-3,	2
Alacak	38-5, 49-2, 56-2, 63-3, 93-2, 115-2, 156-1, 169-1, 200-1, 213-2, 223-2, 226-3, 246-3, 249-3, 255-2, 270-3,	16
Arazi anlaşmazlığı	60-1, 70-1, 163-2,	3
Arazi satışı	117-2,	1
Arsa satışı	208-1,	1
Arsa ve bağ satışı	236-1,	1
At satışı parası	209-1,	1
Bağ davası	37-1,	1
Bağ hibesi	24-1,	1
Bağ satışı	13-2, 14-1, 15-3, 17-2, 20-2, 22-2, 32-1, 36-2, 43-1, 50-2, 51-3, 54-1, 57-2, 67-3, 73-2, 92-2-3, 97-1, 126-2, 164-1, 175-3, 182-2, 183-1, 188-1, 193-3, 194-3, 196-2, 198-1, 204-1, 208-2, 211-2, 214-3, 216-3, 218-2, 220-3, 223-1, 227-2-3, 230-2, 235-3, 242-3, 245-2, 248-2, 250-2, 252-2,	45
Bağ ve tarla satışı	201-3,	1
Bağ zabtı	129-1, 132-1,	2
Bakır kap talebi	31-2,	1
Bargir ölümü	192-2,	1
Bekareti bozma	103-3, 159-2, 232-1,	3
Berat	261-2, 268-2, 271-2, 279-1-2-3,	6
Beylerbeyi ataması	2-1	1
Borç	33-3, 62-1, 136-2, 180-3, 196-3,	5
Boyalık satışı	246-4,	1
Buyruldu	262-3, 264-3, 270-2, 275-2, 277-1,	5
Cenaze masrafı	100-2,	1
Cerrahın diyet ödememesi	23-3,	1

¹¹ KŞS 51/1-12.

¹² KŞS 51/13.

¹³ KŞS 51/103.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Çeşme masrafı	7-2,	1
Çocuğun bekaretini izale etme	216-4,	1
Darb	25-1, 31-4, 44-1, 62-4, 67-1, 71-3, 104-1, 108-2, 120-3, 132-2, 157-2, 170-2, 176-2,	13
Darb ile ölüme sebep olma	64-3, 90-2,	2
Davadan vazgeçme	79-2, 87-1, 115-1,	3
Değirmen hissesi satışı	229-3	1
Devrhan ataması	280-2,	1
Diyet	42-1, 99-2,	2
Duvar davası	20-3, 134-1,	2
Dükkan önu işgali	101-3,	1
Dükkan satışı	22-4, 37-3, 66-4, 116-2, 154-3, 156-4, 203-2,	7
Emanet	24-2, 27-1,	2
Erzak parası	34-2,	1
Ev basma	238-3	1
Ev hibesi	181-2,	1
Ev işgal	240-1	1
Ev sahipliği iddiası	258-1,	1
Ev satışı	13-3, 16-1, 17-3, 20-1, 25-3, 28-1, 28-4, 31-3, 34-1, 34-3, 35-3, 38-1-2-3-4, 47-3, 52-2, 62-3, 63-4, 66-1, 69-1-2, 74-1, 75-2, 75-4, 81-1, 87-2, 90-1, 91-1, 92-1, 96-1, 96-3-4, 97-2, 102-1, 103-2, 110-2, 111-1, 113-3, 118-1, 120-1, 126-4, 137-2, 138-2, 140-1, 141-1-2, 142-2, 146-4, 147-2, 161-1-2, 162-3, 163-4, 165-1-2-3, 167-2, 167-4, 168-1, 168-3, 170-3, 173-3, 180-2, 181-3, 182-3, 185-3, 187-2, 193-1-2, 194-1, 201-1, 204-2-3, 210-1, 211-4, 213-1, 214-4, 215-2-3, 217-1-2, 219-2, 220-4, 221-1, 225-3, 227-1, 228-3, 229-2, 235-1-2, 237-2-3, 242-4, 244-2-3, 246-1-2, 249-1, 253-3, 254-1-2,	102
Ev takası	113-2,	1
Ev ve bağ hibesi	176-1,	1
Ev ve bağ satışı	190-1,	1
Ev ve bahçe satışı	183-2,	1
Ev ve eşya anlaşmazlığı	69-3, 71-1,	2
Evliliğe mani olma	68-2,	1
Ferman	259-1, 260-1-2, 261-1, 262-1-2, 263-3, 264-1-2, 265-1, 267-1, 268-3, 269-1-2-3, 270-1, 271-1, 273-1-2, 276-1, 278-1, 280-1, 281-1-2-3, 282-1-2-3-4-5-6-7.	32
Ferraş ataması	268-1,	1
Fetva	275-3,	1
Hakaret davası	21-2,	1
Hancı hakkında şikayet	93-3,	1
Hırsızlık	25-4, 67-2, 213-3,	3
İftira	78-1, 206-2, 236-2,	3
İmam ataması	272-2, 274-3,	2
İmam ve muallim ataması	277-3	1
İmamlığa müdahale	22-1,	1

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

İmdâd-ı hazeriyye	2-2, 8-1-2,11-1-2, 12-1-2,	7
İmdâd-ı seferiye	164-4,	1
Karaman valilik konağı masrafları.	10-1	1
Karye ilhaki	277-2,	1
Kasab esnafının şikayeti	95-2,	1
Katıblık ataması	266-3,	1
Katıl	177-1,	1
Kaybolan atın bulunması	15-2,	1
Kayyum tayini	22-3, 28-3, 46-4, 107-4, 123-2-3-4, 137-1, 142-1, 166-3, 182-4, 191-4, 195-2, 224-3, 256-1,	15
Kedi derisi kaybolması	31-1,	1
Kefalet	239-2	1
Kemer kaybı	241-1,	1
Kilise tamiri	79-1, 275-1,	2
Konya valilik konağı masrafları	9-1,	1
Korkma	58-4,	1
Köle ve cariye azadı	51-4, 60-2, 125-1-2, 177-2, 184-1-2-3, 186-1-2-3, 217-3, 234-4, 237-1,	14
Köle parası ödeme	206-1,	1
Köle satışı	238-1,	1
Kölenin kaçması ve yakalanması	229-1	1
Köpek ısırması	52-4, 59-3,	2
Küfür	115-3, 187-1, 243-1,	3
Mahalle sakininden şikayetçi olma	134-4,	1
Mahalleden ihrac	35-1,	1
Mahalleliden davacı olmama	83-2,	1
Mahzen ve oda satışı	226-1,	1
Mal teslimi	130-2,	1
Masraf talebi	29-2	1
Mecnunun bimarhaneye yatırılması	36-3, 54-3,	2
Mehir	46-1, 168-2, 252-1,	3
Mekkari devesi	56-4,	1
Menzil-i imdâdi	7-1-	1
Mescid imameti	44-2,	1
Miras	15-1, 16-3, 17-1, 19-1, 21-1, 23-2, 27-2, 30-1-2, 32-3, 33-2, 36-1, 37-2, 39-2-3, 40-2, 41-1, 43-3, 45-1-2-3, 46-3, 47-1-2, 48-1-2, 49-1, 50-1, 51-2, 53-1, 53-3, 55-1, 58-1-2, 59-2, 64-1, 68-1, 70-2, 71-2, 72-1, 72-4, 73-1, 76-2, 77-2, 80-1, 81-2, 82-1, 82-3, 85-1, 86-1, 88-1, 89-1, 91-2, 95-1, 96-2, 98-4, 99-1, 100-1, 104-2, 105-2, 106-1, 108-3, 109-1, 112-2, 113-1, 114-2, 117-1, 119-1-2, 120-2, 122-2, 126-3, 130-3, 131-1-2, 133-2, 135-1-2, 136-1, 137-3, 140-3,	153

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	142-3, 143-2, 144-1, 145-3, 146-3, 147-3, 148-1, 149-1-2, 150-1, 152-2, 155-1-2, 157-1, 158-4, 159-1, 160-2, 162-4, 169-4, 172-2, 173-1-2, 174-1-2, 175-2, 178-2, 179-1, 182-1, 183-4, 187-3, 189-2-3, 191-2, 192-1, 195-1, 195-3, 196-1, 197-1, 198-1, 201-2, 205-2, 206-3, 210-2-3, 212-2, 215-1, 221-2, 224-4, 225-1, 230-1, 230-3, 231-2, 232-2, 233-1, 234-1-2-3, 238-2, 239-1, 241-2-3, 242-1, 243-2, 244-1, 245-1, 247-2, 248-1, 251-1, 253-2, 255-1, 257-1, 257-3,	
Mirası teslim alma	226-2	1
Mirastan borç ödeme	171-2,	1
Muhalaa-Boşanma	21-3, 28-2, 35-2, 42-2, 50-3, 55-2, 56-3, 58-3, 61-3, 74-2-3, 75-1, 80-3, 105-3, 107-1, 108-1, 108-4, 122-1, 124-2, 133-3, 147-1, 153-3, 154-1, 158-1, 158-3, 167-1, 202-3, 203-3, 205-1, 207-3, 217-4, 252-3,	32
Mukataa	1-1,1-2	2
Müderris ataması	3-2	1
Müezzin ataması	280-3,	1
Müftülük ataması	3-1,	1
Mülk davası	19-2,	1
Mütevelli ataması	266-1-2, 271-3, 272-3,	4
Nafaka	14-3, 16-2, 25-2, 32-3-4, 40-4, 48-3, 49-3, 51-1, 72-3, 78-2, 83-3, 86-2, 88-2, 100-3, 121-3-4, 122-3, 126-1, 146-1, 151-2, 166-1, 167-3, 183-3, 187-5, 192-3, 198-2, 207-4, 208-3, 212-1, 212-3, 216-2, 220-5, 240-2, 240-4, 243-3, 248-4, 250-1, 250-3, 250-5, 251-2, 253-4, 256-3, 257-2,	44
Naib ataması	13-1, 103-1,	2
Namzedden (nişan) ayrılma	13-4, 39-1 ,44-3, 118-3, 119-3, 128-3, 139-2, 144-2, 162-2, 169-2, 185-2, 191-1, 197-2, 211-1, 211-3, 230-4,	16
Nazır tayini	138-3, 263-1,	2
Nikah davası	26-1, 189-1,	2
Oda hissesi satışı	110-1,	1
Oda işgali	129-2,	1
Ortaklığın bozulması	61-1,	1
Öküz emaneti	29-1,	1
Ölüm keşfi	257-4,	1
Ölüm sebebi	138-1,	1
Ölümden şikayetçi olmama	116-1,	1
Raiyyetlik	224-1,	1
Resmi raiyyet	41-2, 132-3, 152-3,	3
Satış anlaşmazlığı	143-1,	1
Serdar tayini	263-2, 274-1,	2
Şehir kethüdalığı	1-3,	1
Şirket davası	26-3,	1
Tarla davasından vazgeçme	18-2,	1
Tarla işgal davası	209-2,	1

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tarla satışı	14-2, 26-2, 87-3, 109-2, 128-2, 141-3, 163-1, 181-1, 194-2, 220-1-2, 222-4,	12
Tayinat akçesi ödemesi	101-2,	1
Tecavüz iddiası	53-2,	1
Timar anlaşmazlığı	93-1,	1
Timar tevcihi	272-1, 274-2, 275-4,	3
Timar ve iltizam anlaşmazlığı	249-2,	1
Tüfenk ile yaralama	248-3,	1
Vakfiye	171-1, 172-1,	2
Vakıf	4-1, 40-1, 57-1, 65-3, 94-1, 160-1, 179-2, 199-2, 253-1, 280-4	9
Vasi şikayeti	65-1,	1
Vasi tayini	14-4, 17-4, 18-3, 21-4, 23-1, 28-5, 29-3, 35-4, 37-4, 40-3, 42-3, 46-2, 50-4, 52-1, 52-3, 54-2, 55-3, 56-1, 62-2, 62-5, 63-1-2, 64-2, 65-2, 66-2-3, 67-4-5, 69-4, 72-2, 73-3, 74-4, 75-3, 75-5, 76-3, 77-3, 80-2, 81-3, 82-2, 83-1, 85-2-3, 97-3, 98-2-3, 104-3, 105-1, 106-3, 107-3, 110-3-4, 111-3-4, 112-3, 114-3, 121-1-2, 122-4, 124-3, 125-3, 127-2-3-4, 130-1, 130-4, 134-2-3, 134-5, 135-3, 137-4, 138-4, 140-2, 142-3, 144-3-4, 145-1-2, 145-4, 146-2, 147-4, 148-2-3-4, 149-3, 152-4, 153-2, 154-2, 155-3, 156-2-3, 158-2, 158-5, 160-3, 161-3, 163-3, 163-5, 164-2, 165-4, 169-3, 170-4, 175-1, 176-3-4, 177-3, 180-1, 181-4, 188-2-3-4-5, 190-2-3-4, 191-3, 191-5, 195-4, 196-4, 200-3, 202-1-2, 204-4, 207-1-2, 208-4, 211-5, 212-4, 214-1-2, 216-1, 216-5, 219-3, 222-2-3, 224-2, 228-2, 228-4, 232-3, 233-3, 237-4, 239-3, 240-3, 241-4, 242-2, 242-5, 250-4, 251-3-4, 252-4, 254-3, 256-2,	150
Vasiliğe itiraz	199-1,	1
Vasilikten azil	159-3,	1
Vasiyet	18-1, 33-1, 59-1, 61-2, 76-1, 77-1, 84-1-2, 98-1, 101-1, 106-2, 111-2, 112-1, 114-1, 118-2, 123-1, 124-1, 127-1, 128-1, 133-1, 139-1, 150-2, 151-1, 152-1, 153-1, 162-1, 166-2, 170-1, 178-1, 185-1, 187-4, 200-2, 202-4, 203-1, 218-1, 219-1, 221-3, 222-1, 228-1, 231-1, 233-2, 247-1,	42
Velayet alma	131-3,	1
Yağcühane hissesi satışı	236-3,	1
Zahire parası	164-3	1
Zehirleme keşfi	30-3,	1
TOPLAM		881

Sonuç

Konya’da meydana gelen ve mahkemeye intikal eden bazı olayları kapsayan 51 numaralı Şer’iye sicilinde farklı sosyal, ekonomik ve kültürel durumların olduğu görülmektedir. Sicilde bulunan toplam 881 belgeden yaklaşık % 77’sinin miras, vasi tayini, çeşitli mülk satışı, nafaka, boşanma, nişanlıdan ayrılma, vasiyet, ferman, alacak, kayyum ve darb davası olduğu anlaşılmaktadır. Belgelerin 153’ü miras meselesi, 150’si vasi tayini, 102’si ev, 45 bağ, 12 tarla, 7

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

---

dükkan satışı olmak üzere yaklaşık 166 belgenin mülk satışı, 44'ü nafaka, 42'si vasiyet, 32'sinin boşanma, 16'sının namzedden ayrılma, 32'si değişik hususlarda Konya ve civarına gönderilen ferman, 16'sı alacak, 15'i kayyum, 13'ü darb, 11'i köle azadı, 9'unun vakıf ile ilgili olduğu görülmektedir. Bunların haricinde sayıları 1-3 arası değişen, berat, buyruldu, timar, resmi raiyyet, iftira, küfür, hırsızlık, bekareti bozma, cariye azadı, köpek ısırması, ağaçtan düşme, zehirlenme, hakaret, evliliğe mani olma, tecavüz iddiası, ölüm keşfi, kefillik vb. konuları ihtiva eden belgeler de bulunmaktadır.

İ. HAKKI KONYALI ARMAĞANINA KATKI: KİLİS SANCAĞINDA CANBOLAT OĞULLARI AİLESİNİN YÖNETİMİ

Metin AKİS *

Özet

Canbolat Oğulları hanedanı Osmanlı Döneminde Kilis Sancağı beyleri olarak ocaklık-yurtluk statüde sancak yönetiminde bulunmuşlardır. Ailenin bölgedeki varlığı Memluk dönemine kadar uzanmaktadır. Yönetimdeki bu etkileri Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiş, bölgenin tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Aile zaman zaman Osmanlı yönetimine karşı isyan etmiş olsa da, Osmanlı Devletinin her zaman bölgede tercih ettiği bir aile olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Canbolatoğulları, Kilis Sancağı.

THE CONTRIBUTE TO HONOUR OF I. HAKKI KONYALI: MANAGEMENT OF CANBOLATOGULLARI FAMILY IN KILIS SANJAK

Abstract

As a administrator family Canbolats, ruled in Kilis Sub-Province (sanjak), as a ruler of sancak, during Ottoman term. The historical background of family goes to back until Memluk Dynasty. Their effects in administration of district continued during Ottoman Era, and made important adding's to the history of district. From time to time family revolted against to Ottoman rule, and also preferred as a ruling family at the district.

Keywords

Canbolatogulları, Sanjak of Kilis.

* Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti ele geçirdiği bölgelerde genel olarak iki aşamalı fetih politikası uygulamıştır. Öncelikle alınan yerin fizikî, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerinin merkez tarafından iyice özümsemiği döneme kadar ele geçirdiği bölgenin kendine mahsus yapısını hiç değıştirmeden idare yöntemini uygulamıştır. Bu süre takriben bir asır kadar olabilmektedir. İntibak süresindeki kapsama bölgenin eski yönetici elit kesimi de dâhil edilmekteydi. Kilis, Azez ve Ekrâd sancağı olarak 1527’de bağımsız bir sancak merkezi hâline gelince, yöneticileri bölgenin eski idarecileri arasından seçildi. Bu atamalar ilk bakışta bölgedeki hâkim unsurlara bir boyun eğme veya bağımlı kalma gibi görülse de, aslında Osmanlı yönetiminin amacı bünyeye yeni katılan uzvun ana bünyeye tamamen intibakının sağlanmasından başka bir şey düşünmemiştir. Dolayısıyla bu süreç içerisinde Canbolatoğulları da Kilis sancağında sancakbeyi olarak yönetime gelmişlerdir. Bölgenin eski idareci kesimi olan bu aile, zaman zaman bölgedeki diğer unsurlarla çatışarak, bazen merkezle kavgalı veya barışık yaşayarak Osmanlı yönetiminin Kilis ve civarında temsilcileri olmuşlardır.

A- Canpolatların Kökeni ve Kilis Sancağında Yönetime Gelmeleri

Canbolatoğulları ailesi bölgede Abbasiler döneminden beri yönetici aileler arasında yer almıştır. Canpolat Bey 1550’lerin başında Kilis Sancakbeyliğine getirildikten sonra aile artık “*Canbolatoğulları*” olarak anılmaya başlanmıştır.¹ Canbolatoğulları ailesi Abbasiler döneminde olduğu kadar, Eyyubiler devrinden beri siyasette etkin olarak yer almışlardır. Bu nedenle olsa gerektir ki Antakya

¹ Canbolatların kökeni hakkında çeşitli rivayetler söz konusudur. Şerefnâmede Canbolatları Kürt asıllı olduklarından bahsedilmektedir. Bazı Arap kaynaklarında ise kökenlerinin Arap olduklarını iddia etmektedir. Ancak tüm bu bilgiler ailenin coğrafi pozisyonu ile ilgili olduğu düşünülebilir. Yani, Canbolat hanedanına Kürt diyenlerin çıkış noktası, ailenin Ekrâd taifesi olarak adlandırılan ve bir kısmı Com Nahiyelerini de içerisine alan bölgede yerleşik konar-göçer grupların yöneticisi olmaları, diğer türlü Arap diyenlerin de çıkış noktası ailenin Arapların da yoğun olarak yaşadığı bölgede yönetici olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir de unutulmaması gerek bir olgu daha var ki, o da Memluk Hanedanı döneminde yönetici kesimin daha çok Kafkas kökenli kölemenlerden oluşmuş olmasıdır. Dolayısı ile Canbolatların Kafkas kökenli olmalarını da göz ardı etmememiz gerekir. Aileye adını veren Canbolat, bazı kaynaklarda Canpolat, bazılarında Canfolat olarak telaffuz edilmektedir. Abdul-Karim,Rafeq, “The Revolt of Alî Pasha Janbulad (1605-1607) In The Contemporary Arabic Sources And Its Significance,” VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, s.1515-34

vilayeti yakınlarındaki “Kusayr”² aileye iktâ olarak verilmiştir. Kuzey Suriye'nin siyasi hayatında oldukça belirgin konuma gelen aile, zaman zaman faaliyet sahasını Anadolu içlerine ve Suriye geneline de yaymıştır.

Memlük döneminde Canpolat ailesi Kilis ve Com bölgelerindeki konar-göçerlerden sorumlu tutulmuş ve Osmanlıda olduğu gibi Ekrâd beyleri olarak muamele görmüşlerdir. Canpolat Bey'in babası Kasım bey, Memlükler'e bağlı siyasi yaşamını sürdürürken Memlük yönetimi ile ters düşmüş, onun yerine Yezidî şeyhlerinin evladından Şeyh İzzeddin'e Azez ve Kilis bölgesinin beyliği verilmiştir. Beyliğin Kasım Bey'den alınması, bölgeye girmeye hazırlanan Osmanlı yönetimi ile Kasım Bey arasında yeni irtibatların da ortaya çıkmasını temin etmiş olmalıdır. Zaten Yavuz'un bölgeye gelmesiyle de Kasım Bey Çerkez Hayri Bey ile işbirliği yaparak padişaha bağlılığını bildirmişti.³

Kasım Bey, Yavuz'un seferi tamamlayarak İstanbul'a dönmesi üzerine onunla İstanbul'a gelmişti, yanında da henüz küçük yaşta olan oğlu Canbolat da bulunmaktaydı.⁴ Şeyh İzzeddin, Karaca paşa ile Halep'te kalmış ve paşayı kışkırtarak Kasım Bey'in bölgeye tekrar bey olarak tayin edilmesi durumunda, büyük bir isyanların çıkacağını söyleyerek paşayı ikna etmişti. Paşa'nın da Yavuz'u ikna etmesi ile de Kasım Bey İstanbul'da idam ettirilmiş, oğlu Canbolat da müteferrika olarak sarayda eğitilmek üzere alı konulmuştur.

Bu dönemde Kilis ve Ekrâd Sancakbeyliği Şeyh İzzeddin Bey'e verilmişti. Elimizdeki 1536 tarihli tapu tahrir defterinde İzzeddin Bey “Liva-i Ekrâd

² “Kusayr Osmanlı idarî teşkilatı içinde Halep merkez sancağa bağlı, Antakya kazasının yetmiş iki köylü bir bucağı idi. Buradaki bir dağ silsilesi de aynı adı taşır. Bu silsilenin güney bölgesi (cebel-i Ekrad= Kürtler Dağı) adını alır.” İ.Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Kilis Tarihi*, İstanbul 1968,s.426, Tekke Camî vakıfları arasında Kusayr Nahiyesinden de gelir getirecek mülkler bağışlanmış olması bu ailenin Kusayr kökenli olabileceğini düşündürmektedir. Abdulkerim Rafiq'de aynı görüştedir. Şamlı biyografi yazarı Muhibbiye dayanarak verdiği bilgiye göre Canbolat ailesinin kurucusu Kasımdır ve Kusayrî olarak adlandırılır bu bölge Osmanlıda Halep'e bağlı 28 nahiye merkezinden birisiydi. Kale'tül Kusayr olarak da bilinir. Bkz. Margaret L., *The Sixteenth Century Ottoman Sanjaq of Aleppo: A Study of Provincial Taxation*, Colombia University, 1981, s.48, Rafeq, “The Revolt of Alî Pasha Janbulad” s.1515-34

³ “Kaynaklarda Hayırbay, Hayrebay şekillerinde geçer, Sultan Gavri'nin Halep Beylerbeyisi idi. Gavri'nin yenilerek savaşta ölmesi üzerine önce Hama ve Humus taraflarına kaçmış daha sonra Yunus Paşa'nın delaleti ile affedilmiştir. Yavuz onu Mısır'a vali yapmış ve beş sene valilikten sonra 928 H./1521 M.'de orada ölmüştür.” Konyalı, *Kilis Tarihi*, s.427

⁴ Peçevî'de “...Canpolat Bey, başına buyruk kürtlerden Kasım Bey'in oğludur. Rahmetli padişah çocukluğunda onu katına çıkardıkları zaman, kulağındaki küpeyi okşayıp haremine almışlardır...” Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, cilt I, Ankara 1999, s.51

Mirlivasi" olarak geçmektedir.⁵1519'daki ilk tahrir esnasında Kilis ve civarının bağımsız sancak merkezi olmayıp, Halep vilayetine tabi nahiye olarak kaydedilmiş olmaları nedeniyle gelirleri Halep sancakbeyine bırakılmıştı. Şeyh İzzedin Bey bu göreve 1527'de getirilmiş ve sancağın ilk tahrir defteri olan 1536' tarihli tapu tahrir defterinde Kilis şehrine ait vergi gelirlerinden bir kısmı ve konar-göçerlerin bir kısım vergileri sancakbeyi geliri olarak Şehy İzzeddin'e bağlanmıştır.⁶ Şeyh İzzeddin bölgede yaşayan konar-göçer gruplar üzerinde birleştirici fonksiyon oynamış ve kendi döneminden sonra bile Kilis ve Ekrâd Sancağına tabi olan konar-göçerlere "Ekrad-ı İzzeddinli" veya "Ekrad-ı Okçu İzzedinli Yörükleri" denilmiştir. İzzeddin Bey yaklaşık on yıl kadar görevde kaldıktan sonra yerine bir erkek evlat bırakmadan ölmüştür.⁷

B- Canbolat Bey Dönemi

İzzeddin Bey den sonra Kilis ve Ekrâd Sancağının yönetimi Hısn-ı Mansur (Adıyaman) Beylerine geçti ve bir süre böyle devam etti. Ruus defteri kayıtlarından 1550-51 tarihli defterlere göre Kilis Sancağı 953 H.'de eski Duhak Beyi Budak Bey'e verilmiştir. Daha sonra Canpolat Bey'e de eski Maarra Sancakbeyi olduğunu bildirilerek Gurre-i Zilkade 955 H.'de 236.500 akçe has geliri ile verilmiştir.⁸ Buradan anladığımıza göre Canbolat Bey müteferrika olarak görev aldığı saraydan ayrıldıktan sonra Kilis sancağına sancakbeyi olarak atanmazdan önce Maarra sancağında sancakbeyi olarak görev yapmış idi.

Halep Şer'iyeye Sicilleri'nde rastladığımız bir belgede Canpolat Bey'in Şaban 956H./Ağustos-Eylül 1549M.'da Ekrâd taifesinden Bekir Bin Hasan'ın "nefsine kefil" olduğunu görmekteyiz.⁹ 9 Safer 967H./10 Kasım 1559M.'de Halep Beylerbeyi tarafından divana gönderilen mektupta Ekrâd Sancakbeyi olan Canpolat Bey'in 155.367 akçe olan yıllık maaşına 91.538 akçe terakki verilerek maaşı 246.905 akçeye çıkarılmış ve belgenin üzerinde de "müjde hükmü paşa hazretlerine gönderildi" diye de kayıt eklenmiştir.¹⁰

⁵ BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)., TTD.(Tapu Tahrir Defteri), No: 181, s.51

⁶ Metin, Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978 , s.128

⁷ Metin Akis, *XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, (Basılmamış Doktora Tezi),Ankara 2002, s.7.

⁸ BOA., Ruus Defteri, No:208, s.8, F. Emecen, İ. Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatını Kaynaklarından 957-958(1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri I, *Belgeler*, Cilt XIX, Sayı 23, TTK Basımevi, Ankara 1999, s.53-123

⁹ HŞS.(Halep Şer'iyeye Sicili),Sicil No:4, Sayfa:273, BelgeNo:1423.

¹⁰ MD.(Mühümme Defteri),No:4, s.8, Nu:65.

Canpolat Bey 1550-51 tarihinde sancakbeyliği görevini üzerine aldıktan sonra, bölgede düzen sağlamış, ¹¹vergi gelirlerinde ve imar faaliyetlerinde artış görülmüştür.¹² Kilis Şehri büyük oranda imardan geçerek,¹³ pek çok vakıf eserleri vücuda getirmiş, sancağın her yanında dirlik ve düzenliği sağlamıştır.¹⁴ 971H.de Canbolat Bey Halep'te vekili aracılığıyla Yahudi mülk sahibinden ev satın aldığını sicil kayıtlarından öğrenmekteyiz. Bu kayıтта Canbolat Beyin Kilis sancağının sahibi(sancakbeyi) olduğu ve emirlerin en üstünü olduğu ifade edilmekteydi.¹⁵Bölgesinde etkin bir yeri olduğu için Kilis ve civarında olan yerlerde vakıf emlaki üzerinde kiracı olduğunu da görmekteyiz.¹⁶ Ramazan 975H./Şubat-Mart 1568'de Canpolat Bey'in "İbn-i Ulyan Seferine" katıldığını görmekteyiz. Bu sefere katılmayan Şeyh Budak Bin İskender 8 altın borcunu ödemediği için Halep kadısı huzuruna çıkmıştır. ¹⁷

a-Ulyanoğlu (Basra Seferi)

Ulyan Oğlu Fırat ve Dicle nehirlerinin birleşerek aktığı ve Şatt'ül-Arap olarak adlandırılan bölgedeki Arapların reisi idi. Zaman zaman Osmanlı padişahına bağlılığını bildirmekte, zaman zaman da isyan etmekte idi. II. Selim tahta çıktığında ona karşı başkaldırmıştı.

Kilis sancağı beyi Canbolat Bey'e de kaptanlık görevi verilerek Birecik Limanı'nda beş yüz elli parça donanma hazırlaması emredildi. Canbolat Bey'e ayrıca iki bin yeniçeri ve iki yüz topçu ve Halep ve çevresindeki Arap ve Kürt askerlerinden altı bin askerde eklendi. 4 Muharrem 975H. Cuma günü /11

¹¹ Yine Peçevi'de "Kürt haydutları Halep çevresini yakıp yıkarak harap ettiklerinden, Canbolat Bey'e ocaklık olarak Kilis Sancakbeyliği verildi. Görevi başına gidince oradaki haydutların kökünü kuruttu.", *Peçevi Tarihi*, Cilt I., s.51

¹³ TKGMA.(Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi), TTD., No:171'numaralı defterin kanunnamesi ikinci maddesinde "...Hâlâ bu kullarının pederi Canpolat Beğ bendeleri Livâ-i mezburu tasarruf ederken Camî ve Tekye ve üç hamam ve iki kervansaray ve bezzâzistân ve iki yerde bazar yapup ma'mur etmekle hâlâ altı yerde Cum'a kılınub kasaba olmağın..."s.1-8

¹⁴ " padişah Halep'e gelirken yol üzerinde kırktan çok hırsızın asılmış bulunduğunu görmüş oraya öfkelenip bunu yapan kimsenin öldürülmesini emretmiş. Rüstem Paşa, araya girerek Canpolat'ın buranın valisi olduğunu söylemekle tek bu ad onu ölümden kurtarmaya yetmişti. Çok geçmeden hırsızlar padişah'ın hareminden yüksek değerde birçok eşyayı çaldıklarında Canpolat'ın sancakbeyliğinde bırakılması gereği anlaşıldı. Orada çalınan eşyayı kısa sürede tümüyle buldurup teslim etti.",*Peçevi,Tarih*, s.51

¹⁵HŞS. Defter No:4, s.4, Belge No:25 **Sicil No:** 4 "Umerâ-i kirâmın kudvesi Kilis Sancağı sahibi emir Kâsım'ın oğlu Canpolat Bey'in ,.." 971H. Safer Başı.

¹⁷ H.Ş.S.,Sicil No:4, Sayfa:534, Belge No:2888.

Temmuz 1567M'de Birecik'ten yola çıkarak, Balis Kalesi'ne vardıktan sonra, Cabere, Rakka, Siffin, Rahbe, Ane, Hadise, Hit ve Felluce'ye gelerek birkaç gün burada konakladı. Hille'de iki ay havalar soğuyuncaya kadar bekledikten sonra, buradan Dicle ve Fırat'ın birleştiği yerde olan adaların merkezi konumunda Sadrüddar denilen yere varılmıştı. Daha sonra Sadrüddar adası kuşatılarak, adanın iki tarafında birer kale inşa edildi.

Daha sonra Sadrülbahran adı verilen kale kuşatılmıştır. Canbolat Bey ve Osmanlı askeri büyük bir galibiyet elde etti. Arapların geçim kaynağı olan hurma ağaçları kesilerek, hem Arapların Osmanlıya itaat etmesi sağlandı, hem de bu kesilen ağaçlarla kale inşa edilmek suretiyle bölgede güvenlik sağlanmış oldu. Ulyan Oğlu bu tedbirler sayesinde Osmanlı ile barış yapmak zorunda kalmış oldu. Ulyan Oğlu her yıl Basra hazinesine on beş bin altın göndermek ve çocuklarından bir kaçını Basra Kalesinde rehin olarak bırakmak zorunda kaldı. Donanma Ramazan 975H./Mart 1568'de Bağdat tarafına çekilmek suretiyle askere izin verildi.¹⁸

b-Kıbrıs Seferi

Canbolat Bey Kıbrıs Adası'nın alınmasına bil fiil katılmıştır. 15 Mayıs 1571'de Magosa Hisarı savaşında Kilis hâkimi olarak Canbolat Bey'in de adı geçmektedir. Canbolat Bey deniz üzerinde olan kaleye lağım(patlayıcı barut fıçılarının fitili) döşetip, kaleyi temelinde uçurduğu anlatılmaktadır. 28 Mayıs 1571'de çok kanlı ve büyük savaşlar olmuş, o gün öğleye kadar savaş devam etmiştir. Arap Ahmet Bey'de denizden kırk parça kadirga ile kuşatmış olmasına rağmen Magosa Kalesi alınamamış, kalenin çok muhkem olması ve içerisindeki Venedik askerinin çokluğu nedeniyle, 30 Haziran 1571 tarihinde de kale ele geçirilemeyerek geri dönmüştür. Geri dönüş yolunda Venedik askerleri yola lağım döşeterek yaklaşık on bin Osmanlı askerinin ölümüne sebep olmuştur. Bu kayıp Osmanlı'nın bir anda verdiği en büyük asker kaybı olmuştur. Ölenler arasında Malatya beyi Ferhat Bey, Ayntab, Kars ve Divriğ beğleri de bulunmakta idi.¹⁹Canbolat Bey bu savaş esnasında hayatta olduğunu görmekteyiz,²⁰ ve Kıbrıs seferinde hizmeti nedeniyle ödüllendirilmiştir.²¹

¹⁸ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar Fî Esfari'l Bihar*, Yayına Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Cilt:1, İstanbul 1973., s.124-125.

¹⁹ Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar Fî Esfari'l Bihar*, Cilt:1, İstanbul 1973., s.134.

²⁰ 24/Ramazan/980H. 23/Ocak 1573M. tarihli mühimme kaydına göre Azez ve Kilis Beyi Canbulat Bey'e yazılan hükümde sancağı sipahilerinin alaybeyleri ile donanmaya gönderip kendisinin de sancağın muhafazasında kalması istenmekteydi. "MD., No:21, hük.167-68, yine aynı yıl 8

27 Safer 979H./21 Temmuz 1571M.'de bu kez Magosa Kalesini kesin olarak almak için Osmanlı ordusu yüklendi. Kuşatma 8 Rabiülevvel 579H./31 Temmuz 1571M'ye kadar sürdü. Bu tarihte Parağdı adlı kale kumandanı yardım gelmeyeceğini anladığından kaleyi teslim mecbur oldu ve Magosa Kalesi Osmanlı eline geçmiş oldu.²² Konyalı, Canbolat Bey'in Magosa'da şehit düşmesi ile kesin bir yargıya sahiptir. Osmanlı kaynaklarında Canbolat Bey'in Magosa'da şehit düştüğüne dair herhangi bir bilgi olmamasına rağmen sadece bu savaşa katılmış olması ve adına bir türbe yaptırılmış olmasından dolayı, Canbolat Bey'in Magosa'da şehit düştüğü sonucunu çıkarmıştır. Aslında kendisi kitabında türbe hakkında söylenen şeylerin çoğunun halk tarafından üretildiğini beyan etmektedir. Örneğin Mogosa kalesi surlarındaki top güllesi deliklerini yerel halkın buraya yerleştirilen uçları kılıç şeklindeki bir çarkın dönerken içeriye giren Osmanlı askerlerini biçtiği noktadaki bilgilerin tamamen halk efsanesine dayandığını söylemektedir. Konyalıya göre; "avamın hayali yalnız bu çarkı değil daha başka şeyleri de icat etmiştir. Çarh kahraman Canbolat'ın kafasını koparmıştı, o kafasını koltuğuna almış, dalkılıç askerin önünde yürümüş ve kaleyi almıştır. Bu Canbolat'ın eşsiz kahramanlığını dasitani ve efsanevi bir halde tasvir etmek için müracaat ettiği masum bir uydurma ve yakıştırmadır. Tarihte böyle sayısız efsanelere rastlanır." demektedir.²³

Dolayısıyla Konyalı, türbenin Magosa'da yapılmış olmasından dolayı, Kilis'te Tekke Camii haziresindeki kabrin boş kaldığını düşünmüş ve Canbolat Bey'in Kıbrıs seferinde şehit olduğuna inanmıştır. Böyle düşünmesinde haklılık payı da vardır. Ancak Kıbrıs Seferinden²⁴ yaklaşık bir buçuk yıl sonra da İstanbul'dan Canbolat Bey'e emirler gönderilmesi, Canbolat Bey'in Kıbrıs Seferinde şehit olmadığı, tekrar Kilis'e döndükten kısa bir süre sonra vefat ettiğini ortaya koymaktadır. Doğal olarak da Kilis'te Tekke Camii'nin haziresine gömülmüştür. Konyalı, haziredeki kabirlerin çeşitli sebeplerle iç içe geçtiğini, aileye ait diğer

---

/za/980H.'de12 Mart 1573M.'de Azez ve Kilis Beyi Canbolat Beğ'e ve Kilis kadısına yazılan başka bir hükümde de "ihracı emr olunan kavvasların (okçu) oğlu komutasında Trablus'a göndermesi ve oradan da gemilere bindirmesi istenmekteydi."MD. No:21, hük.403-164

²¹ William, J., Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, Berlin 1983,s.68

²² Katip Çelebi, *Tuhfetü'ül-Kibar*, s.135.

²³ Konyalı, *Kilis Tarihi*, s.460.

²⁴ Hammer, Magosanın fethini 17 Ağustos 1571 olarak vermektedir. Ordunun tamamen muzaffer olarak Kıbrıs adasından ayrılmasının tarihi ise 15 Eylül 1571 olduğunu göz önünde bulundurursak arşivlerimizde rastladığımız en son tarihli belge olan 12 Mart 1573 tarihinde yani Kıbrıs Fethinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra hala Canbolat Beyin hayatta olduğunu görmekteyiz. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Cilt II., Çev:Mehmet Ata, İstanbul 1997, s.130.

kabirlerle karıştığını bildirmektedir. Aslında Süreyya Bey'in Sicil-i Osmanî'de bahsettiği Canbolat Bey'in 976H.'de Kıbrıs Seferine iştirak ettiği ve 980H.'de vefat etmiş olduğunu bildiren ifadeleri Konyalı tarafından Kıbrıs'ın fetih tarihinde ve Canbolat Bey'in ölüm tarihinde hata yapılmış olduğu şeklinde yorumlamıştır.²⁵

C- Canbolat Oğlu Hüseyin Bey Dönemi

Canbolat Beyin ölümünden sonra Oğulları Habib Bey ve Hüseyin Bey arasında sancakbeyliğini ele geçirmek için mücadeleler yaşanmıştır.²⁶ Bu birkaç yıl devam etmiştir. Bir süre Habib Bey Kilis sancakbeyliği yaptıktan sonra, arşiv kaynaklarının bildirdiğine göre dört kez Kilis Sancak beyliği Habib Bey ile Hüseyin Bey arasında el değiştirmiştir. İstanbul tarafından Habib Bey Yanbolu sancağına²⁷ atanmış olsa da Habib Bey bunu kabul etmemiştir. Bu kez Kilis sancağı Habib Bey'den alınarak, onun evi ve ev halkı ile birlikte Kilis sancağından çıkartılmasına karar verilmiştir.²⁸

Habib Bey ise görevden alındıktan sonra Halep'teki sarayında oturmaktaydı.²⁹ Hüseyin Bey daha sonra payitaht gözünde aklandı ve görevi tekrar iade edildi. 5 Cemaziyel Evvel 995H. tarihinde Halep beylerbeyine yazılan

²⁵ Konyalı, *Kilis Tarihi*, s.461.

²⁶ MD., No:6, hüküm no:392'de "Canpolat Bey'in oğullarından Hüseyin ile Cebele Sancağı beği Habib arasında düşmanlık olduğunu bildirmekte ve aralarındaki davaya mübaşir olarak Deyr-Rahba Beği mübaşir olarak tayin edilmektedir. 6 Rebî'ül-âhir sene 972".

²⁷ Michael Kiel, "Yanbolu", *DIA*, Cilt:43, İstanbul 2013, sayfa 313.

²⁸ "Beğ hattıyla, Beyin kendüye verildi,

Halep Beylerbeyisine ve kadısına ve defterdarına hüküm ki, Canbulad Bey oğlu olub Kilis Sancağı Beyi olan Kıdvet'ül-Ümera'il-Kiram Hüseyin dame izzuhu südde-i saadetime adem gönderüb karındaşı olan Habib dame izzuhu tegaddüden liva-i mezburu dört defa lakin fukaraya zulm ve teaddisi ve mal-i miriye gadri olmağla hala yine müşarün ileyh Hüseyin dame izzuhu bazı şurutla mukarrer olub müşarun ileyh Habibe Yanbolu Sancağı verildikde kabul itmekden hali olmağın Ekrâd taifesi zabt olunmağa kabiliyet olmadığın bildikde min bad Habib Bey dame izzuhu dahl itmek fermanım olmuşken yine teallül-ü inad üzere olduğun ve liva-i mezbur madem ki kayd-ı hayat almıya deyu fermanım olduğun bildirmeğın müşarün ileyh Habib dame izzuhunun evin ve sair ademlerin Kilis Sancağından ihraç eyleyub alakasın kat eyledikden sonra min bad müşarün ileyh bir vecihle liva-i mezbura dahl ettürmeyub şurutu mucebince beratında mestur olduğu üzre mumaiyleh Hüseyin dame izzuhuya madem ki kayd-ı hayattır ber vech-i sabite zabt ettürüb sehven sancağın ahara arz eylemeyesin." MD., No: 47, sayfa:86.

²⁹ MD. No:69, hük.504-354 (17 Safer 1001), "Yine onun gibi mazul durumda durumda bulunan Elvendar oğlu Ali Paşa pek çok adamı ile beraber Mîrî meselelere karışmaktaydılar. Halep beylerbeyisi Haydar Paşa'ya yazılan emirde bunları mîrî meselelere karıştırmaması istenmekteydi"

fermanla Hüseyin Bey Halep muhafazası için görevlendirildi.³⁰ Hüseyin Bey öncesinde Osmanlı sarayında müteferrika olarak görev yapmıştı. Buradaki kariyer eğitimini tamamladıktan sonra tıpkı babasının yaptığı gibi memleketine dönerek askerlik görevini ifa etmeye devam etti. Mühimme kayıtlarından öğrendiğimize göre 29 Rabi'ül-Evvel 963 H./11 Şubat 1556 M.'de henüz bir tımar sahibi idi. Bu tarihte kendisinin "Vilayet-i Arab'da defaatle yoldaşlıkta bulunduğu" ifade edilerek Halep ve Şam beylerbeylerinin dilekçesi üzerine tımarı zeamete tahvil edilmiştir.³¹ Sadece Hüseyin Beyin Canbolat Beyin diğer oğullarının da Osmanlı ordusuna sipahi olarak hizmet ettiklerini görmekteyiz. Nitekim Canbolat Bey'in oğulları için "her veçhile yarar, şecaat şiar akran ve emsalinde mümtaz atlı harpte ve sipahilikte kâmil'ül âyâr kullardır" denilerek Halep Beylerbeyinin inhası ile üçer bin akçe terakki verilmesi istenmiştir.³²

Daha sonra kesin olarak Kilis Beyliği Hüseyin Bey'e verildi. Bu tarihten sonra Canpolatoğlu Hüseyin Paşanın siyasi kariyeri hızla yükselmeye başladı. Sancağın askeri gücünü arttırdığı gibi, Kuzey Suriye ve Suriye'de çok etkin duruma geldi. Yeğeni Ali'yi Halep Beylerbeyliğine getirdi. Canbolat Bey'in Habib ve Hüseyin Beylerden başka erkek çocuklarının da olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birisi olan Ahmed Bey Halep şer'iyeye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır. Onun karısı olan Zeyneb binti Hoca Mansur Kellase Mahallesinde, Halep Nehri kenarında bir hamam satın almasından dolayı mahkeme kayıtlarına geçmiştir.³³

Hüseyin Bey babasının ölümünden sonra kardeşini azlettirerek Kilis bölgesinin yönetimini ele geçirdi. Bu nedenle kardeşi ile arası açıldı ve ikisi arasında düşmanlık meydana geldi. Bu düşmanlık her ikisinin de Kilis yönetiminden uzaklaştırılmasına neden oldu. Neticede Dev Süleyman adlı kişi Kilis yönetimini ele geçirdi. Hüseyin Bey bu dönemde Halep'te hapsedilmiş durumdaydı. Padişahlık makamına olan borçlarının ödenmesi ise ancak şahsi mallarının satılması ile mümkün olabilmişti. Hükümete olan borçları ödendikten sonra Kilis'in yönetimine geldi. Bundan sonra kendi yönetiminin merkezi olarak

³⁰ "Haleb valisi sefere geleceği için Habib'in görev almasını istemiş, halen Kilis Sancağı beyi olan Hüseyin Bey'in 5-6 seneden beri Şark seferlerini seferleyip uhdesinde de tahrir vazifesi olduğu Kilis Sancağının da Ekrad ve Arab eşkıyasının tehdidi altında olduğu muhafazasında halka eziyet etmesine karşın yine Haleb'in muhafazasının Hüseyin Bey tarafından yapılması emir buyrulmuştur." MD. No:63, hük. 7-5

³¹ MD.,No:2, s.20, Nu:174.

³² MD.,No:4, s.7, Nu:53. 8 Safer 967H./9 Kasım 1559M.

³³H.Ş.S., Sicil No:4, Sayfa:556, Belge No:3011, Ramazan 974H.

gördüğü bu şehri her ne pahasına olursa olsun bırakmama kararı aldı. Osmanlı yönetimi tarafından tekrar azledildi ise de buradan çıkmadı.

Osmanlı yönetimi Hüseyin Bey'in isyan etmesinden çekindiği için onun bölgedeki gücüne müdahale etmedi ve hatta zaman zaman bu gücünden istifade etmeye çalıştı. Hüseyin Bey Osmanlı bürokratları üzerinde de bu gücünün nimetlerinden faydalanmak istedi. Bunlardan bir tanesi de Sinan Paşa idi. Sinan Paşanın oğlu Muhammed Paşa Habeşistan'da isyan eden Hüseyin Paşa'nın isyanını bastırmak için giderken onun yanında yer alarak Habeşistan'a gitti. Bu esnada Sükkaniye fırkasından Rüstem adlı bir isyancı Kilis'i işgal etti ve burayı yağmaladı. Benzer sorunlar Ahmet Nasuh Paşa'nın Halep valiliği döneminde Halep için de yaşandı. Bu dönemde Şam yeniçerileri Halep'e saldırdıklarında onların Halep'ten çıkartılması için Nasuh Paşa Canbolatoğlu Hüseyin Beyden yardım istedi ve Hüseyin Beyde yeğeni Ali Paşa'yı önemli bir kuvvetle birlikte yardıma gönderdi. Ali Paşa da Şam yeniçerilerine galip geldi.

Ama kısa bir süre sonra Hüseyin Bey ile Nasuh Paşa arasında ihtilaf çıktı. Nasuh Paşa Halep gibi önemli bir şehrin yakınında bu kadar güçlü bir idareci istememekteydi. Bu nedenle fırsat bulduğu anda Hüseyin Bey'i ortadan kaldırmayı planladı. Yalnız Hüseyin Paşa'nın o dönemde sarayla daha fazla diyaloga geçmesinden kaynaklanmış olsa gerek, İran seferine serdar olarak görevlendirilen Sinan Paşa, Hüseyin Bey'in askeri gücünden istifade etmek için bir elçisiyle ferman göndererek Nasuh Paşanın Halep valiliği görevinden alındığını ve yerine Hüseyin Paşa'nın vali olarak görevlendirildiğini bildirdi. Nasuh Paşa'nın bu görevlendirmeyi kabul etmemesi üzerine isyan ederek Osmanlı askerini Halep'e sokmama kararı aldı. Hüseyin Paşa askerlerinin başında bu kez Halep'e gelerek burayı zorla aldı.³⁴

Hüseyin Bey, Osmanlı ordusuyla Doğu Anadolu'da ve Gürcistan'da savaşmaya gitti.³⁵ 1578'de de İranlılara karşı savaştı. 1581'de Halep Emîri oldu. Burada kendisine düşmanlar edinmiş ve borçlanmış olabilir. İki yıl sonra ise, Osmanlıların İran Şahı Muhammed Hüdabende'den Erivan'ı aldığı savaşta

³⁴ Naimâ Mustafa Efendi, *Naimâ Târîhi*, Çev: Zuhurî Danışman, Cilt:2, İstanbul 1968,s.537-538.

³⁵ "Halep Beglerbeğisine hüküm ki,

Kilis Beği olan Hüseyin dame izzuhunun sancağı sipahileri cüz'i olduğundan kavvasın zâtı için Halep'e tabi sancaklardan ikişer zaim ve sekiz nefer sipahi tayin oluna gelmeğın, hala dahi tayin ve müşarün ileyh ile birlikte gönderilmek emr edip, ikişer nefer zaim ve sekizer nefer sipahi tayin eyleyip...Tiflis'e gönderesin."MD. No:47, s.83, hüküm: 152.

Cağalazade Yusuf Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunda ikinci adam olarak savaştı. Bundan sonra payitaht bilinmeyen bir nedenle, Canpolat kardeşleri Kilis'ten uzaklaştırıp ocaklığın yönetimini Dev Süleyman'a verdi. Osmanlı hazinesini büyük miktarda borçlandırdığı için Hüseyin Paşa Halep'te hapse atıldı; ³⁶ gücünü tümüyle silmek amacıyla bütün kişisel mallarına el konulup çok indirimli bir bedelle sattırıldı.³⁷ 6 Muharrem 990H./31 Ocak 1582M.'de Tiflis Seferi için tekrar Hüseyin Bey'den kavvas talebinde bulunuldu. Bu gönderilecek kavvasın daha önce Ulyanoğlu Seferinde yani Basra'ya yapılan seferde olduğu gibi altı bin asker olması gerektiğini ve Hüseyin Bey'in de bu ordunun başında Tiflis'e gelmesi emredilmekteydi.³⁸

Sinan Paşa bu kez Hüseyin Paşa'nın kendisinin serdarı olduğu İran seferine askeriyle birlikte katılması emri verdi. Yalnız Hüseyin Paşa bu sefere katılma konusunda tereddüt etti. Neticede Osmanlı ordusu Şah Abbas'ın ordusuna yenildiğinde Hüseyin Paşa henüz askerleriyle birlikte Osmanlı ordusuna katılmamıştı. Ancak mağlubiyetten sonra Van yakınlarında ordunun geri dönüş yolu üzerinde orduya ulaştı. Yalnız onun bu tavrı Sinan Paşa tarafından şiddetle cezalandırıldı.³⁹ Hüseyin Paşa'nın ölüm haberi Canbolatoğlu Ali Paşa'ya ulaştığında Halep'i ele geçirerek burada Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandı.⁴⁰

D- Canbolatoğlu Ali Paşa'nın İsyanı

Halep'te vali olarak görev yapan Ali Paşa'da sadrazamın kararına tepki olarak büyük çapta isyan başlattı. Kuzey Suriye'de Halep merkezli bağımsız bir devlet kurmak istedi. Bu amaçla Taskona dükü Ferdinand ile irtibata geçti. Ali Paşa'ya Dürzî Emir Fahreddin bin Maan da yardımda bulundu. Kendi adına

³⁶ 22 Zilhicce 1001 tarihinde Kapıçubaşı Hasan'a gönderilen hüküm de:" Hala Kilis Sancakbeyi olan sabık Trablusşam beylerbeyisi Hüseyin zimmetinde olan hazine malının tamamı ile tahsili için Kapucubaşı Hasan'ın Haleb beylerbeyisi ile beraber Kilis'e giderek Hüseyin'in mal itlak olunabilecek nesi varsa Kilis kadısı marifetiyle tespit edilerek kendisinin Haleb'e götürülmesi ve orada Kapucubaşı Hasan, Haleb beylerbeyisi, Haleb kadısı ve Haleb defterdarı huzurunda muhasebesi yapılarak hazine -i amîre malının tahsil edilmesi" istenmekteydi. MD., No:71, hük. 92-45. 13 gün sonra 5 muharrem 1002'de aynı ferman Haleb Beylerbeyine de gönderilmiştir. MD., No:71, hük.203-100

³⁷ W.,Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, Çev: Ülkün Tansel, İstanbul 2000, s.69

³⁸ MD., No:47, s.83, hüküm:151.

³⁹ Naîmâ'nın bildirdiğine göre "...Hüseyin Paşa dahi mezbur eyalette tavil ve arîz üzere oturup orduy-u hümayuna müteveccih olub kızılbaşla olan muharebeye yetişemeyüb töhmet-i taksir ile Van'da tu'ma-i şimşir oldu." Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târîhi*, Çeviren: Zuhuri Danışman, Cilt:2, İstanbul 1968,s.538.

⁴⁰ Qarali, *Ali Pasha Janbulat*, Beyrut 1939,s.17-19

hutbe okuttu ve para bastırdı.⁴¹İsyan 1608’de Kuyucu Murat Paşa idaresinde Osmanlı ordusunun Canbolatoğlu Ali Paşa’yı Uluç Ovası’nda bozguna uğratması ile neticelendi (29 Cemaziü’l-âhir 1016/21 Ekim 1607). İsyanın bastırılmasından sonra Canbolatoğlu ailesinin büyük kısmı şehirden çıkarılmıştı.⁴²

Canbolatoğlu Ali Paşa, padişah tarafından affedilerek Temeşvar Beylerbeyi olarak görevlendirildi. Ama Kuyucu Murat Paşa’nın idamını istemesi nedeniyle Budin’de boğduruldu. Ailenin geri kalan üyeleri Lübnan taraflarında Dürzilerin arasında siyasi etkilerini devam ettirmeye çalıştılar.⁴³ Canbolat ailesinden olan Canbolatoğlu Mustafa Paşa, Harem-i Hümayun’da silahdarlık görevinde bulunmuştu. Daha sonra bu görevden terfian kaptanlık görevine getirilmiş ve “Manya Ardı” (Mora’nın güneyindeki Mataban Yarımadası ve burada yer alan kasaba) denilen bölgede iki İspanyol gemisini ele geçirmiştir. Daha sonra Rumeli Beylerbeyi olmuştu. Daha sonra Revan Seferi’ne serdar olarak görevlendirilmiş ve 1636-1637M.’de Erzurum’da öldürülmüştür.⁴⁴

Canbolatoğulları ailesinin bir kısmı, Canbolatoğlu Ali paşa isyanından sonra Kilis sancağından çıkartılmış ve daha güneye sürülmek suretiyle Lübnan’a yerleşmiştir. Aslında Lübnanlı Dürzî Emirleri ile Canbolat ailesinin irtibatları eskiye dayanmaktaydı. Bu emirliğin lideri olan Fahreddin bin Maan⁴⁵, Canbolatoğlu Ali Paşa’nın isyanına yaklaşık on bin savaşı ile katılmıştı. Dolayısıyla, isyan eden aile fertlerine Fahreddin bir nevi siyasi koruma sağlamış oldu. Daha sonra Lübnan’a yerleşen Canbolatlardan bir kısmı Dürzî ailesi ile evlilik tesis etmek suretiyle kaynaşmış ve burada yerel siyaseti belirleyen güç konumuna dönüşmüşlerdir.

Ailenin bir kısmının yine Kilis şehrinde kalmış olduğunu da görmekteyiz. Evliya Çelebi 17. yüzyılın ortalarında Kilis’e yaptığı seyahatte, yine bölgenin hatırı sayılır kişileri olarak Canbolat ailesinden bahsetmektedir.⁴⁶ Bu da gösteriyor ki, hem Osmanlı Devleti sancak yönetimine ailenin gücünden istifade

⁴¹ “Ama ser eşkıya Canbolat-oğlu cümlelerin muktedası olup hutbe ve sikkede şevket davasını ederdî.”, Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târihi*, s.560.

⁴² William, J., Griswold, *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, Berlin 1983,s. 60-154, Rafeq, “The Revolt of Ali Pasha Janbulad...,” s.1515-34.

⁴³ Griswold, *The Great Anatolian Rebellion*, s.156

⁴⁴ Katip Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibar Fî Esfari’l Bihar*, Cilt:II, s.220.

⁴⁵ Ferudun Emecen, “Fahreddin, Ma’noğlu”, *DIA*, Cilt:12, İstanbul 1995, s.80-82.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt:IX, İstanbul 1993, s.50.

etmekten vaz geçmemiş, hem de aile fırsatını bulduğunda tekrar yönetime gelmiştir. Ailenin siyasi olarak önemi aynı zamanda kendilerine ecdadı tarafından miras olarak bırakılan zengin aile vakıflarından gelmekteydi. Bu vakıflar ve mali kaynakları zaman zaman bölgedeki idarecilerin de iştahını kabartmış ve aile daha sonraki dönemde en azından Kilis'te kalan kısmı itibarıyla, bu zengin vakıfların gelirlerinin ailenin elinde kalması için uğraşmıştır.⁴⁷

⁴⁷ " Arzuhal yazılmak için varakadır kıymet-i para 30.

Maruz-u Bendegane-i Derineleridir ki;

Bu kulları medine-i Kilisde kain yüz altmış aded bedesten dükkanı sahibleri olub dekakin-i mezkurun bazıları Haremeyn-i muhteremeyn ve bazıları cevami'-şerif ve çeşmeye ve bazıları zürriyete ve tebayı millet-i ahireden mutasarrıf olanların bazıları Kudüs-ü Şerif ve Manastr ve Kiniseleri fakirlerine vakf idub bakıyelerimiz mukataa-i zürriyet olarak üçyüz seneden mütecaviz hüdema-i bina-i mülkiyet üzere mutasarrıf olub ve her sene edası lazım gelen mukataa-i zemin-i Canbolat bina-i kerdesi Tekye Cami-i Şerif mütevellilerine te'diye ve teslim ide gelür iken el halet-i haza cami-i şerif-i mezkurun mütevellisi bulunan Zeynel Bey mukataa-i zürriyet ile tasarruflarımızı bila inkâr olvecihle temaşa-i şahideterimiz olduğu halde dekakin-i mezkurlar mütevellisi olduğum caminin vakfına dahildir deyyu iddia ve isbata Haleb valisi atufetli Vecihi Paşa ve merhum ve mağfurla Osman Paşa hazeratı eyyamlarında Haleb meclisinde münakid meclis-i şerifde defaat ile murafaalarımıza taraaf-ı eşref-i hazerat-ı şeyhülislamdan yedlerinde bulunanfetvayı şerifelere menkul şerifelere nazara ve teammil-i kadimin itibar-ı hakkı tabadil itmeyub kama fi es-sabık tasarruflarımıza izin ve rızası buyrulmasının merkur Zeynel Beğ kulları yine kani olmayub Mecid ve Mazhar Paşa eyyamında mebaşir tayin ile mezkur davama tezyidi ve Haleb meclis-i aliyesinde murafaa olundukda yine hakkı tebadil eylemediğine nihayet deava-i mezkurun ahkam-ı adliyede mürafaası icra olunmak üzere çakerlerine rezası virildiği cihetle cümle ashab-ı dekakin bil ehil ve iyal devam-ı ömr ve ıkbal hazret-i cenab-ı tacdadı evaiye-i hayriyesine müdavemet üzere iken yine Mazhar Paşaya iştika? İdüb mübaşir tayin ile bizleri döğdüğü söğdüğü cebr-i kahr-ı ban için... enva-i eza ile Haleb meclisine celb ve gün-u gun tehdid ve tahfif ve diyar-ı ğurbette han kuşelerinde müddet-i medide mekatib ittirek bu fakir kullarını tekyid iderek bazılarına bezn-i? İsticare etdik diyerek ve bazıları arz-ı vakf diyerek bina-i arza tabi' olur diyerek guna gun iftira ve kavline mutabık şahid-i zor getürerek bil külliye zabt itmiş ve bazılarına bu hayreleri gösterib yedimizden külliya alacağını istima ile eğer ehaberi ... zabt eylemiş ve bu zikr olunan iki veçhede ekserimiz bulunmadığından ben vekiliniz ile mürafaa ve mürsalaha oldum diyerek bu minval üzere ahz eylediği ve her ne kadar üç yüz seneden mütecaviz deavanın adem-ı istima'ı yedlerinde bulunan fetevayı şerife ve nekul-u muteberlerden müstebandur didik ise de ihfa olunmayarak ber vech-i meşruh zabt eylemek sıralarında iken çakerleri dahi husus-u mezkur için derbar-ı şevketkırara bir kıt'a arz-ı hal takdim birten deavayı mezkur bi emr-i sami Kilis meclisinden istidam alunarak vukuu halin tahkik-i zeylinde ulema ve hasen kimesneler canib-i şer-i şerif cem'i olunub dekakin-i mezkurların keyfiyetinin tahkiki bir kıt'a mazbata ve canib-i şer-i şerifden bir kıt'a ilam olunarak selef-i esfiyaları kamil-i elhac Halil Paşa hazretleri marifetiyle asitane-i aliye tarafına takdim olunub ve ashab-ı dekakin dahi kema fi-essabık dükkanlarına mutasarrıf olmaları için Haleb meclisinden irade buyrulmuş iken yine mumaileyh maar hasmiye? Tasdiye eylemekde iken merkur ecel-i mevudi ile vefat olub bu def'a karındaşı tarafından vaz-ı yed eylemek emelinde olmağla ve mazbata-i mezkurun bir suret-i arzuhal Abdin Efendi hazretleri rehbanelerine takdim kılınmış olmağla keyfiyet-i mazbata-i

SONUÇ

Canbolat Oğulları Kilis sancağının mimari, siyasi, ekonomik ve kültürel geçmişine önemli katkılarda bulunmuştur. Bölgede Osmanlı Devleti'nin vazgeçemediği yönetici kesim olmuşlardır. Başlangıçta her ne kadar Şeyh Okçu İzzedinli Kilis'in yönetiminde olsa da, daha sonra Canbolatlar, özellikle de sarayın düşünceleri ve önceliklerini de göz önünde bulundurarak uzun süre sancak yönetiminde kalmışlardır. Hatta zaman zaman Kilis Sancağı yöneticiliği ile yetinmeyerek, bölgesel güç konumuna gelmek istemişler ve özellikle tarihe geçen Canbolatoğlu Ali Paşa isyanı ile Suriye ve civarında Osmanlıdan bağımsız bir devlet kurmak düşüncesinde olmuşlardır.

Ancak, her ne kadar isyan etmiş olsa da, Osmanlı Devleti ailenin yerel desteğini her zaman arkasına almak istemiş, hem merkezi yönetimde, hem de yerel de Canbolat Oğulları ailesine yöneticilik görevleri vermeyi sürdürmüştür. Ailenin Kilis'te yönetici olarak varlığı, Osmanlı dönemi boyunca devam etmiş, aynı zamanda Lübnan'da da farklı bir kol olarak Dürzî yönetimi ile karışarak, burada da yöneticilik yapan mensupları olmuştur.

---

mezkurumdan meyi-i talim-i kitabet ara-yı hayderaneleri buyruldukda Allah ve resulullah aşıkına ve ehlibeyt ve şüheda-i kerbela aşkına mazbata-i mezkurun cevabı der-i deruneye kadar dükkanlarımızın yedlerimizde kalması Kilis kaymakamı ağa bendelerine hitaba bir kıta irade-i asafilerinin inayet ve asane ve evladı cihetle bila hal ve iyal deavat-ı hayriyelerimizin nail ve mazhar olunması niyazı arzıhal-i abidanemiz takdimin ecaşir? Olmağın olbabda ve halde emr ve ferman ve hazret-i haml-el emr-i keder. Min Ashab-ı Vekalet?", Osmanlı Arşivleri *Evkaf Muhasebe Defterleri*, Belge No:00375-00219.

H. 1056/57 TARİHLİ MARMARA KAZÂSI AVÂRİZ DEFTERİ

Alpay BİZBİRLİK*

Özet

Osmanlı Devleti'nde başlangıçta olağanüstü, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de olağan vergilerden kabul edilen avâriz-ı divâniye, sefer zamanında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplanmakta idi. Vergi kayıtları Mufassal, icmâl ve mufassal-icmâl olarak tutulan avâriz defterlerinde yer almaktaydı. Bu çalışmada da bahsedilen avâriz defterlerinden H. 1056/57 (M.1646/47) tarihli Saruhan Sancağına bağlı Marmara Kazâsı avâriz defteri verileri Osmanlı demografi ve iskân tarihi araştırmaları açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Saruhan Sancağı, Marmara Kazâsı, Avâriz, Mufassal, İcmâl.

AVARİZ DEFTERİ OF THE MARMARA DISTRICT ON H. 1056/57 (1646-1647)

Abstract

Avariz-ı Divaniye considered to be above the ordinary in the beginning and then ordinary tax in the latter part of 16 th century was to be collected in order to meet the requirements of the army.Tax rolls fell into Mufassal, İcmal and Mufassal-İcmal categories in Avariz Defter. In this study, dated H. 1056 / 1057 (M.1646/1647) Avariz Defteri, under Saruhan Sancak , Marmara District's Avariz defter data will be evaluated in terms of Ottoman demography and populating and settling dates researches.

Keywords

Marmara District, Avariz Defters, Saruhan Sancaq.

* Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. ayniali.45@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti, Saruhan Beyliği'ni kendi sınırlarına kattıktan sonra sancağı Manisa, Menemen, Marmara, Adala, Nif, Ilica, Güzelhisar, Gördük, Kayacık, Tarhanyat, Akhisar, Gördes ve Demirci olmak üzere 13 kazaya ayırmıştır¹. 1522 yılındaki Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesinde ve 1531 tarihli Tahrir Defterinde de sancağın aynı sınırları koruduğu görülmüştür².

Bahse konu Marmara Kazâsı, günümüzde Gölarmara ilçesi olarak Manisa'ya bağlıdır. Şehir, Manisa'ya 60 km mesafede olup Marmara Dağı'nın doğusuna kurulmuştur. Güneyindeki Marmara Gölü 12 km uzaklıkta olup göl, Kumçay ve Gediz nehirlerinden beslenmektedir³. Marmara Kazâsı sırasıyla, 1867'de Aydın Vilâyeti-Saruhan Sancağı-Akhisar Kazâsına bağlı nahiye; 1924 yılında Manisa-Akhisar'a bağlı nahiye (Bucak) iken, 1987 yılında da müstakil İlçe haline getirilmiştir⁴.

Avâız vergisi veya avâız-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye olarak bilinen bu vergi Osmanlı Devletinde, Tanzimatın ilanına kadar, olağanüstü hallerde özellikle harp masraflarını karşılamak üzere reayanın devlete vermeğe mecbur olduğu bir vergi türüydü. Bu vergi türünü diğerlerinden ayıran en önemli tarafı verginin nakdî, aynî ve hizmet karşılığı ödenebilmesiydi⁵. Bunlardan nüzul ve sürsat ile aynî olarak ordunun ihtiyacı olan zahire

¹ Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, Manisa Tarihi, İstanbul 1939, s. 42; Çağatay Uluçay, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II, Halkevi Yayınları, İstanbul 1946, s. 10; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.I, TTK. Ankara 1982, s.74.

² İbrahim Gökçen, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950, s. 12; Feridun Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, TTK, Ankara 1989, s. 11; Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.XII, S.1, Elazığ 2002, s. 273 (261-282).

³ Türkiye Mülki İdare Birimleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler, Ankara 1971, s.617-629; Nurşen Özkul, "Gölarmara Halime Hatun Külliyesi", Türk Etnografya Dergisi, S. 20, Ankara 1997, s. 131.

⁴ Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 202; www.golarmara.gov.tr, Nisan 2012.

⁵ Ömer Lütfü Barkan, "Avâız", İslam Ansiklopedisi, C. II, s. 13; Halil Sahillioğlu, "Avâız", TDVİA, IV, 1991, s.108; Oktay Özel, "Avâız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyen: Halil İnalçık; Şevket Pamuk, TÜİK, Ankara 2000, s. 37.

toplanır, avâriz vergisi ise nakdî olarak toplanırdı⁶. Aynî yükümlülükler ekonominin durumuna göre nakdîye dönüşebilmekteydi⁷.

Tahrir defterleri esas olarak timar sistemi için merkezi hazineyi ilgilendiren çeşitli vergileri içerirken; avâriz defterleri avarıza tâbi nüfusla ilgili verileri içerir. Bu açıdan Avâriz Defterleri, toprak büyüklüğü ve ürün miktarı gibi bilgileri içeren tahrir defterlerinden farklıdır⁸.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devletinde görülen ekonomik ve askerî değişim neticesinde timar sistemi eski işlevini yitirirken yerine iltizam sistemi ön plana çıkmış, bunun yanı sıra avâriz vergileri de sadece olağanüstü hallerde değil sürekli toplanmaya başlamıştır⁹. Devlet artan nakit ihtiyacını iltizam usulünün yanı sıra avâriz türü vergilerle de gidermeye çalışmıştır.

Askerî sınıf, ilmî ve dinî görevliler ile bazı vakıfların reayası avârizdan muaf sayılırlardı. Avâriz-ı divâniye ve tekâlif-i örfiye denen bu tarz vergiler çok yönlü ve çeşitli olabilmekteydi. Sefer sırasında askerin geçeceği yollarda zahire satmak, harp malzemesi temin etmek, arpa saman tedarik etmek ve nakletmek, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerâhor adı altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, bu vergilerin belli başlılarından idi¹⁰. Vergi veren reaya için bir ev sahibi olmak mükellefiyeti için yeterliydi. Oturduğu evin mülkiyetine sahip olmayanlar ise avârizdan muaf sayılırlardı. Bunun yanı sıra ihtiyar, âmâ, sakat veya hastalıklı olanlardan avâriz alınmazdı¹¹.

Kadılar tarafından sancak, kazâ, nahiye, köy ve mahallelerde nüfus tespiti bizzat yapılır ve ülke genelinde vatandaşların alım gücüne göre ortak bir avâriz hane rakamı belirlenirdi. Hazırlanan bu defterler kadılar tarafından merkeze gönderilerek Mevkufat Defter'ine kaydedilirdi. Buradan da devlet

⁶ Zeynel Özlü, "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlihi: Avâriz Vergisi", OTAM, S.19, Ankara 2006, 384; Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İş Bankası Yay., 2. Baskı, İstanbul 2008, s. 99-100.

⁷ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yay., 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 180.

⁸ Oktay Özel, a.g.m., s. 35.

⁹ Mehmet İpşirli, "Avâriz Vakfı" İ.A., C. IV, İstanbul, 1991, s. 108-109; Turan Gökçe, "Mufassal-İcmal Avâriz Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri" Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XX, S. 1, 2005, s. 74.

¹⁰ Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s. 52-53; Ö. L. Barkan, a.g.m., s. 14.

¹¹ Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri", Tarih İncelemeleri Dergisi, S.XII, İstanbul 1997, s.9-10. (9-73).

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

tarafından alınacak vergi ihtiyaca göre aynî veya nakdi olacak şekilde avâriz hanelere bölüştürülerek ülke genelinde uygulanırdı¹².

Avâriz defterlerinin ilk örneklerinde sadece vergi mükellefi hâneler (ve mücerredler) yazılırken; XVII. yüzyıla doğru vergi mükelleflerinin dışında, ayrıcalıkları kaldırılan yaya ve müsellemler ve bu vergiden muâf askerî sınıf mensupları da kaydedilerek kapsam genişlemiştir¹³. Devlet artan nakit ihtiyacına paralel olarak vergiden muaf tutulanların sayısını azaltmaya çalıştığı gibi, vergi yükümlülüğünde askerî reaya ayrımı yapmadan arazi ve emlak sahibi olma esası getirmiştir¹⁴. Böylece vakıflara veya askerî zümreye geçerek vergiden muaf olmaya çalışan reayanın da önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Avâriz defterlerinde avâriz hanelerinin tespiti için bir takım hususlar göz önünde tutulurdu. Bunlar vergi alınacak yerin zenginliği, halkının şehirli, köylü ya da göçebe olup olmadığı, yine ev ve arazi miktarı ve en önemlisi zamanın ve vaziyetin şartları idi. Avâriz haneleri bölgesine veya şartlara göre 3 ile 15 arasında değişen gerçek hanelerden oluşabilirdi. Hane bazen "buçuk", rub' (1/4) veya sülüs (1/3) gibi kesirli de olabilirdi¹⁵. İncelenen Marmara Kazâsı avâriz defterinde üç gerçek hane bir avâriz hânesi olarak tespit edilerek hesap yapılmıştır¹⁶.

Avâriz defterlerinde nüfus, avâriz hânesi ve hâne-i gayr-i ez-avâriz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Avâriz hânesi, vergilendirilen nüfusu, hâne-i gayr-i ez-avâriz ise belli bir hizmet karşılığı vergiden muâf olanları ifade etmektedir¹⁷. Marmara Kazâsı'nda yer alan Halime Hatun vakfı gayr-i ez-avâriz olarak kaydedilmiş muaf vakıflardan biridir¹⁸.

¹² Oktay Özel, a.g.m., s. 38; Feridun Emecen, Tarih İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, 2007, s. 230.

¹³ Oktay Özel, a.g.m., s. 38; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", OTAM 8, Ankara 1997, s. 252.

¹⁴ Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler, İstanbul 1964, s.71; Oktay Özel, a.g.m., s. 39.

¹⁵ Ö. L. Barkan, a.g.m., s. 15; H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 108; Mübahat Küttükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, C. I, Editör E. İhsanoğlu, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 539-540; Ahmet Tabakoğlu, a.g.e., s. 180.

¹⁶ BOA, MAD. 15545, s. 29.

¹⁷ H. Sahillioğlu, a.g.m., s.108-109; Ayrıca Avâriz ile ilgili olarak bkz.: M. Canard, "Awarid", EI2 I, p. 760-762; Rifat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Ankara 1993, s.1581-1584; Bruce Mc-Gowan, "Osmanlı-Avâriz-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan

I. H. 1056/57 (M. 1646/ 1647) Tarihli Marmara Kazâsı Avâız Defteri

H. 1056/57(M. 1646/ 1647) tarihli Marmara Kazâsı Avâız Defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Kataloğu'nda 15545 no'da kayıtlıdır. Defter, Bergama Kadısı Esseyid Mehmed tarafından mufassal ve icmal tarzında tanzim edilmiştir¹⁹. Genel olarak üç bölümden oluşan defterin ilk bölümünde Marmara Kazâsı nefesine bağlı Mahalle ve kura muaffassalen kaydedilmiştir. İkinci bölümde gayr-i ez avâız olarak gösterilen Halime Hatun Vakfı reayası mufassal ve icmâlen kaydedilmiştir. Tahrir-i cedidin yer aldığı son bölümde ise Marmara nefsi ve kazâyâ bağlı diğer kura hem icmâl hem de mufassal olarak kaydedilmiştir.

Sayfa usulüne göre kaydedilen defter, toplam 40 sayfadan ibaret olmasına rağmen, sayfaların ancak 23'ü tam olarak doludur. 20 sayfası mufassal olup, kazâyâ bağlı köy ve mahallelerde avâız verecek reaya ayrıntılı olarak yazılmıştır. Geriye kalan 3 sayfa İcmal olup, köy ve mahalle isimleri, gerçek hane, muaf reaya ve vergi verecek hane sayıları hesaplanmıştır. Defterin 5 sayfası tamamen boş olup, 5 sayfasında da birkaç dizelik yazılar mevcuttur. Yine 6-9, 16-17, 32-33. sayfalar arası defterde mevcut değildir. Defter ağırlıklı olarak siyakat yazı tarzında yazılmış olmasına rağmen, zaman zaman sülüs ve divânî kırma yazı da kullanılmıştır.

Defterde köy ya da mahallenin önceki sayımına atıfta bulunan kadim sayıları da yazılmıştır. Bu sayede eski sayım ve yeni sayım arasındaki farkı da görmek mümkün olmuştur. Kazâ içinde yer alan Merhum Halime Hatun Vakfı reayası esamileri ile birlikte ayrıntılı şekilde düzenlemiştir. Yapılan tahrire göre Halime Hatun vakfında 67 reaya kaydedilmiş olup bunlar da üç

Bildiriler II, Ankara 1981, s.1327-1331; Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avâız Defterleri", XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler, c. III, Ankara 1999, s. 735-743; Süleyman Demirci, "Collection of Avâız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700", Belleten C. LXIX, sayı 256, Aralık 2005, s. 897-912; M. Hanefi Bostan, "XVII. Yüzyıl Avâız ve Cizye Defterlerine Göre Of Kazasının Nüfusu ve Etnik Yapısı", XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 9-13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt I. Kısım, Ankara 2005, s. 413-429; Mehmet İnbaşı, "Bayburt Sancağı (1642 Tarihli Avâız Defterine Göre)", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi cilt 10/1, Erzurum 2007, s. 89-118; Aynı yazar: "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avâız Defterine Göre)", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 41, Erzurum 2009, s. 189-214; Aynı yazar: "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Erzurum Şehri", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S.4, İstanbul 2001, s. 9-32; Levent Küçük, Osmanlı Vergi Hukukunda Avâız Kavramı ve Avâızın İdaredeki Rolü, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

¹⁸ "Nefsi-i kazâ-i Marmara gayr-i ez reaya-yı evkaf ...", BOA. MAD. 15545, s. 12.

¹⁹ "Esseyid Mehmed el-kadı be-medine-i Bergama tahrir-i be-kazâ-i Marmara", BOA. MAD. 15545, s. 27.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

nefer bir avâriz hânesi hesabı üzere 22,5 avâriz hanesi çıkarmıştır²⁰. Yapılan tahrirde göre kazâda 603 nefer avâriza kayıtlı olup, bunlar üç nefer bir hâne olmak üzere 201 avâriz hanesi isimleriyle birlikte kaydedilmiştir²¹. H. 1057 (M.1646) tarihli olup bu tarih defterin Girit seferi sırasında tutulduğu düşünülmektedir²². Önceki tahrirdeki 336 reayaya yeni tahrirde 177 reaya daha eklenerek 513 reayaya ulaşılmış ayrıca bu rakama 90 da piyade, tavile, mütekaid reayası eklenince yeni rakam 603 olmuştur.

II. H. 1056/57 Tarihli Marmara Kazâsı Avâriz Defteri Verileri

Marmara Kazâsı nefesine bağlı olan köylerin yukarıda tablolatırılan tahririne göre 301 nefer kaydedilmiş olup, bunların 100'ü mücerreddir. Ayrıca içlerinde 3 imam, 2 hatip, 1 müezzin, 1 bevvab , 1 Cüdfî kaydedilmiştir. Normal şartlarda imam, müezzin, hatip gibi din görevlileri avârizdan muaf olarak bilinmekte ise de, burada görüldüğü gibi, bazı imam ve müezzin ve hatipler muaf kaydedilmemiştir. Bunların muaf kaydedilmemesi fiilî olarak görev yapmadıklarından ötürüdür²³.

Tablo-1: Nefs-i Marmara Kazâsı Avâriz Kayıtları (15 Şevval 1057)

İskân Yeri	Neferâ n	Mücer red	İmam	Hatip	Müezz in	Bev vab	El-cüdfî
Mahalle-i Cami-i Kebir	30	7	-	-	1	-	-
Mahalle-i Cami-i Cedid	18	6	-	-	-	-	-
Mahalle-i Harcı Halil	15	6	-	-	-	-	-
Mahalle-i Sasa	34	12	1	1	-	-	-
Mahalle-i İç Hisar	44	16	2	-	-	1	1
Mahalle-i Çank	54	14	-	-	-	-	-
Mahalle-i İsa Fakih	23	14	-	-	-	-	-
Mahalle-i Küçük	26	8	-	1	-	-	-
Karye-i Püren	11	4	-	-	-	-	-
Karye-i Buğdaylı	15	4	-	-	-	-	-
Karye-i Okçular	10	4	-	-	-	-	-
Karye-i Kasablı	14	4	-	-	-	-	1
Karye-i Saz	7	5	-	-	-	-	-
Toplam	301	100	3	2	1	1	2

²⁰ BOA. MAD. 15545, s. 15, 25.

²¹ "Kazâ-i mezbure defter-i mevkufatda 180,5 hane olup haliya tahrir-i cedide zam olunan 57 nefer mütekaid ve tavile perakendesi reayasıyla 195 hane olur. Müceddeden tahrir olunan 603 nefer reyanın her üç neferi bir hane üzere 201 hane olup bu takdirce altı hane asl-ı maldan ziyade olmuş olur"; BOA. MAD. 15545, s. 29.

²² F. Emecen, a.g.e., s. 231.

²³ Halil İnalçık, "Raiyyet Rûsumu", s. 52-53.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo-2: Marmara Kazâsı Köyleri Avâz Kayıtları (28 Zi'l-kade 1056)

Köyler	Neferân	Hâne	Kadim
Karye-i Kösem	13	4,5	2
Karye-i Gertere	6	2	5
Karye-i Dere	3	1	3
Karye-i Gökçeli	21	7	6
Karye-i Seldirek	5	1,5 rub'	4
Karye-i Hamidli	18	6,5	16
Karye-i Sada	6	2 rub'	8
Karye-i Kömürcüler	13	4 rub'	-
Karye-i Kuyucak	27	9	4
Karye-i Keçiler	29	9,5	1
Karye-i Narcı	12	4	3
Karye-i Sayış	40	13	15
Karye-i Kaşıkçı	38	13	1
Karye-i Selendi	58	19	15
Karye-i Kuzu	35	12	20
Karye-i Göbez	9	3	4
Karye-i Kayışçılar	4	1 rub'	-
Karye-i Beğobası	3	1	-
Karye-i Yerebusan	4	1 rub'	4
Karye-i Yemişli	3	1	4
Karye-i Karamustafalı	4	1 rub'	2
Karye-i Gülnos	32 ²⁴	10,5	15
Karye-i Bergele	17	5,5	5
Karye-i Seğirdem	6	6	3
Karye-i Korkud	10	3 rub'	3
Karye-i Kurcain	4	1 rub'	-
Cemaat-i Gökmusalı	9	3	-

Deftere göre yapılan tahrirde 1057'de Marmara Kazâsına bağlı 31 köy ve 8 mahalle mevcuttur. Bu köylerden Karye-i Püren, Karye-i Buğdaylı, Karye-i Kasablı ve Karye-i Saz ile Cami-i Kebir, Cami-i Cedid, Hacı Halil, Sasa, İçhisar, Çarık, İsa Fakih ve Küçük, Marmara kazâsı nefesine bağlıdır. Bunların 11'i haric ez-defter olarak yeni tahrirde kayd edilmiştir²⁵.

²⁴ " 27 reaya, merhum ve mağfurun Sultan Selim Han aleyhi'r-rahme ve'l-irfan vakf-ı celilinde ziraat iderler," BOA. MAD. 15545, s. 24.

²⁵ BOA. MAD. 15545, s. 30.

Tablo-3: Nefs-i kazâ-i Marmara gayri ez reaya-yı evkaf harice'z-defter (defter-i tahrir-i cedid)

İşkân Yeri	Reaya neferân	Hâne	Vakf-ı reaya mükerrer neferân ²⁶	Vakf-ı Reaya hâne	El-baki haric reaya neferân
Mahalle-i Cami-i Cedid	14	4,5 rub'	7	2 rub'	7
Mahalle-i Sasa	21	7	5	1,5 rub'	16
Mahalle-i İsa Fakih	12	4	9	3	3
Mahalle-i Cami-i Kebir (atik)	18	6	7	2 rub'	11
Mahalle-i Harcı Halil	14	4,5 rub' 1	6	2	8
Mahalle-i Çarık	34	11 rub' 1	9	3	25
Mahalle-i İç Hisar	16	5 rub' 1	7	2 rub'	9
Mahalle-i Küçük	12	4	7	2 rub'	5
Karye-i Saz (gayi ez vakf)	12	4	2	0,5	10
Karye-i Kasablı (gayi ez vakf)	11	3,5 rub' 1	4	1 rub'	7
Karye-i Baran (gayi ez vakf)	10	3 rub' 1	4	1 rub'	6
Toplam	174 ²⁷	58	67	21 rub' ²⁸	107 ²⁹

Halime Hatun Vakfı, III. Mehmet'in Manisa Valiliği ve 1595 yılında tahta geçmesi ile dadısı ve sütanesi Halime Hatun³⁰ adına kurulan vakıftır. Marmara'da bir cami yaptıran Halime Hatun vakfında 67 hane mevcut olup bunlar 22,5 rub' avâriz hanesi kaydedilmiştir³¹. Vakfa ait değirmen, dükkânlar, İzmir'de evler, Manisa'da altı dönümlük bir bahçe ile diğer ev ve cüllah dükkânları vardır³².

²⁶ Halime Hatun Vakfı reayası ve haneleridir.

²⁷ Neferan toplamı 168, hâne 58 gösterilmiştir: BOA. MAD. 15545, s. 10.

²⁸ Defterde 22,5 rub' hâne yazmaktadır, BOA. MAD. 15545, s. 25

²⁹ El-bâki neferân yekûnu defterde 101 olarak gösterilmiştir, BOA. MAD. 15545, s. 13.

³⁰ Halime Hatun ve külliyesi için bkz. İbrahim Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, C. II, Halkevi Yayınları, Manisa 1950, s. 70-73; Banu Bilgicioğlu, "Halime Hatun Külliyesi", TDVİA, C.15, s.338-339.

³¹ BOA. MAD. 15545, s. 25; İbrahim Gökçen, age, s. 70-73.

³² Nurşen Özkul, a.g.m., s. 131.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo-4: BOA. MAD. 15545'e göre Marmara Kazâsı Toplu Verileri (4 Safer 1057)

İskan Yeri	Neferân	Hane
Mahalle-i Camii Cedid	14	4,5 rub'
Mahalle-i Sasa	21	7
Mahalle-i Camii Atik	18	6
Mahalle-i Harcı Halil	14	4,5 rub'
Mahalle-i Çarık	34	11 rub'
Mahalle-i İç Hisar	16	5 rub'
Mahalle-i Küçük	12	4
Karye-i Saz	12	4
Karye-i Kasablı	11	3,5 rub'
Karye-i Baran	10	3 rub'
Karye-i Kösem	13	4,5
Karye-i Gervere	6	2
Karye-i Dere	3	1
Karye-i Gökçeli	21	7
Karye-i Seldirek	5	1,5 rub'
Karye-i Hamidli	18	6,5
Karye-i Sada	6	2 rub'
Karye-i Kömürçüler Perakende-i Temürcü	13	4 rub'
Karye-i Kuyucak ma'a Ömer	27	9
Karye-i Keçiler	29	9,5
Karye-i Narcı	12	4
Karye-i Sayış	40	13
Karye-i Kaşıkçı	38	13
Karye-i Selendi	58	19
Karye-i Kuzu	35	12
Karye-i Göbez	9	3
Karye-i Kayışçılar	4	1 rub'
Karye-i Yerebusan	4	1
Karye-i Beğobası	3	1
Karye-i Yemişli	3	1
Karye-i Kara Mustafalı	4	1 rub'
Karye-i Gelenos maa Hızır'da vakf-ı Sultan Selim Han	32	10,5
Karye-i Bergele	17	5,5
Karye-i Seğirdem	6	2
Karye-i Korkud	10	3 rub'
Karye-i Kurcain	4	1 rub'
Cemaati-i Gök Musalu 'an taife-i tavilegan	9	3

Bergama kadısı Şeyh Mehmet tarafından 4 Safer 1057'de yapılan tahrir-i cedid defterinde, 34. ve 40. sayfalar arası toplu halde ve mufassal olarak kaydedilmiştir.

Kazâ genelini gösteren yukarıdaki tabloya göre 1056/57 yılında Marmara Kazâsında 7 Mahalle ve 29 köy bulunmaktadır. Bunlar içinde günümüzde ilçe merkezi olan Selendi karyesi 19 avâız hânesi ile en çok avâız hanesi çıkaran yerdir. Kuyucak ve Ömer karyesi ikisi bir kaydedilmiştir. Mahallelerden Çarık Mahallesi 11 rub' avarız hanesi ile en fazla avâız hanesi çıkaran yerdir.

III. Marmara Kazâsı'na ait Diğer Avarız Verileri

Marmara Kazâsının daha önceki tahrirleri eskiden yeniye doğru incelendiğinde, avâız hane sayısının zamanla azalma gösterdiğini görmek mümkündür. Bunlar içinde en eskisi olan H.1029 (1619/1620)'de Marmara Kazâsı'na ait 250 avâız hanesi mevcuttur³³. Bu tarihten sonra ise H.1054 (1644/1645) tarihinde yapılan tahrirde avâız hane sayısı 180,5'e düşmüştür³⁴. İki yıl sonra (H.1056) kürekçi bedeli için yapılan tahrirde ise, 142 hane ve 20 nefer olarak kaydedilmiştir³⁵. Aynı tarihli ve müstakil olan Marmara Kazâsı avâız defterinde ise üç nefer bir hane hesabı ile 200 avâız hanesi kaydedilmiştir³⁶. 1056'da Saruhan Sancağına bağlı Kayacık Kazâsı'nda yapılan tahrirde de yine üç nefer bir hane hesabı üzere 173,5 hane kaydedilmiştir³⁷.

H.1062 (1651/1652) tarihinde ise Marmara kazâsı avâız hane sayısı 142'ye inmiştir³⁸. H.1079 (1668/1669) tarihinde yapılan tahrir, Saruhan Sancağı geneli için yapılmış olup icmaldir ve bu defterde Marmara kazâsı 139 avâız hanesi çıkmıştır³⁹. Aynı tarihli başka bir defterde ise avâız hane sayısı yine 139 olarak belirtilmiştir⁴⁰. H.1087 (1676/1677) tarihli bedel-i nüzul defterinde ise vergiye tabi hâne sayısı 80'e düşmüştür⁴¹. H. 1098 (1686/1687) tarihli muhtelif mahallerin kürekçıyan, nüzül, sürsat ve adet-i ağnam umur ve

³³ BOA. MAD. 2447.

³⁴ BOA. MAD. 1709.

³⁵ BOA. MAD. 2907.

³⁶ BOA. MAD. 15545, s. 40.

³⁷ Feridun Emecen, "Kayacık Kazâsının Avâız Defteri", Tarih Enstitüsü Dergisi, 12 (1981), s. 159-170.

³⁸ BOA. MAD. 3844.

³⁹ BOA. MAD. 2782.

⁴⁰ BOA. MAD. 2794.

⁴¹ BOA. MAD. 3004; Aynı tarihte yapılan bir diğer tahrirde de üç nefer bir hane hesabı ile avâız hane sayısı hesaplanmıştır, BOA. MAD. 3110, s. 2.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

hususlarını muhtevi hane-i avâriz defterinde Marmara Kazâsı yine 80 avâriz hanesi kaydedilmiştir⁴². Bu tarihten sonra H.1100 (1688/1689)'da 76 avâriz hânesi⁴³; H.1109 (1697/1698)'de 76 avâriz hanesi⁴⁴; H.1114'te (1702/1703)'te 64 avâriz hanesi⁴⁵; H.1118 (1706/1707) tarihli iki ayrı defterde avâriz hane sayısı bir anda düşerek 23,5 olarak hesaplanmış⁴⁶; ve bu rakamı H.1123 (1711/1712)⁴⁷ H.1124 (1712/1713)⁴⁸ ve H.1126 (1714/1715)⁴⁹ yıllarında da muhafaza etmiştir⁵⁰.

Tablo-5: Marmara Kazâsı'nın Yıllara Göre Avâriz Sayımları

Defter	Tarih		Hane
	Hicri	Miladi	
BOA. MAD. 2447	1029	1619/1620	250
BOA. MAD. 1709	1054	1644/1645	180,5
BOA. MAD. 2907	1056	1646/1647	142
BOA. MAD. 15545	1056	1646/1647	200
BOA. MAD. 3844	1060	1649/1650	142
BOA. MAD. 2782	1079	1668/1669	139
BOA. MAD. 2794	1079	1668/1669	139
BOA. MAD. 3004	1087	1676/1677	80
BOA. MAD. 2789	1098	1686/1687	80
BOA. MAD. 3167	1100	1688/1689	76
BOA. MAD. 3974	1109	1697/1698	76
BOA. MAD. 3358	1114	1702/1703	64
BOA. MAD. 3808	1118	1706/1707	23,5
BOA. MAD. 3846	1118	1706/1707	23,5
BOA. MAD. 3811	1123	1711/1712	23,5
BOA. MAD. 3155	1124	1712/1713	23,5
BOA. MAD. 3812	1126	1714/1715	23,5

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere değişik tarihlerde Marmara Kazâsı avâriz kayıtlarını içeren 17 defterden yararlanılmıştır. Her defter farklı amaçlar için hazırlandığından nüfus hesaplamalarında kullanmak için sağlıklı bilgiler vermemektedir. Ayrıca itibari avâriz hânesi birçok defterde

⁴² BOA. MAD. 2789, s. 47,49.

⁴³ BOA. MAD. 3167, s. 86.

⁴⁴ BOA. MAD. 3974, s. 41.

⁴⁵ BOA. MAD. 3358, s. 85

⁴⁶ BOA. MAD. 3808, s. 99; BOA. MAD. 3846, s. 53.

⁴⁷ BOA. MAD. 3811, s. 108.

⁴⁸ BOA. MAD. 3155, s. 122.

⁴⁹ BOA. MAD. 3812, s. 84.

⁵⁰ BOA. MAD. 15545, s. 29.

yer almadığı gibi; kimi defterde üç , kimi defterler yedi⁵¹ on⁵² gerçek hane bir avâız hanesi hesabı yapılmıştır. Bu da defterlerin mukayese yapılmasını zorlaştırmaktadır.

Sonuç

Bergama Kadısı Şeyh Mehmed tarafından yapılan tahrir 28 Zi'l-kade 1056 tarihinde başlayıp, kaydedilen tarihlere göre 27 Şevval 1057'ye kadar sürmüştür.

1056/57 tarihli Marmara Kazâsı üzerine yapılan bu monografik çalışma ile üzerinde fazla çalışma yapılmayan kazânın belli bir dönemindeki idari ve demografik durumuna ışık tutulmaya çalışılmıştır. Avâız tahrirlerinde en önemli sorunu teşkil eden itibâri avâız hâne sayısının belirtilip belirtilmemesidir. İncelenen defterde üç gerçek hane bir avâız hanesi olarak belirtilmiştir. 1054 yılında yapılan tahrirde 180,5 hâne çıkardığını defterden gördüğümüz Marmara Kazâsı' a 57 nefer (14,5 hâne) mütekaid, tavile ve kalkan perakendesi de eklenince yeni tahrirde bu sayı 603 nefer üç hâne bir avâız hanesi üzere 201 hâneye çıkmış olup 6 hâne de asl-ı maldan ziyade olmuştur. Defterin sonuç kısmında da bir hanenin ifrağ edilerek belirtilerek toplam hâne sayısı 200 olarak belirtilmiştir. Aynî, nakdî veya hizmet olarak ödenebilen avâız vergisinin Marmara Kazâsından nasıl tahsil edildiği ile ilgili defterde herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır.

1029'dan itibaren rastlanılan Marmara avâız kayıtları daha ziyade icmâl olup sadece hane miktarları kaydedilmiştir. Mufassal-İcmâl tarzında düzenlenen BOA. MAD. 15545 Marmara Kazâsıyla ilgili müstakil bir defterdir. Bu açıdan defter, iskân ve nüfusla ilgili çalışmalarda kullanılabilecek önemli bir kaynaktır. Defterin mufassal kısmında mahalle ve kuradaki vergi veren hâneler ile muaf olan vakıf halkı da ismen kaydedilmiştir. İcmal bölümünde ise sadece kazânın mahalle ve kuralarındaki neferan ve hâne hesabı verilmiştir. Eldeki ilk tahrir olan 1029 tarihli defterde kaydedilen avâız hânesi miktarı 250 iken yüzyılın sonunda bu sayı 80'e, XVII. yüzyılın ortalarında ise 23,5'a kadar gerilemiştir.

Gayr-i ez avâız olarak kaydedilen Halime Hatun vakfı reayaları da tahrir esnasında sayılmıştır. Buna göre Halime Hatun Vakfı 8 mahalle ve 3 köye dağılmış olup 22 rub' hâne kaydedilerek avâızdan muaf tutulmuşlardır. Avâız vergisi Müslim ve Gayrimüslim halktan alınmasına rağmen defterde gayrimüslim reaya ile ilgili herhangi bir isim veya ibare

⁵¹ BOA. MAD. 2907, s. 31.

⁵² BOA. MAD. 1709, s. 2; BOA. MAD. 3844, s. 60.

ŒEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

---

görlmemiŒtir. Ayrıca dinî görevlilerden tahrir esnasında 3 imam, 2 Hatip ve 1 Müezzin de kaydedilmiŒtir.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterleri:

No: 1709, 2447, 2782, 2789, 2794, 2907, 3004, 3110, 3155, 3167, 3358, 3808, 3811, 3812, 3844, 3846, 3974,15545.

Araştırma ve İnceleme Eserler:

Barkan, Ömer Lütfü, "Avâız", İslam Ansiklopedisi, C. II,

Bilgicioğlu, Banu "Halime Hatun Külliyesi", TDVİA, C.15, s.338-339.

Çakar, Enver, "Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.XII, S.1, Elazığ 2002, s. 261-282.

Emecen, Feridun, XVI. Asırda Manisa Kazâsı, TTK, Ankara 1989.

_____, Tarih İçinde Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.

_____, "Kayacak Kazâsının Avâız Defteri", Tarih Enstitüsü Dergisi, 12 (1981), s. 159-170.

Gökçen, İbrahim, Tarihte Saruhan Köyleri, İstanbul 1950.

Gökçe, Turan, "Mufassal-İcmal Avâız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri" Tarih İncelemeleri Dergisi, C. XX, S. 1, 2005.

Güçer, Lütfi, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububât Meselesi ve Hububâtın Alınan Vergiler, İstanbul 1964.

İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul, 1993, s. 31-65.

İpşirli, Mehmet, " Avâız Vakfı" İ.A. , C. IV, İstanbul, 1991, s. 108-109.

Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", Osmanlı Devleti Tarihi, C. I, Editör E. İhsanoğlu, Feza Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 539-540.

Özel, Oktay, "Avâız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, Derleyen: Halil İnalçık; Şevket Pamuk, TÜİK, Ankara 2000.

Özkul, Nurşen, Gölarmara Halime Hatun Külliyesi, Türk Etnografya Dergisi, S. 20, Anka 1997, s. 131-162.

Özlü, Zeynel, "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avâız Vergisi", OTAM, S.19, Ankara 2006, s.381-397.

Öztürk, Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", OTAM 8, Ankara 1997.

Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, Türkiye İşbankası Yay., 2. Baskı, İstanbul 2008.

Sahillioğlu, Halil, "Avâız", TDVİA, IV, 1991, s.108

Sezen, Tahir, Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006.

Türkiye Mülki İdare Birimleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler, Ankara 1971, s.617-629.

Uluçay, Çağatay – Gökçen, İbrahim, Manisa Tarihi, İstanbul 1939

_____, Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II, Halkevi Yayınları, İstanbul 1946.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, C.I, TTK, Ankara 1982.

ŒEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Ünal, Mehmet Ali, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", Tarih İncelemeleri Dergisi, S.XII, İstanbul 1997, s.9-73.

www.golmarmara.gov.tr, 2012.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

EKLER

EK-1

B.O.A. MAD. d. 15545

Saruhan livasına tâbi Marmara kazasıyla karyelerinde sakin reayanın isimlerine göre yazılan hane-i avarız miktar ve müfredatını havi hane-i avarız defteri.

[Sayfa 1]

Mevkufatda hıfz olunup mucebince amel olunmak buyuruldu

Amed

Fi 2 R sene 1057

[Sayfa 2]

Oldur ki kaza-i Marmaranın tahririne emr-i şerif vacibü'l-imtisal ile memur olduğum hasbi ile mufahhas olundukda kasaba-i Marmara'nın içinde olan hane-i avarız karyelerinin? reyası ihrac olundukdan sonra ferman-ı celilü'l-kadr üzere içinde haric ez-defter reaya olmayub ancak vakfın kendü reyası ve reyası evladı olmağla ale'l-esami tahrir olundu ba ferman dergâh-ı adalet ünvanındır tahriren fi'l-yevmi'l-hamis-i aşer min şevvali'l-mükerrem li sene sitte ve hamsin ve elf

Mahalle-i Cami-i Kebir

♣ Hasan veled-i Musa Ali	Musa bin Abdi veled-i Osman	♣ Receb veled-i Hacı bin Kurd	Hasan veled-i Mehmed	Mehmed El-müezzin veled-i o
Yusuf Muin Nasuh	Hasan veled-i Hasan bin Abdi	Mustafa veled-i Ali	♣ İvaz veled-i o	Murad veled-i Veli
♣ Ramazan veled-i Yusuf	Ahmed veled-i Abdullah bin hacı Kemal	Lütfullah veled-i Abdullah bin Ferhad	El-hac Turmuş veled-i Veli	Mehmed veled-i Aydın
Mehmed birader-i o	Kel Nebi veled-i Abdi	Ahmed veled-i Mehmed ibn-i Arslan	Mahmud birader-i o	Fazlullah veled-i Mehmed bin Ali
Hasan birader-i o	Şaban veled-i Ramazan	İbrahim veled-i Abdullah	Hüseyin veled-i Durmuş bin Çağfer	Mehmed veled-i Halil ibn-i Mahmud
♣ Nasuh veled-i Hasan	♣ Mustafa veled-i Kel Hasan	El-hac Halil veled-i Ahmed	♣ Hızır veled-i İlyas ibn-i Hamza	Veli birader-i o

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mahalle-i Cami-i Cedid

♣ Mehmed veled-i Hamza	♣ Mustafa veled-i Ahmed	Hasan veled-i El-hac Hüseyin	Halil veled-i Kerim el-müderres	Ahmed birader-i o
Veli veled-i Mehmed	Ali veled-i o	Mahmud veled-i Musa bin Ahmed	Mehmed birader-i o	Himmat veled-i Celil ibn-i Davud
♣ Mehmed veled-i Recep bin Ahmed	Osman veled-i Mehmed ibn-i Hasan	♣ Osman veled-i Ali ibn-i Halil	Ömer birader-i o	♣ Mustafa veled-i Ali bin İlyas
♣ (Silik)	Seyfullah veled-i Sefer bin Hasan	(tahrip) El-hac (tahrip) İlyas		

Mahalle-i Harcı Halil

♣ Mehmed veled-i İsmail ibn-i Mustafa	Ahmed veled-i Mehmed	Abdullah veled-i Resm	Ahmed veled-i o	♣ İbrahim birader-i o
Hamza veled-i Veli ibn-i El-hac Hızır	♣ Mehmed veled-i Ahmed	Yusuf veled-i Nasuh	♣ Ramazan veled-i Şeyh ibn-i İskender	Mehmed İbrahim bin Mehmed
♣ Süleyman veled-i Turgud ibn-i Mehmed	♣ Musa veled-i Hasan ibn-i Şaban	İbrahim veled-i Osman ibn-i İlyas	Sah	Sah
Himmat veled-i Mustafa	Musa veled-i İbrahim bin Hızır	Sah		

Mahalle-i Sasa

Mehmed veled-i Mustafa	Veli birader-i o	Abdullah veled-i Mehmed bin Abdullah	♣ El-hac veli veled-i İbrahim bin Ömer	♣ Ali birader-i o
Murtaza veled-i Mehmed	♣ Hasan veled-i Murasa bin Ömer	Mustafa veled-i Hasan	İbrahim veled-i o	Veli birader-i o
Veli birader-i o	♣ İbrahim veled-i Ali bin İlyas	Mehmed veled-i o	Mehmed veled-i Ferhad ♣	Ahmed veled-i o ♣
Ali birader-i o	Mustafa veled-i İbrahim el-hatib	Ahmed birader-i o ♣	İvaz veled-i Halil	Ali veled-i Mehmed El-imam
(Sayfa 3) İbrahim veled-i Ali	Hasan veled-i Hamza bin İlyas	Halil veled-i Ali bin Turgud	♣ Mehmed veled-i Korusa	♣ Süleyman veled-i Piri bin Memic
Muslı birader-i o ♣	Hasan veled-i Ridvan ibn-i Mustafa	Mustafa veled-i Mehmed ♣	Ali birader-i o	sah Sah
Mehmed veled-i Turgud ibn-i Çağfer	Musa veled-i Keyvan bin Yusuf	Mahmud birader-i o ♣	Bâli veled-i Veli	Kerim veled-i o

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mahalle-i İç Hisar

Ali veled-i Mehmed	Eyüp veled-i Veli bin Ali	Veli veled-i o ♀	Mehmed veled-i İbrahim bin Bali	Mustafa veled-i o ♀
Mehmed veled-i Nasuh	♂ El-hac Mehmed veled-i Sefer	Ahmed veled-i o ♀	Ahmed veled-i Yusuf el-imam	Yusuf veled-i o ♀
Mehmed veled-i Mahmud ♀	Kerim veled-i Ali	Mehmed birader-i o ♀	Mehmed veled-i Osman bin Nasuh El-cüнди	Ömer veled-i o
♂ Yusuf veled-i o	Ahmed veled-i El-hac Sadullah bin İvaz	Mehmed birader-i o	♂ Mehmed veled-i Sinan bin Ahmed	Nurullah veled-i Nasuh ♀
Hasan veled-i Hamza bin hacı Bâli	♂ Şaban veled-i Abdulah bin Memi	Mehmed veled-i o ♀	Mehmed veled-i Abdullah bin İlyas	Mehmed veled-i Bekir bin İlyas
Mustafa birader-i o	Yusuf veled-i İmir	♂ Ali veled-i Hasan	Ali veled-i Nazar bin Turmuş	♂ Mehmed birader-i o
Yusuf veled-i Hasan el-imam	El-hac Mehmed birader-i o	Yusuf Mu'tak-ı el-hac Mehmed	El-hac Mehmed veled-i Yusuf	Bevvab Mehmed veldi Mustafa
Sefer veled-i Mehmed	Mehmed veled-i o ♀	Sah	Sah	Sah
Yusuf Mu'tak-ı Mehmed	Nebi veled-i El-hac Ahmed	Abdullah veled-i Yusuf	Yusuf birader-i o ♀	Eke Ahmed veled-i Hasan bin Ahmed
Hamza veled-i o	Mehmed veled-i Hasan			

Mahalle-i Çarık

(tahrip) veled-i Ali	(tahrip) İsa (tahrip) o	El-hac Ali veled-i Nurullah bin Memi	Yusuf veled-i o	El-hac Mehmed veled-i Hamza
♂ Mustafa veled-i Ebubekir bin Osman	Recep veled-i o ♀	El-hac İbrahim veled-i Ali bin Tursun	♂ İbrahim veled-i Veli	Mustafa veled-i Mehmed
(tahrip) veli veled-i Hasan	♂ Mehmed veled-i Sendel bin Ali	Recep veled-i o	Hamza veled-i Mustafa bin Ali Bâli Er-racil?	Mehmed veled-i Ali bin Hızır Bâli
Şaban veled-i Mehmed	Temürcü Hızır veled-i Ahmed	Ahmed veled-i o ♀	♂ Hamza veled-i Ali bin	Mehmed veled-i o ♀

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	bin Abdullah		Şaban	
Ali veled-i Memi	Ramazan veled-i Memi	Nasuh veled-i Himmet bin Pir Baver	Sülün Ali veled-i Hüseyin bin Bayram	Veli birader-i o
Himmet veled-i Ömer Bâli bin Nasuh	Resul veled-i Muharrem	Himmet birader-i o	♣ Osman veled-i Ömer bin Turmuş	Receb veled-i Abdullah bin Veli
Ali veled-i İbrahim	Ahmed veled-i Yusuf	Yusuf veled-i o ♣	♣ Hasan veled-i Hüseyin Er-racil?	♣ El-hac Mehmed veled-i Ali bin Turmuş
Mehmed veled-i Mustafa	İbrahim veled-i Halil bin İlyas	İnce Mustafa veled-i Hasan	Hasan veled-i Sağır Hasan	Mehmed veled-i Yusuf
♣ Mehmed veled-i Ahmed bin Mahmud	Süleyman veled-i Mustafa	Hızır Ali veled-i Ömer bin İbrahim	Mustafa veled-i Ali bin Rasim	Veli veled-i Sefer bin Davud
Resul veled-i Üveys	Mustafa veled-i Ahmed	♣ Abdullah veled-i Süleyman	Mehmed veled-i Sefer	Hasan veled-i Mustafa bin Emrullah
Hasan veldi Hamza bin Mahmud	Ramazan birader-i o ♣	Hızır veled-i o ♣	Davud birader-i o	

Mahalle-i İsa Fakih

Fazlı veled-i Ali	♣ Hasan veled-i Süleyman	Ali veled-i Hasan	♣ Himmet veled-i Bâli	El-hac Mehmed veled-i Hasan
(Sayfa 4) Mehmed veled-i o ♣	Mustafa birader-i o ♣	♣ Mehmed veled-i Hacı Mahmud bin Mehmed	♣ Himmet veled-i Bostan bin Osman	İsa veled-i o ♣
♣ Hasan veled-i o	Hasan birader-i o ♣	Mahmud birader-i diğer	Sani veled-i Hüseyin	♣ Burak veled-i Turgud bin Hüsrev
Hasan veled-i Yusuf ♣	♣ Mehmed birader- i o	♣ İsa veled-i Yakub bin Mustafa	Mustafa veled-i o	Ahmed veled-i diğer
El-hac Süleyman veled-i Yakup bin	Aziz veled-i Muslı bin Hüseyin	♣ Ahmed veled-i Mahmud	Sah	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mehmed			
--------	--	--	--

Mahalle-i Küçük be kurb-ı Sofular

El-hac Abdurrahman veled-i Turan bin Mehmed	Yusuf veled-i o	Mehmed birader-i o	Ahmed Dede veled-i İmirşah	Bazarlı veled-i o
Musa birader-i o	sah	Turmuş veled-i Kızılca	Mustafa veled-i o ♀	El-Hatip Veli veled-i Ahmed
El-hac İbrahim veled-i diğer o	Hasan Muin El-hac Veli	El-hac Ahmed veled-i Nurullah	Mehmed veled-i Mustafa	Ahmed veled-i Nebi bin Ali ♀
♂ Mehmed veled-i Şaban bin Süleyman	♂ İsa veled-i Mehmed bin Kurd Bâli	♂ Bâli veled-i Halil	Mehmed birader-i o	♂ Ramazan veled-i Hacı bin Musa
♂ Habib veled-i Turgud bin Abdullah	Ömer veled-i Turgud bin Bâli	sah	sah	sah
Turmuş veled-i Mehmed	♂ Mahmud veled-i Halil bin Kerim	Halil veled-i o	İsa veled-i Hüseyin bin Musa	

Karye-i Püren

Nasu(h) veled-i Himmet ibn-i İbrahim	Mustafa birader-i o	Muharrem veled-i Ali bin Halil	Mehmed birader-i o
♂ Hasan veled-i Veli bin Nasuh	♂ Hüseyin birader-i o	Ramazan veled-i Veli bin Mehmed	Mustafa birader-i o
sah	Mustafa birader-i o	♂ Ramazan veled-i Koruca	♂ Hasan veled-i Sefer bin Hüseyin

Karye-i Buğdaylı

Ali veled-i hacı bin Aslıhan	Mehmed veled-i o ♀	Ahmed veled-i Ali	Hasan veled-i Abdullah bin Abdurrahman	Sefer veled-i Mehmed
Himmat veled-i Şahende bin Hamza	Ramazan veled-i Ömer bin Hasan	Hasan veled-i hacı Ömer bin Hasan	Osman veled-i o ♀	Hüseyin veled-i Hasan
Veli birader-i o ♀	Mahmud veled-i Yusuf	Ahmed birader-i o	İvaz veled-i o ♀	Recen veled-i Mahmud
Sah	sah	Sah		

Karye-i Okçular

Ramazan veled-i Mahmud bin Mehmed	Hızır birader-i o ♀	Abdullah veled-i Veli	Hasan veled-i Veli bin Bayram	Mehmed birader-i o ♀
Ahmed veled-i o ♀	Abdülrahim birader-i o	Abdullah veled-i Yusuf bin Hüseyin	sah	sah
Abdülkerim veled-i Seyid bin Ahmed	Yusuf veled-i o ♀			

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Karye-i Kasablı

Ali veled-i Mustafa	Eyüp veled-i Mustafa ? bin İbrahim	♣ Mehmed veled-i Mustafa bin Mehmed	♣ Sadık veled-i Seyfullah bin Bektaş
Yusuf birader-i o	Turgud birader-i diğer	♣ Hasan veled-i Hüseyin	Osman birader-i El-cüdi
Hüseyin veled-i Ömer bin pir Ahmed	İsa veled-i Hüseyin bin hacı	Sah	Sah
Mustafa veled-i Ali bin Halil	♣ Abdülrahim veled-i İlyas	İsa veled-i Davud	Hasan veled-i Hüseyin bin Arslan

Karye-i Saz

♣ Hacı Muharrem veled-i Turgud	♣ Sefer veled-i İbrahim bin Ramazan	Muslu birader-i o ♣	Receb veled-i Mehmed
(Sayfa 5) Hasan veled-i Nasuh bin Abdullah	Mehmed veled-i o ♣	Mehmed birader-i o ♣	

Hurrire be marifetü'l-fakir ileyh-i subhanehû ve tealâ Es-seyyid Mehmed Şeyhü'l-muharririn be-kaza-i Marmara 'afa anhû

[Sayfa 10]

Ve kaza reayasından fazla olan reaya cem''an elli sekiz hane kayd olunmuştur.

Lakin

Vakf reayasını başka tahrir eyleyüp ancak vakfa yazılan reayadan *altmış sekiz nefer reaya hane-i avârıza dâhildir*. Asıl vakf reyası deftere dâhil değildir sahib devlet-i hazretlerine arz oluna

Haliya on dokuz hanesi fûruht? olunub maadası tahammülleri olan kuraya tevzi' oluna deyu ferman-ı âli sadır olmuştur Haric-ez deftere kayd olunan otuz dokuz hane avarız hanesi fukarasına tahmil olunursa vakf içinde olan haric reaya muaf olmak icab ider

Haneha-i defter-i tahrir-i cedid

Nefs-i kaza-i Marmara gayri ez reaya-yı evkaf harice'z-defter

Mahalle-i Camii cedid

Reaya neferan 14
Hane 4,5 rub'
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 7
El-baki Haric reaya neferan 7

Mahalle-i camii atik

Reaya 18
Hane 6
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 7
El-baki Haric reaya neferan 11

Mahalle-i İç hisar

Reaya neferan 16
Hane 5 rub' 1
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 7
El-baki Haric reaya neferan 9

Mahalle-i Sasa babii mezkûr

Reaya neferan 21
Hane 7
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 5
El-baki Haric reaya neferan 16

Mahalle-i Harcı Halil

Reaya 14
Hane 4,5 rub' 1
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 6
El-baki Haric reaya neferan 8

Mahalle-i Küçük tabii mezkûr

Reaya neferan 12
Hane 4
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan 7
El-baki Haric ez-defter reaya

Mahalle-i İsa fakih

Reaya 12
Hane 4
Vakf-ı Reaya mükerrer Neferan 9
El-baki reaya haric Neferan 3

Mahalle-i Çarık

Reaya 34
Hane 11 rub' 1
Vakf-ı reaya mükerrer Neferan 9
El-baki Haric reaya Neferan 25

Karye-i Saz gayri ez

reaya-yı vakf Neferan 12
Hane 4
Vakf-ı reaya mükerrer neferan 2

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	neferan 5	El-baki Haric reaya neferan 10
Karye-i Kasablı gayr-i ez vakf	Karye-i Baran gayr-i ez vakf	
Reaya neferan 11	Reaya neferan 10	
Hane 3,5 rub'	Hane 3 rub' 1	
Vakf-ı Reaya mükerrer neferan	Vakf-ı Reaya mükerrer neferan	
4	4	
El-baki Haric reaya neferan 7	El-baki Haric reaya neferan 6	

Yekûn reaya

Neferan 168		
Hane 58		
'an vakf-ı reaya mükerrer tahrir... neferan 68	yekûn hane 22,5	
El-baki Haric reaya neferan 100	yekûn hane 35,5	

Köhne defterinde

Muharrir vakf reayasından fazla olan reaya hane-i avarıza tahrir olunmuşdur deyu defter-i cedidde masturdur Lakin zikr olunan mahallat ve kuradan altmış sekiz nefer reaya hane-i avarız defterine tahrir olunmuş iken haliya ellerinde olan vakf defterine dâhil olmağla mükerrer görünür ferman sultanımındır.

Asl nefer

Hane

4,5 rub

6

4,5 rub

7

5

4

4

11 rub

3,5 rub

3 rub

4

+ _____

58

Yekûn reaya-yı evkaf

Nefer

7

7

6

5

7

7

9

9

4

4

2

_____

67

Hane

2 rub'

2 rub'

2

1,5 rub'

2 rub'

2 rub'

3

3

1 rub'

1 rub'

0,5

_____

21 rub'

(Sayfa 11 boş)

[Sayfa 12]

Vezir-i muharrem izzetlü defterdarım hazretleri için yigirmi iki hane rub' miktarı alâkası olmağla avâriz defterinden ihrac oluna fi gur-re-i R sene 57

Nefsi-i kaza-i Marmara gayr-i ez reaya-yı evkaf ber müceb-i defter-i tahrir-i cedid

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mahalle-i camii cedid
Neferan 14 hane 4,5 rub
Yekûn 'an reaya-yı vakf

Mehmed Nasib	Sunullah Sefer	Mehmed Hamza	Eyüp Yusuf	Mümtaz Ali	Mümtaz Ahmed	Osman Ali
--------------	----------------	--------------	------------	------------	--------------	-----------

El-bâki neferan 7

Mükerrer Neferan 7 hane 2 rub' 1

Mahalle-i Camii Atik

Neferan 18 Hane 6

Yekun Reaya-yı vakf

Hızır İlyas	İvaz Mehmed	Nasuh Hasan	Mümtaz Hasan	Nasib Hacı bin Kurd	Hasan Ali	Ramazan Yusuf
-------------	-------------	-------------	--------------	---------------------	-----------	---------------

El-baki Neferan 11

Mükerrer neferan 7 Hane 2 rub' 1

Mahalle-i Harcı Halil

neferan 14 hane 4,5 rub'

Yekun reaya-yı vakf

Süleyman Turgud	Mehmed Ahmed	Mehmed İsmail	Ramazan Seyfi	Musa Habib	İbrahim Abdi
-----------------	--------------	---------------	---------------	------------	--------------

El-baki Neferan 8

Mükerrer neferan 6 hane 2

Mahalle-i Sasa

Neferan 21 hane 7

Yekûn reaya-yı vakf

El-hac bin İbrahim	Ali birader-i O	İbrahim Ali halac	Süleyman İri	Mehmed Hoca
--------------------	-----------------	-------------------	--------------	-------------

El-baki Neferan 16

Mükerrer Neferan 5 Hane 1,5 rub'

Mahalle-i İç Hisar

Neferan 16 hane 5 rub'

Yekûn reayayı vakf

Yusuf Abdullah	Şaban Abdi	Mehmed Sefer	Ali Hasan	Mehmed Satır	Ahmed Hasan	Mehmed Şaban
----------------	------------	--------------	-----------	--------------	-------------	--------------

El-baki Neferan 9

Mükerrer neferan 7 hane 2 rub'

Mahalle-i Küçük

Neferan 12 hane 4

Yekûn reaya-yı vakf

Ahmed Himmət	Mahmud Halil	Mehmed Şaban	Yusuf İsa Mehmed	Halil Bâli	Habib Turgud	Ramazan veled-i Çavuş
--------------	--------------	--------------	------------------	------------	--------------	-----------------------

El-baki Neferan 5

Mükerrer neferan 7 hane 2 rub'

[Sayfa 13]

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mahalle-i İsa Fakih

Neferan 12 hane 4

Yekun reaya-yı vakf

İsa Yakub	Hasan Süleyman	Mehmed Hacı Mahmud	Budak_ Turgud	Himmet Bostan	Mehme d Yusuf	Hüsnü İmirdar
Hüseyin Bâli	Ahmed Mahmud					

Neferan 9 hane 3

el-bâki neferân 3

Mahalle-i Çarık

Neferan 34 hane 11 rub'

Yekûn reaya-yı vakf

Osman Turmuş	İbrahim Beşe	Hasan Hasan	Mehmed Ahmet	Durmuş Ebubekir	Abdullah Süleyman	Mehmed Ali	Samza Ali	Hacı Mehmed Ali
-----------------	-----------------	----------------	-----------------	--------------------	----------------------	---------------	--------------	-----------------------

Mükerrer neferan 9 hane 3

el-baki neferan 26 [25]

Karye-i Kasablı gayr-i ez vakf

Neferan 11 hane 3,5 rub'

Yekun reaya-yı vakf

Abdurrahim İlyas	Mehmed Durmuş	Sadık Seyfullah	Hasan Hüseyin
---------------------	------------------	--------------------	------------------

Mükerrer Neferan 4 hane 1 rub'

el-baki neferan 7

Karye-i Baran gayr-i ez vakf

Neferan 10 hane 3 rub'

Yekûn reaya-yı vakf

Hasan silik	Ramazan Koruca	Hasan Beşe	Hüseyin birader-i o
-------------	-------------------	------------	------------------------

Mükerrer Neferan 4 hane 1 rub' 1

el-baki neferan 6

Karye-i Saz gayr-i ez vakf

Neferan 12 Hane 4

Yekûn reaya-yı vakf

El-hac Mehmed	Sefer ibrahim
------------------	------------------

Mükerrer neferan 2 hane 0,5

el-baki Neferan 10

Cem''an yekûn

neferan 168 hane 58

yekûn

Reaya-yı evkaf ber-müceb-i defter-i evkaf ve tahrir-i cedid	El-baki neferan 101
---	---------------------

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Reaya neferan 67
Yekûn hane 22 rub'

Yekûn hane 35,5
rub'

Kaza-i Marmarada Halime Hatun Vakfına tahrir olunmuş iken hane-i avarıza dahi yazılan reayadır ki mükerrer vaki olmuştur ferman sultanumdur.

[Sayfa 15]

Hane

2 rub'
2
2
1,5 rub'
2 rub'
2
3
3
1 rub'
1 rub'
1,5

21,5 rub' 1

Sayfa 19

İzzetli Vezir-i muhterem defterdar paşa hakpâları hesab itdüresiz deyü

Fi 20 Mîm sene 1057

Sayfa 20

Defter oldur ki Marmara kazasının emri şerif-i ferman-ı mutâ' ayan-ı vilayet müsaveresi ile karyelerinde olan reaya mümehhid-i âmire ile tefahhus olunub husus-ı tahrir olundukdan sonra emr-i canibe külli kesr gelüp kaza-i Marmara ahalisi bir tarik ile emr-i şerif alub hane tahririçün varid olan emr-i şerif-i garrama ita'atleri ile hezâr-ı medâr olunub yüz yetmiş dört nefer reaya vakf olan reayadan hâric haneye tahrir olunub suret-i defter irsal ve vâki'-i hâl der-i divân-ı medara arz ve inha olundu bâki ferman dergah-ı adalet unvanınıdır tahriren fi'l-yevmül samîn vel 'işrin min zilkadetü'ş-şerife sene sitte ve hamsin ve elf.

Köyler	Neferân	Hâne	Kadim	Mücerred	Perakende-i	Temürcü	Mütekaid	Tavile
Karye-i Kösem 13	4,5	2	5	2	2	1		
Karye-i Gervere	6	2	5	1				
Karye-i Dere 3	1	3						
Karye-i Gökçeli	21	7	6	1				
Karye-i Seldirek	5	1,5 rub'	4	1				
Karye-i Hamidli	18	6,5	16					
Karye-i Sada 6	2 rub'	8	3					
Karye-i Kömürcüler	13	4 rub'	-					
Karye-i Kuyucak	27	9	4	11				2
Karye-i Keçiler29	9,5	1	14			2		
Karye-i Narcı 12	4	3	6			2		

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Karye-i Sayış	40	13	15	15	2		
Karye-i Kaşıkçı		38	13	1	4	8	3
Karye-i Selendi		58	19	15	7	3	
Karye-i Kuzu	35	12	20	14	1	5	
Karye-i Göbez	9	3	4	-			
Karye-i Kayışçılar		4	1 rub'	-	-		
Karye-i Beğobası		3	1	-	-	2	
Karye-i Yerebusan		4	1 rub'	4	-	1	
Karye-i Yemişli		3	1	4	-		
Karye-i Karamustafalı		4	1 rub'	2	2	2	
Karye-i Gülnos		32	10,5	15	-	5	1
Karye-i Bergele		17	5,5	5	1		
Karye-i Seğirdem		6	6	3			1
Karye-i Korkud		10	3 rub'	3			
Karye-i Kurcain		4	1 rub'	-			
Cemaat-i Gökmusalı		9	3	-	4		9
Toplam	429			90	3	34	18

Kazâ-i Marmara'nın ahalisi vakf olan reayasından fazla hane-i avarız alınub yine cümlesin tafrikiyle tahrir olunan reaya esamileridir ki zikr olunur.

Kasaba-i mezbureden Merhum Halime Hatun vakf-ı reayasından mahallatdan ve kuradan altmış yedi nefer reaya bir def'a vakf tahrir olunmuş iken avarız defterine dahi tahrir olunmağla yigirmi iki ve rub' haneleri idüb avarız defterinden ifrağ oluna deyu ferman olunmakta defterde ifrağ olundu. Fi 2 rebü'l-evvel sene 1057.

Nefs-i kaza-i Marmara gayri ez reaya-yı evkaf harice'z-defter (defter-i tahrir-i cedid)

Kaza-i Marmara'nun üç pare karyesi için olan **haric reayadır** ki ale'l-esami zikr olunur.

İskân Yeri	Reaya neferân	Hâne	Vakf-ı reaya mükerrer neferân ⁵³	Vakf-ı Reaya hâne	El-baki haric reaya neferân
Mahalle-i Cami-i Cedid	14	4,5 rub'	7	2 rub'	7
Mahalle-i Sasa	21	7	5	1,5 rub'	16
Mahalle-i İsa Fakih	12	4	9	3	3
Mahalle-i Cami-i Kebir (atik)	18	6	7	2 rub'	11
Mahalle-i Harcı Halil	14	4,5 rub' 1	6	2	8
Mahalle-i Çarık	34	11 rub' 1	9	3	25
Mahalle-i İç Hisar	16	5 rub' 1	7	2 rub'	9
Mahalle-i Küçük	12	4	7	2 rub'	5

⁵³ Halime Hatun Vakfı reayası ve haneleridir.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Karye-i Saz (<i>gayi ez vakf</i>)	12	4	2	0,5	10
Karye-i Kasablı (<i>gayi ez vakf</i>)	11	3,5 rub' 1	4	1 rub'	7
Karye-i Baran (<i>gayi ez vakf</i>)	10	3 rub' 1	4	1 rub'	6
Toplam	174 ⁵⁴	58	67	21 rub' ⁵⁵	107 ⁵⁶

cem''an neferan 513 yalnız beş yüz on üçdür.

Mücerredan neferan 90 yalnız doksandır.

Yekûn

Neferan 513

+ 090

603

Yekûn hane 201

- 1

El-baki 200

'an karye-i ... tarih fi 22 Mîm sene 57

Hurrîre'l-.... ve teâla esseyyid Mehmed el-kadı be-medine-i Bergama tahrir-i be-kazâ-Marmara .... El-imam 'afa anhû

[Sayfa 29]

Vech-i meşruh üzere mahallinde zabt olunub suret-i defter virile

Kaza-i Marmara der liva-ı Saruhan haneha-ı avânz kazâ-i mezbure ber-müceb-i defter-i hazine

Aslı hane 180,5	İlhakat ''an reaya ''an haric-ez defter ber-müceb-i tahrir cedid kayd şud			
	Neferan			
	57 fi 100 5700			
	Reaya-yı mütekaid neferan 35	Reaya-yı kalkan Neferan 1	Reaye-yı Tavile Neferan 18	Reaya-yı Temürçü neferan 3
	Yekûn Hane 14,5			

Fi 20 Mîm sene 1057

Cem''an hane 195

Ber-müceb-i defter-i tahrir-i cedid maa haric reaya

neferan 603

beher 3 nefer fi 1 hane

Yekûn hane 201

ziyade hane 6

Kaza-i mezbure defter-i mevkuftada *yüz seksen buçuk hane* olub haliya tahrir-i cedide zam olunan elli yedi nefer mütekaid ve tavile perakendesı reayasıyla yüz doksan beş hane olur.

⁵⁴ Neferan toplamı 168, hâne 58 gösterilmiştir: BOA. Mad. 15545, s. 10.

⁵⁵ Defterde 22 rub' hâne yazmaktadır, BOA. Mad. 15545, s. 25

⁵⁶ El-bâki neferân yekûnu defterde 101 olarak gösterilmiştir, BOA. Mad. 15545, s. 13.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Müceddeden tahrir olunan altı yüz üç nefer reayanın her üç neferi bir hane üzere iki yüz bir hane olub bu takdirce altı hane asl-ı maldan ziyade olmuş olur bu babda ferman sultanınundur.

[Sayfa 30]

Defter-i icmal reaya-yı kaza-i Marmara haneha-ı avarız kaza-i mezbure ber-müceb-i defter-i tahrir-i cedid Şeyh Mehmed Kadı-i Bergama el-muharrir ba emri şerif

Nefs-i kaza-i Marmara avarız reaya-yı evkaf haric-ez defter.⁵⁷

Mahalle-i Cami-i Cedid
neferan 14 hane 4,5 rub'

Mahalle-i Sasa
Neferan 21 hane 7

Mahalle-i İsa Fakih
Neferan 12 hane 4

Ba ferman-ı âli ifrağ 'an
vakf-ı Halime Hatun fi 2
R sene 57
nefer 7 hane 2 rub'

Ba ferman-ı âli ifrağ 'an
vakf-ı Halime Hatun
el-vaki fi 2 R sene 1057
neferan 5 hane 1,5 rub'

Ba ferman-ı âli ifrağ 'an
reaya-yı vakf-ı Halime Hatun
fi 2 R sene 57
neferan 12 hane 4

El-baki hane 2,5 rub' ba
ferman-ı âli fi 27 R
sene 1057

El-baki hane 5 rub' ba
ferman âli
fi 27 şevval sene 57

El-baki neferan 4 hane 1
ve rub' Ba ferman âli fi
27 şevval sene 1057

$4,5 \text{ rub}' + 7 + 4 = \underline{15,5}$ rub
--

Mahalle-i cami-i atik
Neferan 18 hane 6

Mahalle-i Harcı Halil
Neferan 14 hane 4,5 rub'

Mahalle-i Çarık
Neferan 34 hane 11 rub'

Ba ferman ifrağ 'an vakf-ı
Halime Hatun fi 2
rebiülahir sene 57
neferan 7 hane 2 rub'

Ba ferman ifrağ 'an vakf-ı
Halime Hatun fi 2
rebiülahir sene 57
neferan 6 hane 2

Ba ferman ifrağ 'an vakf-ı
Halime Hatun fi 2 rebiülahir
sene 1057
neferan 9 hane 3

El-baki **hane 3,5 rub'** ba
ferman âli fi 27
şevval sene 1057

El-baki hane **2,5 rub'**
ba ferman âli fi
27 şevval sene 1057

El-baki **hane sîlik (8 rub')**
ba ferman âli fi 27
şevval sene 1057

$6 + 4,5 \text{ rub}' + 11 \text{ rub}' =$ <u>22</u>
---

⁵⁷ Belgede her üç mahallede bir, üçünün toplam haneleri yazılmıştır. Kutucuk içinde belirtilmiştir.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Mahalle-i iç hisar
Neferan 16 hane 5 rub'

Ba ferman ifrağ 'an vakf-ı
Halime Hatun fi 2 rebiülahir
sene 57
neferan 7 **hane 2,5**

El-baki hane **2,5 rub'**
ba ferman âli fi
27 şevval sene 1057

Karye-i Saz
haric ez-defter reaya
neferan 12 hane 4

İfrağ "an vakf-ı Halime
Hatun
Fi 2 rebiülahir sene 57
neferan 2 hane 0,5

El-bâki **hane 3,5** ba
ferman-ı âli fi 27 şevval
sene 1057

Karye -i Kösem kadim 2
Neferan 13
Reaya nefer 7
El-bâki Neferan 1
Tavile neferan 1
Perakende-i temürcü
nefer 2
Hane 4,5
Mütekaid reaya 2
Karye-i Gökçeli
kadim 6
Neferan 21
Hane 7

Mahalle-i küçük
Neferan 12 hane 4

Ba ferman ifrağ 'an vakf-ı
Halime Hatun Fi
2 rebiülahir sene 1057
neferan 7 hane 2,5

El .... Hane 5 **hane 1,5**
ba ferman .... Fi 27
şevval sene 1057

Karye-i Kasablu
'an reaya-yı harice'z- defter
Neferan 11 hane 3,5 rub'

İfrağ "an vakf-ı Halime
Hatun fi 2 rebiülahir sene 57
neferan 4 hane 1 rub'

El-baki **hane 2,5** ba
ferman-ı âli 27 şevval sene 1057

Karye-i Gervere kadim 5
Neferan 6 hane 2

Karye-i Seldirek
kadim 4
Neferan 5
Hane 1,5 rub'

Yekûn hane 47
Ref-i şüd "an vakf-ı
Halime Hatun - 19 rub'
27,5 rub'

[Mahalleler
toplamaı]:
5+ 4 rub' = + 9 rub'
yekun 47

Karye-i Baran
'an reaya-yı harice'z-defter
Neferan 10 hane 3 rub'

İfrağ_ 'an vakf-ı Halime Hatun
el-vaki fi 2 Rebiülahir sene 57
Neferan 4 hane 1 rub'

El-baki hane **2 ba** ferman âli

**Hane = 4 + 3,5 rub' + 3
rub' =**
11

Fi 27 şevval sene 1057
(metinde silik)

Karye-i Dere kadim 3
Neferan 3 hane 1

Hane=
4,5+2+1= 7 rub' 2

Karye-i Hamidili kadim 16
Neferan 18 hane 6,5

Hane =
7+1,5rub'+6,5=15rub'

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Karye-i Kömürcüler
perakende-i Temürcü

Neferan 13 hane 4 rub'

Hane=
4 rub'+ 2 rub'+ 9= 15
rub' 2

Karye-i Keçiler kadim 1
Neferan 29

Mütekaid nefer 2
Reaya nefer 27

[**Hane 9,5**]

Karye-i Sada kadim 8

Neferan 6 hane 2 rub'

Karye-i Narcı kadim 3
Neferan 12

Reaya-ı m tekaid nefer
2 Reaya nefer 10

Hane 4

ba ferman ifrağ fi 22
muharrem sene 1057
hane 1
el-baki hane 3

Karye-i Kuyucak maa  mer

Neferan 27

tavil nefer 3
Reaya nefer 24
Hane 9

Karye-i Sayış kadim 15
Neferan 40

M tekaid reaya neferan 2
Reaya neferan 38

Hane 13

Hane =
9,5+4+13= +26,5
Yekun hane:75,5 rub'

(Sayfa 31)

Karye-i Kaşıkçı kadim 10

Neferan 38

Reaya neferan 23

Reaya m tekaid neferan 8

M cerred neferan 4

Tavile neferan 3

Hane 13

Karye-i selendi kadim 15

Neferan 58

Reaya neferan 47

Reaya-yı m tekaid neferan 3

M cerred
neferan 7

Reaya-yı Tem rc 
neferan 1

Hane 19

Karye-i Kuzu kadim 20

Neferan 35

Reaya neferan 18

Reaya m tekaid neferan 5

M cerred neferan
11

Reaya-yı Temürcü
neferan 1

Hane 12

Karye-i G bez kadim 4

Reaya neferan 9 Hane 3

Hane = 13+ 19+ 12+ 3=
47

Karye-i Kayışcılar

Reaya neferan 4 Hane 1 rub'

Karye-i Yerebusan Kadim 4

Neferan 4

Reaya neferan 3

Reaya-yı mütekaid neferan 1

Hane 1 rub'

Karye-i Yemişli kadim 4

Reaya Neferan 3 Hane 1

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Karye-i Beğobası

Neferan 3

reaya neferan 1   Reaya-yı mütekaid neferan 2   Hane 1

$$\text{Hane} = 1\text{rub}' + 1\text{ rub}' + 1 + 1 = \underline{4,5}$$

Karye-i Kara Mustafalı kadim 2

Nefer 4

Reaya neferan 2   Reaya-yı mütekaid neferan 2   Hane 1 rub'

Karye-i Gelenos Maa manastr vakf-ı sultan selim han   kadim 13

Neferan 32

Reaya neferan 26   Tavile neferan 1   Reaya-yı mütekaid neferan 5

Hane 10,5   on buçuk hanedir.

Karye-i Bergele   kadim 5

Neferan 17

Reaya neferan 16   Mücerred neferan 1   Hane 5,5

Karye-i Seğirdem   kadim 3

Neferan 6

reaya neferan 5   Tavile neferan 1   Hane 2

$$\text{Hane} = 1\text{ rub}' + 10,5 + 5,5 + 2 = \underline{19\text{ rub}'}$$

Karye-i Korkud kadim 3

Neferan 10

Reaya neferan 7   Reaya-yı mütekaid neferan 2   mücerred Neferan 1   Hane 3 rub'

Karye-i Kurcain

Reaya neferan 4   Hane 1 rub'

Cemaat-i gök musalu 'an taife-i tavilegan zamm-ı cedid

Neferan 9

Reaya neferan 5   Mükerrer Neferan 4   Hane 3

$$\text{Hane} = 3\text{ rub}' + 1\text{ rub}' + 3 = \underline{7,5}$$

$$\text{Yekun hane} \quad \quad \quad 78\text{ rub}'$$

Mahalle-i Sofular haric-ez-defter vakf-ı der nefsi-i Marmara ba ferman-ı Ali

Fi 2 R sene 1057

Hane 5,5

"an ref-i şüd ba ferman Fi 4 Şaban sene 1057

Kadimden muaf olmağla tahrirden sonra üzerlerine tahmil olunan beş buçuk hane eski yerine kayd oluna deyu ferman olunmuşdur fi't-tarihi'l mezbur.

Yekün

Reaya neferan 519	Mütekaid	Reaya-yı tavile	Perakende-i Temürcü	Reaya-yı
-13__	neferan 35	neferan 18	neferan 3	Kalkan
Temürcü 506		Hane 6	+ 13	Neferan 1

16

Neferan 603

Cem'an	suret-i dade fi 20 M sene 1057
Hane 47	
75,5	rub'
+ 78	rub'
201	
- 1	ifrağ -ı mezbure karye-i Narcı
200	
- 22	rub' "an reaya-yı Halime Hatun bâ- ferman
177,5	rub'
- 35,5	rub' "an vakf-ı Halime Hatun
142	

(Sayfa 34)

Defter-i haneha-ı avâriz kaza-i Marmara der livaya-ı Saruhan ber-mûceb-i defter-i hazine-i amire 'an tahrir-i cedid olan Şeyh Mehmed kâdı-i Bergama el-muharrir.

Kaza-i Marmara gayri ez-reaya-yı evkaf haricez defter.

	Neferân	Hane
Mahalle-i camii cedid tabii mezbur	14	4,5 rub'
Mahalle-i Sasa tabii mezbur	21	7
Mahalle-i İsa Fakih	12	4
Mahalle-i camii atik tabii mezbur	18	6
Mahalle-i Harcı Halil tabii mezbur	14	4,5 rub'
Mahalle-i Çarık tabii mezbur	34	11 rub'
Mahalle-i İç Hisar tabii mezbur	16	5 rub'
Mahalle-i Küçük tabii mezbur	12	4
Karye-i Saz tabii mezbur	12	4
Karye-i Kasablı tabii mezbur	11	3,5 rub'
Karye-i Baran tabii mezbur	10	3 rub'
Karye-i Kösem tabii mezbur	13	4,5
Karye-i Gervere tabii mezbur	6	2
[Sayfa 36]		
Karye-i Dere tabii mezbur	3	1
Karye-i Gökçeli tabii mezbur	21	7
Karye-i Seldirek tabii mezbur	5	1,5 rub'
Karye-i Hamidli tabii mezbur	18	6,5
Karye-i Sada tabii mezbur	6	2 rub'
Karye-i Kömürçüler tabii mezbure	13	4 rub'
perakende-i Temürçü		
Karye-i Kuyucak maa Ömer tabii	27	9

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

mezbur		
Karye-i Keçiler tabii mezbur	29	9,5
Karye-i Narcı tabii mezbur	12	4
Karye-i Sayış tabii mezbur	40	13
Karye-i Kaşıkçı tabii mezbur	38	13
Karye-i Selendi tabii mezbur	58	19
Karye-i Kuzu tabii mezbur	35	12
Karye-i Göbez tabii mezbure	9	3
Karye-i Kayışçılar tabii mezbur	4	1 rub'
Karye-i Yerebusan tabii mezbur	4	1
[Sayafa 39]		
Karye-i Beğobası tabii mezbur	3	1
Karye-i Yemişli tabii mezbur	3	1
Karye-i Kara Mustafalı tabii mezbure	4	1 rub'
Karye-i Gelenos maa' Hızır'da vakf-ı	32	10,5
Sultan Selim Han tabii mezbur		
Karye-i Bergele tabii mezbure	17	5,5
Karye-i Seğirdem tabii mezbure	6	2
Karye-i Korkud tabii mezbure	10	3 rub'
Karye-i Kurcain tabii mezbure	4	1 rub'
Cemaati-i Gök Musalu 'an taife-i	9	3
tavilegan sahh-i cedid tabii		
mezbur		

[Sayfa 40]

Yekûn hane 200 yalnız iki yüz hanedir

Müceddeden emr-i şerif ile tahrir olunan defterin suretidir ki vech-i meşruh üzere mevkufatdan hıfz olundu tahrir fi 4 Safer sene 1057

III. SELİM'İN FİKRÎ YAPISI*

Çetin AKYURT **

III. Selim, Osmanlı Devleti'nin 28. hükümdarı olup, III. Mustafa'nın oğludur. III. Selim 1789 yılından 1807 yılına kadar 18 yıl iktidar gücünü elinde tuttu.

III. Selim tahta çıktığı zaman devlette bir bozulmanın işaretleri ortaya çıkmaya başlamasına rağmen toprak itibarıyla dünyanın en büyük devleti vasfına sahipti.¹

III. Mustafa devletin içine düştüğü buhranın farkındaydı. Bu hususta yapılması gerekenleri düşünmekte ve bunu oğlu ile paylaşmakta idi. Bu durum Selim'in fikrî yapısının oluşmasına büyük katkı sağladığı bir gerçektir. Devletin gidişatındaki bozukluğun düzeltilmesinin ilk önce ordudan başlanması düşüncesi baba ve oğlunun mutabakata vardığı ortak bir noktaydı.²

III. Selim daha veliaht iken hükümdarlık ile ilgili fikrini şu beyt ile ifade etmiştir:

Lâyık olursa cihanda bana taht-ı şevket
Eylemek mahz-ı safadır bana nâsa hizmet

Ayrıca birçok hatlarının sonunda "bu işlere halk da ne der?" cümlesi vardır.³

III. Selim iktidara gelmeden önce yapması gerekenleri düşünmüş ve günü gününe ülkedeki hadiseleri takip etmiştir. Devleti yönetmeye başlayacağı zamana kadar yapacağı işleri tasarlamış ve bunun alt yapısını oluşturmak amacıyla Fran-

* Bu yazı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi ev sahipliğinde, İstanbul'da 21-22 Mayıs 2012 tarihinde gerçekleştirilen *Nizâm-ı Cedid Başlangıcının 220. Yılı Münasebetiyle Yenileşme Hareketleri Sempozyumu*'nda sunulan bildirinin makale haline getirilmiş şeklidir.

**Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dr.cetinaykurt@gmail.com

¹ Enver Ziya Karal, Selim III.'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedid- Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988. s.1.

² Enver Ziya Karal, Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s.7.

³ Karal, 1988, a.g.e., s.147

sa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlamıştır. Bundaki bir hedefi de devlete vermeyi tasarladığı siyasi pozisyonu belirlemektir.

Bu mektuplaşmaları I. Abdülhamid biliyordu ve hoşgörüsüyle karşılamıştı.⁴ Bir görüşte hükümdarın Selim'in mektuplarından haberdar olmadığı şeklindedir.⁵ Her ne olursa olsun bu teşebbüs büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

III. Selim devletin bozulan mekanizmasının onarılması hususunda Fransa ile iyi münasebetlerin kurulması gerektiğine inanmaktaydı. Fransa Sefarethanesi ile III. Selim arasındaki muharebeyi İshak Bey Avrupa'ya gidinceye kadar sağladı.⁶ III. Selim'in Fransa Kralına ve Fransa Hariciye Nazırına gönderdiği mektupları kendisi kaleme almıyordu; bunları yazan o dönemde amedcilik görevinde bulunan Ebubekir Ratip Efendi idi.⁷ Veliht bu mektuplarının birinde Fransız dostluğuna olan güvenini belirttikten sonra, Rusya'yı düşman bildiğini ifade etmektedir.⁸ XVI. Louis, Selim'e verdiği cevapta, Fransız-Türk dostluğuna temas ettikten sonra askerî başarılar için sağlam bir ordunun teşekkül etmesi gerektiğini belirtmekte idi. Yeniliklerde ilerleme yapmak için çalışmanın gerekliliğini ifade ediyordu.⁹ Bu yapılan uyarılara III. Selim sinirlense de, tahta çıktığında reformların fikrî yapısının oluşumuna büyük katkı sağlamıştı.

Selim veliahtlık döneminde "topçuluk tekniğine dair" bir risale kaleme almıştır.¹⁰ Bu durum bile veliahtın çok yönlü bir insan olduğunu göstermektedir.

III. Selim, 7 Nisan 1789'da Osmanlı tahtına çıktığı vakit önceden planladığı bir yeniliği gerçekleştirmiştir. Saray geleneklerine göre, Osmanlı padişahları kılıncı kuşanmadan önce Cuma selamlığına çıkmazlarken, III. Selim farklı bir davranış ile ilk Cuma namazını kılmak üzere, Ayasofya camiine gelmiştir.¹¹

III. Selim devlet mekanizmasının iyi çalışması için, veliahtlık döneminden beri kendisine bağlılığını bildiği kişilere yeni görevler verdiği gibi, ulemâyı ve as-

⁴ İlber Ortaylı, Osmanlı Düşence Dünyası ve Tarih Yazımı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s.98.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI İle Muharebeleri" Belleten, c.II., 1938, s.202

⁶ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.Metin Kiratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.39.

⁷ Uzunçarşılı, a.g.m., s.197.

⁸ Uzunçarşılı, a.g.m., s.211.

⁹ Uzunçarşılı, a.g.m., s.213-214.

¹⁰ Mehmed Esad, Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn, İstanbul, 1312, s.30.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.200.

kerleri taltif etti.¹² Bu şekilde tasarladığı reformların uygulamasının daha şevkle olacağı fikrindeydi. Ancak bu fikri uygulamada arzulan neticeyi vermemiştir.

Devletin bünyesini tekrar sağlam yapıya kavuşturmak amacıyla, III. Selim devlet ileri gelenlerini millete hizmet için teşvik etmekteydi. Bu düşünceden hareket ile devletin içinde bulunduğu durumu müzakere etmek ve neticesinde bir nizam vermek için bizzat kendisinin başkanlık ettiği Meclis-i Meşveret'i toplantıya çağırdı. ¹³ Toplantıya yönetici sınıfa mensup iki yüzden fazla kişi katıldı. Bunlar arasında; kadılar, valiler, kâtipler ve müderrisler, askerî sınıf ve memurlar bulunmakta idi. İki gün boyunca katılımcılar fikirlerini beyan ettiler. Toplantıya katılanlardan problemlere ilişkin reform önerilerini rapor hâline getirmelerini istedi. III. Selim, sunulacak önerileri dikkate alacağını ifade etti.¹⁴III. Selim'in, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde gelenek olan meşveret yöntemine ehemmiyet vermesi ve bu yöntemi değerlendirmek istemesi bir ıslahat hareketidir.

III. Selim, Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile harp yaptığı sıralar ordunun hiçbir neticeye ulaşmadığını görmüştü. III. Selim Osmanlı Devleti'nin idaresini eline geçirdiğinde, ıslahatı yalnız bir askerî ıslahat olarak hedeflememişti. Ancak ıslahata ordudan başlanması gerektiğinin farkındaydı. Devrinin "Nizam-ı Cedid" adını taşıyacak olan ıslahat hareketinin, sadece askerî ıslahata isim olarak verilmiş olmasının nedeni askerî ıslahattan başlanması olabilir. Esasen "Nizam-ı Cedid", III. Selim'in cemiyet sahasında da yapmak istediği ıslahatın tamamını ifade eder.¹⁵ Bunun içinde Avrupa'nın ilim, teknik ve tecrübelerinden istifade yoluyla idarî, mülkî, askerî, ticarî, siyasî gibi geniş bir alan mevcuttu.

III. Selim, ıslahat hareketinin uygulamasına başlamadan önce de, tecrübe, ilim ve teknikinden faydalanmak istediği Avrupa'yı tahlil etmek ihtiyacı duymuş idi. Bu amaçla, devrin ilim adamı Ebubekir Râtip Efendi'yi elçi olarak, Viyana'ya gönderdi. Ratip Efendi yazdığı Sefaretnâme'sinde Avrupa devletlerinin müesseseleri hakkında açıklamada bulunduktan sonra, Avrupa devletlerinin ilerlemesini değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin de ilerlemesi için gerekli şartları ortaya koymuştu.¹⁶ Bundan başka III. Selim, ıslahatlara başlamadan evvel dönemin devlet adamlarının da fikirlerini öğrenmek istedi. Bundan gayesi sağlam bir düşünce yapısı ile hareket etmek ve geniş bir katılımı ıslahat hareketini devlet politikası

¹² A. Cevat Eren, "Selim III " İslam Ansiklopedisi, c.X, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s.442.

¹³ Ahmet Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s.169.

¹⁴ Stanford J.Shaw, Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s.98-100.

¹⁵ Karal, a.g.e.,1988,s.27.

¹⁶ Eren, a.g.m., s.448.

olarak uygulamak istemesidir. III. Selim, bu amaçla 1792 yılında dönemin devlet adamlarından ülkenin askerî, iktisadî, siyasî, malî, dinî ve ilmî vaziyetiyle ilgili yapılması gerekli hususlarda fikirlerini lâyhalarla belirtmelerini ferman buyurdu. Padişahın bu fermanı üzerine, başta sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere yirmi iki devlet adamı lâyiha sundular. Bunlardan yirmisi Osmanlı, ikisi de Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Avrupalı Hristiyan idi.¹⁷

Lâyhaların sunulduğu sırada, Avusturya ile harp henüz sona ermişti. Rusya ile de mütareke görüşmeleri devam etmekteydi. Bu bakımdan devlet adamları harbin kuvvetli etkisi altında lâyhalarını hazırladılar. Bundan dolayı lâyhaların ana temasını askerî alandaki ıslahat teşkil ediyordu. Bunları da üç grupta özetlemek mümkündür. Birinci grup, Yeniçeri Ocağı ve diğer ocakların, Kanunî Sultan Süleyman dönemindeki kanunnâmelere göre düzenlenmesini istiyordu. İkinci grup, Kanuni Sultan Süleyman kanunnâmeleri icabından diyerek Frenk talim ve terbiye usulleri ve silahlarının kabul ettirilmesini teklif ediyorlardı. Üçüncü grup ise, Yeniçeri Ocağının kaldırılması veya ıslah edilmesinin mümkün olmadığı fikriyle bu ocağın bir kenara bırakılarak Avrupa esaslarına göre yeni bir ordunun teşkilini arzulamaktaydı.¹⁸

III. Selim bu görüşleri aldıktan sonra on kişiden oluşan bir heyet kurdu, başkanlığına devrin ilim adamlarından İsmet Bey'i getirdi. Bunlara ıslahat programı hazırlamasını emretti. Heyetin hazırladığı program 72 madde idi. Program geniş bir alanda ıslahat programını kapsıyordu. Neticede askerî alandaki ıslahat ile başladı.¹⁹

Devlet adamları, Yeniçeri Ocağı'nın dışında bağımsız bir asker ocağının meydana getirilmesinin tehlike arz edeceği düşüncesiyle kabul etmediler. Bu düşünce "Nizam-ı Cedid" Bostancı Ocağına bağlı, bostancı tüfenkçisi ocağı şeklinde tesis edildi.²⁰ III. Selim'in işi çok zordu. Çünkü ıslahat teklifleri şiddetli bir muhalefet uyandırdı.²¹ III. Selim gerçekleştireceği askerî ve diğer reformlar için ekonomi alanında alınması gereken tedbirleri uygulamaya soktu. Malî kaynak yaratmanın bilincinde olarak "İrad-ı Cedid" adı altında yeni bir hazine kurdu.²² Devlet

¹⁷ Engin Çağman, III. Selim'e Sunulan ıslahat Lâyhaları, İstanbul, Kitabevi, 2010, s.XI. Ayrıca bkz. Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1996, s.164.

¹⁸ M.Tayyib Gökbilgin, "Nizam-ı Cedid", İslam Ansiklopedisi, c.IX, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1964, s.311.

¹⁹ Eren, a.g.m.s.447. Ayrıca bkz.Yusuf Akçura, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.157.

²⁰ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.V. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.65.

²¹ Lewis, a.g.e.,s.59.

²² Carter V. Findley, Modern Türkiye Tarihi, Çev. Güneş Ayaş, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s.33.

parasının korunması ile ilgili tedbirler aldı. Zahire Nazırlığı ihdas edilerek, zahire toplama ve dağıtma işi vurguncu tüccarların elinden alındı.²³ III.Selim tarafından alınan bu ekonomik tedbirler hep devletin refahını artırma fikrinden kaynaklanmaktaydı.

III. Selim eğitim faaliyetlerine de önem vermekteydi. Kara ve deniz kuvvetleri için yetiştirilecek zabıtların Avrupa'nın teknik ilminden yararlanmaları için 1794 tarihinde ilk Türk teknik okulu Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyunu açtı.²⁴ Bu durum III. Selim'in fikir olarak Batı teknolojisini bir an önce devlete kazandırmanın eğitimden geçtiğine inandığının kanıtı olarak ifade etmek mümkündür. Ayrıca III. Selim yeni bir tıp okulunun açılması arzusunda idi. Ülkesinin hekim ihtiyacını bir ölçüde de olsa karşılayabilmesi için bir Rum okulunda bir tıp şubesi açtırdı.²⁵ III. Selim müderrislerin ehliyetli olmalarına ve imtihansız rüûs verilmemesi hususunda hassasiyet göstermiştir.²⁶ Ancak ıslahat teşebbüsleri ilmiye alanında arzulanan neticeyi verememişti. Çünkü ulema, bozguncu ve yıkıcı kuvvetlerle işbirliği yapmaktan çekinmemiştir.²⁷

Osmanlı Devleti'nin dış gelişmeler üzerine Prusya ile yaptığı ittifak çok önemlidir.²⁸ Çünkü Osmanlı Devleti yaptığı bu ittifak ile Avrupa devletlerinin uygulamaları ile birbirleriyle olan ilişkilerini daha iyi yorumlamaya başlamıştır. III. Selim bu şekilde devlete yeni bir siyasi anlayış getirmiştir.

III. Selim devrine kadar Osmanlı elçileri daimi ikamet elçisi değillerdi.²⁹ Osmanlı Devleti, III. Selim ile birlikte yerleşik diplomatik temsilcilerden oluşan Avrupa diplomatik sistemini benimsemiştir. Bu şekilde Osmanlı diplomasisini Avrupa devletleri seviyesine taşımıştır. Osmanlı Devleti atadığı, elçileri "itibarlı" kişilerden seçmiştir.³⁰ Diplomasinin teşekkülü, III. Selim devrinde Osmanlı Devleti siyasi organizasyonundaki en önemli değişikliktir.³¹ III. Selim ilk kez Londra

²³ Eren, a.g.m.,s.448. Ayrıca bkz. Yavuz Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s.156.

²⁴ Eren, a.g.m.,s.447.

²⁵ Esin Kâhya, Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1997, s.4

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.255.

²⁷ Karal, a.g.e., s.131.

²⁸ Shaw, a.g.e., s.60.

²⁹ İlber Ortaylı, Osmanlı'da Milletler ve Diploması, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.238.

³⁰ Maria Pia Pedani, 'Osmanlı Padişahının Adına' İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik' Gönderilen Osmanlılar, Çev. Elis Yıldırım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011, s.167.

³¹ Gülnihal Bozkurt, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s.43.

(1793), Viyana (1794), Berlin (1795) ve Paris'te daimî Osmanlı elçiliklerini kurmuştu.³² Ayrıca III. Selim önemli Akdeniz ticaret merkezlerinde konsolosluklar kurmak suretiyle, Osmanlı tüccarlarının Avrupalılarla olan rekabet ortamını geliştirmeye önem verdi.³³ III. Selim özellikle elçiler vasıtasıyla Avrupa devletlerinin siyasî yapılanmasını saptadığı gibi buna göre dış politikayı belirlediğini söylemek mümkündür.

III. Selim memleketin imar edilmesi fikrindeydi. Bu bakımdan birçok yeni binalar yaptırdığı gibi, eski eserlerin onarılmasına büyük önem vermişti.³⁴

III. Selim tahta çıktığı zaman içinde bulunduğu şartlar XVIII. asırdaki padişahların hepsinden farklı idi. III. Selim'in dönemine göre gayet cesur hedefleri vardı. Bu hedefler, özellikle yenicilerin kaldırılmasını ve Avrupa medeniyetine dâhil olmak üzere tesis edilmişti.

Selim veliaht iken devlet için yapılması gereken her alandaki reformların fikrî alt yapısının temellerini oluşturmuştu. Buna karşılık iktidara geldiğinde yine de toplum önderlerinin fikirlerini değerlendirdi. Bundan amaç ıslahatları geniş bir katılımcı kadro ile gerçekleştirmek istediği kesindir. III. Selim yapmayı düşündüğü ıslahatları gerçekleştirmek için iyi niyetli olduğu şüphesizdir.

III. Selim, döneminde, yeni kurumların, uygulamaların ve fikirlerin oluşmasına büyük bir katkı sağladı. Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlardaki bozulmanın devletin geri kalma sebebi olduğunun bilinci içindeydi. Bunun için Avrupa'da teşekkül eden, siyasî, ekonomik ve sosyal yapılanmanın farkında olarak devlet mekanizmasına yön vermeye çalıştığını söylemek mümkündür. Askerî amaçlarla yabancı dil ve tekniklerle eğitim alan Osmanlılar, Avrupa fikriyatını anlama ve değerlendirme yoluna gittiler. Bu durum daha sonraki dönemde yöneticilerin ıslahatları için büyük bir kazanç teşkil etti.

III. Selim iktidar olduğunda askerî teşkilatın içinde bulunduğu düzensizliği önlemek ve bir şekilde de darbeleri bertaraf etmek gayesiyle ıslahata askerî yapılanmadan başlamıştı. Ancak 1808'de çıkar gruplarının çıkardığı karışıklık sonucu bir darbe ile katledilmiştir.

³² Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s.46.

³³ Zürcher, a.g.e., s.52

³⁴ Eren, a.g.m., s.437.

III. Selim reformlarını geniş halk kitlelerine tam anlamıyla anlatamaması sonucu, hareketinin tabansız kaldığını ifade etmek gerekir. III. Selim Osmanlı reform asrını başlatan bir kişi olarak kendisinden sonra gelen padişahlara da her konuda yeni fikirler kazandırdığını ifade edebiliriz.

KAYNAKLAR

- AKÇURA Yusuf, Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- BOZKURT Gülnihal, Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- CEZAR Yavuz, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.
- ÇAĞMAN Engin, III. Selim'e Sunulan Islahat Lâyihaları, İstanbul, Kitabevi, 2010.
- EREN A. Cevat, "Selim III " İslam Ansiklopedisi, C.X, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1977, s.441-457.
- ESAD Mehmed, Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, İstanbul, 1312.
- FİNDLEY Carter V., Modern Türkiye Tarihi, Çev. Güneş Ayaş, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011.
- GÖKBİLGİN M.Tayyib, "Nizam-ı Cedid", İslam Ansiklopedisi, c.IX, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1964, s.309-318.
- KÂHYA Esin, Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Türk Hekimleri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1997.
- KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, C.V. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- KARAL Enver Ziya, Selim III.'ün Hatt-ı Humayunları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- KARAL Enver Ziya, Selim III.'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedid- Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- LEWIS Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- MARDİN Şerif, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1996.
- MUMCU Ahmet, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- ORTAYLI İlber, Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- ORTAYLI İlber, Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- PEDANİ Maria Pia, 'Osmanlı Padişahının Adına' İstanbul'un Fethinden Girit Savaşı'na Venedik'e Gönderilen Osmanlılar, Çev. Elis Yıldırım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- SHAW Stanford J., Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Selim III'ün Veliht İken Fransa Kralı Lüi XVI İle Muharebeleri" Belleten, C.II., 1938, s.191-246.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

ŒEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

ZÜRCHER Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.

XIX. YÜZYILIN SONLARINDA ALÂİYELİ MEMURLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI

Selim Hilmi ÖZKAN*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti tarihte kurulan devletler içerisinde istisna bir yere sahiptir. Bunda Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu kurum ve müesseseler ile birlikte kurulduğu coğrafya, zaman ve mekân sınırları içerisinde emsallerine ve kendinden önce kurulan devletlere nazaran daha farklı olması etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Marmara havzasında başlayan genişleme ve fetih süreci 1683 Viyana kuşatmasına kadar kesintisiz devam etmiştir. Viyana kuşatması sonrası ise devlet bir taraftan daralma sürecine girerken bir taraftan da egemen olduğu coğrafyanın bir anda boşalmaması için çok büyük bir mücadele vermiştir. 1683 yılından imparatorluğun sona erdiği 1922 yılına kadar geçen 239 yıllık bu mücadele devresinde birçok reform ve yenileşme hareketleri yapılarak imparatorluğun izleri kalıcı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru yapılan en önemli reformlardan birisi de memurlarla ilgili düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler çerçevesinde XIX. yüzyılın sonlarına doğru, yani II. Abdülhamit döneminde yaklaşık olarak 35 bin memur istihdam edildi. Bu durumun bir sonucu devlet idaresinde de kurumsallaşma ve bürokrasi ön plana çıktı. Bu sayede devlet idaresi daha fazla merkeziyetçi bir görünüm kazanması ile birlikte memur istihdamı konusunda bir takım köklü değişiklikler de yapıldı. Bu değişikliklerden biri de memurların tercüme-i hâli niteliğindeki sicil kayıtlarının tutulmasıdır. Bu amaçla 6 Şubat 1879'da Sicill-i ahvâl Komisyonu kuruldu. Kurulan bu komisyon Arif Paşa'nın Cağaloğlu'ndaki konağında toplanarak işe başladı. Gerekli kanuni düzenlemeler yapıldıktan sonra komisyonun masrafları için ödenek ayrıldı. Bastırılan Tercüme-i hal varakalarının nasıl doldurulacağı konusunda komisyon bilgilendirildi. Sicill-i ahvâl komisyonu şer'iyye, askeriye ve zaptiye personeli dışında kalan dâhiliye, mülkiye, adliye ve maliyede görevli vekiller, vezirler ve diğer memurların doğru ve ayrıntılı biyografik sicillerini tuttu. Ahmed Cevad Paşa'nın sadareti sırasında 8 Temmuz 1894 tarihinde, Sicill-i

* Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi, shilmi@yildiz.edu.tr.

ahvâl komisyonunun bağımsız şekilde hareket etmesi ve daimi olması için ferman çıkarılmıştır¹.

Komisyon, 1896'da Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu'na dönüştürüldü. Bu komisyon, 1908'den sonra Sicill-i Ahvâl İdaresi adı altında Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Komisyon çalışmaları sonucunda 201 adet defterde 92.137 devlet memurunun bilgileri Sicill-i Ahvâl Defterlerine kaydedilerek her memura birer sicil belgesi tanzim edilmiştir. Ancak bu sayının gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. Çünkü memurların defterlerde farklı isimlerle mükerrer kaydedildikleri, ya da başka bir sayfaya yapılan zeyillerin de bu sayıya dâhil edildiği düşünüldüğü zaman bu sayının yaklaşık 52.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir².

Memurlar tarafından doldurulan ve ilgili birimler tarafından da onaylanan bu sicil kayıtlarında memurun adı ve unvanı, doğum tarihi ve yeri, baba adı, babasının mesleği ve mensup olduğu sülale, etnik kökeni, eğitim durumu, bildiği yabancı diller, göreve başlayış ve ayrılış tarihleri, görev yeri ve görev yaptığı yerler, ayrıca görev yaptığı birimler, görevinden istifa ya da görevden alınma sebepleri, liyakat ve ehliyet durumu, memuriyeti boyunca aldığı maaşlar, aldığı terfiler ve ödüller, haklarında yapılan inceleme ve soruşturmalarla ilgili daha birçok bilgileri bu defterlerde bulmak mümkündür³.

1. Alâiye'li Memurların Doğum Tarihleri ve Aile Durumları

Sicill-i Ahvâl Defterlerine kayıtlı 92.137⁴ memur içerisinde, Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında Alâiye doğumlu 43 memur görev yapmıştır. Sicil kayıtlarını incelediğimiz bu 43 memurun doğum tarihleri 1829 ile 1890 arasında değişmektedir. Memurlardan Mehmed Kamil Efendi, Ahmed Selahaddin Efendi ve Fahreddin Efendi İstanbul; Ahmed Tevfik Efendi Konya; Mehmed Eşref Efendi Rodos; Mehmed Zahid Efendi'de Akseki doğumludur. Diğer memurlar Alâiye merkez ve köylerinde dünyaya gelmişlerdir. Memurlardan sadece Samuel Efendi Musevi milletindedir. Diğerlerinin milleti ve etnik kökeni hakkında bir

¹ Atilla Çetin, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Haziran, 1992, s. 35, 36.

² Kemal Daşcıoğlu, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar", *Buldan Sempozyumu*, 23-24 Kasım, 2006, s. 562.

³ Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879- 1909)*, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 8- 17; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1993, s. 210; Ayhan Yüksel, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*, İstanbul, 2004, s. 28.

⁴ Bu rakamın 52.000 civarında olduğunu daha önce izah etmiştik.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

bilgi olmadığı için hepsini Türk ve Müslüman olarak kabul etmekteyiz. Memurlardan etnik ve dinsel kökenleri ile ilgili bir bilgi istenmemiştir. Bazı memurlar bu bilgileri kendiliğinden vermişlerdir. Etnik ve dinsel kökeni Müslüman olmayan memurların adları bu konuda bilgi vermektedir. Müslüman olanların adlarından yola çıkarak böyle bir sonuca varmak ta zordur.

Doğum tarihlerine göre değerlendirecek olursak ilk memur Müderris Mustafa Efendi'nin oğlu İbrahim Edhem Efendi, son memur ise yine büyük bir tevafuk olmalı ki Osman Efendi'nin oğlu İbrahim Edhem Efendi'dir. Alâiye'li kırk üç memurdan yirmi tanesinin baba mesleği ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Mesleği kayıt edilen memurların babalarına ait meslek grupları ise şu şekildedir. Memurlardan beş tanesinin babası müderris ve eğitimci, dört tanesinin esnaf ve tüccar, üç tanesinin kadı veya mahkeme azası, dört tanesinin askeri sınıf, iki tanesinin kâtip, üç tanesinin naip, bir tanesinin şeyh ve bir tanesinin babası da posta ve telgraf müdürü olarak görev yapmıştır. Memurların sicil dosyaları memurların göreve başlamalarından çok sonra yani 1879 yılında tutulmaya başladığı için son birkaç memur hariç diğer memurların tamamının babası kayıtlara vefat etmiş olarak geçmiştir.

Memurları babalarının lakapları genellikle “ağa” ve “efendi” olarak kayıtlara geçmiştir. Sadece Abdullah Nâfiz Bey'in babası “Paşa” olarak kayıtlıdır. Bu duruma göre memurlardan otuzunun baba unvanı efendi, on ikisinin ağa, birinin ise paşadır. Alâiye'li memurlardan bazılarının babaları sülale isimleri ile anılmışlardır. Bu sülale isimleri ise şunlardır. Gümüş Efendizâde, Reyhanzâde ve Recepzâde'dir. Sicil kayıtlarındaki bilgilerden memurların genellikle orta sınıf kimselerin çocukları oldukları anlaşılmaktadır.

Memurların isimlerine baktığımız zaman bunlarda da ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 43 memurdan 36'sının ismi çift isimlidir. Bu memurların baba isimlerine baktığımız zaman ise on beş tanesi çift isimlidir. Memurlar ve babalarının isimleri arasında en çok kullanılan isimler, Mehmed, Ali, Mustafa, Hasan, Hüseyin Abdullah gibi isimlerdir.

Tablo 1: Memurların Doğum Tarihleri ve Aile Durumları

S.N	Memurun Adı	Doğ. Tarihi	Babasının Adı	Babasının Mesleği
1	İbrahim Edhem Efendi	1829	Mustafa Efendi	Müderris
2	Mustafa Efendi	1832	Ali Efendi	
3	Mehmed Rami Efendi	1834	Ali Ağa	
4	Mustafa Efendi	1834	Hacı Mehmed Ağa	Manifaturacı

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

5	Mehmed Kamil Efendi	1836	Mehmed Efendi	Kadı
6	Mehmed Tevfik Efendi	1838	Hüseyin Efendi	
7	Mehmed Arif Efendi	1840	Hacı Fahreddin Efendi	Ordu-yu Hümayun Yoklamacısı
8	Abdullah Nâfiz Bey	1841	Hüseyin Paşa	Yeğen Mehmed Paşa'nın Ahfadı
9	Mehmed Efendi	1845	Hüseyin Ağa	
10	Mahmud Agâh Efendi	1846	İsmail Hakkı Efendi	Kadı
11	Ali Ata Efendi	1846	Gümüş Efendizâde Ali Rıza Efendi	
12	Abdülkerim Şevki Efendi	1847	Ahmed Efendi	Kâtip
13	Hasan Hakkı Efendi	1848	Reyhanzâde Mustafa Şifa Efendi	Müderris
14	Veli Sabri Efendi	1850	Mehmed Pertev Efendi	
15	Ahmed Vehbi Efendi	1850	Hacı Hüseyin Ağa	Kereste Tüccarı
16	Mehmed Fahreddin Ef.	1853	Mustafa Ağa	Tersane-i Amire Meydan Kalfacısı
17	Ali Şevki Efendi	1854	Abdülkerim Ağa	Tüccar
18	Süleyman Efendi	1854	Ali Efendi	Alâiye Tahrirat Başkâtibi
19	Süleyman Sırrı Efendi	1854	Ali Ağa	
20	Mehmed Seyyid Efendi	1854	Hasan Efendi	
21	Mehmed Sadık Efendi	1858	Ali Rıza Efendi	Müderris
22	Süleyman Efendi	1860	Hasan Efendi	
23	Ahmed Selahaddin Ef.	1860	Mehmed Arif Efendi	Kayseri Naibi
24	Hasan Hüsnü Efendi	1860	Hüseyin Ağa	
25	Abdullah Arif Efendi	1861	Ali Efendi	Nakşi Şeyhi
26	Mehmed Emin Efendi	1861	Zühdü Efendi	Ereğli Eski Naibi
27	Mehmed Fevzi Efendi	1862	Ali Rıza Efendi	
28	Veli Şevki Efendi	1864	Mehmed Tevfik Ağa	
29	Mustafa Tosun Efendi	1864	İnceoğlu Mustafa Ağa	Alâiye Rüsumat Kolcusu
30	Fahreddin Efendi	1868	Abdullah Fehmi Efendi	Fatih Dersiamı
31	Mehmed Esad Efendi	1870	Hacı Hüseyin Efendi	Ermenek Naibi
32	Ahmed Tevfik Efendi	1872	Abdülkadir Zühdü Efendi	Konya İstinaf Mahkemesi Azası
33	Ahmet Talat Efendi	1872	Hacı Nuri Efendi	
34	Ahmed Rüştü Efendi	1873	Kerim Ağa	
35	Hüseyin Hüsnü Efendi	1873	Mustafa Efendi	
36	Mehmed Eşref Efendi	1876	Hacı Mustafa Efendi	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

37	Samuel Efendi	1877	Boher Efendi	Asacı
38	Ali Nâfız Bey	1877	Recepzâde Ali Ağa	
39	Mehmed Rüşdü Efendi	1878	İbrahim Efendi	Alâiye Posta ve Telgraf Müdürü
40	Abdurrahman Fehmi Efendi	1878	Yahya Hulusi Efendi	Mekteb-i Rüşdiye Muallimi
41	Mehmed Zahid Efendi	1881	Hacı Mehmed Rıfat Ef.	
42	Ahmed Nazif Efendi	1885	Mehmed Talat Efendi	
43	İbrahim Edhem Efendi	1890	Osman Efendi	

2. Alâiye'li Memurların Eğitim Durumları

Memurların sicil dosyalarında onların eğitim durumları ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında görev alan Alâiyeli memurların tamamı ilköğrenimlerini dönemin ilkokulu/ilköğretimi olarak adlandırılan sıbyân⁵(mahalle) / ibtidâî⁶ mekteplerinde tamamlamışlardır. Bu mekteplerde memurların aldıkları eğitime baktığımız zaman genellikle ilk dini bilgilerdir. Bu bilgiler belgelerde “*esas-ı İslâmiyet olan mukaddime-i ulûm-ı diniye*”, “*mebâdi-i ulûm-ı diniye*” şeklinde yansımıştır.

Alâiye'li memurlar bir sıbyân mektebini bitirdikten sonra hemen hemen tamamı bir üst eğitim kurumuna devam etmiştir. Sadece Süleyman Efendi⁷ sıbyân mektebinden sonra bir üst eğitim kurumuna devam etmemiştir. Diğer memurlar orta öğretim derecesindeki rüşdiye, medrese ve uzmanlık gerektiren başka bir eğitim kurumuna devam etmiştir. Mesela memurlardan Mahmud Agâh Efendi⁸ ve Ali Ata Efendi⁹ medrese eğitimlerinden sonra mülkiyeye de devam etmişlerdir. Hasan Hakkı Efendi¹⁰ Konya ve Mısır el-Ezher'de ilave eğitim almıştır. Mehmed Seyyid Efendi¹¹, Mehmed Sadık Efendi¹² ve Ahmed Selahaddin Efendi¹³ dönemin modern anlamda hukuk adamlarının yetiştirildiği Mekteb-i

⁵ Beş altı yaşlarındaki çocuklara eğitim vermek amacı ile her mahallede, genelde camilere bitişik olarak açılan eğitim kurumlarına verilen addır.

⁶ Sıbyan mekteplerinin yanı sıra daha modern olarak tasarlanmış okullara verilen addır.

⁷ BOA, DH.SAİD.d, 9/933.

⁸ BOA, DH.SAİD.d, 3/380.

⁹ BOA, DH.SAİD.d, 4/830.

¹⁰ BOA, DH.SAİD.d, 93/489.

¹¹ BOA, DH.SAİD.d, 55/401.

¹² BOA, DH.SAİD.d, 141/107.

¹³ BOA, DH.SAİD.d, 26/193.

Nüvvâb'a¹⁴ devam etmişlerdir. Memurlardan Fahreddin Efendi tıp eğitimi almıştır¹⁵. Musevi milletinden olan Samuel Efendi'de hukuk eğitimi almıştır¹⁶.

Memurların bazılarının eğitimlerinin tamamını veya bir kısmını Alâiye dışında devam ettiklerini görmekteyiz. Mesela Ali Ata Efendi, Veli Sabri Efendi, Mehmed Seyyid Efendi, Mehmed Sadık Efendi, Ahmed Selahaddin Efendi, Fahreddin Efendi, Mehmed Esad Efendi, Ahmet Talat Efendi, Mehmed Zahid Efendi ve Ahmed Nazif Efendi eğitimlerini İstanbul'da tamamlamışlardır. Hasan Hakkı Efendi eğitimini Mısır ve Konya'da; Ahmed Nazif Efendi Konya'da; Mehmed Eşref Efendi ile Samuel Efendi Rodos'ta tamamlamışlardır. Memurlardan Mehmed Kamil Efendi, Mehmed Arif Efendi, Abdullah Nâfiz Efendi, Ali Şevki Efendi, Mehmed Sadık Efendi ve Ahmed Selahaddin Efendi hususi hocalardan da çeşitli dersler almışlardır.

Sicil dosyalarında memurların başarı ve başarısızlık durumları ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan Mahmud Agâh Efendi mülkiyede *meretebe-i ûla* ile Ahmed Rüşdi Efendi'de rüşdiyeden *orta derece* ile şahadetname almıştır. Samuel Efendi'de hukuk mektebinden *âlâ* dereceyle mezun olmuştur. Mehmed Zahid Efendi mülkiyeden *âlâ* dereceye yakın şahadetname almıştır. Ahmed Nazif Efendi Konya idadi mülkiyeden *aliyy'ül âlâ* derece ile mezun olmuştur. Memurlardan Mehmed Fahreddin Efendi ise rüşdiyeye devam etmiş fakat buradan diploma alamamıştır. Mehmed Esad Efendi de İstanbul İdadisinde 3. sınıfa kadar okumuş fakat sene sonu sınavlarında başarısız olduğu için okuldan tasdikname ile ayrılmıştır.

Sibyân mektebinden sonra medrese eğitimine devam eden memurlar medresede geleneksel eğitim olarak adlandırılan "*ulûm-ı âliye*" yani Arapça (Sarf ve Nahiv, Molla Cami'), Farsça, Şerh-i Akaid dersleriyle İlm-i Hesap, Gülistan kitaplarını tahsili ile birlikte rik'a yazısını öğrenmişlerdir. Okullardan mezun olan memurların Türkçenin dışında bildikleri diller de belgelerde bulunmaktadır. Bu durum için "*Arabî ve Farişî'ye aşına*", "*Arabî ve Farişî tekellüm ve kitâbet eder.*" ifadeleri kullanılmaktadır. Tüm memurların Türkçe bildiğini varsaysak da sicil

¹⁴ Tanzimat döneminde ortaya çıkan hukuki bazı sorunlarla ilgili ikiliği ortadan kaldırmak ve bu alandaki sorunları çözmek için kadı ve naip yetiştirmek için açılan yeni bir medrese türüdür. Modern anlamda Hukuk Fakültesi de denebilir. İlk olarak Muallimhâne-i Nüvvâb adı ile 1854 tarihinde açılmıştır. İsmi 1884 tarihinden itibaren de Mekteb-i Nüvvâb olarak anılmaya başlamıştır

¹⁵ BOA, DH.SAİD.d, 72/413.

¹⁶ BOA, DH.SAİD.d, 166/431.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

kayıtlarında Türkçe okuyup yazabilmektedir. Türkçe okuyabilmektedir. Türkçe yazabilmektedir şeklinde her memur için farklı farklı ifadeler kullanılmıştır.

İncelemiş olduğumuz 43 memurdan 6 tanesi en az bir yabancı dil bilmektedir. Bu memurlardan üç tanesi de iki yabancı dil bilmektedir. Memurların bildikleri yabancı diller Arapça, Farsça, Fransızca ve İspanyolcadır. Bilhassa hariciyeden çalışan memurların Fransızca bilmeleri gerekmektedir.

Sicillerdeki bilgilerden yola çıkarak bu dilleri ne derece kullanabildiklerin ortaya koymak biraz zordur. Yukarıda da izah ettiğimiz gibi “tekellüm” eder, “aşına” gibi bazı ifadeler ile memurların dil üzerindeki hâkimiyeti konusunda bazı ipuçları yakalayabiliyoruz.

Tablo 2: Memurların Eğitim Durum Tablosu

	Memurun Adı	Gittiği Okullar			B. Yabancı Dil
1	İbrahim Edhem Efendi	Sıbyan	Medrese		
2	Mustafa Efendi	Sıbyan	Medrese		
3	Mehmed Rami Efendi	Sıbyan	Medrese		
4	Mustafa Efendi	Sıbyan	Medrese		
5	Mehmed Kamil Efendi	Sıbyan	Özel Ders		
6	Mehmed Tevfik Efendi	Sıbyan	Medrese		
7	Mehmed Arif Efendi	Sıbyan	Özel Ders		
8	Abdullah Nâfiz Bey	Sıbyan	Özel Ders		
9	Mehmed Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
10	Mahmud Agâh Efendi	Sıbyan	Medrese	Mülkiye	
11	Ali Ata Efendi	Sıbyan	Medrese	Mülkiye	
12	Abdülkerim Şevki Ef.	Sıbyan	Rüşdiye		
13	Hasan Hakkı Efendi	Sıbyan	Medrese	Ezher	Arapça, Fars.
14	Veli Sabri Efendi	Sıbyan	Medrese	Mülkiye	Arapça, Fars.
15	Ahmed Vehbi Efendi	Sıbyan	Rüşdiye	Mülkiye	
16	Mehmed Fahreddin Ef.	Sıbyan	Rüşdiye		
17	Ali Şevki Efendi	Sıbyan	Özel Ders		
18	Süleyman Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
19	Süleyman Sırrı Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
20	Mehmed Seyyid Efendi	Sıbyan	Medrese	Mekteb-i Nüvvâb	
21	Mehmed Sadık Efendi	İbtida-i	Özel Ders	Mekteb-i Nüvvâb	
22	Süleyman Efendi	Sıbyan			
23	Ahmed Selahaddin Efendi	Sıbyan	Özel Ders	Mekteb-i Nüvvâb	Arapça-Aşına
24	Hasan Hüsnü Efendi	Sıbyan	Rüşdiye	Medrese	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

25	Abdullah Arif Efendi	İbtida-i	Rüşdiye		
26	Mehmed Emin Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
27	Mehmed Fevzi Efendi	İbtida-i	Rüşdiye		
28	Veli Şevki Efendi	Sıbyan	Rüşdiye	Medrese	
29	Mustafa Tosun Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
30	Fahreddin Efendi	Sıbyan	Rüşdiye(As)	Tıbbiye	Fransızca
31	Mehmed Esad Efendi	Mahalle	Medrese	İdadi	
32	Ahmed Tefvik Efendi	Sıbyan	Medrese		
33	Ahmet Talat Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
34	Ahmed Rüşdü Efendi	Sıbyan	Rüşdiye	Medrese	
35	Hüseyin Hüsnü Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
36	Mehmed Eşref Efendi	Sıbyan	Medrese		
37	Samuel Efendi	Sıbyan	İdadi	Hukuk	Fransızca-İspanyolca(A)
38	Ali Nâfiz Bey	Sıbyan	Rüşdiye		
39	Mehmed Rüşdü Efendi	Sıbyan	Rüşdiye		
40	Abdurrahman Fehmi Ef.	Sıbyan	Rüşdiye	Medrese	
41	Mehmed Zahid Efendi	Sıbyan	Rüşdiye(As)	İdadi(M)	
42	Ahmed Nazif Efendi	Sıbyan	İdadi(Mülk)		Fransızca
43	İbrahim Edhem Efendi	Sıbyan	Dar'ül Şifa		

3. Memurların Görev Durumları ve Görev Yerleri

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru II. Abdülhamit ile birlikte Osmanlı bürokrasisinde memur sayısındaki artış dikkat çekicidir. Sayısal artışla birlikte memurların işe alınması da belli kurallara bağlanmaya çalışılmıştır. Bu kurallar hakkında sicillerde çok fazla bilgi olmamakla birlikte II. Abdülhamit döneminde uygulamaya konulan imtihan ile işe alma işlemi uygulamaya çalışılmıştır.

Sicil kayıtlarında memurların işe girişleri ile ilgili bilgiler olmamakla birlikte bir kısmı mülâzemet ile işe başlamıştır. Memurlar işe giriş yaşlarına baktığımız zaman belli bir standardı görmek çok zordur. Çünkü 43 memurun işe giriş yaşları 14 ile 39 yaş arasında değişiklik göstermektedir. Sicil kayıtlarındaki bilgilere göre memurlardan bir tanesi 14, üç tanesi 15, iki tanesi 16, yine iki tanesi 17, beş tanesi 18, bir tanesi 19, dört tanesi 20, bir tanesi 21, yine bir tanesi 22, iki tanesi 23, dört tanesi 24, üç tanesi 25, yine üç tanesi 26, bir tanesi 27, iki tanesi 28, iki tanesi 30, birer kişi 32, 33, 35, 36, 38 ve 39 yaşlarında işe girmişlerdir. En genç olarak 14 yaşında işe giren memur Abdurrahman Fehmi Efendidir. O, mülâzemet ile Alâiye tahrirat kaleminde işe başlamış ve maaşı bir yıl sonra 170 kuruş olmuştur.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

En yaşlı işe giren ise Mustafa Efendidir. Mustafa Efendi 39 yaşında olduğu halde 25 Ekim 1871 tarihinde 110 kuruş maaş ile Düşenbe Nâhiyesi Sandık Kitabete Müdüriyetine tayin edilmiştir. 24 Şubat 1874 tarihinde de 190 kuruş maaş ile İzmir Rüşumat Nezaretine mülhak Manavgat Rüşumat Kitabetine tayin olmuştur. 30 Mayıs 1879 tarihinde de 200 kuruş maaş ile Manavgat Rüşumat Memuriyetine nakil edilmiştir. 14 Mart 1883 tarihinde maaşı 300 kuruşa çıkarılmıştır¹⁷.

Alâiyeli memurların işe başladıkları yerlere baktığımız zaman bu yerlerde çeşitlilik göstermektedir. Bunlardan yaklaşık dokuz tanesi Alâiye ve çevresinde işe başlamıştır. Diğerleri ise Osmanlı coğrafyasının her yerinde görev yapmışlardır. Anadolu ve Osmanlı coğrafyasının dört bir yanına zor şartlar altında hizmet etmek için dağılan memurların görev yaptıkları yerleri şu şekilde sıralayabiliriz. Konya, Karaman, Ereğli, Isparta, Burdur, Manavgat, Turgutlu, Alaşehir, Eşme, İnebolu, İstanbul, Cidde, Malkara, Erzurum, Van Diyarbakır, Eskişehir, Kütahya, Adana, Osmaniye, Kars, Belenköy (Adana), Andırın (Kahramanmaraş), Fatsa, Antalya, Koçhisar, Elmalı, Bursa, Halep, Şırnak, Avniye (Suriye), Torul, Anamur, Kalkanlı (Antalya), Rodos (Yunanistan), Selanik, Lüleburgaz, Ermenek, Derne (Libya), İskenderun, Silifke, Urfa, İzmit, Kaş, Gelenbe (Aydın vilayeti), Dazkırı, Gölpazarı, Göynük, Bingazi, Trablusgarp, Rasuleyn, Mahmudi, Kızılkilise, Foçateyn, Koçhisar, Yenişehir, Siroz (Yunanistan) Erzincan ve Akçaova'dır.

Alâiyeli memurların çalıştıkları kurumlara baktığımız zaman bunlar arasında Evkaf Nezareti, Tahrirat Kalemi, Maliye Nezareti, Nâhiye Müdürlüğü, Sıhhiye, İçişleri Nezareti, Telgraf ve Posta İdaresi, Düyûn-ı Umumiye İdaresi, Ziraat Bankası ve Adliyeler vardır. Bu kurumların dışında daha birçok kurumda çalışmışlardır. Bu durum memurların biyografilerinde izah edilmiştir.

Tablo 3: Memurların Görev Yerleri ve Ortalama Maaşları

S.N	Memurun Adı	M. Yaşı	G. Yaşı	Görevi	Görev Yaptığı Yerler	Ortalama Maaş Durumu	Aldığı Ödüller
1	İbrahim Edhem Efendi	32		Rüşumat Memuru	Konya, Karaman Ereğli, Isparta, Burdur	733	
2	Mustafa Efendi	39		Rüşumat	Alâiye, Manavgat	200	

¹⁷ BOA, *DH.SAİD.d*, 20/171.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

			Memu- ru			
3	Mehmed Rami Efendi	38	Memur	Alâiye	274	
4	Mustafa Efendi	35	Maliye Memu- ru	Turgutlu, Alaşehir, Eşme	810	
5	Mehmed Kamil Efendi	20	Mühen- dis	İnebolu İstanbul	947	
6	Mehmed Tevfik Efendi	28	Tapu Memu- ru	Alâiye, Cidde, Malkara	584	
7	Mehmed Arif Efendi	16	Rüsüm- at Memu- ru	Erzurum, Cidde	Mülâzemet 843	
8	Abdullah Nâfiz Bey	15	Adliye' de Memur	İstanbul, Van, Diyarbakır, Eskişehir, Kütahya	Mülâzemet 1271	Mecidiye Nişanı
9	Mehmed Efendi	25	Maliye Memu- ru	Manavgat	180	
10	Mahmud Ağâh Efendi	27	Kayma- kam	Adana, Osmaniye, Kars, Belenköy	1663	
11	Ali Ata Efendi	25	Memur	Andırın, Fatsa	1317	
12	Abdülkerim Şevki Efendi	18	Adliye' de Memur	Antalya, Koçhisar, Elmalı, Isparta	Mülâzemet 792	
13	Hasan Hakki Efendi	24	Müder- ris	Alâiye, Bursa		
14	Veli Sabri Efendi	26	Memur, Nâhiye Müdü- rü	Halep, Şırnak, Kızılkilise, Mahmudi, Avniye, Ankara, Torul	1014	
15	Ahmed Vehbi Efendi	23	Rüsüm- at Memu- ru		Mülâzemet 478	rütbe-i rabia, rütbe- sâlise
16	Mehmed Fahredden Efendi	22	Bahriye Muha- sebe Kalemi		Mülâzemet 271	
17	Ali Şevki Efendi	23	Kantar- cı-Kâtip	Manavgat, Alâiye	242	
18	Süleyman Efendi	16	Tahri- rat Kalemi Memur	Alâiye, Manavgat, Anamur, Kalkanlu	193	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

19	Süleyman Sırrı Efendi	24	Rüsum- at Memu- ru	Anamur, Kalkanlu Rodos	283	
20	Mehmed Seyyid Efendi	36	Naib	Selanik, Lüleburgaz	1192	
21	Mehmed Sadık Efendi	33	Naib	Ermenek, Derne, İskenderun	1225	
22	Süleyman Efendi	19	Kâtip	Silifke, Anamur	253	
23	Ahmed Selahaddin Efendi	24	Adliye' de Memur Müder- ris	İstanbul, Urfa, İzmit	Mülâzemet 1600	
24	Hasan Hüsnü Efendi	18	Nüfus Memu- ru	Alâiye	Mülâzemet 188	
25	Abdullah Arif Efendi	17	Memur Orman Koru- ma Memu- ru	Antalya, Alâiye, Kaş	Mülâzemet 327	
26	Mehmed Emin Efendi	25	Memur	Gelenbe, Dazkırı, Gölpaazarı, Göynük	408	
27	Mehmed Fevzi Efendi	18	Savcı	Derne, Bingazi, Trablusgarp, Rasuleyn	Mülâzemet 778	
28	Veli Şevki Efendi	20	Sandık Emini	Alâiye	270	
29	Mustafa Tosun Efendi	17	Muha- sebe Memu- ru	Antalya	332	Mecidiye Nişanı
30	Fahredden Efendi	26	Hekim	Foçateyn, İstanbul	825	
31	Mehmed Esad Efendi	30	Nüfus Memur u	Alâiye	Mülâzemet 188	
32	Ahmed Tevfik Efendi	18	Memur	Konya, Koçhisar, Başhan	Mülâzemet 239	
33	Ahmet Talat Efendi	24	Sandık Emini	Alâiye	365	
34	Ahmed Rüşdü Efendi	15	Nüfus Memu- ru	Alâiye	Mülâzemet 313	
35	Hüseyin Hüsnü Efendi	15	Adliye Memu- ru	Alâiye, İstanbul, Yenişehir	Mülâzemet 300	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

			ru			
36	Mehmed Eşref Efendi	20	Memur	Rodos, Antalya	Mülâzemet 275	
37	Samuel Efendi	30	Hâkim	Siroz, Selanik	1250	
38	Ali Nâfiz Bey	28	Vergi Memuru	Alâiye	Mülâzemet 210	
39	Mehmed Rüşdü Efendi	21	Muhasibe Memuru	Alâiye, Erzincan	Mülâzemet 400	
40	Abdurrahman Fehmi Efendi	14	Memur	Alâiye	Mülâzemet 170	
41	Mehmed Zahid Efendi	26	Memur	Akçaova	250	
42	Ahmed Nazif Efendi	20	Muhasibe Memuru	Konya	Mülâzemet 200	
43	İbrahim Edhem Efendi	18	Hekim	Manavgat	250	

4. Memurların Maaş Durumları ve Yaşam Standartları

Devlet hizmeti gören kimselerin bu hizmetin karşılığı olarak geçimlerini sağlamak amacı ile kendilerine bir meblağ ödenmesi ilk çağlardan itibaren uygulanan bir yöntemdir. Bu meblağ aynı ve nakdi olarak ödendiği dönemler olmuştur. Alâiye’li memurların 18 tanesi mülâzemeten¹⁸ memuriyet hayatına başlamıştır. Bu sürenin dolmasından sonra kendilerine maaş bağlanmıştır. Memurların mülâzemet süreleri standart değildir. Bu süre memurlar hatta çalışılan kurumlara arasında bile bir değişiklik göstermektedir. Sicil kayıtlarındaki bilgilere göre memurların mülâzemet süresi 2 ay ile 3 yıl arasında değişmektedir. Hatta bazı memurlar maaş almaya hak kazandıktan sonra tekrar mülâzemet defterine kayıt olarak yeniden memurluğa atanmak için sıra beklemişlerdir. Mesela Alâiye’li memurlardan Mehmed Tefik Efendi 1 Nisan 1866 tarihinde 28 yaşında iken 250 kuruş maaş ile Alâiye kazası tapu kâtibi olmuştur. Tekrar yeniden 12 Ağustos 1886 tarihinde mülâzemet defterine kayıt olmuş ve ayın sonlarına doğru 400 kuruş maaş ile Alâiye kazası aşar memurluğuna atanmıştır. Mehmet Tefik Efendi 2 Kasım 1899 tarihinde görevinden azledilmesinden sonra yeniden ileride açılacak bir hizmete tayin edilmek üzere ismi mülâzemet defterine kayıt edilmiştir. 28 Ocak 1901 tarihinde

¹⁸ maaşsız olarak

900 kuruş maaş ile Malkara Rüşumat Müdüriyetine, 29 Mayıs 1904 tarihinde de Alâiye Rüşumat Müdüriyetine nakledilmiştir¹⁹. Memurlardan Abdullah Nâfiz Bey 1856 senesinde 15 yaşında olduğu halde Hariciye Mektûbî Kalemine mülâzemetle devam etmiştir. Bir müddet sonra babası ile beraber taşraya çıkması üzerine yeniden 1862 senesinde bir müddet mülâzemetle Rüşumat Emaneti Tahrirat Kalemine dâhil olmuştur. Kendisine 1864 tarihinde 250 kuruş maaş bağlanmıştır. Fakat iki sene sonra görevinden istifa etmesi üzerine 1866 senesi sonlarında münfesih Meclis-i Vâlâ Mazbata Odasına yine mülâzemetle devam etmiş ve oradan Şuray-ı Devlet Kalemine atanmıştır²⁰. Memurlardan Ahmed Tevfik Efendi 27 Mayıs 1890 tarihinde 18 yaşında olduğu halde mülâzemetle Konya Düyûn-ı Umumiye Merkez Müdüriyeti Tahrirat Kalemine girmiştir. 14 Ağustos 1890 tarihinden 15 Ağustos 1891 tarihine ve 24 Ağustos 1892 tarihinden itibaren 7,5 ay 235 kuruş maaşla Koçhisar Muhasebe ve Başhan Kitabetlerinde istihdam ve daha sonra bir müddet daha yine mülâzemetle devam etmiştir. 27 Temmuz 1894 tarihinde 150 kuruş maaşla memuriyete atanmıştır²¹.

Sicill-i ahvâl kayıtlarında memurların maaş durumları ve bu maaşın artması veya azalması ile ilgili detaylı bilgiler bulunmaktadır. Memurların maaşları hakkında genel bir ifade kullanmak çok zordur. Fakat buna rağmen memurların sicil kayıtlarına yansıyan maaşları ortalama 170 ile 1.663 kuruş arasında değişmektedir. Tüm memurların ortalamasını aldığımız zaman 569 kuruş ortalama maaş aldıklarını söyleyebiliriz. Ama bu şekilde bir hesaplama yapmanın doğru olmadığını da ifade etmek gerekir. Çünkü memurların maaşlarında bir standart olmadığı gibi düzenli bir artıştan da söz etmek mümkün değildir (Bkz. Tablo 4). Aynı işi yapan memurlar farklı yerlerde hatta aynı yerde farklı maaş almışlardır.

Memurlardan Veli Sabri Efendi, Mehmed Seyyid Efendi, Mehmet Sadik Efendi, Samuel Efendi, Abdullah Nâfiz Bey, Ali Ata Efendi, Ahmet Selahaddin Efendi ve Mahmud Agâh Efendi ortalamada 1.000 kuruşun üzerinde maaş almışlardır. Diğer memurların tamamı 1.000 kuruşun altında maaş almışlardır. Yine ortalama 1.000 kuruşun altında maaş alan bazı memurların görevlerinin belli dönemlerinde 1.000 kuruşun üzerinde maaş aldıklarını sicil kayıtlarından öğrenmekteyiz. Ortalama bir memurun yıllar içinde nominal maaşının ne kadarını aldığını tahmin etmek güçtür. 1884 tarihli bir kaynak, kendi gelirleri

¹⁹ BOA, *DH.SAİD.d*, 69/59.

²⁰ BOA, *DH.SAİD.d*, 3/326.

²¹ BOA, *DH.SAİD.d*, 100/395.

olmayan bir nezaretin memurlarının yılda yedi ya da sekiz ay maaş alması halinde şanslı olması gerektiğini belirtmiştir²².

Alâiye'li memurlardan ortalamada 2.000 kuruş ve üzeri maaş alan hiç memur yoktur. Fakat belli dönemlerde 2.000 ve üzeri hatta 3.000 kuruş maaş alan memurlar vardır. Bunlardan Mehmed Arif Efendi 2.000, Mahmud Agâh Efendi 2.250, Mehmed Kamil ve Abdullah Nâfiz Bey 3.000 kuruş maaş almışlardır.

Elbette Alâiyeli memurların almış oldukları bu maaşların ne anlama geldiğini iyi anlayabilmek için XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ndeki geçim standartları hakkında bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bugün için elimizdeki en iyi veriler, aylık işçi ücretlerinin 1870'lerin başında 250 kuruş, 1908 dolayında da 350 kuruş kadar olduğunu göstermektedir²³. Mesela 1911 yılında vilayet maarif müdürlüğü Maarif Nezaretine sunmuş olduğu bir arzında Ortahisar kazası gayr-i Müslim mektebi iptidai mualliminin maaşını 150 kuruş olarak belirtmiştir²⁴. 1914'lü yıllarda orta düzeyde bir memurun bütçesi 235,25 kuruş olarak verilmiştir. Bu hazırlanan bütçeye tütün, ulaşım ve konaklama giderleri ilave edilmemiştir. Aynı yıllarda İstanbul Ticaret Odası tarafından hazırlanan başka bir bütçe, orta halli bir ailenin bütçesini 945 kuruş olarak vermiştir. Bu bütçeye 150 kuruş kira bedeli dâhil edilmiş fakat tütün ve ulaşım giderleri ilave edilmemiştir. Bir Düyun-ı Umumiye yetkilisi 1906 yılında taşrada çalışan bir memurun maaşının en az 400 kuruş olması gerektiğini ifade etmiştir. 1902 yılında ise emekli olan bir Osmanlı memurunun 5 liraya yani 540 kuruşa geçinebileceği ifade edilmektedir²⁵.

Yapılan bazı araştırmalar, 1.890'lı yıllarda memurların geçim standardının 1.000 kuruş civarında olduğunu ifade etmektedirler. Bu miktarı göz önüne aldığımızda Alâiyeli memurların büyük bir kısmının ortalamada 1.000 kuruşun altında maaş aldıklarını görmekteyiz. Bin kuruş ve üzerinde maaş alan memur sayısı 8'dir. Geri kalan memurların tamamı 1.000 kuruşun altında maaş almışlardır. 1912 yılında hazırlanan bir raporda Hariciye Nezaretinin nitelikli memur istihdamı için maaşların en az 1.500-2.000 kuruş arasında olması gerektiğini ifade etmektedir. Başka bir kurumun genel müdürü, emrinde

²² Carter V. Findley, *Kalemîyeden Müllkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çevr. Gül Çağlalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 323.

²³ Findley, *a.g.e.*, s. 345.

²⁴ BOA, MF. HUS, 12/94.

²⁵ Findley, *a.g.e.*, s. 347-349.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

çalışanların 800-1.000, 1.000-1.200, 1.200-1500 ve 1.500-2.500 kuruşluk maaşlara göre istihdamını savunmaktadır²⁶.

Memurların yaşam standartlarını anlayabilmek için dönemin fiyatlarını bilmek gerekli. Bunun için memurların yaşadıkları veya emekli oldukları dönemdeki Alanya'daki ve çalışmış oldukları yerlerdeki fiyatlar kısaca bir göz atalım. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında 1 kıyye pirinç 2 kuruş, 1 kıyye et 5 kuruş, 1 kilo zeytinyağı 6 kuruş, 1 kıyye üzüm 2 kuruş, 1 kıyye şeker 3 kuruş civarındadır. O gün ortalama memur maaşının 569 kuruş aldığını düşünür isek bir memur bir aylık maaşı ile 144 kg et alabilmektedir. Bugün (2014) ise bir memur bir aylık maaşı ile 80 ile 100 kg civarında et alabilmektedir. O dönemde en düşük memurun veya tahmin edilen işçi maaşı üzerinden bir hesaplama yapacak olursak. [en düşük memurun 250-300 kuruş maaş aldığını düşünelim] 300 kuruş maaş alan bir memur aylık kazancı ile 76 kg et alabilmektedir. O dönemde hemen hemen tüm memurlar memuriyetlerin bir döneminde 250 kuruş maaşın üzerine çıkmışlardır. Tabi ki bu değerlendirmeler sadece o dönemki memurların hayat şartlarını ortaya koymak için bir örnek niteliğindedir. Farklı bölgeden örnek vermek gerekirse 1872 yılında Göynük'te bir koyun 30 kuruş civarındadır. Bir memur XIX. yüzyılın sonlarında ortalama 10 ile 15 civarında koyun alabilmektedir. 2014 yılında bir memur ise ancak 5-6 koyun alabilmektedir. 1872 yılında 1.000 kuruş maaş alan bir memur 33 adet koyun alabilmektedir. Bugün (2014) ise 5.000 TL maaş alan bir memur ancak 12-13 adet koyun alabilmektedir. Aynı dönemde Göynük'te inek ve dananın fiyatı 100-110 kuruşa arasındadır²⁷.

XIX. yüzyılın sonlarında kaza müdürlüğü yapan bir kimse veya 1.000 kuruşun üzerinde maaş alan bir kimse bu dönemde bir aylık maaşı ile konut sahibi olabilmektedir. Aynı dönemde nitelikli bir memur ortalama 1.000 kuruşun üzerinde maaş alabilmiştir²⁸.

Tablo 1: Memurların Yıllara Göre Maaş Durumları²⁹

SN	Memurun Adı	Maaş Durumu (Kuruş)										Ort.	
1	Hasan Hakkı Efendi	0											0

²⁶ Findley, *a.g.e.*, s. 348.

²⁷ Zeynel Özlü, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynükte Fiyatlar", *Bilig*, S. 39, Güz, 2006, s. 141.

²⁸ Findley, *a.g.e.*, s. 349.

²⁹ Memurların maaşları listedeki gibi periyodik olarak artmamıştır. Zaman içerisinde azalma ve artmalar mevcuttur. Bu durum memurların biyografilerinde detaylı şekilde aktarılmıştır.

hizmetinin yerine getirilmesinde ihmali görülenleri cezalandırmasına ve ödül ile cezayı memurların performansında etkili bir şekilde kullanmasına bağlıdır³⁰.

Sicil kayıtlarında memurların görevleri ile ilgili teferruatlı bilgileri bulmak mümkündür. Bunların bir kısmı çalıştığı yerdeki amiri tarafından, bir kısmı da daha üst bir amir tarafından tutulan raporlardır. Alâiye'li memurların bir kısmının vazifelerini hakkıyla yerine getirmek için çalıştıklarını sicil dosyalarındaki "hüsn- hizmet sebk ettiği", "memuriyeti ifâya muktedir"³¹, "umûr-ı memuresinden dolayı müttehim olmamıştır" "ifa-i hüsn-ü hizmette",³² "ahlak ve hamide sahibi", "hüsn-ü hal ve itikadı tasdik olunmuştur", "ehl-i iktidar ve ehliyetli hizmet-i haliyesini ifaya kâfidir"³³ ifadelerinden anlaşılmaktadır. Buradan tabi ki hakkına hiçbir rapor tutulmayan memurların görevlerini aksattıkları anlamı çıkarılmamalıdır.

Memurların aldıkları ödüller ve terfiler de sicil dosyalarına işlenmiştir. Memurlardan Mehmed Kamil Efendi'ye 8 Aralık 1879 tarihinde salise, 11 Şubat 1884 tarihinde de sani sınıf mütemeyyiz rütbeleri verilmiştir. Memurlardan Nâfiz Bey'e 19 Kasım 1883 tarihinde müceddeden rütbe-i sani sınıf mütemeyyizi; 30 Temmuz 1886 tarihinde de rütbe-i evvel sınıf sanisi ile üçüncü rütbeden mecidiye nişanı tevcih ve ihsan buyrulmuştur. Mustafa Tosun Efendi ise 27 Aralık 1898 tarihinde rütbe-i râbi, 22 Eylül 1900 tarihinde beşinci rütbeden mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ahmet Vehbi Efendi'ye memuriyetindeki iyi halinden dolayı 28 Eylül 1899 tarihinde "rütbe-i râbia" tevcih edilmiştir. Ahmet Vehbi Efendi'nin maaşı 21 Kasım 1899 tarihinde de 540 kuruşa çıkarılmıştır. Bir yıl sonra 10 Kasım 1900 tarihinde memuriyetteki iyi halinden dolayı "rütbe-i salise" tevcih edilmiştir. Maaşı da 19 Mart 1901 tarihinde 620 kuruşa, 15 Kasım 1901 tarihinde 630 kuruşa ulaşmıştır³⁴.

Bunların dışında bazı memurların görevleri süresince soruşturma geçirdikleri bunun sonucu olarak da hapis cezası aldıkları veya görevlerinden azledildikleri görülmektedir. Mesela Abdullah Nâfiz Bey Eskişehir'deki tapu çalışmaları sırasında tarafsızlığını ihlal edecek söz ve hareketlerde bulununca başka bir yere atanmıştır³⁵. Mahmud Ağâh Efendi hakkında yapılan bir şikâyet üzerine

³⁰Findley, *a.g.e.*, s. 315.

³¹BOA, *DH.SAİD.d.*, 1/750; 4/404

³²BOA, *DH.SAİD.d.*, 20/132; BOA, *DH.SAİD.d.*, 17/351; BOA, *DH.SAİD.d.*, 20/185.

³³BOA, *DH.SAİD.d.*, 8/649.

³⁴BOA, *DH.SAİD.d.*, 6/559.

³⁵BOA, *DH.SAİD.d.*, 3/326.

soruşturma geçirmiştir³⁶. Süleyman Efendi(d.1860)'de tüccarlardan Mehmed Emin Efendi'den makbuzsuz şekilde para almasından dolayı 21 Eylül 1886 tarihinde görevinden azledilmiştir³⁷. Memurlardan Mehmed Emin Efendi hakkında çıkan rüşvet almak ve ahali arasında ayrımcılık yapmak gibi fiillerden dolayı görev yeri değiştirilmiştir³⁸. Hüseyin Hüsnü Efendi'de Ertuğrul Sancağı Bilecik kazasında Bidayet Mahkemesi Sandık Muavinliği görevini yaparken çarşı içerisinde gece vakti silah kullandığı için 13 Ağustos 1899 tarihinde görevinden azledilmiştir³⁹.

SONUÇ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısında bürokrasi alanında birçok yenilik yapmıştır. Bu yeniliklerden birisi de kamu alanında çalışanların özlük bilgilerinin Sicill-i ahvâl dosyaları dediğimiz defterlere kayıt edilmesidir. Sicill-i ahvâl defterlerine kayıt edilen memurlardan kırk üç tanesi Alâiye'lidir. Bu kayıtlarda memurların aile ve sülale durumları, ilköğretimden başlamak üzere yükseköğrenime kadar olan süreçteki eğitim durumları, askerlik hizmetleri ile ilgili bilgileri, memuriyeti sırasındaki nakil ve istifa sureti ile görevden ayrılmaları hakkında çeşitli bilgiler, devlete olan hizmetleri, maaş durumları, ceza ve ödül ile ilgili bilgiler olmak üzere daha birçok teferruat yer almaktadır. Bu kayıtlar Osmanlı bürokrasisi içinde yer almış bütün devlet memurlarının, resmi olarak devlet eli ile tutulmuş sağlam ve doğru bilgileri ve hayat hikâyeleri niteliğindedir.

Osmanlı bürokrasisinde görev yapmış kırk üç Alanyalı memurla ilgili olarak yukarıda saymış olduğumuz birçok bilgiye ulaştık. Bu bilgiler sayesinde genelde Osmanlı memurunun, özelde Alanyalı memurların yaşamları hakkında bazı ipuçları yakaladık. Bunun için Alanya'nın yerel tarihi ve aile tarihiyle ilgilenen kişiler için bu kayıtlar temel kaynak niteliğindedir.

Memurların mesleklerine ve maaşlarına bakılmak suretiyle ilgili zaman diliminde memurların çalışmış oldukları yerlerin sosyal ve ekonomik düzeni ve memurların içinde bulunduğu geçim şartlarına da ulaşmak mümkündür. Memurların aile ve soy kütüklerine bakarak sosyal çevreleri ve statüleri hakkında da bilgi elde edebiliyoruz. İncelemiş olduğumuz kayıtlardan Alâiye'li

³⁶ BOA, DH.SAİD.d, 3/280.

³⁷ BOA, DH.SAİD.d, 9/933.

³⁸ BOA, DH.SAİD.d, 77/135.

³⁹ BOA, DH.SAİD.d, 132/331.

memurların hepsinin ilköğrenimlerini tamamladıklarını, büyük bir çoğunluğunun bir üst eğitim kurumuna devam ettiğini, bir kısmının da yükseköğrenim aldığını söyleyebiliriz. Memurların yabancı dil bilgisi ile ilgili bilgilere de buradan ulaşabilmekteyiz. Alâiye'li memurlardan -az da olsa- bir kısmı Türkçe dışında Arapça ve Farsça başta olmak üzere ikinci ve üçüncü bir yabancı dil bilmektedir. Batı dillerinden ise Fransızca memurlar tarafından bilinen yaygın diller arasındadır.

Sicil kayıtlarındaki bilgilerden memurların daha çok orta sınıf ve alt gelir grubundan geldikleri de söylenebilir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, A. DVN.MHM.d., 88.

BOA, A.DVN.MHM.d., (*Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Mühimme Defterleri*), 10.

BOA, DH.MKT, (*Dahiliye Mektûbî Kalemî Belgeleri*) 2217/71.

BOA, DH.SAİD.d, (*Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdare-i Umûmiyesi Defterleri*), 1/750; 2/742; 3/280, 326, 380; 4/404; 830; 6/559; 7/1025; 8/649; 9/933; 15/87; 17/351; 20/132; 38/421; 171, 185; 26/193; 44/429; 55/401; 72/413; 77/135; 93/489; 94/493; 97/347; 100/381, 395; 118/125; 119/267; 120/489; 132/19, 331; 136/137; 139/11; 141/107; 156/37; 157/267; 164/25; 166/431; 167/139; 174/273; 182/60; 187/129.

BOA, DH.TMIK.S, 28/46; 32/44; 30/20; 49/76.

BOA, MAD.d, (*Maliyeden Müdevver Defterleri*), 15286; 15531; 16029; 21546; 22011.

BOA, MF. HUS, (*Maarif Nezareti-Tedrisat-ı Hususiye Kalemî*), 12/94.

BOA, TT 166.

BOA, *Yıldız Sedaret Resmi Maruzat Evrakı*, 143/93.

TKA, TD, 172

Kaynak Eser ve Makaleler

ÇETİN, Atila, "Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Haziran, 1992.

DAŞCIOĞLU, Kemal, "Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Buldanlı Memurlar", *Buldan Sempozyumu*, 23-24 Kasım, 2006.

SARIYILDIZ, Gülден, *Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879- 1909)*, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1993.

YÜKSEL, Ayhan, *Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*, İstanbul, 2004.

FİNDLEY, Carter V., *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çevr. Gül Çağlalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

ÖZLÜ, Zeynel, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynükte Fiyatlar", *Bilgi*, S. 39, Güz, 2006.

TANZİMAT DÖNEMİ ŞEHİR TARİHİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DENEME

Özgür YILMAZ*

Özet

1960'lı yıllardan itibaren şehir tarihi özellikle Batı'da sosyal tarih araştırmalarının bir parçası olarak önemli bir çalışma sahası haline gelmiştir. Fakat buna karşın Türkiye'de sosyal tarih araştırmalarının oldukça yakın bir zamanda gelişen bir araştırma alanı olduğu düşünüldüğünde şehir tarihi araştırmalarının da yeni yeni gelişen bir disiplin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarında gerek yerli gerekse de yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaların incelenen döneme ve özellikle de bu dönemin kaynaklarına göre şekillendiği görülmektedir. Klasik dönemde tahrirler ve büyük oranda şer'îye sicillerine dayanan bu şehir tarihleri için özellikle 19. yüzyılda yeni yeni kaynaklar ortaya çıktı. Tanzimat Dönemi şehir tarihleri için nüfus sayımları, temettuat tahrirleri ve Tanzimat sisteminin ortaya çıkardığı yeni bürokrasinin bir sonucu olan resmi yazışmaların yanında özellikle belli başlı merkezler için büyük bir yekûn oluşturan seyahatnameler ve konsolosluk raporları gibi yabancı kaynakların da ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çalışma Tanzimat Dönemine ilişkin yapılan şehir tarihi çalışmalarından hareket ederek bu döneme ilişkin şehir tarihinin kaynakları üzerinde genel bazı değerlendirmeler yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı şehri, Tanzimat Dönemi, Tarihi kaynak, Şehir tarihi, Tarih Yazını

AN ESSAY ON THE URBAN HISTORY STUDIES ON THE TANZİMAT PERIOD

Abstract

From the 1860s, as a part of social history researches, urban history has become an important field of study. But when we take into consideration that social history studies are recently emerged discipline in Turkey, it can be said that urban history studies are also a newly developed field. In this context, it is seen that Ottoman urban history studies, which were conducted by both foreign and native researches, are varying according to period and especially to sources of studies. Urban history studies which were based on primarily tahrirs and sharia court registers in the classical period gained new sources in the 19th century. Apart from population and revenue (Temettu) census and official correspondences which were

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozguryilmaz@gumushane.edu.tr.

created by the new bureaucracy of the Tanzimat system, it is seen that important foreign sources especially for the major centres as travelogues and consular correspondences occurred for urban history studies on the Tanzimat Period. Based on the urban history researches on the Tanzimat Period, this study aims to make some general assessments on the sources of urban studies in this period.

•

Keywords

Ottoman City, Tanzimat Period, Historical Source, Urban History, Historiography

Giriş

Osmanlı kentlerinin veya bölgelerin tarihlerinin yazılması aslında 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bir tarih yazımı eğilimidir. Bunlar arasında İsmail Beliş Efendi'nin Bursa (1871), Lamii Çelebi'nin Şehrengiz-i Bursa (1871), Şakir Şevket'in Trabzon Tarihi (1873) ve Lütfi'nin Şam Tarihi (1883) ilk örneklerdir (Tekeli 2006: 71). Elbette bunda tamamen şehre ait ve yeni birer idari birim olan belediyelerin ve vilayetlerde matbaaların tesis edilmesi; bir bakıma şehirlerin kendi kendilerini ifade etmesi şeklinde de tarif edebileceğimiz vilayet salnamelerinin yazılması ve zamanla bu salnamelerde "*hülasa-i ahval-i tarihiye*" gibi şehir veya bölgelerin tarihleriyle alakalı kısımların da eklenmesi yerel tarih bilincinin oluşmasında etkili olmuştur (Haykıran 2011: 335). Bunların yanında Osmanlı ülkesine gelen seyyahların, şehir tarihine ilişkin kaynak eksikliği ile karşılaşmaları¹ kent rehberleri denilen kısa tarih eserlerinin hazırlanmasında etkili olmuştur.

Türkiye'de son yıllarda şehir tarihleri hakkında yapılan çalışmalarda hızlı bir artış yaşandığı görülmektedir. Bunda elbette 1980'li yıllardan sonra Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine yönelik çalışmaların yoğunlaşmasının da mühim bir etkisi oldu (Yılmaz 2013b: 592). Fakat şehir tarihi araştırmalarına yönelik olan bu ilgi beraberinde yöntem sorununu da ortaya çıkarmış ve şehir, şehirleşme ve şehir tarihi konularında farklı görüşler ortaya çıkmıştır (Çakır 2006: 1).

Çalışmaların yoğunluğu açısından Türkiye'deki şehir tarihi çalışmalarına bakıldığında daha çok, ki doğrudan kaynakların elde edilebilirliği ile paralel olarak, Osmanlı dönemi şehirleri hakkında çalışmaların daha fazla ilgi çektiği görülmektedir. Osmanlı öncesi dönem şehirleri ile Cumhuriyet dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmalar nispeten azdır. Bunun yanında bazı şehirleri tarihin tüm dönemlerini de içerecek şekilde inceleyen bazı sınırlı sayıda çalışmalar da yapılmıştır (Aydın vd. 2005). Osmanlı ve öncesinin şehirleri hakkındaki çalışmalara özellikle üniversitelerin tarih bölümlerinde ağırlık verildiği görülür. Cumhuriyet dönemi şehirleri ile ilgili ise, tek tek şehirlerin tarihleri yerine, çeşitli sosyal bilim dallarında, mahallî idarelerde ve şehircilik-planlama bölümlerinde

¹ 19. yüzyılda Trabzon'a gelen yabancı seyyahlar örneğinde karşılaşılan en ilginç durum, şehrin Türk idaresine geçişinden sonrasına ilişkin tarihi anlatıların eksikliğidir. Kuşkusuz bunun en önemli nedenlerinden biri de seyyahların şehir ve bölgelerin Türk idaresindeki tarihlerine ilişkin bilgiler elde edememeleriydi. (Yılmaz 2013b: 113-117).

yapılan, genel olarak şehirleşme ve sonuçları eksenli çalışmalar daha fazla göze çarpmaktadır (Uğur 2005: 15).

Ülkemizde şehir tarihi alanında yapılan çalışmaların belli başlı ölçütler esas alınarak belirlenen kronolojik sınırlar içinde planlanıp sürdürülmesi gerekmiştir. Zira, ileride de görüleceği gibi, bu şekilde bir ayırım yapmaksızın, diğer bir ifade ile dönemin özellikleri ve kaynakların elde edilebilirliğini dikkate almaksızın, sınırları belli olmayan bir alanda metodolojik açıdan sağlıklı bir çalışma yapmak mümkün değildir. Bu bakımdan Ergenç'in Anadolu şehirlerini esas alarak sistematize etmiş olduğu sınırlandırmaya göre Osmanlı/Anadolu şehirleri; Osmanlı öncesi Anadolu yerleşim tarihi; Osmanlı klasik dönemindeki mekân organizasyonu; post klasik dönem denilen 17. ve XVIII. yüzyıllardaki yeni şartların ortaya çıkmasıyla başlayan değişim dönemi; Osmanlı düzeninin Batı etkisine açıldığı ve yeni uygulamaların görüldüğü 19. yüzyıl ve sonrası; Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan II. Dünya Savaşı'na kadar süre, iç pazar bütünleşmesinin sağlandığı dönem ve II. Dünya Savaşı sonrasının hızlı şehirleşme dönemi esas alınarak incelenmelidir (Ergenç 1988: 672-673).

Şehir tarihi çalışmalarının yukarıda belirtilen perspektif içinde incelenmesi, şehir hayatının temel belirleyicilerinin daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır (Ergenç 1988: 673). Zira yapılan çalışmalarında gösterdiği gibi, Osmanlı klasik düzeni denilen 16. yüzyıla ilişkin şehir tarihi çalışmalarının, bu dönemin kaynaklarının zenginliğinden ve dönemin şartlarının tüm Osmanlı coğrafyası için gösterdiği homojenlikten kaynaklandığı aşikârdır. Kaynaklara ve döneme bağlı olan bu yapının daha sonraki dönemler için de geçerli olduğunu eklemek gerekir. Bu bakımdan şehir tarihi çalışmalarının niteliğini belirleyen en önemli kriter şehir tarihinin kaynaklarıdır.

Bu bakış açısıyla, makalenin birinci bölümünde Türkiye'de şehir tarihi monografilerinin kaynaklar ve dönemler üzerinden gelişimi üzerinde durulmak suretiyle Tanzimat dönemi şehirleri hakkında yapılan çalışmaların genel bir değerlendirilmesi; ikinci bölümde de Tanzimat dönemi şehir tarihinin kaynakları üzerinde bazı tespitler yapılacaktır. Çalışmamız daha çok şehir tarihinin kaynakları üzerine eğildiği için önceki dönemlere ilişkin olarak örnek alınan çalışmalar kapsamı ve kaynakları çerçevesinden değerlendirilmiştir. Bunun yanında, Tanzimat dönemini kapsayan çalışmaların yenilikleri veya eksiklikleri üzerinde durularak ideal bir Tanzimat şehir tarihi çalışmalarının taşıması gereken kaynak zenginliğine işaret edilecektir.

I. Klasik Döneme İlişkin Çalışmalar

Şehir tarihi araştırmalarında en önemli hususlardan biri de belirlenen dönemin kaynaklarının tespitidir. Elbette burada en önemli kaynaklar şehri her bakımdan düzenli bir şekilde yansıtan arşiv kaynaklarıdır. Osmanlı Devleti'nin gerek idari yapısında gerekse de iktisadi koşullarında zamanla görülen değişimin ortaya çıkardığı yeni devlet kurumları ve bunların oluşturduğu envanterşehir tarihine ilişkin yeni kaynakları da ortaya çıkarmıştır. Şüphesiz burada ilk olarak zikretmemiz gereken kaynaklar da tımar sisteminin düzenli bir şekilde işleyebilmesi amacıyla 15. ve 16. yüzyıllar boyunca gerçekleştirilen sayımlar yani tahrirlerdir. Bu kaynaklar yapıldıkları yerin demografik ve sosyal yapısına, sosyal tabakalaşmasına ve iktisadi faaliyetlerine dair çok değerli bilgiler sunmaktadır (Barkan 1953: 9; Acun 1999: 319-332; Emecen 1991: 143-156). Nitekim Türkiye'de şehir tarihine ilişkin ilk önemli çalışmaların bu tahrirler üzerinden hazırladığı görülmektedir. Ömer Lütfü Barkan'ın (Barkan 1940) dikkat çektiği bu kaynaklardan hareketle daha sonra Nejat Göyünç, İsmet Miroğlu (Göyünç 1991; Miroğlu 1975) Mardin ve Bayburt örneklerinde şehir tarihler ortaya koymuşlardır. Bu alana daha sonra Özer Ergenç'in Ankara ve Konya örneğinde yaptığı çalışma (Ergenç 1995), Bahaettin Yediyıldız'ın Ordu üzerindeki çalışmaları (Yediyıldız, 1992-2002-2002), Heath W. Lowry'nin Trabzon hakkındaki çalışması (Lowry 2010), Feridun M. Emecen'in Manisa hakkındaki çalışması (Emecen 1989), Mehmet Ali Ünal'ın Harput üzerine hazırladığı çalışma (Ünal 1989) ve Bostan'ın Trabzon hakkında hazırladığı daha geniş çalışması da (Bostan 2000) eklenmiştir. Bu öncü çalışmalardan sonra tahrir çalışmaları özellikle üniversitelerde pek çok yüksek lisans ve doktora çalışmasına konu olmuş ve bu kaynaklardan hareketle Osmanlı şehircilik, tarım, vergi sistemi, nüfus ve gümrükler gibi konularda önemli bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır (Afyoncu 2003: 268).²

Tahrirlerin teşvik ettiği bu çalışmalar için en önemli engel tahrirlerin eskisi gibi düzenli yapılmamaya başlanması oldu. Zira tahrirler ile tımar sistemi arasında olan ilişki çerçevesinde, 16. yüzyılın sonlarından itibaren tımar sisteminin çözülmeye başlamasıyla birlikte geniş kapsamlı tahrirler de yapılmamaya başlamıştır (Elibol 207-138-139). Bu dönüm noktasını şehir tarihi çalışmalarından da izlemek mümkündür. Tahrir defterlerinin yerini 16. yüzyılı takip eden dönemler için yavaş yavaş diğer önemli defter tasnifleri almaya başlamıştır. Böylece şehir tarihine ilişkin çalışmalarda Maliyeden Müdevverler, Mühimmeler, Tımar ve Zeamet Tevcih Defterleri, Ruûs, Muhasebe ve Gümrük

² Bu gruba yine tahrirlerin temel alınarak hazırlandığı Halep ve Musul hakkındaki iki çalışmayı da katmak gerekmektedir (Çakar 2003; Gündüz 2003).

Defterleri ve Şikâyet Defterleri gibi defter koleksiyonları da incelenmeye başlanmıştır(Öztürk 2000; Kankal 2004).

Artık 17. yüzyıla ilişkin şehir tarihi çalışmalarında tahrirlerin yerini tam olarak şehir tarihinin en zengin kaynağı olan şer'iyye sicilleri almaya başlamıştır. Burada Hülya Canbakkal'ın Antep (Canbakkal 2009) ve Hülya Taş'ın Ankara (Taş 2014) üzerine hazırladıkları eserlerin bu döneme ilişkin önemli şehir tarihleri olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle şer'iyye sicilleri esas alınarak hazırlanan çalışmalar açısından bakıldığında, sosyal ve iktisadi hayatın en önemi kaynağı olan şer'iyye sicillerinde şehrin topografyası, idari yapı, mahalle ve köy isimleri, aile yapısı ve iktisadi faaliyetler gibi pek çok bilgiye ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir. Yine bu döneme ilişkin olarak şer'iyye sicillerinin olmadığı şehirler için Mühimme, Ruûs, Şikâyet, Muhasebe, Mukataa, Mevkûfat, gibi defter ve diğer belge tasniflerine başvurmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Pamuk 2006).

Faroqhi, Osmanlı arşiv kaynaklarının 1730'dan sonrası için çeşitli ve bol olmasına karşın, bu döneme ilişkin araştırmaların yetersiz olmasını 18. yüzyılın bir dağılma dönemi olarak yeterince tercih edilen bir çalışma dönemi olmamasına bağlamaktadır. Faroqhiayrıca, bu yüzyıl boyunca kargaşa ve nüfus kaybına uğrayan Anadolu şehirlerinin tarihleri ile ilgilenilmesini gerektirecek bir gerekçe olmadığı için bu dönemin bir *"unutulmuş dönem"* olduğunu ifade etmektedir (Faroqhi 2000: 9-11). Halbuki Faroqhi'nin Osmanlı'da *Kentler ve Kentliler* adlı eserde ifade ettiği bu durumun üzerinden epey bir zaman geçmiştir. 1980'li yıllardan sonra da özellikle şer'iyye sicillerinin keşfedilmesiyle beraber pek çok Anadolu şehri için 18. yüzyıl da incelenmesi tercih edilen bir dönem haline geldi. Bu bakımdan bu döneme ilişkin yapılan çalışmalarda özellikle *"yüzyılın ilk yarısı"* veya *"ikinci yarısı"* şeklinde bir kronolojik sınırlama yapıldığı gibi daha geniş bir dönemi hedefleyen çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek olarak bu yüzyılın ilk yarısına dair Uysal Dıvrak'ın Çankırı (Dıvrak 2012), Saim Yörük'ün Adana (Yörük 2011), İbrahim Güler'in Sinop (Güler 1992), Hüseyin Çınar'ın Antep (Çınar 2000); ikinci yarısına ise, Mehmet Güneş'in Karahisar-ı Sahib (Güneş 2003), Nuri Çevikel'in Kıbrıs (Çevikel 1999), Melek Öksüz'ün Trabzon (Öksüz 2006) ve tüm yüzyılı kapsayacak şekildeki çalışmalara ise Veysel Gürhan'ın Mardin (Gürhan 2012) hakkındaki çalışmaları örnek verilebilir. Bu çalışmaların ortak yanları ilse büyük oranda şer'iyye sicilleri olmak üzere Osmanlı Arşivi'nde bulunan muhtelif defter ve belge tasniflerine dayanmalarıdır. Bunların yanında Osmanlı arşiv kaynaklarının yanında Fransız ve İngiliz arşiv

kaynaklarının da kullanıldığı yine 18. yüzyılın ilk yarısında İzmir'e ilişkin olarak Necmi Ülker'in hazırladığı çalışmaya (Ülker 1974) da farklı bir kaynağa dayanması itibarıyla değinmek gerekmektedir.

II. 19. Yüzyılın İlk Yarısına İlişkin Çalışmalar

Ergenç'in "XVIII. yüzyıllardaki yeni şartların ortaya çıkmasıyla başlayan değişim dönemi" olarak nitelendirdiği şehir tarihi sınıflandırmasının, en azından bazı çalışmalar örneğinde, kullanılan kaynaklar açısından 19. yüzyılın ilk yarısında da yapılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu konuda öncü bir çalışmanın Rifat Özdemir tarafından (Özdemir 1986) 1785-1840 yılları arası yani Tanzimat öncesi Ankara'sı üzerine hazırlandığını görmekteyiz. Şer'iyeye sicilleri başta olmak üzere muhtelif arşiv malzemesinin yanında seyahatnameler, salnameler, vakayinameler, Takvim-i Vekâyi gibi kaynaklardan, Tanzimat öncesi yeniliklerin kent hayatına yansımalarını da ortaya koymayı hedefleyen yazar, incelediği dönemde şehrin fizik yapısında (şehirdeki dinî, sosyal ve iktisadî yapılarda), nüfusunda, yönetiminde ve ekonomisinde meydana gelen değişimleri ortaya koymuştur (Öz 2005: 67). Özdemir'in çalışmasını örnek alan ve bu konuda en güzel çalışmalardan birisi de İbrahim Yılmazçelik'in 1790-1840 yılları arasında, yani yine Tanzimat öncesi dönemde Diyarbakır'ın iktisadi, idari ve sosyal yapısını tahlil etmeye çalıştığı eserdir (Yılmazçelik 1995). Yılmazçelik'in çalışmasında büyük oranda şer'iyeye sicillerinin kullanmanın yanında yine Osmanlı Arşivi'ndeki değişik belge tasnifleri, ahkâm, baş muhasebe ve evkaf defterleri gibi geniş bir arşiv kaynağından istifade ettiği görülmektedir. Bunun yanında Özdemir'e nazaran Yılmazçelik'in daha fazla seyahatnameyi dikkate aldığı da görülmektedir. Yine 19. yüzyılın ilk yarısına ilişkin bir diğer örnek de Adem Kara'nın Antakya hakkındaki eseridir. 1800-1850 yıllarını kapsayan çalışma her ne kadar Tanzimat'ın ilk on yılını kapsasa da bu yeni idari sistemin burada uygulanması sürecine değinmemekte ve yukarıda saydığımız örneklere paralel olarak büyük oranda şer'iyeye sicillerinden hareketle Antakya'nın fiziki, sosyal, idari ve iktisadi yapısını incelemeye çalışmaktadır (Kara 2005). Hüseyin Muşmal'ın sınırlarını 1790'dan Osmanlı idari sisteminin yeniden organize edildiği 1864'e kadar belirlediği çalışması diğer örneklerden farklı olarak, şer'iyeye sicilleri ve zengin Osmanlı Arşiv kaynaklarının yanında büyük oranda Temettuat sayımlarına dayanmaktadır (Muşmal 2005). Bu döneme ilişkin çalışmalara vereceğimiz en son örnek de Mehmet Beşirli'nin 1771-1853 yılları arasında Tokat'ı ele aldığı çalışmadır. Sınırları konusunda ayrıntılı açıklamanın olmadığı eserde idari, sosyal yapının yanında şehirdeki ticaret, bu ticaretin itici gücü olan bakırcılık sektörü ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir (Beşirli 2005). Bu

bakımdan klasik şablonun dışına çıkarak şehir ekonomisinin en önemli unsuru olan bakır işlemeciliğine değinmesi Osmanlı şehirlerinin farklılıklarını ortaya koymak açısından izlenmesi gereken bir yöntem olarak görülmektedir.

“*Tanzimat’ın İlk Yıllarında*” başlığı ile Bolu’yu incelemeye çalışan Dursun Bayraktar diğer kaynaklardan farklı olarak, 1838-1850 yılları arasında Bolu ve Mudurnu şer’iyye sicillerini temel alarak Bolu’nun bu on iki senelik dönemini idari, sosyal ve ekonomik koşulları ile incelemeye çalışmaktadır (Bayraktar 2009). Bu döneme denk gelen bir diğer örnek de Celal Erdönmez’in Kıbrıs hakkındaki çalışmasıdır (Erdönmez 2004). 1838-1856 yılları arasında, yani Islahat Fermanı’na kadar olan Tanzimat’ın ilk dönemini kapsayan çalışmanın bölümleri, adanın etnik ve demografik yapısı, cemaatler arası ilişkiler ve aile yapısı hakkındadır. Temel kaynak olarak şer’iyye sicillerine dayanılmasından olacak ki, adanın idari ve ekonomik şartlarına yeterince değinilmemiştir. Yine de, Bayraktar ve Erdönmez’in çalışmaları bu geçiş döneminde şer’iyye sicillerinin halen daha önemli bir şehir tarihi kaynağı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Her ne kadar yurt dışında yapılırsa da Tanzimat öncesi ve Tanzimat dönemine ilişkin olarak ilginç görülen çalışmalardan biri de Bülent Özdemir’in Selanik hakkındaki çalışmasıdır (Özdemir 2003). Özdemir’in çalışması 19. yüzyılın ilk yarısını ele alan diğer örneklerden farklı olarak, Tanzimat literatürü hakkında uzun bir girişten sonra daha çok Selanik’in sosyal ve iktisadi koşullarını incelemeye çalışmaktadır. Eserin bir diğer farklılığı da Selanik şer’iyye sicillerinin yanında, örneğine pek az rastladığımız bir metotla İngiliz ve Amerikan konsolosluk arşivlerini de temel kaynaklar arasında kullanmasıdır. Bu haliyle çalışma konsolosluk arşivlerinin şehir tarihi çalışmalarında kullanımları konusunda en güzel örneklerden birisidir. Diğer bir ifadeyle yerli ve yabancı arşiv kaynaklarının bir arada kullanımına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Bu Tanzimat öncesi çalışmalardan sonra yine bir geçiş dönemi olan; fakat literatürde zaman zaman “*Tanzimat Döneminde*” ifade edilen çalışmalara da değinmek gerekmektedir. Bu çalışmaların temel kaynağı temettuat sayımlarının sonucunda ortaya çıkan *Temettuat Defterleri*’dir. Bilindiği gibi, belki de tahrirlerden sonra Osmanlı Devleti’nde en kapsamlı sayımlar yapıldığı dönem Tanzimat dönemi olmuştur. Zira Tanzimat’ın temel hedefi olan mali merkezîyetçilik ve gelirlerin adil bir şekilde toplanması hedefi öncelikli olarak halkın geliri ve iktisadi gücünün bilinmesine bağlıydı. Bu bağlamda Tanzimat’ın cari olduğu bölgelerde sayımlar yapılmıştır. Adına “*Emlak ve Arazi ve Hayvanat ve*

Temettuat sayımları denilen bu sayımlar sonucu sayıları yirmi bine yaklaşan defter serileri oluşmuştur (Öztürk 2003: 287-288). Kütükoğlu'nun tabiriyle "tahrirlerden daha fazlasını bulmanın mümkün olduğu" bu defterler Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihin bu dönemine ilişkin başvurulabilecek en önemli kaynakları arasındadır (Kütükoğlu 1995: 395-412). Bundan dolayı temettuat defterleri Türkiye'nin değişik üniversitelerinde pek çok yüksek lisans ve doktora konu teşkil etmişlerdir. Bu çalışmalara genel olarak bakıldığında bunların "19. Yüzyılda", "19. Yüzyılın Ortalarında" veya "Tanzimat Döneminde" gibi geniş başlıklar altında incelendikleri görülmektedir. Hâlbuki bu defterlerin sunmuş olduğu veriler 1256-1261/1840-1845 yıllarını kapsayan sayımlar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu itibarla bize sadece 1840-1845 yıllarına ilişkin bir tablo sunabilirler. Bu açıdan bakıldığında 25-35 yıl arayla tekrarlanan ve 15-16. yüzyılın koşullarını ortaya koyan tahrirler örneğinde olduğu gibi temettuat sayımları üzerinden uzun dönemli bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Fakat yine bu kaynaklara dayanan ve "Tanzimat Dönemi" başlığı altında görülen, Said Öztürk'ün Bilecik (Öztürk 1996), Selim Özcan'ın Sinop (Özcan 2007), İlbeyi Özer'in Darende (Özer 2000) ve Özlü'nün Bolu-Göynük (Özlü 2007) örneklerinde çalışmaların olduğunu belirtmek gerekmektedir.

III. Tanzimat Dönemine İlişkin Çalışmalar

Yukarıda saydığımız ve Tanzimat öncesi dönem olarak da niteleyebileceğimiz şehir tarihi çalışmalarının yanında oldukça erken bir dönemde konumuza ilişkin önemli bir kaynak ile karşılaşmaktayız. 1975 yılında Cevdet Küçük tarafından "Tanzimat Devrinde Erzurum" başlığı ile yapılan çalışma bu alandaki ilk çalışmalardan birisidir. Küçük'ün Tanzimat Dönemi olarak bilinen 1839-1876 yılları arasında Erzurum'u incelediği çalışması öncelikli olarak Tanzimat öncesinde merkezde yapılan idari ve mali reformların Erzurum'a yansımalarını inceledikten sonra büyük oranda Tanzimat döneminde yapılan idari reformların Erzurum'daki tatbik sürecini incelemeye yöneliktir. Eserde, özellikle Tanzimat'a taşrada hayat veren valilerin faaliyetleri ekseninde Erzurum'da Tanzimat uygulamalarının neticeleri ele alınmıştır. Küçük Erzurum'un stratejik ve askeri öneminden dolayı Kırım Savaşı dönemini Erzurum için ayrı bir başlık halinde inceleme gereği duymuştur. Yine savaş sürecindeki gelişmeler, Islahat Fermanı ve sonrası, Abdülaziz Devrinde taşra idaresinde yapılan reformlar üzerinde de durulmaktadır. Sınırlı da olsa Küçük çalışmanın sonlarında Erzurum'un sosyo-ekonomik durumu ve eğitim ve okullar konusuna da değinmektedir. Küçük son olarak yine bu dönemin sonu olarak kabul edilen ve bölge tarihi için önemli bir dönüm noktası olan 1877-1878

Osmanlı-Rus Savaşı'nın Erzurum'a etkisine değinmiştir (Küçük 1975). Burada Küçük'ün çalışmasını önemli kılan Erzurum hakkında yapılan önemli çalışmalardan biri olmasının yanında Tanzimat Dönemi'nin Erzurum örneğinde daha çok idari reformların uygulanma sürecini işlemesi ve bu haliyle de daha sonraki çalışmalara örnek teşkil etmesidir.

Bu döneme ilişkin güzel çalışmalardan birisi de yine Tanzimat dönemindeki idari düzenlemelere ağırlık veren Yasemin Avcı'nın Denizli üzerine hazırladığı eserdir. Avcı klasik anlayıştan, yani Tanzimat dönemini 1839-1876 yılları arasında inceleyen bakış açısından farklı olarak, çalışmasının nihai sınırını 1908'e kadar getirmektedir. Bunun gerekçesi olarak da yazar merkezdeki değişikliklere rağmen reform sürecinin taşra için bir süreklilik taşımasını göstermektedir. Avcı, Tanzimat'ın hedeflediği merkezîyetçiliğin II. Abdülhamid döneminde de devam ettiğini ve bu sürekliliğin en belirgin yansıma alanlarından birisinin de taşra idaresi olduğunu kabul etmektedir. İçerik olarak değerlendirdiğimizde Avcı'nın çalışması öncelikle Denizli'nin kentsel kimliğini tarihsel bir perspektifte ele almakta ve şehrin mekânsal yapısına değinmektedir. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan idari bölümde Avcı, öncelikle Denizli'de Tanzimat'ın uygulanmasını ve bunların sonuçlarını; ikinci olarak da Tanzimat idaresinin Denizli'de ortaya çıkardığı yönetim düzeni üzerinde durmaktadır. Çalışmanın en önemli bölümlerinden birisi de Tanzimat dönemine has olan bir dönüşüm sürecine, yani yerel ileri gelenlerin yeni sisteme entegre olmaları ve güçlerini devam ettirmeleri sürecine, şehirde tesis edilen meclisler ve belediye teşkilatı üzerinden eğildiği kısımdır. Yine, literatüre Sevgi Aktüre'nin Ankara, Tokat ve Afyon kentleri üzerinde yaptığı çalışma ile giren ve yeni ulaşım ve iletişim vasıtalarının 19. yüzyılın sonlarında Anadolu kentlerinde yol açtığı değişimi incelediği eserinin ortaya koyduğu anlayışla (Aktüre 1981) Avcı, Tanzimat modernleşmesinin Denizli kent mekânındaki izlerini, ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişimi ve hükümet konağı gibi yeni kamu binalarının yapımı ile incelemektedir (Avcı 2010: 175-200). Kaynaklar açısından bakıldığında Avcı'nın Osmanlı arşiv kaynaklarının yanında, incelenilen dönemin genişliğinden dolayı ilki 1878'de basılan Aydın Vilayeti Salnamelerinin de kullanılmasıdır. Bu haliyle 19. yüzyılın son çeyreğini de kapsayan çalışmaların çok zengin bir kaynağa sahip olmaya başladıklarını da görmekteyiz.

Yunus Özger'in 19. Yüzyıl Bayburt'u üzerine hazırladığı çalışma da vilayet salnamelerinin kullanımına güzel bir örnektir. Fakat Özger her ne kadar eserine kesin bir tarihsel sınır çizmeyip tüm 19. yüzyılı incelemeye çalışsa da, çalışmanın dayandığı temettuat, evkaf ve nüfus defterleri gibi defter tasniflerinin ve

belgelerin de kısmen Tanzimat öncesi büyük oranda da Tanzimat sonrası kaynaklar olduğu hesaba katıldığında çalışmanın daha çok Tanzimat döneminde Bayburt'u ele alan bir eser olduğu görülür (Özger 2008). Yine de Özger'in çalışması Bayburt'un idari, demografik, sosyal ve iktisadi yapısını temettuatlardan salnamelere kadar geniş kaynaklar üzerinden ortaya koyan önemli bir eserdir ve bu şekliyle daha küçük yerleşim yerleri için de şehir monografilerinin ortaya konulabileceğini de göstermektedir.

Her ne kadar bir merkez üzerinde odaklanmasa da, ki bu dönemde şehir ve buraya bağlı olan bölgeler arasında idari, iktisadi ve sosyal ilişkiler açısından her zaman bir ayırım yapmak imkansızdır, Zafer Gölen'in Bosna-Hersek üzerine yaptığı çalışmadan da bahsetmek gerekir (Gölen 2010). Tanzimat Dönemi'ni yani 1839-1876 sınırlarını kapsayan çalışmasında Gölen, çalışma sahasının konumu ve genişliği nedeniyle çalışmanın büyük bir bölümünde idari ve siyasi gelişmelere; geri kalan kısımlarda da Tanzimat Dönemi'nin sosyal ve kültürel yapısı, son olarak da bölge ekonomisinin unsurlarına, ulaşım ve haberleşme alanındaki gelişmelere değinmiştir. Gölen'in Bosna-Hersek hakkındaki çalışmasına büyük oranda benzeyen ve yine geniş bir alanı inceleyen Ebubekir Ceylan'ın Bağdat hakkındaki eseri her ne kadar giriş kısımlarında Bağdat merkezli olarak Osmanlıların bölgedeki hâkimiyet sürecini incelese de, bölgede uygulanan Tanzimat idari reformlarını, bölgedeki ulaşım ve altyapı gibi bayındırlık hamlelerini Bağdat üzerinden incelemesi nedeniyle Tanzimat dönemi şehir tarihi çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi gereken bir eserdir (Ceylan 2011). Ceylan'ın çalışmasını farklı kılan özelliklerden birisi de henüz emekleme aşamasında olan yurtdışı arşiv malzemesinin kullanımını Bağdat örneğinde İngiliz konsolosluk arşivlerini de çalışmasına ekleyerek yerli ve yabancı kaynakları bir arada kullanmasıdır. Hem Gölen'in hem de Ceylan'ın vilayet gazetelerini de kullandıklarını da belirtelim. Yine bu kategoride değerlendirmemiz gereken eserlerden biri de Hasan Samani'nin Tanzimat Devri'nde Kıbrıs (1839-1876) adlı çalışmasıdır. Samani, Tanzimat'ın Kıbrıs'a yansımalarını incelediği çalışması, her ne kadar geniş bir bölgeyi kapsasa da idari yenilikleri büyük oranda Lefkoşa örneğinde incelemesi açısından dikkat çekmektedir. Bu dönemdeki diğer örnek çalışmalarımıza paralel olarak, Samani de Kıbrıs'ta Tanzimat'ın idari yeniliklerinin uygulanmasını, yerel yönetim anlayışının bir tezahürü olan belediye teşkilatını; adanın kendine has toplumsal ve demografik yapısını; tarımsal üretim faaliyetlerini ve ticareti ve son olarak da Tanzimat şehirlerinin ortak bir özelliği olan ve sağlık, eğitim, ulaşım, haberleşme, güvenlik ve eğitimden oluşan hizmetler konularını incelemiştir (Samani 2006).

Yukarıda vermiş olduğumuz örneklerin dışında Osmanlı şehirlerinin özellikle Arap ve Balkan coğrafyasında kalanlarının pek çok araştırmaya tabi olduğunu özellikle belirtmemiz gerekir. Bunlar içinde dilimize de kazandırılan ve Meropi Anastassiadou'nun Selanik üzerine hazırladığı eser pek çok açıdan ayrı bir dikkati hak etmektedir. Öncelikle Anastassiadou'nun kronolojik sınırlandırmaları ile başlamak gerekir. Yazar başlangıç olarak II. Mahmud'un saltanatının son döneminde Tanzimat'ın ilk adımlarını temel alırken (1830) şehirde Osmanlı hâkimiyetini sona erdiren Balkan Savaşlarını (1912) diğer bir sınır olarak belirler. Bu örnek bize yerel koşulların çalışmaların kapsamına ilişkin belirleyiciliği açısından önemli ipuçları vermektedir. İçerik açısından değerlendirildiğinde ise eserin bir Tanzimat şehri ortaya çıkaran tüm koşulların incelendiği kısımlardan müteşekkil hazırlandığı görülür. Bunlar; şehrin fiziki yapısını teşkil eden sur, liman ve bunlar üzerindeki yapılar; şehirleşmenin bir belirtisi olarak genişleyen şehir dokusu ve ilk kenar mahalleler, şehirlerin başlıca sorunları olan yangınlar, salgınlar ve su ihtiyacı, Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluşan şehirdeki demografik ve ekonomik kalkınma, ulaşım ve bayındırlık alanındaki gelişmeler, modernleşmenin nişanesi olarak yeni kamu binaları ve yeni toplumsal yaşam alanları gibi başlıklardır. Fakat çalışmanın asıl önemi kullandığı kaynakların zenginliğidir. Anastassiadou her ne kadar bir Osmanlı şehri Osmanlı arşiv kaynağı olarak sadece vakıf defterleri ve şer'iyye sicillerinden incelese de, zengin Fransız konsolosluk arşivleri, AllianceIsraéliteUniverselle Arşivi, yerel basın, salnameler ve Lazarist arşivlerinden hazırladığı bu çalışma Selanik gibi bir merkez örneğinde gerçek bir Tanzimat şehrinin sahip olduğu tarihsel zenginliği yansıtmaya güzel bir örnektir (Anastassiadou 1998). Fakat elbette Tanzimat bürokrasisinin ortaya çıkardığı zengin arşiv kaynakları bu çalışmaya ayrı bir renk katardı. Bunun yanında Selanik gibi bir merkez için Fransız konsolosluk arşivi dışında başka yabancı kaynakların olduğu gerçeğini de belirtmek gerekir.

Yine yurtdışında yapılan bir çalışma olsa da, özellikle yabancı kaynakların kullanımına ilişkin güzel bir örnek, Trabzon hakkında yapılmıştır. A. Üner Turgay'ın 19. yüzyıl Trabzon'u hakkında hazırladığı çalışma her ne kadar ticaret merkezli bir şehir ve bölge tarihi incelemesi olsa da Osmanlı arşiv kaynaklarının yanında büyük oranda İngiliz konsolosluk raporlarından bu dönemde uluslararası bir ticaret merkezi olan Trabzon'un 1900'lere kadar olan dönüşüm sürecine ışık tutan öncü bir çalışmadır (Turgay 1976). Fakat yukarıdaki örnek çalışmalarda da görüldüğü gibi, gerçek bir Tanzimat şehri ortaya çıkaran koşulların merkezi idare vasıtasıyla yapılan idari düzenlemeler ve bunların

şehirlerdeki yansımaları olmaksızın incelenemeyeceğinden hareketle, Üner'in bu çalışmasının eksik bıraktığı pek çok alan vardır. Bu eksikliği giderilmesine yönelik olarak Yılmaz'ın çalışması Tanzimat'ın koşullarını Trabzon örneğinde daha geniş bir perspektiften incelemeye çalışmaktadır (Yılmaz 2014). Yılmaz çalışmasında şehrin yerleşim dokusunu ve bu doku üzerindeki sosyal yapıyı, şehrin demografik gelişimini ve 19. yüzyıl Osmanlı şehirlerinin en önemli sorunlarından olan salgınlar ve göç olgusunu Trabzon örneğinde incelemektedir. İdari yapı konusunda ise Tanzimat öncesi idari yapının özelliklerini ortaya koyduktan sonra bir geçiş dönemi olarak Tanzimat'ın uygulanması ve sonrasındaki idari düzenlemelerin şehirdeki uygulanma sürecine değinmektedir. Üner'in çalışmasında da görüldüğü gibi, Trabzon'un iktisadi yapısının temel dayanağını ticaret oluşturduğu için çalışmanın kapsamı 1830'lu yıllardan, yani Trabzon'un imparatorluğun en önemli ticaret merkezlerinde biri olmaya başladığı bir dönemden başlatılmış ve yine diğer sınır da bu önemin azalmaya başladığı 1870'li yıllara kadar getirilmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, yerel koşulların zaman zaman merkezi gelişmeler ile tam olarak uyuşmadığı görülmektedir. Bu bakımdan çalışmaların sınırlarını belirleyen en önemli kriterler olarak yerel koşulların göz önünde bulundurulması çalışmaların niteliği açısından oldukça önemlidir.

Aynı şekilde şehirlerin iktisadi yapılarını belirleyen üretim faaliyetleri açısından bakıldığında taşra ile merkezi olan şehirlerarasında bir ayırım yapmanın zorluğu ortaya çıkar. Bu bakımdan Yılmaz, her ne kadar şehrin bir faaliyeti olmasa da şehir ekonomisinin önemli sacayaklarından biri olan tarımsal üretimi de Trabzon örneğinde değerlendirme gereği duymuştur. Bunun yanında her açıdan Avrupa mamul mallarının rekabeti ile karşılaşılacak bu dönemde yerel üretim ilişkilerinin direnci de bu çalışmada üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Tanzimat şehrinin çehresini değiştiren ulaşım, haberleşme ve bayındırlık konuları da Trabzon örneğinde yine Yılmaz'ın ortaya koyduğu konulardan biridir (Yılmaz 2014: 397-517). Yılmaz'ın çalışmasının bir diğer farkı da Osmanlı arşiv kaynakları, İngiliz konsolosluk raporları yanında büyük oranda henüz Osmanlı şehirleri için yeterince kullanılmayan Fransız konsolosluk arşivlerine dayanmasıdır. Bu bakımdan bu çalışma Fransız, İngiliz ve Osmanlı arşiv kaynakları bir arada kullanıldığı örnek çalışmalardan biridir. Bu haliyle Osmanlı şehirlerinin sahip olduğu kaynak zenginliğini de ortaya koymaktadır (Yılmaz 2014: 36-44). Bu örnekler ışığında yerli araştırmacıların yurtdışı arşiv malzemeleri ile daha yakından ilgilenmelerinin özellikle 19. yüzyıl Osmanlı

şehirleri hakkında yapılacak monografiler için çok büyük bir zenginliği ortaya çıkaracağına şüphe yoktur.

Bütün bu örneklerinde göstermiş olduğu gibi, gerek yerli gerekse de yabancı araştırmacılar tarafından çok fazla çalışmaya konu olan Tanzimat dönemi ile ilgili olarak yukarıda belirttiğimiz Tanzimat öncesi şehir çalışmaları gibi belirli kaynaklar üzerinde şekillenen genellenmiş bir taslak henüz mevcut değildir. Bu kısmen kaynakların çeşitliliğinden, konuya biçilen kronolojik sınırdan ve çalışmanın kapsadığı idari birimin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Zira konu, örneklerini gördüğümüz gibi incelenen bölge bazen bir eyalet bazen de bir ülke gibi geniş bir alan olabilmektedir. Fakat yine de Tanzimat dönemini hedef alan çalışmaların göz önünde bulundurulması gereken kaynaklar hemen hemen müşterektir. Ve bu çalışmalar bu “*kaynak zenginliğini*” göz ardı etmemelidir. Çalışmanın ilerleyen kısımları da bu dönemin temel kaynaklarının tespitine yönelik bazı saptamalar yapılacaktır.

IV. Tanzimat Dönemi Şehir Tarihinin Kaynakları

a) Osmanlı Arşiv Kaynakları

Şehir tarihi çalışmalarında doğrudan doğruya şehri ilgilendiren arşiv vesikalarının büyük bir önem taşıdıklarına şüphe yoktur (Yılmazçelik 1995: XVI). Bundan dolayı Osmanlı şehrini araştırarak olan bir tarihçinin başvurması gereken ilk yer Osmanlı Arşivi olmalıdır. Fakat burada Osmanlı taşrasına ait tüm belge tasnifleri hakkında bilgi vermek bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bundan dolayı belli başlı tasnifler hakkında bilgi verilmesi yoluna gidilecektir. Taşra tarihleri açısından bakıldığında, II. Mahmud ve sonrasında merkezi yönetimde yapılan düzenlemelere paralel olarak meclisler ve nezaretler tesis edildiği görülmektedir. Taşralarda da halkın temsilcilerin katıldığı meclisler ihdas edildi. Bu yeni birimlerin ortaya çıkması beraberinde yeni bir bürokrasiyi, bu bürokrasi doğal olarak yeni yazışmaları, bu yazışmalar da şehir tarihinin yeni kaynaklarını ortaya çıkardı (Akyıldız 2006: 407-408). Şehir tarihine ilişkin olarak ilk olarak bahsetmemiz gereken belgeler irâdelerdir. Bilindiği gibi 1831 yılından itibaren padişahların emir ve buyrukları irâdeler yoluyla bildirilmeye başlanmıştır (Sertoğlu 1955: 51-52). İrade tasniflerinde merkezin talimatları, atama kayıtları, nizamnameler, vali ve diğer yetkililerin raporları gibi çok geniş bir alanı kapsayan konularla ilgili belgeleri ihtiva etmektedir (Gölen 2010: XXXII). İradeler kendi içinde Dâhiliye, Hariciye, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Mahsûs, Şûra-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye kısımlarına ayrılmaktadır. Bunun yanında eyâlât-ı

mümtâze tasnifi altında bazı ayrıcalıklı bölgelerin de ayrı irâde tasnifleri de bulunmaktadır (Osmanlı Arşivi Rehberi 2000: 323).

Tanzimat sonrası ortaya çıkan arşiv fonlarından birisi de Sadaret Mektubî Kalemi fonudur. Sadaret tarafından çeşitli makamlara yazılan emir ve buyuruldular bu kalemden yazılmıştır. Tanzimat'tan sonra da aynı kalem Sadaret'in gerek İstanbul'daki nezâret ve devâirle (daireler), gerekse taşra ile yaptığı yazışmaları yürütmüştür. Bu kalemin görevi bütün nezâret, devâir ve vilayetlerle olan yazışmalarını yapmak, buralardan gelen tahriratı hülâsa ederek asıllarıyla birlikte sadrazama sunmak, sadrazamın mektuplarını yazmak ve özel kalem müdürlüğünü yapmaktır. Bu tasnif de kendi içinde Mühimme Odası, Umum Vilayet, Nezaret ve Devair, Meclis-i Vâlâ, Deavi, Divân-ı Ahkam-ı Adliye gibi muhaberât, makam, ve dairesine göre muhtelif kısımlara ayrılmıştır. Taşralara ilişkin çalışmalarda daha çok isyan, deprem, sınır meselesi, savaş, kıtlık, iskân gibi önemli konulardaki evrakı içeren Mühimme Kalemi; sadaretle vilayetler arasındaki yazışmaları içeren Umum Vilayet; sadaretin İstanbul'da bulunan nezaret ve dairelerle olan yazışmalarını içeren Nezaret ve Devair ve de sadaret ile Meclis-i Vâlâ arasındaki yazışmaları içeren Meclis-i Vâlâ ile ilgili belgeler konumuzla ilgili çalışmalarda dikkat edilmesi gereken kaynaklardır (Osmanlı Arşivi Rehberi 2000: 332-338).

Bir diğer belge koleksiyonu da Cevdet Tasnifi'dir. Muhtelif konulara göre bir ayrıma tabi tutulan bu tasnif 960-1322/1553-1904 arasındaki kayıtları ihtiva eden 17 ana bölümden oluşmaktadır. Şehir tarihi çalışmaları için özellikle Dâhiliye, Adliye, Belediye, Sıhhiye, Eyalet-i Mümtâze, Maarif, İktisat, Nafia, Evkaf ve Askeri bölümlerinde önemli belgeler yer almaktadır. Bunların yanında nezaretlere, özellikle de Dâhiliye nezaretine ait tasniflerin yanında özellikle araştırmanın sınırını 19. yüzyılın sonlarına kadar uzatan araştırmacılar için II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatında ortaya çıkan Yıldız Evrakı'nın da incelenmesi gerekmektedir.

Tanzimat dönemi Osmanlı taşrası için bu belge koleksiyonlarının yanında önemli bir defter koleksiyonu da mevcuttur. Elbette burada ilk olarak bahsetmemiz gereken defterler Tanzimat döneminin de başlangıcını da simgeleyen temettuat defterleridir. Temettuât defterleri, klasik dönem tahrîrkayıtlarından farklı olarak kişilerin ekonomik gücüne göre ödemekle yükümlü olacakları verginin tespitine yönelik olarak 1841-1845 yılları arasında imparatorluğun önemli bir kısmında yapılan temettü sayımlarıydı. Sayımların

temel amacı Tanzimat'ın temel ilkesi olan adil bir vergi sistemi için halkın mali kaynaklarının tespit edilmesi idi. Bu ilke ile yapılan sayımlardan oluşan bu defter külliyyatında Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik yapısına ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Sayımı yapılanların tüm gelir kaynaklarının ayrıntılı bir şekilde verildiği bu defterler kent-köy ekonomisinin bir panoramasını sunması itibarıyla Tanzimat dönemi taşrasına ayrı bir pencereden bakma imkânı ortaya çıkarmaktadır (Öztürk 2003: 287-304). Her ne kadar 1831 yılında yapılmış olan nüfus sayımı imparatorluğun nüfusuna ilişkin en önemli veri olsa da Temettuat defterlerinin de birer nüfus defteri özelliği göstermektedirler. Bu haliyle yapıldıkları bölgelerin demografik yapılarını anlamamız açısından da oldukça önemlidirler (Adıyeke 2000: 771-772). Fakat temettuat sayımları açısından Tanzimat'ın uygulanması sürecine paralel olarak imparatorluğun tüm bölgelerinin aynı kaynaklara sahip olmaması da şehir tarihleri için bir engeldir (Yılmaz 2014: 30-31).

Şehir tarihi çalışmalarında görülmesi gereken diğer bir defter tasnifi de Bâb-ı Âli Evrak Odası Ayniyât Defterleridir. Bu defterler sadret dairesinden diğer devlet dairelerine, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan tezkirelerin ve muharreratın suretlerinin kaydedildiği defterlerdir (Sertoğlu 1955: 70-71). Bu defterler şehirler açısından değil ilgili olduğu vilayeti ilgilendiren pek çok yazışmanın özetini içermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu defterlerde taşranın merkezden isteklerinin neler olduğu, merkezin bu isteklere cevabı ve bu yazışmaların süreci; dönemin sosyal koşulları, ihtiyaçları, yapılan yeniliklerin neler olduğu, nasıl uygulandığı anlaşılmakta, böylece merkez ile iletişim halindeki bölgenin durumu ortaya çıkarılmaktadır. Yine Ayniyât defterlerinde merkezin taşranın isteklerine verdiği cevapları, taleplerin yerine getirilmesi veya getirilmeyişine gösterilen sebepleri, devletin ekonomik ve sosyal durumu ile birlikte hangi yeniliklere öncelik verdikleri ve ne tür yapılanmaya destek oldukları konuları ayrıntılarıyla bilinmektedir. Özetle bu defterlerden ilgili bölgenin idarî, malî, ticarî, sosyal ve askerî birçok özelliğini öğrenmek mümkündür (Eryılmaz 2007: 3).

Yine Bâb-ı Âli Evrak Odası Vilâyat Gelen-Giden Kayıt Defterleridir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile beraber Osmanlı idari sisteminde eyaletten vilayet sistemine geçilmiştir. Bundan sonra her vilayet için ayrı defterler tutulmuştur. Merkez ile taşra arasında yapılan her türlü yazışmanın özetini barındırması itibarı ile asıl belgelere ulaşamadığı durumlarda Vilâyat Gelen-Giden defterleri bu konuda önemli bir boşluğu doldurmaktadır (Gölen 2010: XXXIII). 1849-1922

yıllarını kapsayan ve sayısı 1608 olan bu defterler özellikle vilayet sisteminden sonra merkez-taşra arasındaki bürokrasi ve bunun konularını anlamamız açısından önemli kaynaklardır (Osmanlı Arşivi Rehberi 2000: 217-218). Bunların yanında eyaletlere göre tutulan ve Tanzimat dönemini de kapsayan Ahkâm Defterleri, Mühimme Defterleri gibi çalışılan bölge itibarıyla kayıtları bulunan defter tasniflerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Burada özellikle Tanzimat öncesinde başlanan ve Tanzimat'ın ilanından sonra da devam eden sayımların ortaya çıkardığı nüfus defterlerine de değinmek gerekmektedir. Bilindiği gibi II. Mahmut'un ıslahatlarının bir parçası olarak temelde yeniçeriliğin ortadan kaldırılması sonrası kurulacak olan ordunun kaynaklarını tespit etmeye yönelik olan 1831 Nüfus Sayımı öncelikli olarak askerlik yapabilecek halkın tespitine yönelikti. Fakat vergiye tabi tutulabilecek gayrimüslim nüfus da bu sayım sırasında, tıpkı cizye defterlerinde olduğu gibi, âlâ (iyi), evsat (orta) ve ednâ (kötü) olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır (Behar 1998:162-163). Son zamanlarda yeni defterlerin kullanıma açılmaları ile tarihçiler için yeni bir çalışma alanı haline gelen bu nüfus defterlerinin (Şahin 2012; Yüksel 2013; Alikılıç 2013) Tanzimat döneminin başlarında şehirler için yapılacak demografik araştırmalarda en önemli kaynaklar olduğuna şüphe yoktur.

b) Şer'iyye Sicilleri, Vakıf ve Hurufat Defterleri

Kelimi anlamı itibarıyla şer'iyye sicilleri kadıların görevleri gereği, mahkemelerde verdikleri hükümleri, merkezden kendilerine gelen fermân, buyruldu, tezkire ve takrirleri, sorumlu buldukları kaza, kasaba ve köylerde olan önemli olayları kaydettikleri veya kadıların verdikleri i'lâm (bir dâvânın, mahkemece nasıl bir hüküm ve karara bağlandığını gösteren resmî vesika), hüccet (senet, vesîka, delil) ve cezalarla, görevleri gereği tuttıkları çeşitli kayıtları içeren defterlerdir (Ortakçı 2011: 107). Yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, Osmanlı şehir tarihlerinin en kapsamlı kaynakları şer'iyye sicilleridir. Buna paralel olarak özellikle 1980'li yıllardan sonra Osmanlı mahalli tarihine ilişkin çalışmalarda gerek yerli gerekse de yabancı araştırmacılar bu kaynaklara daha fazla önem göstermeye başladılar. Tutuldukları mahallin sosyal, ekonomik ve siyasî tarihleri için en güçlü ve en güvenilir kaynakları olduğu ifade edilen siciller, bilhassa bu yerellikleri ve şehir hayatını canlı bir şekilde yansıtmaları bakımından diğer resmi devlet belgelerinden ayrı özellikler gösterirler. Özellikle sicillerde yer alan tereke kayıtları servetin dağılımı ve içeriği, ölenlerin sosyal konumları, ürünlerin miktar, fiyat ve çeşitlerini vermekte ve fiyatlar, para, kredi, meslekler ve meslek geçreleri gibi alanlarda tarihçilere son

derece zengin bilgiler sağlamaktadır (Uğur 2003: 306). Çok zengin içerikleri ile şer'iyeye sicillerinin kullanımı açısından, 17. ve 18. yüzyıla ilişkin örneklerini verdiğimiz çalışmalarda da görüldüğü gibi, temel kaynak olarak siciller kullanılsa da bu çalışmaların diğer kaynaklar yani destekleyici mahiyette arşiv belge ve defterleri ile desteklenmeleri gerekmiştir. Burada konumuz açısından önemli olan husus ise şer'iyeye sicillerinin Tanzimat sonrası kazandıkları mahiyet ve şehir tarihleri açısından kullanılabilirlikleridir.

II. Mahmud döneminde gerek kadılık kurumunun yetkilerinde yapılan değişiklikler gerekse de Batı tarzında Nizamiye mahkemelerin tesis edilmesiyle şer'i mahkemelerin yetkilerinde daralması söz konusu olmuştur. Merkeziyetçiliği daha da arttırıcı reformlar çerçevesinde; 19. yüzyılın ilk yarısına gelinceye kadar şehirlerin idaresini bütünüyle uhdelerde bulduran ve yargının yanı sıra mülkî, idarî, malî ve beledî görevleri de icra eden kadıların vazife alanları daraltılmıştır (Ceyhan 2011: 60; Feyzioğlu 2010: 35-46). Zira şehirlerin beledi hizmetleri ve âsâyiş ile ilgili işleri olarak merkezde İhtisab Nezareti ve taşrada İhtisab Müdürlüklerine, şehrin imar ve inşasıyla ilgili işler Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'ne, vakıflara dair işler de zamanla EvkâfNezâreti'ne, taşraların malî ve idarî işleri ise 1840 yılında buralara gönderilmeye başlanan muhassıllara verilince, kadıların fonksiyonları gitgide azalmış oldu (Ceyhan 2011: 60). Böylece zamanla kadılara yalnızca yargı görevi kalmıştır. Bu değişiklik şer'iyeye sicil defterlerinin içeriğinde de değişime neden olmuştur. Fakat, her ne kadar bazı araştırmacılar bu dönemden itibaren şer'iyeye sicillerinin önemini kaybetmeye başladığını ifade etse de (Bayraktar 2009: 4; Yılmazçelik 1995: XVIII), Ceyhan bu dönüşüm sürecinde sicillerdeki değişimi incelediği çalışmasında, şer'iyeye sicillerinin sadece tereke veya nikâh kayıtlarından ibaret olmadığını; bilakis klasik dönemde olduğu gibi sicillerde siyasî, iktisadî, askerî, hukukî ve ictimâî hayatını aydınlatacak bilgiler bulmanın mümkün olduğunu belirtmektedir. Ceyhan'ın değindiği bir diğer konu da bu dönemde şer'i mahkeme kayıtlarında aramız gereken zenginliği, hukuk düalizminin olduğu bu dönemde nizamiye mahkemesi kayıtlarından da aramız gerektiği yönündedir. Bu bilgilerden ve Erdönmez'in Kıbrıs örneğindeki çalışmasından hareketle şer'iyeye sicillerinin bir süre daha Osmanlı taşrası için önemli belgeler olaya devam ettikleri; fakat daha çok toplumsal yapı, aile ve cemaatler arası ilişkiler gibi konulara kaynaklık edebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle siciller Tanzimat dönemi şehir tarihleri açısından bu alanlarda katkı yapabilecek mahiyettedir.

Şer'iyye sicillerinin yanında Osmanlı şehir hayatındaki en önemli iktisadi ve sosyal müesseselerden biri olan vakıfların bırakmış oldukları envanterin de üzerinde durmak gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı şehirlerinde pek çok hizmet, kuruluşunda dini ve iktisadi nedenlerin etkili olduğu vakıflar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Bu bakımdan vakfın kuruluş amacını ve işleyişini belirten vakfiyeler dönemin ekonomik, sosyal, idarî, dinî ve kültürel tarihinin ortaya konulması kadar vakfiyenin niteliğine paralel olarak şehir, iskânı ve tarihi topografyasının incelenmesi noktasından da önemlidir. Şehirlerde tesis edilen vakıfların sayısı, niteliği ve fonksiyonu şehir halkının toplumsal yapısını, hak arasındaki zengin-fakir münasebetlerini, vakıfların gördükleri her alandan hizmetler açısından şehirleşmenin boyutları gibi değişik alanlarda bilgiler verir niteliktedir. Bu geniş alanda hizmet veren vakıfların işleyişini vakfiyelerin yanında vakıf muhasebe defterleri, yıllık muhasebe defterleri ve şer'iyye sicilleri gibi kaynaklardan izlemek mümkündür. Bu kaynaklar büyük oranda Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı, Topkapı Sarayı ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü arşivlerinde yer almaktadır (Çakır 2006: 104).

Bu kaynak grubunda değerlendirmemiz gereken bir diğer belge türü de son zamanlarda şehir tarihi yazımında kullanılmaya başlanan hurûfât defterleridir. Hurûfât defterleri, vakıf kurumlarında görev yapan imam, hatib, vâiz, müezzin, mütevellî, müderris, cüzhân, câbi, ferrâş, zaviyedâr gibi cihet ehli ile muhızr gibi mahkeme görevlilerinin ve esnaf örgütlerinin yöneticilerinin atama kayıtlarını içeren belge gruplarıdır (Beyazıt 2013: 39). Bayezit, hurûfât defterlerinin şehir tarihi araştırmalarında kullanılması üzerine hazırladığı çalışmada bu defterlerin önemini özellikle vakıf kurumlarının tespitinde önemli bir görev üstlendiklerini belirtmektedir (Beyazıt 2013: 46). Bu defterlerden kazanın merkezindeki ve taşrasındaki cami, mescit, medrese, mektep, muallimhane, namazgâh, türbe ve zaviyelerinin tespiti mümkün olduğu gibi vakıf eserlerinin yaşadığı değişimleri de izlemek mümkündür. Kentin ve kırsalın mekânsal yapısının ortaya konulmasında, mahallelerin ve vakıf sayılarına göre köylerin büyüklüğü ve gelişiminin tespitinde temelde vakıf sistemi ile bağlantılı olan bu defterler önemli bilgiler vermektedir (Beyazıt 2013: 49-52).

c) *Salname ve Gazeteler*

Avrupa ülkelerinde çok daha eski dönemlerden itibaren tutulmaya başlanan salnamelerin Osmanlı Devleti'nde görünmesi yine Tanzimat'ın bir yeniliğidir. Bizde salname geleneği ilk kez 1847'de Mustafa Reşid Paşa'nın isteğiyle bir devlet salnamesinin, *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin*, yayınlanmasıyla

başlamıştır (Duman 1999: 3). Hazırlanmasının temel gerekçesi olarak merkez ve taşra bürokrasisini göstermek olan devlet salnamelerinin içerik olarak en zengin oldukları dönem II. Abdülhamid dönemidir. Devlet salnameleri özellikle vilayetlerdeki üst düzey memurlar ve idari yapının ortaya konulmasında başvurulacak eserlerdir. Fakat konumuz açısından asıl önemlisi bu salname geleneğinin taşralara da yayılmasıdır. Bunda da 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin taşrada oluşturduğu yeni anlayışın etkisi olduğunu anlamak zor değildir. Nizamnamenin ortaya çıkardığı pek çok idari pratiğin yanında vilayetlerde birer matbaanın tesis edilmesinin de bu yenilikteki rolünü belirtmek gerekir. Vilayet salnamelerinin ilki 1866'da yayınlanan Bosna Salnamesi'dir.

Her yıl yayınlanan Vilâyet Salnâmelerden ait oldukları vilayette bir sene zarfında meydana gelen değişiklik, yatırım ve gelişmelerin izlenmesi mümkün olabilmektedir. Ayrıca bunlarda yer alan resim, fotoğraf, plan, kroki, şekil ve haritalarla şehir ve bölge tarihleri için oldukça önemli bir malzeme teşkil etmektedirler. Bundan dolayı salnameler Türk üniversitelerinde daha çok transkripsiyon şeklinde yüksek lisans konusu olarak pek çok çalışmaya konu olmuştur. Bunun yanında Diyarbakır ve Trabzon gibi vilayetlere ait salnameler tamamen Latin harfleriyle yayınlanmışlardır. Bunların yanında maarif salnamelerinde hareketle vilayetlerdeki eğitim-öğretim kurumlarına yönelik çalışmalar da yapılmaktadır.

Şehir tarihi için vilayet salnamelerinin zenginliğine şüphe yoktur. İzgöer'in salnamelerin şehir tarihi için kaynak olarak kullanımları hakkındaki makalesinde de ortaya koyduğu gibi, salnamelerde zengin bir içerik vardır. Öncelikle bir takvim kısmı ile başlayan bu eserler vilayetin idari bölünüşü, memur listeleri, mahalli tarih ve coğrafyası, eski eserleri, ticari ve ekonomik faaliyetleri, nüfusu, okulları, kütüphaneleri gibi konularda pek çok bilgiler vermektedirler. Bunların yanında topografik bilgiler olarak nehirler ve akarsular, göller, dağlar ve iklim gibi konulara rastlamak mümkündür. Ayrıca askeri ve idari yapılanma, mülki teşkilat konusunda vilayetlerdeki en küçük birime varıncaya kadar tüm personel hakkında bilgilere ulaşabilmektedir. Bu şekilde salnameler yerel bürokrasiyi izleyebileceğimiz önemli bir bilgi kaynağı olmaktadır (Emiroğlu 2002: 155-172). Bunların dışında şehrin yerleşimi, emlak kayıtları, önemli tarihi eserler ve bayındırlık faaliyetleri, eğitim kurumları, yerleşim yerlerinin ekonomik değerleri, tarım, hayvancılık, madencilik, ormanlar, ticari bilgiler, vilayetin gelir ve giderleri hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Fakat salnamelerin kullanımında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Trabzon Vilayeti Salnamelerinde görüldüğü

gibi özellikle ilk sayılarda aynı bilgilerin değişmeden kaldığı görülmektedir. Demografik verilerde karşımıza çıkan bu durumda salnamelerin vermiş oldukları nüfus miktarları hem verilerin birkaç yıl geriden gelmesi hem de sadece erkek nüfusu yansıtması bakımından zaman zaman yanıltıcı olabilir (Behar 1996: 31; Yılmaz 2014: 90). Zamanla daha düzenli ve kapsamlı bir şekilde yayınlandığını gördüğümüz vilayet salnameleri özellikle 19. yüzyılın son çeyreği için yapılacak olan çalışmalarda vazgeçilmez kaynaklardır. Devlet ve vilayet salnamelerinin dışında nezâretlerin ve diğer kurumların ortaya çıkardığı salnameler de vardır. Bunların içinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Hariciye, Maarif, Himâye-i Etfâl Cemiyeti, İlmiye; özel şahıs ve kuruluşlarla ilgili olarak da Türk Yılı, Hadika, Gayret, Resimli Yıl ve Ebuzziyasalnâmelerini zikretmek mümkündür (İzgör 2005:540; Duman 1999: 7-12).

Basının Osmanlı sosyal tarihi için taşıdığı önem tartışmasızdır. Bu bağlamda Vilayet Nizamnamesi gereğince valiliklerin kırtasiye ve baskı işlerini karşılamak üzere vilayet merkezlerinde birer matbaa kurulması ve salnamelerin basım sürecine paralel olarak vilayetlerde de yerel basının yani gazetelerin de neşredilmeye başlandığı görülmektedir. Bu konudaki ilk örnek 1860'ta Fuad Paşa'nın öncülüğünde Beyrut'ta Türkçe-Arapça olarak yayınlanmaya başlanan "*Hadikatü'l-Ahbar*" adlı gazeteydi. Fakat yerel gazete geleneğinin yayılmasında Mithat Paşa'nın Tuna Vilayeti valiliğinin daha etkili olduğu görülmektedir. Mithat Paşa'nın ilk icraatlarından birisi de burada bir matbaa kurarak gazete çıkarmak oldu. *Tuna* gazetesinin ilk sayısı Mart 1865'te basıldı (Kocabaşoğlu-Birinci 1995: 101-122). Vilayet gazeteleriyle, vilayetteki gelişmelerin vilayet içinde ve dışında kamuoyu ile paylaşılması amacı güdülmüştü. Bunun yanında vilayet dâhilinde veya ülke içinde ve dışındaki gelişmelerin yanı sıra değişik yasal düzenlemelerin de gazeteler vasıtasıyla halka duyurulması hedeflenmekteydi. Bundan dolayı bu gazetelerin daha geniş bir kitleye hitap etmeleri için Türkçe'nin yanında vilayet sınırları içinde konuşulan ikinci veya üçüncü dilde de çıkarıldığı görülmektedir (Varlık 1985: 99-102). *Hadikatü'l-Ahbar* ve *Tuna* örneklerini takiben 1866'da Fırat, Suriye, Trablusgarp, 1867'de Beyrut, Erzurum (*Envar-ı Şarkıyye*), 1868'de Edirne ve Yanya, 1869'da Hüdavendigar, Konya, Trabzon ve Selanik'te vilayet gazeteleri basılmaya başlandı. Yayınlanma amaçlarına binaen vilayet gazeteleri, merkez yani hükümet ve sultan hakkında haberler, kamu görevlilerinin atama, yükselme ve ödüllendirilmeleri, yeni yasa, yönetmelik düzenlemeleri; hükümet, vilayet ve kamu kuruluşlarının çalışmaları, bayındırlık hizmetleri, sağlıkla ilgili gelişmeler, eğitim-öğretim haberleri, hac gibi önemli olaylar, mevsim koşulları ve doğal afetler gibi çok geniş bir yelpazde haberlere

yer vermekteydiler. Fakat şehir tarihi çalışmalarında sadece bu resmi mahalli gazetelerle sınırlı kalınması düşünülmemelidir. Yine merkezde çıkan Takvim-i Vekâyi, Ceride-i Havâdis gibi gazetelerin; vilayet merkezlerinde, mesela İzmir’de ilki 1821’de yayınlanmaya başlanan *La Spectateur Oriental* ve 1824’te *Smyrnién*, 1828’de de *Le Courier de Symrne* gibi yabancı gazetelerin ve Ermenice, Rumca ve diğer mahalli dillerde yayınlanan yerel gazetelerinde mahalli tarih araştırmalarında dikkate alınması gerekmektedir.

d) Konsolosluk Arşivleri

Türkiye’deki şehir tarihi çalışmalarında yukarıda özetlemeye çalıştığımız bir gelişim çizgisine rağmen şehir tarihinin yabancı kaynaklarının kullanımları konusunda ülkemizde yapılan araştırmaların istenilen düzeyde olduğunu söylemek zordur. En çok göz ardı edilen kaynakların da konsolosluk arşivleri olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi Osmanlı coğrafyası konsolosluk kurumunun tarihsel gelişiminin de izlenebileceği şekilde uzun bir zamandan beri önemli liman şehirlerinde konsoloslar barındırmaktaydı. Klasik dönemde İzmir, İskenderiye ve Halep gibi önemli ticaret merkezlerini gördüğümüz bu kurumların tüm imparatorluk coğrafyasında yayılmaları 19. yüzyılın ilk yarısında büyük bir ivme kazanmıştı. Bunda Osmanlılar ile Avrupa devletleri arasında yapılan antlaşmaların ve dönemin ekonomik gelişmeleri birinci derecede rol oynamıştır. Bu bakımdan başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere pek çok ülke imparatorluğun değişik yerlerinde etkili bir konsolosluk ağı tesis etti. Konumuz açısından önemli olan ise, bu konsolosların bırakmış oldukları yazışmalardır. Yukarıda Ülker’in İzmir hakkında hazırladığı, yani İngiliz ve Fransız konsolosluk kaynaklarından kullandığı çalışma bu konudaki ilk örneklerden biridir. Bu konsolosluk kaynaklarının özellikle 19. yüzyıl şehirleri için çok daha önemli birer kaynak haline geldiğini belirtmek gerekir. Zira 19. yüzyılda en üst düzeye çıkan uluslararası ekonomik rekabetin de etkisiyle konsoloslar önceleri ticari çıkarların; daha sonraları ise temsilcisi olduğu ülkenin politik ve askeri çıkarlarının da takipçisi haline geldi. Böylece konsoloslara siyasi, ticari ve adli olmak üzere üç alanda hizmet eden bir memuriyet özelliği kazandırıldı (Kocabaşoğlu 2004). Bu çok fanksiyonluluğun konsolosluk yazışmalarına da yansdığı görülmektedir. Bir örnekle belirtmek gerekirse, Fransız konsolosların Fransız Dışişleri Bakanlığı ile yapmış oldukları yazışmalar konularına göre “*Correspondance consulaire et commerciale*” yani ticari ve konsolosluk yazışmaları ve “*Correspondance politique de sconsuls*” yani politik yazışmalar gibi kısımlara ayrılmış ve bu şekilde tasnif edilmiştir. Bunun yanında imparatorluk dâhilindeki tüm birimlerden her konuda elçilik ile yapılan

yazışmalar ise “*Correspondance avec les postes*” yani konsolosluklar ile yapılan yazışmalar şeklinde bir iç tasnife tabi tutulmuştur. Bu gibi örnekler çoğaltmak mümkündür. Fakat asıl önemlisi bu kaynakların nasıl kullanılacak olduğudur. Öncelikle konsolosluk yazışmalarında her türlü bilgiye ulaşılabileceğini söylemek gerekir. Özellikle de iktisadi konularda konsolosların her yıl hazırlamış oldukları senelik ticaret raporları şehirlerin ticareti, yani ithalat ihracat potansiyelleri, yerel üretim ilişkileri, tarımı ve bunun gibi iktisadi yapıyı etkileyen her şey hakkında bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti’nde ticaret istatistiklerinin oldukça geç bir dönemde tutulmaya başlandığı hatırlanacak olursa bu ticaret ve denizcilik raporlarının mikro ölçekte şehirler ve bölgeler genel olarak da Osmanlı iktisat tarihi için kıymetleri daha da artar (Kütükoğlu 1983: 151-161). Trabzon örneğinde incelenecek olursa bu iktisadi değerlerinin dışında konsolosluk yazışmaları adeta “*şehrin günlüğü*” gibidir. Konsolos şehirde gelişen her türlü önemli gelişmeyi raporlarında amirlerine bildirmiştir. Şehir yaşamına etki eden yangın, salgın, göç, savaş, iç karışıklık, cemaatler arasındaki ilişkiler ve şehirdeki önemli gelişmeler gibi buraya sığdıramayacağımız kadar çok fazla konuda bilgiler vermektedirler. Bu konuda en güzel örnek çalışmalardan bir olan Özdemir’in Selanik’i büyük oranda şehirdeki İngiliz konsolosu Blunt’un raporlarına dayanmaktadır (Özdemir 2003: 13-18). Fakat bu kaynakların güvenilirliği halen daha bunlara yeterince aşına olmayan yerli tarihçiler tarafından sorgulanmaktadır. Bu bağlamda Özdemir, diğer yabancı kaynaklar olan seyahatnameler ile mukayese edildiğinde konsolosların resmi bir görevli olmaları ve buldukları bölgede uzun süre ikamet etmelerinden dolayı verdikleri bilgilerin daha sarıh olduğunu belirtir. Aslında Yılmaz’ın çalışmasında da görüleceği gibi, konsolosluk kaynakları yerli arşiv kaynakları, diğer konsolosluk raporları ile bir arada kullanıldığında çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır (Yılmaz 2014). Bu haliyle en azından konsolosların ikamet ettiği ve şehir tarihine ilişkin kaynakların ortaya çıktığı bir bölgenin tarihi için bu kaynakların göz ardı edilmesi araştırmanın niteliği için önemli bir eksiklik olacaktır.

Konsolosluk kaynaklarının gerek şehir tarihinde gerekse de diğer konularda kullanımı konusunda öncelikli olarak yapılması gereken, İngiltere’de *Public Record Office*, Fransa’da *Archives duministèredes Affaire sétrangères* veya *Archives Nationales* ve diğer ülkelerin arşivlerinde yer alan dokümanların bir envanterinin çıkarılması olmalıdır. Bu sayede yerli araştırmacılara daha fazla tanıtılacak olan bu kaynakların kullanımı da teşvik edilebilir ve şehir tarihi çalışmaları için henüz yeterince keşfedilemeyen bu kaynakların şehir tarihi çalışmalarına eklenmesi mümkün olabilir.

e) *Seyahatnameler*

Yukarıda da görüldüğü gibi, şehir tarihinin de içinde yer aldığı Osmanlı sosyo-ekonomik tarihine yönelik olan çalışmaların temelde tahrirler, şeriye sicilleri, temettü sayımları gibi arşiv kaynaklarına dayanmaları zaman zaman bunların başka kaynaklar ile desteklenmelerini gerekli kılmıştır. Bu süreçte en önemli kaynaklar da Osmanlı tarihi için büyük bir külliyat olan seyahatnamelerdir. Seyahatnamelerde Osmanlı sosyo-kültürel hayatı üzerine gerekli ve ayrıntılı bilgiler yer almaktadır (Üçel-Aybet 2003: 15). Seyyahlar özellikle Osmanlı toplumunun gündelik yaşamı ve gelenekleri, bayram veya selamlık alayı gibi törenler, hamamlar, meslek gurupları, giyim tarzları, mesire yerleri, kahvehaneler, semtler, sokaklar, pazar, mahalleler, şehirdeki önemli dini ve ticari yapılar gibi şehir hayatı ve abideleri gibi genel konular üzerinde durmuşlar ve bunun yanında seyahatnamelerini resim, harita ve gravürlerle süslemişlerdir. Bu eserler ayrıca, şehirlerin tarihinde dönüm noktası oluşturacak kadar etkili olan yangınlar, salgın hastalıklar ve doğal afetler hakkında önemli bilgiler vermeleri itibarı ile araştırmacılar için önemli kaynaklar arasındadırlar (Yılmaz 2013a: 596). Bu zenginliklerinden dolayı 1980'lerden itibaren gelişen Osmanlı sosyal-ekonomik tarihi araştırmaları çerçevesinde özellikle arşiv kaynaklı çalışmaların çoğalmasıyla beraber bunlardaki boşlukların doldurulması noktasında seyahatnameler daha da önem kazandı. Şüphesiz seyahatnamelerin bu yeni tarih yazımı eğiliminde en çok kullanıldıkları alan da şehir tarihçiliği oldu. Türkiye'de bazı çeviri faaliyetleri ile başlayan seyahatname çalışmalarında gerek akademik gerekse de amatör manada pek çok çalışmaya konu oldu. Bu çalışmalar çerçevesinde, kronolojik seyyahların şehirler hakkında verdikleri bilgilerin tercüme ve bir araya getirilmesinden oluşan "*seyahatnamelere göre şehir*" kitapları hazırlandığı gibi Lowry'nin Bursa (Lowry 2004) örneğinde de görüldüğü gibi daha bilimsel çalışmalar da ortaya çıkmıştır (Yılmaz 2013a: 591-595). Lowry Bursa'yı ziyaret eden seyyahların, günümüze ulaşan yazılarının ve seyahatnamelerinin ışığında, Bursa'nın sosyal ve ekonomik tarihini ortaya koyduğu çalışmasında seyahatnamelerin yanında arşiv belgeleri ve konu hakkındaki araştırmaları da kullanmak suretiyle ilginç bir monografi ortaya koymuştur.

Seyahatnamelerin özellikle şehir tarihi çalışmalarında kullanımları konusunda hazırladığı çalışmasında Madran (Madran 1985) seyahatnamelerin şehir tarihleri açısından içeriklerini *yazılı* ve *çizili* bilgiler olarak iki kısımda inceler. Yazılı bilgiler başlığı altında Anadolu'nun tarihi coğrafyası, antik isimler ve kitabeler; Osmanlı ordusunun durumu gibi askeri içerikli bilgiler; Osmanlı

toplumundaki dini gruplar, Anadolu'nun fiziksel coğrafyasını oluşturmak amacıyla yol güzergâhları ve yüzey şekilleri; akarsu ve maden gibi doğal zenginlikler, belli bir yörenin iklim koşulları, kırsal yerleşmeler ve kır hayatı gibi konular başta gelmektedir. Bunların yanında genelde İstanbul'u konu alan ve Osmanlı Devleti'nin sosyal, ekonomik, kültürel yaşamını, gelenek ve adetlerini aktaran seyahatnamelerde genel olarak dinsel tören ve gelenekler, çeşitli devlet kurumları, devlet yönetimi, Osmanlı erkeği ve kadını, kıyafetler, ordu, harem, eğlenceler, tarım, tıp işleri, bilim ve sanat, rivayetler ve efsaneler ve günlük yaşamdan çeşitli kesitler aktarmaktadırlar. Çizili bilgiler başlığı altında da seyahatname yazarının izlediği yolu gösteren veya bölgelere mahsus haritalar; kentin tümü, bir bölümünü bir sokağını veya cami kilise ve bunun gibi tek tek mimari yapıları gösteren gravür ve resimler, mimari çizimler ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de fotoğraflar yer almaktadır (Madran 1985: 1305-1311).

Seyahatnamelerin büyük bir kısmında yolculuğun başladığı ve bittiği yere kadar olan şehirler veya bölgeler hakkında tasvirleri içeren genel bir anlatım tarzı hâkimdir. Zira sosyal hayatın en iyi gözlemlenebileceği yerler olarak şehirler ve bunların değişik özellikleri seyyahların peşinde oldukları farklılıkları bulabilecekleri yegâne yerlerdi. Bu bakımdan seyahatnamelerin verdiği bilgileri şehir tarihleri açısından biraz daha özel başlıklar halinde incelediğimizde; şehirlerin fiziki yapılarına ilişkin olarak yüzey şekilleri, kentin simgesi niteliğindeki özel oluşumlar gibi topoğrafik tanımlar, şehrin yerleşim alanı ve görünümü, iklim ve bitki örtüsü, sosyal hayatın merkezi olarak çarşı, pazar ve meydanlar, şehrin kalesi ve limanı, sokaklar, mahalleler ve konut tipleri, şehrin ulaşım ağı, dini, askeri, sosyal ve ticari amaçlı yapılar hakkında bilgilere ulaşmamız mümkündür. Şehrin sosyal yapısı hakkında ise yine bu kaynaklarda; şehrin tarihi geçmişi, nüfusu, şehirdeki yerleşimin etnik ve dini dağılımı, şehirde günlük yaşamdan kesitler, şehrin idarecileri, şehri etkileyen siyasi ve askeri gelişmeler, veba ve kolera gibi salgınlar, depremler, yangınlar ve tahribatları hakkında zengin bir içeriğin olduğu görülmektedir(Yılmaz 2013a: 601).

Fakat her kaynağın kendi içinde bir eksikliği olduğu gibi seyahatnamelerin de yazarlarının taşıdığı önyargıları yansıtabileceğini düşünmek gerekir (Desmet-Gregois 1991: 6). Seyyahların bazıları toplumun sosyal yapısını irdelemeden kendi bakış açılarına göre bir değerlendirme yapmayı tercih etmektedirler. Bundan dolayı eseri kullanılan bir seyyahın seyahat amacı ve sosyo-politik statüsü, diğer bir ifade ile sahip olduğu bilgi birikimi ve mesleki özelliklerinin

göz önünde tutulması ve seyahatnameler ise kaynak alınırken eleştirel bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gerekmektedir (Faroqi 1999: 110)

f) Görsel Kaynaklar

Tüm bu yazılı nitelikte kaynakların yanında şehir tarihine ışık tutabilecek bir diğer önemli kaynak da görsel malzemelerdir. Zira Şehir mekânının gözlemlenmesi ve bu gözlemi tasvir etme isteği şehir tarihinin en erken dönemlerinden beri vardır. Konu hakkında güzel bir çalışma hazırlayan Ebel'e göre şehir tarihlerinin görsel kaynakları Osmanlı şehir tasvirleri ve topografik resimler; Osmanlı mimarî planları; Avrupalı kaynaklar; Oryantalist resim ve fotoğraflardan müteşekkildir (Ebel 2005: 488). Bunlardan ilki yani şehir tasvirleri ve topografik resimler klasik dönemde ortaya konulan askeri deniz haritaları, seferlere veya askeri haritalarda, Osmanlı kronikleri ve yazmalarına yansımış şehir tasvirlerinden oluşmaktadır. Ebel'in ikinci olarak değindiği Osmanlı mimari planları ise, her ne kadar çok azı günümüze ulaşsa da Osmanlı mimarları ve tarihçilerince üretilip günümüze ulaşan arşiv malzemeleri, hesap defterleri, kadastro kayıtları, biyografik ve topografik eserler gibi şehir tarihinin yazılı kaynakları ile birlikte kullanıldığında, Osmanlı dönemi şehir planlama sürecinin anlaşılmasına katkı yapacak mahiyettedir (Ebel 2005: 4498-499). Bu yerli kaynakların yanında Ebel'in Avrupalı kaynaklar olarak nitelendirdiği 15. yüzyıldan itibaren popüler hale gelen kuşbakışı şehir görünümüleri özellikle İstanbul'un şehir yapısını anlamamız açısından önemlidir. Bunun yanında diğer Osmanlı şehirleri için bu kaynakların yeterli olduğunu söylemek yanlıştır. Bu eksiklik kısmen seyahatname literatüründe artışın görüldüğü 18. ve 19. yüzyıllarda değişmeye başlamıştır. Özellikle panoramik şehir manzaraları şeklinde karşılaştığımız bu görsel malzemeler öncelikle çizimler, daha sonra gravürler ve nihayetinde de fotoğraf şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan özellikle oryantalist tasvirler şeklinde ifade edilen ve batılı seyyah ve ressamların ortaya çıkardığı görsel malzemeler bilhassa çalışmamızın odaklandığı Tanzimat dönemi Osmanlı şehirlerinin yegâne görsel kaynaklarıdır. Görsel malzemenin en zengin olduğu başkenti dışarda tutacak olursak, özellikle seyyahların seyahat güzergâhındaki yerleşim yerlerinin gravürlerini de yaptıkları görülür. Bu gravürler şehirlerin yerleşim alanı, büyüklüğü ve gelişimlerini anlamamız açısından oldukça önemlidir. Bunların yanında seyyah ya da beraberindeki ressamın şehir hayatının değişik kesitlerini, sokaklar, önemli dini ve ticari yapılar, saraylar ve konaklar, eski tarihi kalıntılar, bahçeler, mezarlıklar, çeşmeler ve meydanları görsel olarak yansıttıkları da görülmektedir (Yılmaz 2013a: 600). Bu bakımdan şehir tarihine canlılık kazandıran bu görsel

malzemelerin de her türden yazılı vesika ile bir arada değerlendirilmesi şehirlerin mekânsal yapılarındaki değişimin daha iyi anlaşılmasında katkı yapacak niteliktedir.

19. yüzyılın ortalarından itibaren başkent İstanbul fotoğraf ile tanışsa ve bu dönemden sonra pek çok fotoğrafçı ortaya çıksa da Osmanlı ülkesinde manzara fotoğrafçılığı olan kartpostalların en yaygın kullanımı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarıdır. Bunda da önemli bir Avrupa etkisi vardır. Bu dönemde artan Batı Avrupa etkisiyle bağlantılı olarak gerek başkentte gerekse de diğer şehirlerde seyyah, büyükelçi, tüccar, müşavir, finansör gibi yabancıların sayısı artıyordu. Bu yabancılar Avrupalı ziyaretçiler, Avrupa'da henüz yerleşmekte olan kartpostal gönderme alışkanlığını Osmanlı'ya da getirmişler ve Osmanlı şehirlerindeki ticarî fotoğrafçılar bu piyasaya yönelmişlerdi (Ebel 2005: 512). Bu bağlamda dünyanın en büyük fotoğraf koleksiyonlarından biri olan ve Yıldız Albümleri olarak bilinen II. Abdülhamid'in fotoğraf arşivi Osmanlı devletinin o zamanki sınırlarından 35 bin fotoğrafı barındıran koleksiyona da değinmek gerekir. Bu koleksiyonda Osmanlı şehirlerine ilişkin olarak şehir fotoğrafları, resmi binalar, okullar, camiler, askeri ve sivil yapılar, limanlar, tersaneler, demiryolları, çarşılar, pazarlar, mahalleler ve şehirdeki önemli meydanlar gibi mekânlara dair fotoğraflar yer almaktadır. Bu bakımdan Tanzimat döneminin sonlarına doğru bu zengin fotoğraf kaynakları Osmanlı şehirlerinin canlı birer arşiv kaynağı olarak pek çok açıdan kayda değer bir zenginlik oluşturmaktadır. Bu sayede, yine Ebel'in deyimiyle, arşiv kaynakları, yazılı ve materyal verilerin yanında görsel kaynakların bir arada kullanımı "*şehri gerçekten görmek*" için yapılması gereken bir yöntemdir.

Sonuç Yerine

Yukarıda genel hatları ve kullandıkları kaynaklar çerçevesinde Türkiye'de şehir tarihi çalışmalarının klasik dönemden Tanzimat dönemine kadar geçirmiş oldukları değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tanzimat dönemi şehir tarihi çalışmalarında görüldüğü gibi, bu dönemdeki çalışmaların büyük oranda temettuat sayımlarına bağlı olarak gelişim gösterdikleri; fakat yavaş yavaş daha geniş kaynaklara yer veren çalışmaların da ortaya çıktığı görülmektedir. Şüphesiz Tanzimat dönemi şehir tarihinin kaynakları önceki dönemler ile mukayese edilmeyecek kadar zengindir. Mevcut şehir tarihi çalışmalarında henüz belirli bir şablonun ortaya konulamaması da kısmen bu zenginlikten ileri gelmektedir. Oysaki çalışmaların büyük bir kısmı halen daha bir arada ve mukayeseli biçimde kullanılması gereken şer'îye sicilleri, temettuat sayımları ve salnameler gibi

kaynakların birine ağırlık vermek suretiyle belirli ve sınırlı kaynaklar üzerinden şekillenmektedir. Şüphesiz gerçek bir Tanzimat şehir tarihi ortaya koymak için yukarıda belirttiğimiz kaynakların tek bir eser için kullanımı çoğu araştırmacının çekineceği zorlu bir yöntemdir. Fakat merkezden gelen reformların etkisiyle batılı bir nitelik kazandırılmak istenilen gerçek bir Tanzimat şehrini anlamak için hem saydığımız bu yerli hem de yabancı kaynakların ortaya koymuş oldukları zenginliğin fark edilmesi gereklidir.

Şehir tarihine yönelik çalışmaların yukarıda verdiklerimizden çok daha zengin olduğu muhakkaktır. Fakat tüm bu kaynakların burada değerlendirilmesi mümkün olmadığı için dönemlerine ilişkin bazı örnek çalışmalar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca kaynakları açısından bakıldığında sıralamış olduğumuz bu kaynakların dışında çalışılan şehir ve döneme bağlı olarak başka kaynakların olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Bunlara bazı örnekler vermek gerekirse; İstanbul'da yayınlanan Doğu Ticaret Yıllıkları/Annuaire Orientale du Commerce; İngiltere örneğinde "Accounts and Papers" veya "Diplomatic and Consular Reports" adı altında; Fransa örneğinde ise "Annales du Commerce Exterieur" gibi şehirlerin iktisadi yapılarını anlatan yıllık raporlar; Tanzimat döneminde şehir hayatını şekillendiren "Sokaklara Dair Nizamname" ve "Turûk ve Ebniye Nizamnamesi" gibi yönetmelikler; yerel basının diğer bir ürünü olan süreli yayınlar; 19. yüzyıl Osmanlı tarihleri, özellikle şehirlerdeki yabancı okul, dispanser ve hastane gibi kurumların bilgilerinin yer aldığı ABCFM veya diğer Katolik misyoner teşkilatlarının arşivleri vs.

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi Osmanlı şehir tarihlerinin sunmuş olduğu bu zenginliğin tam olarak keşfedildiğini söylemek zordur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, yerli kaynakların hemen hemen tümünün değişik yöntemlerle kullanıldığı şehir tarihi araştırmalarının en azından yabancı kaynaklara sahip olan şehirler örneğinde yabancı arşivlere yönelmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikli olarak şehir tarihi çalışmalarına başlamadan önce araştırmacıların başvurabilecekleri ve mevcut envanteri ortaya koyan çalışmaların ortaya konulmasının bu döneme ilişkin çalışmaların niteliğini müspet yönde etkileyeceğine şüphe yoktur.

KAYNAKLAR

- ACUN, Fatma, (2000), "Osmanlı Tarihinin Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, s. 319-332
- ADIYEKE, Nuri, (2000), "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *OTAM*, S. 11, s. 771-772.
- AFYONCU, Erhan, (2003), "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, C. 1, S. 1, 2003, s. 267- 286.
- AKTÜRE, Sevgi, (1981), *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basımevi.
- AKYILDIZ, Ali, (2006), "Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1956)", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H. İnalçık-M.Seyitdanlıoğlu), Ankara: İş Bankası Yayınları, s. 407-418
- ALİKILIÇ, Dünder, (2013), *Sürmene Nüfus Defteri (Araklı - Köprübaşı - Sürmene 1834)*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- ANASTASSIADOU, Meropi, (2001), *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÜÇEL-AYBET, Gülgün, (2003), *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYDIN, Suavi vd. (2005), *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Ankara: Dost Kitabevi.
- BARKAN, Ömer Lütfi, (1953), "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, S. X, s. 1-27.
- _____, (1940), "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri-I-II", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1(1940), s. 20-59, II/2, s. 214-247.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (2000), İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- BAYRAKTAR, Dursun, (2009), *Tanzimat'ın İlk Yıllarında Bolu: Şer'ye Sicilleri 1833-1850*, Bolu: Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- BEHAR, Cem (1998), "Sources pour la démographie historique de l'empire ottoman: Lestahirs (dénombrements) de 1885 et 1907", *Population (French Edition)*, C. 3, S.1/2, s. 161-177.
- _____, (1996), (Haz.), *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- BEŞİRLİ, Mehmet, (2005), *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I - Tokat (1771 - 1853)*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- BEYAZIT, Yasemin, (2013), " Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri", *HistoryStudies*, C. 5, S. 1, s. 39-69.
- BOSTAN, Hanefi, (2000), *15 - 16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, Ankara: TTK.
- CANBAKKAL, Hülya, (2009), *17. Yüzyılda Ayntab, Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- CEYHAN, Muhammed (2011), "Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili", *OTAM*, S. 29, s. 49-82.
- CEYLAN, Ebubekir, (2011), *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth Century Middle East*, London: Tauris Academic Studies.
- ÇAKAR, Enver, (2003), *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi.
- ÇAKIR, Merve, (2006), *Osmanlı Şehir Tarihinin Arşiv Kaynakları: İzmit Örneği*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.
- ÇEVİKEL, Nuri, (1999), *XVIII. Yüzyılın Yarısında Kıbrıs'ın Siyasi, İdari, Toplumsal ve Ekonomik Şartları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- ÇINAR, Hüseyin, (2000), *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DESMET-GREGOIRE, Helene, (1991), *Büyüklü Divan, 18. Yüzyıl Fransa'sında Türkler ve Türk Dünyası*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- DIVRAK, Uysal, (2012), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- DUMAN, Hasan, (1999), *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası Toplu Kataloğu*, c. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EBEL, Kathryn A., "Osmanlı Şehir Tarihinin Görsel Kaynakları", *TALİD*, C. 3, S. 6, s. 487-515.
- ELİBOL, Numan, (2007), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. 2, S. 12, s. 138-139.
- EMECEN, Feridun M. (1991) , "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler*, İstanbul, s. 143-156
- _____, (1989), *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara: TTK.
- EMİROĞLU, Kudret , (2002), "Vilayet Salnamelerine Göre Trabzon'da Bürokrasi ve Eşraf", *Kebikeç*, S. 14, s. 155-172.
- ERDÖNMEZ, Celal, (2004), *Şer'iyye Sicillerine Göre Kıbrıs'ta Toplum Yapısı (1839-1856)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta.
- ERGENÇ, Özer, (1988), "Şehir Tarihi Hakkında Bazı Düşünceler", *Belleten*, C. 52, S. 203, s. 667-683.
- ERGENÇ, Özer, (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- ERYILMAZ, Songül, (2007), *928-936 Numaralı Ayniyât Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- FAROQHI, Suraiya, (1999), *Approaching Ottoman History*, Cambridge: Cambridge University Press.

- FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer (2010), *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu*, İstanbul: Kitabevi.
- GÜLER, İbrahim, (1992), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sinop (İdari Taksimat ve Ekonomik Tarihi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- GÜNDÜZ, Ahmet, (2003), *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi.
- GÜNEŞ, Mehmet, (2003), *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sahib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GÜRHAN, Veysel, (2012), *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- HAYKIRAN, Aysun, S., (2011), "Bir Kent Bir Dönem XIX. Yüzyıl Aydın Kent Tarihi Çalışmaları", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu, 18-20 Mart 2010*, ed. Mehmet Öz, Ankara: TTK, s. 335-357.
- İZGÖER, Ahmet Zeki, (2005), "Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi", *TALİD*, C. 3, S. 6, s. 539-552
- KANKAL, Ahmet, (2004), *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu*, Ankara: Zafer Matbaası.
- KARA, Adem, (2005), *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri-Antakya*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur (2004), *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KOCABAŞOĞLU, Uygur-BİRİNCİ, Ali, (1995), "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, S. 2, s. 101-122.
- KÜÇÜK, Cevdet, (1975), *Tanzimat Devrinde Erzurum*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, (1995), "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihî Kaynaklarından Temettu Defterleri", *Belleten*, C. LIX, S. 225, s. 395-412.
- _____, (1983), "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolosluk Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 11-12, s. 151-166.
- LOWRY, Heath W., (2001), *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1538)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2004), *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326-1923*, Çev. Serdar Alper, İstanbul:Eren Yayınları.
- MADRAN, Emre, (1985), "Seyahatnamelerde Anadolu Kenti", *IX. Türk Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981*, c. III, Ankara: TTK, s. 1303-1322.
- MİROĞLU, İsmet, (1975), *16. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Üçler Matbaası.
- MUŞMAL, Hüseyin, (2005), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresi'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, (1790-1864)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

- ORTAKÇI, Altuğ, (2011), “Şer’iyye Sicillerinden Hareketle 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Geçerken Çorum’da Meslekler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1, s. 105-116.
- ÖZ, Mehmet, (2005), “Osmanlı Klasik Döneminde Anadolu Kentleri”, *TALİD*, C. 3, S. 6, s. 57-88.
- ÖZCAN, Selim (2007), *Tanzimat Döneminde Sinop’un Sosyal Ekonomik Durumu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun.
- ÖZER, İlbeyi, (2000), *Darende, Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri*, İstanbul: Mega Basım.
- ÖZGER, Yunus, (2008), *XIX. Yüzyılda Bayburt*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ÖZLÜ, Zeynel, (2007), *Tanzimat Döneminde Anadolu’da Kır ve Kent Hayatı*, Ankara: Berikan Yayınları
- ÖZTÜRK, Said, (1996), *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- _____, (2003), “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları”, *TALİD*, C. 1, S. 1, s. 287-304.
- ÖZTÜRK, Yücel, (2000), *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- SAMANİ, Hasan, (2006), *Tanzimat Devri’nde Kıbrıs (1839-1878)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SERTOĞLU, Mithat, (1955), *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara: TTK.
- ŞAHİN, Hacı Haldun, (2012), *Çorum Nüfus Defterleri (1837)-(1844)*, Çorum: Çorum Belediyesi’nin Kültür Yayını.
- TAŞ, Hülya, (2014), *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara: TTK.
- TEKELİ, İlhan, (2006), “Türkiye’de Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler”, *VIIIth International Congress on the Economic and Social History of Turkey*, ed. Nurcan Abacı, Morrisville: Lulu Press, s. 71-82.
- TURGAY, A. Üner, (1974), *International Politics, Economic Development and Social Change in Trabzon in the Nineteenth Century*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Wisconsin-Madison Graduate School, Wisconsin.
- UĞUR, Yunus, (2003), “Mahkeme Kayıtları (Şer’iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 305-344.
- ÜLKER, Necmi, (1974), *The Rise of İzmir, 1688-1740*, Michigan Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Michigan.
- ÜNAL, Mehmet Ali, (1989), *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara: TTK.
- VARLIK, Bülent, (1985), “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 99-102.
- YEDİYILDIZ, B., ÖZ, M., ÜSTÜN, Ü., (1991), *Ordu Yöresi Tarihi’nin Kaynakları I - 1455 Tarihli Tahrir Defteri*, Ankara: TTK.
- _____, (2002), *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II - 1485 Tarihli Tahrir Defteri*, Ankara: TTK.
- _____, (2002), *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III - 1520 Tarihli Tahrir Defteri*, Ankara: TTK.

- YILMAZ, Özgür, (2014), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- _____, (2013a), "Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVIII, S. 2, s. 587-614.
- _____, (2013b), "Seyahatlerin Kaleminden Bir Kentin Kimliği: 19. Yüzyıl Trabzon'u Örneği", *Geçmişten Günümüze Seyahatler ve Seyahatnameler*, Ed. M. Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları, s.111-140.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, (1995), *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: TTK.
- YÖRÜK, Saim, (2011), *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- YÜKSEL, Ayhan, (2013), *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri, & Tirebolu, Espiye, Yağlıdere, Güce, Nüfus Kayıtları (1835-1847)*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

ÜSKÜDAR BULGURLU MAHALLESİNDE 1906 TARİHLİ SON OSMANLI NÜFUS TAHRİRİ (SAYIMI)

Necat ÇETİN*

Özet

Osmanlı idari teşkilatında Kocaeli sancağına bağlı Gebze nahiyesi sınırları içinde yer alan ve belgelerde kimi zaman bir mahalle kimi zaman ise bir köy olarak geçen Bulgurlu, kazai açıdan ise aynı sancağa bağlı Üsküdar kadılığına tabi idi. Bu çalışmada, Osmanlı kaynaklarında ilk kaydının 1530 tarihli Tapu Tahrir defterlerinde geçen Bulgurlu'nun 16 ve 17. yüzyıllardaki nüfus değişimlerine değinilecek ve 1906 Nüfus Esas Defterine göre mahallenin nüfus yapısı irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Üsküdar, Bulgurlu Mahallesi, nüfus sayımı, hane.

THE LAST OTTOMAN POPULATION CENSUS OF 1906 IN USKUDAR BULGURLU NEIGHBOURHOOD

Abstract

Bulgurlu being referred to as a village or a neighbourhood in the documents, used to be a unit within the boundaries of Sanjak of Kocaeli, Nahiye of Gebze in the Ottoman administrative organisation, and this unit was depended on the Kadji of Uskudar in the same Sanjak. In this study, in Bulgurlu recorded first in the Ottoman documents in the Deed Book of 1530, population changes in the 16 and 17th centuries will be mentioned and the structure of the population will be discussed thanks to the data of 1906 Population Census Records.

Keywords

Uskudar, Bulgurlu Neighborhood, census, house.

* Uzman Öğretmen, Yerel Tarihçi Torbalı İzmir, nctin1963@gmail.com

Bulgurlu adı: Bir takım eserlerde Bulgullu, Burkullu ve Bulgurlu adının Bulgurdan türemiş olması kuvvetlidir. Bulgurlu'nun ne zaman kurulduğu kesin olarak belli değildir. XV. yy.dan itibaren kaynaklarda sık sık rastlanmaya başlar. Bulgurlu köyünün gelişmesi Aziz Mahmut Hüdai'nin buraya gelmesinden sonra hız kazanmıştır(Ceylan 2003:180,185,186).

Bulgurlu, İstanbul Anadolu akasındaki ilçesi Üsküdar'ın mahallesidir. Bugün Bulgurlu Mahallesi'nin kuzeyinde Şile Otoyolu ve Tantavi Mahallesi, doğusunda Namık Kemal Mahallesi, güneyinde Esatpaşa Mahallesi, Cumhuriyet Mahallesi ve Esenevler Mahallesi, batısında Kısıklı Mahallesi bulunur. Acıbadem, Kısıklı, Cumhuriyet ve Ünalın ile Ataşehir'e bağlı Namık Kemal ve Fetih mahalleleri arasında yer alan tarihi köyün etrafında gelişen mahalledir[<http://emlakansiklopedisi.com/wiki/bulgurlu-mahallesi-uskudar> (e.t. 20/7/2014)].

Osmanlı idari teşkilatında Kocaeli sancağına bağlı Gebze nahiyesi sınırları içinde yer alan Bulgurlu köyü, kazai açıdan ise aynı sancağına bağlı Üsküdar kadılığına tabi idi (Yazıcı "Üsküdar", İA, XIII, s.127-131). Bulgurlu, idari bakımdan belgelerde kimi zaman mahalle kimi zaman ise köy olarak geçmektedir. Bulgurlu Mahallesi ile ilgili olarak Osmanlı kaynaklarında ilk kayıt 1530 tarihli Tapu Tahrir defterinde Üsküdar'da toplam sekiz mahallenin içersinde geçmektedir. Bu mahalleler İmâret-i Mehmed Paşa, Kepçe, Hergele (Salacak), Hamza Fakih, Dâvud Paşa, Geredeli, Bulgurlu, Selman Ağa mahalleleridir. Mahallenin nüfusu 16.yüzyılın ilk çeyreğinde 37 hane 14 mücerred, 8 muaf, 59 neferdir (tahmini nüfusu: 37 hane X 4 =148 + 14 mücerred + 8 muaf + 59 nefer, Toplam: 229 kişi). Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki sayıma göre 75 erkek nüfusun kayıtlı olduğu Bulgurlu köyünde 54 vergi mukellefi bulunuyordu. Aynı yüzyılın son çeyreğinde ise nüfus azalarak 23 haneye gerilemiştir (Tahmini nüfus : 23 hane X 4 = 92 + 14 mücerred +8 muaf + 4 nefer, Toplam:118 kişi) . 17. yüzyılın ilk çeyreğinde nüfusu azalmaya devam ederek 13 haneye düşmüştür (Tahmini nüfus: 13 X 4 = 52 + 2 muaf + 15 nefer, Toplam:69 kişi)(Güneş 2004:42-57).

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

16-17.yy.da Üsküdar Mahalleleri (Tablo.1)(Güneş,42-57) ¹												
Mahalleler	Hane TT.438	Hane TT.436	Hane KK.49	Mücerred TT.438	Mücerred TT.436	Mücerred KK.49	Muaf TT.438	Muaf TT.436	Muaf KK.49	Nefer TT.438	Nefer TT.436	Nefer KK.49
1- M. İmaret-i Mehmed Paşa n.d. Cami (TT. 436 ve KK. 49'da M. İmaret-i Mehmed Paşa)	40	40	16	10	20	5	11	11	8	61	71	29
2- M. Eyerci/ Eberci (?TT. 436 ve KK. 49'da İrice/Eyrice/Ey/brence n.d. Kepçe)	20	36	16	3	10	3	5	3	2	28	49	21
3- M. Hergele (TT. 436'da nam-ı diğer Salacak)	13	12		7	6	4	7	6	2	7+9*	24	
4- M. Hamza Fakı (TT. 436 ve KK.49'da Hamza Fakih)	8	24	20	2			3	12	4	13	36	24
5- M. Davud Paşa	18	5	8	4	2	1	7	2	4	29	9	13
6- M. Geredelü (TT. 438'de Geredulı /Geredöler)	13	18	7	3	10	3	5	4	1	21	32	11
7- M. Bulgurlu	37	23	13	14	14		8	8	2	59	45	15
8- M. Selman Ağa	20	19	23	7	3	1	4	5	1	31	27	25
9- M. Emir-i Ahur		33			6			8			47	
10- M. Gülfâm		22	24		7	3		6	3		35	30
11- M. Hasan Ağa		37	36		15	6		7	5		59	47
12- M. Hacı Mehmed		17	6		6	3		4	3		27	12
13- M. Evliya Hoca		23	16		11	2		14	6		48	24
14- M. Abdullah Hoca		6			2			3			11	
15- M. Toygâr Hamza		25	15		6			4	1		35	16

¹ Ahmet Güneş, agm, s. 55.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

16- M. Hayreddin Çavuş	27	42	5	1	4	3	36	46				
17- M. Cami'-i Sultaniyye	46	26	9	2	2	1	57	29				
18- M. Solak Sinan Bek (KK. 49'da M. Solak Sinan)	16	18	9	3	3	4	28	25				
19- M. Ahmed Çelebi-i Trabzoni		14				1		15				
20- M. Torbalı		12		2		2		16				
21- M. İsfendiyar		11				1		12				
Yekûn	169	429	323	50	141	35	50	106	52	269+9	676	410

Üsküdar nüfusuna kısa bakış: XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü Üsküdar sınırları içinde on sekiz mahalle, yedi köy ve bir zâviye ile birlikte toplam yirmi altı yerleşim yeri vardı. Aynı yüzyılın başında kasabada 375 hâne ve otuz beş bekâr erkek, köylerde ise 265 hâne ve 111 bekâr erkek olmak üzere tahminen 3350 kişi bulunmaktaydı. Üsküdar'a ait 1260 (1844) tarihli nüfus defterlerine göre yaklaşık 17.200 erkek nüfusun mevcut olduğu, tahmini sayının 34.500 civarına olduğunu söylenebilir. 1876'da bugünkü Üsküdar ilçesini çevreleyen alanda kırk iki mahalle ve dört köy vardı, bu yerleşim yerlerinde toplam 7142 hâne mevcuttu. 1882'de Üsküdar'da evlerde 7795 erkek ve 10.691 kadın, tekkelerde 242 erkek, 200 kadın, medreselerde yirmi bir erkek, dükkânlarda 1752 ve hanlarda 126 erkek, göçmenlere mahsus ikametgâhlarda 1674 erkekle 193 kadın müslüman yaşıyordu. Bu tarihte Rumlar dükkân ve hanlarda bulunanlarla birlikte 2722 erkek ve 1923 kadından, Ermeniler 3923 erkek ve 3345 kadından meydana gelen bir nüfusa sahipti (kadın ve erkek toplam 36.350 kişi). Nüfusun % 67'si müslümanlardan, % 13'ü Rumlar'dan, % 20'si Ermeniler'den teşekkül ediyordu (Karpas 2003: 241). Üsküdar'ın 1894'te merkez nüfusunun 82.400 ve Kuzguncuk'un 7624 kişi olmak üzere toplam 90.000 kişiye ulaştığı belirtilir (Behar 1996: 72). 1914'te 70.447 müslüman, 19.832 Rum, 13.296 Ermeni, 6836 yahudi, 31 Rum Katolik ve 653 Ermeni Katolik toplam 111.095 kişinin kasabada yaşadığı anlaşılır (Karpas 2003:208-209). Mahalle kayıtları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Üsküdar'ın Bağlarbaşı, Altunzade, Acıbadem ve Haydarpaşa istikametine doğru büyüdüğünü ortaya koyar. 1878-1879 Osmanlı-Rus Harbi'nden (Doksanüç Harbi) sonra Üsküdar'ın nüfusu dışarıdan

gelen göçlerle birlikte altmış yıl içerisinde % 200 oranında artış gösterdi. Cumhuriyet döneminde Üsküdar'da 1935'te 57.000 kişi yaşıyordu. 1970'te kırk iki mahallede 120.000 kişi, 1990'da kırk yedi mahallede 396.000 kişi, 2000'de elli bir mahallede 495.000 kişi bulunuyordu(Bostan, TDV/42: 367, 368). 1970 yılında Bulgurlu Mahallesinin 1947 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir (Konyalı 1976: 39) . 1947 yılında toplam 286 hanede 1985 kişi yaşamaktadır (Hiç: 3313).

Osmanlı Devleti'nde Genel Nüfus Sayımları ve R.1320-21 (M.1904-5) Sayımı Hakkında Kısa Genel Bilgi: Osmanlı Devleti'nde 1831 yılında yapılan genel nüfus sayımında sadece erkekler yazılmıştır. 1265 yılında yayınlanan "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi" ile her kazada bir nüfus komitesi kurulmuştur. Nizamnameye göre sayımda bir heyet görevlidir. Heyeti bir nüfus memuru, bir papaz, bir haham görevlisi, bir subay ve belediye meclisinden ve kaza idare meclisinden birer üye oluşturmaktadır. Böylece nüfus müdürlükleri kurulmuş, sayımı yapılanlara da birer nüfus tezkiresi verilmiştir. 1265 yılında başlayan yeni sayım 1889 yılında bitirilmiştir. Ancak istatistiği 1897'de yayınlanabilmiştir. En son en esaslı ve kapsamlı yazım ise 1316 yılında çıkarılan "Sicil-i Nüfus Nizamnamesi"ne göre 1903 yılında başlanan ancak 1906 yılında bitirilen yazımdır. Bu yazım kayıtları şu an Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının nüfus kayıt işlemlerinde dayanak olarak esas teşkil etmektedir. Bu sayım Bayındır bölgesi için en son yersel/yerel nüfus sayım olma özelliğini taşımaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak, her idari birimin nüfusu genişliğine göre defterlere yazıldığı, devletin sınırları içindeki tüm bireylerin kayda alındığı, sayımı yapılan her vatandaşa nüfus tezkeresi hazırlandığı, her idari birimdeki her haneye ayrı hane (Göyünç 1979:331-348) numarası verildiği, en esaslı sayımdır (Bilgi 1999: 117-124). Ancak etnik azınlık olanlar, (örneğin Rum, Ermeni gibi) bu sayımda aynı deftere deftere yazılmamış, her etnik millet için ayrı bir defter tutulmuştur.

Üsküdarın tarihi mahallelerinden olan Bulgurlu Mahallesi nüfus esas defter kayıtlarına göre 1906 (rumi 1322) yılında Bulgurlu'da son nüfus tahriri/sayımı yapılmıştır. 1906 yılı tahriri defterinin aslı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne toplandığı için incelenememiştir. Bulgurlu nüfus esas defteri Üsküdar nüfus müdürlüğü arşivinde bulunmaktadır. 1906 yılı tahrirde mahallede 36 nüfus hanesinde 56 erkek 50 bayan olmak üzere toplam 116 kişinin sayımı/tahriri yapılmıştır. Hane halkı en kalabalık aile 10 kişi ile hane: 6 soyadı AKKAYA olan ailedir. 36 hane reisinin 27'si İstanbul , 3 kişi bugün Bulgaristan sınırları içersinde kalan Karnabad, Hasköy, diğerleri Bor, Hamidiye , Zeytun ve Harput doğumludur. En yaşlı hane reisi hane:10 1825 yılı doğumlu "Hüseyin

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

oğlu Halil'dir. 36 hanenin 28 hanenin Soyadı kaydı açıkken 8 hanesinin nüfus kaydı "kapalı kayıt" konumunda olup işlem görmemektedir. Hane reislerinin ortalama yaşı 44'tür.

ÜSKÜDAR BULGURLU MAHALLESİ NÜFUS ESAS DEFTERİ ÖZETİ Cilt 11 (Tahrir yılı: 1906)(Tablo.2)								
Hane	Hane reisi	Babası	Doğum yeri	Doğ. Yılı	Tahrirdeki yaşı	Erkek	Bayan	Toplam
1	Süleyman ²	Mehmet	İstanbul	1831	75	1	1	2
2	Cemal ³	Mehmet	İstanbul	1880	26	1	1	2
3	Etem ⁴	Mehmet	İstanbul	1869	37	1	1	2
4	Hüseyin ⁵	Halil	İstanbul	1864	42	1	1	2
5	Ahmet Refik ⁶	Tahir	İstanbul	1879	27	2	1	3
6	Mustafa ⁷	Abdi	İstanbul	1866	40	5	5	10
7	Ahmet ⁸	Hüseyin	Karnabad ⁹	1861	45	2	2	4
8	Hasan ¹⁰	Mustafa	İstanbul	1841	65	1	1	2
9	Halil ¹¹	Hüseyin	Hasköy	1857	49	3	2	5
10	Halil ¹²	Hüseyin	İstanbul	1825	81	1		1
11	Süleyman Selim ¹³	Halil	İstanbul	1891	15	1	1	2
12	Ahmet ¹⁴	İsmail	İstanbul	1856	50	1		1
13	Talat ¹⁵	Mehmet	İstanbul	1873	33	1		1

² Hane konumu:Kapalı kayıt.

³ Aile soyadı: DENİZKESEN.

⁴ Aile soyadı: ORAK.

⁵ Hane konumu:Kapalı kayıt.

⁶ Aile soyadı: SALPAR.

⁷ Aile soyadı: AKKAYA.

⁸ Aile soyadı: CEYLAN.

⁹ Bulgaristan'ın doğusunda bugün Karnobat adını taşıyan eski bir Osmanlı kaza merkezi.

¹⁰ Hane konumu:Kapalı kayıt.

¹¹ Aile soyadı: TAŞTAV.

¹² Aile soyadı: DÖMEN. Vatandaşlıktan çıkmıştır (1964).

¹³ Aile soyadı: UMayMAN.

¹⁴ Hane konumu:Kapalı kayıt.

¹⁵ Hane konumu:Kapalı kayıt.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		Sadettin						
14	Tahir ¹⁶	Emin	İstanbul	1851	55	3	1	4
15	Tevfik ¹⁷	Rıza	İstanbul	1854	52	1		1
16	Tevfik ¹⁸	Rüstem	İstanbul	1869	37	1	5	6
17	Mashar ¹⁹	Ahmet	İstanbul	1887	19	1	3	4
18	Faik ²⁰	Mehmet	İstanbul	1852	54	2	1	3
19	Mehmet ²¹	Ömer	İstanbul	1875	31	2	2	4
20	Mehmet İhsan ²²	Mehmet Emin	İstanbul	1869	37	1	1	2
21	Mehmet ²³	Rıfat	İstanbul	1864	42	1	1	2
22	Nuri ²⁴	Bekir	Hamidiye	1873	33	2	2	4
23	Neşet ²⁵	Mehmet	İstanbul	1843	63	1	2	3
24	Süleyman Sırrı ²⁶	İsmail Hakkı	İstanbul	1871	35	1		1
25	Ali ²⁷	Mehmet	Harput	1856	50	2	1	3
26	Mustafa İzzet ²⁸	Sait	İstanbul	1859	47	2	3	5
27	Hüseyin ²⁹	İbrahim	İstanbul	1858	48	1	1	2
28	Ömer Aziz ³⁰	Sait	İstanbul	1844	62	2	1	3
29	İbrahim ³¹	İbrahim	Zeytin ³²	1838	68	1	1	2
30	Muhittin ³³	Mehmet	İstanbul	1859	47	1	1	2
31	Ramazan ³⁴	Selim	Bor	1863	43	3	2	5

¹⁶ Aile soyadı: YAZICI / DARICALIOĞLU.

¹⁷ Hane konumu:Kapalı kayıt.

¹⁸ Aile soyadı: OSKAY.

¹⁹ Aile soyadı: ÖZERGÜN.

²⁰ Aile soyadı: ÜSTÜN.

²¹ Aile soyadı: ÜSTÜNKALA.

²² Hane konumu:Kapalı kayıt.

²³ Aile soyadı: ŞENDAL.

²⁴ Aile soyadı: GEÇER.

²⁵ Aile soyadı: GÜNER.

²⁶ Aile soyadı: FIŞKIRIR.

²⁷ Aile soyadı: DİKMEN.

²⁸ Aile soyadı: OKUR.

²⁹ Aile soyadı: ŞEREMET.

³⁰ Aile soyadı: AKTAN.

³¹ Hane konumu:Kapalı kayıt.

³² Kahramanmaraş'ın Süleymanlı bucağının eski adı.

³³ Aile soyadı: GÜNAYTEPE.

³⁴ Aile soyadı:DARTAR/DARTAN.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

32	Yusuf ³⁵	Halil	İstanbul	1846	60	2	1	3
33	İsmail ³⁶	Ahmet	İstanbul	1885	21	1	1	2
34	Ali ³⁷	Aşır	İstanbul	1871	35	2	1	3
35	Hasan ³⁸	İbrahim	Karınabad	1867	39	1	3	4
36	Hüsnü ³⁹	Ahmet	Karınabad	1883	23	1		1
				Top.	44,1	56	50	106
37	İbrahim Ethem	Hasan	İstanbul	1838		1		1

³⁵ Hane konumu:Kapalı kayıt.

³⁶ Aile soyadı: GÜRKAN.

³⁷ Aile soyadı: ŞİRİN.

³⁸ Aile soyadı: AKÇASOY.

³⁹ Aile soyadı: ŞİRİNNAMLI.

KAYNAKLAR

Arşiv belgeleri

Bulgurlu mahallesi Nüfus Esas defteri, Cilt 11, Üsküdar İlçe Nüfus Müdürlüğü arşivi.

Araştırmalar

BEHAR, Cem (1996), Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927, Ankara.

BİLGİ, Nejdet (Aralık 1999- Ocak), " Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımı Hakkında", Türk Yurdu, C.19-20, , s.117-124.

BOSTAN, M. Hanefi, " ÜSKÜDAR", TDVİA/42.s.364-368.

CEYLAN, Mehmet Akif (Aralık 2003), "Çamlıca Tepeleri (istanbul) ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası; Yerleşmenin Gelişimi ve Mekansal Kullanımın Değişimi Konusunda Bir Araştırma", Türk Dünyası araştırmaları, Sayı.147. s.173-204.

GÖYÜNC, Nejat (1979), "Hane Deyimi Hakkında", İ.U.E.F. Tarih Dergisi, S.32, s.331-348.

GÜNEŞ, Ahmet (2004), "16. Ve 17. Yüzyıllarda Üsküdar'ın Mahalleleri Ve Nüfusu", Üsküdar Sempozyumu I, Bildiriler, Cilt I, İstanbul, s.42-57.

HİÇ, Vasıf(1963), "Bulgurlu ", Reşat Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi,C. 6, İstanbul.

KARPAT, Kemal H.(2003), Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri (trc. Bahar Tırnakçı), İstanbul.

KİEL, Machiel, " KARİNÂBÂD",TDVİA/ 24. s.490-492.

KONYALI, İ. Hakkı (1976), Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi, Cilt 1, İstanbul.

YAZICI, Tahsin, "Üsküdar", İA/ XIII, s.127-131.

İnternet

<http://emlakansiklopedisi.com/wiki/bulgurlu-mahallesi-uskudar> (e.t. 20/7/2014)

[http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=240491\(1/7/2014\)](http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=240491(1/7/2014))

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ALANYA'NIN İDARİ YAPISI (1831-2014)

Ali Rıza GÖNÜLLÜ *

1.GİRİŞ

XIII. yüzyılın ilk yıllarında Alanya (Kalonoros, Korekesion) ve civarındaki kaleler birer beylik halinde, varlıklarını muhafaza etmeye çalışıyorlardı¹. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubât 1221 yılında Alanya'yı fethederek, Türk vatan coğrafyasına kattı. Alanya, Sultan I. Alâeddin Keykubât ve onun halefleri zamanında, sultanların kışlık merkezi oldu. Bu sebepten dolayı, Alanya'da devlet erkânına ait konaklar, medrese, hamam ve başka medeni tesisler ile muhtelif kervansaraylar inşa olunmuştur².

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son senelerinde, Alanya'yı, Karamanoğulları almıştı. 1291 yılı başında, Kıbrıs Kralı'nın Alanya'ya asker çıkarması üzerine, burayı istirdat eden Karamanoğlu Mecdeddin Mahmud Bey , Mısır Memluk Sultanı Melik Eşref Selahaddin adına hutbe okutmuştur³.

Osmanlı döneminde Alanya'nın fethedilmesi görevi Fatih Sultan Mehmed tarafından, Gedik Ahmed Paşa'ya tevdi edildi. Gedik Ahmed Paşa, Alanya'yı karadan ve denizden kuşattı. Kuşatmanın şiddetinden dolayı halk, Kılıç Arslan Bey'den şehrin, Gedik Ahmed Paşa'ya verilmesini istedi. Kılıç Arslan Bey de, halkın bu talebi karşısında, Alanya'yı Gedik Ahmed Paşa'ya teslimine mecbur kaldı. Bu şekilde Alanya, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içine alındı (1471).

* Dr. Öğretmen Milli Eğitim Bakanlığı.

¹ İbrahim Hakkı Konyalı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul, 1946, s.39.

² İbni Bibi, *El Evamirü'l-Alâiyye Fi'l-Umuri'l -Alâiyye (Selçukname)*, Cilt:1, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s.254 vd; Osman Turan, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, İstanbul 1971, s.355; Ali Rıza Gönüllü, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938)*, Ankara 2008, s.5 vd.

³ Mükrimin Halil Yınanç, "Alâiyye Maddesi", *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, I/289. ; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu-Kara Koyunlu Devletleri*, Ankara 1984, s.92. ; O. Turan, age, s.606.

Alanya, 1481’de Tahrir Emini Karamanoğlu Mehmed b. İbrahim Bey tarafından yapılan tahrir de, sancak statüsünde mirliwa hassı olarak kaydedilmiştir⁴

Alanya 1530 yılında da Anadolu Eyaleti’ne bağlı bir sancaktır. Bu tarihte Alanya Sancağı’nın (Liva) iki kazası ve bir nahiyesi bulunuyordu. Bunlar Alanya ve Manavgat Kazaları ile Akseki Nahiyesi idi⁵. XVI. yüzyılda yapılan başka bir tahrirde (1550 yılı dolayları), Alanya Sancağı üç kazaya ayrılmıştır. Bunlar; Alanya Kazası, Manavgat Kazası ve Akseki Kazasıdır. Bu yüzyılda Alanya’nın merkez hariç yedi nahiyesi bulunmaktadır. Bunlar; Alanya, Oba, Mahmutlar, Nağlu, Dimderesi, Kise, Çönkere ve Alara nahiyeleridir⁶.

Alanya, idari teşkilat bakımından önceleri, Anadolu Eyaleti’nin bir sancağı durumunda iken, Kıbrıs Adası’nın fethinden sonra (1571), yeni kurulan Kıbrıs Beylerbeyliği’ne bağlanmıştır. Ancak bir ara Karaman Eyaleti’ne dâhil edilmişse de, Ağustos 1632’den itibaren tekrar Kıbrıs’a bırakılmıştır⁷.

Evlia Çelebi (1671) de, Alanya Sancağı’nda beş kaza bulunduğunu belirtmektedir. Bunlar Alanya Kazası, Düşenbe Kazası, Manavgat Kazası, Akseki Kazası ve İbradı Kazasıdır. Bu dönemde Alanya Kalesi’nde sekiz mahalle bulunmaktadır. Ancak bu mahallelerden birisi gayri Müslimlere aittir⁸.

Burada Osmanlı Devleti’nde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831 tarihinden, günümüze kadar olan dönemde Alanya’nın idari yapısında meydana gelen değişimler gösterilmeye çalışılacaktır.

2. OSMANLI DÖNEMİNDE ALANYA’NIN İDARİ YAPISI

Alanya 1831 yılında Konya Eyaleti’ne bağlı bir sancaktır. Bu yılda Alanya Sancağı Alanya, Marulya, Gödene, Çimi, Düşenbe, Senir, İbradı ve Manavgat isimlerinde sekiz kazaya sahipti. Aynı yıl Alanya Kazası’nın on üç mahallesi, yedi

⁴ İdris Bostan, “Alanya Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1990, I/340.

⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) (Hudâvendigar, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Sancakları)*, Ankara 1995, s.60-61.

⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, *XVI. Yüzyıla Ait Alâiye Sancağı Mufassal Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ankara 1992, s.12 vd. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.); Mehmet Ali Hacıgökmen, “XVI. Yüzyıla Ait Tahrir Defterine göre Alaiye Sancağı’nda Yer Adları ve Vergiler Hakkında Araştırma”, *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri II*, Alanya 1996, s.318

⁷ İ Bostan, agm, s.340; İ. H. Konyalı, age, s.260 vd; H. Abdolonyme Ubicini, *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, İstanbul 1998, s.48.

⁸ *Evlia Çelebi Seyahatnamesi*, Hazırlayan: Mümin Çevik, İstanbul 1996, 9/27 vd.

nahiyesi ve 71 köyü bulunuyordu⁹. Alanya Kazası'nın mahalleleri, Esad Burcu Mahallesi, Tophane Mahallesi, Orta Mahalle¹⁰, Kapu Mahallesi, Kalealtı Mahallesi, İçkale Mahallesi¹¹, Sugözü Mahallesi¹², Bektaşlar Mahallesi¹³, Hasbağçe Mahallesi¹⁴, Tepeyakası Mahallesi¹⁵ ve Kellerpınarı Mahallesi¹⁶. Bu tarihte Alanya Kazası'nda Rum reayanın yaşadığı iki ayrı mahalle vardı. Bunlar Aşağı Kenise (Kilise) ve Yukarı Kenise (Kilise) mahalleleridir¹⁷. Alanya Kazası'nın nahiyeleri de, Oba Pazarı Nahiyesi, Mahmud Seydi Nahiyesi, Şeyh Nahiyesi¹⁸, Sedre Nahiyesi, Dim Nahiyesi, Girilye Nahiyesi ve Malan Nahiyesidir¹⁹.

Alanya Kazası'nın Oba pazarı Nahiyesi'nin köyleri, Oba pazarı²⁰, Değirmen deresi, Kızılcaşehir, Alakenise (Alakilise), Asmaca, Bademağacı, Türbelinas, Süleymanlar ve Rumtaştır. Mahmud Seydi Nahiyesi'nin köyleri, Mahmud Seydi, Belistir, Yeni Sarar²¹, Beden ve Aşağı Bedendir. Şeyh Nahiyesi'nin köyleri, Kestel, Şeyh²² ve Mahmudlardır. Sedre Nahiyesi'nin köyleri, Kargucak maa Solaklar, Seki, Belen, Yeni Dam, Akça Kaya, Bağçe Deresi, Domalan, Beğreli, Boğçalar ve namı diğer Hocalar, İmamli, Yuları, Dikmen ve Kılıdır. Dim Nahiyesi'nin köyleri, Medderesi²³ ve Kızıldam, Kababeladan, Uslu Ahmedli, Büdüş, Yalçı, Alakenise (Alakilise), Beledan, Bucak Köyü'nün Orta Mahallesi, Taşbaşı, Bucak, Üzümlü, Kuzyaka, Bıçakçı, Kivresil ve Arapdır. Girilye Nahiyesi'nin köyleri, Avsallar, Alara, Saburlar, Aydolandı²⁴, Karamanlu, Gözibüyük, Orhan, Güney maa Burçaklar, Sirge, Ulucak, Aksin, Kızılağaç, Bayır ve Kozağacıdır. Malan Nahiyesi'nin köyleri, Narağacı, Orta maa Beledan, Konbalak, Çündüre, Semed, Eskibağ, Çaltı, Girenes, Karaköy, Tavşanalanı, Siluce ve Balurdur²⁵.

⁹ Burada verilecek olan mahalle, nahiy ve köy isimleri 1831/1246 tarihli nüfus defterinden alınmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Nüfus Defteri (NFS. d.)* nr. 03344

¹⁰ İcmal defterinde bu mahalle "Vasati" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03368

¹¹ İcmal defterinde bu mahalle "Hisariçi" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03368

¹² İcmal defterinde bu mahalle "Su gözü ve Bağçe arası" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03368

¹³ İcmal defterinde bu mahalle "Bektaş" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr.03365

¹⁴ İcmal defterinde bu mahalle "Hasbahçe Kebir ve Sagir" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03368.

¹⁵ İcmal defterinde bu mahalle "Tepe Kasabası" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03368

¹⁶ BOA. NFS. d. nr.03444

¹⁷ BOA. NFS. d. nr.03346

¹⁸ İcmal defterinde bu nahiy "Şeyhler" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr.03366

¹⁹ BOA. NFS. d. nr.03444

²⁰ İcmal defterinde bu köy "Oba" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr.03365

²¹ İcmal defterinde bu köy "Yenisaray" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03366

²² İcmal defterinde bu köy "Şeyhler" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr. 03366

²³ İcmal Defterinde bu köy "Menddere" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr.03366

²⁴ İcmal defterinde bu köy "Aydolan" olarak geçmektedir. BOA. NFS. d. nr.03366

²⁵ BOA. NFS. d. nr.03444

Bunun yanında Mahmud Seydi Nahiyesi'nde Sıçanlı Cemaati, Toslaklı Cemaati, Tosmırlı Cemaati, Çıplaklı Cemaati, Hacı Mehmedli Cemaati, Umurlı Cemaati, Hacı Veliler Cemaati ve Çarıklı Cemaati, Dim Nahiyesi'nde Karakocalı Aşireti, Sedre Nahiyesi'nde de İsbatlı Aşireti ve Ali Efendi Uşağı Aşireti bulunuyordu²⁶.

1855 yılında Alanya Sancağı'na bağlı dört nahie bulunmaktadır. Bunlar; Akseki Nahiyesi, İbradı Nahiyesi, Düşenbe Nahiyesi ve Manavgat Nahiyesidir²⁷.

1867 tarihli Vilâyet-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra²⁸ Alanya, sancak konumundan kaza konumuna indirilmiş ve Konya Vilâyeti'nin Antalya (Teke) Sancağı'nın kazalarından birisi olmuştur. Daha önce Alanya Sancağı'na bağlı olan Akseki Nahiyesi de, kaza yapılarak Antalya Sancağı'na bağlanmıştır. Ayrıca eski Alanya Sancağı'nın Manavgat Nahiyesi Alanya Kazası'nın, Düşenbe ve İbradı nahiyeleri de Akseki Kazası'nın idari yapısı içine alınmıştır. Bunun yanında 1868 yılında Alanya Kazası'nın 157 köy ve mahallesi bulunuyordu²⁹. Ancak Alanya halkı, sancak konumundan kaza haline indirilmeyi hoş karşılamamıştır. Bu durumun düzeltilmesi için merkezi hükümete muhtelif müracaatlarda bulunulmuş, lakin netice değişmemiş, Alanya Antalya'nın bir kazası olarak kalmaya devam etmiştir³⁰.

1887 yılında da Alanya Kazası'nın nahie sayısı ikiye çıkmıştır. Bunlar Manavgat ve Düşenbe nahiyeleridir³¹.

Alanya 1896 yılında 1. sınıf bir kazadır. Bu yıl Alanya Kazası Düşenbe ve Manavgat isminde iki nahiyeye sahiptir. Alanya'nın merkezine bağlı 89, Düşenbe Nahiyesi'nin 51 ve Manavgat Nahiyesi'nin 46 köyü bulunmaktadır. Aynı yıl Alanya'nın toplam köy sayısı 186'dır³².

²⁶ BOA. NFS. d. nr.03444

²⁷ *Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1272, s.90.

²⁸ 1867 tarihli Vilâyet-i Umumiye Nizamnamesi ile 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi yeniden bütün imparatorluğu kapsamak üzere yayınlanmıştı. Bu konuda bakınız. İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974, s.48.

²⁹ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Konya 1285, s.86, 94; İ. H. Konyalı, age, s.260.

³⁰ İ. Bostan, agm, s.340; İ.H. Konyalı, age, s.260 vd.

³¹ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Konya 1305, s.187 vd.

³² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1314, s.671.

Alanya Kazası 1910 yılında 2.sınıf kaza haline düşürülmüştür. Yine bu yıl Alanya Kazası'nın Düşenbe ve Manavgat isminde iki nahiyesi ve 186 köyü bulunmaktadır³³.

Antalya (Teke) Sancağı geniş bir arazi yapısına ve uzun bir sahile sahipti. Bu nedenle güvenliğin temin edilebilmesi için 1914 yılında Antalya'da yeni kazalar kurulmuştur. Antalya'da yeni kurulan kazalardan birisi Manavgat Kazasıdır. Manavgat Kazası, Alanya Kazası'ndan ayrılan Manavgat ve Düşenbe nahiyelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir (4 Mayıs 1914)³⁴. Aynı yıl Alanya Kazası'nda da dört yeni nahie teşkil edilmiştir. Bunlar; Alanya Merkez Nahiyesi (Merkez: Alanya Kasabası), Timurtaş Nahiyesi (Merkez: Belen Köyü), Kara Halil Nahiyesi (Merkez: Öteköy Köyü) ve Köprülü Nahiyesi (Merkez: Girenas Köyü)'dir³⁵. Bu yılda Alanya Kazası'nın köy sayısı 97'dir³⁶.

2.1.ALANYA'DA YENİ KURULAN KÖYLER

Halkın talebi ve şartların uygun olması halinde bazı zamanlarda Alanya Kazası'nda muhtelif köyler kurulmuştur. Alanya Kazası'nın İsalı Köyü'ne bağlı olan Hocalar Mahallesi, adı geçen köye beş-altı saat mesafede idi. Bunun yanında Hocalar halkı, köy muhtarlığında kendilerine ve devlete ait işlerinin çözümünde güçlük çekiyorlardı. Bu nedenlerle Hocalar halkı tarafından Alanya Kaymakamlığı'na bir dilekçe verilmiş ve İsalı Köyü'nden ayrılarak, Hocalar adıyla müstakil bir köy kurulması talep edilmiştir. Alanya Kaymakamlığı da bu konuda gereğinin yapılması için Teke Mutasarrıflığı'na müracaatta bulunmuştur. Teke Mutasarrıflığı Hocalar adı ile bir köyün kurulmasını uygun görmüş ve bu konuda gerekli işlemin yapılması için Konya Vilayeti'ne başvurmuştur. Meclis-i İdare-i Vilayet de Hocalar adı ile müstakil bir köyün kurulmasını uygun görmüştür. Bunun üzerine Konya Vilayeti tarafından 24 Ekim 1888 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir³⁷. Konya Vilayeti'nin bu talebi Dâhiliye Nezareti tarafından Sadaret'e iletilmiştir. Sadaret de bu konuda gerekli işlemin yapılması için Şûrâ-yı Devlet'ten talepte bulunmuştur. Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dairesi Konya Vilayeti'nin bu talebini görüşmüştür. Şûrâ-yı Devlet

³³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Dersaadet 1326/1328, s.771.

³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA. MV.) nr.235/5, Lef.1-2; Bu tarihte Antalya'da kurulan diğer kazalar Korkuteli ve Finike Kazalarıdır. Bu konuda bakınız: Ali Rıza Gönüllü, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*, İstanbul 2010, s.33

³⁵ Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdâri Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", Sayı:II, *Adalya Dergisi*, İstanbul 1998, s.294 vd.

³⁶ *Konya Vilayeti Salnamesi*, Konya 1332, s.359.

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Şura-i Devlet(ŞD.)*, nr.1713/24

Dâhiliye Dairesi, yöre halkının talebini uygun görmüş ve Hocalar Mahallesi'nin, bağlı olduğu İsalı köyünden ayrılarak, müstakil köy olmasını kabul etmiştir (19 Kasım 1888)³⁸. Bunun üzerine Sadaret tarafından 4 Aralık 1888 tarihinde, Konya Vilayeti'nin Alanya Kazası'nın İsalı Köyü'ne bağlı olan Hocalar Mahallesi'nin müstakil köy olması konusunda bir irade-i seniye hazırlanmış ve bu irade-i seniye 8 Aralık 1888 tarihinde padişah tarafından imzalanmıştır³⁹. Padişah iradesinin imzalanmasından sonra, Dâhiliye Nezareti konu hakkında 19 Aralık 1888 tarihinde Konya Vilayeti'ne, Maliye Nezareti'ne, Defter-i Hakani Nezareti'ne, Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyesi'ne, Divan-ı Hümayun Beylikçiliği'ne ve Komisyona bilgi vermiş ve gerekli işlemin yapılmasını istemiştir⁴⁰.

Alanya'nın güneybatısında ve dört saat mesafede bulunan Şarapsa; etraf ve civarında bulunan ormanlardan kesilen ve imal edilen kerestesiyle ünlüydü. Verimli arazisinde yetiştirilen karpuz ve diğer ürünler, başta Mısır olmak üzere, birçok Akdeniz ülkesine ihraç ediliyordu. Şarapsa çevresine gelip, oraya yerleşmiş olan 20-30 hane kadar rençper, askeri işlemleri ve diğer mükellefiyetleri amacıyla, mensup oldukları köylere gitmek zorunda kalıyordu. Teke Mutasarrıflığı'na göre, bu hem zaman kaybı, hem de birçok bürokrasiye sebep oluyordu. Özellikle yazın çok sayıda amele, kaptan ve gemicinin toplandığı bu mahalde, hükümetin idari varlığı ile güvenliğin sağlanması gerekiyordu. Eğer bir köy kurulursa, dönemin Dâhiliye Nazırı'na izafeten adının Talatiye olarak değiştirilmesini, ayrıca vergi ve sair hâsılatı, belediye sınırları haricinde olmasından dolayı, özel idareye ait olmak üzere, haftada bir gün pazar kurulmasını Dâhiliye Nezareti'ne teklif etti (27 Aralık 1915). Mutasarrıflığın bu talebi, 50 haneden aşağı olan yerlerde ve ahalinin arzusuna göre, köy yapılmasının doğru olmayacağı gerekçesiyle uygun bulunmamıştır⁴¹.

Ancak bir müddet sonra Teke Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir yazıda, Şarapsa Mevkisinin ticari ve zirai önemi hakkında tekrar bilgi verilmiş, ayrıca burada 52 haneden müteşekkil bir halkın yaşadığı ifade edilmiş ve bu mevkide Şarapsa Köyü isminde bir köyün kurulması teklif edilmiştir (29 Şubat 1916)⁴². Teke Mutasarrıflığı'nın bu teklifi Dâhiliye Nezareti tarafından kabul edilmiş ve Şarapsa Mevkisinde bir köy teşkili uygun görülmüş-

³⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *İrade Şura-i Devlet (İ. ŞD.)* nr.94/5567. Lef.1

³⁹ Aynı Belge. Lef.2.

⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.)* nr.1576/22

⁴¹ Süleyman Beyoğlu, "Alanya Yapı Tarihine Dair Bazı Belgeler (1907-1919)", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, Konya 2004, s.594.

⁴² Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye- Ek (DH. İUM. EK.)* nr.79/20. Lef.1.

tür. Dâhiliye Nezareti'nce bu konu hakkında 12 Mart 1916 tarihinde de Teke Sancağı'na bilgi verilmiştir⁴³.

2.2.ALANYA'YA BAĞLANAN KÖYLER

Alanya'ya komşu kazaların bazı nahiye ve köyleri yerli halkın talebi üzerine, Alanya Kazası'na bağlanma konusunda çaba göstermişlerdir; Muhtelif kimselerin Alanya Kazası'na bağlı Düşenbe Nahiyesi'nin Akseki Kazası'na tekrar bağlanması konusunda çalışma yaptıkları hakkında, Düşenbe Nahiyesi ahali vekili Latif ve Muhsin tarafından Dâhiliye Nezareti'ne Alanya merkezinden bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta Düşenbe Nahiyesi'nin Akseki Kazası'na tekrar bağlanması halinde, halkın mağdur olacağı konusunda bilgi verilmiştir. Dâhiliye Nezareti de 2 Haziran 1892 tarihinde Konya Vilayeti'ne gönderdiği yazıda, bu telgraf hakkında bilgi vermiş ve bu konuda gerekli işlemin yapılmasını istemiştir⁴⁴.

Alanya Kazası'nın Düşenbe Nahiyesi'ne bağlı olan Çakallar ve Karaboynuzlar Köyü muhtarları ile ahali tarafından, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen dilekçede, adı geçen köylerin, merkez kazaya altı ve merkez nahiyeye on iki saat uzaklıkta olduğu, vergi işlerinin ve askerlik muamelelerinin merkez kazaya ait bulunduğu ve 1905 yılından itibaren merkez kazaya bağlanması ile birlikte, yeni tahirrin merkez kaza namına icra edilmesi istenmişti⁴⁵.

Bunun yanında Düşenbe Nahiyesi'ne bağlı olan Çakallar ve Karaboynuzlar köylerinin Alanya Kazası'na bağlanması ile ilgili olarak Konya Vilayeti'nden de Dâhiliye Nezareti'ne bir talep gelmişti. Dâhiliye Nezareti tarafından bu konu hakkında Şûrâ-yı Devletçe gerekli işlemin yapılması için 8 Aralık 1906'da Sadaret'e bilgi verildi⁴⁶. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından, Konya Vilâyeti, Dâhiliye Nezareti Teşrii Muamelat ve Islahat Komisyonu ve Seraskerlik tarafından olumlu bulunan bu isteği, uygun görüşle gereğinin yapılması için, Sadaret'e gönderildi (4 Şubat 1907)⁴⁷. Sadaret de 13 Şubat 1907 tarihinde, Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nce hazırlanmış olan bu mazbatayı, Padişahlık makamına sundu⁴⁸.

⁴³ Aynı Belge. Lef.2.

⁴⁴ BOA. DH. MKT. nr.1838/39.

⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Belgeleri* (Y. A. Res.) nr.143/93. Lef.1.

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Dâhiliye Nezareti Teşrii Muamelat ve Islahat Komisyonu* (DH. TMIK.S.), nr.65/66.

⁴⁷ BOA. Y. A. Res. nr. 143/93, Lef. 1; BOA. DH. TMIK.S. nr.65/66.

⁴⁸ BOA. Y. A. Res. nr.143/93. Lef. 2.

Anamur Kazası'na bağlı Selenti Nahiyesi Anamur Kazası'na yirmi dört ve Alanya Kazası'na sekiz saat mesafede idi. Adı geçen nahiyeye halkının büyük bir çoğunluğunun emlak ve arazisi Alanya'da idi. Ayrıca Selinti halkı, Alanya Kazası ile ticari ilişkiler içindeydi. Nahiyeye halkı Anamur'un uzak olması nedeniyle işlerinin tesviyesi için gidip gelmekte müşkülât çekiyorlardı. Bu nedenle Selenti Nahiyesi halkı tarafından Alanya'ya bağlanmak konusundaki talepler Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti de 13 Şubat 1900 tarihinde bu konuda gerekli işlemin yapılması için Adana Vilayeti'ne talimat vermiştir⁴⁹.

Adana Vilayeti 1 Temmuz 1900 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, adı geçen nahiyenin kırk sekiz köye sahip olduğu, bunlardan yirmi dördünün Anamur, yirmi dördünün de Alanya'ya yakın olduğu tespiti yapılmıştır. Bu nedenle de Alanya'ya yakın olan yirmi dört köyün eskiden beri münasebet ve muamelat içinde oldukları Alanya'ya bağlanmasının güvenlik açısından uygun olacağı konusunda görüş bildirmiştir. Dâhiliye Nezareti de 16 Ağustos 1900 tarihinde bu konu hakkında Sadaret'e bilgi vermiş ve keyfiyetin Şûrâ-yı Devlet tarafından tetkik edilmesini istemiştir⁵⁰.

Ancak bu konunun halledilmeği bazı bilgilerden ortaya çıkmaktadır; İç-il Sancağı'nın Anamur Kazası'na bağlı Selenti Nahiyesi halkı tarafından, 13 Haziran 1914 tarihinde Alanya Kazası'ndan Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafta; bağlı oldukları Anamur Kazası'nın kendilerine 20 saatten fazla uzaklığı bulunduğunu ve halk olarak da, bilhassa kış mevsiminde devlet ile olan işlerinde, büyük müşkülât çektiklerini bildirmişler, ayrıca alış-veriş yaptıkları, beraber yayladıkları ve nahiyelerine yedi- sekiz saat mesafede olan, Alanya Kazası'na bağlanmak hususundaki taleplerini iletmişlerdir⁵¹.

Teke Mutasarrıflığı tarafından da Anamur Kazası'na bağlı Selenti Nahiyesi'nin Alanya'ya yakın olması ve Alanya ile münasebette bulunması nedeniyle Alanya Kazası'na bağlanması konusunda İçel Mutasarrıflığı'ndan talepte bulunulmuştur. Ancak Selenti Nahiyesi'nin Alanya'ya bağlanması için İdare-i Vilayet Kanunu'nun 45. maddesi gereğince, müşterek bir karar alınması gerekiyordu. Bunun içinde İçel Livası Encümeni tarafından, 1916 yılının Kasım ayının başında toplanacak olan Teke Livası Meclis-i Umumi azasından iki aza, 1916 yılının Aralık ayının başında toplanacak olan İçel Livası Meclis-i Umumi azasından iki kişi-

⁴⁹ BOA. DH. MKT. nr.2305/10.

⁵⁰ BOA. DH. MKT. nr.2390/65.

⁵¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım* (DH. İD.), nr.183-2/35.

nin katılımıyla, müşterek bir komisyon oluşturulması, İçel Livası'ndan talep edilmiştir. Bu konu hakkında İçel Sancağı tarafından 26 Ekim 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir⁵². Dâhiliye Nezareti de 8 Kasım 1916 tarihinde İçel Mutasarrıflığı'na gönderdiği yazıda, Anamur Kazası'na bağlı olan Selenti Nahiyesi'nin Alanya'ya bağlanması keyfiyetinin, Nahiye Kanunu'ndan sonra yapılacak olan Teşkilat-ı Umumiye bırakılacağını bildirmiştir⁵³. Ancak Selenti (Gazipaşa) halkının Alanya'ya bağlanma konusundaki talebi, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşmiştir⁵⁴.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ALANYA'NIN İDARİ YAPISI

Osmanlı Devri'nin son zamanlarında müstakil mutasarrıflık olan Antalya, Cumhuriyet devrinde vilâyet olmuştur. Alanya da, Antalya Vilayeti'nin kazası olarak kalmıştır⁵⁵. Alanya Kazası'nın 1926 yılında 4 nahiyesi vardır. Bunlar; Demirtaş , Kızılağaç , Köprülü (Kurbeli ?) ve Gazipaşa'dır⁵⁶. 1927 yılında Alanya Kazası'nın köy sayısı ise 133'dür⁵⁷. 1928 yılında da Alanya Kazası'nda dört nahiye bulunmaktadır. Bunlar; Demirtaş, Kızılağaç, Köprülü ve Gazipaşa'dır. Bu yıl Alanya'nın köy sayısı da 133'dür⁵⁸.

1936 yılında; Alanya Kazası'nın Kızılağaç Nahiyesi'nden alınan Orhan, Sirge, Güney, Kozağacı, Bayır, Karamanlar, Yeniceköy, Burçaklar, Orta Kamış, Gözübüyük ve Aksın, Köprülü Nahiyesi'nden alınan Girenes, Bayır, Çaltı, Karaköy, Ortaköy, Semet, Eskibağ, Beden, Çündüre, Narağacı, Belistir ve Yenisaray adlı 21 köy ve Akseki Kazası'nın merkezinden alınan; Eksere, Penbelik, Kalaycı, Sümbüle, Semir, Karadere, Sindirfe, Güneycik, Karabul, Bozağacı, Ümitli, Serinyaka ve Karaisa adlı 13 köy ile birlikte toplam 34 köyün bağlı olduğu Gündoğmuş Kazası kurulmuştur⁵⁹.

Alanya Kazası'nın 1945 yılında Demirtaş ve Gazipaşa isimlerinde iki nahiyesi bulunmaktadır. Aynı yıl Alanya'nın merkezine bağlı 41, Demirtaş Nahiyesi'nin 19 ve Gazipaşa Nahiyesi'nin 34 köyü vardır. 1945 yılında Alanya Kazası'nın top-

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi *Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İUM.)*, nr.24/33, Lef.1.

⁵³ Aynı Belge. Lef.2.

⁵⁴ *T.C.Devlet Salnamesi (1926-1927)*, İstanbul 1927, s.548.

⁵⁵ İ. H. Konyalı, age , s.267.

⁵⁶ *T. C. Devlet Salnamesi (1926-1927)*, İstanbul 1927, s.548.

⁵⁷ *T. C. Devlet Salnamesi (1927-1928)*, İstanbul 1928, s.342.

⁵⁸ *T. C. Devlet Yıllığı (1928-1929)*, İstanbul 1929, s.222.

⁵⁹ M. Güçlü, age, s.37.

lam 94 köyü bulunmaktadır⁶⁰. Ancak Gazipaşa Nahiyesi 1948 yılında Alanya'dan ayrılmış ve Antalya Vilayeti'nin kazası olmuştur⁶¹.

1960 yılında Alanya Kazası'nın Demirtaş isminde bir nahiyesi ve 64 köyü bulunuyordu⁶². 1973 yılında Alanya'nın köy sayısı 67 olmuş, ancak nahiyesinde bir değişiklik olmamıştır⁶³.

06 Temmuz 2001 tarihinde Antalya İli Gündoğmuş ilçesi Güzelbağ Nahiyesi'nin merkezi ile merkezde kurulu bulunan Güzelbağ Belediyesi ve anılan nahiyeye bağlı Bayırköy, Bayırkozağacı, Burçaklar, Gözübüyük, Gümüşgöze, Güneyköy, Karamanlar, Orhan, Ortaköy ve Yenice köyleri Alanya Kazası merkez nahiyesine bağlanmıştır⁶⁴.

12 Kasım 2012 tarihli ve 6360 sayılı kanununun yürürlüğe girmesinden önce Alanya Kazası'nın Şekerhane, Çarşı, Büyük Hasbahçe, Küçük Hasbahçe, Bektaş, Tepe, Sugözü, Kadıpaşa, Saray, Kızlarpınarı, Güllerpınarı, Cumhuriyet, Hacet, Tophane ve Hisariçi isminde on beş mahallesi⁶⁵, Avsallar, Cıkcilli, Çıplaklı, Demirtaş, Emişbeleni, Güzelbağ, İncekum, Kargıcak, Kestel, Konaklı, Mahmutlar, Oba, Okurcalar, Payallar, Tosmur ve Türkler isminde on altı beldesi ve 60 köyü bulunuyordu⁶⁶.

4. ALANYA'NIN İL YAPILMASINA DAİR ÇALIŞMALAR

1980'li yıllardan itibaren basın-yayın organlarında ve devletin değişik birimlerinde Alanya'nın il yapılması konusu gündeme gelmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 17 Aralık 1984 tarihinde yapılan birinci oturumunda Erzurum Milletvekili Hilmi Nalbantoğlu, Alanya ile bazı ilçelerin il yapılması hakkında İçişleri Bakanının cevaplama talebi ile bir sözlü soru önergesi vermiştir. Bu soruya İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut tarafından; bazı ilçelerin il yapılması hakkında İçişleri Bakanlığınca bir çalışma yapılmadığı cevabı verilmiştir⁶⁷.

⁶⁰ T.C. İstatistik Genel Müdürlüğü, 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibari ile Nüfus), Ankara 1948, s.51 v.d.

⁶¹ T.C. Antalya Valiliği, Cumhuriyetin 50. Yılında Antalya İl Yıllığı 1973, (btyy.) s.65

⁶² T.C. İçişleri Bakanlığı, Antalya İli, Ankara 1961, s.7-8.

⁶³ T.C. Antalya Valiliği, age, s.50

⁶⁴ Resmi Gazete, Sayı: 24446, Ankara 8 Temmuz 2001, s.3

⁶⁵ Haşim Yetkin, Alanya- Düünden Bugüne Alanya'da Yaşam, İstanbul (bty), s.23

⁶⁶ Faruk Nafiz Koçak, Tarihte Alanya, Konya 2013, s.433

⁶⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Ankara TBMM Matbaası 1985, 11/242

27 Kasım 1990 tarihinde Cumhurbaşkanı Turgut Özal, PTT'nin 150. Yıldönümü nedeniyle Ankara'da açılışını yaptığı teknolojik sergide, Antalya Valisi Erol Tezcan ile görüntülü telefonla bir görüşme gerçekleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, yaptığı bu telefon görüşmesinde Antalya Valisi Erol Tezcan'a, Alanya'nın yakında il olacağını söylemiştir⁶⁸.

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na çeşitli tarihlerde Antalya milletvekilleri tarafından Alanya'nın il yapılması hakkında kanun tasarıları verilmiştir. Mesela; 1 Mart 2001 tarihinde Antalya Milletvekili Cengiz Aydoğan tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verilmiş olan kanun teklifinde, Antalya'nın Alanya İlçesi'nde Demirtaş, Mahmutlar, İncekum adlarıyla üç ilçe ve Alanya'nın il olması öngörülmüştür. 8 Ağustos 2002 tarihinde Antalya Milletvekili Nesrin Ünal tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verilmiş olan kanun teklifinde, Alanya adıyla bir il kurulması öngörülmüştür. 24 Aralık 2010 tarihinde Antalya Milletvekili Hüseyin Yıldız ve arkadaşları tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verilmiş olan kanun teklifinde Antalya iline bağlı Alanya ilçe merkezi merkez olmak ve belirtilen ilçe, belde ve köyler ile Karaman İli Sarıveliler ilçesinin mevcut kasaba ve köylerinin bağlanması suretiyle Alanya adıyla bir il kurulması öngörülmüştür. 26 Kasım 2012 tarihinde Antalya Milletvekili Gürkut Acar tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verilen kanun teklifinde, Alanya adıyla bir il ve Konaklı, Mahmutlar ve Demirtaş adlarıyla üç ilçe kurulması öngörülmüştür. Bu kanun tasarısı tekliflerinden ilk üçü süresi içinde görüşülmediği için hükümsüz kalmış, son teklif ise komisyonda beklemektedir⁶⁹.

Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 6360 numaralı "On üç ilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 12 Kasım 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanun ile Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırları olmuştur. Yine bu kanuna göre bu illere bağlı ilçelerin mülki sınırları içerisinde yer alan köy ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği kaldırılmış, köyler mahalle olarak, belediyeler ise belde ismiyle tek mahalle olarak bağlı buldukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Bu kanuna göre ilçe belediyelerinin sınırları da, bu ilçelerin mülki sınırları olmuştur.

⁶⁸ *Milliyet Gazetesi*, İstanbul 28 Kasım 1990, s.10; *Cumhuriyet Gazetesi*, İstanbul 28 Kasım 1990, s.19.

⁶⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/> (15.04.2014)

Yine bu kanuna göre adı geçen illerin bucakları ve bucak teşkilatları kaldırılmıştır⁷⁰.”

Böylece Alanya Belediyesi, Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin alt belediyesi olmuştur. Alanya'nın belediye teşkilatı olan on altı beldesindeki belediyeler kapatılmıştır. Bunun yanında köyler ve beldeler mahalle olarak Alanya Belediyesi'ne katılmıştır.

5.SONUÇ

Alanya, Anadolu Selçuklu Sultanı I.Alâeddin Keykubad tarafından fethedildikten sonra, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kışlık merkezlerinden birisi olmuştur. Alanya, Osmanlı döneminde de sancak merkezi olarak devletin idari yapısında yerini almıştır. Alanya Osmanlı döneminde Anadolu Eyaleti, Karaman Eyaleti, Kıbrıs Beylerbeyliği, Konya Vilayeti gibi merkezlerin sancaklarından birisi olmuştur.

1867 tarihli Vilâyet-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasından sonra Akseki, İbradı ve Düşenbe nahiyeleri Alanya'dan ayrılmış ve Akseki Kazası kurulmuştur. Alanya da sancak konumundan kaza konumuna indirilerek, Konya Vilayeti'nin Antalya Sancağı'na bağlanmıştır. 1914 yılında Manavgat ve Düşenbe nahiyeleri Alanya'dan ayrılarak, Manavgat isminde bir kaza kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde de Alanya, Antalya Vilayeti'nin kazası olmaya devam etmiştir. 1936 yılında Alanya Kazası'ndan 21 köy alınarak, Gündoğmuş Kazası'na verilmiştir. 1948 yılında da Gazipaşa Nahiyesi Alanya'dan ayrılmış ve Antalya Vilayeti'nin kazası olmuştur.

1867 yılından önce doğuda Yuları Köyü, batıda Taşağıl Köyü, kuzeyde Seydişehir, Bozkır ve Hadim kazaları ile çevrili olan Alanya, bugün doğuda Yuları Köyü, batıda Okurcalar Beldesi, kuzeyde de Akseki ve Gündoğmuş kazaları ile çevrilmiştir. Böylece 1867 yılından itibaren Alanya coğrafi yönden, Osmanlı ve Cumhuriyet'in idari yapısı içinde sürekli olarak küçülmüştür.

Bununla birlikte Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nde Alanya'da halkın talebi üzerine ve şartların uygun olması halinde yeni köyler teşkil edilmiştir. Ayrıca Alanya'ya komşu olan bazı yerleşim birimlerinin nahiye ve köyleri de Alanya'ya

⁷⁰Resmî Gazete, Sayı: 28489, Ankara 6 Aralık 2012, s.1.

bağlanmışır. Ancak bazı nahıye ve köylerin Alanya'ya bağlanma konudaki talepleri ise zaman içinde çözülmüştür.

1980'li yıllardan itibaren Alanya'nın il olması ile ilgili talepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Antalya milletvekilleri tarafından değişik tarihlerde Alanya'nın il olması konusunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na kanun teklifleri verilmiştir. Ancak bu kanun teklifleri süresi içinde görüşülmediği için hükümsüz kalmış ve Alanya'nın il olması konusunda bir sonuç alınmamıştır. Bunun yanında yapılan hukuki düzenleme neticesinde Alanya, 2014 yılında Antalya Büyükşehir Belediyesi'nin bir alt belediyesi olmuştur.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kışlık merkezi ve Osmanlı Devleti'nin sancak merkezi olan Alanya'nın yakın bir gelecekte il yapılması merkezi yönetimi tarafından yerine getirilmesi gereken tarihi ve vicdani bir görev olmalıdır.

KAYNAKLAR

1.ARŞİV BELGELERİ

1.1.OSMANLI ARŞİVİ

Nüfus Defterleri (NFS. d.)

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat(Y. A. Res.)

Meclisi Vükela Mazbataları (MVL)

İrade- Şura-i Devlet(İ.ŞD)

Şura-i Devlet (ŞD)

Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım (DH. İD.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İUM.)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek (DH. İUM. EK)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

2.SALNAMELER

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1272

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1314

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Dersaadet 1326/1328

T.C.Devlet Salnamesi (1926-1927), İstanbul 1927

T. C. Devlet Salnamesi (1927-1928), İstanbul 1928

T. C. Devlet Yıllığı (1928-1929), İstanbul 1929

Konya Vilâyeti Salnamesi, Konya 1285

Konya Vilayeti Salnamesi, Konya 1305

Konya Vilâyeti Salnamesi, Konya 1332

3.GAZETELER

Resmi Gazete

Milliyet Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

4.KİTAP VE MAKALELER

Beyoğlu, Süleyman, "Alanya Yapı Tarihine Dair Bazı Belgeler (1907-1919)", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III*, Konya 2004, Sayfa:293-294.

Gönüllü, Ali Rıza, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938)*, Ankara 2008

Gönüllü, Ali Rıza, *Cumhuriyet Döneminde Antalya (1923-1960)*

İbni Bibi, *El Evamirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umuri'l -Ala'ıye (Selçukname)*, Cilt:1, Çeviren: Mürsel Öztürk, Ankara 1996,

İdris Bostan, "Alanya Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt :1, İstanbul 1990, Sayfa:340-341.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) (Hudâvendigar, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Sancakları)*, Ankara 1995

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:9, Hazırlayan: Mümin Çevik, İstanbul 1996

Güçlü, Muhammet, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağı'nın Kurulması ve İdâri Düzenlemeye İlişkin Bir Belge", S.II, *Adalya Dergisi*, İstanbul 1998, Sayfa:289-312

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

- Hacıgökmen, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyıla Ait Alâiye Sancağı Mufassal Tahrir Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ankara 1992, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.)
- Hacıgökmen, Mehmet Ali, "XVI. Yüzyıla Ait Tahrir Defterine göre Alaiyye Sancağı'nda Yer Adları ve Vergiler Hakkında Araştırma", *Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri II*, Alanya 1996, 317-323.
- Koçak, Faruk Nafiz, *Tarihte Alanya*, Konya 2013
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul 1946
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Ankara 1974
- T.C. Antalya Valiliği, *Cumhuriyetin 50. Yılında Antalya İl Yıllığı 1973*(b.t.y.y.)
- T.C. İçişleri Bakanlığı, *Antalya İli*, Ankara 1961
- T.C. İstatistik Genel Müdürlüğü, *21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı (İl, İlçe, Bucak ve Muhtarlıklar İtibari ile Nüfus)*, Ankara 1948
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanda Türkiye*, İstanbul 1971
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt:11, Ankara TBMM Matbaası 1985.
- Ubicini, H. Abdolonyme, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, İstanbul 1998
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu-Kara Koyunlu Devletleri*, Ankara 1984.
- Yetkin, Haşim, *Alanya- Düünden Bugüne Alanya'da Yaşam*, İstanbul (bty),
- Yınanç, Mükrimin Halil, "Alâiye Maddesi", Cilt: 1, *İslam Ansiklopedisi*, Eskişehir 1997, Sayfa:287-289
- <http://www.tbmm.gov.tr/>

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

EKLER

Ek 1: 1831 Tarihli İcmal Defterine Göre Alanya Kazası'nın Mahalleleri, Erkek Nüfusu ve Topçu Askeri Sayısı⁷¹.

Sıra Nu.	Mahallenin Adı	Nüfusu	Topçu
1	Mahalle-i Esad Burcu	147	7
2	Mahalle-i Tophane	112	4
3	Mahalle-i Orta	176	15
4	Mahalle-i Kalealtı	160	6
5	Mahalle-i İçkale	278	17
6	Mahalle-i Sugözü	162	2
7	Mahalle-i Bektaş	24	-
8	Mahalle-i Depe Yakası	60	-
9	Mahalle-i Hasbağçe	84	1
10	Mahalle-i Kellerpınarı	39	1
T. Nüfus		1242	53

Ek 2: 1831 Tarihli İcmal Defterine Göre Alanya Kazası'nda Yer Adları, Erkek Nüfusu ve Topçu Askeri Sayısı⁷².

Sıra Nu.	Nahiyein Adı	Köyün Adı	Nüfusu	Topçu
1	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Oba	195	2
2	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Değirmendere	61	
3	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Kızılcaşehir	72	
4	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Alakenise	73	
5	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Asmaca	11	
6	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Bademağacı	177	
7	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Türbelinas	121	
8	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Süleymanlar	139	
9	Nahiye-i Obapazarı	Karye-i Rumtaş	24	
10	Nahiye-i Mahmud Seydi	Karye-i Mahmud Seydi	447	2
11	Nahiye-i Mahmud Seydi	Karye-i Belisdir	61	
12	Nahiye-i Mahmud Seydi	Karye-i Yenisaray	16	
13	Nahiye-i Mahmud Seydi	Karye-i Bedan	60	

⁷¹ BOA. NFS. d. nr.03365, nr.03366, nr.03368

⁷² BOA. NFS. d. nr.03365, nr.03366, nr.03368

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

14	Nahiye-i Mahmud Seydi	Karye-i Aşağıbedan	35	
15	Nahiye-i Şeyhler	Karye-i Kestel	309	
16	Nahiye-i Şeyhler	Karye-i Mahmudlar	379	
17	Nahiye-i Şeyhler	Karye-i Şeyhler	946	
18	Nahiye-i Sedre	Karye-i Kargıcak maa Solaklar	194	
19	Nahiye-i Sedre	Karye-i Seki	30	
20	Nahiye-i Sedre	Karye-i Belen	48	
21	Nahiye-i Sedre	Karye-i Yenidam	12	
22	Nahiye-i Sedre	Karye-i Akçakaya	45	
23	Nahiye-i Sedre	Karye-i Bakçederesi	49	
24	Nahiye-i Sedre	Karye-i Domalan	76	
25	Nahiye-i Sedre	Karye-i Beldibi	19	
26	Nahiye-i Sedre	Karye-i Yuları	74	
27	Nahiye-i Sedre	Karye-i İmamlı	19	
28	Nahiye-i Sedre	Karye-i Dikman	15	
29	Nahiye-i Sedre	Karye-i Killı	83	
30	Nahiye-i Sedre	Karye-i Yalak Kılı	74	
31	Nahiye-i Sedre	Karye-i Boğçalar diğer Hocalar	33	
32	Nahiye-i Dim	Karye-i Mendderesi ve Kızıldam	97	
33	Nahiye-i Dim	Karye-i Kababeladan	119	
34	Nahiye-i Dim	Karye-i Uslu Ahmedli	55	
35	Nahiye-i Dim	Karye-i Büdüş	33	
36	Nahiye-i Dim	Karye-i Yalçı	45	
37	Nahiye-i Dim	Karye-i Alakenise	60	
38	Nahiye-i Dim	Karye-i Beledan	31	
39	Nahiye-i Dim	Karye-i Bucak der Mahal- le-i Orta	60	
40	Nahiye-i Dim	Karye-i Taşbaşı	48	
41	Nahiye-i Dim	Karye-i Bucak	51	
42	Nahiye-i Dim	Karye-i Üzümlü	70	
43	Nahiye-i Dim	Karye-i Kuzyaka	32	
44	Nahiye-i Dim	Karye-i Bıçakçı	28	
45	Nahiye-i Dim	Karye-i Kirvesil	122	
46	Nahiye-i Girilye	Karye-i Avsallar	190	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

47	Nahiye-i Girilye	Karye-i Alara	84	
48	Nahiye-i Girilye	Karye-i Saburlar	45	
49	Nahiye-i Girilye	Karye-i Aydolan tabi-i karye-i mezkur	27	
50	Nahiye-i Girilye	Karye-i Karamanlar	76	
51	Nahiye-i Girilye	Karye-i Gözibüyük	72	
52	Nahiye-i Girilye	Karye-i Orhan	105	
53	Nahiye-i Girilye	Karye-i Ulicak	34	
54	Nahiye-i Girilye	Karye-i Aksin	31	
55	Nahiye-i Girilye	Karye-i Güney	73	
56	Nahiye-i Girilye	Karye-i Burçaklar	193	
57	Nahiye-i Girilye	Karye-i Sirge	101	
58	Nahiye-i Girilye	Karye-i Kızılağaç	403	
59	Nahiye-i Girilye	Karye-i Bayır	180	
60	Nahiye-i Girilye	Karye-i Kozagaç	86	
61	Nahiye-i Malan	Karye-i Ortaköy	344	
62	Nahiye-i Malan	Karye-i Çündüre	193	
63	Nahiye-i Malan	Karye-i Balur maa Tavşanalanı ve İzikara	204	
64	Nahiye-i Malan	Karye-i Girenas	192	
65	Nahiye-i Malan	Karye-i Çaltı	68	
66	Nahiye-i Malan	Karye-i Eskibağ	156	
T.Nüfus			7605	4

Ek 3: 1831 Tarihli İcmal Defterine Göre Alanya Kazası'nda Yaşayan Aşiret ve Cemaatler ile Erkek Nüfusu⁷³.

Sıra Nu	Bağlı Olduğu Nahiye	Aşiret ve Cemaatin Adı	Nüfus
1	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Sıçanlı	24
2	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Toslaklı	303
3	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Tosmurlu	120
4	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Çıplaklı	32
5	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Hacimehmedli	125
5	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Umurlu	48
6	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Hacı Veliler	31

⁷³ BOA. NFS. d. nr.03365, nr.03366, nr.03368

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

7	Nahiye-i Mahmud Seydi	Cemaat-i Çarıklı	17
8	Nahiye-i Sedre	Aşiret-i Ali Efendi	173
9	Nahiye-i Sedre	Aşiret-i İsbatlı	24
10	Nahiye-i Dim	Aşiret-i Karakocalı	45
T. Nüfus			942

MEHMET AKİF’TE ÇAĞDAŞLAŞMA ANLAYIŞI VE BU EKSENDE BAZI MESELERE BAKIŞI

Necmi UYANIK*

I. GİRİŞ

A. Hayatı

1873-1936 yılları arasında yaşamış olan M. Akif, Fatih Medresesinin hocalarından İpekli Tahir Efendi’nin oğludur. Fatih Rüştiyesi ve Mekteb-i Mülkiye İdadisinden sonra dört yıllık Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebinin Baytarlık bölümünü bitirmiştir (1893). Ziraat Nezareti Umur-ı Baytariye Müdür Yardımcılığından sonra, görevi gereği Rumeli, Arnavutluk ve Arabistan’a gitmiştir. Edip Eşrefle birlikte Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergilerini çıkarmış, Harbiye Nezareti tarafından Almanya’ya gönderilmiştir. Arapça, Farsça ve Fransızca’yı çok iyi bilen Âkif, *Darülfünun Edebiyat-ı Umumiye* müderrisliği de yapmıştır. Milli Mücadele yıllarında çeşitli vaazlar veren Âkif’in, Sevr Antlaşmasını şiddetli tenkit eden ve Milli Mücadele’yi destekleyen Kastamonu Vaazı çoğaltılarak bütün cephelerdeki askerlere gönderilmiştir. Kuva-yı Milliye’yi desteklemesinden dolayı Şeyhülislamlığa bağlı Darü’l-Hikmeti’l İslamiyedeki görevinden azledilmiştir (1920). Birinci Meclis’te Burdur Milletvekili olurken, daha sonra Mısırlı Prens Abbas Halim Paşa’nın davetiyle Mısır’a gitmiş ve Hilvan’a yerleşmiştir. 1926’da Mısır’da Edebiyat Fakültesinde Türkçe hocalığı yapmıştır. Mısır’da iken Siroz’a yakalanmış ve hava tebdili ile Lübnan ve Antakya’ya gitmiştir (1936). “Canlı bir cenazeden farksızım.” diyerek Haziran 1936’da İstanbul’a gelmiş ancak, 26 Aralık 1936’da vefat ederek Edirnekapı Şehitliğine defnedilmiştir. Türk İstiklal Marşı’nın şairi olan Mehmet Akif, bütün şiirlerini *Safahat* adlı eserinde toplamıştır.

Edebî bir şekilde bakmak gerekirse, Mithat Cemal Kuntay’ın ifadeleriyle, “Kur’anlı ev, Pehlivanlı mahalle ve rasathaneli mektep”¹te karakteri şekillenen;

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Nurettin Topçu'nun kalemiyle, Mimar Sinan gibi, Yunus Emre, Mevlana, Fuzuli gibi sonsuzluğun yolcusu bir sanatkâr, billûr ışıklarla dolu bir dünyada sonsuzluğa yükselen lahuti bir ses, çıraklık, kalfalık ve ustalık dönemlerini yaşamış kalabalığın içindeki "dosdoğru" yalnız adam, ahlak idealiyle isyanlarında, dini ve millî iradeyi birleştirmiş başka bir "Büyük Adam"², "Doğrudan Kur'an'dan alıp ilhamını, Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı." diyerek, İslam'ı asrın idrakine göre anlamaya ve anlatmaya çalışan, ilim, irfan, terbiye, fazilet, marifet ve çalışmanın hamalı, yazdıkları şiirlerinden öte *mütevazı hayatı* şiir olmuş bir Mehmet Akif portresi karşımıza çıkar.

B. Devrin Gelişmeleri ve M. Âkif

Şüphesiz "ormanın bütünü görmek" adına, Türk İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif'in, günümüz Türkiye'siyle birlikte çağdaşlaşma süreci açısından gelmiş olduğu yerin, anlam ve öneminin tesbit edilebilmesi için, Mehmet Akif'i doğuran çağın, döneminin ve dinamiklerinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun için:

1. Siyasi gelişmelerle birlikte Doğu ve Batı arasındaki Osmanlı'nın bütün yönleriyle Devlet yapısı ekseninde tahlil edilmesi,
2. Türkiye'yi kurtarma adına yapılan yenilik hareketleri ya da kurtuluş reçetelerinin ortaya objektif şekilde konulması/bilinmesi,
3. Dış ve iç kaynaklı yenilik hamlelerine karşı oluşan tepkilerin, daha kısa bir tesbitle, *Türk yenileşme tarihinin "mukayeseli" şekilde kritize edilmesi gerekmektedir.*

İşte bu şartlarla birlikte Âkif'in yaşadıkları ve yazdıklarını incelemekle, "geçmiş gelecektir" söyleminden hareketle dünü/içinde yaşanan dönemi, bugünü ve yarının Türkiye'si açısından rasyonel bir düşünce portresini çizme şansına sahip olabiliriz.

Yakın dönem Türk tarihinde, olayların zorlamasıyla birlikte *ideolojilerin, tarihi sürece olan katkılarının tartışılabilirliğinin yanı sıra*, maalesef genel olarak yakasını bir türlü ideolojik/siyasi olma alışkanlığından kurtaramayan Türk toplumu, bilimsellik penceresinin uzağında kalarak ve "hakim güçlerin", zaman zaman "ötekileştirme" çabaları ekseninde, sosyal ve siyasi anlamda, "Doğu ve Batı" değerleri açısından zemin kayması gibi bir sendromla, "kimlik bunalımı" ile karşı

¹ Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1986, s. 157-166.

² Nurettin Topçu, *Mehmet Âkif*, Dergâh Yay., İstanbul 1998, s. 15.

karşıya kalmıştır. *Böyle bir ortamda hangi Batı, hangi Doğu, hangi çağdaşlaşma, hangi otorite, hangi Âkif, hangi Türkiye gibi anlama ve açıklamaya dönük soruların ardı arkası kesilmeyecektir. Öyleyse çağdaşlaşma nedir? Tek bir alanda ya da birkaç alanda yapılan yenilik hareketlerine çağdaşlaşma denilemez. Dolayısıyla tüm alanlarda toptan yapılan yenilik hareketlerine çağdaşlaşma kavramının içini dolduracaktır. Çağdaşlaşma, bir tahlil, bir sentez bir keşiftir.*

Stratejik ve jeopolitik açıdan çok önemli bir konumda bulunan Osmanlı Devleti, “imparatorluk” yapısıyla özellikle, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren üç kıtada kurmuş olduğu hâkimiyeti açısından kan kaybetmeye başlamıştır. Skolastik Orta Çağ’ın ardından *Yüzyıl ve Mezhep Savaşları* içinde bölünmüş bir Avrupa, Osmanlı’nın önünde tutunamazken, kendisiyle büyük bir hesaplaşma içine girerek yeniden bir dirilişle, Aydınlanma felsefesinin kılavuzluğunda, *ihtilal ve inkılaplarla özellikle Sanayi Devrimi gibi “güç yüzyılı”³* doğuracak bir çağla, artık Osmanlı’nın en büyük rakibi olacaktır. Sömürgecilik yarışında güçlenen Avrupa kendi coğrafyasında; eşitlik, adalet, hürriyet ve milliyetçilik hareketleriyle birlikte millî devlet yapısı profiliyle ve orduları –militarizm-vasıtasıyla çok uluslu yapıları tehdit etmeye, dağıtmaya başlamıştır.

Din karşıtlığı ekseninde laik “pozitivist-maddeci” renklere bürünen Avrupa’nın bu meydan okumasına karşı, çok uluslu yapısıyla geleneksel-mutlakiyetçi ve İslam hukukunun tesirindeki Osmanlı Devleti, direnmeye, geri kalışına anlamlı çözümler üretmeye çalışmıştır. Yenileşme çabaları açısından, “merkeziyetçi, müsavat-eşitlikçi, bürokratik ve Batı hukuku temelli” Osmanlı Tanzimat dönemi ve düşüncesiyle birlikte yine, Avrupa’dan esinlenen kavramlarla; *“hürriyet, anayasa, uhuvvet-kardeşlik ve terakki”*, Genç Osmanlı hareketleriyle geçici bir zafere, *Meşrutiyet binasının “parlamento” kapılarına tutunmuştur.* Avrupa’nın Viyana Kongresinde (1815) ana hatlarıyla çizmiş olduğu *Şark Meselesi* bu ortamda uygulamaya sokulmuş, özellikle *Pancermen* faaliyetleri paralelinde *Panslavist* hareketler canlılık kazanmış ve Rus Çarı I. Nikola’nın deyimiyle *“Hasta Adam”* Osmanlı, artık açık ve gizli anlaşmalarla paylaşılma noktasına getirilmişti. *Avrupa’dan esen milliyetçi rüzgârlarla Osmanlı’ya bağlı milletlerin isyanları ekseninde Yunanistan(1829) bağımsızlığını kazanmış, Mısır İsyanı sonucunda boğazlardaki hâkimiyete Rusya ortak olmuş, Sırlar, Bulgarlar gibi unsurlarda hareketlenmeler ortaya çıkmıştır. Kırım Harbiyle (1853-56) dış borçlanma yükünün altına girilmiş, 1856 Islahat Fermanı’yla Avrupalı devletler*

³ Norman Davies, *Avrupa Tarihi Doğu’dan Batı’ya Buz Çağı’ndan Soğuk Savaş’a Urallar’dan Cebelitarık’a Avrupa’nın Panoraması*, (Çev. Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kevi, Ankara 2006, s. 807-942.

Osmanlı'nın içişlerine karışmaya başlamış, 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbiyle Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bu gelişmeler karşısında padişah II. Abdülhamit, 1876'da ilan edilen Anayasa'yı askıya alırken, İttihad-ı Anasır (Osmanlıcılık) anlayışıyla devletin kurtulamayacağını görmüş ve Rusya'nın alevlendirdiği Avrupa'daki -millî ve dinî ekseninde gelişen pan-hareketlerine karşı İslam unsurlarına sarılarak *Osmanlı tarihinde ilk defa halifelîğin siyasi gücünden faydalanma yoluna giderek, bu kurumu - İTTİHAD-I İSLÂM-* anlayışından hareketle fonksiyonel olarak kullanma hamlesini siyaset sahnesine yansıtmıştır.

Devleti kurtarma çabalarında Osmanlı aydını, padişahın tesis ettiği otorite içinde, hürriyet ortamı arayışı ile devletin kurtuluşunu savunan *Namık Kemal (1840-1888), Ziya Paşa (1825-1880), Ali Suavi (1839-1878)* gibi aydınlar vatan anlayışına dayalı "Osmanlıcılık" anlayışının yanına, İSLAMCILIK fikrini koyarak yeni arayışlara girmişlerdir.

Osmanlı'nın yenileşme-çağdaşlaşma anlayışı, kendi kültürel değerlerini koruyarak Batı medeniyetiyle nasıl birliktelik sağlayacaktı? Batı'nun emperyalist işgalci anlayışına karşı, medeniyetin hangi vasfı savunulacaktı? Devlet otoritesinin sorgulandığı, ekonominin, mali düzenin tersyüz olduğu bir ortamda, *medeniyetler buluşması ya da çatışmasında kim, nasıl ve hangi yöntemlerle belirleyici rol alacaktı?* 33 Yıllık bir istibdat dönemi nasıl izah edilmeliydi? II. Abdülhamit, Kıbrıs'ın kaybıyla birlikte özellikle İngiltere'nin niyetini gördükten sonra istibdat yönetimini *İslam Birliği* anlayışı ekseninde kurmuş, birçok takip ve sansürle birlikte eğitim kurumları vasıtasıyla çağın hâkim anlayışına, millî devlet modeline gidecek süreci, kendinden önceki devrin mirasıyla birlikte *kültür milliyetçiliğinin, bilimsel kültür Türkçülüğünün temellerinin* de atılmasına vesile olmuştur.

İşte 1873'te dünyaya gelen Mehmet Akif'in çocukluk dünyası, ilkokul yılları böyle bir atmosferi soluklayan, *İttihad-ı Anasır'dan İttihad-ı İslam'a koşan*, eğitim ve aile anlayışı ya da kurumları ekseninde şekillenmeye başlamıştır. O hayata bakarken, 93 Harbi'nin tesirleri onun zihninde keskin *"işgal, savaş" yaralarıyla* birlikte ve *vatan* algısının ciddiyetini daha ehem bir hâle getirmiştir. Abdülhamit dönemini sonlandıran *İttihat ve Terakki*, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ya da "bir yıl yaşanan hürriyetin" ardından 1909'dan itibaren artan etkinliğiyle, 1911-12 Trablusgarp'ın kaybı, Arnavutluk'la birlikte Kosova, Batı Trakya, Makedonya dahil Balkanların elden çıktığı felaketle

sonuçlanan 1912-13 Balkan Savaşları ve beraberinde 1913 Bab-ı Âli baskının ardından Türkiye'nin *tek partisi olarak* yenileşme çabaları içinde ama daha çok devletin dağılma çığıkları arasında Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda tarihteki yerini alacak ve Osmanlı, Mondros'tan sonra resmen paylaşılma anlamını taşıyan Sevr Muahdesiyle tanışacaktı.

Türkiye, Mütareke ve Millî Mücadele dönemine girerken, Mehmet Akif, halk ya da otorite açısından *istibabdat*, hürriyet tartışması içerisinde anılacak olan *Abdülhamit ve İttihat ve Terakki gibi iki temel ögenin* şartlarında fikir dünyasını şekillendirmiştir. Daha farklı bir ifadeyle Âkif'in, *Batı'nın meydan okumasına karşı*, Doğu İslam medeniyetinden almış olduğu güçle, gençlik yılları ve yüksekokul sıralarında olaylara karşı tepkileri karakteristik bir hâl alırken, küçüklükten gelen *dindar ve muhafazakâr aile yapısıyla* birlikte eğitimi, *İttihad-ı İslam siyasi atmosferi ve Baytar Mektebinde(1889-93) almış olduğu fen dersleriyle Batı kaynaklı bilimsel anlayışı* zihninde harmanlanmıştır. *Âkif, dünün fikirleriyle gününün tavırlarına bakarak, bunları anlamaya ve kendi atacağı* adımların dinamiklerini yakalamaya çaba göstermiştir.

XIX. yüzyılın ortasında Batı dışı uygarlıklar, modern zamanların yeni ve yayılmanın doruk noktasındaki "canavarı" olan Avrupa'yla karşı karşıya geliyordu. Böyle bir ortamda *tarihsellik* ve *epistemolojik silah* büyük önem arz ediyordu. Hâkimiyet açısından, sömürü boyutunun haricinde Doğu ve Batı medeniyetleri, bilgi alanında ciddi bir çatışma ya da birbirlerini bozma noktasına gelmişlerdi. Daryus Shayegan'ın deyimiyle, *yamalama'nın psikolojik, sosyolojik, siyasi birçok yönden görünen ya da görünmeyen sorunları ortaya çıkacaktı*. Eski ile yeni nasıl bir araya getirilip yamanacaktı? Hangisi temelde olacaktı. *Geç kalmışlık ortamında fikirler sürekli olarak olgular tarafından yalanlanacaktı. Kamusal ve siyasal alanların eleştirisinde iktidar ya da muhalefet açısından din, nasıl bir renge büründürülecekti. Eleştiri, geleneksellik ve ilerlemede nasıl bir tablo ortaya çıkacaktı.* Yabancılaştırılan, laikleştiren bir ortamda kültürel kimlik nasıl korunacaktı. Böyle bir ortamda modernliği azıcık dahi olsa benimsemeye çalışan gelişme yolundaki bütün toplumlardaki kutuplaşma ortamı kaçınılmazdı. Sömürgecilik karşıtı gelişen taleplerde, kırılmalarda kimlik beklentileri ekseninde cahillik kutsallaştırılabilir miydi? Ahlâksal olmayan bir sorun, ahlâksal içkinliğe sokulabilir miydi? İyiler ve kötüler neye göre belirlenecekti? Bir de tarih mahkemesinde, suçlular "zaten mahkum" edilmişken, İslâmîleşme adına kültürel kimlik zıvanadan çıkabilir miydi? Gerçekliğin bütün algılanışı şüphesiz modernlikle koşullandırılıyordu. *Kağnı öküzlerin önüne mi koşulmuştu*. Kısaca,

İslam varlık nedenini geçmişinde ya da yabancılaşma da mı arıyordu⁴. Dolayısıyla Milli Mücadele'yle birlikte Türk İnkılabının kendisini aradığı bir yerde çok denklemler bir yapıda Pandora kutusundan her şey çıkabilirdi.

Çağdaş İslam düşüncesi açısından, devrin aydınlarının tabiriyle "Seyl-i Huruşan", her şeyi önüne katıp götüren Avrupa Seli karşısında Osmanlı'nın durumu ne olacaktı. *Akif'in deyişiyle, "bu cüşûn, bu huruşûn ahengine uymak", boğulmamanın yaygın ifadesiyle kurtuluşun, mukabili olmayan tek yolu olarak insanların toplumların önüne gelmişti*⁵. Resmi görevlerinin yanı sıra 1908'den itibaren Sırat-ı Müstakim, 1912'den itibaren Sebilürreşad'la halkı irşad etmeye, aydınlatmaya çalışan Âkif, devletin bağımsızlığının Kurtuluş Savaşıyla kazanılacağını göreyerek Ankara'ya TBMM'ye gelirken, bu harekete Kastamonu ve Balıkesir'deki konuşmaları ve Anadolu'nun farklı yörelerinde Kuvâ-yı Milliye lehine vaazlarıyla manevi bir güç katıyordu. Vatan ve devletin kutsallığını bilen Âkif önceden, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa'nın talepleri doğrultusunda Almanya ve Arabistan'daki görevlerini başarıyla ifa etmişti. Türkiye Cumhuriyetinin manevi şair mimarlarından olan Mehmet Âkif, savaşın ardından 12 Mart 1921'de İstiklal Marşı'nı yazarken, Türk İnkılabının akışı içerisinde, rejimin şekillenmeye başladığı bir zeminde, *zihnindeki inkılabtan farklı bir inkılabın şekillendiğini gördüğü Halifeliğin ilga edildiği bir ortamda, belki de kaderine küserek, hayallerini süsleyen Leyla'sına kavuşamamanın üzüntüsüyle*, daha önceden birkaç defa kısa süreliğine gittiği Mısır'a, 1925'de 11 yıllığına gidecek ve hayata gözlerini yumduğu İstanbul'a 1936'da hasta vaziyette dönecekti.

Âkif, 8 Nisan 1922'de Sebilürreşad'ın 496. sayısında "Leylâ"⁶ adlı şiiriyle İslam'ın geleceğini, Müslümanların uyanışını, esaretten kurtuluşunu yani bir Mecnun olarak, Leyla'sını "VATANIYLA BİRLİKTE İSLAM BİRLİĞİ" olarak resmetmişti. Bu idealinin gerçekleşmediğini gören Âkif, ruhunda yaşadığı teessürle beraber, aşağıdaki dizeleri kaleme alacaktır:

*'Barındırmaz mısın koynunda ey toprak? Derim, "yer pek";
Döner imdadı gökten beklerim, hey hât gök yüksek,
Boşaldım kendimden zaman ıssız, mekân ıssız;*

⁴ Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç-Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofren*, (Çev. Haldun Bayrı) Metis Yay., Ankara 2002, s. 60-111.

⁵ İsmail Kara, *İslâmcuların Siyasi Görüşleri*, İz Yay., İstanbul 1994, s. 17.

⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Âkif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004, s. 118.

Ne vahşetlerle bir yoldaş, ne zulmetlerle tek yıldız,

.....

Düşer hüsrana, kalkar, ye'se çarpar serseri alın!

Ocaksız vâhalar, çöller; sağır vâdiler enginler;

Aran: Beynin döner boşlukta; haykır: ses veren cinler!

Şu vîran kubbe, yıllardır, sadâdan dûr(uzak), ışıktan dûr;

İlâhi yok mu ufku âfâkında bir ferdâya benzer nûr!

Ne bitmez bir geceymiş! Nerden etmiş Şark'ı istila!

Değil canlar, cihanlar göçtü hilkatten; bunun, hâlâ.

.....

Asırlardır ki, İslâm'm bu her gün çiğnenen yurdu,

Asırlar geçti, hâlâ bekliyor ferda-yı mev'ûdu!

.....

Niçin serpilmesin hâlâ ufuklardan bir aydınlık,

Hayır! Şark'm, o hodgâm olmayan Mecnûn-ı nâ-kâmın(maksadına erişememiş),

Bütün dünyada bir Leyla'sı var: Âtisi İslâm'm,

....

Gel ey Leyla, gel ey candan yakın canan, uzaklaşma!

Senin derdinle canlardan geçen Mecnunla uğraşma!

....

Kimin boynundadır, serden geçip berdar(asılmış) olan canlar?

Kimin uğrundadır. Leyla, o makteller, o zindanlar?

.....

Hilâlim, göklerin kalbinde yer tutmuş, otağındır;

Ezanlar nevbetindir: İnletir eb'âdı haşyetten;

.....

Cemaatler kölendir, Kâbe'ler haclen...Gel ey Leyla.

....

Müebbed bir bahar insin şu yanmış yurda Mevlâ'dan"⁷.

Her ne kadar önceleri Abdülhamit'i sert ifadelerle eleştirmiş olsa da Akif, İttihat ve Terakki'nin aynı eksendeki uygulamalarını gördükten sonra Abdülhamit'i mumla aramış ve Abdülhamit'in siyasi bir proje olarak ortaya koyduğu "İslam Birliği" anlayışının savunucusu olmuştur. Bu düsturdan hareketle Mehmet Âkif'in olaylar karşısında ortaya koyduğu tavırları ve fikirleri,

⁷ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, Toker Yay., İstanbul 1985, s. 246-247.

Türk yenileşme tarihi ekseninde değişen siyasi şartlar ortamında sağlıklı şekilde ortaya konulabilir.

Âkif'in fikir ışıklarını aldığı şairler, materyaller ya da aydınlara bakılacak olursa; *Ziya Paşa, Naci, "Gönül Çelen Avrupa Uygarlığı" diyen vatan şairi ve İslamcılığı ağır basan Namık Kemal, Türk modern edebiyatının etkili isimlerinden Abdülhak Hâmid, Babası İpekli Tahir Efendi, ilk okuduğu şiir kitabı Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun'u, Rüştüye son sınıf hocalarından hürriyetperver Mehmet Kadri Nasib⁸, Baytar Mektebi Hocası Bakteriyolog Rifat Hüsamettin Paşa, Fransız şairlerinden Hugo, (köleliğe karşı) Lâmartin, klasikler, "Beni çok cezbedi."⁹ dediği Dode ve (Fransız devlet başkanını itham etme cesaretini gösteren) Emile Zola. Modernist İslamcılardan Cemaleddin Afgani, Acemlerden Şirazlı Sadi, Mısır Müftüsü Şeyh Muhammed Abduh, Mumammet İkbâl, Muhammed Ferid Vecdi'dir. Bu tabloyla birlikte, "Bence iki şey mukaddestir: Din ve dil"¹⁰ diyen Âkif; Din, bütün kudsi duyguları, düşünceleri insana telkin eder, bu düşüncelerin, duyguların mümkün olduğu kadar tebliğ vasıtası dildir, diyerek temel köşe taşlarını ortaya koyar.*

Abdülhamit'i eleştiren ve meşrutiyeti diğer İslamcılarla birlikte siyasi olarak meşrulaştırmaya çalışan Âkif, 1908 İnkılabı sonrasında kadroları hazır olmayan İttihat ve Terakki'nin uygulamaları karşısında, "Meşrutiyet bize gayet acı bir hakikat öğretti ki o da vatanımızda her manasıyla büyük adamın yok denecek kadar ender bulunmasıdır. Evvelce at var, meydan yok!" diye kendimizi aldatıyorduk, oyalıyorduk" derken, Manastırlı İsmail Hakkı, Meşrutiyet/inkılâp "alkışla" ayakta kalabilir miydi?¹¹ sorusunu soracaktır.

II. GELİŞMELER EKSENİNDE ÂKİF'TE ÇAĞDAŞLAŞMA ANLAYIŞI

A- Şarkın Durumu-Devletin Yıkılma Sebepleri/Milletin Geriliği ve Millî Felâketin Âmilleri

Âkif'in eserlerine genel olarak bakıldığında geriliğin sebepleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Uyanık olmama (Dünya uyanırken uyumak maskaralıktır), 2. İlimsizlik cehalet(inkıramız irfansızlıktadır, sakat düşünceler, mütefekkir geçinenlerin her fesadı fenne bağlaması, medreselerde okunan ilimlerin zamandan uzak olması, taklitçi

⁸ Orhan Okay, *Mehmet Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ, Ankara 1998, s. 17-18.

⁹ *Aile Albümümden Fotoğraflarla Mehmet Âkif Ersoy*, (Haz. Yusuf Çağlar), Zaman Kitap, İstanbul 2011, s. 15-16.

¹⁰ Aynı yer; Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün, Bugün Yarın*, Timaş Yay., İstanbul 1998, s. 113.

¹¹ Mehmed Âkif, "Eski Hatıralar", *Sırat-ı Müstakim*, IV/85, 8 Nisan 326, s. 11, İ. Kara, *İslamcılığın*, s. 117.

nazariyata boğulan fen adamları, sanayi batmış durumda olması, ticaret yok ilmi isteksizlik vardır, ihtisaslaşmama) 3. Nedir bu tefrika yahu! Utanmıyor musunuz? Dediği Tefrika 4. Atalet-durgunluk 5. Ümitsizlik azmi bırakmak, 6. Marifetsizlik ve faziletsizlik, 7. Ahlakın bozukluğu (aldırmazlık, egoistlik, zevk, saygısızlık, hak tanımamak-menfaatperestlik, yalancılık, riya, hayata düşkünlük, lakaytlık, duygusuz olma, zulüm karşısında suskunluk, dalkavukluk, içtimai karışıklıklarda sorumsuzluk, vazifeden kaçmak) 8-İdeal adam noksanlığı, 9. Ediplerin halkı irşad edemeyişi, 10. Ahlaksız edebiyat, 11. Çocuk terbiyesindeki yanlış usül(hurafat ve dayak), 12. Fena yetişmiş gençlik 13. Yüksek tabakanın geride kalması, 14. Fikir ayrılıkları, 15. Vicdan ve fikirde bir olmayış, 16. Köy ve köylünün ihmâl edilişi, 17. Kötü telâkkiler(dünya fani, değil mi canım gibi), 18. Kaderin yanlış anlaşılması, 19. Manevi bozukluklar (insanlara mürteci damgasını vurmak), 20. Maddî sahadaki noksanlar(sokaklar kaldırımlar, şimendifer yokluğu vs.¹²,

Yukarıdaki tespitlerle birlikte Âkif'in, 1913'te Şark'ta gördüğü manzara şu şekildedir¹³;

“Yıkılmış hânümanlar, devrilip gitmiş hükümetler;
Serâb olmuş kanallar; dümdüz olmuş bürc ü bârûlar;
Dökülmüş âbrular, hapsedilmiş zinde bazular;
Bükülmüş beller; incemiş boyunlar, coşmayan kanlar,
Düşünmez başlar; aldırılmaz yürekler; paslı vicdanlar;
Kasap görmüş koyundan beş beter yılgın cemaatler;
Tezellüler, tazarrular, esâretler, şenâatler;
Örümcek bağlamış tütmez ocaklar, yanmış ormanlar,
Ekinsiz tarlalar, ot basmış evler, küflü harmanlar;
Cemaatsiz imamlar; kirli yüzler, secdesiz başlar,
“Gaza” namıyla dindaş öldüren bîçare dindaşlar,

....

Köylünün bir şeyi yok, sıhhati ahlâkî bitik,
Bak o sırtındaki o mintan bile tiftik tiftik,
Bir kemik bir deridir ölmedi kaldıysa diri;
Nerede evvelki refahın acaba onda biri?

....

Sizi kim kaldıracak sûru mu israfîl'in?
Etmeyin...memleketin hali fenalıştı...Gelin!

....

¹² F. Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif*, s. 67-102.

¹³ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 132-139.

*Hem vatan gitti mi, yoktur size başka vatan;
Çünkü, mirasyedi sâil(dilenci) kovulur her kapıdan!*

....

*Hepsi aç, bir paralar yok, kadın, erkek çıplak,
Sokağın ortası ev, kaldırımın sırtı yatak!
Ne devâirde hükümet, ne ahalide bir iş!
Ne sanayi, ne maarif, ne alış var, ne veriş,*

....

*Üdebanız ana varat sövüyor birbirine,
Türlü adlarla çıkan namütanahi gazete,
Ayrılık tohumu bol bol atıyor memlekete,
İt yetiştirmek için toprağı gayet münbit,
Bularak fuşş ekiyor salma gezen bir sürü it!*

.....

*Gökten inmez bir de hiçbir şey...Bütün yerden taşar;
Kendi ahlâkıyla bir millet ölür, yahud yaşar."*

Toplumsal hayattaki sıkıntıların giderilmesinde onun, "Mahalle Kahvesi" hakikatleri tasvir etmektedir. Burada CEHALETE, TAASSUBA, AHLAKSIZLIĞA karşı isyan edecektir¹⁴.

*"Ya taassup! Ya taassup! O kadar maskaraca
Bir yol almış ki, bakarsın başı misvaklı hoca.
Mütehassısken edepsizliğin eşkalinde,
En ufak şeyden olur hemen rencide!"¹⁵.*

Âkif'e göre Avrupalılar, zaptetmeye karar verdikleri memleketin ahalisinin arasına önce TEFRİKA sokmaktadırlar. Senelerce milleti birbiriyle boğuşturup yorduktan sonra gelip çullanırlar. Hindistan'da, Endülüs'te, İran'da değişmeden takip ettikleri siyaset hep budur¹⁶:

*"İslâmı, evet, tefrikalar kastı kavurdu;
Kardeş, bilerek, bilmeyerek, kardeşi vurdu.
Can gitti, vatan gitti, bıçak dine dayandı;
Lâkin, o zaman silkinerek birden uyandı"¹⁷.*

¹⁴ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 300-301.

¹⁵ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, İstanbul 1998, s. 71.

¹⁶ M. E. Düzdağ, *Mehmet Âkif*, s. 205.

¹⁷ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 64.

B- Yenileşme Açısından İslamcılık Algısı ya da Dini Yenileşme

Âkif, Avrupa karşısında acz içinde, tarihsel, toplumsal ve kültürel bir geç kalmışlık hâlinde İslam dünyasını, uykuya dalmış durumundan kurtarmaya çalışır. Batı'yı körü körüne taklit bir "Moğollaşmadır". Dini, geriliğin nedeni olarak gören bazı aydınlara karşı ise Âkif, Muhammed Abduh yolunda asli kaynaklarına dönmüş yeni bir insan tipi ve İslam anlayışını savunacaktır. Müslümanları Batı hegemonyasına karşı, medeniyet hamlesine hazırlamak için, öncelikle TAASSUP, FANATİZM VE TOPLUMSAL HAREKETSİZLİK ortadan kaldırılmalıdır. Bunun adı nahda, uyanış-Rönesans hareketidir. Hakiki din yozlaştırılmış, İslâm ters giydirilmiş kürk hâline getirilmiştir. "Mütefekkirlerimiz dini de hiç anlamamış; Ruh-u İslam'ı telakkileri gayet yanlış" diyen Âkif, hakikate mağlup olan İslam değil, Müslümanlardır anlayışını ısrarla vurgulamıştır¹⁸.

*Bakın ne hâle getirmiş ki cehlimiz dîni:
Hurâfeler bürümüş en temiz menâbi'ini!*

.....

*Kitâb'ı, Sünnet'i, İcmâ'ı kaldırıp artık;
Havâssı maskara yaptık, avâmı aldattık.
Yıkıp şeriatı bambaşka bir bina kurduk;
Nebî'ye atf ile binlerce herze uydurduk!*

Âkif, zihniyet değişimini sağlamak için, geleneksel dini kültürün, düşünsel, epistemik, mantıki ve kozmolojik zeminini sarsmayı denemiştir. Bu anlamda modern çağın gerekleri olan akıl, bilim ve fiziki dünyaya ait gerçeklikleri öne çıkarabilmek için tasavvuf ve tarikatlar ise en fazla eleştiriye tuttuğu alanlar olmuştur ve O, sosyal bir inkılap istemiştir¹⁹.

Âkif'e göre her Müslüman, "Acaba İslâmiyet'in hangi emrini yerine getirmeyip bu hâle düştük." sorusunu kendine sormalıdır. Buna göre;

*"Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslâm'ı da "batsın!" diye tutmuş yediyorsun!
Allah'tan utan! Bâri bırak dini elinden...
Gir leş gibi topraklara kendin gireceksen!*

¹⁸ Safahat, Süleymaniye Kürsüsünde II, s. 185-186.

¹⁹ Mehmet Akgül, "Mehmet Akif'in Düşüncesinde Dinî Yenileşme", *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, s. 498-499.

Lâkin demek ki bizleri Allah ile iskât?

Allah'tan utanmak da olur ilm ile...Heyhât!" (1913)²⁰, diyecektir.

C. Maddeciliğe Bakışı: Maddeci Gençliğe Eliştirisi

Mehmet Âkif, "Berlin Hatıraları"nda "Tarih-i Kâdim" manzumesinde, Batıcı züppeleri ve Tevfik Fikret'in temsil ettiği din aleyhtarı maddeci zihniyeti şiddetle tenkit etmiştir²¹. Tam bu noktada *Halukla Asım* arasındaki ikiliği de doğru şekilde anlamak gereklidir.

D. İttihat ve Terakki ile Birlikte Olaylara ve Partiye Bakışı

1909'da 31 Mart Hadisesi yaşandığı zaman, "*Millet böyle siyaset kavgalarından fayda göremez. Daha ziyade tezebzüb ve teşeddüte uğrar. Allah bilir ama büyük bir fitne kopacağından korkuyorum.*"²² demiştir. Kastamonu Nasrullah Camii'nde kürsüye çıkan Âkif, "*Milletler, topla, tüfekte, zırhla, ordularla, tayyarelerle yıkılmaz. Milletler ancak, aralarındaki rabitalar çözümlenerek, herkes kendi başının derdine, kendi havasına, kendi menfaatini temin etmek kaygusuna düştüğü zaman yıkılır.*"²³ diyecektir. Bu mesaj günümüz İslam ve Türk dünyası açısından, tarihin tekerrürüne yakalanmamak için çok anlamlı bir mesajdır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin, mutlakiyet idaresine karşı, vatanın kurtuluşu için şeriata uygun bir hürriyet getirmek amacıyla açıktan üye kaydına başladığı bir ortamda, daha önce gizli teşkilat günlerinde bu cemiyetle ilgilenmeyen Âkif, milletine faydalı olacak *bir irşad ve eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmak ümidiyle*, bu cemiyete üye olmuştur. İTC Şehzadebaşı Kulübünde Arapça dersler vermiştir. İttihat ve Terakki Fırkasının siyasi faaliyetlerine katılmayan Âkif, Cemiyete üye olurken ilkeleri açısından cemiyetin yemin şeklini "*Cemiyetin bütün emirlerini kayıtsız şartsız itaat*" şeklinde değil, "*ben cemiyetin doğru ve adil olan emirlerine biat ederim. Mutlak söz veremem.*" şeklinde değiştirerek kabul etmiştir. Âkif, fikirlerinde ve Sebilürreşad'daki yazılarında ilkeli hareket etmiştir. Yemine sadık kalarak İTF'nun, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Örf-i idare ile muhaliflerine şiddetle baskı yaptığı bir ortamda, yoksulluk ortamında partinin karaborsacılığa göz yumması gibi tavırları Sebilürreşad'da açık şekilde eleştirmiştir (1916). Âkif, dergide arkadaşıyla birlikte evinden getirdiği kuru fasulyeyi yemektedir. Dâhiliye Nezaretinden bir görevli gelerek, "*Nâzırım selam*

²⁰ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 169.

²¹ M. E. Düzdağ, *Mehmet Âkif*, s. 60.

²² *Sırat-i Müstakim*, S: 34.

²³ *Sebilürreşad*, S: 464, s. 335.

ettiğini ve yazılarında o kadar ileri gitmemesini rica ettiğini söyleyince” Âkif, “Nazırına söyle, kendilerini düzeltsinler! Bu gidiş devam ettiği müddetçe bizi susturamazlar. Ben fasülye aşısı yemeye razı olduktan sonra kimseden korkmam!”²⁴ diyecektir. Bu nedenle dergi yaklaşık iki yıl kapatılmıştır.

E. Milliyetçiliğe- Kavmiyetçiliğe Bakışı

Âkif, Batı’dan gelen üstün ırk anlayışı nazariyelerine ve devletleri bölen milliyetçilik hareketlerine doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun selameti açısından karşı çıkmış ve bu akımları “SAHTE AŞI” olarak görmüştür. Avrupalı devletler bu akımları kullanarak kurdukları millî devletleri kendi çıkarları açısından sömürge hâline getirmişlerdir. Oysa *İslâm dini, insanları renk ve ırk ayrımına tabi tutmamaktadır*. Bu nedenle Âkif’in milliyetçilik anlayışında iki temel ayağın bulunduğu görülecektir:

1. *İslâm dininin getirmiş olduğu hayat felsefesi.*
2. *Büyük zenginliğe sahip olan tarihi millî kültür değerleridir.*

Namık Kemal’in Osmanlı ve İslamcılık üzerinden Türk devletine olan bağlılığı aynı yelpaze içerisinde Âkif için de geçerlidir. Bu açıdan *Safahat* onun önemli bir eseridir. Aynı eksende İstiklal Marşı ise İslâm ile özdeşleşmiş millîlik anlayışının duygu seli olarak ortaya çıkmış önemli bir metnidir²⁵.

Âkif, Osmanlı Devleti’nde yaşanmış olan isyanlar karşısında, “*Hani milliyetin İslâm idi. Kavmiyyet ne! Sarılıp sınımsız dursaydın a milliyetine. ‘Arnavutluk’ ne demek? Var mı Şeriat’te yeri, Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri! Arab’ın Türke, Lâzın Çerkez’e, yâhud Kürde;...Müslümanlık’ta ‘anâsır’ mı olur muş? Ne gezer! Fikr-i kavmiyeti tel’in ediyor Peygamber*” derken, “*Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan.*” sorusunu sorarak “*Ne Araplık, ne de Türklük kalacak aç gözünü.*” diyerek milletini uyacaktır²⁶.

Arnavutçuluk yapan başlangıçta Sırplarla hareket eden sonra Sırpların katliamına uğrayan ayrılıkçılara “Başkımcılara” karşı(1910):

*“Siz ey bu yangını izhar eden beş altı sefil
Ki ettiniz bizi Hırvatla Sırp’a Rezil
Neden Halifeye Kur’an’la bağlı Arnavut’u*

²⁴ M. E. Düzdağ, *Mehmet Âkif*, s. 74-75.

²⁵ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 137-148.

²⁶ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif’e Göre Dün*, s. 217.

Ayrdınız da harap ettiniz bütün yurdu

.....

Bugün belanızı bulmuş değilsiniz mutlak

Yarınki saikalar beyninizde patlayacak”²⁷, diyecektir.

Âkif, Said Halim Paşa, Ahmet Naim gibi aydınlarla aynı paralele düşünerek, *ırkçılık ve milliyetçiliği* birbirinden ayırmıştır. İyi veya kötüyü insanların davranışlarına ve kültürlerine göre değerlendirmiştir. 20 Şubat 1922 tarihinde Meclis'teki görüşmeler sırasında, Hamdullah Suphi Tanrıöver'e, "*Ben kavmiyet aleyhinde bir adamım, milliyet aleyhinde değil!*"²⁸ demesi manidardır. Âkif, diğer Eşref Edip, Ahmet Naim gibi aydınlarla birlikte *millet kavramında daha çok millî İslam anlayışını* dile getirmişlerdir. Dolayısıyla Âkif'de kültürel anlamda millîlikten/millî Türk devleti anlayışından bahsedilebilir.

Peyami Safa'nın ifade ettiği gibi Âkif, *ne milliyetçi ne de İslamcı bir şairdir. Âkif, herhangi kapalı devre bir sistemin içine sokulamaz. "Sadece bir millet ve ümmet camiası içinde tercümanı olduğu temayüller itibarile ona hem millî, hem de İslâmî denilebilir. Milliyetçi ile millîyi, İslamcı ile İslâmî olanı karıştırmamak gerekir. Vatan şairi (Namık Kemal) de, Safahat şairi de milliyetçi değil MİLLÎ ŞAİRLERDİR. Goethe gibi"*²⁹.

F. Hak ve Adalete Bakışı

Âkif, "*Kenar-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu, Gelir de adl-i İlâhi sorar Ömer'den onu*" diyerek adalet açısından büyük bir sorumluluğa dikkat çeker³⁰. Ancak, Batıcıların kullanmış oldukları "*insanlık idealinde bütün ulusların eşit olacağı*" görüşünün pratikte mümkün olmayacağını ifade eder. Batı'da entelektüel hayatta "*özgürlükçü ve hümanist*" söylem hakimken, sömürü eksensiz zıt uygulamalar Âkif'in eleştiri getirmesine haklılık kazandırmıştır³¹.

G. Aydın Olarak Batı Medeniyetine ve İnkılabına Bakışı

Âkif, Âsım'ın şahsında, *Türk aydınını sorumluluk-vazife bilincinde hareket etmeye çağırmıştır. Muhammed İkbâl gibi, İslâm'a dayalı üstün vasıflı bir insan profilini ortaya koymaya gayret etmiş yıkıcı değil, M. Abduh gibi, şuurlu, ilim dışı taşkınlıklara gitmeyen bir inkılap istemiştir. Acele programlarla değil, ilim zihniyetine sarılarak bir nesil yetiştirilmelidir. Âkif'in inkılap davasında dimağda, devlette,*

²⁷ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat-Fatih Kürsüsünde*, (Hz. Ertuğrul Düzdağ), s. 273.

²⁸ TBMM ZC., C. 17, s. 72.

²⁹ Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 375.

³⁰ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 221.

³¹ Fatma Bostan Ünsal, "Mehmet Akif Ersoy", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*, s. 76.

sanatta ve devlette yapılmasını istediği değişiklikler dikkat çeker. Gerçekleşecek değişiklik yavaş olmalı, milletin ruhuna sinecek şekilde kültür ve iman sistemi haline gelmelidir³².

Âkif'e göre, *Batı medeniyetine duyulan hayranlığın sebebi, Şark medeniyetini tanımamaktan ileri gelmektedir. Yazar, muhtelif seyahatleriyle Doğu ve Batı'yı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Tanzimat'tan sonra yetişen birçok şahsiyet, her safhada Avrupa medeniyetinden faydalanmaya taraftar değildir, ne varsa Şark'ta ya da ne varsa Garp'ta vardır diyenlerin hepsi kendi medeniyetlerini tanımamaktadır*, der³³.

Âkif, Avrupa karşısında geç kalınmadan toplumda bilinçli adam yetiştirme konusuna dikkat çekecektir³⁴:

*"Adam yetiştiremezmiş, demek ki, toprağımız!...
-Lâtfeye bertaraf amma, adam değil yalnız,
Odun da isteriz artık yakında Avrupa'dan!*

.....

*Düşman sesi duymak istemezsen,
Kardeş sesidir, uyan bu sestem!
Kalkınca görür ki akşam olmuş,
Vaktiyle uyanmıyan bu sestem."*

Osmanlı ile Batı medeniyeti arasındaki uçurumun iyice açıldığının farkına varan Âkif, tek kurtuluşun millî benliğe uygun olarak Batı'nın sadece "ilmini ve sanatını" almanın gerekliliğinden geçtiğini söyler. Müslümanlara Batı'nın zevki ve eğlencesi değil, ilmî ve tekniği lazımdı. "Bu cihetten, hani, hiç yılmasın, oğlum gözünüz" dediği Âsım'ın şahsında gençlere seslenen Âkif, (Şiir) "*Sade Garb'ın ilmüne dönsün yüzünüz, O çocuklarla beraber gece gündüz didinin; Giden üç yüz yıllık ilmi tez elden edinin, Alınz ilmini Garb'ın, alınz san'atını, Veriniz hem de mesainize son süratini, Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız*" diyecektir³⁵. Âkif yenileşme anlayışında, Doğu açısından "Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...o da sahiplerinin Lâhik olan izniyle" dediği daha çok **Japon tipi yenileşme anlayışını ve biraz da Alman eksenli teknik medeniyeti benimsemiştir**. Buna göre Garp'ın eşyası eğer kıymeti haizse yürüyecektir, değilse, moda şeklinde gelen seyyie gümrükte çürür." diyecektir³⁶. Batı medeniyetinin toptan alınmasına karşı çıkan

³² Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 84-93.

³³ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 120-121.

³⁴ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 143.

³⁵ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 124.

³⁶ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 126.

Âkif, bir kısım Batıcıların dışında Türk aydınının birçoğunda olduğu gibi telifçi bir yapı sergileyecektir.

İslâm dinini bir kenara bırakarak “Mülkü kurtarmak için dini kurban etmeliyiz”, Batı medeniyetinin her şeyini almalıyız, diyen Batıcılara karşı eleştiriler getirmiştir. Tevfik Fikret gibi Compte’çu pozitivistlere de karşı çıkmıştır³⁷.

M. Âkif, özellikle Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki sömürgeci Avrupa’nın vahşi yüzüne karşı,

“Ne hayasızca tahaşşüd ki ufuklar kapalı!

Nerde-gösterdiği vahşetle “bu bir Avrupalı”

Dedirir –yırtıcı, his yoksulu, sırtlan kümesi,

...

Medeniyet denilen kahpe hakikat yüzsüz” dizeleriyle birlikte, Türkiye’nin içindeki ve dışındaki kötü emeller besleyen “medeniyet” mihraklarına karşı, *“Tükürün: Milleti alçakça vuran darbelere! Tükürün: Onlara alkış dağıtan kahpelere! Tükürün: Ehl-i Salib’in o hayasız yüzüne! Tükürün: Onların asla güvenilir sözüne! Medeniyet denilen maskara mahlûku görün: Tükürün maskeli vicdanına asrın, tükürün!”* ifadelerini kullanacaktır. Böyle bir ortamda *azmi bırakıp geleceği karanlık görmek ise, alçak bir ölümden başka bir şey değildir*³⁸. Milletin hiç bir zaman ye’se kapılmamasını isteyen Âkif, *feryadı bırak, kendine gel, çünkü zaman dar* diyerek çalışmayı vazife bilincine sokarak ancak çalışmayla geleceğin elde edileceğine vurgu yapacaktır. Ona göre nurlar ancak, alın teri ile yağacaktır.

Âkif, *“siyasetin kanı: servet, hayatı satvettir;*

Zebûnkuş (zayıfı ezen) Avrupa bir hak tanır ki kuvvettir” dizeleriyle kuvvet konusuna dikkat çekerken, İslâm dini içinde görülen bir yanlışa KADERCİ ANLAYIŞA karşı çıkacaktır:

“ ‘Kadermiş’ öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:

Belânı istedin, Allah da verdi...Doğrusu bu” diyecektir.

Her şeyden önce İSTİKLÂL AŞIĞI olan Âkif, zalimin hasmı mazlumun dostu bir şahsiyet sergileyecektir:

³⁷ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce İslamcılık*, C. 6, İletişim Yay., İsytanbul 2004, s. 72-75.

³⁸ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 130-133.

*“Doğduğumdan beri âşıkım istiklale;
Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lale,
Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim,
Onu dindirmek için kamçı yerim çifte yerim,
Adam aldırma da geç git, diyemem aldırırım:
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım”*

Bu dizelerden de anlaşılacağı üzere Âkif, diğer yazılarında da zulm ile bidat ile hürriyetin imha edilemeyeceğini açık şekilde ortaya koymuştur³⁹.

Âkif, her ne kadar Batı medeniyetini ahlâki açıdan eleştirse de, Baytar Mektebi’ndeki fen eğitiminden dolayı bir anlamda dönemin hakim felsefesi *pozitivizmin etkisinde kalarak*, çevrenin şekillendirdiği insan tipinden ziyade, *insanın merkezde olduğu, çevreyi şekillendirdiği bir yapıda hareket eder*. Sürekli gelişmeye meyli olan bir halife ve insan tipolojisi ister. Bu nedenle terakki onun ruhuna işlemiştir⁴⁰.

İslâmcılık anlayışının gereği olarak bulunduğu durumu beğenmeyen ve özeleştiri yapan Âkif, *MUHAFAZAKÂR* bir şekilde ani değişikliklerden hoşlanmayan her şeyi çocukça, yıkarak atarak değil, kendimize unsurları tashih ederek “aşırı” kendimizden yapan bir yenileşme anlayışını benimser. 1905 Rusya’sını yenen Japonya ise onun için önemli bir nümunedir. Âkif, *HURAFELERE İNANAN BİR MÜSLÜMAN TİPİ İSTEMEZ*. “*Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar...İnmemiştir hele Kur’an ne mezarlıkta okunmak ne de fal bakmak*” için. Özellikle edebi alanda sosyal alanlarda *TAKLİDE KARŞI ÇIKMIŞTIR*. Âkif’in muhafazakârlığı, otoriteyi sorgulayışıyla diğer muhafazakârlıktan ayrılır⁴¹.

Hasan Basri Çantay’ın da dikkat çektiği gibi, “*Âkif’in asıl kıymeti mahalli oluşundadır. ...temiz ruhlu İstanbul çocuğu mazî hasretiyle yanarak bize birçok eski manzaralar çizdi. Eski günlerin tatlı havasını estirdi. Hikâyelerini anlattı. Eski tipleri*

³⁹ Osman Nuri Ekiz, *Mehmet Âkif Ersoy*, s. 133-135.

⁴⁰ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 77.

⁴¹ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 78-84.

canlandırdı. Eserlerinde yer yer nadide kumaşlar gibi bu manzaraların serildiğini görüyoruz. Hüseyin Rahmi'nin, Ahmed Rasim'in yaptıklarının en güzellerini o yaptı"⁴².

Âkif hiçbir zaman yenilik hareketlerine karşı düşmanlık beslememiştir. Bilhassa yeniliğe düşman olan halkı, eleştirmiştir⁴³:

"Görenek neyse, onun hükmüne münkad olarak;
Garbin efkârını, âsârını düşman tanımak;
Yenilik nâmına vahy inse kabul eylememek.
Şöyle dursun o teceddüt ki dışardan gelecek,
Kendi milliyetinin, kendi muhitinde doğan,
Yerli, hem haklı teceddütlere hattâ udvan(düşman)."

Avrupa'nın yeniliğini, ilim, fen ve sanatlarını lüzumundan dolayı almayı talep eden Âkif, Avrupa'nın her şeyini taklide karşı çıkmıştır:

Ne yapsa Avrupa, bizlere asl olan hareket:
"O hâlde biz dâhi yaptık!" deyip hemen taklid.
Bu türlü bir yenilikten ne hayr edersin ümid?

Âkif, geleneksel değerlerle yenilik arasındaki ilişkiyi ise şu fıkrayla anlatır⁴⁴:

"Bir İngiliz'e sormuşlar: Bu kadar ananeci olduğunuz hâlde nasıl terakki ettiniz? İngiliz cevap vermiş: Bizde en yeni anane altı yüz seneliktir. Ve en eski teceddüt altı saatlik".

Şair Âkif, eserlerinin tamamında hurafelerle, batıl inanışlara, taassuba çatmış, bunları kötülemiştir⁴⁵:

Hurafeler, üfürükler, düğüm düğüm bağlar,
Mezar mezar dolaşıp hasta baktıran sağlar...
Ataletin o mülevves teressübatı bütün!
Numune işte biziz...Görmek isteyen görsün!
.....
Ya taassupları? Hiç sorma nasıl maskaraca?
O, uzun hırkasının yenleri yerlerde, hoca,
Hem bakarsın eşi yok dinî taaddisinde.
Hem ne söylersen olur dini hemen rencide!

⁴² Balıkesirli Hasan Basri Çantay, *Âkifname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966, s. 301-302.

⁴³ F. Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz*, s. 51.

⁴⁴ F. Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif*, s. 52.

⁴⁵ F. Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif*, s. 53. (Süleymaniye Kürsüsünde)

*Milletin hayrı için her ne düşünsen: bid'at;
Şer'i tağyir ile terzil ise: -haşa- sünnet!
Ne Hudadan sıkılırlar, ne de peygamberden.*

Ğ. Aile

Toplumun bütünlüğü açısından aile sağlamlığına ve aile terbiyesine büyük önem vermiştir:

"Başlasın terbiyeniz, ailelerden oğlum.

Sade hürriyeti ilân ile bir şey çıkmaz;

*Fikr-i hürriyeti hazm ettiriniz halka biraz."*⁴⁶ şeklindeki hürriyet ile ilgili cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, devletin çocukları yetiştirememesi durumunda aile kurumu da devre dışı kalmışsa, o cemiyet çürüme durumu ile karşı karşıya kalacaktır.

Ailede devrim yapılmasını isteyen Batıcıları eleştiren hatta "deyus" diye seslenen Âkif, halk arasında KADINA dönük, onu ikinci plana atan inanışları, kadına şiddeti eleştirmiştir. *"Senin kadın dediğin âdeta pabuç gibidir; Biraz vakit taşınır, sonradan değiştirilir; Cehennem ol seni hınzır o, ...git boşsun...keyfim ister döverim"* anlayışını eleştirerek ve Köse İmam'ı konuşturarak çok evliliğe karşı çıkar⁴⁷. Kadın eğitilmeli ve daha çok sağlıklı çocukların yetiştirilmesi açısından evinin asli unsuru olmalıdır.

H. Eğitim Anlayışı

Âkif zulmetten nura çıkmanın yolunu tıpkı Mehmet Şemseddin'de olduğu gibi ilimle, eğitim ve öğretim anlayışıyla gerçekleştireceğine inanmıştır. *"Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun...Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık, Silkin de: Muhitindeki zulmetleri yak, yık!"* diyecektir. Millet, fikri duygusu olmayan bir kötürüm olmamalıdır.

Üdebanız hele gâyetle bayağ mahlûkat...

Halkı irşad edecek öyle mi bunlar? Heyhât!

Kimi yalnız Garb'ın fuhuşuna hasbi simsar;

Kimi, İran malı der, köhne alır hurda satar,

Eski divanlarımız dolu oğlanla şarab,

....

Feylesof hepsi, fakat pek çoğunun mektebi yok" diyen Âkif, Medrese eğitiminin ve diğer okulların ıslah edilmesini ister. Sayısız mektep de kadın ve

⁴⁶ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün, Bugün Yarın*, s. 151.

⁴⁷ Fatma Bostan Ünsal, "Mehmet Akif Ersoy", s. 78-79.

erkeğin okumasını, gece gündüz fabrikaların işlemesini, matbaaların uyumamasını, halkın irşadı için yeni cemiyetler kurulmasını ister. Bu amaçla Avrupa'ya gönderilecek gençlerin de maarif konusunda bilinçli olmasını talep eder: “Al okut, Avrupa tahsili desinler gönder. Servetinden bölerek na-mütanahi para ver; sonra bir bak ki: Meğer bir karga imiş beslediğin!” durumunu istemez. Medeni eğitim adına Avrupa'da görülen “dini kazıma” işine karşı çıkar. Sanayinin kurulmasına önem verir. Köylünün irşad edilmesinin üzerinde durur. Milletın evladını cahil görmek istemez. Bu taleplerin hepsi eğitimle-öğretimle olacaktır⁴⁸. Batı'da marifet vardır ancak, fazilet yoktur. İkisi bir arada olmalıdır. Burada ilham Kur'an'dan alınmalı, asrın idrakine İslâm'ı söyletmelidir⁴⁹.

Âkif, İlmîye sınıfının bozulması, dinî eğitim kurumlarının zavallılığı, ilmi yeterlikten ziyade akraba ilişkileri ön plandadır, söylemleriyle Batıcılarla aynı noktada durur. Medreseler asrın ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Yeni İbn-i Rüşd'ler çıkmamaktadır⁵⁰.

I. İçin Spor ve Birlik Anlayışı

Âkif'e göre mesuliyet şuuru ve kuvvet topraktan doğmaktadır. Anadolu'yu Âsım'la özdeşleştiren yazar, milleti ortaya çıkacak vatan sınırlarına ulaşılmasını ister⁵¹. Toplumda, bir avuç halk içinde vahdet yoktur. Post kavgaları bir kenara bırakılmalı, alımlar terlemelidir⁵².

Âkif, şiirlerinin birçoğunda toplumun içinde bulunduğu ahlâki bunalım ve aymazlığa dikkat çekmiştir. Bu durum özellikle savaş ortamında daha duygusal şiirle dile gelecektir(1913)⁵³:

*Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkakımız;
Çünkü izzet nerde, bir bak neredir ahlâkımız.
Müslümanlık pâk siretten ibâretken, yazık!
Öyle saplandık ki levsiyata: Hâlâ çıkamadık!
Zulme tapmak, adli tepmek, hakka hiç aldirmamak,
Kendi âsûdeyse, dünya yansa, baş kaldirmamak,
Kuvvetin meddahı olmak, aczi hiç söyletmemek,
.....*

⁴⁸ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 183-199.

⁴⁹ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 76.

⁵⁰ Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, s. 77-78.

⁵¹ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 74-75.

⁵² Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 112-113.

⁵³ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 138-141.

*Şaklabanlıklar, riyalar, muttasıl aldatmalar;
Fırka, milliyet, lisan namıyla daim ayrılık,*

.....

*Ensededen arslan kesilmek, cebheden kaltak kedi...
Müslümanlık bizden önce böyle zillet görmedi!
Hâlimiz bir inhilâl imiş vücudun halidir;
Ruh-ı izmihlalimiz ahlâkın izmihlalidir.*

....

Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli,

....

*Bütün evlerde ışıksız bunalırken millet,
Sağda yüzlerce ölen, solda hesapsız sürünen,*

....

*Beni öldürmede, oğlum, bu harâb ıssızlık:
Hangi virâneyi eşsen kopuyor bin çiğlik!*

Birinci Dünya Savaşı'na doğru gidilen bir ortamda, "Hâkiki Müslümanlık, en büyük kahramanlıktır." diyen Âkif, korkaklığın, miskinliğin İslâm'ın ruhuna yakışmadığını belirterek, 350 milyon Müslüman adına "iman"ın vahdet ve ittihat istediği konusuna dikkat çekecektir⁵⁴.

Cumhuriyet'in milliyetçi ve Batıcı kadroların Bolşevik devrimi ile uluslararası gelişmelerden istifade etmesine paralel olarak, Rusya'da Komünist ihtilalin Anadolu hareketi tarafından Avrupa'ya karşı kullanılabileceğini ifade edecektir. Anadolu hareketi, İslâmcı, milliyetçi ve Batıcı fikir akımlarını birleştirmiştir. Sonradan ayrışmalar gerçekleşse de başlangıç itibarıyla Anadolu hareketinde İslâmcı unsurların ağırlıklı olduğu görülecektir⁵⁵.

İ. Haksızlığa Karşı İsyan Eder

Âkif'in Âsım karakteri isyanla yuğrulmuştur. Manevi hürriyete büyük önem veren yazar, "Tükürün maskeli vicdanına asrın tükürün" derken, isyan bayrağını şöyle açacaktır⁵⁶:

*"Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta çiğirim...
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim".*

⁵⁴ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 142-143.

⁵⁵ Fatma Bostan Ünsal, "Mehmet Akif Ersoy", s. 86-87.

⁵⁶ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 82, 102.

J. Sanat Anlayışı

Âkif'in sanat anlayışı, sanat sanat için değil, sanat halk içindir düsturuna sahiptir. Sanatkarın ilahi teneffüsünde, bazen bir millet, bir cemaat, bazen de sonsuzluk vardır⁵⁷.

K. Hürriyet Anlayışı

Âkif, Mithat Cemal'le birlikte, Safahat'ında, Süleymaniye Kürsüsü'nde ve İstibdat adlı manzumesinde, daha önce Abdülhamit'in istibdatı ve devamında İran şahı Mehmet Ali'nin Mebuslar Meclisini topa tutması münasebetiyle millete zulmedenlerin, bir gün mahvolacaklarını söylemiştir⁵⁸:

(İstibdat)

*Yıkıldın gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd,
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!*

....

*Otuz üç milyon ahâli, üç şakinin böyle mahkûmu
Olup çeksin hükûmet namına bir bar-ı meş'ûmu!*

(Süleymaniye Kürsüsünde)

*Ne felâket, ne razaletti o devrin hâli!
Başka bir kukla, bütün milletin istikbâli
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş.*

....

*Zaferyâb olduğun kimdir? Düşün bir kere millet mi?
Adalet isteyen bir kavmi vurmak galibiyet mi?*

....

*Emin ol, bunca mazlumun yüreklerden kopan âhı,
Tependen indirir, elbet bir gün lânettullahı!*

İstibdadın eleştirisini yapan Âkif, İkinci Meşrutiyet ortamındaki galeyanı, şuursuzluğu ve umumi bozukluğu görünce ise, sahte hürriyete karşı, Süleymaniye Kürsüsü'nde şunları söyleyecektir:

*Galeyan geldi mi, mantık savuşurmuş... Doğru:
Vardı aklında o gün herkimi gördümse zoru.*

....

*Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplanmış etrafını yüzlerce hödük!*

⁵⁷ Hekimoğlu İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün*, s. 94-100.

⁵⁸ Faruk Kadri Timurtaş, *Mehmed Akif ve Cemiyetimiz*, Yağmur Y.evi, İstanbul 1962, s. 26-28.

...

*Ne devâirde hükûmet, ne ahâlîde bir iş!
Ne sanâyi, ne maârif, ne alış var, ne veriş.*

Âkif, eleştirdiği Abdülhamit'in istibdadından sonra, İkinci meşrutiyetin istediği hürriyeti getiremediğini görünce *Asım'*nda :

*Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,
Durma hürriyeti aldık diye diye sen türkü çağır!
Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.*

...

*Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım:
Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım*

Hürriyetsizlik ve zulme karşı halkın ses çıkarmaması ve şaşkınlığına karşı ise:
*Tanımaz bindiği mahlûku, sürer körü körüne;
Tanımaz gittiği yer hangi taraf, gördüğü ne?*

...

*Üç beyinsiz kafanın sevkine şaşkın gibi râm;
Kırbaç altında bütün gün, ne tazallüm, ne kıyâm, dizelerini kaleme alır.*

Cemiyetin kurtulması ya da felaketlerden kurtulmak için Âkif, merkezli şu tespitler yapılabilir:

Halk uyanık olmalı, asrın İlmiyle maarif cehalet ortadan kaldırılmalıdır, fırkacılık komitacılık bitmeli millî birlik lüzumludur, ahlak fazilet-hikmet temelinde yükseltilmelidir, ümitsizlik yenmeli azim olmalıdır, İktisat için marifet ve fazilet gereklidir, cemiyeti sürükleyecek aydın ya da liderler olmalıdır, Asım'ın nesli modeliyle ideal gençliğin varlığı önemlidir, zenginler milletin meselelerine sahip çıkmalıdır, cemiyet olarak gayesi olan bir çalışma anlayışı gereklidir, mukaddesata hürmet ve vatan sevgisi önemlidir, halk, mütefekkir seviyeye yaklaştırılmalıdır, Batı'nın yalnız fen ve sanatı alınmalı, her şeyi taklit edilmemelidir, aile kalkındırılmalı, İdeal bir millet olmalıdır⁵⁹.

⁵⁹ F. Kadri Timurtaş, *Mehmed Âkif*, s. 103-117.

SONUÇ

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Âkif'in, çağdaşlaşma anlayışı, topluma bakışı, *Türkiye'nin* kurtarılması ve yükseltilmesiyle ilgili şu sonuçlara varılabilir:

Olaylara, temelde İslâm kardeşliği anlayışından bakmış, ahlaksızlığa, tembelliğe, kaderciliğe, hurafelere dayalı din anlayışına karşı çıkararak hep çalışmak düsturunu ortaya koymuştur. Bu nedenle ırkçılığa karşı durmuş, milliliğe evet demiştir.

Hürriyet onun karakteridir. Haksızlığa, millet adına isyan bayrağı açmıştır.

Yazılarında basını çok iyi kullanmıştır. Vaazları, basın üzerinden de etkili olmuştur.

Batı medeniyetinin sadece teknik yönünü istemiş, diğer alanlarda taklide-MOĞOLLAŞMAYA karşı çıkararak yenileşmede Japon ve kısmen de Alman modelini benimsemiştir. Batının vahşi yüzünü hep eleştirmiştir.

Onun zihninde terakki anlayışı hep vardır. Ancak, bu yapı muhafazakâr şekilde tezahür eder ve ani yıkıcı inkılaptan çekinmiştir.

Özeleştirme yapması önemli bir özelliğidir.

Mümkün olduğu kadar milletvekilliği haricinde siyasetten uzak durmuştur.

Yenileşme anlayışında, şehirli ve köylü toptan halkın seferber edildiği görülür.

Devletin selameti için tefrikaya düşmeyen birlik ve vahdet konusuna dikkat çekmiştir.

Aileye toplumun sağlamlığı açısından ve kadının ikinci plana atılmadan yenileşme sürecine, çocuğunu sağlıklı yetiştiren bir rolle topluma sokulmasını ister.

Sağlık için Spora önem verir.

Sanatçı ya da sanat, halk için vardır.

Bülbül'deki aşkı, milletinin dertlerini çözüm bulmaktır ya da esarete karşı bağımsızlığın sesidir. Yazılarında maharetli bir hiciv sanatı vardır.

Gerilikten kurtulmada çağdaşlaşma yolunda iki temel düsturu: Marifet-(İlim-Batı) ve fazilettir-(İslam). "Çünkü milletlerin ikbali için evladım marifet, bir de fazilet, iki kudret lazım, Marifet, ilkin ahaliye saadet verecek"

Akif, İslam'ın gereklerine göre yaşamama noktasında, yanlış inanç olarak tevekkülü eleştirecektir. Tevekkül, güçlükler karşısında yılmamak azimle çalışmaktır". Halkı tembelliğe alıştıran hocalara karşı:

Tevekkülün, hele mânâsı hiç de öyle değil

Yazık ki: Beyni örümcekli bir yığın câhil,

Nihayet oynayarak dine en rezil oyunu,

Getirdiler, ne yapıp yaptılar, bu hâle onu!⁶⁰

⁶⁰ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 4. Bsm, s. 154.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Yazularında psikolojik, sosyolojik içerikler ön planda olup, aslında Âkif, edebi alan üzerinden tarih sosyolojisinin popüler bir savaşçısıdır.

Çanakkale'yle birlikte İslam dünyasının, Türk milletinin bitmeyecek olan ümididir. Ve onun alkışları, yapılan zaferlerin destansı mahiyette yazıya yansıtılmasıdır.

Bütün bu yönleriyle Mehmet Âkif, modern Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında yaşadığı talihsizliklere rağmen önemli rol oynamış, 11 yıl uzak kalsa da hayatını Türk vatanına adanmış çok yüzlü değil, olduğu gibi görünen bir adam, görüldüğü gibi olan Müslümandır, ansiklopedist olmaktan ziyade sentezci millî bir şair, milli bir aydın örneği, şahsiliikten uzak halk adamıdır.

KAYNAKLAR

- Aile Albümünden Fotoğraflarla Mehmet Âkif Ersoy, (Haz. Yusuf Çağlar), Zaman Kitap, İstanbul 2011.
- AKGÜL, Mehmet, "Mehmet Akif'in Düşüncesinde Dinî Yenileşme", *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu*, s. 498-499.
- ÇANTAY, Balıkesirli Hasan Basri, *Âkıfname (Mehmed Âkif)*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1966.
- DAVİES, Norman, *Avrupa Tarihi Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge K.evi, Ankara 2006,
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Mehmet Âkif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2004.
- EKİZ, Osman Nuri, *Mehmet Âkif Ersoy*, Toker Yay., İstanbul 1985.
- HEKİMOĞLU, İsmail, *Mehmed Akif'e Göre Dün, Bugün Yarın*, Timaş Yay., İstanbul 1998.
- KARA, İsmail, *İslâmcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yay., İstanbul 1994.
- Mehmet Âkif, Safahat, *Süleymaniye Kürsüsünde II*, Mehmet Âkif, Mehmet Akif Ersoy, Safahat-Fatih Kürsüsünde, (Hz. Ertuğrul Düzdağ), -Mehmed Âkif, "Eski Hatıralar", *Sırat-ı Müstakim*, IV/85, 8 Nisan 326, s. 11
- Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
- OKAY, Orhan, *Mehmet Âkif Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ, Ankara 1998.
- SHAYEGAN, Daryush, *Yaralı Bilinç-Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofren*, (Çev. Haldun Bayrı) Metis Yay., Ankara 2002.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, *Mehmed Âkif ve Cemiyetimiz*, Yağmur Y.evi, İstanbul 1962.
- TOPÇU, Nurettin, *Mehmet Âkif*, Dergâh Yay., İstanbul 1998.
- ÜNSAL, Fatma Bostan, "Mehmet Akif Ersoy", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce İslamcılık*, C. 6, İletişim Yay., İsytanbul 2004.

MERAM BAĞLARININ ARDINDAKİ SIR: SU KÜLTÜRÜ

Mithat DİREK *

Özet

Konya ılıman iklim kuşağında, denizden 1000 metre yükseklikte daha çok yaprağını döken ve soğuktan etkilenmeyen ağaçların yetiştirildiği bir kuşakta bulunan kentlerden birisidir. Yüzyıllar boyunca yerleşime konu olmuş bu şehirde birçok medeniyet gelip geçmiştir. Tarımsal faaliyetler ise bu medeniyetlerin kalıcılığına etki etmiş, günümüz modern tarım uygulamaları içinde kaybolan bir kültürdür. Bu makale günümüzden bir yarım yüzyıl kadar önce Konya denildiğinde akla gelen Meram bağ ve bahçelerinin evrimini yazarının gözlemleri ile anlatmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Meram bağları, Meram'da sulama, Meram Bahçeleri, Meram

THE SECRET MERAM VINEYARDS: IRRIGATION

Abstract

Konya temperate climate, at an altitude of 1000 meters above the sea more affected than deciduous trees grown cold and is located in a zone where it is one of the cities. It is settlement for centuries been the subject of many civilizations were come and gone in this city. Agricultural activities had an impact on the persistence of these civilizations; in today's modern farming practices is a lost culture. This article has from today a half century ago, Konya-Meram vineyards and orchards come to mind with the observations of the author describes the evolution.

Keywords

Meram vineyards, irrigation of Meram, Meram Gardens, Meram.

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü Konya-Türkiye.

Giriş

Konya, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* (Tanpınar 2001) adlı kitabında belirttiği üzere bozkırın bir çocuğudur. Bozkır, düz kurak bir arazi üzerine kurulu, yazın gölgeleri serin, güneşi yakıcı, kışları karlı, tipili bir iklim sunar. Konya'da bu iklime çok uygun özellikler gösterir. Bölgenin olumsuz iklimsel özelliklerine karşılık halkın yardımlaşma ve inancı nedeniyle meydana getirdiği medeniyet, İslam ile birlikte bazı kutsallıklar ortaya çıkarmıştır. Bu kutsallardan birisi de hiç kuşkusuz sudur. Bölgede suyun kutsal bir varlık olarak değerlendirilmesi, belki de bozkırın kurak yapısından kaynaklanmıştır. Bu nedenle suyu temin etmek bu bölge için en önemli hayır faaliyetlerinden birisi olmuştur. Şehirde hemen her köşe başında görülen çeşmeler bu hayır anlayışının şehir içindeki yansıması iken, kırsalda çeşmelerin yerini su kuyuları almıştır. Nehir sulamasından ayrı olarak kuyu kazmak ve onun etrafını ihyâ etmek gibi bir usulün, İslam dünyasında özellikle kurak bölgelerde yaygın ve yerleşik bir uygulama olduğu görülür (Demirci, 2010). Su kuyuları kırsaldaki yaşam için çok önemlidir ve her biri bir yol güzergâhı ile yaşam mesafesindedir. Sulamada kullanılan kuyulardan başka, dağların doruklarından akıp gelen cılız karakterli, birçoğu yazın kuruyan derelerin de ovaya akması sonucu, geçtiği yerler yeşil çizgilerle belirlenen bir peyzaj sunar. Adeta bir yaprağın damarlarındaki gibi tüm bu coğrafyayı kaplayan dereler, sadece geçtiği yerleri değil, etrafını da bir vaha biçiminde aydınlatır.

Bu makalede suyun bu coğrafyadaki etkisini şiirsel bir hava içinde okuyacaksınız. Zira hangi nedenlerle olursa olsun su yaşamsal öneme sahip bir varlıktır ve tam tarihi belli olmasa da bu yöredeki çayların yapımı, kontrolü ve işletilmesi ile hayır bağlamındaki anlamı tamamen yaptıran kişilerin duyguları ile ilgilidir. Bunu kendi zamanı içinden değerlendirmek gerekmektedir. Çayların yaşamsal döngü içindeki varlığını ancak ucundan yakalayabilmiş birisi olarak, o çaydan akan suyun anlamını ve fonksiyonu günümüz insanının anlayamayacağını tahmin ediyorum. Zira birçok şeyi kolayca elde eden günümüz insanı, sıcak yaz günlerinin serin gölgeliklerini, azıcık akan cılız derelerdeki suyun serinliğini anlamada güçlük çeker.

Konya Su Tarihi

Konya, su-medeniyet-şehir kavramlarının en güzel örneklerinden birini oluşturmuştur. Bu bağlamda Konya'da suyun tarihi geçmiş medeniyetlerin

verdiği örneklerle doludur. Şehir, Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlayan önemli geçiş kavşaklarında yer almaktadır. Hitit, Frig, Roma ve Bizans dönemlerinden örnekler, kadim tarihin sayfaları ve toprağın altındadır. Yapılan arkeolojik kazılarda bunları görmek mümkün olmaktadır. Selçuklular Konya'yı fethedince muhtemelen hazır buldukları bu su kanalı sistemini kullanmışlar ve geliştirmişlerdir. Selçuklu Veziri Sahib Ata Fahrettin Ali bu sisteme kendi ismiyle bir kanal eklemiş, bunu bir vakıf haline getirerek tüm sistemi belli bir esasa bağlamıştır. Sahib'in geliştirdiği bu su dağıtım sistemi, su cetvelleri olarak anılmış ve bu sistemde yaz aylarında Meram çayındaki su miktarının değişiklik göstermekle birlikte 30 lt/sn kadar olduğu belirtilmiştir (Şensoy, 2010).

Konya'da İslamiyet öncesinden günümüze kadar ki su iletim sitemindeki değişim ile birlikte su kültürü M. Sabri Doğan tarafından *Konya Su Tarihi* kitabında detayları ile anlatılmıştır. Özellikle Konya şehir merkezinin sırtını yasladiğı Loras, Takkeli, Geveli Dağları ile Toros Dağları'nın iç taraflara uzantıları üzerine kurulmuş olması, su kaynağı olarak bu yerlere bağlılığını beraberinde getirmiştir. Dağlardan gelen zayıf yapılı derelerin değerlendirilmesi sonrasında muhteşem bir medeniyet ortaya çıkmıştır. İbn-i Battuta ve daha sonra da Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde sözünü ettiği bağlar bu medeniyetin yansımasıdır (Aykut 2004). Nitekim Meram Bağları üzerine şiirler, hikâyeler, şarkılar türkülerin ortaya çıkması, burada bulunan bir derenin suladiğı bitek arazilerin insan eliyle işlenmesi sonucunda olmuştur. İbrahim Hakkı Konyalı *Konya Tarihi* isimli kitabında (1964), Konya'nın su yapıları bakımından zengin olduğunu, birçok çeşmenin yanında, birçok yerde o yerin ihtiyacını karşılayacak kuyu ve sarnıçların olduğunu belirtmiştir. Yine Konyalı (1964), kuyu ve sarnıçlardan suyun, cınkırık denilen kalın ve üstü çatal ağacın üstüne tespit edilen bir başka uzun ağacın bir tarafına kova takılmak suretiyle alındığını, ağacın diğer tarafına denge sağlamak için bir ağırlık tespit edildiğini belirtmiştir. Konya'da meşhur kuyu ve sarnıçların bazılarının Selçuklular zamanından kalmış olduğunu söylemiştir. Meşhur kuyu ve sarnıçların, Hoca Fakih sarnıcı, Tebrizli Hacı Bahtiyar sarnıcı, Divler sarnıcı, Alavardı sarnıcı gibi, yine derinliği ile meşhur olan Nalbant Hacı Mustafa Ağa kuyusunun varlığından bahsetmiştir. Halkın kullanımına açık bu sarnıç ve kuyuların yanında şahısların da su elde etmek için kuyularının olduğu bilinmektedir. Şahıs kuyuları su elde etmenin yanı sıra özellikle süt ve süt ürünlerinin sıcaktan bozulmaması, bazı içeceklerin yaz günlerinde serin tutulması amacıyla da ek görevler yüklenmişlerdir. İpin ucuna bağlanan uygun bir kapla yiyecekler sıcak yaz günlerinde kuyu içine sarkıtılarak serin ve taze kalması sağlanmıştır.

Su Kuyuları

Konya'da meşhurlaşan Meram bağ ve bahçeleri, ovadan gelen bozkır insanının bu derenin iki tarafındaki bahçeleri görmesi ile ünlenmiştir. Kurak ve sıcak ovadan gelen insanların bu bahçelerde dinlenmesi sonucunda Meram bir başka güzelleşmiştir. Öte taraftan hayırseverler tarafından uçsuz bucaksız ovanın yol güzergâhlarına birer nişane taşı olmak üzere su kuyuları yaptırılmıştır. Kuyuların uzaklıkları yaşam mesafelerinde birbirini takip eder şekilde yol boyu dizilmiştir. Kuyuların toprak yüzeyinden itibaren insan bel hizasına kadar taş bir duvarı bulunmaktadır. Bu duvar hem güvenliği sağlamakta, hem de kuyudan çekilen kovanın duvar üzerine konularak, kısa süreliğine de olsa bir dinlenme fırsatı vermesine neden olmaktadır. Kuyu duvarının hemen bitiminde genelde yekpare taştan oyulmuş, hayvanların su ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bir de yalak eklenmiştir. Yalakların bitiminde ya da kuyunun hemen yakınında yalaktan akan suyun yolunda bir ağaç, yolcuların serinlemesine yardım eder. Bu ağaçların söğüt gibi çok gölge veren ağaçlar olması, özellikle yaz aylarında insanların sıcağın etkisinden bir süreliğine de olsa korunmalarını sağlar. Bazen dut ağacı da dikilmiştir. Hatta birkaç ağacın bulunduğu kuyular da vardır. Dolayısıyla kuyu başları ve çevresi dümdüz ovada bir vaha gönümü verir. Bu şekilde bile kuyular yol güzergâhlarını belirleyen birer mihenk taşı görevi görür.

Kuyularda su çıkarmak için kullanılan kovalar önceleri ağaçtan, deriden yapılmakta iken son dönemlerde şamrel (içinde tel bulunan lastik malzeme) denilen lastik malzemeden yapılmıştır. Kovanın dibi çember ile tutturulmuş, kolayca kırılmayacak ve deforme olmayacak şekilde kapatılmıştır. Kovalar üstünde demirden bir tutacak ve bu tutacağa bağlı zincir ile seren direğine bağlanmaktadır. Suyun kuyudan çekilmesi ve kuyuda suyun kovaya dolması hoş bir ses çıkarmakta, bu sesi dışarıda alan kimse kolayca anlayarak zincirinden tutarak kovayı yukarı çıkarmaktadır. Su dolu kovanın serinliği daha kuyunun yüzeyine gelene kadar hissedilmekte, eğer hayvanlar varsa, daha bir dikkatlice yalağın yanına yanaşmaktadır. Suyu çeken kimse öncelikle kovayı güçlükle kuyunun duvarının üzerine çıkarmakta, buradan ya yalağa dökmekte, ya da kendi testi, güğüm ya da benzeri su kaplarına doldurmaktadır. Suyun öncelik hakkı her zaman hayvanlara verilmiştir. Bu durum Anadolu insanının engin hoşgörüsü ve hayvan sevgisinin davranışlarına yansımış biçimdir. Kuyularda bulunan bu manivelalı su çekme biçiminde kullanılan zincir dolayısıyla, kovanın kuyuya bırakılması ve çekilmesi sırasında zincirin birbirine çarpması sonucunda değişik bir ses çıkarmaktadır. İşte bu ses dolayısıyla yerelde kuyulara "cıngırık" denilmiştir. Aslında cıngırık kuyulardaki su çekme sisteminin adıdır. Kuyulara

belirteç olarak verilen bu isim, yol boyu yolcuların cıngırıkları takip ederek menziline ulaşmayı sağlamaktadır. Günümüzün motorlu ulaşımı içinde yavaş ve anlamsız kalan bu kuyuların bir nostalji olarak varlığını sürdürmesi mümkün olmamıştır. Ancak bundan yarım asır önceki fonksiyonları düşünüldüğünde önemleri, varlıkları ve bu kuyuların başında geçen hikâyeleriyle kendi tarihlerini açık biçimde ortaya koyan anıt yapılar olduğu görülür. Susuzluğun ortaya çıkardığı bu anıt yapıların kitabesi, yaptırانların adı, tarihi gibi bilgiler yoktur. Hayır yaptırان kişiler genelde adlarının anılmasını istememektedirler. Zira İslam inancı gereği hayır gösterişten uzak ve ancak Allah adına yapıldığı zaman hayır anlamı taşır. Aksi durumda hayır özelliğini kaybedeceği için bu kuyuları yaptırانlar adlarının kitabe olarak kuyunun bir tarafına konulmasını istememişlerdir. Bir süre sonra da yaptırانların vefat etmesi ile zaman içinde yaptırانlar unutulmuşlardır. Bununla birlikte bazı meşhur kuyular buldukları yöreye kendi isimlerini de vermişlerdir. Örneğin; Ali dedenin cıngırık mevkii, Ak kuyu mevkii gibi. Kuyu başlarında mutlaka birilerini görmek birileri ile karşılaşmak sıradan bir olaydı. Kısa sohbetlerde, günümüzün sosyal ağları gibi insanlar birbirlerinden haberler alırlar, bu haberle akşama kadar işlerini yürütür, akşam kırdan ikamet edilen eve dönerken de yine su doldurmak amacıyla yeniden kuyulara uğrar, su kaplarını taze sularla doldururlardı. Kuyuların su sağlama yanında insanların iletişimi için de bir ortam oluşturması, bunların çok fonksiyonlu birer yapı olmasını sağlamaktaydı. Genelde gündüz vakitlerinde hizmet veren kuyular gecenin sessizliğinde yalnız kalmaktaydı. Eğer bir buluşma ya da sözleşme yapılacak ise buluşma noktalarından birisi hiç kuşkusuz bu cıngırıklı kuyular oluyordu. Kuyular ve kuyu başındaki hikâyeler de ayrı birer nostalji olarak hafızalarımızda canlılığını korumaktadır. Kuyunun başında, kuyunun yanında gibi buluşma noktalarının belirtilmesi ya da oturma yerlerinin (sedir vb) buralara yakın yerlerde yapılması kuyunun toplumun kültür yapısı üzere ciddi etkilerde bulunduğu bir göstergesidir. Kuyu başlarında anlatılan hikâyeler, yaşanmışlıklar, kuyuların çok fonksiyonlu işlevlerinden sadece birisidir. Zira kuyu ve bunun yaşam biçimine yansıyan kültür, hep saygı ve sevgi üzerine kurulmuştur. Öncelik hakkı vardır, yardımlaşma ve hayır yapma anlayışı en üst seviyededir. Su gibi aziz ol, sözü işte bu yerlerde susuzluğun giderilmesi sonrasında bir dua gibi söylenir.

Meram Çayı

Cıngırıklı kuyuları çok fazla kullanmamakla birlikte, çocukluğumda bahçelerde keson tipte beton kuyular vardı. Kendi bahçemiz de, Meram çayının ileri uzantılarında yer alan bir yerde (Büyük Aymanas) bulunmaktaydı.

Bahçemizin daha doğrusu evimizin önünden Meram çayı akardı. Bahçenin diğer tarafında da sel çayı adını verdiğimiz, bugün Meram deresinin savağını oluşturan kurutma çayı geçirdi. Yani evimiz bu iki çay arasında yer alan bir konumda bulunuyordu. 1980 yılı ilkbaharında yağışların bol olması üzerine sel çayı taşı, bizim bahçemizi de sel aldı, vişne, kiraz ağaçları 15 gün boyunca sel sularının altında kaldı. Bunun üzerine dönemin askeri yönetimi aldığı bir karar ile Meram deresinin ana dağıtım noktası olan Müftü Gediği regülâtöründen Saraçoğlu'na kadar uzanan kurutma çayının genişletilmesi ve kenarlarının taş duvar ile örülmesi uygulamasını gerçekleştirdi. Hatta uygulama Haziran 1981'de çayın çevrelediği meyve bahçelerinin arasından, tam da meyvelerin olgunlaşmaya başladığı bir zamanlama ile yapılarak, itiraz eden veya karşı çıkan tüm üreticileri ciddi anlamda zarara uğrattı. Dönem askerî ihtilal dönemi olduğu için kimse itiraz bile edemedi ve bir oldubitti ile bugünkü güzergâh belirlenmiş oldu. Oysaki derenin suyunun boşaltılabileceği daha uygun bir güzergâh teknik biçimde belirlenebilir, sonbaharda meyve hasadından sonra genişletme çalışmaları yapılır, üreticiler zarara uğratılmayabilirdi. Ancak zamanın insan odaklı uygulama yapması mümkün görünmüyordu. Zira ihtilal her zaman olduğu gibi yine taraftarlarını korumak ve kollamakla meşguldü. Elbette bizim bahçemizin de tam ortasından geçen çayın açılmasını içimiz burkularak izlemek ve kesilen, sökülen ağaçların kenara çekilmesi işlemini yapmakla günlerimiz geçti. O zamanda insan hakkını, üreticinin zarara uğratılması, tazminat vb gibi şeyleri bile düşünmek mümkün değildi. Bugün kurutma çayının kenarına geldiğimde, kanalın açıldığı zaman gözümün önünde canlanır, meyve ağaçlarının, devasa söğütlerin serinliği bir hüznün dalgası olarak yüzüme yansır. Şüphesiz ihtiyaç duyulması durumunda hem çayın genişletilmesi, hem de taş duvar örülmesi yapılabilir, ancak bunun belirli bir teknik ekip tarafından kontrollü biçimde yapılması gerekirdi, diye düşünüyorum. Bugün tamamen yerleşim yerlerinin arasında kalan kurutma çayının içi çöplük olarak kullanılmakta, zaman zaman özellikle kış dönemlerinde akan su tarafından temizlenmektedir.

İkamet ettiğimiz evin önünden akan çay kışın devamlı olmak üzere, yaza kadar akar, sonra kesilir, mahalledeki çocuklarla birlikte bizlere oyun alanı meydana gelirdi. Çayın bazen iki yanında bazen de tek tarafında iğde ağaçları bulunurdu. İğde ağaçlarının gövdelerini 3-4 çocuk el ele tutuşsak bile kavuşamayacak kadar kalındı. Çayın suyunun yazın kesilmesi nedeniyle, meyve ağaçlarını sulamak için bahçemize bir kuyu açtırmıştık. Bu kuyuyu yazın bahçedeki ağaçları sulamak, hem de ev ihtiyaçları için kullanırdık. Kuyunun suyu yaz aylarında azalır, kışın ise özellikle çayın aktığı dönemlerde yükselirdi.

Bu nedenle yazın daha derinlere indirdiğimiz elektrikli santrifüj motoru, eğer kış döneminde yukarı almaz isek su altında kalabilirdi. Bahçemizde şebeke elektriği bulunduğu için kuyudan suyu daha modern biçimde alırdık. Kuyunun üstünü tahta ve ağaçlarla kapatmıştık. Tahtaların aralıklarından bakıldığında kuyunun içi karanlık ve serin görünürdü. Karanlık olması aynı zamanda korkutucu bir izlenim vermekteydi. Aradan geçen 20 yıllık bir süreçte kuyuda su hızla azaldı. Öyle ki 14-15 metre derinlikte su olan kuyunun dibini çocukluğumda hiç göremezken, bu sürenin sonunda kuyunun dibine inmek ve toprağa basmak mümkün duruma geldi. Bugün 20 metrelik kuyunun tabanından yaptırdığımız bir o kadar daha derine inen sondaj olduğu halde su bulunmamaktadır. Hızla artan sondaj çılgınlığının yer altı sularını trajik biçimde azalttığı bilinmektedir. Öyle ki resmî rakamlarla Konya yer altı havzasında kullanılabilir su kaynağı 1,15 milyar m³ olduğu halde bugün için kullanılan su miktarının bunun iki katına yakın olduğu tahmin edilmektedir (Şahin ve ark, 2010). Bu durum hızla yer altı kaynaklarını tüketmekte, sürdürülebilir üretim için gelecekte ciddi riskler oluşturmaktadır. Bugün, Meram deresi ve o derenin sulayarak gittiği bahçeler, suni yollarla (kuyularla) sulanan ya da konut yapılarak, ikamet edilen ve şehir şebeke suyu ile sulanan peyzaj bahçelerine dönüşmüş durumdadır. Bahçelerin deforme olması ve bozulması, burada bulunan bahçe kültürünü de bozmuş bulunmaktadır. Meyve ve sebze çeşitliliği, komşuluk ilişkileri, yardımlaşma gibi kavramlar kaybolmuştur. Çocukluk bahçemizin bulunduğu sokakta, tüm evleri, evlerde yaşayanları isim, lakap ve misafirleri ile bilir durumda iken, eski bahçemizin bulunduğu sokağı tanımakta ciddi güçlükler çekmekteyim. Çay boyu ilkbaharda nefis kokularıyla insana huzur veren iğde ağaçları, belediyelerin gayretleri ile kesilmiş, yerlerine ne olduğu bile bilinmeyen yabancı menşeli birtakım fidanlar dikilmiştir. Elbette bir kültürün yozlaşması, içine giren yabancı unsurlarla çok kolay olabilmektedir. Bu anlamda yerel kültürün tamamen dışında yabancı köklü ağaçlarla farklı bir kültür oluşturulmuştur. Şüphesiz bu konu yazının tamamen dışında olmakla birlikte, kuyulardan etkilenen ve onu yaşayan bir kültürün nasıl yok edildiğine dair ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Meram Bağları

Evliya Çelebi'nin, "Budin serhadinde Peçevi Sirhem Şehrinin kale ardındaki Baruthane Mesiresi, Kırım nim-ceziresinin Sudak bağı, İslambol'un 170 den ziyade bahçe ve gülistanı, Malatya'nın Ispozo'su, Tebriz'in Şah-ı Cihan Bağı, bu Konya'nın Meram Mesiresi'nin yanında birer çemenzar bile değildir." şeklinde tavsif, takdir ve taltif ettiği ünlü Meram bağı ve bahçeleri arasında yer alan köşk ve konaklarda ve Dede Bağı'nda icra edilen musiki meclis ve sohbetleri

Konya'nın dillere destan hatıralarındandır. Meram'daki türbesi bugün de coşku ile ziyaret edilmekte olan ünlü Tavus Baba (Tavus Ana)'nın şimdi türbesi olan evi, Mevlana'nın da müridanı ile sık sık dinlemeye gittiği bir musikihane olarak bilinmektedir (Özönder, 1999). Böylesine ünlü ve dillere, şarkılara, türkülere, hikayelere konu olmuş bağların-bahçelerin, bir tek dere etrafında şekillenmesi, onun iyi bir su ağı ile donatılması ile mümkün olmuştur. Çok fazla suyu olmamakla birlikte suyun dağıtımı çok eski zamanlardan kalma bir kanal sistemi ile hak ve adalet üzerine yapılmıştır. İçinden geçtiği araziye adeta bir dantel gibi işleyen bu çay, bizim bahçemize de ulaşıyordu.

Zaman zaman çayı takip ederek mahalledeki arkadaşlarla Meram'a doğru gitmişliğim oluyordu. Bunun dışında babamla birlikte çay boyunu takip eden yol sistemini kullanarak, at arabası ile Dere'de bulunan su değirmenine de un öğütmek amacıyla 1-2 defa gitmiştim. At arabasının üstü açık olduğu için yazın o yakıcı sıcağından, yer yer devasa ağaçların gölgelediği yerlerde mola verip, dinlendiğimiz, sonra da değirmenin yanından dere kenarına inip suyla oynadığımı hatırlıyorum. Buz gibi soğuk suyun insanın ayağından beynine bir soğuk dalgası yayması ve serinletmesi, işte Meram'ın, Meram bahçelerinin sırrı burada idi. Dere'den unu at arabasına yükledikten sonra eve gelirken, envai türde meyvenin olduğu bahçelerin, bağların arasından geçiyoruz. Bizim bahçemizde olan meyveler, ya da olmayan meyveler babamla aramızdaki konuşmaların konusunu oluşturuyor. Bizim bahçemizde olmayan meyveler, sonra ondan bir aş dalı almak, aşılıyarak bizim bahçede de olmasını sağlamak, o günün moda işleri idi. Zira endüstriyel tarım yerine, geçimlik tarım öncelik alıyordu. Hal böyle olunca da çeşit çeşit meyveler, her türden sebzeler, çiçekler birbirinden para ile değil, hatıra ile alınmasını sağlıyordu. Dolayısıyla çevresi geniş olan, bahçeler arasından gidip gelenler, nerede hangi meyvenin, ne zaman olgunlaştığını bilirlerdi. Sonra da onu ballandıra ballandıra anlatır, ertesi yıl kimden hangi meyve çeşidini alacağını aklına yazar, ilkbaharda o ağaçlardan aş yapmak üzere dal alınır, sonra da kendi bahçesinde uygun olan fidanlara aşılanırdı. Şüphesiz ev ihtiyacından fazla olan meyveler pazara satış amacıyla götürülür ve satılırdı. Ancak öncelik konu komşunundu, komşular arasında mutlaka bir değişim olur, birbirlerinde olmayan meyvelerden ikram edilirdi.

Suyun aktığı zamanlarda, özellikle ilkbahardan yaz sonuna kadar bitkilerin sulama istedikleri dönemlerde sulama şebekesinin kontrolü "havala" denilen kişilerce yapılmakta idi. Havala adı verilen kişi veya kişiler su dağıtımının adil yapılmasından sorumluydu. Sulama yapma isteği havalaya bildirilir, bu da

suyun o bahçeye başka yere dağılmadan akmasını sağlardı. Bu nedenle çay kenarlarında insan yürümesi için yüksek bir toprak yol bulunurdu. Meris dediğimiz bu yüksekçe yerden yürüyerek suyun akışı kontrol edilir, azalma ya da kaçak varsa kapatılırdı. Konya dönümü ile 6 dönüm (15 da) olan bahçemizin kenarlarında hemen her çeşitten meyve ağaçları vardı. Kayısı, elma, erik ağaçları bulunmakta, bahçenin duvarlarla çevrili kenarından, su bir kanalı takip ederek en sonunda üzüm bağlarına ulaşırdı. Üzüm bağları “puşta” denilen türde, bugünün karık sulamasına benzeyen ancak çok daha yüksek kumlu-tınlı topraklarla yükseltilmiş anlara bağ çubuklarının dikilmesi ile oluşturulmuş tipte idi. Puştalar arasına kışın su doldurulur, ilkbaharda bu bağlar bellendir ve üzüm çubukları budanırdı. Yaz boyu çaydan suyun gelmesi çok mümkün olmadığı, gelse bile suya daha hassas diğer bitkilere verileceği için, üzüm bağlarının bir daha sulanması mümkün olmazdı. İşte çaydan gelen suyun bir şifacı gibi değdiği tüm yerleri yeşile boyaması, bahçenin dışında kalan yerlerin ise adeta bir çöl sıcağı estirmesi, bağların, bahçelerin serinliğini hissettirdi. Bu nedenle bahçeler topraktan yapılmış duvarlarla çevrilir, duvarın kış yağışlarından zarar görmesini önlemek içinde çalı, ot gibi malzemeler ile üstü kapatılırdı. Duvarların üstüne konulan ve kapatılan bu çalı, çırpı malzemelere de “çelen” denilirdi. Duvarların yüksek olması nedeni ile ilkbaharda ya da ani yağmur durumlarında “çelen altına saklanma” gibi deyimler kullanılırdı. Ya da çelenlerin altında saklan, orada bekle gibi ifadeler işte bu toprak duvarların üstünde bulunan çelenleri ifade amacıyla kullanılırdı. Elbette bahçe duvarlarını aşmak ve içerideki meyvelerden yemek çok zordu. Zira bazı yerlerde bahçe duvarları insan boyunu aşan yükseklikteydi. Ancak çelenlerden atlanamadığı zamanlarda bahçelere suyun akıtıldığı ve “avgaz” denilen duvarın altından açılan tünelden geçerek de bahçeye girmek mümkündü. Meyvelerin olgunlaşmaya başladığı zamanda bahçeyi bekleyecek kimselerin genelde avgazın yanında beklemesi ve bahçeye girenleri orada yakalaması nedeniyle orada genelde büyük bir ağaç bulunurdu. Bizim bahçemizde avgazın hemen yanında devasa bir ceviz ağacı vardı. Sonbaharda ceviz ağacından cevizlerin çırpılması ve toplanması en az 1 haftamızı alırdı. Hatırladığım kadarıyla bu bir ceviz ağacından 10 çuvaldan fazla ceviz toplamışlığımız vardı. Gündüz toplanan cevizlerin akşam dış kabuğunun çıkarılması yapılırdı. Aksi durumda cevizin dış kabuğu cevizin kokuşmasına neden olurdu. Akşamları toplanan ceviz çuvalı ortaya getirilir, ortaya bir bez serilir evde bulunan herkes bunun başına toplanır ve cevizin tofu çıkarılırdı. Sonrada sabah erkenden “tof”undan çıkarılmış cevizler güneşe serilir, kuruması için bırakılırdı. Aynı işlem bademler için de tekrarlanırdı. Bademlere çok zaman kalmadığı için onların ağaçlardan indirilmesi ve toplanması elma, armut

hasadından sonraya kalır, hatta ağaçların yaprakları yavaştan dökülmeye başlardı. Bahçelerde otların çok olması nedeniyle eğer evde inek beslenmiyor ise mutlaka birkaç tane de koyun bulunurdu. Koyunlar dökülen meyveleri, ağaç yapraklarını yer, ağaçların altı temiz kalırdı. Bahçelerin bitişiğinde üzüm bağları bulunur, bağın hasadı, toplanması ise diğer bahçe işlerinden daha fazla zaman alırdı. Bu nedenle harman işlerinin bitimi beklenir, ondan sonrada bağ bozumu yapılarak, ne kadar üzün varsa toplanırdı. Sonra da bu üzümler pekmez kaynatılarak, kışın tüketilmek üzere saklanırdı. Her evde olmamakla birlikte bazı evlerde üzümün çiğnenerek sıra haline getirilmesi için, şıralıklar vardı. Burada çiğnenen üzümlerin suları, büyük kazanlara koyularak kaynatılırdı. Pekmez kaynatma işi ikindiden başlar, gece geç vakitlere kadar sürerdi. Benzeri faaliyetlerin hemen hepsinde ciddi bir yardımlaşma ve işbirliği bulunur, tüm mahalle bir işe seferber olur, o iş yapılırken de çocuklar etrafta oynardı. Bu kendi başına bir kültürün tüm unsurlarını içeren faaliyetler dizisini meydana getirmektedir. Konya'da kendine özgü bu kültürün içinde yoğrulmuş ve bozkırın kenarında Meramlılık kavramını ortaya çıkaran kültür, Meram bağlarını da unutulmaz yapmıştır. Aslında Meram ve bağlarının ardında yardımlaşma, işbölümü ve özel yaşama ciddi saygıdan oluşan bir kültür vardır.

Sonuçlar

Konya kendine özgü kültürü, sosyal ve ekonomik yapısı ile önemli bir şehirdir. Şehrin kültüründe tarımın çok önemli bir etkisi vardır. Günümüzde giderek kaybolan bu kültürün, değişen yaşam biçimleri ile ortaya çıkaracak çalışmalara ciddi anlamda ihtiyaç vardır. Hızla değişen ve giderek daha da değişecek tarım teknolojisi, beraberinde kültürün de değişmesine neden olacaktır. Kültür varlıkları olarak en azından yakın geçmişteki bahçelerin, duvarların, su yapılarının korunması ve yaşatılması önemlidir. Bunun Konya Kent Müzesi kavramı içinde değerlendirerek korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak gerekir. Anadolu, yaşam biçimleri, yaşamı şekillendiren davranış ile dünyaya örnek olabilecek unsurlar içerir. Bu nedenle Anadolu'da yaşayan herkesin yaşam kültürünü korumak öncelikli görevi olmalıdır.

KAYNAKLAR

Kaynak Kişiler

Doç.Dr. Ramazan Acar, Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü,
Konya

Kaynaklar

- Demirci, M., 2010. İslam Medeniyetinin Gelişiminde Nehirler. Su Medeniyeti Sempozyumu, ISBN: 978-605-389-027-0, Konya, Sf: 90-103.
- Şensoy, F., 2010. Suyu Vakfetmek, Arşiv Belgelerinden Konya Su Vakıflarını Okumak. Su Medeniyeti Sempozyumu, ISBN: 978-605-389-027-0, Konya, Sf: 374-391.
- Tanpınar, A.H., 2001. Beş Şehir. Yapı Kredi Yayınları - 1348, İstanbul.
- Şahin, M., Zengin, M., Soylu,S., Süheri,S., Yavuz,D., 2010. Konya Ovası'nda Sulu Tarımın Sorunları ve Çözüm Önerileri. Uluslar arası Sürdürülebilir Su ve Atıksu Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 26-28 Ekim 2010, Konya. Sf: 71-80.
- Özönder,H., 1999.Selçuklu, Beylik ve Osmanlı Dönemlerinde Konya'da Sanat Hayatı. Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi, ISBN: 975-448-136-9, Konya, Sf:157-202.
- Aykut,A. S. 2004. İbn Battuta Seyahatnamesi C.I. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. s: 412
- Konyalı, İ. H. 1964. Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Yeni Kitap Basımevi. s: 1095-1096. Konya

HALK, İKTİDAR VE İKTİDAR SEÇKİNLERİ: MERSİN ARAŞTIRMASI*

D. Ali ARSLAN **

Gülten ARSLAN ***

Özet****

Bu araştırmada halkın güç ve iktidar seçkinlerine yönelik algılarının belirlenmesi hedeflendi. Daha net bir anlatımla çalışmada bireylerin toplumsal ve siyasal güç, toplum kesimleri arasında gücün dağılımı, toplumun iktidar yapısı ve iktidar seçkinlerine yönelik algılarının ortaya konması amaçlandı.

Mersin, Türkiye'nin hemen her yerinden göç almış olup, Türkiye'nin küçük bir özeti gibidir. Hemen her toplumsal kesimden, kültür ve inanç grubundan bireylerin iç içe, hoşgörü ve barış içinde yaşadığı, son derece önemli bir Akdeniz ve liman kentimizdir. Tarım, turizm, ticaret, tarıma dayalı sanayi ve hizmet sektörlerinde son derece büyük bir gelişme potansiyeline sahiptir. Ülkemizdeki şehirlerin sosyal ekonomik gelişmişlik sıralamasında on yedinci sırada yer alır.

Araştırmada temel veri kaynağı olarak, araştırmacı tarafından Türkiye evreninden seçilmiş Mersin kenti özelinde, 1420 birey ile yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiş son derece geniş kapsamlı bir araştırmanın veri seti kullanıldı. Saha araştırmasından elde edilen verilerden oluşturulan data seti bilgisayar ortamında, SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) programı kullanılarak analiz edildi. Ağırlıklı olarak Yapısal İşlevselci bir sosyolojik çalışma niteliğine sahip araştırma, hem betimleyici ve hem de analitik araştırma karakteri taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mersin, Halk, Güç, Türkiye, Demokrasi, Elit, İktidar Yapısı, İktidar Seçkinleri, Türk İktidar Seçkinleri.

* Bu çalışmada, 2007–2010 yıllarında, Doç. Dr. D. Ali Arslan tarafından gerçekleştirilen ve TÜBİTAK tarafından desteklenen “107K225” No’lu ve “Çok partili dönemde (1946–2007) Mersin’in siyasi yapısı ve Mersin milletvekillerinin toplumsal profillerinin sosyolojik incelemesi” konulu projenin veri seti temel alınmıştır.

** Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji bölümü öğretim üyesi. Sosyolog ve Siyaset Bilimci. aliarslan@mersin.edu.tr cimderarslan@hotmail.com

*** Siyaset Bilimci ve Siyaset Araştırmacısı. gultenb.arslan@hotmail.com

**** Bu çalışmanın bir bölümü, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi’nin, Haziran 2014 Özel sayısında makale olarak yayınlanmıştır.

PUBLIC, POWER AND THE POWER ELITE: MERSİN-TURKEY CASE STUDY

Abstract

The major objective of this study is to examine and discuss the people's general perception and classification of the power in Mersin. Secondly, the ideas of the people who are living in Mersin about the power structure and the distribution of power in contemporary Turkish society are explained. Finally, The Turkish power elite on public eye are examined. Mersin takes 17th place on the list of the social-economical development of the Turkish cities. It is Mediterranean city and has a rather high development potential on the tourism, trade, agriculture, agricultural industry and the service sectors.

The findings of a rather comprehensive field research which has been realised about 1420 household are used. Semi-structured interview techniques are used to collect the data needed. A data set is created from the data that were gathered from the field. A highly detailed questionnaire were used for the interviews: There were structured, semi structured and open-ended questions in the questionnaires. The computer program of the SPSS (Statistical Packages for Social Sciences) will be used for analysing the data set.

Keywords

Mersin, Public, Democracy, Power, Turkey, Elite, Power Structure, Power Elite, Turkish Power Elite.

GİRİŞ

Toplumdaki öteki kurumlar gibi siyaset kurumu da toplumsal yapının en temel bileşenlerinden biridir. Toplumsal yapı gibi siyaset kurumu da bazen yavaş, bazen hızlı da olsa sürekli bir değişim içindedir. Siyaset denildiğinde ilk akla gelen olgusu demokrasidir. Eski Yunanca'da halk anlamına gelen "demos" ve güç "kratos" anlamına gelen sözcüklerin bileşiminden doğmuş bir terimdir (Çeçen, 2000: 55). Bazıları demokrasiyi bireyci bir yaklaşımla tanımlarken, bazıları da bunu toplumcu bir yaklaşımla yapar. En çok bilinen demokrasi tanımı Abraham Lincoln tarafından yapılmıştır. Lincoln'e göre "demokrasi halkın halk tarafından, halk için ve halk adına yönetimidir" (Arslan, 2007-a).

Tarih süreci içinde, demokrasi anlayışı da evrimleşerek, doğrudan katılımcı demokrasi anlayışı yerini, çoğulcu-temsili demokrasi modeline bıraktı (Arslan, 2007-b). Kışlalı (2003: 238-239)'nın da belirttiği gibi çağdaş demokrasiler, liberal demokrasi ve sosyal demokrasi olarak 2 kategoride incelenebilir. Demokratik sistemler, toplumdaki her kesimin yasal zeminlerde bir araya gelip örgütlenerek (Duverger, 1993; Teziç, 1976), siyasal iktidarın şekillenişinde söz sahibi olma savaşımına uygun zemini hazırlar.

Halkın karar alma sürecine katılımı, demokrasinin temelini oluşturur. Yurttaşların kolektif karar alma sürecine katılımı seçimlerle sınırlı olmasa da (Sarıbay, 2008: 112), bireylerin seçimlere katılımı, demokratik yapının inşası ve devamı açısından yadsınamaz öneme haizdir. Teorik olarak demokrasi, seçme hakkına sahip bütün vatandaşlara, toplumun tamamını ilgilendiren kararların alınmasında eşit söz hakkı tanır. Birçok sosyal bilimci, en gelişmiş demokrasi modeli olarak liberal demokrasi modelini vurgular. Liberal demokrasi, seçilmiş temsilcilerin, yasalarla belirlenmiş bir siyasal güce sahip olduğu temsili demokrasinin bir formudur. Kuvvetler ayrılığı, özgür seçimler, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi olguları da bünyesinde barındırır.

Demokratik sistemde halkın yönetime doğrudan katılımı esas olmakla birlikte, artan nüfusun ve karmaşıklaşan toplumsal yapının bir sonucu olarak günümüz toplumlarında, doğrudan katılımın esas olduğu bir demokrasiden söz etmek imkânsızdır. Demokratik sistemler, toplumdaki kesimlerin yasal zeminlerde bir araya gelip örgütlenerek, siyasal iktidarın şekillenişinde söz sahibi olma mücadelesine uygun zemini hazırlar. Göreceli olarak, batı demokrasileri bireylere daha fazla hak ve özgürlükler sunsa da batı toplumlarında da eşitlik bir mit olmanın ötesine geçememiştir. İktidara ulaşmanın yolu ise bu siyasi mücadele sürecinde, yani seçimler de elde edilen başarıdan geçer.

Bireyler, özellikle de seçimlerde ön plana çıkan, siyasi davranışları ile ülkenin bugünü ve yarınlarını şekillendirecek siyasal sistemi (Kışlalı, 2003: 238–268) de belirlemiş olmaktadır. Kısacası bireyler bu davranışları ile siyasal gücün (Bachracah, 1961), siyasi partiler (Kili, 1976; Albayrak, 2004) arasındaki dağılımı belirlemekte ve toplumsal iktidarın yapısını (Dahl, 1961) da şekillendirmektedirler (Glasgow & Alvarez, 2005: 245–248).

Siyasi partilerin, iktidar mücadelesindeki başarısını, toplumu oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarını kendi siyaset anlayışı ve ideolojileri doğrultusunda şekillendirebilme becerileri belirler. Seçimlerin (Arslan, 2007-b) temelinde ise, “insanın akıllı bir yaratık olduğu ve kendisi için iyi olanla, kötü olanı ayırt edebileceği” sayılması yatar. Hem genel ve hem de yerel seçimler öteki demokratik toplumlarda olduğu gibi, Türkiye’de demokratik hayatın en temel unsurlarını teşkil eder.

Öte yandan Mersin, Türkiye’nin hemen her yerinden göç almış olup, Türkiye’nin küçük bir özeti gibidir. Hemen her toplumsal kesimden, kültür ve inanç grubundan bireylerin iç içe, hoşgörü ve barış içinde yaşadığı, son derece önemli bir Akdeniz ve liman kentimizdir. Tarım, turizm, ticaret, tarıma dayalı sanayi ve hizmet sektörlerinde son derece büyük bir gelişme potansiyeline sahiptir. Ülkemizdeki şehirlerin sosyal ekonomik gelişmişlik sıralamasında on yedinci sırada yer alır.

Bilindiği gibi 6 Aralık 2012’de, Resmî Gazete’de (Sayı: 28489) yayınlanan “On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Kanun No. 6360, Kabul Tarihi: 12/11/2012)’un 1. Maddesinin 2. fırcası ile “Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Konya, Mersin, Sakarya ve Samsun büyükşehir belediyelerinin sınırları il mülki sınırlarına dönüştürülmüştür”. Mersin de bu on dört ilden biridir. Yapılan idari ve yasal düzenlemelerin, söz konusu illerin ve bununla ilişkili olarak bu kentlerin, sosyal ve siyasal yapısında çok önemli değişimler ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

Çalışmanın araştırma evrenini Mersin ili kent merkezi oluşturur. Son yıllarda çok hızlı bir kentleşme süreci yaşayan Mersin, eski adıyla İçel, Akdeniz bölgesinin ve Türkiye’nin en önemli metropol kentlerinden biridir. İçel adı, 20.06.2002 tarihli ve 4764 sayılı kanununun 1. maddesinde Mersin olarak değiştirilmiştir. Mersin yalnızca İç Anadolu, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’nun

bölgesinin değil, Türkiye genelinin dünyaya açılan önemli bir kapısı konumundadır. Bu durum stratejik açıdan Mersin'in değerine değer katar. Her türlü ulaşım (hava yolu, liman, demiryolu, karayolu) olanaklarına sahip olan kentte uluslararası liman, Organize Sanayi Bölgesi, Serbest Bölge ve Teknoloji Geliştirme Bölgesi de vardır.

İklimi ve tarıma elverişli arazisi yıl boyu üretim ve zengin bir ürün çeşitliliği sunar. Turizm açısından da son derece büyük potansiyelleri bulunan Mersin her türlü turizme elverişli iklimi, doğal, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile dünya markası olmayı beklemektedir. Güneş, rüzgâr, deniz dalgası ve su gibi her türlü, sürdürülebilir ve yenilenebilir zengin enerji kaynaklarına sahiptir. Güçlü bir lojistik (antrepolar, nakliye ve gümrükleme sektörü) altyapısı ve çeşitli sektörlerde güçlü sanayi yatırımlarının varlığı (RIS-Mersin Projesi, 2006), kentin ekonomik gelişimi açısından umut vericidir. Farklı sektörlerde (tarım, turizm, sanayi, ticaret, eğitim, sağlık...) sahip olduğu yatırım olanakları ise bu kalkınma umudunu daha da arttırmaktadır.

2009 yılı itibarıyla sayısı üçü bulan üniversitelerine (1 devlet ve 2 vakıf üniversitesi), kentin yaşam maliyetlerinin düşüklüğü de eklenince Mersin'in, bölgesi için olduğu kadar Türkiye geneli açısından da, eğitilebilir genç nüfusa önemli eğitim olanakları sunan bir kent olduğu gerçeği ile karşılaşılır. Mersin Üniversitesi, belediyeler, çeşitli kamu kurumları, Devlet Opera ve Balesi ile derneklerin sağladığı zengin kültürel ve sportif alt yapı ve olanakları Mersin'i daha da yaşanabilir bir kent haline getirmiştir. 2013 yılında gerçekleştirilen 17. Akdeniz Oyunları Mersin'e, çok sayıda ve görkemli spor tesis ve komplekslerinin kazandırılmıştır. Bu etkinliklere hazırlık kapsamında, kente merkezi bütçeden aktarılan ayrıcalıklı bütçelerle gerçekleştirilen alt yapı yatırımları, şehre modern bir kent kimliği kazandırmanın ötesinde, Mersin'in gelişimine çok büyük bir ivme kazandırmıştır. Bu yatırımlar Mersin'e, ulusal ve uluslararası çapta her türlü sportif etkinliğin kolaylıkla gerçekleştirilebileceği bir kent statüsü de kazandırmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Başta da vurgulandığı gibi bu araştırmanın temel amacı, halkın güç ve iktidar seçkinlerine yönelik algılarının belirlemektir. Bir başka anlatımla çalışmada bireylerin toplumsal ve siyasal güç, toplum kesimleri arasında gücün dağılımı, toplumun iktidar yapısı ve iktidar seçkinlerine yönelik algılarının ortaya konması amaçlandı.

Araştırmanın ana veri kaynağını, araştırmacı tarafından 2008-2010 yılları arasında, Mersin kenti özelinde gerçekleştirilen proje kapsamında, 1420 birey ile yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiş olan bir saha araştırması oluşturmaktadır. Oldukça geniş kapsamlı ve çok boyutlu bir siyasal araştırma niteliği taşıyan ana projede, araştırmanın çok boyutluluğuna paralel olarak, metodolojik (Bulmer, 1994; Altunışık, 2004; Arseven, 1993) açıdan da çoklu araştırma ve veri toplama tekniği kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikli olarak oldukça geniş kapsamlı bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu saha araştırmasına ek olarak, hedeflenen amaçlarla ilintili bir şekilde mülakat, belge taraması, ikincil veri analizi ve gözlem (Sencer, 1989) tekniklerinden de yararlanılmıştır (Arslan, 2012-a).

Bu proje kapsamında gerçekleştirilen alan araştırması için hazırlanan anketler (Gilbert, 1994), proje yürütücüsünün gözetiminde ve organizatörlüğünde, saha koordinatörleri, anket takım liderleri ve konu ile ilgili eğitim verilmiş geniş bir anketör grubu ile birlikte gerçekleştirildi. Araştırmada kullanılan anket formunda bireylere, 50'yi aşkın soru ve bunların alt soruları yöneltildi. Araştırmanın amaçlarına uygun olarak, Likert tipi sistematik soruların da yer aldığı anket formunda, yarı sistematik ve açık uçlu sorulara da yer verildi. Sorularda, bireylerin içinde buldukları sosyal koşullar ile belli konulardaki algı, tutum ve davranışlarının belirlenmesi hedeflendi. Anket formuna, saha çalışması öncesinde gerçekleştirilen pilot araştırmanın ardından son şekli verildi.

Yukarıda detayları verilen araştırmanın veri seti kullanılarak gerçekleştirilen ve yapısal işlevselci bir sosyolojik çalışma niteliğine sahip olan bu çalışma, hem tasviri ve hem de tahlili karakterde bir sosyolojik araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın, betimleyici yönü ağır bassa da, araştırmada salt betimlemelerin ötesine geçilmiş ve yapılan analizlerle çalışmaya, analitik bir araştırma hüviyeti de kazandırılmıştır. Araştırmada belirlenen temel toplumsal - siyasal olaylar ve olgular arasındaki sebep-sonuç ilişkilerini ortaya çıkarmak ve açıklamak hedeflenmiştir. Yapılacak tasvir ve tahlillerden yola çıkarak, yani ulaşılabilecek betimleyici ve analitik bulgu ve bilgilere dayanarak, halkın toplumsal yapı içinde gücün dağılımına yönelik düşüncelerini ve iktidar seçkinleri ile ilgili algılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Daha net bir ifadeyle bu araştırma betimleyici (deskriptif) olduğu kadar, analitik (sebep-sonuç ilişkisi açıklayıcı) bir sosyolojik araştırma özelliğine de sahiptir.

Evrenini Mersin kentinin oluşturduğu araştırmada, örnekleme birimi olarak "hane" seçilmiştir. Mersin kenti, Büyükşehir statüsünde bir kent olup dört merkez ilçeden oluşmaktadır. Bu ilçeler Yenişehir, Akdeniz, Mezitli ve Toroslar

İlçeleri'dir. Araştırma kapsamına bu dört merkez ilçeye bağlı mahallelerdeki haneler dâhil edilmiştir. Newman hane halkı ile aileyi birbirinden ayırır: Aynı ev ortamını paylaşan bireyler olarak tanımlanırken, aile "birbirlerin doğum ya da evlatlık edinme yoluyla bağlı bulunan ve aynı hanede birlikte yaşayan iki ya da daha fazla insanın oluşturduğu birliktelik" olarak tanımlanır (Arslan, 2013: 96). Hane halkı büyüklüğü, evde bulunan kişilerden misafir sayısının çıkartılıp, yurt içinde veya yurt dışında bulunduğu için sayım günü evde olmadığı belirtilen bireylerin ilave edilmesi ile hesaplanır (DPT, 2001; DİE, 1996).

Araştırmada örnekleme yapılırken, araştırma konusu ve araştırmanın amacına uygun, evreni temsil edebilecek özellikte bir örneklem kümesi oluşturmaya özen gösterildi. Bilindiği gibi örneklem grubu belirlenirken kullanılan örnekleme teknikleri, önce iki ana gruba ayrılır (Arslan, 2012-a; Altunışık vd, 2004; Güven, 2001; Neuman, 2006-a; Neuman, 2006-b): Tesadüfî (olasılığa dayalı, sistematik olmayan, rassal) örnekleme teknikleri ve tesadüfî olmayan (olasılığa dayalı olmayan, sistematik örnekleme) teknikleri. Bu tekniklerinde her biri kendi içinde dörder ayrı alt kola ayrılır.

Bu bilgiler ışığında araştırma konusunun ve araştırma evreninin özellikleri de dikkate alınarak, araştırmanın örneklem kümesi belirlenirken örnekleme tekniği olarak, tesadüfî (olasılığa dayalı) örnekleme tekniklerinden, "Tabakalı (zümrelere göre) Örnekleme Tekniği" kullanıldı. Bu bağlamda Mersin kenti evreni, merkezi ilçeler temel alınarak 4 tabakaya bölündü. Her bir ilçede, o dönemdeki hane sayısı dikkate alınarak, tabakanın örneklem kümesi içinde temsil edeceği büyüklük saptandı. Ardından bu dört ana tabaka, mahalle tipi (karma, gecekondu ve merkez) dikkate alınarak kendi içinde üç alt tabakaya ayrıldı. Ardından da mahalle tipi ve mahallelerdeki hane sayısı dikkate alınarak, her bir ilçede gerçekleştirilecek anket sayısı belirlendi. Bu ilkeler temelinde Yenişehir'de 335, Akdeniz'de 446, Toroslar'da 459 ve Mezitli'de 180 olmak üzere toplam 1420 hanede anket çalışması gerçekleştirildi. Toplanan veriler SPSS ortamında bilgisayara yüklenerek, araştırmanın ana veri seti oluşturuldu. Oluşturulan veri seti, bilgisayar ortamında SPSS programı kullanılarak (Altunışık vd, 2004) analiz edildi.

2. TEMEL KAVRAMLAR: ELİT, HALK, GÜÇ-İKTİDAR VE İKTİDAR SEÇKİNLERİ

Köken olarak Latince "eligre" ve "electa" sözcüklerinden türemiş olan "elit" kavramı, Fransızca "elite" sözcüğünden dilimize geçmiştir. Eligre sözcüğü Latince de seçme anlamına gelir. "Electa" ise seçilmiş, en iyisi anlamında

kullanılır. Elit kavramının bilimsel literatürde yaygınlık kazanmasında, İtalyan sosyolog Pareto (1968) ve Mosca (1939) öncülük etmiştir. Bu kavramı sosyal bilimlerde ilk kullanan düşünür Gaetano Mosca'dır. Mosca bu kavramı, Fransız sosyolog Henri de Saint Simon'dan etkilenecek keşfetmiştir.

Pareto (Arslan, 1995: 4) elitleri, kendi çalışma alanlarında en üst konumda, zirvede bulunan insanların oluşturduğu toplumsal sınıf olarak da tanımlar. İngiliz sosyoloğu Giddens ise "elit"i, toplumsal organizasyon ve kurumların tepesindeki karar verme yetkisine sahip konumları işgal eden bireyler olarak tanımlar (Scott, 1991: 32). Genel anlamda "elit" kavramı, toplumun hiyerarşik yapısı içinde en üst tabakaya mensup bireyleri tanımlamak için kullanılır. Elitler toplumdaki diğer insanlara göre servet, iktidar ve prestij gibi toplumsal kaynaklardan daha fazla paya sahiptirler.

Teorik bakımdan elit kavramı, kurumsal iktidara sahip, toplumsal kaynakları kontrol edebilecek konumda bulunan, karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme (aktif ya da potansiyel olarak) potansiyeline sahip, karşıtlarına rağmen istek ve amaçlarını gerçekleştirebilen bireyler olarak tanımlanabilir (Arslan, 1999). Karar verme sürecini etkileme, bu sürece "doğrudan" katılım şeklinde olabileceği gibi; lobcilik, baskı grubu ve kamuoyu oluşturma şeklinde "dolaylı" yollardan da olabilir. Bunların yanı sıra, toplumsal konumu veya kontrol ettiği sosyal kaynaklar nedeniyle, istediğinde veya gerektiğinde karar verme sürecini etkileyebilen bireyler de elit tanımlaması içine dâhil edilir.

Araştırmanın dayandığı temel kavramlardan bir diğeri de iktidar kavramıdır. Güç, iktidar ya da erk ise, bir sosyal ilişkiler sistemidir ve sosyal ilişkiler dizgesi içerisinde anlam kazanır. Bu kavramların kimi zaman farklı boyutları ön plana çıkarılsa da, zihinsel karmaşaya sebebiyet vermemek için bu çalışmada aynı anlamda kullanılacak. İnsanlar, ancak diğer insanlarla ilişki içine girdiğinde güç olgusu ortaya çıkar. Güç kavramı kontrol, sahiplik ve etki (karar verme sürecinde etkili olma) kavramları ile yakından ilişkilidir. Bu açıklamaların ışığında güç, karar verme süreci üzerinde etkili olma, toplumsal kararların şekillenmesinde söz sahibi olma ve karşıtlarının direncine rağmen amaçlarını gerçekleştirebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Bir başka deyimle iktidar ya da toplumsal erk, toplumsal kararların şekillenmesinde etkili ve/veya yetkili olma durumudur (Arslan, 2012-a: 118-119).

Araştırmanın temelini oluşturan bir diğer kavram ise halktır. Elite teorisi temelinde incelendiğinde halk iktidar piramidi içinde en alt tabakayı işgal eder. Halk demek, hiç bir güce ve etkiye sahip olmayan insanlar topluluğu demek değildir. Halkın oluşturan bireyler de toplumsal kaynaklardan ve güçten sınırlı da olsa pay alırlar. Demo elit perspektif halka oldukça büyük önem atfeder. Bu yaklaşımdan hareket eden araştırmacılara göre, elitlerin varlığı ve amaçlarına ulaşabilmesi, ancak halkla ve halkın açık desteğiyle mümkündür (Arslan, 2007-a: 46-7). Araştırmada kuramsal temel olarak, elit teorisinin alt bileşenlerinden biri olan demo elit yaklaşım seçilmiştir. Bu nedenle demo elit perspektife kısa bir göz atmak yerinde olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN KURAMSAL TEMELİ: DEMO ELİT PERSPEKTİF

Toplumsal hayattaki eşitsizlikleri ve toplumsal yapıdaki güç dağılımını araştıran çalışmalarda ağırlıklı olarak sınıf ya da elit teorisi kullanılır. Araştırma konusunu en iyi açıklayabilecek potansiyele sahip olması hasebiyle bu çalışmada elit teorisi kuramsal temel olarak seçilmiştir. Elit-halk farklılaşmasını en etkili şekilde açıkladığı kabul edilen elit teorisi de kendi içinde dört alt kola ayrılır. Bunlar başta çoğulcu elit teorisi olmak üzere, seçkin elit teorisi, demokratik elit teorisi ve demo elit perspektiftir (Arslan, 1999). Araştırmada, günümüzde bu teorinin en yaygın kullanılan alt bileşenlerinden biri olan demo elit yaklaşım kullanılacaktır (Arslan, 2007-a: 44-48).

Bazı araştırmacılar tarafından demokratik elit teorisinin bir açılımı olarak da kabul edilen demo elit perspektif, özü itibariyle, elitlerin analizinde yeni bir açılım ortaya koymayı hedefler. Bu yaklaşımın gelişim süreci içinde, çağdaş sosyologlardan Eva Etzioni (1997; 1993)'nin oldukça önemli bir yeri vardır. Demo perspektif, öteki elit teorileri ile birçok benzer ve farklı yönleri sahiptir. Örneğin, demokratik elit teorisi ile oldukça ortak yönleri olmasına rağmen, bu teoriye oranla daha geliştirilmiş ve ayrıntılı bir teori niteliği taşır. Liberal düşünce ve demokratik elit teorisi, "güçler ayrımını" ve "güçlerin bağımsızlığını" oldukça genel bir açıdan ele alırken, demo-elit perspektif bunu daha öze inerek ve ayrıntılı bir şekilde yapar. Demo elit perspektif elit bağımsızlığını, elitlerin temel toplumsal kaynaklardan bağımsızlığı esasına dayandırır.

Liberal düşünürler, güçler ayrılığını liberal hükümet ile ilişkilendirirken, demokratik elit teorisyenleri kuvvetlerin bağımsızlığını, demokrasinin bir parçası olarak görür. Demo elit perspektif ise bütün bunları demokrasinin can damarı olarak kabul eder. Demokrasi ile elitlerin bağımsızlığı olgusu arasındaki ilişkiyi, tarihsel boyutlarıyla ve neden-sonuç ilişkisi bakımından da inceler ve şu sonucu

ortaya koyar: Elitlerin bağımsızlığı, demokrasinin korunması ve gelişmesi için, bununla ilişkili olarak da daha demokratik ve eşitlikçi bir demokrasi yaratabilmek bakımından hayati bir önem taşır.

Öte yandan Marksist ve devlet merkezci teoriler, devletin öteki kaynaklardan bağımsızlığını vurgularken; demo elit perspektif, devletin gücünün öteki güç merkezleri tarafından kontrolü üzerinde durur. Yalnızca elitleri değil, “alt-elitler” (sub-elites) de incelemesi bakımından plüralist elit teorisinden ayrılır. Yine plüralistlerden farklı olarak, güçlü baskı grupları ile sıradan çıkar grupları arasındaki farkı da açık bir şekilde ortaya koyar. Demo elit perspektif, özellikle de anahtar elitlerin (key elites) ve bunların alt elitlerinin, daha etkin bir güce sahip olduklarını vurgular.

Demo elit yaklaşıma göre, kaynakların kontrolü bakımından elitlerin hükümetten göreceli bağımsızlığı demokrasi açısından, çok sayıda güç merkezinin varlığından daha büyük önem ve anlama sahiptir. Elitler toplumlar açısından, toplumsal değişimin ana dinamik gücü olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

Özetle, toplumların iktidar yapıları konusunda en etkin ve doyurucu analizleri yapan teorilerden olan demo elit perspektif, bir bakıma demokratik elit teorisinin bir açılımı olarak da kabul edilebilir. Bu yaklaşıma göre toplumların iktidar yapıları “üçlü” (trikotomik) bir görünüm arz eder: Toplumların iktidar yapısı elitler, alt elitler ve halktan oluşur. Arslan bu üçlü kategorizasyona iki ayrı kategori daha ekleyerek, bu tasnifi daha ayrıntılı ve sofistike hale getirir. Bu kategoriler “potansiyel (gölge) elitler” ile “elitimsiler’dir” (Arslan, 1999).

Toplumda en çok etki ve güce sahip olanlar, genellikle toplumsal yapı içinde en üst konumlarda olan ve toplumsal kaynakların kontrolünü aktif bir şekilde ellerinde bulunduranlardır. Bu bireyler elitler olarak tanımlanır. Toplumsal güç piramidinin bir diğer kategorisi “alt elitler” dir. Alt elitler (sub-elites), iktidar yapısı içerisinde orta düzeyde güç sahibi bireylerden oluşur. Toplumun hiyerarşik yapısı içinde elitlerin işgal ettiği konumlardan hemen sonra gelen konumlarda bulunurlar. Elitlerle halk arasında köprü gibidirler ve geleceğin elitleri genellikle, hepsi birer potansiyel elit adayı olan elitimsiler arasından çıkar.

Halk ise toplumun iktidar yapısı içinde en alt tabakayı işgal eder. Ancak halk demek, hiç bir güce ve etkiye sahip olmayan insanlar topluluğu demek değildir. Onlarda temel toplumsal kaynaklardan ve toplumsal güçten belli bir oranda pay

alırlar. Fakat bu pay, elitlere ve alt elitlere kıyasla en alt düzeydedir. Demo elit perspektif halka oldukça büyük önem atfeder. Elitlerin varlığı ve amaçlarını gerçekleştirebilmesini, ancak halkla ve halkın açık desteğiyle mümkün görür.

Toplumsal hayatta demokratik sistemin işleyişi ve demokratik düzenin sağlıklı bir şekilde devamı için, halk ile elit tabaka arasında elit dolaşımını mümkün kılan kurumsal kanalların var olması ve bu kanalların sürekli açık olması hayati önem arz eder. Bu açıdan halk, yalnızca siyasi elitler için değil, öteki elitler için de büyük önem taşır. Etzioni'nin (1993: 108) de vurguladığı gibi, elitler en azından kendi varlık sebebi olduğu için halka ihtiyaç duyarlar. Yalnızca var olabilmek açısından değil, aynı zamanda elitlerin kendi amaçlarını gerçekleştirebilmesi için de halk, onlar açısından olmazsa olmaz bir ön şarttır. Kısacası denilebilir ki, elitler ve alt elitler her şeyden öte oy verene, okuyucuya, dinleyiciye, müşteriye ve bu listeye eklenebilecek daha birçok şeye olan ihtiyaçlarından dolayı halka zorunlu olarak bağımlıdırlar.

4. GÖRÜŞÜLEN BİREYLERİN TOPLUMSAL PROFİLLERİ

Bireylerin sosyo demografik özellikleri, hemen her sosyolojik araştırmada, dikkate alınan olgulardır. Özellikle yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, toplumsal, ekonomik ve kültürel konuma ilişkin değerlendirmeler vb. değişkenler, toplumbilimsel araştırmalarda son derece büyük önem arz eder. Ana projede, bireylerin sosyal demografik özelliklerine ilişkin son derece detaylı bilgiler toplanmış olmakla birlikte, bu çalışmada bunlardan yalnızca bazıları üzerinde durulacak. Daha net bir anlatımla bu çalışmada, araştırmanın konu ve amacı ile doğrudan ilgisi olduğu düşünülen cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, toplumsal ve sınıfsal konum gibi temel değişkenler kullanılacak. Bireylerin iktidar ve iktidar seçkinlerine yönelik algıları da bu bağımsız değişkenler temelinde analiz edilecek.

Tablo 1: Görüşülen Bireylerin Cinsiyetleri

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Cinsiyet	Kadın	770	54,2	54,2	54,2
	Erkek	650	45,8	45,8	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

Cinsiyet olgusu, sosyolojik araştırmaların olmazsa olmaz değişkenlerindedir. Bu çalışmada da gelenek bozulmadı ve cinsiyet değişkeni ile işe başlandı. Araştırma deseni oluşturulurken ve örneklem grubu dizayn

edilirken, evrenin yaşa ilişkin özellikleri de dikkate alındı. Bu bağlamda, Tablo 1’de görüldüğü gibi görüşülen kişilerin yaklaşık yüzde 54’ünü kadınlar, yüzde 46’sını da erkekler oluşturmaktadır.

Tablo 2: Bireylerin Yaş Özellikleri

N	Geçerli	1412
	Eksik	8
Ortalama Yaş		41,2443
Medyan		40,0000
Mod		38,00
Standart Sapma		13,48682
Ranj		74,00
Minimum		17,00
Maksimum		91,00

Böylesi sosyolojik araştırmalarda dikkate alınan ikinci bir demografik faktör ise yaş değişkenidir. Araştırmada, toplumun farklı yaş gruplarından bireylerin görüşlerini yansıtabilmek amacıyla, yaş değişkeni bağlamında ranj son derece geniş tutuldu. Tablo 2’de de görüldüğü gibi görüşülen bireylerin en genci 17 ve en yaşlısı ise 91 yaşındadır. Bu değerlerin yaşa dair ranjin 74 gibi son derece yüksek bir sayıya karşılık geldiğini göstermektedir. Öte yandan görüşülen bireylerin yaş ortalaması 41, bireylerin yaşlarının medyanı ise 40’tır.

Tablo 3: Görüşülen Bireylerin Yaş Gruplarına Dağılımı

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	1,00 (20 ve altı)	59	4,2	4,2	4,2
	2,00 (21-30)	296	20,8	20,8	25,0
	3,00 (31-40)	385	27,1	27,1	52,1
	4,00 (41-50)	346	24,4	24,4	76,5
	5,00 (51-60)	217	15,3	15,3	91,8
	6,00 (61-70)	85	6,0	6,0	97,7
	7,00 (71 ve yukarısı)	32	2,3	2,3	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

Araştırma gerçekleştirilirken bireylerin yaş gruplarına göre dağılımı da dikkate alındı. Bu bağlamda, ayrıntısı Tablo 3’te görüldüğü gibi 7 ayrı yaş grubu belirlendi. Özellikle de bireylerin 21 ile 60 yaş arasında yoğunlaştığı dikkat

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

çekmektedir. Bir başka ifadeyle, araştırma gerçekleştirilirken, ailesi ve kendisine dair söz söyleyebilecek durum ve yeterlilikte bireylerle görüşmeye öncelik verildi. Bu gerçekleştirilirken de toplumsal yaş piramidinin temel dinamikleri de gözden ırak tutulmadı.

Tablo 4: Görüşülen Bireylerin Eğitim Düzeyleri

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Okuma-yazma yok	76	5,4	5,4	5,4
	Okur-yazar	61	4,3	4,3	9,7
	İlkokul	423	29,8	30,1	39,8
	Ortaokul	184	13,0	13,1	52,9
	Lise	382	26,9	27,1	80,0
	Üniversite	272	19,2	19,3	99,4
	Lisansüstü eğitim	9	0,6	0,6	100,0
	Toplam	1407	99,1	100,0	
Hariç		13	,9		
Toplam		1420	100,0		

Başta da belirtildiği gibi, çalışma gerçekleştirilirken dikkate alınan bir diğer önemli toplumsal olgu da eğitim olgusudur. Araştırmada, hemen her eğitim grubundan bireylerle görüşülmeye ayrı özen gösterildi. Tablo 4'te de görüldüğü gibi araştırmada, okuma yazması olmayan bireylerden yüksek lisans ve doktora yapmış bireylere kadar, her eğitim kategorisinden bireylerle görüşüldü.

Tablo 5: Görüşülen Bireylerin Sosyal Ekonomik Durumları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Çok zengin	5	0,4	0,4	0,4
	Zengin	37	2,6	2,6	3,0
	Orta	958	67,5	67,8	70,7
	Fakir	328	23,1	23,2	93,9
	Çok fakir	86	6,1	6,1	100,0
	Toplam	1414	99,6	100,0	
Hariç		6	0,4		
Toplam		1420	100,0		

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Araştırmada bireylerin toplumsal, ekonomik ve kültürel konumları da, çalışmanın üzerine inşa edildiği temel değişkenlerdendir. Bir başka tabirle çalışmada, bireylerin iktidara dair algı ve değerlendirmelerinin sosyal ekonomik ve sosyo kültürel durumları temelinde bir farklılaşma gösterip göstermediği de araştırıldı. Bu bağlamda bireylerin kendilerini konumlandığı, ya da aitlik bağı hissettikleri toplumsal gruplar kategoriler temel alındı.

Tablo 6: Görüşülen Bireylerin Sosyal Kültürel Durumları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Üst	69	4,9	4,9	4,9
	Ortanın üstü	270	19,0	19,2	24,1
	Orta	853	60,1	60,6	84,7
	Ortanın altı	148	10,4	10,5	95,2
	Alt	68	4,8	4,8	100,0
	Toplam	1408	99,2	100,0	
Hariç		12	0,8		
Toplam		1420	100,0		

Daha net bir ifadeyle bireylere bu bağlamda iki ayrı sistematik soru yöneltildi: Bireylerden sosyal ekonomik ve sosyal kültürel durumlarına ilişkin bir tasnif yapmaları istendi. Bu sorularda, toplumsal sınıf analizlerinde sıklıkla kullanılan beşli tasnif temel alındı. Bu bağlamda, Tablo 5 ve Tablo 6'da açıkça görüldüğü gibi, hemen her toplumsal kesimden bireylerle görüşülerek, bu bağlamda toplumun genelinin fikirlerinin araştırmaya yansıtılması sağlandı.

5. TÜRKİYE'NİN SİYASİ YAPISI

Daha önce de vurgulandığı gibi bu çalışmada, bireylerin “güç-iktidar olgusu” ve gücün toplum kesimleri arasındaki dağılımı konusunda, algılamalarının ve düşüncelerinin ölçülmesi hedeflendi. Bu bağlamda çalışmada, ayrıntıları yukarıda verilen araştırma kapsamında gerçekleştirilen çalışmada elde edilen veri seti kullanıldı. Bireylerin sosyal demografik özellikleri ile ilgili sorulara verilen yanıtlar araştırmanın temel bağımsız değişkenlerini oluşturdu. Öte yandan bireylerin, günümüz Türk toplumunun iktidar yapısına ilişkin algılamaları soruldu: “Ülkemizde toplumun genelini ilgilendiren sosyal, ekonomik ve siyasi kararların alınmasında rol oynayan en etkili toplumsal grupların hangileri

olduğu” şeklinde yöneltilen soruya verilen yanıtlar, ana bağımlı değişken olarak kullanıldı.

Ayrıntılı analizlere geçmeden önce hemen vurgulamak gerekir ki araştırmamızın bulguları, araştırmamızın daha önceki yıllarda, elit gruplarına yönelik olarak gerçekleştirdiği araştırmalarda, “Türk toplumunun iktidar yapısı ve Türk iktidar seçkinleri” konusunda ortaya koyduğu bulguları (Arslan, 2005-a; 2005-b; 2004) destekler doğrultudadır. Arslan’ın Türk iktidar seçkinlerine yönelik saptamaları, Mills’in (1956) Amerikan iktidar seçkinleri ile ilgili bulgularıyla oldukça benzer yönler taşımaktadır. Bilindiği gibi Mills’e göre, o dönem Amerikan toplum yapısı içinde, karar verme sürecinde belirleyici rol oynayan üç önemli elit grubu vardır. Bunlar siyasi elitler, ekonomi elitleri ve askeri elitlerdir. Bu elit gruplarının aralarında etkin sosyal ilişkiler, ortak değerler, ilgi ve çıkarlar vardır. Bu en güçlü ve en etkin elit gruplarının birlikteliği “iktidar seçkinlerini” oluşturur. Arslan ise çalışmalarında (Arslan, 2011-b; 2011-c; 2011-d, 1999), Türk iktidar seçkinlerinin üç elit grubunun değil, dört elit grubunun bileşkesinden oluştuğuna dikkat çekmektedir. Bunlar ekonomi elitleri, siyasi elitler, askeri elitler ve medya elitleridir.

5.1. Türk Toplumunda İktidarın Dağılımı

Araştırma kapsamında, konu ile ilgili olarak öncelikle bireylerin, Türk toplumunun iktidar yapısına ilişkin algılamaları soruldu: “Ülkemizde toplumun genelini ilgilendiren sosyal, ekonomik ve siyasi kararların alınmasında rol oynayan en etkili toplumsal grupların hangileri olduğu” şeklinde yöneltilen soruya verilen yanıtlar temel alınarak ulaşılan bulgular, aşağıdaki tablolarda ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

Tablo 7: Görüşülen Bireylere Göre En Güçlü Elit Grupları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Cevapsız	65	4,6	4,6	4,6
	Sendikalar	39	2,7	2,7	7,3
	Politikacılar	667	47,0	47,0	54,3
	Askerler	223	15,7	15,7	70,0
	İşadamları	101	7,1	7,1	77,1
	Üniversite	45	3,2	3,2	80,3
	Bürokratlar	28	2,0	2,0	82,3
	Medya	110	7,7	7,7	90,0
Yargı	19	1,3	1,3	91,3	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Tarikatlar	67	4,7	4,7	96,1
	Sivil toplum kuruluşları	3	0,2	0,2	96,3
	Dış ülkeler-ABD	49	3,5	3,5	99,7
	Fikri yok	4	0,3	0,3	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

Araştırmada öncelikle toplumsal yapı içindeki en güçlü bireylerin belirlenmesi hedeflendi. Ardından sırasıyla ikinci, üçüncü ve dördüncü derecede güçlü bireyler ve onların oluşturduğu elit gruplarına yönelik algının ortaya konması hedeflendi. Bu bağlamda araştırmanın bulguları, toplumun genelini ilgilendiren sosyal, ekonomik ve siyasal kararların alınmasında toplumda en belirleyici konumdaki bireylerin politikacılar olduğunu göstermektedir. Tablo 7’de de görüldüğü gibi ikinci sırada, yaklaşık yüzde 16’lık bir oranla askerler ön plana çıkmaktadır. Askerleri ise medya mensuplarının oluşturduğu medya elitleri takip etmektedir. Toplumsal ve siyasal güç hiyerarşisinin dördüncü sırasında ise işadamları, yani ekonomik elitleri yer almaktadır.

Tablo 8: Görüşülen Bireylere Göre İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Cevapsız	236	16,6	16,6	16,6
	Sendikalar	37	2,6	2,6	19,2
	Politikacılar	211	14,9	14,9	34,1
	Askerler	302	21,3	21,3	55,4
	İşadamları	185	13,0	13,0	68,4
	Üniversite	71	5,0	5,0	73,4
	Bürokratlar	64	4,5	4,5	77,9
	Medya	162	11,4	11,4	89,3
	Yargı	65	4,6	4,6	93,9
	Tarikatlar	62	4,4	4,4	98,2
	Sivil toplum kuruluşları	4	0,3	0,3	98,5
	Dış ülkeler-ABD	20	1,4	1,4	99,9
	Kürtler - PKK sempatanları	1	0,1	0,1	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

İkinci önemli elit grupları konusunda ise ordu mensupları, yani askeri elitler ön plana çıkmaktadır. Tablo 8’de de görüldüğü gibi askeri elitlerin ardından ise sırasıyla siyasi elitler, ekonomi elitleri ve medya elitleri gelmektedir.

Tablo 9: Görüşülen Bireylere Göre Üçüncü Derecede Güçlü Elit Grupları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Cevapsız	411	28,9	28,9	28,9
	Sendikalar	35	2,5	2,5	31,4
	Politikacılar	92	6,5	6,5	37,9
	Askerler	97	6,8	6,8	44,7
	İşadamları	203	14,3	14,3	59,0
	Üniversite	86	6,1	6,1	65,1
	Bürokratlar	97	6,8	6,8	71,9
	Medya	225	15,8	15,8	87,7
	Yargı	83	5,8	5,8	93,6
	Tarikatlar	73	5,1	5,1	98,7
	Sivil toplum kuruluşları	7	0,5	0,5	99,2
	Dış ülkeler-ABD	9	0,6	0,6	99,9
	Mafya	2	0,1	0,1	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

Üçüncü önemli elit grupları incelendiğinde ise en önemli güç merkezi olarak medya ön plana çıkmaktadır. Medyanın hemen ardından işadamları üçüncü derecede önemli elit grupları sıralamasında ikinci sırayı almaktadır. Onları ise askerler, bürokratlar ve politikacılar izlemektedir (Tablo 9).

Tablo 10: Görüşülen Bireylere Göre Dördüncü Derecede Güçlü Elit Grupları

		Sayı	Yüzde	Geçerli Yüzde	Toplamlı Yüzde
Geçerli	Cevapsız	575	40,5	40,5	40,5
	Sendikalar	33	2,3	2,3	42,8
	Politikacılar	72	5,1	5,1	47,9
	Askerler	65	4,6	4,6	52,5
	İşadamları	105	7,4	7,4	59,9
	Üniversite	59	4,2	4,2	64,0
	Bürokratlar	110	7,7	7,7	71,8

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Medya	189	13,3	13,3	85,1
	Yargı	115	8,1	8,1	93,2
	Tarikatlar	79	5,6	5,6	98,7
	Sivil toplum kuruluşları	2	0,1	0,1	98,9
	Dış ülkeler-ABD	14	1,0	1,0	99,9
	Mafya	1	0,1	0,1	99,9
	Zenginler	1	0,1	0,1	100,0
	Toplam	1420	100,0	100,0	

Toplumsal kararların alınmasında belirleyici rol oynayan dördüncü derecede etkili elit grupları incelendiğinde ise başta vurgulanan bulgulara paralel bir şekilde medya elitleri başı çekmektedir. Onları yargı elitleri, bürokrasi elitleri ve ekonomi elitleri izlemektedir (Tablo 10).

5.2. Türk Toplumunda Cinsiyet Bağlamında İktidarın Dağılımı

Daha önce de vurgulandığı gibi araştırmada yalnızca toplumdaki iktidar algısı ve gücün dağılımına dair betimleyici değerlendirmelerle yetinilmedi. Araştırmada bunlara ilaveten, bu algı ve düşüncelerin, temel sosyal demografik değişkenlere bağlı olarak değişim gösterip göstermediği de irdelendi. Tablo 11'deki bulgular, cinsiyet ile toplumdaki en güçlü elit gruplarına dair algı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Daha net bir anlatımla bu iki değişken arasında düşük düzeyde de olsa pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle güç algısı, cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı farklılıklar arz etmektedir.

Tablo 11: En Güçlü Elit Gruplarının Cinsiyete Bağlı Değişimine Dair İstatistikî Bulgular

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,146	0,003
	Cramer's V	0,146	0,003
	Contingency Coefficient	0,144	0,003
N		1420	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo 12: Cinsiyet Bağlamında Güçlü Elit Grupları

		CİNSİYET			Toplam
		Kadın	Erkek		
GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	50	15	65
		% Güç	76,9%	23,1%	100,0%
		% Cinsiyet	6,5%	2,3%	4,6%
	Sendikalar	Sayı	18	21	39
		% Güç	46,2%	53,8%	100,0%
		% Cinsiyet	2,3%	3,2%	2,7%
	Politikacılar	Sayı	386	281	667
		% Güç	57,9%	42,1%	100,0%
		% Cinsiyet	50,1%	43,2%	47,0%
	Askerler	Sayı	104	119	223
		% Güç	46,6%	53,4%	100,0%
		% Cinsiyet	13,5%	18,3%	15,7%
	İşadamları	Sayı	47	54	101
		% Güç	46,5%	53,5%	100,0%
		% Cinsiyet	6,1%	8,3%	7,1%
	Üniversite	Sayı	21	24	45
		% Güç	46,7%	53,3%	100,0%
		% Cinsiyet	2,7%	3,7%	3,2%
	Bürokratlar	Sayı	16	12	28
		% Güç	57,1%	42,9%	100,0%
		% Cinsiyet	2,1%	1,8%	2,0%
	Medya	Sayı	55	55	110
		% Güç	50,0%	50,0%	100,0%
		% Cinsiyet	7,1%	8,5%	7,7%
	Yargı	Sayı	10	9	19
		% Güç	52,6%	47,4%	100,0%
		% Cinsiyet	1,3%	1,4%	1,3%
	Tarikatlar	Sayı	31	36	67
		% Güç	46,3%	53,7%	100,0%
		% Cinsiyet	4,0%	5,5%	4,7%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	2	1	3
		% Güç	66,7%	33,3%	100,0%
		% Cinsiyet	0,3%	0,2%	0,2%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Dış ülkeler- ABD	Sayı	27	22	49
		% Güç	55,1%	44,9%	100,0%
		% Cinsiyet	3,5%	3,4%	3,5%
	Fikri yok	Sayı	3	1	4
		% Güç	75,0%	25,0%	100,0%
		% Cinsiyet	0,4%	0,2%	0,3%
Toplam		Sayı	770	650	1420
		% Güç	54,2%	45,8%	100,0%
		% Cinsiyet	100,0%	100,0%	100,0%

Güç algısı ile cinsiyet bağımsız değişkeni arasındaki ilişki Tablo 12'de daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilebilir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınlara göre toplumdaki en güçlü elit grubu şöyle sıralanmaktadır: Yüzde 50'lik oranla siyasi elitler başı çekmektedir. Politikacıları askerler, medya ve işadamları takip etmektedir. Erkeklerde de en güçlü dört elit grubu sıralaması kadınlardakine benzer niteliktedir. Bununla birlikte erkeklerin politikacılara atfettikleri güç, kadınlardan yaklaşık yüzde 14 daha düşüktür. Öte yandan erkekler tarafından askerlere, patronlara ve medyaya atfettikleri güç kadınların atfettiklerinden bir hayli fazladır. Özellikle de erkeklerin orduya atfettikleri güç kadınlardan yüzde 35 daha fazladır. Bu durum erkeklerin, zorunlu askerlik görevleri sebebiyle ordu kurumu ile daha yakın ilişkiye girme zorunlulukları ve bu sebeple de askeri elitlerin gücünü daha yakından tanıma fırsatı buluyor olmaları gerçeği ile ilişkilendirilebilir.

Tablo 13: İkinci Derecede Güçlü Elit Grubu Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,128	0,025
	Cramer's V	0,128	0,025
	Contingency Coefficient	0,127	0,025
N		1420	

En güçlü elit grupları ile cinsiyet arasındakine benzer bir istatistiksel ilişki, toplumdaki en güçlü ikinci ve üçüncü elit gruplarına ilişkin algılmalarda da gözlemlenebilir. Tablo 13'te görüldüğü gibi en güçlü ikinci elit grubu algısı da cinsiyet değişkenine bağlı olarak anlamlı farklılıklar sergilemektedir. Bu iki

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

değişken arasında düşük düzeyde de olsa, anlamlı bir pozitif ilişki bulunmaktadır.

Tablo 14: Cinsiyet Bağlamında İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

		CİNSİYET		Toplam	
		Kadın	Erkek		
İKİNCİ GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	151	85	236
		% İkinci güçlü	64,0%	36,0%	100,0%
		% Cinsiyet	19,6%	13,1%	16,6%
Sendikalar	Sayı	20	17	37	
		% İkinci güçlü	54,1%	45,9%	100,0%
		% Cinsiyet	2,6%	2,6%	2,6%
Politikacılar	Sayı	109	102	211	
		% İkinci güçlü	51,7%	48,3%	100,0%
		% Cinsiyet	14,2%	15,7%	14,9%
Askerler	Sayı	170	132	302	
		% İkinci güçlü	56,3%	43,7%	100,0%
		% Cinsiyet	22,1%	20,3%	21,3%
İşadamları	Sayı	81	104	185	
		% İkinci güçlü	43,8%	56,2%	100,0%
		% Cinsiyet	10,5%	16,0%	13,0%
Üniversite	Sayı	36	35	71	
		% İkinci güçlü	50,7%	49,3%	100,0%
		% Cinsiyet	4,7%	5,4%	5,0%
Bürokratlar	Sayı	36	28	64	
		% İkinci güçlü	56,3%	43,8%	100,0%
		% Cinsiyet	4,7%	4,3%	4,5%
Medya	Sayı	91	71	162	
		% İkinci güçlü	56,2%	43,8%	100,0%
		% Cinsiyet	11,8%	10,9%	11,4%
Yargı	Sayı	35	30	65	
		% İkinci güçlü	53,8%	46,2%	100,0%
		% Cinsiyet	4,5%	4,6%	4,6%
Tarikatlar	Sayı	32	30	62	
		% İkinci güçlü	51,6%	48,4%	100,0%
		% Cinsiyet	4,2%	4,6%	4,4%
Sivil toplum kuruluşları	Sayı	2	2	4	
		% İkinci güçlü	50,0%	50,0%	100,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		% Cinsiyet	0,3%	0,3%	0,3%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	7	13	20
		% İkinci güçlü	35,0%	65,0%	100,0%
		% Cinsiyet	0,9%	2,0%	1,4%
	Kürtler - PKK sempatan-ları	Sayı	0	1	1
		% İkinci güçlü	0	100,0%	100,0%
		% Cinsiyet	0	0,2%	0,1%
Toplam		Sayı	770	650	1420
		% İkinci güçlü	54,2%	45,8%	100,0%
		% Cinsiyet	100,0%	100,0%	100,0%

Bu ilişkinin detayları Tablo 14'te ayrıntılı bir şekilde görülebilir. Daha net bir anlatımla kadınlara göre toplumdaki ikinci derecede en güçlü gruplar önem sırasına göre askerler, politikacılar, medya ve işadamları oluşturmaktadır. Erkekler de ise bu gruplar askerler, işadamları, politikacılar ve medya şeklinde sıralanmaktadır. Görüldüğü gibi ikinci derecede en güçlü elit grupları algılamasında sıralama değişmektedir. Bununla birlikte hem kadınların ve hem de erkeklerin ikinci derecede güç attettikleri elit gruplarının kombinasyonu aynıdır. Öte yandan kadınların askeri elitlere attettikleri değer erkeklerinkinden yüzde 10 daha farklılık gösterirken, erkeklerin işadamlarına attettikleri değer kadınlarından yüzde 60 daha fazla olması dikkat çekmektedir.

Tablo 15: Üçüncü Derecede Güçlü Elit Grubu Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,142	0,004
	Cramer's V	0,142	0,004
	Contingency Coefficient	0,141	0,004
N		1420	

Tablo 16: Cinsiyet Bağlamında Üçüncü Derecede Güçlü Elit Grupları

		CİNSİYET		Toplam	
		Kadın	Erkek		
ÜÇÜNCÜ GÜÇLÜ ELİT	Cevapsız	Sayı	255	156	411

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

GRUBU					
		% Üçüncü güçlü	62,0%	38,0%	100,0%
		% Cinsiyet	33,1%	24,0%	28,9%
	Sendikalar	Sayı	21	14	35
		% Üçüncü güçlü	60,0%	40,0%	100,0%
		% Cinsiyet	2,7%	2,2%	2,5%
	Politikacılar	Sayı	36	56	92
		% Üçüncü güçlü	39,1%	60,9%	100,0%
		% Cinsiyet	4,7%	8,6%	6,5%
	Askerler	Sayı	55	42	97
		% Üçüncü güçlü	56,7%	43,3%	100,0%
		% Cinsiyet	7,1%	6,5%	6,8%
	İşadamları	Sayı	96	107	203
		% Üçüncü güçlü	47,3%	52,7%	100,0%
		% Cinsiyet	12,5%	16,5%	14,3%
	Üniversite	Sayı	47	39	86
		% Üçüncü güçlü	54,7%	45,3%	100,0%
		% Cinsiyet	6,1%	6,0%	6,1%
	Bürokratlar	Sayı	54	43	97
		% Üçüncü güçlü	55,7%	44,3%	100,0%
		% Cinsiyet	7,0%	6,6%	6,8%
	Medya	Sayı	115	110	225
		% Üçüncü güçlü	51,1%	48,9%	100,0%
		% Cinsiyet	14,9%	16,9%	15,8%
	Yargı	Sayı	41	42	83
		% Üçüncü güçlü	49,4%	50,6%	100,0%
		% Cinsiyet	5,3%	6,5%	5,8%
	Tarikatlar	Sayı	39	34	73
		% Üçüncü güçlü	53,4%	46,6%	100,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		% Cinsiyet	5,1%	5,2%	5,1%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	5	2	7
		% Üçüncü güçlü	71,4%	28,6%	100,0%
		% Cinsiyet	0,6%	0,3%	0,5%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	6	3	9
		% Üçüncü güçlü	66,7%	33,3%	100,0%
		% Cinsiyet	0,8%	0,5%	0,6%
	Mafya	Sayı	0	2	2
		% Üçüncü güçlü	0	100,0%	100,0%
		% Cinsiyet	0	0,3%	0,1%
Toplam		Sayı	770	650	1420
		% Üçüncü güçlü	54,2%	45,8%	100,0%
		% Cinsiyet	100,0%	100,0%	100,0%

Çalışmanın bu bölümünde cinsiyet ile üçüncü derecede önemli elit grupları elit grupları arasındaki ilişki de araştırıldı. Bulgular en güçlü ilk iki elit grubuna yönelik algılar ile cinsiyet arasındakine benzer bir görünüm sergilemektedir. Bir başka anlatımla cinsiyet değişkeni ile toplumsal yapıdaki üçüncü derecede güçlü gruplara ilişkin değerlendirmeler arasında da pozitif yönde ve sınırlı bir anlamlı ilişki gözlemlenmektedir (Tablo 15).

Konu biraz daha analiz edildiğinde bu ilişki daha net bir şekilde görülebilir. Kadınlara göre toplumsal kararların alınmasında üçüncü derecede önemli rol oynayan gruplar sırasıyla medya, işadamları, askerler ve bürokratlardır. Erkeklerin algılamasında ise askerler ilk dörtteki yerini politikacılara bırakır. Sıralama ise medya, işadamları, politikacılar ve bürokratlar şeklinde gerçekleşir (Tablo 16).

5.3. Türk Toplumunda Yaş Faktörü Bağlamında İktidarın Dağılımı

Böylesi temel sosyolojik araştırmaların vazgeçilmez bağımsız değişkenlerden bir diğeri de yaş faktörüdür. Araştırmada da bu gelenek takip edildi ve halkın, toplumsal yapı içinde iktidarın dağılımı ve iktidar seçkinleri ile ilgili algıları

analiz edilirken yaş faktörü bağlamında bireylerin algılarında bir farklılaşma olup olmadığı hususu da araştırıldı.

Tablo 17: En Güçlü Elit Grubu Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,261	0,029
	Cramer's V	0,106	0,029
	Contingency Coefficient	0,252	0,029
N Geçerli		1420	

Tablo 17'de de görüldüğü gibi bireylerin toplumsal yapı içindeki en güçlü gruplara dair algılamaları ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulunmaktadır. Bir başka anlatımla, toplumdaki bireylerin güç algısı ile yaş arasında, düşük düzeyde de olsa, yok sayılamayacak derecede önemli bir pozitif ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir.

Bu ilişki ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde, son derece dikkat çekici bulgularla karşılaşılır. Tablo 18'de de görüldüğü gibi, yaşı 20'nin altındaki en genç gruba göre toplumdaki en önemli elit grupları arasında ilk sırayı siyasi elitler alır. Siyasi elitleri ise yine son derece yüksek bir oranlar askeri elitler izler. Onlara göre en güçlüler arasında üçüncü sırayı ise yüzde 8,5 aynı oran ile tarikatlar ve medya paylaşır.

Buna karşın en yaşlıların algısında ise gençlere kıyasla oldukça önemli farklılıklar göze çarpar. En yaşlılar toplumsal hayatta da en büyük gücü, yaklaşık yüzde 60 gibi son derece yüksek bir oranla politikacılara atfetmektedirler. Burada dikkat çekici olan en yaşlıların siyasi elitlere atfettikleri güç, en gençlerin atfettiklerinden yaklaşık yüzde 67 daha fazladır. En yaşlıların güç sıralamasında da ikinci sırayı yine askeri elitler alır. Ancak üçüncü sırada ise çarpıcı bir farklılık ortaya çıkar: Toplumsal ve siyasal kararların alınmasındaki etkili üçüncü grup olarak dış ülkeler ve ABD'nin ismi ön plana çıkar. Dördüncü sırada ise daha da karmaşık bir durum ile karşılaşılır. Yaşlıların hayat tecrübeleri, hayati kararlar alınırken üniversitelerin, tarikatların, bürokratların ve sendikaların eşit oranda etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

Halk arasında, yaşlılar kategorisinde değerlendirebileceğimiz 61-70 grubundaki bireylerin gücün dağılımına yönelik algılarında da en yaşlılarınunkine benzerlikler gözlemlenir. En güçlü ilk iki elit grubu sıralaması

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

siyasi elitler ve askeri elitler şeklinde gerçekleşir. Bununla birlikte, üçüncü sırada ise aynı oranlarla üniversite, medya ve tarikatlar ön plana çıkar. Orta yaş grubu olarak kabul edebileceğimiz 51-60 yaş grubu arasında ise en güçlü elit grubu, diğer yaş gruplarında olduğu gibi siyasi elitlerdir.

Tablo 18: Yaş Gruplarına Göre Güçlü Elit Grupları

		YAŞ GRUPLARI								Toplam
		1,00 (20, -)	2,00 (21-30)	3,00 (31-40)	4,00 (41-50)	5,00 (51-60)	6,00 (61-70)	7,00 (71, +)		
GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	1	16	22	8	12	5	1	65
		% Güç	1,5%	24,6%	33,8%	12,3%	18,5%	7,7%	1,5%	100,0%
		% Yaş	1,7%	5,4%	5,7%	2,3%	5,5%	5,9%	3,1%	4,6%
	Sendikalar	Sayı	1	6	13	5	9	4	1	39
		Güç	2,6%	15,4%	33,3%	12,8%	23,1%	10,3%	2,6%	100,0%
		Yaş	1,7%	2,0%	3,4%	1,4%	4,1%	4,7%	3,1%	2,7%
	Politikacılar	Sayı	21	141	181	169	95	41	19	667
		Güç	3,1%	21,1%	27,1%	25,3%	14,2%	6,1%	2,8%	100,0%
		Yaş	35,6%	47,6%	47,0%	48,8%	43,8%	48,2%	59,4%	47,0%
	Askerler	Sayı	17	44	67	45	31	14	5	223
		Güç	7,6%	19,7%	30,0%	20,2%	13,9%	6,3%	2,2%	100,0%
		Yaş	28,8%	14,9%	17,4%	13,0%	14,3%	16,5%	15,6%	15,7%
	İşadamları	Sayı	2	25	21	28	23	2	0	101
		Güç	2,0%	24,8%	20,8%	27,7%	22,8%	2,0%	0	100,0%
		Yaş	3,4%	8,4%	5,5%	8,1%	10,6%	2,4%	0	7,1%
	Üniversite	Sayı	2	13	13	8	3	5	1	45
		Güç	4,4%	28,9%	28,9%	17,8%	6,7%	11,1%	2,2%	100,0%
		Yaş	3,4%	4,4%	3,4%	2,3%	1,4%	5,9%	3,1%	3,2%
	Bürokratlar	Sayı	1	5	12	6	3	0	1	28
		Güç	3,6%	17,9%	42,9%	21,4%	10,7%	0	3,6%	100,0%
		Yaş	1,7%	1,7%	3,1%	1,7%	1,4%	0	3,1%	2,0%
	Medya	Sayı	5	21	26	37	16	5	0	110
		Güç	4,5%	19,1%	23,6%	33,6%	14,5%	4,5%	0	100,0%
		Yaş	8,5%	7,1%	6,8%	10,7%	7,4%	5,9%	0	7,7%
	Yargı	Sayı	2	4	5	5	3	0	0	19
		Güç	10,5%	21,1%	26,3%	26,3%	15,8%	0	0	100,0%
		Yaş	3,4%	1,4%	1,3%	1,4%	1,4%	0	0	1,3%
	Tarikatlar	Sayı	5	14	13	16	13	5	1	67
		Güç	7,5%	20,9%	19,4%	23,9%	19,4%	7,5%	1,5%	100,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		Yaş	8,5%	4,7%	3,4%	4,6%	6,0%	5,9%	3,1%	4,7%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	1	2	0	0	0	0	0	3
		Güç	33,3%	66,7%	0	0	0	0	0	100,0%
		Yaş	1,7%	,7%	0	0	0	0	0	,2%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	1	5	12	17	8	4	2	49
		Güç	2,0%	10,2%	24,5%	34,7%	16,3%	8,2%	4,1%	100,0%
		Yaş	1,7%	1,7%	3,1%	4,9%	3,7%	4,7%	6,3%	3,5%
	Fikri yok	Sayı	0	0	0	2	1	0	1	4
		Güç	0	0	0	50,0%	25,0%	0	25,0%	100,0%
		Yaş	0	0	0	0,6%	0,5%	0	3,1%	0,3%
Toplam	Sayı		59	296	385	346	217	85	32	1420
	Güç		4,2%	20,8%	27,1%	24,4%	15,3%	6,0%	2,3%	100,0%
	Yaş		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Onları sırasıyla, askeri elitler, ekonomi elitleri ve medya elitleri takip eder (Tablo 18). Öte yandan, bu bağlamda dikkat çeken bir başka önemli bulgu da, medyaya gençler ve orta yaş grubundaki bireyler oldukça yüksek oranda güç atfederken, yaşlıların güç hiyerarşisi içinde medyaya hiçbir şans tanımamasıdır.

Geleneksel olarak toplumdaki en güçlü elit grubu denildiğinde politikacılar akla gelir. Politikacılara en yüksek gücün, en yaşlı bireyler tarafından atfedilmesi de bu bağlamda son derece anlamlıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin ve dış ülkelerin, toplumun genelini ilgilendiren kararların alınmasında etkili olan bir güç grubu olduğuna dair en yüksek algı da yine yaşlılar arasında egemendir.

Tablo 19: İkinci Güçlü Elit Grubu Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,246	0,127
	Cramer's V	0,100	0,127
	Contingency Coefficient	0,239	0,127
N		1420	

Yaş faktörünün, bireylerin iktidar algısı üzerindeki etkisini daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için yaştan, ikinci ve üçüncü derecede etkili elit gruplarına yönelik algı üzerindeki etkisinin de irdelenmesi önem taşır. Bu bağlamda Tablo 19'daki veriler, yaş ile en güçlü elit grubu algısı arasındaki ilişkiye yönelik algıları destekler doğrultudadır. Daha net bir anlatımla bulgular,

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

bireylerin yaşı ile toplumdaki en etkili ikinci elit gruplarına dair algı arasında anlamlı pozitif ve düzeyde bir korelatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 20'deki bulgular ise bu saptamaları doğrular niteliktedir: 20 yaş altındaki gençlere göre toplumda ikinci derecede etkili olan elit grupları denildiğinde ilk akla ordu ve askeri elitler gelmektedir. Gençlerin askeri elitlere bu denli yüksek güç atfetmesi gerçeği, toplumdaki genç bireylerin, özellikle de genç erkeklerin, ordu kurumu ve askeri elitler ile en yüksek düzeyde etkileşimlerinin olduğu dönemdir. Zira zorunlu askerlik görevi günümüz Türk toplumu açısından, bireylerin topluma ve devlete karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları en önemli görevlerinden biridir. Yine bu gerçekle yakından ilişki olarak bu yaş dönemi bireylerin askerlik çağı olarak bilinir. Daha net bir anlatımla, yasal bir mazereti ve engeli olmayan her Türk erkeği bu yaş döneminde ordu ve askeri elitler ile daha yoğun bir ilişki içindedir. Bu yüzden bu yaş grubundaki bireylerin, toplumsal güç hiyerarşisi içinde askeri elitlere özel bir yer ayırması tesadüfî değildir.

Tablo 20: Yaş Gruplarına Göre İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

			YAŞ GRUPLARI							Toplam
			1,00 (20, -)	2,00 (21-30)	3,00 (31-40)	4,00 (41-50)	5,00 (51-60)	6,00 (61-70)	7,00 (71, +)	
İKİNCİ GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	8	50	61	50	38	17	12	236
		% İkinci güçlü	3,4%	21,2%	25,8%	21,2%	16,1%	7,2%	5,1%	100,0%
		% Yaş	13,6%	16,9%	15,8%	14,5%	17,5%	20,0%	37,5%	16,6%
Sendikalar	Sayı	Sayı	1	7	4	12	7	5	1	37
		İkinci güçlü	2,7%	18,9%	10,8%	32,4%	18,9%	13,5%	2,7%	100,0%
		Yaş	1,7%	2,4%	1,0%	3,5%	3,2%	5,9%	3,1%	2,6%
Politikacılar	Sayı	Sayı	8	44	60	50	32	16	1	211
		İkinci güçlü	3,8%	20,9%	28,4%	23,7%	15,2%	7,6%	0,5%	100,0%
		Yaş	13,6%	14,9%	15,6%	14,5%	14,7%	18,8%	3,1%	14,9%
Askerler	Sayı	Sayı	10	74	79	75	36	17	11	302
		İkinci güçlü	3,3%	24,5%	26,2%	24,8%	11,9%	5,6%	3,6%	100,0%
		Yaş	16,9%	25,0%	20,5%	21,7%	16,6%	20,0%	34,4%	21,3%
İşadamları	Sayı	Sayı	5	33	56	50	32	7	2	185
		İkinci güçlü	2,7%	17,8%	30,3%	27,0%	17,3%	3,8%	1,1%	100,0%
		Yaş	8,5%	11,1%	14,5%	14,5%	14,7%	8,2%	6,3%	13,0%
Üniversite	Sayı	Sayı	7	14	16	15	17	2	0	71

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	İkinci güçlü	9,9%	19,7%	22,5%	21,1%	23,9%	2,8%	0	100,0%
	Yaş	11,9%	4,7%	4,2%	4,3%	7,8%	2,4%	0	5,0%
Bürokratlar	Sayı	3	12	20	15	8	6	0	64
	İkinci güçlü	4,7%	18,8%	31,3%	23,4%	12,5%	9,4%	0	100,0%
	Yaş	5,1%	4,1%	5,2%	4,3%	3,7%	7,1%	0	4,5%
Medya	Sayı	7	38	46	35	26	9	1	162
	İkinci güçlü	4,3%	23,5%	28,4%	21,6%	16,0%	5,6%	0,6%	100,0%
	Yaş	11,9%	12,8%	11,9%	10,1%	12,0%	10,6%	3,1%	11,4%
Yargı	Sayı	6	10	24	13	7	3	2	65
	İkinci güçlü	9,2%	15,4%	36,9%	20,0%	10,8%	4,6%	3,1%	100,0%
	Yaş	10,2%	3,4%	6,2%	3,8%	3,2%	3,5%	6,3%	4,6%
Tarikatlar	Sayı	2	8	15	24	9	3	1	62
	İkinci güçlü	3,2%	12,9%	24,2%	38,7%	14,5%	4,8%	1,6%	100,0%
	Yaş	3,4%	2,7%	3,9%	6,9%	4,1%	3,5%	3,1%	4,4%
Sivil toplum kuruluşları	Sayı	1	1	1	1	0	0	0	4
	İkinci güçlü	25,0%	25,0%	25,0%	25,0%	0	0	0	100,0%
	Yaş	1,7%	0,3%	0,3%	0,3%	0	0	0	0,3%
Dış ülkeler-ABD	Sayı	1	5	3	5	5	0	1	20
	İkinci güçlü	5,0%	25,0%	15,0%	25,0%	25,0%	,0%	5,0%	100,0%
	Yaş	1,7%	1,7%	,8%	1,4%	2,3%	,0%	3,1%	1,4%
Kürtler-PKK sempatanları	Sayı	0	0	0	1	0	0	0	1
	İkinci güçlü	0	0	0	100,0%	0	0	0	100,0%
	Yaş	0	0	0	0,3%	0	0	0	,1%
Toplam	Sayı	59	296	385	346	217	85	32	1420
	İkinci güçlü	4,2%	20,8%	27,1%	24,4%	15,3%	6,0%	2,3%	100,0%
	Yaş	100,0 %	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0 %	100,0%

Araştırma kapsamında görüşülen en genç bireyler, ikinci derecede etkili elit grubu denildiğinde askeri elitlerin ardından politikacıları, onların ardından da üniversite hocalarına ve medya elitlerine vurgu yapması son derece anlamlıdır. Gençler tarafından özellikle üniversite hocalarına ve medya elitlerine önemli oranda güç atfedilmesi, yine gençlerin üniversite kurumu ve medya ile en etkin bağlarının kurulduğu döneme denk geliyor olması gerçeği ile ilişkilendirilebilir.

Öte yandan en yaşlı bireyler de, toplumdaki ikinci derecede güçlü elit grupları sıralamasında önceliği ordu ve askeri elitlere vermektedir. Askerleri ise sırasıyla işadamları, politikacılar ve medya elitleri izlemektedir. Bu bulgu bir bakıma, toplumdaki en güvenilir kurumlara yönelik olarak uzun yıllardan beridir

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

yapıla gelen birçok araştırmada, ağırlıklı olarak ordu kurumunun ön plana çıkıyor olması gerçeği ile de ilişkilendirilebilir. Daha net bir ifadeyle ordu yalnızca, Türk toplumunun hem en güvendiği kurumların başında gelmekle kalmıyor, halkın en çok güç attığı gruplar arasında da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Orta yaş grubundaki bireylerin ikinci etkili güç grubu algısında da başı yine askeri elitler çekmektedir.

Tablo 21: Üçüncü Güçlü Elit Grubu Algısı ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,249	0,092
	Cramer's V	0,102	0,092
	Contingency Coefficient	0,242	0,092
N		1420	

Tablo 22: Yaş Gruplarına Göre Üçüncü Derecede Güçlü Elit Grupları

		YAŞ GRUPLARI								Toplam
		1,00 (20, -)	2,00 (21-30)	3,00 (31-40)	4,00 (41-50)	5,00 (51-60)	6,00 (61-70)	7,00 (71, +)		
ÜÇÜNCÜ ÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	21	79	107	99	66	25	14	411
		% 3. güçlü	5,1%	19,2%	26,0%	24,1%	16,1%	6,1%	3,4%	100,0%
		% Yaş	35,6%	26,7%	27,8%	28,6%	30,4%	29,4%	43,8%	28,9%
Sendikalar		Sayı	1	6	10	6	12	0	0	35
		% 3. güçlü	2,9%	17,1%	28,6%	17,1%	34,3%	0	0	100,0%
		Yaş	1,7%	2,0%	2,6%	1,7%	5,5%	0	0	2,5%
Politikacılar		Sayı	6	23	24	20	14	5	0	92
		% 3. güçlü	6,5%	25,0%	26,1%	21,7%	15,2%	5,4%	0	100,0%
		Yaş	10,2%	7,8%	6,2%	5,8%	6,5%	5,9%	0	6,5%
Askerler		Sayı	1	26	23	22	19	6	0	97
		% 3. güçlü	1,0%	26,8%	23,7%	22,7%	19,6%	6,2%	0	100,0%
		% Yaş	1,7%	8,8%	6,0%	6,4%	8,8%	7,1%	0	6,8%
İşadamları		Sayı	5	40	60	54	25	12	7	203
		% 3. güçlü	2,5%	19,7%	29,6%	26,6%	12,3%	5,9%	3,4%	100,0%
		Yaş	8,5%	13,5%	15,6%	15,6%	11,5%	14,1%	21,9%	14,3%
Üniversite		Sayı	6	19	20	20	9	7	5	86
		% 3. güçlü	7,0%	22,1%	23,3%	23,3%	10,5%	8,1%	5,8%	100,0%
		Yaş	10,2%	6,4%	5,2%	5,8%	4,1%	8,2%	15,6%	6,1%
Bürokratlar		Sayı	7	23	25	24	12	5	1	97

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		% 3. güçlü	7,2%	23,7%	25,8%	24,7%	12,4%	5,2%	1,0%	100,0%
		Yaş	11,9%	7,8%	6,5%	6,9%	5,5%	5,9%	3,1%	6,8%
	Medya	Sayı	6	53	64	61	23	15	3	225
		% 3. güçlü	2,7%	23,6%	28,4%	27,1%	10,2%	6,7%	1,3%	100,0%
		Yaş	10,2%	17,9%	16,6%	17,6%	10,6%	17,6%	9,4%	15,8%
	Yargı	Sayı	5	16	24	15	15	6	2	83
		% 3. güçlü	6,0%	19,3%	28,9%	18,1%	18,1%	7,2%	2,4%	100,0%
		Yaş	8,5%	5,4%	6,2%	4,3%	6,9%	7,1%	6,3%	5,8%
	Tarikatlar	Sayı	1	6	23	20	19	4	0	73
		% 3. güçlü	1,4%	8,2%	31,5%	27,4%	26,0%	5,5%	0	100,0%
		Yaş	1,7%	2,0%	6,0%	5,8%	8,8%	4,7%	0	5,1%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	1	1	2	3	0	0	7
		% 3. güçlü	0	14,3%	14,3%	28,6%	42,9%	0	0	100,0%
		Yaş	0	0,3%	0,3%	0,6%	1,4%	0	0	0,5%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	2	4	3	0	0	0	9
		% 3. güçlü	0	22,2%	44,4%	33,3%	0	0	0	100,0%
		Yaş	0	0,7%	1,0%	0,9%	0	0	0	0,6%
	Mafya	Sayı	0	2	0	0	0	0	0	2
		% 3. güçlü	0	100,0%	0	0	0	0	0	100,0%
		Yaş	0	0,7%	0	0	0	0	0	0,1%
Toplam		Sayı	59	296	385	346	217	85	32	1420
		% 3. güçlü	4,2%	20,8%	27,1%	24,4%	15,3%	6,0%	2,3%	100,0%
		Yaş	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Son olarak konu ile ilgili bulgulara anlamlı bir bütünlük kazandırabilmek için, yaş bağımsız değişkeni ile bireylerin toplumdaki üçüncü derecede en etkili toplumsal güç gruplarına yönelik algıları arasındaki ilişkinin de araştırılması gerekir. Tablo 21'deki bulgular, yaş ile toplumdaki en güçlü ve ikinci en güçlü gruplara yönelik değerlendirmeler ile paralellik göstermektedir. Bir başka ifadeyle yaş faktörü ile toplumdaki üçüncü en güçlü elit gruplarına dair algı arasında düşük düzeyde de olsa, anlamlı ve pozitif yönde bir korelasyon bulunmaktadır.

Bu bulgular, Tablo 22'deki bulguların detayına bakıldığında daha da anlamlı bir hal kazanır: Görüşülen bireyler arasında en gençlerin, yani 20 yaş ve altındaki bireylerin oluşturduğu grubun toplumdaki üçüncü derecede etkili toplumsal gruplar sıralamasında ilk sırayı bürokratlar işgal etmektedir. İkinci sıradaki gruplar arasında yer alan üniversite hocaları, politikacılar ve medya elitlerinin ise

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

gençlerin güç pastasından aldıkları pay ilginç bir şekilde birbirinin aynı olup, yüzde 10,2 düzeyindedir.

Öte yandan en yaşlılar grubunu oluşturan 71 yaş ve üzeri bireylerin bu konuya dair sıralamasında ise işadamları başı çekmektedir. Bunları ise bilim insanları ya da üniversite hocaları ile medya elitleri ve yargı elitleri takip eder. 51-60 yaş arası bireylerden oluşan orta yaş grubunun üçüncü derecede en etkili güç algılamasında ise işadamları başı çekmektedir. Ekonomi elitlerini ise medya elitleri, askeri elitler ile üst düzey hâkim ve savcılar oluşturduğu yargı elitleri izler.

5.4. Türk Toplumunda Eğitim Durumu Bağlamında İktidarın Dağılımı

Sosyolojik açıdan son derece önemli bir diğer faktör, eğitim olgusudur. Sosyolojik araştırmalarda, eğitim olgusu konu edildiğinde alınan eğitimin süresi, bireylerin aldıkları eğitimi türü, eğitimlerini aldıkları kurumlar gibi birçok alt değişken de dikkate alınır. Bu çalışmada, araştırmanın konusu ve hedefleri dikkate alınarak bireylerin eğitim durumları bağımsız değişken olarak, araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizlerde dikkate alındı. Daha net bir ifadeyle, araştırmanın temel bağımsız değişkenlerinden biri olarak bireylerin eğitim durumu kabul edildi. Bu bağlamda bireylerin toplumsal güç algılarında, eğitim düzeylerine bağlı bir farklılaşma olup olmadığı araştırıldı.

Tablo 23: En Güçlü Elit Grubu Algısı ile Eğitim Durumu Arasındaki İlişki

		Value
Nominal by Nominal	Phi	0,375
	Cramer's V	0,153
	Contingency Coefficient	0,351
N		1407

Tablo 24: Eğitim Seviyesine Göre Güçlü Elit Grupları

		EĞİTİM								Toplam
		Okuma-yazma yok	Okur-yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü eğitim		
GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	13	3	30	8	8	2	0	64

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		% Güç	20,3%	4,7%	46,9%	12,5%	12,5%	3,1%	0	100,0%
		% Eğtm	17,1%	4,9%	7,1%	4,3%	2,1%	,7%	0	4,5%
	Sendikalar	Sayı	1	1	9	8	8	9	2	38
		% Güç	2,6%	2,6%	23,7%	21,1%	21,1%	23,7%	5,3%	100,0%
		% Eğtm	1,3%	1,6%	2,1%	4,3%	2,1%	3,3%	22,2%	2,7%
	Politikacılar	Sayı	43	35	198	85	176	119	4	660
		% Güç	6,5%	5,3%	30,0%	12,9%	26,7%	18,0%	0,6%	100,0%
		% Eğtm	56,6%	57,4%	46,8%	46,2%	46,1%	43,8%	44,4%	46,9%
	Askerler	Sayı	10	14	78	24	67	27	0	220
		% Güç	4,5%	6,4%	35,5%	10,9%	30,5%	12,3%	0	100,0%
		% Eğtm	13,2%	23,0%	18,4%	13,0%	17,5%	9,9%	0	15,6%
	İşadamları	Sayı	0	3	22	14	30	32	0	101
		% Güç	0	3,0%	21,8%	13,9%	29,7%	31,7%	0	100,0%
		% Eğtm	0	4,9%	5,2%	7,6%	7,9%	11,8%	0	7,2%
	Üniversite	Sayı	2	0	16	4	9	12	2	45
		% Güç	4,4%	0	35,6%	8,9%	20,0%	26,7%	4,4%	100,0%
		% Eğtm	2,6%	0	3,8%	2,2%	2,4%	4,4%	22,2%	3,2%
	Bürokratlar	Sayı	1	0	8	5	8	6	0	28
		% Güç	3,6%	0	28,6%	17,9%	28,6%	21,4%	0	100,0%
		% Eğtm	1,3%	0	1,9%	2,7%	2,1%	2,2%	0	2,0%
	Medya	Sayı	2	1	34	20	30	23	0	110
		% Güç	1,8%	,9%	30,9%	18,2%	27,3%	20,9%	0	100,0%
		% Eğtm	2,6%	1,6%	8,0%	10,9%	7,9%	8,5%	0	7,8%
	Yargı	Sayı	0	0	3	5	5	5	0	18
		% Güç	0	0	16,7%	27,8%	27,8%	27,8%	0	100,0%
		% Eğtm	0	0	0,7%	2,7%	1,3%	1,8%	0	1,3%
	Tarikatlar	Sayı	0	3	12	6	24	21	1	67
		% Güç	0	4,5%	17,9%	9,0%	35,8%	31,3%	1,5%	100,0%
		% Eğtm	0	4,9%	2,8%	3,3%	6,3%	7,7%	11,1%	4,8%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	0	1	0	1	1	0	3
		% Güç	0	0	33,3%	0	33,3%	33,3%	0	100,0%
		% Eğtm	0	0	0,2%	0	0,3%	0,4%	0	0,2%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	1	0	12	5	16	15	0	49
		% Güç	2,0%	0	24,5%	10,2%	32,7%	30,6%	0	100,0%
		% Eğtm	1,3%	0	2,8%	2,7%	4,2%	5,5%	0	3,5%
	Fikri yok	Sayı	3	1	0	0	0	0	0	4
		% Güç	75,0%	25,0%	0	0	0	0	0	100,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	% Eğtm	3,9%	1,6%	0	0	0	0	0	0,3%
Toplam	Sayı	76	61	423	184	382	272	9	1407
	% Güç	5,4%	4,3%	30,1%	13,1%	27,1%	19,3%	0,6%	100,0%
	% Eğtm	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tablo 23'te sergilenen istatistikî bulgular, bireylerin toplumsal güç algılamaları ile eğitim düzeyi arasında oldukça anlamlı ve pozitif yönde bir nedensellik bağı olduğunu göstermektedir. Bir başka tabirle bireylerin toplumdaki en etkili güç gruplarına yönelik düşünceleri, eğitim düzeylerine bağlı olarak oldukça anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Bu farklılaşma, Tablo 24'te sergilenen bulgulardan daha net bir şekilde anlaşılabilir: Okuma yazması olmayan bireylere göre toplumsal kararların alınmasında, toplumun rotasının ve bireylerin uyacakları kuralların belirlenmesinde etkili elit grubu politikacılarıdır. İkinci en güçlü ve en etkili toplumsal grup ise askeri elitlerdir. Üçüncü sırayı ise yüzde 2,6 gibi son derece düşük oranlarla üniversite hocaları ve medya elitleri paylaşmaktadır.

Öte yandan en eğitilmiş toplum kesimlerinin güç hiyerarşisinin tepesini de yine siyasi elitler oluşturur. Bununla birlikte yüksek lisans ve doktora düzeyinde eğitilmiş olan bireyler siyasi elitlere, okuma yazması olmayan bireylerden yaklaşık yüzde 10 daha az değer atfetmektedirler. Toplumda, eğitim düzeyi en yüksek bireyler açısından en güçlü toplum kesimleri arasında ikinci sırayı, üniversite hocaları ve sendikalar paylaşmaktadır. Üçüncü sırada ise tarikatların gücüne vurgu yapılmaktadır.

Öte yandan, tarikatların toplumdaki etkili gücüne vurgu yapan bireyler arasında, en yüksek eğitim düzeyine sahip (üniversite mezunları ve lisansüstü eğitim yapmış) bireylerin başı çekiyor olması da son derece manidar görünmektedir. Yine benzer şekilde sendikalara en yüksek gücü de eğitim düzeyi en yüksek bireyler atfetmektedir. Sosyal bilimciler tarafından dördüncü güç olarak tanımlanan medyanın gücüne yönelik algıda, eğitim düzeyine bağlı kayda değer bir farklılaşma gözlemlenmemektedir. Bununla birlikte, medya en yüksek güç ortaokul mezunları ve üniversite mezunları tarafından atfedilmektedir. Öte yandan geleneksel güç piramidinin tepesini oluşturan siyasi elitlere en yüksek güç atfı toplumun en düşük eğitim düzeyine sahip bireylerinden, yani okuma-yazma bilmeyenler ile yalnızca okur-yazar durumdaki bireylerden gelmektedir.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Ordu kurumu ve askeri elitlerin toplumsal gücüne dair değerlendirmeler de eğitim düzeyine bağlı son derece anlamlı farklılıklar göze çarpar. Daha net bir anlatımla, eğitim düzeyi arttıkça askeri elitlere atfedilen güçte de önemli ölçüde azalma göze çarpmaktadır. Bu kuralı lise mezunları bozmaktadır. Fakat askerlere en az güç atfeden kesimi, toplumun en yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerinin oluşturması da dikkatlerden kaçmamaktadır. İşadamlarının gücüne yönelik algıda ise durum büyük ölçüde tersinedir. Bir başka anlatımla, eğitim düzeyi arttıkça, işadamlarına atfedilen güç de büyük oranda artmaktadır. Örneğin, ilkokul mezunlarının yalnızca yüzde 5'i işadamlarının önemli bir toplumsal güç grubu olduğunu belirtirken; bu oran üniversite mezunları arasında neredeyse ikiye katlanarak yüzde 12'yi bulmaktadır.

Tablo 25: İkinci Güçlü Elit Grubu Algısı ile Eğitim Durumu Arasındaki İlişki

		Value
Nominal by Nominal	Phi	0,340
	Cramer's V	0,139
	Contingency Coefficient	0,322
N		1407

Tablo 26: Eğitim Seviyesine Göre İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

		EĞİTİM								Toplam
		Okuma-yazma yok	Okur-yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Lisansüstü eğitim		
İKİNCİ GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	29	11	100	29	44	19	1	233
		% İkinci güçlü	12,4%	4,7%	42,9%	12,4%	18,9%	8,2%	0,4%	100,0%
		% Eğitim	38,2%	18,0%	23,6%	15,8%	11,5%	7,0%	11,1%	16,6%
Sendikalar		Sayı	2	4	12	5	10	3	0	36
		İkinci güçlü	5,6%	11,1%	33,3%	13,9%	27,8%	8,3%	0	100,0%
		Eğitim	2,6%	6,6%	2,8%	2,7%	2,6%	1,1%	0	2,6%
Politikacılar		Sayı	5	7	63	32	61	43	0	211
		İkinci güçlü	2,4%	3,3%	29,9%	15,2%	28,9%	20,4%	0	100,0%
		Eğitim	6,6%	11,5%	14,9%	17,4%	16,0%	15,8%	0	15,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Askerler	Sayı	25	22	91	44	72	45	2	301
	İkinci güçlü	8,3%	7,3%	30,2%	14,6%	23,9%	15,0%	0,7%	100,0%
	Eğtm	32,9%	36,1%	21,5%	23,9%	18,8%	16,5%	22,2%	21,4%
İşadamları	Sayı	7	7	39	20	58	50	1	182
	İkinci güçlü	3,8%	3,8%	21,4%	11,0%	31,9%	27,5%	0,5%	100,0%
	Eğtm	9,2%	11,5%	9,2%	10,9%	15,2%	18,4%	11,1%	12,9%
Üniversite	Sayı	1	2	19	9	26	13	1	71
	İkinci güçlü	1,4%	2,8%	26,8%	12,7%	36,6%	18,3%	1,4%	100,0%
	Eğtm	1,3%	3,3%	4,5%	4,9%	6,8%	4,8%	11,1%	5,0%
Bürokratlar	Sayı	1	0	18	8	15	21	0	63
	İkinci güçlü	1,6%	0	28,6%	12,7%	23,8%	33,3%	0	100,0%
	Eğtm	1,3%	0	4,3%	4,3%	3,9%	7,7%	0	4,5%
Medya	Sayı	4	3	42	16	50	44	2	161
	İkinci güçlü	2,5%	1,9%	26,1%	9,9%	31,1%	27,3%	1,2%	100,0%
	Eğtm	5,3%	4,9%	9,9%	8,7%	13,1%	16,2%	22,2%	11,4%
Yargı	Sayı	2	0	15	6	25	13	1	62
	İkinci güçlü	3,2%	0	24,2%	9,7%	40,3%	21,0%	1,6%	100,0%
	Eğtm	2,6%	0	3,5%	3,3%	6,5%	4,8%	11,1%	4,4%
Tarikatlar	Sayı	0	3	18	10	15	16	0	62
	İkinci güçlü	0	4,8%	29,0%	16,1%	24,2%	25,8%	0	100,0%
	Eğtm	0	4,9%	4,3%	5,4%	3,9%	5,9%	0	4,4%
Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	0	2	0	2	0	0	4
	İkinci güçlü	0	0	50,0%	0	50,0%	0	0	100,0%
	Eğtm	0	0	0,5%	0	0,5%	0	0	0,3%
Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	2	3	5	4	5	1	20
	İkinci güçlü	0	10,0%	15,0%	25,0%	20,0%	25,0%	5,0%	100,0%
	Eğtm	0	3,3%	0,7%	2,7%	1,0%	1,8%	11,1%	1,4%
Kürtler-PKK sempatanları	Sayı	0	0	1	0	0	0	0	1
	İkinci güçlü	0	0	100,0%	0	0	0	0	100,0%
	Eğtm	0	0	0,2%	0	0	0	0	0,1%
Toplam	Sayı	76	61	423	184	382	272	9	1407
	İkinci güçlü	5,4%	4,3%	30,1%	13,1%	27,1%	19,3%	0,6%	100,0%
	Eğtm	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Halkın ikinci önemli elit gruplarına yönelik değerlendirmeleri ile görüşülen bireylerin eğitim durumları arasındaki ilişkiye dair istatistiksel veriler de en önemli elit grubuna dair bulgularla paralellik arz etmektedir. Tablo 5'te de görüldüğü gibi, bireylerin toplumsal güç algılamaları ile eğitim durumları

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

arasında orta düzeyde ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Daha net bir anlatımla, bireylerin toplumsal kesimlerin güçlerine yönelik değerlendirmeleri, büyük ölçüde eğitim durumlarına bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.

Bu farklılaşmanın boyutları ise Tablo 26'da detaylı bir şekilde analiz edilebilir: Eğitim düzeyin en düşük bireylere göre toplumdaki en etkili elit grupları sıralamasında ilk dört sıra askerler, işadamları, politikacılar ve medya elitlerinden oluşmaktadır. En yüksek eğitilmiş bireylere göre ise ikinci güçlü elit grupları sıralamasında başı askeri elitler çekmekte, hemen onların ardından ise medya elitleri gelmektedir. Üniversite hocaları, işadamları ve yargı elitleri ile dış güçlere atfedilen güç oranı ise aynı düzeydedir. Üniversite mezunlarının bu bağlamdaki güç piramidinde ise işadamları yani ekonomi elitleri ilk sırada yer alır. Onları sırasıyla askerler, medya elitleri ve siyasi elitler takip eder.

Tablo 27: Üçüncü Güçlü Elit Grubu Algısı ile Eğitim Durumu Arasındaki İlişki

		Value
Nominal by Nominal	Phi	0,333
	Cramer's V	0,136
	Contingency Coefficient	0,316
N		1407

Tablo 28: Eğitim Seviyesine Göre 3. Derecede Güçlü Elit Grupları

		EĞİTİM								Toplam
		Okuma-yazma yok	Okur-yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite	Lisans üstü eğitim		
3. GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	35	23	164	50	95	36	1	404
		% 3. güçlü	8,7%	5,7%	40,6%	12,4%	23,5%	8,9%	0,2%	100,0%
		% Eğtm	46,1%	37,7%	38,8%	27,2%	24,9%	13,2%	11,1%	28,7%
	Sendikalar	Sayı	2	3	10	6	9	5	0	35
		% 3. güçlü	5,7%	8,6%	28,6%	17,1%	25,7%	14,3%	0	100,0%
		Eğtm	2,6%	4,9%	2,4%	3,3%	2,4%	1,8%	0	2,5%
	Politikacılar	Sayı	5	2	23	11	31	19	0	91
		% 3. güçlü	5,5%	2,2%	25,3%	12,1%	34,1%	20,9%	0	100,0%
		Eğtm	6,6%	3,3%	5,4%	6,0%	8,1%	7,0%	0	6,5%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Askerler	Sayı	2	4	28	14	21	27	1	97
		% 3. güçlü	2,1%	4,1%	28,9%	14,4%	21,6%	27,8%	1,0%	100,0%
		Eğtm	2,6%	6,6%	6,6%	7,6%	5,5%	9,9%	11,1%	6,9%
	İşadamları	Sayı	9	10	46	34	54	48	1	202
		% 3. güçlü	4,5%	5,0%	22,8%	16,8%	26,7%	23,8%	0,5%	100,0%
		Eğtm	11,8%	16,4%	10,9%	18,5%	14,1%	17,6%	11,1%	14,4%
	Üniversite	Sayı	5	3	24	15	25	12	1	85
		% 3. güçlü	5,9%	3,5%	28,2%	17,6%	29,4%	14,1%	1,2%	100,0%
		Eğtm	6,6%	4,9%	5,7%	8,2%	6,5%	4,4%	11,1%	6,0%
	Bürokratlar	Sayı	6	4	21	9	30	24	2	96
		% 3. güçlü	6,3%	4,2%	21,9%	9,4%	31,3%	25,0%	2,1%	100,0%
		Eğtm	7,9%	6,6%	5,0%	4,9%	7,9%	8,8%	22,2%	6,8%
	Medya	Sayı	4	6	60	24	71	58	1	224
		% 3. güçlü	1,8%	2,7%	26,8%	10,7%	31,7%	25,9%	0,4%	100,0%
		Eğtm	5,3%	9,8%	14,2%	13,0%	18,6%	21,3%	11,1%	15,9%
	Yargı	Sayı	3	3	28	9	22	16	1	82
		% 3. güçlü	3,7%	3,7%	34,1%	11,0%	26,8%	19,5%	1,2%	100,0%
		Eğtm	3,9%	4,9%	6,6%	4,9%	5,8%	5,9%	11,1%	5,8%
	Tarikatlar	Sayı	2	3	17	9	17	25	0	73
		% 3. güçlü	2,7%	4,1%	23,3%	12,3%	23,3%	34,2%	0	100,0%
		% Eğtm	2,6%	4,9%	4,0%	4,9%	4,5%	9,2%	0	5,2%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	0	1	1	2	2	1	7
		% 3. güçlü	0	0	14,3%	14,3%	28,6%	28,6%	14,3%	100,0%
		Eğtm	0	0	0,2%	0,5%	0,5%	0,7%	11,1%	0,5%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	3	0	1	1	4	0	0	9
		% 3. güçlü	33,3%	0	11,1%	11,1%	44,4%	0	0	100,0%
		Eğtm	3,9%	0	0,2%	,05%	1,0%	0	0	,6%
	Mafya	Sayı	0	0	0	1	1	0	0	2
		% 3. güçlü	0	0	0	50,0%	50,0%	0	0	100,0%
		Eğtm	0	0	0	0,5%	0,3%	0	0	0,1%
Toplam		Sayı	76	61	423	184	382	272	9	1407
		% 3. güçlü	5,4%	4,3%	30,1%	13,1%	27,1%	19,3%	0,6%	100,0%
		% Eğtm	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bireylerin eğitim düzeyleri ile toplumsal güce dair algı ve değerlendirmeleri arasındaki ilişkiye daha bir netlik kazandırabilmek amacıyla, bireylerin üçüncü derecede önem attedikleri elit grupları da araştırma kapsamında incelendi. Tablo 27'deki istatistiksel veriler, toplumdaki en güçlü ve ikinci derecede güçlü elit

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

gruplarına yönelik bulguları destekler doğrultudadır. Daha net bir anlatımla, bireylerin eğitim düzeylerin ile üçüncü derecede etkili toplumsal gruplara yönelik algılamaları arasında pozitif yönde ve yadsınamayacak düzeyde yüksek düzeyde bir ilişki bulunmaktadır.

Bu ilişkinin detayları Tablo 28'de daha net bir şekilde görülebilir. Öncelikle toplumun en az eğitilmiş kesimlerinin algı ve değerlendirmelerine bir göz atmak gerekirse: Okuma yazması olmayan bireylere göre toplumdaki en etkili elit gruplarının başında işadamları gelmektedir. Onları bürokratlar, üniversite hocaları ve politikacılar izlemektedir. Buna karşı üniversite mezunlarının üçüncü derecede etkili toplumsal güçlere dair hiyerarşik sıralamanın başında medya elitleri yer almaktadır. Bunları ise sırasıyla ekonomi elitleri, askeri elitler ve siyasi elitler takip etmektedir.

5.5. Türk Toplumunda Sosyal Ekonomik Durum Bağlamında İktidarın Dağılımı

Sosyolojik araştırmalarda ve karşılaştırmalı sosyolojik analizlerde sıklıkla kullanılan bir başka önemli toplumsal olgu da bireylerin sosyo ekonomik durumlarıdır. Bu araştırmada da halkın, toplumsal gücün dağılımına yönelik algı ve düşünceleri analiz edilirken, sosyal ekonomik durum değişkeninden de yararlanıldı. Bir başka ifadeyle araştırmanın bu bölümünde, bireylerin sosyal ekonomik durumlarının, onların güce dair algılamalarında bir farklılığa yol açıp açmadığı araştırıldı.

Tablo 29: En Güçlü Elit Grubu Algısı ile Ekonomik Durum Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,183	0,497
	Cramer's V	0,092	0,497
	Contingency Coefficient	0,180	0,497
N		1414	

Tablo 30: Sosyal Ekonomik Durum Temelinde Güçlü Elit Grupları

		Sayı	Ekonomik Durum					Toplam
			Çok zengin	Zengin	Orta	Fakir	Çok fakir	
GÜÇLÜ	Cevapsız	Sayı	0	0	42	17	5	64

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

ELİT GRUBU		% Güç	0	0	65,6%	26,6%	7,8%	100,0%
		% Ekonomi	0	0	4,4%	5,2%	5,8%	4,5%
	Sendikalar	Sayı	0	1	28	6	3	38
		% Güç	0	2,6%	73,7%	15,8%	7,9%	100,0%
		% Ekonomi	0	2,7%	2,9%	1,8%	3,5%	2,7%
	Politikacılar	Sayı	3	14	438	170	42	667
		% Güç	0,4%	2,1%	65,7%	25,5%	6,3%	100,0%
		% Ekonomi	60,0%	37,8%	45,7%	51,8%	48,8%	47,2%
	Askerler	Sayı	0	3	156	49	13	221
		% Güç	0	1,4%	70,6%	22,2%	5,9%	100,0%
		% Ekonomi	0	8,1%	16,3%	14,9%	15,1%	15,6%
	İşadamları	Sayı	1	4	70	19	5	99
		% Güç	1,0%	4,0%	70,7%	19,2%	5,1%	100,0%
		% Ekonomi	20,0%	10,8%	7,3%	5,8%	5,8%	7,0%
	Üniversite	Sayı	0	2	34	7	2	45
		% Güç	0	4,4%	75,6%	15,6%	4,4%	100,0%
		% Ekonomi	0	5,4%	3,5%	2,1%	2,3%	3,2%
	Bürokratlar	Sayı	0	0	24	3	1	28
		% Güç	0	0	85,7%	10,7%	3,6%	100,0%
		% Ekonomi	0	0	2,5%	0,9%	1,2%	2,0%
	Medya	Sayı	0	4	74	24	8	110
		% Güç	0	3,6%	67,3%	21,8%	7,3%	100,0%
		% Ekonomi	0	10,8%	7,7%	7,3%	9,3%	7,8%
	Yargı	Sayı	0	2	14	3	0	19
		% Güç	0	10,5%	73,7%	15,8%	0	100,0%
		% Ekonomi	0	5,4%	1,5%	0,9%	0	1,3%
	Tarikatlar	Sayı	1	3	47	14	2	67
		% Güç	1,5%	4,5%	70,1%	20,9%	3,0%	100,0%
		% Ekonomi	20,0%	8,1%	4,9%	4,3%	2,3%	4,7%
	Sivil	Sayı	0	0	3	0	0	3

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	toplum kuruluşları	% Güç	0	0	100,0%	0	0	100,0%
		% Ekonomi	0	0	0,3%	0	0	0,2%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	4	27	13	5	49
		% Güç	0	8,2%	55,1%	26,5%	10,2%	100,0%
	Fikri yok	% Ekonomi	0	10,8%	2,8%	4,0%	5,8%	3,5%
		Sayı	0	0	1	3	0	4
		% Güç	0	0	25,0%	75,0%	0	100,0%
	Toplam	% Ekonomi	0	0	0,1%	0,9%	0	0,3%
		Sayı	5	37	958	328	86	1414
% Güç		0,4%	2,6%	67,8%	23,2%	6,1%	100,0%	
	% Ekonomi	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	

Tablo 29'da sergilenen istatistiksel bulgular, bireylerin sosyal ekonomik durumları ile güce dair algılamaları arasında, düşük düzeyde de olsa anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu gözler önüne sermektedir. Tablo 30'da da görüldüğü gibi toplumun en zenginlerine göre, toplumda üç önemli elit grubu vardır. Bunlar siyasi elitler, işadamları ve tarikatlardır. Zenginlerin güç piramidinin tepesinde de yine siyasi elitler yer alır. Politikacıları ise işadamları, medya ve başını Amerika'nın çektiği dış güçler takip eder.

Toplumların en fakirlerinin güç piramidi ise en zenginlerinden daha plüralist bir görünüm sergiler. Onlara göre toplumdaki en güçlü elit grubu siyasi elitlerdir. Fakat ikinci ve üçüncü sıradaki güç merkezlerine gelindiğinde durum farklılaşır. Daha net bir anlatımla toplumun en fakir kesimine göre ikinci etkili ve önemli elit grubu askeri elitlerdir. Üçüncü sırada ise medya yer alır. Medyanın hemen ardından ise işadamları ve dış güçler sıralamadaki yerini alır.

Öte yandan konu, elit gruplarına atfedilen güç bağlamında değerlendirildiğinde de son derece anlamlı bulgularla karşılaşılır. Tablo 30'da da görüldüğü gibi, askeri elitlere en yüksek güç, ekonomik açıdan orta sınıf mensuplarınca atfedilirken; üst sınıflar askerleri, güçlü ve toplumsal kararların şekillenmesinde etkili bir toplumsal grup olarak kabul etmezler. Medya konusunda da benzer bir durum göze çarpar: Üst sınıf mensuplarına göre medya elitlerinin toplumsal yapı içinde neredeyse hiçbir gücü bulunmamaktadır. Buna karşın medyaya en yüksek gücü orta sınıf mensupları atfederler. İşadamları ile

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

ABD'nin başı çektiği dış ülkelere dair değerlendirmelerde de yine aynı tablo ile karşılaşılır.

Tablo 31: İkinci Güçlü Elit Grubu Algısı ile Ekonomik Durum Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,230	0,008
	Cramer's V	0,115	0,008
	Contingency Coefficient	0,224	0,008
N		1414	

Tablo 32: Sosyal Ekonomik Durum Temelinde İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

		Ekonomik Durum					Toplam	
			Çok zengin	Zengin	Orta	Fakir	Çok fakir	
İKİNCİ GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	0	3	142	67	23	235
		% İkinci güçlü	0	1,3%	60,4%	28,5%	9,8%	100,0%
		Ekonomi	0	8,1%	14,8%	20,4%	26,7%	16,6%
	Sendikalar	Sayı	0	1	24	9	3	37
		% İkinci güçlü	0	2,7%	64,9%	24,3%	8,1%	100,0%
		Ekonomi	0	2,7%	2,5%	2,7%	3,5%	2,6%
	Politikacılar	Sayı	1	3	153	39	13	209
		% İkinci güçlü	0,5%	1,4%	73,2%	18,7%	6,2%	100,0%
		Ekonomi	20,0%	8,1%	16,0%	11,9%	15,1%	14,8%
	Askerler	Sayı	0	5	204	70	21	300
		% İkinci güçlü	0	1,7%	68,0%	23,3%	7,0%	100,0%
		Ekonomi	0	13,5%	21,3%	21,3%	24,4%	21,2%
	İşadamları	Sayı	1	13	118	44	9	185
		% İkinci güçlü	0	7,0%	63,8%	23,8%	4,9%	100,0%
		Ekonomi	20,0%	35,1%	12,3%	13,4%	10,5%	13,1%
	Üniversite	Sayı	0	2	49	18	1	70
		% İkinci güçlü	0	2,9%	70,0%	25,7%	1,4%	100,0%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		Ekonomi	0	5,4%	5,1%	5,5%	1,2%	5,0%
	Bürokratlar	Sayı	2	1	50	10	1	64
		% İkinci güçlü	3,1%	1,6%	78,1%	15,6%	1,6%	100,0%
		Ekonomi	40,0%	2,7%	5,2%	3,0%	1,2%	4,5%
	Medya	Sayı	1	2	117	38	4	162
		% İkinci güçlü	0,6%	1,2%	72,2%	23,5%	2,5%	100,0%
		Ekonomi	20,0%	5,4%	12,2%	11,6%	4,7%	11,5%
	Yargı	Sayı	0	2	45	14	4	65
		% İkinci güçlü	0	3,1%	69,2%	21,5%	6,2%	100,0%
		Ekonomi	0	5,4%	4,7%	4,3%	4,7%	4,6%
	Tarikatlar	Sayı	0	5	39	13	5	62
		% İkinci güçlü	0	8,1%	62,9%	21,0%	8,1%	100,0%
		Ekonomi	0	13,5%	4,1%	4,0%	5,8%	4,4%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	0	3	0	1	4
		% İkinci güçlü	0	0	75,0%	0	25,0%	100,0%
		Ekonomi	0	0	0,3%	0	1,2%	0,3%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	0	13	6	1	20
		% İkinci güçlü	0	0	65,0%	30,0%	5,0%	100,0%
		Ekonomi	0	0	1,4%	1,8%	1,2%	1,4%
	Kürtler-PKK sempatanları	Sayı	0	0	1	0	0	1
		% İkinci güçlü	0	0	100,0%	0	0	100,0%
		Ekonomi	0	0	0,1%	0	0	0,1%
Toplam		Sayı	5	37	958	328	86	1414
		% İkinci güçlü	0,4%	2,6%	67,8%	23,2%	6,1%	100,0%
		% Ekonomi	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İkinci derecede güçlü elit gruplarına dair algı ile sosyal ekonomik durum arasındaki ilişkiye dair analizler, ekonomik duruma bağlı güç algılarına dair daha net bir tablo ortaya koyar. Tablo 31’de de görüldüğü gibi, bireylerin ekonomik konumları ile ikinci güçlü elit gruplarına ilişkin düşünceleri arasında yadsınamayacak düzeyde anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki vardır.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo 32'de ise bu ilişkinin detayları net bir şekilde görülür: Toplumsal yapı içinde en zengin konumdaki bireylere göre ikinci güçlü elit grupları arasında başı bürokratik elitler çeker. Onları ise aynı oranlarla işadamları medya ve siyasi elitler izler. En fakirlerin toplumsal güç algısı ise en zenginlerin güç algılarından tamamen farklıdır. En yoksul bireylere göre toplumdaki ikinci derecede güçlü elit grupları sıralamasında, en güçlü toplumsal kesimi askeri elitler oluşturur. İkinci sırayı politikacılar alırken, üçüncü sırada işadamları ve dördüncü sırada tarikatlar yer alır.

Tablo 33: Üçüncü Güçlü Elit Grubu Algısı ile Ekonomik Durum Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,246	0,001
	Cramer's V	0,123	0,001
	Contingency Coefficient	0,239	0,001
N		1414	

Tablo 34: Sosyal Ekonomik Durum Temelinde 3. Derecede Güçlü Elit Grupları

		Ekonomik Durum					Toplam
		Çok zengin	Zengin	Orta	Fakir	Çok fakir	
	Sayı	1	5	253	117	33	409
	% 3. güç	0,2%	1,2%	61,9%	28,6%	8,1%	100,0%
	% Ekonomi	20,0%	13,5%	26,4%	35,7%	38,4%	28,9%
	Sayı	0	1	20	8	6	35
	% 3. güç	0	2,9%	57,1%	22,9%	17,1%	100,0%
	Ekonomi	0	2,7%	2,1%	2,4%	7,0%	2,5%
	Sayı	0	5	67	15	5	92
	% 3. güç	0	5,4%	72,8%	16,3%	5,4%	100,0%
	Ekonomi	0	13,5%	7,0%	4,6%	5,8%	6,5%
	Sayı	3	5	66	16	6	96
	% 3. güç	3,1%	5,2%	68,8%	16,7%	6,3%	100,0%
	Ekonomi	60,0%	13,5%	6,9%	4,9%	7,0%	6,8%
	Sayı	1	9	136	40	15	201

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

		% 3. güç	0,5%	4,5%	67,7%	19,9%	7,5%	100,0%
		Ekonomi	20,0%	24,3%	14,2%	12,2%	17,4%	14,2%
		Sayı	0	3	65	15	3	86
		% 3. güç	0	3,5%	75,6%	17,4%	3,5%	100,0%
		Ekonomi	0	8,1%	6,8%	4,6%	3,5%	6,1%
		Sayı	0	1	67	28	1	97
		% 3. güç	0	1,0%	69,1%	28,9%	1,0%	100,0%
		Ekonomi	0	2,7%	7,0%	8,5%	1,2%	6,9%
		Sayı	0	6	165	42	11	224
		% 3. güç	0	2,7%	73,7%	18,8%	4,9%	100,0%
		Ekonomi	0	16,2%	17,2%	12,8%	12,8%	15,8%
		Sayı	0	0	62	18	3	83
		% 3. güç	0	0	74,7%	21,7%	3,6%	100,0%
		Ekonomi	0	0	6,5%	5,5%	3,5%	5,9%
		Sayı	0	2	47	22	2	73
		% 3. güç	0	2,7%	64,4%	30,1%	2,7%	100,0%
		Ekonomi	0	5,4%	4,9%	6,7%	2,3%	5,2%
		Sayı	0	0	6	1	0	7
		% 3. güç	0	0	85,7%	14,3%	0	100,0%
		% Ekonomi	0	0	0,6%	0,3%	0	0,5%
		Sayı	0	0	3	5	1	9
		% 3. güç	0	0	33,3%	55,6%	11,1%	100,0%
		Ekonomi	0	0	0,3%	1,5%	1,2%	0,6%
		Sayı	0	0	1	1	0	2
		% 3. güç	0	0	50,0%	50,0%	0	100,0%
		Ekonomi	0	0	0,1%	0,3%	0	0,1%
		Sayı	5	37	958	328	86	1414
		% 3. güç	0,4%	2,6%	67,8%	23,2%	6,1%	100,0%
		% Ekonomi	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Öteki değişkenlere yönelik analizlerde olduğu gibi bu konuda da bireylerin, toplumsal hayatta üçüncü derecede belirleyici durumda olan elit gruplarına dair algı ve düşünceleri ile ekonomik durumları arasındaki ilişkinin de incelenmesi gerekir. Tablo 33'teki bulgular, ekonomik durum ile bireylerin üçüncü derecede etkili güç algısı arasında da pozitif yönde ve oldukça anlamlı düzeyde bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Söz konusu ilişkinin boyutları ise Tablo 34’te ayrıntılı olarak gözlemlenebilir: En zenginlere göre toplumda üçüncü derecede güçlü iki elit grubu vardır. Bunların başında askeri elitler gelirken onları ekonomi elitleri izler. En yoksulların toplumsal güç algıları ise son derece plüralist bir görünüm sergiler. Onlara göre toplumsal hayatta üçüncü derecede en güçlü elit grubu işadamlarıdır. Ekonomi elitlerinin ardından ikinci sırayı medya elitleri işgal eder. Üçüncü sırayı ise aynı oranlarla askerler ve sendikalar paylaşmaktadır.

5.6. Türk Toplumunda Sosyal Kültürel Durum Temelinde İktidarın Dağılımı

Halkın, toplumsal yapıda iktidarın dağılımına ilişkin düşüncelerinin ve iktidar seçkinlerine yönelik algılamalarının araştırıldığı bu çalışmada dikkate alınan son değişken ise bireylerin sosyal kültürel durumlarıdır. Özellikle bireylerin toplumsal sınıf konumlarının temel alındığı araştırmalarda, sosyal ekonomik durum ve sosyal kültürel durumun ayrı ayrı değerlendirilmesi geleneği oldukça yaygındır. Bu çalışmada da aynı gelenek takip edildi. Bir önceki bölümde gerçekleştirilen sosyal ekonomik duruma bağlı analizlere ek olarak, bu bölümde de bireyleri sosyal kültürel durumları temel bağımsız değişken olarak analizlerde kullanıldı. Daha net bir anlatımla araştırmanın bu bölümünde, bireylerin toplumsal gücün dağılımına ilişkin görüşleri ve iktidar seçkinlerine dair algılarının, onların sosyal kültürel durumları ile ilişkili olarak bir değişim gösterip göstermediği hususu araştırıldı.

Tablo 35: En Güçlü Elit Grubu Algısı ile Sosyal Kültürel Durum Arasındaki İlişki

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	0,221	0,026
	Cramer's V	0,110	0,026
	Contingency Coefficient	0,216	0,026
N		1408	

Tablo 36: Sosyal Kültürel Durum Temelinde En Güçlü Elit Grupları

		Sosyal Kültürel Durum					Toplam	
		Üst	Ortanın üstü	Orta	Ortanın altı	Alt		
GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	0	5	37	13	6	61
		% Güç	0	8,2%	60,7%	21,3%	9,8%	100,0%
		% Sos.kül.	0	1,9%	4,3%	8,8%	8,8%	4,3%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Sendikalar	Sayı	2	12	21	1	3	39
		% Güç	5,1%	30,8%	53,8%	2,6%	7,7%	100,0%
		% Sos.kül.	2,9%	4,4%	2,5%	0,7%	4,4%	2,8%
	Politikacılar	Sayı	34	115	407	77	32	665
		% Güç	5,1%	17,3%	61,2%	11,6%	4,8%	100,0%
		% Sos.kül.	49,3%	42,6%	47,7%	52,0%	47,1%	47,2%
	Askerler	Sayı	6	40	135	23	14	218
		% Güç	2,8%	18,3%	61,9%	10,6%	6,4%	100,0%
		% Sos.kül.	8,7%	14,8%	15,8%	15,5%	20,6%	15,5%
	İşadamları	Sayı	7	31	50	10	3	101
		% Güç	6,9%	30,7%	49,5%	9,9%	3,0%	100,0%
		% Sos.kül.	10,1%	11,5%	5,9%	6,8%	4,4%	7,2%
	Üniversite	Sayı	2	7	29	3	4	45
		% Güç	4,4%	15,6%	64,4%	6,7%	8,9%	100,0%
		% Sos.kül.	2,9%	2,6%	3,4%	2,0%	5,9%	3,2%
	Bürokratlar	Sayı	2	8	17	1	0	28
		% Güç	7,1%	28,6%	60,7%	3,6%	0	100,0%
		% Sos.kül.	2,9%	3,0%	2,0%	0,7%	0	2,0%
	Medya	Sayı	4	20	76	8	2	110
		% Güç	3,6%	18,2%	69,1%	7,3%	1,8%	100,0%
		% Sos.kül.	5,8%	7,4%	8,9%	5,4%	2,9%	7,8%
	Yargı	Sayı	1	5	12	1	0	19
		% Güç	5,3%	26,3%	63,2%	5,3%	0	100,0%
		% Sos.kül.	1,4%	1,9%	1,4%	0,7%	0	1,3%
Tarikatlar	Sayı	8	17	36	5	1	67	
	% Güç	11,9%	25,4%	53,7%	7,5%	1,5%	100,0%	
	% Sos.kül.	11,6%	6,3%	4,2%	3,4%	1,5%	4,8%	
Sivil toplum kuruluşları	Sayı	0	0	3	0	0	3	
	% Güç	0	0	100,0%	0	0	100,0%	
	% Sos.kül.	0	0	0,4%	0	0	0,2%	
Dış ülkeler-ABD	Sayı	3	10	26	6	3	48	
	% Güç	6,3%	20,8%	54,2%	12,5%	6,3%	100,0%	
	% Sos.kül.	4,3%	3,7%	3,0%	4,1%	4,4%	3,4%	
Fikri yok	Sayı	0	0	4	0	0	4	
	% Güç	0	0	100,0%	0	0	100,0%	
	% Sos.kül.	0	0	0,5%	0	0	0,3%	
Toplam	Sayı	69	270	853	148	68	1408	
	% Güç	4,9%	19,2%	60,6%	10,5%	4,8%	100,0%	

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	% Sos.kül.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
--	------------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

Bulgular, bireylerin güç ve iktidar seçkinlerine dair algıları ile sosyal kültürel konumları arasında anlamlı yok sayılamayacak kadar güçlü ilişkilerin olduğuna dikkat çekmektedir. Tablo 35'teki istatistikî veriler ise bu ilişkinin pozitif yönde olduğunu göstermektedir.

Tablo 36'da ise bu ilişkinin detayları sergilenmektedir: Sosyal kültürel açıdan en üst toplumsal kesimlere göre, toplumsal yapı içindeki en güçlü elit grubu siyasi elitlerdir. Onları yaklaşık yüzde 12'lik oranla tarikatlar takip eder. Üçüncü sırada yaklaşık yüzde 10'luk oranla işadamları yer alırken, dördüncü sırayı yüzde 9'luk oranla askeri elitler işgal ederler. Alt sınıfların düşündüğü toplumsal güç piramidi ise üst sınıflarınkinden biraz daha farklıdır. Daha net bir anlatımla, üst sınıflarda olduğu gibi piramidin zirvesinde siyasi elitler yer alsa da onları, oldukça yüksek bir oranla askeri elitler izler. Üçüncü sırada üniversite hocaları yer alırken, dördüncü sırayı sendikalar, dış güçler ve işadamları paylaşırlar.

Orta sınıfların güç piramidi ise çok daha plüralist bir görünüm sergiler. Onlara göre toplumsal güç çok sayıda elit grubu arasında paylaşılmıştır. Fakat bu paylaşımında en yüksek pay, yaklaşık yüzde 48'lik oranla siyasi elitlere düşer. İkinci sırada askerler yer alır. Hemen ardından medya gelirken, dördüncü sırada ise işadamları kendilerine yer bulur.

Tablo 37: İkinci Güçlü Elit Grubu Algısı ile Sosyal Kültürel Durum Arasındaki İlişki

		Value
Nominal by Nominal	Phi	0,257
	Cramer's V	0,128
	Contingency Coefficient	0,249
N		1408

Öte yandan toplumsal güç hiyerarşisi içinde politikacılara en yüksek güç, orta ve ortanın üstü sınıf mensuplarınca atfedilirken; en düşük güç alt ve üst sınıf mensupların tarafından atfedilir. Askerlerin, işadamlarını ve medyanın gücüne yönelik algılamalarda da benzer görünümle karşılaşılır.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo 38: Sosyal Kültürel Durum Temelinde İkinci Derecede Güçlü Elit Grupları

		Sosyal Kültürel Durum						Toplam
		Üst	Ortanın üstü	Orta	Ortanın altı	Alt		
İKİNCİ GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	1	27	155	29	18	230
		% 2. güçlü	0,4%	11,7%	67,4%	12,6%	7,8%	100,0%
		Sos.kül.	1,4%	10,0%	18,2%	19,6%	26,5%	16,3%
Sendikalar	Sayı	Sayı	2	4	22	4	5	37
		% 2. güçlü	5,4%	10,8%	59,5%	10,8%	13,5%	100,0%
		Sos.kül.	2,9%	1,5%	2,6%	2,7%	7,4%	2,6%
Politikaçılar	Sayı	Sayı	11	46	128	15	8	208
		% 2. güçlü	5,3%	22,1%	61,5%	7,2%	3,8%	100,0%
		Sos.kül.	15,9%	17,0%	15,0%	10,1%	11,8%	14,8%
Askerler	Sayı	Sayı	13	51	192	34	12	302
		% 2. güçlü	4,3%	16,9%	63,6%	11,3%	4,0%	100,0%
		Sos.kül.	18,8%	18,9%	22,5%	23,0%	17,6%	21,4%
İşadamları	Sayı	Sayı	14	40	101	20	10	185
		% 2. güçlü	7,6%	21,6%	54,6%	10,8%	5,4%	100,0%
		Sos.kül.	20,3%	14,8%	11,8%	13,5%	14,7%	13,1%
Üniversite	Sayı	Sayı	7	9	41	11	2	70
		% 2. güçlü	10,0%	12,9%	58,6%	15,7%	2,9%	100,0%
		Sos.kül.	10,1%	3,3%	4,8%	7,4%	2,9%	5,0%
Bürokratlar	Sayı	Sayı	3	15	40	4	2	64
		% 2. güçlü	4,7%	23,4%	62,5%	6,3%	3,1%	100,0%
		Sos.kül.	4,3%	5,6%	4,7%	2,7%	2,9%	4,5%
Medya	Sayı	Sayı	9	42	97	10	4	162
		% 2. güçlü	5,6%	25,9%	59,9%	6,2%	2,5%	100,0%
		Sos.kül.	13,0%	15,6%	11,4%	6,8%	5,9%	11,5%
Yargı	Sayı	Sayı	3	14	34	8	4	63
		% 2. güçlü	4,8%	22,2%	54,0%	12,7%	6,3%	100,0%
		Sos.kül.	4,3%	5,2%	4,0%	5,4%	5,9%	4,5%
Tarikatlar	Sayı	Sayı	4	17	28	10	3	62
		% 2. güçlü	6,5%	27,4%	45,2%	16,1%	4,8%	100,0%
		Sos.kül.	5,8%	6,3%	3,3%	6,8%	4,4%	4,4%
Sivil toplum kuruluşları	Sayı	Sayı	1	1	2	0	0	4
		% 2. güçlü	25,0%	25,0%	50,0%	0	0	100,0%
		Sos.kül.	1,4%	,4%	,2%	0	0	,3%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	4	13	3	0	20
		% 2. güçlü	0	20,0%	65,0%	15,0%	0	100,0%
		Sos.kül.	0	1,5%	1,5%	2,0%	0	1,4%
	Kürtler-PKK sempatanları	Sayı	1	0	0	0	0	1
		% 2. güçlü	100,0%	0	0	0	0	100,0%
		Sos.kül.	1,4%	0	0	0	0	0,1%
Toplam		Sayı	69	270	853	148	68	1408
		% 2. güçlü	4,9%	19,2%	60,6%	10,5%	4,8%	100,0%
		% Sos.kül.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

İkinci önemli elit gruplarına dair bulgular ise en güçlü elit gruplarına dair bulguları pekiştirecek niteliktedir. Tablo 37'de de görüldüğü, halkın ikinci güçlü elit gruplarına dair algılamaları ile bireylerin sosyal kültürel konumları arasında anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki de pozitif yönde yadsınamayacak düzeyde güçlüdür.

Bu ilişkinin boyutlarına dair ayrıntılar ise Tablo 38'de tüm detayları ile yer alır. Üst sınıfların toplumdaki ikinci derecede elit gruplarına ilişkin hiyerarşik sıralaması şöyledir: İşadamları, askerler, politikacılar ve medya. En alt sınıftaki bireylerin ikinci derecede en güçlü elit grupları sıralaması ise askerler, işadamları, politikacılar ve sendikalar şeklinde gerçekleşir.

Orta sınıfların algıları ise toplumun geneline dair ipuçları vermesi bakımından ayrı bir önem taşır. Onları ikinci derecede önemli güç piramidinin en üst basamağında askerler yer alır. Askerlerin hemen ardından politikacılar sıralanırken, onları işadamları ve medya elitleri takip eder.

Tablo 39: Üçüncü Güçlü Elit Grubu Algısı ile Sosyal Kültürel Durum Arasındaki İlişki

		Value
Nominal by Nominal	Phi	0,254
	Cramer's V	0,127
	Contingency Coefficient	0,246
N		1408

Öteki değişkenleri temel olarak yaptığımız analizlerde olduğu gibi, sosyal kültürel sınıfa dair analizlerde de, son olarak üçüncü derecede önem atfedilen elit

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

grupları incelendi. Bir başka ifadeyle, çalışmanın bu bölümünde de bireylerin toplumsal yapıda gücün dağılımına dair düşünce ve algıları ile sosyal ekonomik konumları arasındaki ilişkileri tam olarak ortaya koyabilmek için, bireylerin üçüncü derecede güç attettikleri elit grupları da araştırıldı. Tablo 39’da da görüldüğü gibi bireylerin sosyal kültürel konumları ile üçüncü güçlü gruplara yönelik algıları arasında da anlamlı bir korelatif ilişki vardır. Bu ilişkinin doğrultusu pozitif yönde olup, korelasyon düzeyi ortanın biraz altında olmakla birlikte, yadsınamayacak kadar yüksektir.

Tablo 40: Sosyal Kültürel Durum Temelinde 3. Derecede Güçlü Elit Grupları

			Sosyal Kültürel Durum					Toplam
			Üst	Ortanın üstü	Orta	Ortanın altı	Alt	
3. GÜÇLÜ ELİT GRUBU	Cevapsız	Sayı	10	49	274	44	28	405
		% 3. güç	2,5%	12,1%	67,7%	10,9%	6,9%	100,0%
		Sos.kül.	14,5%	18,1%	32,1%	29,7%	41,2%	28,8%
	Sendikalar	Sayı	2	5	18	5	5	35
		% 3. güç	5,7%	14,3%	51,4%	14,3%	14,3%	100,0%
		Sos.kül.	2,9%	1,9%	2,1%	3,4%	7,4%	2,5%
	Politikacılar	Sayı	7	22	49	10	3	91
		% 3. güç	7,7%	24,2%	53,8%	11,0%	3,3%	100,0%
		Sos.kül.	10,1%	8,1%	5,7%	6,8%	4,4%	6,5%
	Askerler	Sayı	6	19	61	5	6	97
		% 3. güç	6,2%	19,6%	62,9%	5,2%	6,2%	100,0%
		Sos.kül.	8,7%	7,0%	7,2%	3,4%	8,8%	6,9%
	İşadamları	Sayı	13	49	106	21	9	198
		% 3. güç	6,6%	24,7%	53,5%	10,6%	4,5%	100,0%
		Sos.kül.	18,8%	18,1%	12,4%	14,2%	13,2%	14,1%
	Üniversite	Sayı	3	18	51	9	5	86
		% 3. güç	3,5%	20,9%	59,3%	10,5%	5,8%	100,0%
		Sos.kül.	4,3%	6,7%	6,0%	6,1%	7,4%	6,1%
	Bürokratlar	Sayı	8	19	65	5	0	97
		% 3. güç	8,2%	19,6%	67,0%	5,2%	0	100,0%
		Sos.kül.	11,6%	7,0%	7,6%	3,4%	0	6,9%

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

	Medya	Sayı	9	49	133	29	5	225
		% 3. güç	4,0%	21,8%	59,1%	12,9%	2,2%	100,0%
		Sos.kül.	13,0%	18,1%	15,6%	19,6%	7,4%	16,0%
	Yargı	Sayı	4	18	47	8	6	83
		% 3. güç	4,8%	21,7%	56,6%	9,6%	7,2%	100,0%
		Sos.kül.	5,8%	6,7%	5,5%	5,4%	8,8%	5,9%
	Tarikatlar	Sayı	5	20	40	7	1	73
		% 3. güç	6,8%	27,4%	54,8%	9,6%	1,4%	100,0%
		Sos.kül.	7,2%	7,4%	4,7%	4,7%	1,5%	5,2%
	Sivil toplum kuruluşları	Sayı	2	2	2	1	0	7
		% 3. güç	28,6%	28,6%	28,6%	14,3%	0	100,0%
		Sos.kül.	2,9%	0,7%	0,2%	0,7%	0	0,5%
	Dış ülkeler-ABD	Sayı	0	0	5	4	0	9
		% 3. güç	0	0	55,6%	44,4%	0	100,0%
		Sos.kül.	0	0	0,6%	2,7%	0	0,6%
	Mafya	Sayı	0	0	2	0	0	2
		% 3. güç	0	0	100,0%	0	0	100,0%
		Sos.kül.	0	0	0,2%	0	0	0,1%
	Toplam	Sayı	69	270	853	148	68	1408
		% 3. güç	4,9%	19,2%	60,6%	10,5%	4,8%	100,0%
		% Sos.kül.	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Bu ilişkilerin boyutları ise Tablo 40'ta ayrıntılı olarak verilmiştir. Sosyal kültürel bakımdan en üst toplumsal kesimlerin gözünde üçüncü derecede en güçlü elit grupları sıralamasının başında işadamları yer alır. Onlar sırasıyla medya elitleri, bürokrat elitler ve siyasi elitler izler. En alt sınıfların bu konudaki sıralaması biraz daha farklı olup, daha çoğulcu bir görünümde: Piramidin tepesini işadamları işgal eder. İkinci sırayı, aynı güç oranları ile askerler ve yargıçlar paylaşır. Üçüncü sırada ise yine aynı güç oranları ile üniversite hocaları, medya elitleri ve sendika elitleri paylaşır.

Son olarak ise sosyal kültürel açıdan orta sınıf mensuplarının güç algılamasına bakıldı: Orta sınıf mensubu bireylere göre toplumdaki üçüncü derecede en güçlü elit grubu medya elitleridir. Onların hemen arkasından askeri

elitler gelirken, üçüncü sırada bürokratik elitler yer alır. Üçüncü derecede önemli elit grupları sıralamasının dördüncü basamağına ise üniversite hocaları yerleşir.

6. GÜNÜMÜZ TÜRK TOPLUMUNUN TOPLUMSAL GÜÇ YAPISI

Bireylerin ve toplumun hayatında belirleyici rol oynayan toplumsal gruplara ilişkin veriler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, toplumun genel iktidar yapısına ilişkin son derece anlamlı bulgulara ulaşılır. Tablo 41’de, görüşülen bireylerin toplumdaki en güçlü, ikinci, üçüncü ve dördüncü derecede güçlü toplumsal gruplara ilişkin verdiği cevaplara bir arada yer verilmiştir.

Tablo 41: Görüşülen Bireylerin Toplumsal Güç Algıları

	Güçlü Elit Grupları (%)			
	En güçlü	İkinci Güçlü	Üçüncü Güçlü	Dördüncü Güçlü
Cevapsız	4,6	16,6	28,9	40,5
Sendikalar	2,7	2,6	2,5	2,3
Politikacılar	47,0	14,9	6,5	5,1
Askerler	15,7	21,3	6,8	4,6
İşadamları	7,1	13,0	14,3	7,5
Üniversite	3,2	5,0	6,1	4,2
Bürokratlar	2,0	4,5	6,8	7,7
Medya	7,7	11,4	15,8	13,3
Yargı	1,3	4,6	5,8	8,1
Tarikatlar	4,7	4,4	5,1	5,6
Sivil toplum kuruluşları	0,2	0,3	0,5	0,1
Dış ülkeler-ABD	3,5	1,4	0,6	1,0
Kürtler-PKK sempatanları	-	0,1	-	-
Mafya	-	-	0,1	0,1
Toplam	100	100	100	100

Toplumsal yapı içinde en çok güç atfedilen gruplar, toplumsal elit grupları olarak da nitelendirilebilir. Verilerden hareketle ulaşılan bulgular değerlendirildiğinde toplumsal yapı içindeki en güçlü dört elit grubu arasında ilk sırayı siyasi elitler alır. Tablo 42’de de görüldüğü gibi siyasi elitleri askeri elitler, onları medya elitleri ve ekonomi elitleri izler.

ŞEHİRLERİN SEVDALISI İBRAHİM HAKKI KONYALI ARMAĞANI

Tablo 42: Toplumsal Güç Yapısı

Toplumsal Gruplar	Güçlü Elit Grupları											
	En güçlü			İkinci Güçlü			Üçüncü Güçlü			Dördüncü Güçlü		
	Frekans	Ağırlık	Tartılı Değer	Frekans	Ağırlık	Tartılı Değer	Frekans	Ağırlık	Tartılı Değer	Frekans	Ağırlık	Tartılı Değer
Sendikalar	39	4	156	37	3	111	35	2	70	33	1	33
Politikacılar	667	4	2668	211	3	633	92	2	184	72	1	72
Askerler	223	4	892	302	3	906	97	2	194	65	1	65
İşadamları	101	4	404	185	3	555	203	2	406	105	1	105
Üniversite	45	4	180	71	3	213	86	2	172	59	1	59
Bürokratlar	28	4	112	64	3	192	97	2	194	110	1	110
Medya	110	4	440	162	3	486	225	2	450	189	1	189
Yargı	19	4	76	65	3	195	83	2	166	115	1	115
Tarikatlar	67	4	268	62	3	186	73	2	146	79	1	79
Sivil toplum kuruluşları	3	4	12	4	3	12	7	2	14	2	1	2
Dış ülkeler-ABD	49	4	196	20	3	60	9	2	18	14	1	14

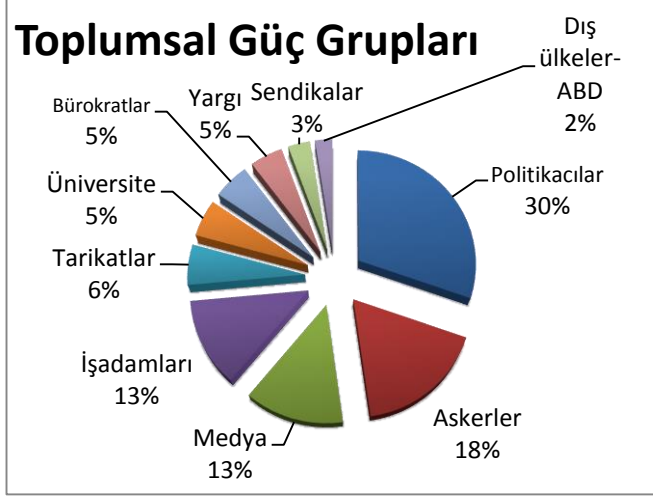
Toplumsal gücün anatomisini daha net bir şekilde ortaya koyabilmek için grupların frekans değerlerinden hareketle elit gruplarının güç skorları belirlendi. Tablo 2’de de ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı üzere, sorulara verilen cevaplara belirli ağırlıklar verildi: Toplumdaki en güçlü toplumsal gruplara ilişkin cevaplara 4, ikinci güçlü toplumsal gruba dair cevaplara 3, üçüncü güçlü gruba 2, dördüncü güçlü gruba da 1 katsayısı verildi. Her bir toplumsal grubun frekans değerleri bu katsayılar ile ayrı ayrı çarpılıp grupların tartılı değeri hesaplandı (Tablo 43).

Tablo 43: Türk Toplumunda İktidarın Toplum Kesimleri Arasındaki Dağılımı

	Tartılı Değer	Tartılı Yüzde
Politikacılar	3577	30,34
Askerler	2057	17,45
Medya	1565	13,27
İşadamları	1470	12,47
Tarikatlar	679	5,76
Üniversite	624	5,29
Bürokratlar	608	5,16
Yargı	552	4,68
Sendikalar	370	3,14
Dış ülkeler-ABD	288	2,44

Tartılı Değer Genel Toplam	11790	100
----------------------------	-------	-----

Grafik 1: Toplumun İktidar Yapısını Oluşturan Temel Elit Grupları

Her grubun tartılı ortalama değerlerinden hareketle Türk toplumunun iktidar yapısı belirlendi. Bütün bu analizler sonucunda ortaya çıkan bulgular toplumun iktidar seçkinleri piramidini ortaya çıkardı.

Grafik 2: İktidar seçkinleri piramidi

Grafik 2’de, günümüz Türk toplumunun iktidar seçkinlerini oluşturan elit gruplarına dair veriler net bir şekilde görülmektedir. Daha net bir anlatımla

bulgular, başlangıçta tezleri net bir şekilde destekler doğrultudadır. Türk iktidar seçkinleri olarak kabul ettiğimiz en güçlü dört elit grubunun bileşenleri arasında ilk sırayı siyasi elitler işgal ederler. İkinci sırada ise fiziki gücün kontrolünü elinde bulunduran askeri elitler yer alır. Üçüncü sırayı manipülasyon gücünü tekelinde tutan medya elitleri işgal ederken; hemen onların ardından ekonomik gücü elinde bulunduran patronlar, yani ekonomi elitleri dördüncü sıraya yerleşir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Daha önce de vurgulandığı gibi günümüzde, toplumun iktidar yapısını ve elit-halk farklılaşmasını açıklamada en sık kullanılan teorik yaklaşımların başında elit teorisi gelir. Elit teorisi de kendi içinde dört alt kola ayrılır. Mersin araştırma evreninde gerçekleştirilen bu çalışmada, halk, iktidar ve iktidar seçkinlerini açıklamak amacıyla yönelik olarak, demo elit perspektif kullanıldı.

Araştırmada, toplumsal güç piramidi içinde en tabanda bulunan ve iktidar pastasından minimum düzeyde pay almış olan halkın gözünden, iktidar olgusu ve iktidarın dağılımı araştırıldı. Daha net bir ifadeyle çalışmada, günümüz Türk toplumunda iktidarın dağılımı, toplumun iktidar yapısı ve iktidar seçkinleri olgusu araştırıldı. Bulgular toplumun iktidar yapısı içinde özellikle dört elit grubunun belirleyici konumda olduğunu göstermektedir. Daha net bir ifadeyle, üçüncü bin yılın başlarını yaşadığımız şu günlerde, Türk toplumunun iktidar yapısı içinde, iktidar pastasından en büyük payı siyasi elitlerin aldığı gerçeği ile karşılaşıldı. Siyasi elitleri sırasıyla askeri elitler, medya elitleri ve ekonomi elitleri takip etmektedir.

Bir bakıma bu bulgular Arslan'ın daha önceki çalışmalarında (Arslan, 2012-a; 2012-b; 2012-c; 2005-c; 2004-d; 2004-c, 1999), Türk iktidar seçkinlerine dair ortaya koymuş olduğu bulguları açıkça destekler doğrultudadır. Daha net bir anlatımla günümüz Türk iktidar seçkinleri, dört elit grubunun bileşkesinden oluşmaktadır: Ekonomi elitleri, siyasi elitler ve askeri elitlerin yanı sıra medya elitleri de Türk toplumunun iktidar yapısı içerisinde etkin bir yere sahiptirler. Toplum açısından en önemli nitelikteki toplumsal, ekonomik ve siyasi kararlara son şeklini vermede bu elit grupları belirleyici rol oynamaktadırlar.

Özetle, Türk iktidar seçkinleri iktidar, servet ve prestij bakımından toplumun en varlıklı bireylerinden oluşur. Onlar yalnızca milyonlarca insanın değil, toplumun ve milletin de kaderini belirlerler. Karşıtlarının muhalefeti ne kadar etkin olursa olsun, bütün bunları bertaraf edip oyunu kendi kurallarına göre oynayabilme ayrıcalığı onların tekelindedir. Toplumdaki köşe taşları ve köşe

başları da yine onlar tarafından tutulmuştur. Sahip oldukları kurumsal gc ve yetki sayesinde yalnızca servet, prestij ve statü gibi toplumsal kaynakları değil; karizma, zaman, motivasyon ve enerji gibi psikolojik ve bireysel kaynakları da kontrollerinde tutarlar.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, M.** (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- ALTUNIŞIK, R. (Vd.)** (2004). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri-SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- ARSEVEN, A.** (2001). *Alan araştırma yöntemi*. Ankara: Gündüz Yayıncılık.
- ARSLAN, D. A. (Çev.)** (2013). *Sosyoloji: Günlük yaşamın mimarisini keşfetmek*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- ARSLAN, D. A.** (2012). Yerel seçim sonuçları temelinde Mersin'in siyasi yapısı. *International Journal of Human Sciences*. 9-2, 916-968.
- ARSLAN, D. A.** (2012-a). *Sosyoloji ve yöntem yazıları*. Ankara: Kalkan Matbaacılık
- ARSLAN, D. A.** (2011-a). *Turkish political elites: Sociological analysis of Turkish politics and politicians*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- ARSLAN, D. A.** (2011-b). *Who rules Turkey: Turkish power elite*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- ARSLAN, D. A.** (2011-c). *Elites and power in contemporary Turkey: Social anatomy of Turkish elites*. Berlin: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- ARSLAN, D. A.** (2007-a). 1963'ten günümüze yerel seçim sonuçları temelinde Türkiye'nin siyasi yapısı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi (International Journal of Human Sciences)*, 4-1, 1-32, 13.01.2014, <http://www.insanbilimleri.com/ojs>.
- ARSLAN, D. A.** (2007-b). *Elit sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ARSLAN, A.** (2005-a). Educational bases of Turkish democracy: Educational backgrounds of Turkish elites. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi (Journal of Sociological Research)*, 8-1, 5-30.
- ARSLAN, A.** (2005-b). The Turkish Power Elite. *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 141-152.
- ARSLAN, A.** (2004). Türkiye'de İktidarın Sosyolojik Anatomisi ve Türk İktidar Seçkinleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6-1, 1-25.
- ARSLAN, D. A.** (1999). *Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites*. Guildford: University of Surrey (PhD Thesis).
- BACHRACH, P. & Baratz, M.** (1962). Two faces of power, *American Political Science Review*, LVI.
- BULMER, M.** (1994). *Sociological research methods*. London: Macmillan.
- ÇEÇEN, A.** (2000). *İnsan hakları*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- DAHL, R.** (1961). *Who governs?* New Haven: Yale UP.
- DİE** (1996). *Türkiye nüfusu 1923 – 1994 demografi yapısı ve gelişimi 21. Yüzyıl ortasına kadar projeksiyonlar*. Ankara: DİE
- DPT** (2001). *VIII. BYKP Nüfus, demografi yapısı ve göç özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: DPT.
- DUVERGER, M.** (1993). *Siyasi partiler*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- ETZIONI-HALEVY, E.** (1997). *Class & elites in democracy and democratisation*. NewYork: Garland Publishing.
- ETZIONI, H.** (1993). *The elite connection*. London: Polity Press.
- GILBERT, N.** (1994). *Researching social life*. London: Sage.
- GILBERT, N.** (1993). *Analysing tabular data*. London: UCL.

- GLASGOW, M. (2005). Voting behavior and the electoral context of government formation. *Elsevier Electoral Studies*, 24245–264.
- GÜVEN, S. (2006). *Toplumbiliminde araştırma yöntemleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- KIŞLALI, A. T. (2003). *Siyaset bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- KIŞLALI, A. T. (1994). *Kemalizm, laiklik ve demokrasi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- KİLİ, S. (1976). *Cumhuriyet Halk Partisi'nde gelişmeler 1960–1975*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- MILLS, C.W. (1956). *The power elite*. London: Oxford University Press.
- MOSCA, G. (1939). *The ruling class*. New York: McGraw Hill.
- NEUMAN, W. L. (2006-a). *Toplumsal araştırma yöntemleri 1: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.
- NEUMAN, W. L. (2006-b). *Toplumsal araştırma yöntemleri 2: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. İstanbul: Yayın Odası.
- PARETO, V. (1968). *The rise and fall of the elites*. New Jersey: The Bedminster.
- SARIBAY, A. Y. (2008). *Global bir bakışla politik sosyoloji*. İstanbul: Everest Yayınları.
- SCOTT, J. (1995). *Sociological theory: Contemporary debates*. Aldershot: Edward Elgar.
- SCOTT, J. (1993). *Sociology of elites*. Aldershot: Elgar.
- SCOTT, J. (1991). *Social network analysis: A handbook*. London: Sage.
- SENCER, M. (1989). *Toplumbilimlerinde yöntem*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- TEZİÇ, E. (1976). *Siyasi partiler: 100 soruda*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.